ANNALES

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE,

Ann. CIƆIƆCCCXXXIV—CIƆIƆCCCXXXV.

ANNALES

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE

Ann. CIƆIƆCCCXXXIV—CIƆIƆCCCXXXV.

HERMANNO JOHANNO ROYAARDS

RECTORE ACADEMIAE MAGNIFICO,

J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK

SENATUS GRAPHIARIO.

TRAIECTI AD RHENUM,

APUD IOANNEM ALTHEER,

ACADEMIAE TYPOGRAPHUM.

MDCCCXXXVI.

HOC ANNALIUM VOLUMINE CONTINENTUR:

Responsiones ad quaestiones propositas:

NICOLAI VAN WIJK, *ad quaestionem Theologicam.*

ABRAHAMI DE PINTO, *ad quaestionem Juridicam.*

GUALTERI ROBBERTI VAN HOËVELL, *ad quaestionem Literariam.*

JOHANNI EVERHARDI VAN DER TRAPPEN, *ad quaestionem Matheseos et Philosophiae Naturalis.*

ANNALES

ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE.

Ann. CIƆIƆCCCXXXIV—CIƆIƆCCCXXXV.

---

§. I.

Inde a die xxvi. m. Martii A. cıɔıɔcccxxxiv, usque ad diem xxvi. m. Martii A. cıɔıɔcccxxxv, in Academia Rheno-Traiectina docuerunt

THEOLOGIAM.

Iodocus Heringa, E. F.
Gabriel van Oordt, *honorifice et ex voto suo dimissus,*
Hermannus Bouman,
Hermannus Iohannus Royaards, *h. t. Acad. Rector,*

IURISPRUDENTIAM.

HERMANNUS ARNTZENIUS,
IANUS RICHARDUS DE BRUEYS,
CORNELIUS ADRIANUS VAN ENSCHUT,
ADRIANUS CATHARINUS HOLTIUS,
IANUS ACKERSDYCK, *Prof. Extraord.*

MEDICINAM.

IANUS BLEULAND, *propter aetatem septuagenariam honorifice rude donatus,*
NICOLAUS CORNELIUS DE FREMERY,
BERNARDUS FRANCISCUS SUERMAN,
IANUS ISAACUS WOLTERBEEK,
IACOBUS LUDOVICUS CONRADUS SCHROEDER VAN DER KOLK, *h. t. Senatus Acad. Graphiarius.*

PHILOSOPHIAM THEORETICAM ET LITERAS HUMANIORES

PHILIPPUS GUILIELMUS VAN HEUSDE,
ANTONIUS VAN GOUDOEVER,
IACOBUS CORNELIUS SWYGHUISEN GROENEWOUD,
LUDOVICUS GERARDUS VISSCHER, *Prof. Extraordinarius.*

MATHESIN ET PHILOSOPHIAM NATURALEM

Nicolaus Cornelius de Fremery,
Gerardus Moll,
Ioannes Fridericus Ludovicus Schröder,
Ianus Kops,
Theodorus Gerardus van Lidth de Jeude,
Petrus Ioannes Isaacus de Fremery, *Prof. Extraord.*
Richardus van Rees,
Cornelius Adrianus Bergsma, *Prof. Extraord.*

LECTORES

Samuel Nyhoff, *Linguae Graecae*,
Gerardus Dorn Seiffen, *Literarum Humaniorum*,
Carolus Thompson, *Literarum Anglicarum*,
Iustus Henricus Koch, *Linguae Germanicae*,
Georgius Carolus Verenet, *Literarum Gallicarum.*

MAGISTER ACADEMICUS

Lambertus de France, *Artis Gladiatoriae.*

§. II.

Ad certamen literarium, singularum disciplinarum studiosis in Academiis et Athenaeis patriis, propositae sunt hae quaestiones:

QUAESTIO THEOLOGICA.

Laudetur et a vituperatione defendatur institutum, quo, in reformatis patriae nostrae coetibus, doctrina Christiana, duce Catechesi Palatinâ, exponitur.

QUAESTIO JURIDICA.

Exponatur et ad examen revocetur locus Codicis Civilis de causa obligationis.

QUAESTIO MEDICA.

Quid disputaverunt veteres et recentiores obstetricatores de placenta in utero incarcerata ejusque origine et causis? Quaenam est ejus vera Diagnosis? Quae tandem optima curandi ratio?

QUAESTIO LITERARIA.

Flavii Josephi *vita. Quatenus per vitae opportunitates ad conscribendam Historiam atque Antiquitatem Hebraicam idoneus fuit? Quid pronuntiandum de iis, quae hujus Scriptoris auctoritati obstare dicuntur.*

QUAESTIO BOTANICO-OECONOMICA.

Quaeritur: historia Solani tuberosi L. *hujusque plantae descriptio botanica, culturae modus et varius usus oeconomicus.*

QUAESTIO PHYSICA.

Ex iis praecipue quae nostro tempore de effectu luminis detecta sunt, dijudicetur quaestio, utrum theoria emissionis an undulationis luminis verosimilior sit habenda?

§. III.

Lectionum in Academia Rheno-Traiectina, inde a die VIII Septembris A. CIƆIƆCCCXXXIV, usque ad ferias aestivas A. CIƆIƆCCCXXXV, a Professoribus et Lectoribus habendarum, haec fuit formula:

In FACULTATE THEOLOGICA.

Theologiae Naturalis Historiam tradet H. BOUMAN, diebus lunae et martis, hora X.

Historiam Ecclesiae Christianae, inprimis *antiquam*; una cum *Historia dogmatum Christianorum antiqua*, tradet H. I. ROYAARDS, diebus lunae et martis, hora XI, et die mercurii, hora II.

Ius Ecclesiasticum hodiernum Belgicum, potissimum *internum*, duce compendio suo (*Hedend. Kerkregt bij de Hervormden in Nederland.* Utr. bij J. ALTHEER 1834.) interpretari perget H. I. ROYAARDS, die iovis, hora I.

Disquisitionibus de Historia Eccl. Chr., probationi academicae praeviis, vacabit H. I. ROYAARDS, die iovis, hora II.

Critices Veteris ac Novi Foederis initia tradet H. BOUMAN, die mercurii, horâ IX.

Utriusque Foederis Hermeneuticam exponere perget H. BOUMAN, diebus iovis et veneris, hora X.

Selecta *Veteris Foederis* loca, collatâ interpretatione *Alexandrinâ*, illustrabit H. BOUMAN, diebus iovis et veneris, horâ IX.

Ultimas J. C. *Orationes* et Paulli Epistolas *ad Thessalonicenses* interpretabitur H. BOUMAN, diebus lunae et martis, horâ IX.

Theologiam dogmaticam docebit I. HERINGA, E. F. diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora XII.

Collocutionibus de *Theologia populari* vacabit I. HERINGA, E. F. die iovis, horis vespertinis a VII. ad IX.

Disquisitionibus, cum provectioribus instituendis, probationi ecclesiasticae praeviis, vacabit I. HERINGA, E. F. die mercurii, hora XII.

Ethicam Christianam docebit H. I. ROYAARDS, diebus lunae, martis et mercurii, hora I.

Repetitorio de *Ethica Christiana*, cum futuris S. Ministerii Candidatis instituendo, vacabit H. I. ROYAARDS, die martis, hora II.

Praecepta *homiletica* tradet I. HERINGA, E. F. diebus lunae et iovis, hora VIII.

Exercitationes oratorias sacras moderabitur I. HERINGA, E. F. die mercurii, hora X.

Officia doctorum et antistitum in Ecclesia Christiana exponet I. HERINGA, E. F. diebus martis et veneris, hora VIII.

Puerorum doctrinae Christianae initiis *erudiendorum* exercitationem instituet I. HERINGA, E. F. die veneris, hora XI.

Commilitonibus, *orationes* habentibus *sacras*, praesides aderunt I. HERINGA, E. F. die martis, horâ I. H. BOUMAN, die lunae, horâ I. et H. I. ROYAARDS, die veneris, horâ I.

Publicis *disputandi* exercitationibus praeerunt alternatim, die mercurii, hora I. I. HERINGA, E. F., H. BOUMAN et H. I. ROYAARDS.

G. VAN OORDT, etsi suo rogatu honorifice a Rege dimissus est, libentissime tamen sua officia et consilia, quoad eius fieri possit, offert commilitonibus. Orationes sacras habentibus praeses aderit, diebus et horis, et sibi et commilitonibus opportunis.

In FACULTATE IURIDICA, docebunt

Institutiones H. ARNTZENIUS, diebus martis, mercurii, iovis et veneris, hora IX.

Pandectas, Westenbergio duce, H. ARNTZENIUS, diebus martis, mercurii, iovis et veneris, hora X.

Ius Belgicum, ad ductum linearum Iur. Civ. Holland. descriptarum a Cl. N. Smallenburg, I. R. DE BRUEYS, diebus lunae, martis, mercurii, iovis et veneris, hora I.

Encyclopaediam iuris I. R. DE BRUEYS, diebus lunae, hora X, mercurii et veneris, hora XI.

Elementa Oeconomiae politicae I. R. DE BRUEYS, diebus lunae, martis et iovis, hora XI.

Ius Naturae C. A. VAN ENSCHUT, diebus martis, mercurii et veneris, hora X.

Ius Publicum et Gentium C. A. VAN ENSCHUT, diebus mercurii et veneris, hora XI, et martis, hora IX.

Ius Criminale universum et Belgicum C. A. VAN ENSCHUT, diebus mercurii, iovis et veneris, hora IX.

Historiam Iuris Romani privati ad Constantinum, secundum sua *Lineamenta*, (quae

prostant apud Academiae Typographum) A. C. HOLTIUS, diebus lunae et veneris, hora I, die saturni, hora X.

Iura Mercaturae et Maritima, e Gallo-Franco Codice et cum Iuris Belgici comparatione, A. C. HOLTIUS, diebus martis, mercurii et iovis, hora X.

Exegeticas lectiones de selectis Iuris Romani locis habebit A. C. HOLTIUS, diebus lunae et veneris, hora IX.

Historiam gentium recentiorum politicam I. ACKERSDYCK, diebus lunae, mercurii et veneris, hora I.

Rerumpublicarum, inprimis patriae, notitiam I. ACKERSDYCK, diebus martis, iovis et saturni, hora XII.

Disputandi exercitationibus, alternis hebdomadibus, praeërunt Professores in facultate Iuridica.

In FACULTATE MEDICA, docebunt

Anatomiam I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, quater per dierum hebdomadem, horâ IV.

Physiologiam I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, diebus lunae, martis, mercurii et iovis, horâ VIII. matutinâ.

Anatomiam Pathologicam, bis per dierum hebdomadem, I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, horâ Auditoribus commodâ.

Dissectionibus Cadaverum Anatomicis, opportuno anni tempore instituendis, praeerit quotidie I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK.

Pathologiam exponet B. F. SUERMAN, ter per dierum hebdomadem, hora IX.

Doctrinam de cognoscendis et curandis hominum morbis I. I. WOLTERBEEK, quater, hora XII.

Therapiam generalem et apparatum medicaminum, exponet I. I. WOLTERBEEK, quater, hora I.

Pharmaciam, vernaculo sermone, N. C. DE FREMERY, diebus lunae et martis, hora II.

Examen aegrotantium et Semeioticam, I. I. WOLTERBEEK, in Nosocomio Academico, hora X.

Institutionibus Clinicis morborum internorum vacabit I. I. WOLTERBEEK, singulis diebus, in Nosocomio Academico.

Praxin chirurgicam tradet B. F. SUERMAN, quater per dierum hebdomadem, hora VIII.

Operationes chirurgicas demonstrabit

B. F. SUERMAN, tempore hyemali, quater per dierum hebdomadem, hora V.

Institutionibus in arte chirurgica, quovis die, vacabit B. F. SUERMAN.

Theoriam artis obstetriciae I. I. WOLTERBEEK, die martis, iovis et veneris, hora IX.

Institutionibus obstetriciis, in primis practicis, in Nosocomio habendis vacabit I. I. WOLTERBEEK.

Medicinam Forensem tradet N. C. DE FREMERY, diebus mercurii et saturni, hora VIII.

Disputandi exercitationibus, alternis hebdomadibus, Professores in Facultate Medica praeërunt.

I. BLEULAND, licet propter aetatem honorifice rude donatus, commilitonibus, qui explicationem accuratiorem speciminum Anatomicorum et Pathologicorum in Museo praesentium desiderabunt, sua officia, quantum valetudo permittet, offert.

In FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM, docebunt

Logicam, atque *Anthropologiam* I. F. L.

SCHRÖDER, die lunae atque saturni, hora IX.

Doctrinam Morum atque nonnulla loca doctrinae Metaphysicae I. F. L. SCHRÖDER, diebus iovis et veneris, hora II.

Literas Latinas A. VAN GOUDOEVER, diebus martis, iovis, veneris et saturni, hora XI. interpretando cum Ciceronis libros de oratore, tum Selecta Tibulli et Propertii carmina.

Antiquitatem Romanam A. VAN GOUDOEVER, diebus martis, mercurii, iovis et veneris, hora X.

Exercitationes Paedagogicas moderabitur A. VAN GOUDOEVER, die mercurii hora I. et die saturni hora XII.

Literas Graecas tradet PH. G. VAN HEUSDE, interpretando cum *Symposio Platonis*, adiunctis *Quaestionibus Platonicis*, tum *Herodoti libro* VIII. die lunae, horâ XI, et diebus martis, iovis et veneris, hora I.

Literas Hebraicas I. C. SWYGHUISEN GROENEWOUD, cum interpretanda *Grammatica*, tum *eius*, ut et *Syntaxeos* usu in legendis quibusdam V. F. capitibus historicis monstrando, diebus lunae, iovis et veneris, hora II, martis, hora I.

Literas, cum *Aramaeas*, tum *Arabicas*,

I. C. SWYGHUISEN GROENEWOUD, diebus mercurii, hora VIII. et veneris, hora I.

Antiquitatem Hebraicam I. C. SWYGHUISEN GROENEWOUD, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora VIII.

Caeterum provectiorum commilitonum desideriis, diebus iovis, hora I. quoad poterit, satis faciet libentissime, I. C. SWYGHUISEN GROENEWOUD.

Historiam gentium, praesertim *orientalium*, PH. G. VAN HEUSDE, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora XII.

Historiam humanitatis, e gentium historiâ ductam, PH. G. VAN HEUSDE, diebus mercurii, hora XI. et XII.

Literas Belgicas et literarum Belgicarum Historiam L. G. VISSCHER, diebus lunae, martis, mercurii et veneris, hora X.

Praecepta Styli bene Belg. tradet L. G. VISSCHER, diebus martis, mercurii et veneris, hora VIII.

Historiam Patriae L. G. VISSCHER, diebus lunae et martis, hora XI. iovis et saturni, hora X.

Poëtarum principum Belg. selecta loca L. G. VISSCHER, diebus iovis et veneris, hora IV.

Antiquitatem Germanicam exponere per-

get L. G. VISSCHER, diebus martis et mercurii, hora IV.

Disputandi exercitationibus Sermone vernaculo habendis, praeërit, alternis hebdomadibus, die lunae, hora IV. L. G. VISSCHER.

Disputandi exercitationibus praeërunt, alternis hebdomadibus, die saturni hora I. alternatim PH. G. VAN HEUSDE et A. VAN GOUDOEVER.

In FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS, docebunt

Elementa Matheseos, I. F. L. SCHRÖDER, diebus martis, mercurii, iovis et veneris, hora IX.

Stereometriam, *Trigonometriam Sphaericam*, *adhibitam ad Astronomiam Sphaericam et Geographiam Mathematicam* I. F. L. SCHRÖDER, die veneris atque saturni, hora VIII.

Collocutionibus de ratione docendi disciplinas Mathematicas vacabit I. F. L. SCHRÖDER, hora postea indicanda.

Geometriam describentem R. VAN REES, diebus mercurii et saturni, hora IX.

Calculum differentialem et integralem

R. VAN REES, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora X.

Mechanicam analyticam R. VAN REES, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora IX.

Physicam experimentalem G. MOLL, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora I.

Astronomiae primas notitias G. MOLL, diebus lunae, martis, iovis et veneris, hora IX. vel alia, auditoribus magis commoda.

Astronomiam theoreticam et practicam G. MOLL, iisdem diebus, hora III.

Elementa Hydrotechniae, ad praesentem conditionem Patriae adplicata, si sufficiens numerus auditorum adsit, belgico sermone, exponet G. MOLL, hora deinceps indicanda.

Chemiam generalem et applicatam N. C. DE FREMERY, diebus lunae, martis, mercurii et iovis, hora XII.

Elementa Chemiae Regni organici P. J. I. DE FREMERY, diebus veneris et saturni, hora XII.

Chemiam artibus adhibitam P. J. I. DE FREMERY, die martis, horâ pomeridianâ VI-VIII.

Iis, qui instituendis operationibus chemicis operam dare cupiunt, praeërit P. J. I. DE FREMERY, die saturni, hora IX. ad XI.

Botanicam et Physiologiam plantarum

I. KOPS, diebus lunae, martis, mercurii et iovis, hora X.

Botanicam Historiam plantarum medicinalium et oeconomicarum C. A. BERGSMA, diebus lunae et veneris, hora IX.

Anatomiam plantarum C. A. BERGSMA, diebus et horis auditoribus commodis.

Excursionibus botanicis singulis hebdomadibus praeërit C. A. BERGSMA.

Historiam naturalem Mammalium, Avium, Reptilium et Piscium exponet TH. G. VAN LIDTH DE JEUDE, diebus lunae et martis, hora XI. *Caeterorum autem animalium, vertebris carentium, historiam*, duce V. Cl. I. van der Hoeven, die mercurii, eâdem horâ.

Anatomiam comparatam tradere perget TH. G. VAN LIDTH DE JEUDE, die saturni, hora I.

Mineralogiam et Geologiam N. C. DE FREMERY, diebus iovis et veneris, hora XI.

Oeconomiam ruralem I. KOPS, bis per dierum hebdomadem, diebus auditoribus commodis, in Museo regio instrumentorum ruralium.

Disputandi exercitationibus, die saturni, horâ I, alternatim praeërunt Professores in Facultate Matheseos et Philosophiae Naturalis, singuli in partibus sibi demandatis.

G. DORN SEIFFEN, *Lit. Human. Lector*, diebus lunae et iovis, hora V., *Grammaticam Graecam* exponet; iisdem diebus hora VI., aut alia, auditoribus magis commoda, *de rhythmica ratione, tam in Graecorum, quam Latinorum poëtarum carminibus*, aget.

I. H. KOCH, Linguae Germanicae grammaticam et historiam literariam interpretabitur, horâ auditoribus commodâ.

Literas Francicas tradet G. C. VERENET, diebus lunae et iovis, hora V.

Literas Anglicas tradet C. THOMPSON, diebus lunae et iovis, hora IV.

L. DE FRANCE, *Academicus gladiatoriae artis Magister*, quotidie aptum et elegantem gladii usum docebit.

Bibliotheca Academica, diebns lunae, martis, iovis et veneris, ab hora I. in II; diebus mercurii et saturni ab hora I. in IV;

et feriarum tempore singulis diebus iovis, ab hora I. in II. unicuique patebit. Museum quoque zoölogicum, tam huius Academiae, quam privatum in aedibus Professoris Historiae Naturalis, cuique roganti patebit.

§. IV.

Summos honores in singulis Facultatibus, hoc anno Academico, inde a die XXVI Martii A. CIƆIƆCCCXXXIV, ad diem XXV Martii A. CIƆIƆCCCXXXV, hoc ordine consecuti sunt:

Anno CIƆIƆCCCXXXIV.

Die XV *m. Aprilis*, IOHANNES FRANCISCUS BARTHOLDUS VAN HASSELT, *Zutphaniae-Gelrus*, privatem defenso Specimine Iuridico inaugurale, sistente *Quaestiones ex iure civili Francico* ob doctrinae praestantiam Iuris Romani et Hodierni Doctor creatus est.

Die XVIII *m. Aprilis*, GEORGIUS CAROLUS FALCK, *Amstelodamensis*, publice defensa Dissertatione Iuridica *de Servo libertate donato, si Europae solum attiget*, ob doctrinae praestantiam Iuris Romani et Hodierni Doctor creatus est.

Die XIII *m. Maii*, DUCO GEROLDUS RENGERS HORA SICCAMA, *Groninganus*, privatim defenso Specimine Iuridico *de accessione inprimis ratione rerum immobilium secundum Codicem Civilem*, ob doctrinae praestantiam Iuris Romani et Hodierni Doctor renunciatus est.

Die XVI *m. Maii*, FERDINANDUS EICK, *Recklinghusanus*, post defensam privatim Dissertationem Medicam *de Polypis eorumque differentia ab aliis pseudoplasmatibus*, ob magnam doctrinae praestantiam Medicinae Doctor creatus est.

Die XX *m. Maii*, A. L. A. TORCK VAN ROSENDAAL, *Gelrus*, defensa privatim Dissertatione Iuridica *de remediis securitatis locatori rerum immobilium excessis*, Iuris Romani et Hodierni Doctor ob magnam doctrinae praestantiam renunciatus est.

Die XXI *m. Maii*, THEODORUS NICOLAUS VAN BOETZELAER, *Haganus*, post defensam privatim Dissertationem Iuridicam *de rescindenda hereditatis divisione*, Iuris Romani et Hodierni Doctor ob magnam doctrinae praestantiam renuntiatus est.

Die XXVI *m. Maii*, VINCENTIUS MATTHIAS D'ABLAING VAN GIESSENBURG, *Amstelodamensis*, defensa privatim Dissertatione Iuridica *de iis, quae Codice Civili circa famulos et ancillas singularia sunt sancita*, renunciatus est Iuris Romani et Hodierni Doctor ob magnam doctrinae praestantiam.

Die XI *m. Iunii*, HENRICUS BERNARDUS VALKENHOFF, *e pago Soestdijk*, post defensam privatim Dissertationem Chirurgicam, *Utrum Compressio, an Ligatura ad Aneurismatis externi curam magis expediat*, ob magnam doctrinae praestantiam Medicinae Doctor creatus est.

Die XX *m. Iunii*, PAULUS ANTONIUS GULIELMUS DE MILLY, *Silvaducensis*, defensa privatim Dissertatione Iuridica *de Debiti remissione*, Iuris Romani et Hodierni Doctor ob doctrinae praestantiam renunciatus est.

Die XXV *m. Iunii*, LEOPOLDUS FRANCISCUS VAN COOTH, *Rheno-Traiectinus*, publice defensa Dissertatione Iuridica *de Iure publico privatorum pactis non mutando*, ob summam doctrinae praestantiam Iuris Romani et Hodierni Doctor creatus est.

Die XXVI *m. Iunii*, IOHANNES HERMANNUS MOLKENBOER, *Amstelodamensis*, defensa publice Dissertatione *de rescindenda Transactione*, ob summam doctrinae praestantiam Iuris Romani et Hodierni Doctor creatus est.

Eodem die, PETRUS FRANCISCUS FLAMENG, *Lessinensis Hannonicus*, privatim defensa Dissertatione Medica, sistens *Observationes Medico-Chirurgicas*, ob magnam doctrinae praestantiam Medicinae Doctor renunciatus est.

Die XXVIII *m. Iunii*, OTTO WILHELMUS DOMINICUS DAEMS, *Mosa-Traiectinus*, publice defensa Dissertatione Iuridica *de actionibus, quae ex dilecto nascuntur*, Iuris Romani et Hodierni Doctor ob magnam doctrinae praestantiam renunciatus est.

Die eodem, PETRUS MARIUS GERARDUS VAN HEES, *Rheno-Traiectinus*, post publice defensam Dissertationem Iuridicam *de Iuris absoluti usu ex necessitate moderando*, Iuris Romani et Hodierni Doctor ob summam doctrinae praestantiam creatus est.

Die eodem, CORNELIUS PEN, *e pago Baarn*, defensa privatim Dissertatione Medica

de Nervorum regeneratione, ob magnam doctrinae praestantiam Medicinae Doctor renunciatus est.

Die VIII *m. Octob.*, Cornelius Wernardus van Voorst van Beest, *Rheno-Traiectinus*, defenso privatim Specimine Iuridico *de Obligatione naturali eiusque effectu ex iure hodierno*, ob magnam doctrinae praestantiam Iuris Romani et Hodierni Doctor creatus est.

Die XXX *m. Octob.*, Carolus Antonius Rombach, *e pago Molenaarsgraaf*, *Medicinae Doctor*, instituto examine Chirurgico ob magnam doctrinae praestantiam Chirurgiae Doctor creatus est.

Die XIX *m. Novemb.*, Adolphus Stephanus Rueb, *Rotterodamensis*, defenso publice Specimine inaugurali *de motu Gyratorio corporis rigidi nulla vi accelatrice sollicitati*, ob summam doctrinae praestantiam Matheseos Magister et Philosophiae Naturalis Doctor renunciatus est.

Die IV *m. Decemb.*, Gulielmus Henricus van der Voort, *e pago Kouderkerk*, defensa publice Dissertatione Iuridica

de legale Uxoris in bonis Mariti Hypothetica ob summam doctrinae praestantiam Iuris Romani et Hodierni Doctor creatus est.

Die XVI *m. Decemb.*, IOANNES GUILIELMUS VAN ROMUNDE, *Campensis*, publice defensa Dissertatione Iuridica *de recepta Maritimi cautione, quae vulgo cognoscomentum appellatur*, ob summam doctrinae praestantiam Iuris Romani et Hodierni Doctor renunciatus est.

Die XVII *m. Decemb.*, THEODORUS CORNELIUS SEEGERS, *Harlemensis*, privatim defensa Dissertatione Medica *de eximio Nitratis potassae depurati in Ascitide et Anasarca usu observationibus probato*, ob magnam doctrinae praestantiam Medicinae Doctor creatus est.

Eodem die, IANUS WITTOP KONING, *Rheno-Traiectinus*, defenso privatim Specimine Anatomico-pathologico *de vi Nervorum in regeneratione ossium*, ob magnam doctrinae praestantiam renunciatus est Medicinae Doctor.

Die XIX *m. Decemb.*, THEODORUS CORNELIUS SEEGERS, *Harlemensis*, *Medi-*

cinae Doctor, instituto examine Chirurgico ob magnam doctrinae praestantiam Chirurgiae Doctor creatus est.

Die XIX *m. Decemb.*, IANUS WITTOP KONING, *Rheno-Traiectinus*, die huius mensis XVIII Medicinae Doctor creatus, nunc legitimis institutis inquisitionibus ob magnam doctrinae praestantiam Chirurgiae Doctor creatus est.

Die XX *m. Decemb.*, Idem IANUS WITTOP KONING, *Medicinae et Chirurgiae Doctor*, instituto legitimo examine ob doctrinae praestantiam Obstetriciae Doctor creatus est.

Anno CIƆIƆCCCXXXV.

Die XXII *m. Ianuarii*, IOHANNES LINDEBOOM, *e pago Heino*, privatim defensa Dissertatione Medica *de Dysphagiae speciebus recte distinguendis*, propter magnam doctrinae praestantiam Medicinae Doctor creatus est.

Die II *m. Februarii*, HUBERTUS CORNELIUS ANTONIUS LEOPOLDUS FOCK, *Rheno-Traiectinus*, publice defensa Dissertatione Medica *de Quaestione, num pharmaca ante*

absorptionem effectus specificos praestare possint, ob summam doctrinae praestantiam Medicinae Doctar creatus est.

Die III *m. Febr.*, IOHANNES DE LOUTER, *Amisfurtensis*, defensa privatim Dissertatione Iuridica, sistente *Observationes ad locum Codicis Civilis de iuribus, quae liberis naturalibus agnatis competunt in bonis parentum*, Iuris Romani et Hodierni ob magnam doctrinae praestantiam creatus est.

Die V *m. Febr.*, PETRUS IOHANNES CORNELIUS LUCHTMANS, *Rotterodamensis*, privatim defensa Dissertatione Medica *de Phlebitide*, ob magnam doctrinae praestantiam Medicinae Doctor creatus est.

Die X *m. Febr.*, NICOLAUS IANUS FRANCISCUS VERSCHOOR, *Goesa-Zeelandus*, privatim defensa Dissertatione Medica *de Balbutie*, propter magnam doctrinae praestantiam Medicinae Doctor renunciatus est.

Die XIV *m. Febr.*, IANUS CHRISTOPHORUS FOCKE, *Paramariboa-Surinamensis*, privatim defensa Dissertatione Medica, sistente *Observationes de Aneurismatibus Aortam Thoracicam afficientibus*, ob summam doc-

trinae praestantiam Medicinae Doctor creatus est.

Die XVI *m. Febr.*, THEODORUS CORNELIUS SEEGERS, *Harlemensis*, *Medicinae et Chirurgiae Doctor*, legitimo instituto examine ob doctrinae praestantiam Obstetriciae Doctor creatus est.

Die XIX *m. Febr.*, FREDERICUS IANUS STEENGRACHT, *Haganus*, defenso privatim Specimine Iuridico, sistente *Observationes de puniendi Iure*, ob doctrinae praestantiam summos in Iure Romano et Hodierno honores assecutus est.

Die XXVIII *m. Febr.*, IOHANNES LINDEBOOM, *e pago Heino*, *Medicinae Doctor*, instituto legitimo examine ob doctrinae praestantiam Obstetriciae Doctor creatus est.

Die XVIII *m. Martii*, IOHANNES HENRICUS SCHOLTEN, *Vleuta-Traiectinus*, publice defensa Dissertatione *de Demostheneae eloquentiae charactere*, Philosophiae-Theoreticae Magister et Litterarum Humaniorum Doctor, ob summam doctrinae praestantiam renunciatus est.

Die XXIII *m. Martii*, CAROLUS IOSEPHUS VAN COOTH, *Amstelodamensis*, defensa publice Dissertatione Medica *in Diaetaeticam Veterum maxime A. C. Celsi praecepta diaetetica Hippocratis et Galeni placitis illustrata*, ob summam doctrinae praestantiam Medicinae Doctor renunciatus est.

§. V.

Anno CIƆIƆCCCXXXV.

XXV *Februarii.*

Lecta Curatorum Epistola certior redditur Senatus, decreto Regio de die IX m. Martis huius anni Virum Cl. IOAN MICHAEL FRANS BIRNBAUM, Iur. Utr. Prof. in Academia; quae Freiburgi in Breiscavia est, successorem esse vocatum in Virum Cl. CORN. ADR. VAN ENSCHUT, propter adversam valetudinem rude donatum.

XVIII *Martii.*

Rector cum Senatu communicat Epistolam a Vir. Ampl. Curatoribus acceptam, qua significant decreto Regio d. XXIII m. Febr. Virum Cl. HERMANNUM ARNTZENIUM, Iur.

Utr. Prof., ob aetatem lege definitam rude donatum esse, et Cl. Virum ADRIANUM CATHARINUM HOLTIUM, Professorem Academiae Rheno-Traiectinae adscriptum a Rege ei successorem datum esse.

XXIII *Martii.*

Refert ad Senatum Rector Vir. Doct. FREDERICUM SIGISMUNDUM ALEXANDRUM, Med. Doct. et Nosocomii Milit. praefectum, decreto Regio d. V m. Mart. Professoris honorarii Academiae Rheno-Traiectinae titulo esse condecoratum. Porro a Rectore certior factus est Senatus in conventu Curatorum Rectoris, Assessorumque et Actuarii lectos esse in annum subsequentem Assessores quatuor I. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, PH. GUIL. VAN HEUSDE, IOD. HERINGA, E.F. et GER. MOLL. Actuarii autem munus demandatum esse HERM. IOH. ROYAARDS, Viro Clarissimo.

XXVI *Martii.*

In Senatum venerunt Academiae Curatores Viri Amplissimi, quorum Praeses ADRIANO CATHARINO HOLTIO, Viro Clarissimo, designato in proximum annum Rectori Magnifico novos hosce honores gratulatus est, postquam

solenne iusiurandum praestiterat. Idemque Rectori munere suo iamiam abituro Hermanno Iohanno Royaards, Viro Clarissimo, pro fide et cura, qua in provincia sua versatus esset, gratias egit. Gratulationi continuo humaniter respondit novus Academiae Rector.

His peractis Curatores universo comitante Senatu in cathedram deduxerunt Hermannum Iohannem Royaards, Virum Cl., qui habita oratione: *de proavorum nostrorum pietate, in condenda tuendaque Belgii foederati Republica conspicua*, enarratisque quae Academiae ipso Rectore cum laeta tum tristia accedissent, praemia tradidit iuvenibus, in certamine literario victoribus, Nicolao van Wijk, Theol. Cand. in hacce Academia, Abrahamo de Pinto, Iur. Cand. in Academia Lugduno-Batava, Gualterii Robberti van Hoevell, Theol. Cand. in Academia Groningana, et Iohanno Everardo van der Trappen, Med. Cand. in hacce Academia, ut et honorifica testimonia Benjamino Georgio Adamo Pabst, Iur. Cand. in nostra Acad. et Christiano Iacobo van der Vlis, Theol. Stud. in Academia nostra.

Recitatis tandem quaestionibus in proximum annum Academicum a singulis ordinibus propositis munere se suo abdicavit datumque sibi successorem Cl. ADR. CATH. HOLTIUM Academiae Rectorem proclamavit.
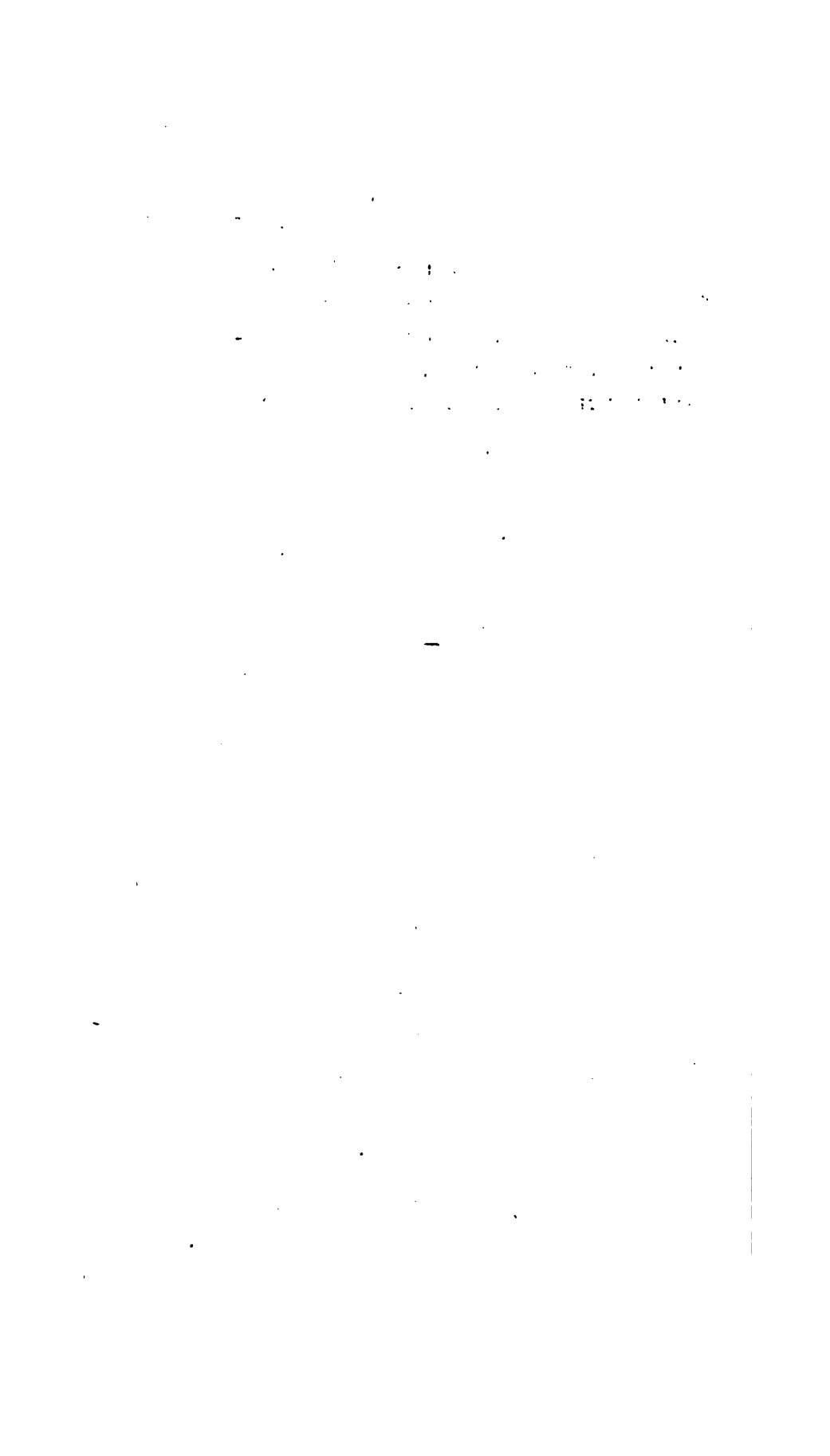
HERM. JOH. ROYAARDS

ORATIO

DE

PROAVORUM NOSTRORUM PIETATE,
IN CONDENDA TUENDAQUE BELGII FOEDERATI REPUBLICA CONSPICUA.

HABITA

DIE XXVI. M. MARTII A. MDCCCXXXV.
CUM ACADEMIAE REGUNDAE MUNUS
SOLENNI RITU PONERET.

Est quaedam homini voluptas, parentum celebrare laudes. Quodsi nemo, cujus animo integer inest veri justique sensus patris matrisve non lubens piam recolit memoriam; haud mirum, gentes adeo in celebrandis proavorum virtutibus saepe dulce sibi parasse dolorum levamen, malorum solatium; quin et in media, qua utebantur, fortuna prospera saepius majorum suorum aetatem oculis proposuisse, quo rectius suam, quam vivebant, aetatem comparando cognoscerent.

Id vero, ut jure meritoque fiat, virtute praestiterint, necesse est. Vere enim pronunciavit Horatius:

» *Dos est magna parentium,*
» *Virtus.*" (1)

Quae sane virtus gentium summam nobis indicat praestantiam. Quippe excelsius nihil et sanctius in homine habetur, virtutis et religionis sensu. Hic hominem tollit a terrestribus ad altiora. Hic, animis inditus, divini quid refert, quod eum ad sublimiora natum indicat. Quod, si de homine valet, valet haud minus de gentibus, quae hominibus constant. Has igitur summas gentium laudes in majoribus celebrare, est pietatis erga parentes in posteris officium.

Habetis A. A. legem, quam hodie mihi scripsi. Gentem nostram superiori tempore intueri lubet. Exemplum illa nobis virtutum plurimarum praebuit, quas rite attendant necesse est nostri aevi homines, sive suae aetatis conditionem omnium, quae fuerunt temporum, habent felicissimam, sive illud in ore continue habetur:

» Aetas parentum, pejor avis, tulit
» Nos nequiores." — (a).

Has autem virtutes, vi Religionis Christianae

illustratas, spectandas vobis praebere in animum induxi.

Cogitanti enim de argumento, quod dicendi mihi praeberet materiam, turbatae hodieque Ecclesiae conditioni plurima mihi inesse videbantur, quae animum tenerent Theologi. At vero, memor personae, quam hodie gero, et festi hujus diei, quo in hocce concessu Virorum literatissimorum et Juvenum, variis disciplinis operam dantium, verba facere mihi contingit, in superiorum temporum memoriam vos revocare malim. Dicam igitur: de Proavorum nostrorum pietate, in condenda tuendaque Belgii foederati Republica conspicua.

Quod sane argumentum mihi videtur a nostri temporis ratione nequaquam alienum, quin et ad vos omnes illud pertinere, optimi Juvenes! ad quos mea hodie sese convertit Oratio, non temere existimo. Non tamen est, A. A. quod omnem perlustremus historiam; oculos convertamus potius ad unum seculum sedecimum, quo condebatur Respublica

nostra. Pietatem autem cum dico, a gente excultam, non est, quod hanc illamve peculiarem illius formam ob oculos habeam, sed vero pios illos innuo sensus, quos erga Deum hominesque publice profitetur gens, aliisque commendat; verbo: sensus significo, quibus virtutes Christianas, fidem, spem et caritatem, et palam profiteatur, et ipsa colat.

Vos autem A. A. me, in dicendo tenuem, benevole audiatis et auribus faveatis, rogo.

Spectaculum praebent sublime prorsus gentes Europaeae seculo sedecimo, ad novam veluti vitam excitatae. Jam gentes barbarae eaeque nomadicae, ad cultum, humanitatem et moralem conditionem accesserant, ut per seculorum decursum sensim varias explicarent animi ingeniique facultates. Jam apud illas canebant Poëtae, maxime Trouvarii, philosophabantur Scholastici, disputabant Rhetores. Disciplinas Juris, Medicinae, Theologiae pro-

movebant conditae ubivis per Europam Academiae et Universitates. Maxime vero studia eliciebantur moralia, ut pateret, rudibus hisce gentibus altius quid inesse, quam ceteris, quae hactenus primas gesserant in orbe partes; vim suam moralem in dies exserebat Religio Christiana. Ita religionis sensu imbuebantur gentes. Quae medio aevo Ecclesia fere regebantur, hae jam ipsius religionis amore ardebant. Hic illic exstiterunt, qui libertate Religionis vindicanda ad majora gentes Europaeas excitarent. Surrexerunt ita populi, vinculorum pertaesi, libertatis suae conscii; libertatem petunt, non agendi tantum, sed vero sentiendi, loquendi, imo cogitandi. Alunt libertatis huncce ardorem inventa Typographia, detecta America, reduces jam in Italiam Musae; fovent illum studia gentium moralia. In lucem prodeuntibus Reformatoribus, gentium ducibus et antesignanis, ecce! indolem suam plane explicare videntur gentes, ad maturitatem ingenii animique accedentes, ut Religio fere vis motrix exstiterit totius vitae gentium. Haec in gentibus septentrionalibus altiores ex-

citare vires; haec causa omnem agitare Europam. In opposito ardore Catholicismi et Protestantismi gentes sacro imbuere animo, ut unanimi consensu pro aris pugnarent et focis. (3)

Quid mirum igitur, in tanto animorum fervore, per universam ferme Europam, semina discordiae laete succrevisse ubivis! Cernebantur hic illic igniculi, qui quidem suscitati in flammam erumperent. Jam lites intestinae agitatae per Galliam, Angliam, Germaniam, et vehemens animorum irritatio. Testis sit infelicissima Maria Graija, et caedes ista Parisina Bartholomei! Exarsit mox bellum tricennale, e variis litibus de religione enatum, ubivis Europam incendens, Suecos aeque ac Bohemos, Germanos, Hispanos, Francos agitans. Diu pugnas agunt Europaei. Tandem lites compositae. Ad pacem et concordiam redeunt. Libertate gaudent. Pace Guestphalica ut Politices, ita Religionis causa, constituitur.

In mediis hisce litibus eodemque hoc ani-

morum fervore Europaeorum excreverat Respublica, e parvulis orta initiis. Quae enim gens a primis inde Frisiorum et Francorum temporibus libertatis amore viguerat; haec prae ceteris omnibus hoc libertatis ardore concitabatur seculo sedecimo. Ad summum florem jam pervenerant urbes nostrae et Provinciae, mercatura, divitiis et literarum cultu splendidae, illisque facile sua in commoda uti potuisset Hispaniae Rex. At vero juribus eos destituit; et mox parva illa familia hominum acriter, idque publice, sese opponit Hispanorum Domino, in cujus ditionibus sol non occideret. Jam eos petit vi politica ac militari horrendus Despota, qui nutu integras tremefecit regiones. Illi vero quieti, juribus suis nitentes, Tyranno resistunt. Hic saevire, dominari, trucidare, atrociora continue edicta dare, tortores in Belgium mittere. Illi omnia pati pro libertate. Hic copiis et armis suam, stabilitam per Europam et Americam, auctoritatem in imperii angulo stabilire. Illi frustra suarum regionum auctoritatem Galliae offerre et Angliae; neque tamen de causa sua desperare;

omnia tentare; armis Hispanis resistere; libertatem petere; vi eam tueri; copias instruere; proelia agere; sua auctoritate conventus Ordinum convocare; Guilielmum Arausiacum ducem sibi constituere; urbes secum invicem strictiori continuo foedere conjungere; per concordiam in dies magis magisque increscere. Quibus constanter praestitis, tandem Hispanorum jugum excutiunt, illorumque palam abjurant auctoritatem, pro aris pugnare et focis ad mortem usque parati. Sic publicum in gentibus Europaeis locum sibi vindicant, negantibus Hispanis, assentientibus ceteris Europaeis; tandem post atrocissimas pugnas poenasque eo perveniunt, ut liberam condant Belgii foederati Rempublicam, ab Hispanis tutam, pace Guestphalica sancitam, Deo auspice stabilitam.

Quis, quaeso, est ingenio vel animo tam hebes, qui non admiretur in Proavis nostris ardentissimum illud libertatis studium, quod imis erat infixum medullis, studiorum illam constantiam, fortitudinem gentis heroicam, concordiam, qua parvae res creverunt, ardorem

adeo pro patria omnia pati? — Ne vero in hisce subsistamus. Namque singulis hisce inerat aliquid sanctius et excelsius; scilicet gentis pietas et religionis amor. Haec evehebat libertatis amorem; haec virtutem heroïcam puriorem reddidit. Haec gentis vires auxit. Neque tamen accessit illa ad Civitatem nostram, tanquam aliena quaedam virtus, majoribus antea incognita. Pietatem enim a primis inde temporibus coluerant proavi, adeo ut gentis nostrae nota characteristica sit dicenda; excitarunt eam et commendarunt viri, quos tulit Patria nostra Europae institutores, Hegium puta, Agricolam, Wesselum, Erasmum adeo, qui facem praetulerunt Europaeis. Hanc vero gens, in qua sparsa semina fructus tulerunt uberrimos, seculo sedecimo, ita omni vita sua domestica ac communi, scriptis factisque, commendavit; ut de illa ne dubitet quispiam. — Verum enim vero non nostrum est hodie per latissimum hunccce campum vobiscum exspatiari. Unam, ceteris missis, excitandam nobis proponimus causam, qua hancce propriam gentis nostrae pietatem seculo sedecimo

spectandam praebeamus; scilicet: Rempublicam nostram — Agite, eo oculos convertamus! eque magna, quae habetur, documentorum copia, hic illic nonnulla excitemus, quae pietatem proavorum in condenda tuendaque Republica referant.

In condenda civitate nostra proavorum *pietas principium* fere constituit, et *fundamentum Reipublicae.* Qua, quaeso, opportunitate enata est Belgii foederati Respublica? Tyrannidis Hispanicae et libertatis ardore, quem exserebat gens nostra. Sit ita. At vero, interius in ipsam originem Reipublicae inquirentibus, facile nobis apparebit e religionis amore, veluti principio, ducendam esse Rempublicam nostram. Agebatur in Europa de libertate religionis, eamque in Belgio nostro exstinguere studebat Hispania. Agebatur de principio q. d. stabiliendo, non politico, sed religioso. Quod sane ne in dubium vocet quispiam, qui illorum habet temporum rationem. Nisi enim

purioris religionis et pietatis studio ducti fuissent proavi, haud iis obstetissent Hispani, Nisi pietas illos jussisset pro aris pugnare et focis, quieti et securi vixissent in solo suo natali; neque opus fuisset Inquisitione; neque Edictis et Decretis severioribus: quam enim per quadraginta fere annos ad sancitum usque Foedus nobilium Nostrates Hispanis opposuerunt vim; hanc edictis et decretis de religione et inquisitione fere unice opposuerunt. Libertatem religionis petebant; causam ita agebant Europaeam, eaque inducti, qui privilegia sua tuerentur, pro religione et animi libertate omnia pati audebant Belgae. Jam vero, quo magis furor saevit Hispanorum, eo magis ad rogum usque sunt libertatis religiosae tenaces, et valet de iis praeclara illa Grotii sententia: «Religio Christiana, gravius « pressa, feliciter exsurgit, et nihil est ipsa « morte foecundius.” (4)

Historiam inspiciamus, A A. — Pietati superstitionem opponunt Hispani; sentiendi libertatem petunt Nostrates. Despotismum condunt Hispani. Saeviit in dies magis magisque atro-

cissima illa Inquisitio; saeviit Albanus iste, ut arbores et obvia quaeque aedium tigna patibulis inservirent. Neque tamen ab imminenti periculo ita sibi timebant illi, quorum ardor heroïcus et fides Christiana hoc sibi proposuerant: dulce est pro patria mori coelesti. Nam referente eodem Grotio, « post confiscata hominum non minus centum millia, ex quo tentatum, an posset incendium hoc sanguine « exstingui, tanta multitudo per Belgicam insurrexerat, ut publica interdum supplicia, quoties aut insigniores, aut atrociores, cruciatus, seditione impedirentur." (5) Tantus jam A. A. religionis et libertatis religiosae ardor in hominibus! Quodsi vero ab eo destitissent, — testes sint a fracto inde foedere Nobilium Belgae meridionales, — facile sub Hispanorum rediissent auctoritatem, neque exstitisset ita Respublica nostra. At vero quam, religionis amore flagrantes, sibi petebant cultus libertatem, acquirere non poterant, nisi vindicata civili libertate. Jam religionis profitendae ardor originem dedit Reipublicae nostrae, cum proavi, aliena destituti ope, unum haberent suae gentis patro-

num Deum, cuius voluntate factum, ut, quae pietate ducebatur, gens Rempublicam conderet celebratissimam, Protestantismo innitentem.

Fuit haec sane peculiaris Civitatis nostrae conditio, quam in nulla observamus Civitate recentioris aevi, ne in ipsa Republica Helvetica. Nitebatur illa communi foedere adversus Austriacos, quod libertatis politicae vindicandae causa inierant. Hic vero libertas religionis civili libertati originem dedit. Haec una civitas in media politica per Europam, seculo sedecimo, commutatione, e Reformatione vitam duxit. Haec Protestantismo, veluti fundamento, innitebatur. Nec mirum adeo proavos nostros Reipublicae suae cum fundamentum, tum indolem, rite indicasse, nummis suis et monetae inscribentes: hac nitimur; hanc tuemur. Illa *Religionem* indicabant, hac *libertatem*.

Quid vero tu, — ita aliquem mihi obloquentem audire mihi videor, — laudas proavorum pietatem, quae in artibus unice politicis, aut, si mavis, in ingenio illiberali fuit reposita. Attendas, — ita ille, — vin-

culum illud arctissimum inter Civitatem et Ecclesiam Reformatam, cui uni jura politica competebant, negata ceteris; nonne luce clarius illa docent, hancce pietatem, quae in condenda forte viguit Republica, in ea tuenda id temporis abfuisse longissime?

Specie sane haec sese commendare videntur, re vero non item. — Quippe fieri haud potuit aetate illa, qua ubivis fere in Europa invaluerunt religiones publicae, quin illa Respublica, quae una omnium maxime religione nitebatur et Protestantismo, civitatis religionem publicam constitueret. E Reformatione enata, vita eius subsequens pependit a principio Reformationis, sedulo exculto. Hinc est, quod Patres Conscripti communi fere consensu egerint de Ecclesia et Civitate. Quippe Ecclesiam curantes, curabant Reipublicae pacem et tranquillitatem; quaeque una erat in eorum animis causa libertatis cum religiosae, tum civilis, hanc publice profitebantur illi. Nondum enim ea invaluerat id temporis apud Nostrates vis suprema Politices, ut cuncta, ipsam adeo Re-

ligionem, ei submitterent, dummodo consiliis politicis satisfieret. Contra Civitatem habebant, vi morali suffultam. Quae politica jussit, haec illi ad religionis suae examen, velut ad Lydium lapidem, exigebant. Neque pietatem a rebus politicis sejungendam habebant; neque sive Rempublicam sese tueri posse, sive ipsam Protestantismi et religionis adeo caussam, quam curae habebant cordique, illis persuasum erat, nisi eam conciliarent auctoritatem illi Ecclesiae, cuius fundamentis ipsa nitebatur Respublica. Haecce jussit animus, in Deum pius, quo doctrinae Christianae inhaerebant, quique a nimia libertate periculum metuebat religioni et civitati, suasit vero Politica. Illam ita significamus animi pietatem, quae aetate illa religiosa eo duxit Patriae Proceres, ut Deum tamquam Reipublicae statorem supremum revererentur, ut religionis libertatem, summo pretio acquisitam, omni, qua valerent, vi tuerentur.

Testes nobis sint Orationes, in Comitiis Reipublicae habitae; testes eorum Epistolae et Edicta, in quibus singulis pius ille viget ani-

mus, sincerus Deique amans, illiusque gloriae evehendae studio ductus, quo cuncta a Deo, supremo rerum moderatore, repetunt; qui Illius ope cuncta se perficere posse statuunt; ad Deum popularium animos dirigunt; ut et hi religionis causam a Republica ne secernendam habeant. Sed haec mittamus, ne argumentorum copia sua nos obruat mole. Virum excitemus Reipublicae, moderante Deo, statorem et vindicem, Guilielmum Arausiacum, Patriae Patrem (6).

Quae enim in omni viguit Republica pietas, hanc egregie retulit Guilielmi vita politica. Cuius taciturni principis rite celebrantur vastum ingenium, incomparabilis morum constantia, sagacitas et politica prudentia, adeo ut illius ingenium vires fere moderaretur gentis nostrae, huius animum perspicimus interius, ubi principium, e quo plurima fluxerunt, attenderimus.

Pietate ducebatur a pueritia inde Guilielmus. Haec constantiam aluit in malis perferendis; haec vires viro immortali addi-

dit in desperata haud semel Patriae conditione; haec eum jussit Deum agnoscere rerum omnium humanarum moderatorem fidelissimum, adeo ut omnem belli fortunam Deo acceptam referret; haec fiduciam principis reposuit in Deo certissimam, nullo pacto movendam. Haec effecit, ut suo satisfaceret Symbolo; *saevis tranquillus in undis.*

Profecto, qui cuncta haecce ex una politica prudentia, aut ingenii sagacitate et perspicacitate explicare conatur, — quod injuste in eum contulerant Strada et Bentivoglio — nae! is, se humanam perspexisse naturam, aut Guilielmi facta, sine partium studio, dijudicare, sibi non persuadeat. Virum attendas loquentem, scribentem, agentem, neque facile dubius de hisce haerebis. Quid, quaeso, est, quod incitaverit Guilielmum, qui libertatis causae vitam dicaret? — Audiamus ipsum! Testem eum habemus, in *Apologia* sua referentem, se ab eo inde tempore, quo ex Henrico inter venandum cognoverat religionis libertatem periclitari, cunctosque haereticos interfectum iri, sacro ardore sibi

religionis et Protestantismi vindicandam causam sumsisse. Quid mirum, ferre illa non potuisse pium Guilielmi animum, qui, institutrice Maria, Hungriae Regina, Erasmi amica, semina jam puer susceperat, primum a parentibus in animo recondita; (7) — jam vero videas, quali ardore ab illo inde tempore per omnem vitam hocce persequatur propositum! quam strenue religionis et Reformatae Ecclesiae libertatem tueatur, ut sic quidem luculenter pateat non e dominandi studio petendam esse oppositionem, quam Hispanorum tyrannidi instituit; sed vero e nobilioribus animi sensibus, e religionis et libertatis religiosae amore!

Pro hacce cuncta pati decrevit; suasque illi vires dicavit. Quod sane, ne ipsius laudatores audiamus, nobis patebit, si ipsius adeamus *Epistolas*, integros animi testes, quae illius pietati monumentum struunt aere perennius. — Attendite, A. A. quae *ad Gandavenses* scripsit (8), et observate quam intimo animi sensu religionis simul et Patriae agat causam; quantopere Turenium Gandavensibus commendet

hac una de causa, quod magnopere ille de vera religione et Patria meruerat. Videte, quantopere id curae habeat cordique, ut veram religionem Reformatorum et Patriam simul curet, quae utraque in Guilielmi mente arcte erant conjuncta. In quibus sane Epistolis armorum victoriam non adeo militum virtuti, sed Illi tribuit, cui ipsam militum virtutem acceptam refert, Deo O. M. — Quodsi interius in Guilielmi animum inquirere velis, supersunt *Epistolae*, intimae pietatis testes, *ad Reformatos Belgicos Londinenses* (9) datae, quibus iis persuadere studet, ut, Christianis ducti principiis, fratribus in Belgio succurrant et omnem Patriae vindicandae curam Dei causam habet, « pro qua lubens," uti ait, « militat unusquisque." Sed quid haecce memoro? Jam enim vestrum plurimis succurrit, quo pacto, amisso Harlemo, animum addiderit Sonoyo, de Patriae causa desperanti, nisi forte cum Principe quodam foedus iniisset Arausiacus. « Estne — ita Guilielmus — « propterea Dei manus fracta aliquatenus? « ejusve Ecclesia perdita? anne propterea

« Deum abnegabimus et verbum divinum?
« Quod vero de foedere cum Principe quo-
« dam quaeris, scias me ante, quam unquam
« hancce causam et Christianorum aliorum-
« que oppressorum in hisce regionibus tute-
« lam in me susceperim, foedus iniisse
« firmissimum cum Principum supremo Prin-
« cipe, quo firmiter nitimur" (10).

Jam, A. A. Guilielmum huncce, Deum, socium suum, quocum foedus inierat, praedicantem, conferamus cum Philippo, pactum ineunte cum Casparo d'Anastro, qui Arausiacum interficiendum curaret, et patebit nobis discrimen, quod pietatem intercedit vere Christianam et impiam superstitionem tyrannidemque.

Quid est, quod quaecunque peregit et praestitit Guilielmus cum his congrua ostendamus! Tempus deficiet et hora, A. A.! Unum attendite foedus Trajectinum oppositum foederi alteri Bruxellensi, quo principium Civitatis nostrae et Ecclesiae subvertebatur (11). Ille vero pio animo persecutiones arcere voluit,

quas, illiberalis indolis testes, in Hollandia et Zelandia experiebantur Romano-Catholici. Quodsi vero eum hac de causa vix de religione puriori sollicitum dixerunt Zelotae, nos sane in eo piam Viri immortalis liberalitatem veneramur. Qui enim religionis et sentiendi libertatem per omnem vitam vindicandam sibi proposuerat, hic, ab omni persecutione religiosa alienus, singulis hominibus fidei veniam competere statuit. Hoc palam pronunciavit coram Ordinibus. Hoc vindicare studuit pace Religionis, quae Matthiae nomine fertur, qua sane principia scripsit verae liberalitatis et religionis exercendae, qualia nulla tulit id temporis regio Europaea (12). Neque tamen haec ferre poterat illa aetas. Pietatem prudentia moderabatur Arausiacus. Patriae et Reformatae Ecclesiae stabiliendae, quibus perniciosa illa id temporis forent, studio ductus, paululum ab hisce discessit postea, prudenter animadvertens, quid tempus postularet et ratio.

Hanc sane pietatem ad vitae usque finem

coluit religiosissime. Reputetis eum, a manu scelesto vulneratum mortique, uti videbatur, proximum, homicidae veniam, quantum in ipso erat, largientem; constituta autem hominis nefarii poena, ad Aldegondium scribentem, ut poenae vis imminueretur. At vero, iterato postea a Balthasare facinore, pietatis, quam coluit, nonne moribundus documentum edidit gravissimum ultimis, quibus vitae finem imposuit, verbis: *mi Deus! miserere animae meae! mi Deus! miserere afflicti populi* (15)? Quibus editis ad beatiores transiit sedes, verae pietatis scholam!

Expressit ita Patriae pater gentis nostrae pietatem, non fucatam illam, neque superstitiosam, sed germanam. Quam vero ipse coluit, hanc in eius amicis et sociis non minus advertimus. Dominabatur enim pietas illa aetate inter nostrates. Uti autem in aliis alia esse solet pietatis exercendae ratio, ex uno eodemque principio ducta, ita hanc hominum varietatem in his ipsis advertimus. No-

vistis eum, quem Guilielmus a concionibus sibi vocavit, Franciscum illum Iunium, Ecclesiastem, gente pariter et animo nobilem, nec vero minus, qui Principi Ecclesiasticus fuit aulicus, Villersium, sapientia cum politica, tum ecclesiastica, insignem; ambo pietatis reliquerunt exempla. — At hosce mittamus. In Republica eam potissimum spectamus, quapropter ex tanta exemplorum copia unum etiamnunc excitare liceat virum, cui in condenda tuendaque Republica prae ceteris plurima debent nostrates; qui Guilielmi erat amicus integerrimus, politica prudentia, agendi ardore, indefesso labore, virtute militari non minus conspicuus, quam pietate vere Christiana: Philippus Marnixius, *de Sancto Aldegondius* (14).

Nemo facile nostrum est, quin virum huncce, in rebus politicis exercitatum, noverit. Qui enim a Foedere dictando Nobilium in rebus gerundis politicis initium duxerat (15), hic magnam sane de se exspectationem excitabat. Nec frustra. Nullae enim agitatae fuerunt ab eo

inde tempore causae politicae, quin Marnixius iis adesset, sive dux, sive socius. In Comitiis Hollandiae et Zelandiae Principis nomine praesens; in constituenda pace Bredae, pace Gandavensi et Unione Trajectina occupatus, idem ille in Comitiis Wormatensibus Patriae sustinuit causam. Consulatu functus est Antverpiae; virtute militari inclaruit Delphis, Roterodami, alibi. Nec minus in graviori Patriae causa quacunque Legatum eum novimus Reipublicae, Londini atque Parisiis.

Quodsi in hisce vitam absolvisset Marnixius, virum suspicerent omnes, cui magnam partem suam debent Rempublicam Belgae. Nunc vero eo magis eum admiramur, qui in singulis hisce pietate ductus fuit et religionis amore. Haec enim eum incitavit, qui *Religioni*, *Ecclesiae*, *Theologiae* adeo, non minus, quam Patriae et Reipublicae vitam dicaret; quod, age! paucis exponamus.

Fuit haecce peculiaris illius aevi ratio, ut cum peritia politica et militari arcte saepe conjungerentur Theologiae studia, e Religio-

nis amore ducenda. Ita et Marnixium Theologum novimus, cuius nobis supersunt cum scripta dogmatico-polemica, tum maxime celebratum illud *Romanae Ecclesiae Alvearium* (16), splendidus doctrinae et ingenii testis! Neque tamen ex illorum eum fuisse numero, qui, de Religione parum solliciti, de Theologia subtiliter philosopharentur, satis superque ex ipsius *scriptis dictisque* patet. Referunt illa ubivis veram animi pietatem, quae amore Dei Christique viget. Hinc « religionis libertatem cariorem" dixit « bonis terrestribus vel vita," quapropter ea sint adeunda loca, quibus illa frui licet, « quippe" — ita ille — « ubi officiis « fungimur, in Deo omnis reponenda est fi- « ducia" (17). — Paulo apertius in *Apologia* haec scripsit: « a quo inde tempore Deus « oculos mihi aperuit, ut viam salutis meae « invenirem, quam sincere, candide et in- « dustrie quaesivi, ea non damnans, quae « mihi non innotuerant, fidem religiosam sem- « per servavi, neque ab ea me divelli passus « sum, vel invitamentis, vel promissis,

« mihi datis, ne illo quidem tempore, quo
« per annum fere" — carcerem cogitetis,
A. A. Trajectinum! — « in Hispanorum ma-
« nibus versarer. Hanc mihi gratiam con-
« cessit Deus, ut constans et immutabilis
« semper in ea profitenda manserim" (18).

Vos antestor, A. A. nonne candida haec verba pios spirant animi sensus, quae agendi principia sistunt moralia et religiosa? Quid mirum, virum hunc, in militaribus, politicis et diplomaticis occupatum, religionis amorem ubivis prodidisse, illumque eam ubivis tueri studuisse? Sic quidem patuit in publicis scenis; in Comitiis, conventibus politicis, aulis. Neque adeo miramur, nos eundem illum, quem Legatum Reipublicae novimus Londini atque Parisiis, in Synodis item praesentem intueri, Antverpiae, Vesaliae, Dordraci, Hornae, et ita quidem praesentem, ut Marnixii sapientia facem saepe praetulerit aliis. Nec mirum adeo, quod virum huncce, Religionis, Dei Christique amore flagrantem, in Theologicis studiis ita occupatum cernamus,

ut diceres, eum vitam viresque Theologiae dicasse. (19) Sane nulli pepercit labori, quo religioni prodesse poterat et Reformatae Ecclesiae.

Nonne viri modestia inclaruit simul et ardor in Hymnorum Davidicorum scribenda versione rythmica? Qui enim de Ecclesia Belgica Reformata, rite stabilienda, una cum Republica, sollicitus erat Marnixius, hic cultum Reformatorum sacrum rite moderari studuit. Non e versione versionem scripsit, sed vero e sermone Hebraïco vir ille politicus Psalmos vertit Davidicos, eosque metro Belgicis Christianis obtulit. Licet vero poëmata Marnixii rythmis Dathenianis praeferenda essent, vel sic tamen vis et auctoritas Petri Datheni auctoritatem ecclesiasticam hisce conciliavit, negavit illis; quod tamen non aegre tulit vir sapiens idem et pius; neque tali ducebatur honoris studio et aemulatione, ut infausto operis successu ab eo se avocari pateretur (20).

Haec vero facile nos ad illum ducunt, ultimo vitae stadio versantem. Quo enim tempore in curanda nova Belgica versione Codi-

cis S. in Synodis versarentur Ecclesiastici, ecce! ad opus illud se accingit Aldegondius, non ut consueta id temporis. via procederet, vertendo Germanicas Gallicasve versiones; verum, Utenhovii vestigia premens, fontes ipsos adiit, e lingua Hebraïca Belgicam Veteris Foederis versionem adornare aggressus. Tantum autem abest, ut a sacris abhorreret Vir pius; ut contra, qui in fungendis muneribus politicis, militaribus, diplomaticis versatus fuerat et versabatur etiamnunc, hic quiete Leidam habitatum proficisceretur, *Professoris Theologiae*, uti videtur, titulum honorarium haud dedignatus (21). Jam in medio apparatu literario in musei privati umbra decumbit, totus in eo, ut divina vertat oracula. Sed vero in vertendis Geneseos monumentis occupatus, mox e museo vocatur ab Ordinibus, ut Parisiis legationem Reipublicae obeat. Iter instituit in Galliam; aulam adit; legatione fungitur, neque tamen splendore politico detinetur. Revertitur, causa rite peracta, Leidam; in museum se recipit suum ad scriptores divinos; illam haud dubie ani-

me quietem parans, quam aulae pompa neutiquam ei paraverat. Operi iterum sese accingit, divina pandens oracula. — At frustra! A terrestri labore eum avocavit Deus, quem pie coluerat, ut, e symboli sui vi, requiem alibi (22) inveniret, quam frustra in caduca haecce rerum terrestrium sede quaesiverat.

Desideratisne plura exempla, A. A. quibus probetur pietatem, quam coluerunt proavi, in ipsa viguisse Republica inque viris, in Republica principibus? Quodsi ultra seculi sedecimi spatia exspatiari ferret argumentum, quod pertractamus, et posteriora secula lustrare sineret temporis angustia, excitarem prae caeteris Hugonem illum Grotium, qui rite celebratur « stupor unicus « orbis," quem cum Marnixio comparandum censemus, quod uterque suo, quo vixit, tempore, typum retulerit gentis nostrae; excitarem Michaëlem Ruterum, cuius pietas haud frustra vetuit, ne in sua nave ab aliquo sanctum Dei profanaretur nomen;

excitatem Jacobum illum Catsium, Poëtam gentis nostrae dilectissimum; cuius poëmata, ex animo pio ducta, nullus non vestrum novit. Viri huius recolatis memoriam, in stabilienda et tuenda Republica meritissimi! Hunc vero, cujus vita, ab ipso conscripta cujusque de morte cogitationes, summam pietatem erga Deum testantur, in politicis scenis advertas! ubi, legationem in Brittanniam mox aditurus, a munere, quod gesserat, gravissimo non ante decessit, quam in amplissimo Ordinum Hollandiae consessu, flexis genubus, palam Deo gratias egisset pro acceptis beneficiis, Eique Patriae causam dicasset. Sane, si quod, hoc spectaculum praebuit in historia nostra, sacrosanctum fere dixerim! Hoc Oratorum neque Poëtarum indiget praeconiis, ut palam profiteatur, qualem coluerit Respublica nostra pietatem.

Ne enim dubitet quispiam, num, quam in viris, Reipublicae Moderatoribus, spectavimus, pietatem et religionis amorem referant non

illi tantum, sed vero itidem Provinciarum Ordines, Magistratus; numque ipsa illa studia altiora, moralia et religiosa, universe inessent genti. Pios illos memoria recolatis dies, *solennibus precibus*, aut *gratiarum actionibus*, pie a gente *celebratos*, non quidem definito huius illiusve mensis die, sed vero in graviori quacunque Patriae calamitate ab Ordinibus constitutos. Vixistis ipsi, A. A. tempora, quibus ante quinquennium fere hocce Rex Augustissimus publice gentem excitaret, quae certaminis cum Belgis istis instituendi fortunam Deo commendaret. Novistis, quam gratus fuerit nostratibus dies ille, solemnibus precibus dicatus, quo ipso ex improviso nuncius ad nos pervenit, victoriam nostratibus, Arausiaco duce, prope Lovanium jam parasse Deum. Memoriam nullus delebit dies solennis illius cultus, quo Regem vidi, una cum populo Deo gratias agentem, patriaeque causam Deo commendantem! — Jam vero eo magis in antiqua vos convertatis tempora, A. A. quibus nulla erat Patriae causa gravior, nulla pestis morbusve

atrox, regiones invadens; aërisve tempestas, prorsus adversa, nulla, quin ad solemnes preces sese converteret populus; tempora dico, quibus reportata victoria, aliisve in Patriam cumulatis Dei beneficiis, ad gratiarum actiones in aedes sacras solenni ritu convocaretur gens universa. Reputetis, quam pie illos coluerint dies nostrates! Horum sane dierum tanta vis dicebatur, ut et postea adversarii nostri magis etiam timere dicerentur a diebus Hollandorum solennibus, quam quidem ab ipsis nostratium armis; id est: magis a Deo, quam ab hominibus.

Omnem porro adeamus vitam politicam gentis. — Nonne, quam gens nostra coluit pietatem, hanc expresserunt nostrates numismatibus, id temporis excusis, suisque nummis atque monetis? Scilicet, quam fovebant sententiam de rebus suis publicis abunde probarunt inscriptionibus, quibus palam Dei et religionis causam profitebantur. Has autem pietatem referre nemo facile negaverit, paulo attentior. Fuit enim hocce iis temporibus

proprium, ut plurima loca Codicis Sacri incudi plerumque solerent nummis nostris et numismatibus. Praeterea vero cum Philippum *Divum* pronunciarent, sive *invictissimum*, sive, *cui omnis subjecta potestas; — cui non sufficit orbis; —* cuiusque illud erat: *veni, vici;* non talia incisa habebant numismata, nostratibus dicata. In ipsius Viglii honorem Viri symbolum nummo inscribebant: *Vita mortalium, vigilia.* Porro vero constituta pace Gandavensi suae aetatis indolem plane expresserunt numismate, in cuius altero latere Reipublicae navis saevis in undis ad portum salutis prospere tetendit, inscriptis hisce: *cum pietate concordia.* Patriae variis locis vindicatis in nummo testabantur: *non placent Domino militis ocreae; Timenti Dominum omnia cooperantur in bonum;* ipsique paulo post in nummo excudebant: *pro aris et focis*, tum etiam: *religionem una cum justitia reducem* celebrabant.

Quos sane pios animi sensus, aeri incisos, legimus non tantum Ordinum auctoritate, sed vero eosdem peculiares Provinciae et Urbes

in suis numismatibus exprimebant. Audias Zelandos, ingenti Patriae ditione aquis inundata, Valacria autem divino beneficio gaudente, numismati suo inscribentes: *benedicite maria et flumina Domino;* videasque quo pacto in mediis fluminibus orent incolae: *a cunctis hostibus nos redde securos;* sic Medioburgenses: *Libertatis restitutae soli Deo honorem* tribuebant, et Alcmaria, victrix de Hispanis, nummo inscripsit: *Sacra anchora, Christus.* Leidenses, obsidione cincti, precem fundebant: *Deus conservet Leidam!* — et Oudewaterani: *Deus nobiscum!* — Frisia, a Sonoyo vindicata, libertatis suae recuperatae principium indicabat: *a Domino factum est illud;* quin urbe hac nostra et castello liberatis, profitebantur Trajectini: *gratia Dei sumus, quod sumus* (23).

Quid plura! Nonne quos in sua patria colebant pios animi sensus, probarunt luculenter extrinsecus? Nonne e pio animo ducenda videtur illa gentis liberalitas, quam exercebant erga Reformatos quoscun-

que, eodem illo tempore, quo in stabilienda sua Republica versabantur, uti et insequenti seculo, cum sese religionis purioris agere causam existimarent. Unos cogitetis, A. A., — ne longus in his sim — Valdenses, in Vallibus Pedemontanis a Sabaudiis mala perferentes (24). Quibus auditis nostrates Legatum suum, virum pietate conspicuum ac prudentia, Omerenium, Taurinum mittunt, publicis literis profitentes, se omnium Reformatorum causam agere. Adit ille Principem Pontificium, ut, quam heroïca fortitudine a se fugaverant, Inquisitionem, ab iis item avertant. Simul vero gentem excitant Magistratus ad solennes preces, ut non suae tantum, sed item Valdensium causam Deo commendent, ipsique nostrates misericordiam erga Valdenses exerceant. Nec frustra. A Pastoribus admoniti coetus uno eodemque die conferunt ducenta millia florenorum! — *Ubi rerum testimonia adsunt, non opus est verbis!*

Et sic quidem, A. A., patere nobis videtur, pietatem principium, fundamentum et vim fere motricem exstitisse Reipublicae nostrae. Hoc sane majores illi nobis reliquerunt exemplum, ut eorum vestigiis insisteremus, utque, si germani eorum posteri dicamur, patria nostra pietate et religionis amore sese commendet ingentibus Europaeis. Vobis potissimum spectanda haec praebent et imitanda, optimi Juvenes! in quibus Patriae et futurorum temporum spem, nobis mortuis, repositam habeamus. Vos autem, pulcri et veri studio imbuti, oculos convertatis continue in eos, tamquam exemplaria illustria pulcri moralis, quod unum τὸ καλὸν celebravit nuper scholae Socraticae in Patria nostra antesignanus, quodque prae caeteris excolit religio Christiana! — Nonne haec in vobis semina excitare studuerunt iidem illi in condendis Academiis proavi, iisque ita instituendis, ut huic satisfieret consilio (25). Satis superque illud probarunt symbolo, quod, Academiae nostrae, veluti criterio, inscrip-

serunt: *Sol justitiae illustra nos!* quo Deum Jesumque omnis sapientiae humanae fontem dixerunt. — Quid? quod Senaculum illud nostrum, quod intratis saepissime, significarunt inscriptione, illic obvia: *Pietatis et doctrinae Sacrarium;* quod primus hujus Scholae et Academiae Theologus, Gisbertus ille Voetius, ante duo secula, intra hos ipsos parietes prima oratione Theologica dixit: *de Pietate cum scientia conjuncta* (26). Quid! — ne alia addam — quod, instituti in Academiis nostris, Ecclesiastici Academici satis ostendunt, pietatis subsidia instituisse Academiarum moderatores?

Haec ne obliviscamini, Juvenes! his, quibus vivimus, temporibus, quibus studia moralia et religiosa novo prodeunt vigore! — Successerunt enim illi majorum aetati alia, religioni minus proficua, tempora. Regnabant, saeculo XVIII, Deïsmus in Anglia, et Materialismus, perniciosissimus ille, in Gallia, adeo ut Philosophia, quae saltem ita dicebatur, religionis locum occupare voluerit. Ab illa labe intactos fere sese praestiterunt Nostrates, il-

lam sedulo colentes philosophiam, quae cum religione in concordiam iret.

Hanc ita vos exprimatis proavorum indolem; magnam illam, quam diximus, parentum dotem, virtutem; quaeque ab insana illa nostri aevi temeritate demagogica alienam sese praestitit juventus nostra, haec proavorum instar pietatem et sanctissimae religionis amorem ita colat, ut et hactenus exempli instar in Europaeis gentibus celebrari mereatur, et laetam praebeat futurorum temporum nostratibus spem!

Quam igitur pietatis legem cum nobis scripserint proavi in ipsis Academiis nostris, hancce colamus, A. A.! Ducentesimum hodie ingredimur annum Academiae nostrae. Est ita, quod Deo gratias agamus, cuius cura per duo fere secula Academiam nostram tuita fuit; quique mihi, fata narraturo, quae hocce mei Magistratus anno habuit Academia, plurima

commemoranda dedit beneficia divina. Tibi haec accepta refero, Deus O. M! Te statorem et vindicem Academiae nostrae veneramur! Tibi sit laus!

Fuit enim haec nobis laetandi causa, quod optimum Regem nobis conservavit Deus. Valetudinem Ille restituit, ad mortem, quod metuebat Patria, afflictam Principis Arausiaci, juvenum nostrorum in castris ducis fidelissimi, de quo et ipsi illi gratias agunt Deo.

Salvos sospitesque intuemur Curatores, Viros Amplissimos, illorumque Graphiario restitutam esse gaudemus valetudinem; qui quidem quo sint studio rerum Academicarum, cum aliis docuerunt documentis, tum ipse expertus sum et mecum Collegae, quo tempore ipsos sollicitos vidimus ea nobiscum mature ordinandi, quorum procrastinatio futuro Jubilaeo celebrando obesset. In quibus Tuum, Amplissime huius Urbis Consul! in res Academicas ardorem denuo cognovimus, eligendis delegatis e Magistratu urbano; do-

cumento, quot quantaque nobis sint in futurum Jubilaeum ab huius Urbis Magistratibus et incolis exspectanda.

Intactum video vestrum ordinem, Viri Clarissimi, Collegae conjunctissimi! Nullum desidero Collegarum, hocce anno morte nobis ereptum. — Contra vivit, restituta valetudine, Bleulandus noster, de cuius vita fuimus solliciti, suis ille et humanitati redditus. Sit Viro, Academiae nostrae suaeque disciplinae Nestori, uti et Oordtio nostro dulcis admodum senectus! — Vidimus hoc anno Ackersdyckium nostrum, peracto itinere, restituta valetudine ad nos redeuntem.

Ordinem nostrum adauctum vidimus, collato, Regis benevolentia, Professoris Honorarii titulo in Virum Doctissimum, Fredericum Sigismundum Alexander, meritis in curandis militibus conspicuum, cui adeptum honoris titulum gratulamur.

Neque Te hic desideramus, Clar. Arnt-

seni! quem Rex Augustissimus propter septuagenariam aetatem, — quod nisi Tu ipse et publica testimonia referrent, vix crederet quispiam, — honorifice rude donavit. Tu per triginta quinque fere annos tuam ornasti cathedram, plurimosque tua schola tulit JCtos egregios. Gratias Tibi agit hac mea voce Academia nostra. Benevole eas accipias! Hoc unum a Te petit, ut Tua imago senaculum nostrum ornet. — Sit Tibi otium cum dignitate literatum! tuque per plures annos Academiae prosis et Juris disciplinae! Ita faxit Deus!

Vacantem videmus cathedram Clar. van Enschut, adversa laborantis valetudine, ipsoque petente rude donati. Sunt sane celebranda Viri, in Jure Consultis celebris, merita, ut et erga Juris disciplinam. Jam vero sit Illi otium ad restituendas corporis animique vires proficuum! Ei adsit propitius Deus! Vacantem autem cathedram jam obtulit Rex Aug. Viro Clar. Joann. Mich. Franc. Birnbaum, per duodecim annos in Acade-

mia Lovaniensi Professori celeberrimo, qui vero, a turbis popularibus Belgarum alienus, seditione exorta, in patriam se contulit suam, et jam in Academia Freyburgensi feliciter jus docet. — Diu ille prosit Juris Consultorum Ordini! et documento sit nobis Viri illius in Academiam nostram adventus, artes et disciplinas non huius esse illiusve regionis, sed vero Viros doctos orbis literati esse cives!

Quod sane Tibi significarunt Scoti, Clar. Moll, cum Edimburgenses Te civitate donarent, de quo gloriatur Patria nostra. Tu uti Academiam nostram, ita tuam disciplinam per orbem literatum diu ornes!

Quodsi vero laetandi causam memoramus, vel fallor equidem, vel plurimi vestrum oculos jam infixos habetis in seniorem nostrum, Heringam, Virum Clar., aetate senescentem, animo ingenioque vigentem. — Felicissimum vixisti diem, conjunctissime Collega! quo per quadraginta annos, — eosque turbulentos admodum! — Cathedram tenuisti

Theologicam. Nec tenuisti tantum, sed vero Theologorum Ordini et Academiae decori fuisti et ornamento; quo per plures annos tua sapientia, Deo auspice, scholae nostrae fata fuit moderata. — Novisti, quantopere de hac tua, id est, de Academiae felicitate gavisi sint Curatores et Professores; quamque festus ille fuerit dies juvenibus academicis, hoc in privata schola tua auditores Tibi candide significarunt; hoc palam Tibi probavit musicorum concentu integra haec juvenum cohors et splendidis grati animi testimoniis Theologiae studiosi. Sed quid plura! Vitam tuam trahat in longam senectutem Deus, ut per plures annos Cathedram tuam ornes et Academiam nostram! Tuque nobis conserves amicitiam tuam!

Ceterum quidem variorum Professorum occupatus fuit labor in Museis Academicis rite adornandis et adhibendis. Patriae enim incerta conditio licet in Musea vim habeat minus proficuam, vel sic tamen studiosorum inseruiunt usibus.

Laboratorium Chemicum, quamvis

novis instrumentis, qualia artis progressus requirerent, augeri propter subsidiorum tenuitatem non possit, cum fructu tamen adhibetur ad docendam disciplinam, et Chemicam, et Pharmaceuticam.

Museum Mineralogicum paucis aliquot speciminibus, et mineralogicis, et geognosticis auctum, harum disciplinarum studiosis cum fructu inservire pergit.

In Horto Academico mutua instituta fuit plantarum commutatio cum hortis, et patriis, et exteris. Simul vero Museum instrumentorum rusticorum, in hancce urbem translatum, opportunitatem praebebit instauratis nuper scholis Oeconomiae ruralis majori cum fructu instituendis.

Est enim, quod Tibi gratulemur, Clar. Kopsi! quem tandem votorum compotem reddidit Regis decretum, quo Museum illud instrumentorum rusticorum, Te auctore conditum, tuae curae jam diu traditum, huc transferretur. Hic jam copiosissime Tu illud instruxisti, et quotidie tua cura patet unicuique. Diu Tu illi praesis!

In Clinico Chirurgico Academico notabilis fuit numerus aegrotorum, qui fruebantur artis auxilio, et memorabiles observandi casus opportunitas alumnis non semel contigit, ut exinde fructus egregios capere potuerint; itemque in Nosocomio Academico opportunitas non defuit, cum Medicinam docendi internam et Obstetriciam artem, tum morbos observandi graviores, itemque puerperium et puerperarum morbos, aliosque aegrotos utriusque sexus, internis morbis laborantes.

De Bibliotheca habemus, quae commemoremus lubenter. Quippe Librorum Catalogus, a Dodtio, Viro Eruditissimo, confectus, cum Heusdii praefatione nuper in lucem prodiit. Est sane quod Tibi de his gratulemur, Tibique Academiae et Juvenum nostrorum nomine gratias agamus, Optime Heusdi! Tu enim in Praefatione, Catalogo praemissa, latentem hactenus Bibliothecae nostrae historiam scripsisti, accuratam fere

dixerim, nisi unum hocce desideraretur, ut, Te ipso referente, quaenam alii praestiterint, aliis scribendum restet, quaenam tua sint erga Bibliothecam et Catalogum merita (27). Tibi enim debemus eam, qua gaudet hodieque, conditionem. Tu Bibliothecam hanc nostram Academicam ita Juvenum nostrorum in usum instruxisti, ut illa eatenus exemplo esse possit aliis Bibliothecis publicis. Jam vero cura, quam habuisti, ut Dodtii operâ conscriberetur Catalogus, eo demum valebit, ut consilio satisfaciat Bibliotheca, ut, quae librorum copia desideretur, haec Bibliothecae usu compensetur magnopere. Illud Tu vivas, amicissime Heusdi! tempus spero, quo hicce Catalogus non nisi parvam librorum partem contineat!

Ut vero pecuniarum subsidia ad libros emendos ab aliquot inde annis vehementer sunt imminuta, ita exstiterunt cum alii Viri docti, tum imprimis Schröderus, Vir Clar., qui libros Bibliothecae darent, Nec vero silentio reticendum, ipsos adeo Academiae nostrae alumnos, raro sane exemplo! trecento-

rum florenorum summam coëgisse, quam Bibliothecae gratificarentur. Pios ita vestri grati animi sensus erga Bibliothecam probastis, cuius adeundi auxiliumque implorandi copia quotidie vobis paratur. Pergite, quo coepistis modo, generosi Juvenes! ut ita hoc etiam anno a proavorum pietate vos hac in re non recessisse, luculento pateat exemplo.

Pietatem enim erga Praeceptores a vobis coli, non tantum docuit plurimorum Professorum et mea item experientia, non tantum dies ille Heringae festus, sed vero illam Academiae nostrae alumnos non deserere a relicta inde Academia, docuit manifesto Vir Consult. Cornelius Dronsberg, Academiae nostrae quondam alumnus meritissimus, ultro pii animi testificandi causa Senatui oblata Collegae desideratissimi, Adami Simons, imagine. Hancce pietatem in Viro Cons. laete celebramus. Nactam jam Simonidis nostri imaginem gaudet Senatus, quod, uti spero, palam significabunt Professores, quorum illic hucusque desiderantur imagines.

Quales erga Urbis huius incolas foveatis sensus cum publice docuistis spectaculo pyrotechnico, quo superiori aestate honestam vobis parastis recreationem; tum probarunt cives Academici, qui nondum milites esse desiere, quo die; uti vos illi antea, ita vos excepistis cives urbanos armatos, e castris redeuntes. At vero sunt majora mihi celebranda. In tanto studiosorum numero, qui quingentorum et quinquaginta jam superat, laetandi causam hanc parastis et mihi Rectori, et ceteris Praeceptoribus, quod vestrum plurimi morum honestate et literarum studiis sese commendarunt. Hanc vos pietatem colatis, Commilitones! Hoc tramite pergatis, ut studia vestra Academica fructus ferant Patriae uberrimos. Exemplo vobis praeiverunt duo Commilitones, quorum vestigiis insistatis, quique, vix ex Academia discedentes, superiori anno ad Cathedram sunt admoti, ad Groninganam Cornelius Star Numan; ad Daventriensem Petrus Otto Conradus Vorsselman de Heer, quibus Viris Clarissimis honores adeptos ex animo gratulor.

Est vero haec rerum humanarum vicissitudo, ut ipsi superstites tristissima lugeamus funera:

» Omnes eodem cogimur: omnium
» Versatur urna; serius, ocius
» Sors exitura; — omnes una manet nox
» Et calcanda semel via lethi."

Luget nobilissimus Lyndenus, Vir Ampliss. conjugis dilectissimae mortem, hesterno die ipsi ereptae. Quam colit gens Lyndeniana pietas, haec solatium praebeat afflictis, et conjugi et liberis!

Sic quidem tuus ad nos pertinet luctus, Doctissime Kochi! hacce tua aetate desideratam lugens uxorem, fidelissimam vitae sociam, nuper tibi ereptam. Faxit Deus, ne acerbus animi dolor corporisve adversa valetudo tuas frangat vires, quibus ulterius prosis Bibliothecae nostrae, et juvenibus ita nostris, tuisque item liberis!

Luget Academia mortem Viri expertissimi, Petri Koning, Prosectoris dexterrimi in theatro anatomico, qui proborum omnium

4*

existimatione et dignus erat et fruebatur. Insignia eius in Anatomen merita valuerunt ad ornandam revera, qua fungebatur, provinciam. Bleulando nostro institutore usus, in Anatome et Chirurgia, ita per plures annos et patriae fuit honori et Academiae emolumento, ut simul modestia, virtutibusque Christianis sese commendaret. Ipse suo ingenio ducebatur ad ea imitanda, quibus Itali praestabant, ut cera exprimeret anatomiam corporis. Quid mirum extraneos ipsos advertisse eius Museum speciminum, e cera confectorum, Viri suspicientes ingenium? — Qualem vero eum Chirurgum ducerent Urbis huius incolae, Regni Nosocomia et pauperum aedes, neminem fere latet, cum saepissime solatium miseris afferret. Nec vero minori ardore illum suas coluisse disciplinas, testes sint duae Dissertationes, quas Institutum Regium typis excudi curavit (28). Quae si attendamus, nemini mirum accidit, varias societates ei sodalitium obtulisse; rite eius memoriam celebrasse Academiae studiosos in Calendario suo; summa illum hac in urbe usum fuisse

existimatione et doluisse plures mortem Viri, in ipso aetatis vigore a Deo hinc avocati.

Luget porro Academia mortem octo juvenum, quorum plerique lenta tabe sunt exhausti: Petri Regenbogen, Antonii Petri van Citters, Arii Leonardi van Veen, Jani Guilielmi Swellengrebel, Frederici Theodori Mich. van Grovestins, Adriani Strüben, Ever. Caroli Guil. Henr. van Heeckeren, Henrici van Belkum. Quae quidem Parentibus et amicis et Academiae carissima capita suis commilitonibus in memoriam vocant:

» Mors et fugacem persequitur Virum,
» Nec parcit imbellis juventae
» Poplitibus, timidoque tergo.

Mementote mori! Jam ineunte aetate sunt illi nobis erepti, quorum studia Academica spem excitaverant egregiam. Sit vero suis solatium illud, Deo benignissimo moderante haec ita fieri et plurimos eorum moribundos — ipse expertus sum, — pietatem significasse, unica reposita spe in Deo Christoque Conserva-

tore fidelissimo. In quibus sane recensendis paterni tui animi dolorem lugemus, Amplissime Swellengrebel, cui magnae spei filium mors eripuit. Tu vero tuo nos docuisti exemplo aequam servare in rebus arduis mentem, et qualis quantaque sit Religionis Christianae vis, quae in mediis vitae calamitatibus depressum animum ad coelestia evehat.

Jam molliter ossa cubant! Havete, piae defunctorum animae, ipsaeque vos lugeant Musae Academicae!

(*Concentus Musicorum lugubris.*)

Horum recordatio juvenum in memoriam revocat Henricum illum van Belkum, qui superiori festo Academico Victori proximus renunciabatur. Quam fragiles sint vires humanae, hoc ita et vos reputetis, Victores in certamine literario! ad quos me jam esse delatum, gestit animus. Sunt mihi vobis prae-

nia distribuenda; quo vero pacto, hoc ipsi audiatis e judiciis variorum Ordinum.

Judicium Ordinis Theologorum.

Quatuor oblatae sunt Theologorum Ordini disputationes ad propositam superiori anno quaestionem: *Laudetur et a vituperatione defendatur institutum, quo, in reformatis patriae nostrae coetibus, doctrina Christiana, duce Catechesi Palatina, exponitur*; Adscripta illae habebant haec lemmata.

1. *What ever is, is right.* Pope.
2. *Πάντα δοκιμάζετε; τὸ καλὸν κατέχετε.* Paullus.
3. *Trahimur omnes laudis studio* caet. Cicero.
4. *Γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.* Jesus.

Disputationes tres posteriores non nisi voluntatis et industriae laudibus sese commendant. Auctores minus de instituto, quo in reformatis patriae coetibus doctrina Christia-

na, duce Catechesi Palatina exponitur, quam de usu ejus symbolico egerunt, et oratione minus bene Latina, argumentum tractarunt.

Praeplacuit longe prima Disputatio, cui symbolum Popii: *What ever is, is right.* — Quamvis enim in ea non singula probanda videantur, eam tamen dignam judicavit Ordo, quae aureo praemio condecoraretur.

Aperta schedula, nomen exiit:

Nicolai van Wijk,
Theol. cand. in hac Acad.

Qui instituta probatione, auctor fuit renunciatus.

Escendas ita, praestantissime van Wijk, quem discipulum habemus carissimum. Aurum accipe! Laudasti proavorum institutum, quod intimam refert pietatem. Tu propediem Sacro muneri admotus, quam vere expressit Catechesis doctrinam Sacri Codicis ita tueare, ut mediis in litibus medium teneas, memor illius sententiae: *In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in omnibus prudentia et caritas.*

Judicium Ordinis Jure Consultorum.

Ordo Jure Consultorum, cum ei duae scriptiones exhibitae essent, utriusque momentis rite perpensis hujusmodi tulit judicium.

Neutra orationis perspicuitate justaque partium dispositione deficit; neutra industriae laude. Ceterum ista cum lemmate:

« *Quo fata trahant*"

argumento ac disputatione exilior est, quam ut palmam aut reportare, aut aemulae suae dubiam reddere possit. Auctorem tamen, propter dotes praedictas, dignum censemus, qui honoris causa palam nominetur, ejusque rei scriptum testimonium accipiat.

Altera Ciceroniano symbolo notata:

« *Edidi, quae potui, non ut volui*"

et copiosior est, et enuclatius elaborata. Auctoris quidem de re quaesita arbitrio calculum non adjicimus; verum justam rationem habentes difficultatis, qua hic juris locus urgetur, ut et legis inopiae, et dissensus interpretum; considerantes porro illius curam at-

que diligentiam cum in scriptorum sententiis discutiendis, tum in legis articulis bene multis interpretandis, tum in quaestionibus examinandis, hanc tam laudabilem esse arbitramur, ut praemio carere non debeat.

Quod judicium cum inter ordinis Professores constaret, resignata tabella patuit nomen:

Abrahamus de Pinto,
Phil. Theor. Litter. Hum. et Juris cand.
in Academia Lugduno-Batava.

Qui, legitime interrogatus, auctoritatis suae veritatem confirmavit.

Alterius opusculi scriptor evocatus apparuit:

Benjaminus Georgius Adamus Pabst,
Juris cand. in Academia Rheno-Trajectina.

Accipe nummum hunc aureum, Ornatissime de Pinto! Est illud hodie mihi perjucundum officium victoribus praemia tradere non tantum nostrae Academiae, sed vero simul cum Leidensis, tum Groninganae alumnis. Adstringatur ita vinculum in Patria nostra inter cunctas Academias! Aemulatio adesto honesta atque decora! Tu vero almae

tuae matris, Leidensis Academiae, laudes sustine!

Neque Tibi deëst, Ornatissime Pabst, industriae documentum, membranaceum quidem, at magni tamen habendum; accipe illud Virorum Doctorum nomine. Juris locum explicuisti cum ethica arctissime conjunctum, quique mixti est fori. Jam perge sensus justi et aequi et obligationis moralis ita vita tua exprimere, ut Juris disciplinae ad animum regundum summa sit vis!

Judicium Ordinis Medicorum.

Ordo Medicorum ad Quaestionem, in certamine literario superiore anno propositam: *Quid disputaverunt veteres et recentiores obstetricatores de placenta, in utero incarcerata, ejusque origine et caussis? Quaenam est ejus vera Diagnosis? Quae tandem optima curandi ratio?* unam accepit responsionem Ciceronis verbis inscriptam, *Opinionum commenta delet dies,* cett.

Hujus commentationis auctor ipsius Quaestionis ordinem secutus, *primum* ex veterum, ac recentiorum obstetricantium libris amplam adeo scribendi materiam collegit, ut universe magis respexerit scriptorum numerum, quam observationum pondus. Quamvis nomina Doeverenii, Harii, Endenii, Landskroonii, aliorumque Virorum Clarissimorum, qui inter nostrates egregiis suis observationibus hoc argumentum vere illustraverunt, desiderantur.

Deinde in caussis morbi exponendis ita versatus est, ut alias praeterviderit, aliarum agendi rationem ex Pathologicae doctrinae fundamentis non rite illustraverit, neque in illarum distributione justum ordinem servaverit.

Tandem in ultima, et gravissima commentationis parte, quae curationem spectat, minora inveniuntur judicii, ac prudentiae auctoris specimina, quam ipsius rei momentum postulat. In *prima* enim curationis parte *Dynamica* multa quidem proferuntur medicamenta, de quorum tamen vero pretio in

praesenti caussa constituendo, ex rationalis Therapiae fundamentis, modestum judicium ferre oportuerat. In *altera* parte *Mechanica*, artificiali placentae solutioni et extractioni nimiae laudes tribuuntur; cujus operationis aeque emolumenta, ac noxae, absque ullo partium studio, ex sanis artis obstetriciae regulis prudentius definiri debuerant, quam in hac Commentatione factum est.

Quocirca, etsi sua industriae laus auctori non prorsus deneganda sit, tamen propter judicii non satis subacti specimina, ejus commentationem auro decorari non posse, censuit Ordo Medicorum.

Judicium Ordinis Literarii.

Ad quaestionem superiori anno propositam:

« Flavii Josephi *vita. Quatenus* « *per vitae opportunitates ad conscribendam Historiam atque Antiquitatem Hebraicam idoneus fuit? Quid pronuntiandum de iis, quae huius Scriptoris auctoritati obstare dicuntur?*"

quinque nobis traditae sunt Commentationes, his sententiis distinctae:

Prima: Περὶ μὲν οὖν τούτων ἕκαστος, ὡς αὐτῷ δοκεῖ σκοπείτω.

Secunda: Da veniam scriptis.

Tertia:

Μηδὲν ἁμαρτεῖν ἐστι Θεῶν καὶ πάντα κατορθοῦν.
Ἐν βιοτῇ, μοῖραν δ' οὔτι φυγεῖν ἔπορεν.

Quarta: Πράττουσι μὲν γὰρ (οἱ περὶ τὴν ἀλήθειαν ὀλιγώροι καὶ δι' ἔχθρὰν ἢ καὶ χάριν τὸ ψεῦδος οὐκ ἐντρεπομενοι) ὅμοιον τι τοῖς περὶ συμβολαίων κλαστὰ γράμματα συντιθεῖσιν τῷ δὲ μηδεμίαν ὁμοίως τιμωρίαν ἐκείνοις δεδίεναι, καταφρονοῦσι τῆς ἀληθείας.

Quinta: Τῷ ἱστορίαν ἀναγραφόντι τὸ μὲν ἀληθεύειν ἀναγκαῖον.

In his quarta et quinta sic caeteris inferiores visae sunt, ut contendere ad praemium vix posse existimarentur.

Magis placuit prima, quippe quae nobis studium et diligentiam auctoris probaret, sed desiderabatur cum perspicuitas, tum in rebus exponendis brevitas ac concinnitas: reperiebantur adeo, quae aliunde essent descripta, ut huic etiam praemium negandum censeretur.

Contenderunt igitur de eo, secundum nostram sententiam, secunda et tertia: quarum haec rerum cognitioni et judicio, illa orationis bonitate atque disserendi elegantiâ praestare visa est. Quum autem utraque satisfacere propositae Quaestioni censeretur, secunda autem scriptionis laude excelleret, huic praemium, tertiae secundos honores tribuimus.

Scriptorem secundae Commentationis probavit sese

Wolter Robert van Hoëvell,
S.S. Theol. cand. in Academia Groningana;

tertiae

Christianus Jacobus van der Vlis,
Phil. Theor. et Litt. Hum. cand., Theol. stud. in Academia Rheno-Trajectina.

Hanc tibi victoriae palmam, nobilissime van Hoëvell! Academiae Groninganae civis, nomine Academiae Rheno-Trajectinae palam offero. — Tu exemplo demonstrasti, te in regundis studiis Theologicis a Flavianis scriptis incepisse. Quodsi igitur Josephi scripta viam tibi paraverint ad Patristicam eamque sedulo colueris, erit quod non tantum

Academiae tuae, sed vero Patriae nostrae in excolendis patristicis studiis, a plurimis neglectis, honori sis et emolumento. Ceterum tu Francisci illius Junii, quem memoravi, vestigia preme!

Tu vero jam iterum honorificum tulisti Literatorum testimonium, praestantissime van der Vlis! qui cavisti, ne nostrae item Academiae suus deësset in hocce certamine honos. Gratulor tibi, carissime discipule! hosce honores. Aemulo dubiam admodum tu reddidisti victoriam. Quodsi ille aurum tibi praeripuit, studiis provectior, cogita continuo: *pulcrum est laudari a laudatis viris.*

Judicium Ordinis Matheseos et Philosophiae Naturalis.

Ad quaestionem Botanico-oeconomicam superiori anno propositam. « Quaeritur his-« toria *Solani tuberosi L.* hujusque plan-« tae descriptio botanica, culturae modus et

« varias usus oeconomicus." Duas accepit commentationes, quae his erant insignitae symbolis:

I. *Si qua meo fuerint, ut erunt, vitiosa libello,*
Excusata, suo tempore, lector, habe,
Ovid.

II. *Non cuivis homini contingit adire Corinthum.*
Hor.

Prior commentatio, satis diligenter, sed e paucis libris sine judicio, congesta est. Propter plurima vitia, tam in constitutione, quam significatione verborum sensus interdum vix intelligi potest; atque praeterea transcripta est squalide; quae cum ita sint, Ordo eam laude non dignam esse judicavit.

Posterior commentatio Facultati magnopere placuit; magna cum industria et judicio, auctor plurima, quae de hoc argumento scripta sunt, investigavit, atque responsionem, ita ut propositum erat in quaestione, absolvit.

Quare Ordo ipsam praemio decorandam judicavit. Ex schedula aperta, atque ex exa-

mine, secundum legem, instituto, auctorem patuit esse ornatissimum juvenem:

Johannem Everhardum
van der Trappen,
Med. cand. in Academia Rheno-Trajectina.

Tu ultimus loco, non honore, accedas, ornatissime van der Trappen: nam aurum tulisti. — Disquisitionem instituisti, non subtiliter philosopham de coelis et astris, de theoriis sublimioribus, sed vero de solano tuberoso, nutrimento communi vulgi aeque ac nobilium. Sit hoc tibi omen, te vitam tuam dicaturum esse practicis usibus, teque naturae humanae commodis inserviturum.

Honos alit artes! Haec praemia commilitonibus vestris distributa, nonne vobis, juvenes! labore digna videntur? nonne in eandem arenam descendere cupiunt vestrum plurimi? Ecce! novum aperitur certamen, quod strenue ineant Academiarum patriarum studiosi. — Arrigite aures, Juvenes!

QUAESTIO IURIDICA.

Nauticum foenus Franciae proprium, Contrat à la grosse, *et Hollandicum, quod* Bodemeria *apud nostros homines appellatur, quid differunt? Commixtio utriusque, sive confusio, in lege, qua utimur, qualis sit, enucleate demonstretur.*

QUAESTIO MEDICA.

Accurate exponantur signa cum pathologica, tum chemica, quibus veneficium arsenicale, in foro, certo probari possit. Quae vero ex chemia petuntur signa, ipsius auctoris experimentis etiam illustrari cupit Facultas.

QUAESTIO LITERARIA.

Descriptio, ex ipsis fontibus ducta, conditionis politicae, qua, regnante Carolo V°, *septemdecim provinciae Belgicae fuerunt.*

QUAESTIO CHEMICA.

Quaeritur accurata expositio principii Kreozoti, *qua ejus parandi ratio, proprietates et usus (medico excepto) indicentur, et auctoris etiam, si fieri possit, experimentis illustrentur.*

QUAESTIO MATHEMATICO-PHYSICA.

Exponatur theoria mathematico-physica speculorum causticorum.

QUAESTIO THEOLOGICA.

Socratis *de rebus divinis doctrina, quam* Memorabilibus Socraticis *consignavit* Xenophon, *accurate exponatur, illiusque cum praestantia laudetur, tum defectus notentur.*

Peractis hisce solennibus, unum superest, idque mihi gratissimum, officium, ut Academiae Magistratum deponam illumque conferam in successorem designatum.

Ex auctoritate Regis Augustissimi, GUILIELMI I, Virum Clar. ADRIANUM CATHARINUM HOLTIUM in proximum annum Academiae Rheno-Trajectinae Rectorem Magnificum dico, renuncio, proclamo. Tu igitur, Vir Magnifice! vacuam hanc occupes sedem, quam lubens Tibi cedo.

Salve, Magnifice Rector! iterumque salve! Te nostrum jam esse gaudet Academia et Juventus haecce academica. Gratulamur tibi cathedram, quam post Daventriensem, Groninganam, Lovaniensem, Arntzenio nostro successor datus, tuam jam occupas, quamque alii cathedrae cedere noluisti. Tu diu sis decus Academiae nostrae! sitque Tibi in regunda Academia propitius Deus! Hoc unum addo, dici vix posse, quantum mutua Collegarum conjunctione subleventur regundi curae. Tuis ita sub auspiciis ducentesimo aetatis anno laete floreat Academia Rheno-Trajectina!

DIXI.

NOTAE.

(1) Hor. Od. III. 24.

(2) Hor. Od. III. 6.

(3) Legantur, quae habet Schiller, *dreyssigjahr. Krieg*, initio. Uberius de hisce disputavi in Diss. *over het Christendom in de Middeleeuwen*, obvia in: *Archief voor Kerkgesch. inzonderheid van Nederland.* T. II. bl. 65-244.

(4) Grotii *Annales.* I. 10.

(5) Grotii l. l. p. 12. Est haec memorabilis Grotii sententia, de proavis nostris ita scribentis: » Unde » sacrosanctae pietatis doctrina in majorum nostrorum » mentibus tam alte radices egit, atque etiam propa- » gata est, ut publico consensu recepta, nulla postea » motu labefactata, innumero aucta semper excreverit."

(6) De Guilielmi pietate consulantur Historici nostri, Bor, Van Meteren, Hooft, Wagenaar; porro (Beaufort,) *Leven van Willem I.* — Siegenbeek, *over het godsdienstig karakter van Willem I.*, quae Diss. occurrit in: *Mnemosyne door* H. W. *et* B. F. Tydeman, 1823. II. Deel, 153-187. — Lulofs, *Lofrede op Willem I.*, gedrukt in *de Werken der Holl. Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen.* V. 63-73. — Broes, *Willem de I, in betr. tot de scheuring der 17 vereenigde Nederl. Gewesten in de 16de eeuw.*

(7) Cf. *Apologia* Guilielmi apud Bor, *Nederl. Oorlogen*, in *Byvoegsel van authent. Stukken*, D. II. bl. 77. — Hooft, *Ned. Hist.* 17 B. — Grotii *Annales*, L. 3. p. 71. — Wagenaar, *Vaderl. Hist.* D. VI. bl. 48 volg. et legatur de ea (de Beaufort) *Leven van Willem I.* Vol. III. 416 sqq. qui argumentum ejus refert p. 421 sqq. — Parentum in pia institutione pueri et Mariae, Hungriae, laudes celebrat ipse Guilielmus in *Apologia*, p. 77 etc. Cf. Bor, *Byv. v. auth. stukken*, D. I. p. 6. et *Leven van Willem I.* Vol. III. 719. — Quae dubia moverunt Strada, Decade I, lib. 2. et Bentivoglio, *Nederl. Hist.* II. D. 2 B.; haec sustulit (de Beaufort) *Leven van Willem I.* T. III. p. 723 sqq. — Pietatem in Guilielmo venerabantur proavi, eum Davidi aequiparantes, Goliathum oppugnanti; quae grata eis erat comparatio, quapropter eam plurimis in nummis exprimebant, additis Sacri Cod. effatis, piae fiduciae, in Deo repositae, testibus, maxime annis 1577, 1578.

(8) Juris publici fecit hasce literas Vir Cons., de historia Patriae nostrae meritissimus, J. C. de Jonge, *Verh. en onuitgegeven stukken betreffende de Geschied. der Nederlanden*, Vol. II. in: *Brieven van en over Willem I.* 51-108. Prae ceteris memorandae Ep. 8 et 9, p. 83 sqq. — Nulli vero dubitamus, quin ulterius hocce argumentum sunt illustraturae Epistolae, quas exspectamus in subsequentibus voluminibus operis: *Archives de la Maison de Nassau-Orange*; *Recueil publié par Mr.* G. Groen van Prinsterer.

(9) Vide hasce Epistolas obvias apud Gerdesium in *Scrinio Antiq.* I. 88-100. 292-297. Guilielmi, *Principis Arausionensis*, *Epistolae ineditae*, 1572. —

Epist. ad Eccl. Londin., 1573. — it. Guil. I. *Ep. ad Eccl. peregr. Angl.* 1572.

(10) *Ofschoon het den Almagtigen behaagd heeft,* » *over die stad naar synen Goddelyken wil te beschik-* » *ken, en dezelve uit onse handen te nemen, sullen* » *wy Hem en syn Goddelijk woord daarom verloochenen* » *en verlaten? is daarom de sterke hand Gods eenig-* » *zins verkort? en zyne kerk en gemeente te niet ge-* » *bragt?* ——— *Gy schrijft ons, dat men U sou* » *laten weten, of men ook met eenig groot en magtig* » *Vorst in vast verbond staan. Wy willen niet nala-* » *ten U hierop voor antwoord te geven, dat wy, eer* » *wy ooit deze zaak, en* de bescherming der Christe- » nen en andere verdrukten in deze landen aanvaard » hebben, *met den oppersten Vorst der Vorsten (met* » *den machtigsten Potentaat* aller Potentaten) *een zeer* » *vast verbond gemaakt hebben, dat wy geheel verze-* » *kerd zijn, dat wy en allen, die daarop hun vertrou-* » *wen vestigen, door Zyn magtige hand, in spijt van* » *alle syne en onse vyanden, ten laatste nog sullen* » *ontzet worden, zonder dat wy intusschen eenige an-* » *dere middelen, welke ons de Heer der Heerscharen* » *heeft toegeschikt, hebben, of alsnog willen laten voor-* » *bygaan.*" Bor, D. I. 447, 448.

Haec ita refert Hooftius noster: » *Een kloek en* » *manlijk hart plagh, ook in spijt der wederspoedt,* » *ankergrondt aan de hoope te vinden: d'anxtvalli-* » *ghen en blòden door den raadt der vreze verrukt te* » *worden. Welk eene onervarenheit zich in 't verkee-* » *ren der wereldsche dingen t'ontzetten! welk eene* » *wankelbaarheit om 't misval eener stad, hoewel oover-* » *bitter en deerlijk, te zwichten? eeven oft Gods arm*

» *met dien afbrek verkort waar en de gansche wel-* » *standt des lands op de Haarlemmer bodem gescheept,* » — — *In vasten verbonde,. ja, stond hy, en had* » *het, voor 't aanveirden van de bescherming der Chris-* » *tene, en verdrukte landtsaaten met den oppersten* » *Vorst der Vorsten aangegaan, die nooit zijn betrou-* » *wers te leur stelde; en gewisselijk ten laatste syne* » *en hunne vyanden te schande souw maken.*" *Ne-derl. Hist.* B. 8. bl. 329. (D. III. bl. 55, 55 der uitgave van Siegenbeek, Simons en Cappelle.) — De Philippo et Casparo d'Anastro, vide, *Leven van Willem I.* III. 522 sqq.

(11) Cf. Van de Water, *Gr. Utrechtsch Plakaatb.* I. bl. 55 sqq. et maxime: Mr. J. C. de Jonge, *de nieuwe of nadere Unie van Brussel*, in: *Verh. en onuitg. stukk.* supr. land. II. 161-204.

(12) *Ontwerp van Geloofsvrede van den Aartsh. Matthias*, apud Van Meteren, *Nederl. Historien.* 8 B. Cf. Wagenaar l. l. V. 7. p. 214, 215. — Legantur de hacce Guilielmi agendi ratione, quae attulit Brandt, *Hist. der Reformatie*, I. 531, 532, 549, 581. Broes, *Willem I.* l. l. p. 73.

(13) Cf. *Leven van Willem I.* D. III. bl. 687 sqq. — Gerdes, *Scrinium*, L. I. 64-66. — De Jonge, *Brieven van en over Willem I.* Epist. 12 et 13. in: *Verh. en onuitg. stukken*, l. l. II. 100, 102. — De sensu religioso Guilielmi, morte proximi, cf. Siegenbeek l. l. 184.

(14) De Philippo Marnixio consul. maxime: Te Water, *Verbond der Edelen*, D. III. bl. 29-90. — Ab Utrecht Dresselhuis, *Filips van Marnix*,

Heer van Mont St. Aldegonde, beschouwd als Godgeleerde, en in zijne verdiensten omtrent de Nederl. Herv. Kerk; obvia in Diario: *de Vriend des Vaderlands.* Vol. VI.

Dodt van Flensburg, *Bijdr. tot den opbouw der Nederl. Geschied. et Letterk.* in: *de Vriend des Vaderl.* D. V. bl. 443 sqq. et legatur de Oratione Wormatiae habita, Scheltema, *Gesch. en Letterk. Mengelw.* III. 174.

(15) » *Verba dictante Marnixio*"; ita Grotius, *Annal.* l. I. p. 19.

(16) *De Byencorf der H. Roomsche Kerke*, *door* Phil. Marnix, *Heer van St. Aldegonde.* 1569.

(17) » *Om zijn goedt of leven niet te verliesen,*
» *mogt men de bekende waerheit Gods niet afstaen,*
» *of immers verswygen. — Geen tydelyke insicht of*
» *van aerdts verlies, mogt het vertrek naer de plaet-*
» *sen, daer vryheit van Religie was, beletten. Men*
» *moest zijn plicht betrachtende, Gode betrouwen.*"
Trouwe Vermaening aen de Christelyke Gemeenten van Braband, Vlaenderen, Henegou en andere omleggende landen, beide, die nog onder 't kruys sitten, ende die buyten slands geweken zijn, door Ph. v. Marnix, p. 29. 37. Cf. Brandt, *Gesch. der Reform.* I. 761.

(18) *Apologie*, van 1679. Vid. Te Water, *Verb. der Edelen*, D. IV. bl. 284. — Ceterum legantur Viri scripta, quibus abunde pateat, quam pio animo Deum coluerit Marnixius.

(19) Marnixio mandata erat cura a Synodo Embdanâ Historiam ecclesiasticam conscribendi coetuum nostrorum reformatorum. Ita enim legitur in *Actis Sy-*

nodi 1571 te Embden: Art. 481. » *Men zal den Heer » S. Aldegonde bidden, in den naam van dezer Sy- » nodale Vergaderinge, dat hy eene Historie der dingen, » die in sommige jaren herwaards geschied zijn, be- » schryve; en voornamelijk van die dingen, die de » oprichtinge der kerken, de vervolginge derselver, de » afwerpinge en wederopregtinge der Beelden, de vol- » standigheyt der Martelaren, die grouwelyke oordeelen » Gods tegen de vervolgers, de veranderingen der Po- » litien, etc. betreffen.*" — Cui si satisfecisset voto Marnixius, plura sane nobis innotuissent, quorum notitia hactenus in explicanda historia ecclesiae Belgicae desideratur.

Quatenus Ecclesiasticus fuerit aulicus Guilielmi I. conf. Dresselhuis l. l. p. 63.

(20) Cf. Van Iperen, *Kerk. historie van het Psalmgezang.* I. 137 et 199. — Ypey en Dermout, *Gesch. der Nederl. Herv. Kerk.* I. 549 sqq.

(21) Quem Scaligero obtulerat Leydensis Academia *Professoris honorarii* honorem, (cf. Siegenbeek, *Gesch. der Leidsche Hoogeschool.* II. T. p. 79.) hunc Marnixio vindicavit N. Hinlópen, *Hist. van de Nederl. overzetting des Bybels.* p. 25.

(22) » *Repos ailleurs*". Haec verba symbolum sibi elegit Marnixius.

(23) Symbola haecce et inscriptiones nobis suppeditavit Van Loon, *Ned. Hist.* V. 1 et 2. — Nos autem seculum XVI. attendimus. Uberius, potissimum insequentia tempora, attigit Doct. Van der Chijs, *Verh. over het Karakter der Nederl., byzonder gedurende den tachtigjarigen oorlog, blijkbaar in hunne gedenkpennin-*

gen, obvia in: *Tijdschr. voor Munt- en Penningkunde*, door P. O. v. d. Chijs. Leyd. 1833. I. bl. 21-68.

(24) Cf. Meerman, *Vergelyking der Gemeenebesten door Hugo de Groot, uitgegeven, en vermeerderd met Aant.* II. 194 sqq.

(25) Quantopere pietate inducerentur proavi in condenda Academia hac nostra abunde docuit Arn. Drakenborch (*Orat. panegyr. in natalem saecularem Acad. Trajectinae*), qui postquam indicaverat studium reformatae doctrinae tuendae jam antea desiderium excitasse hic Academiam instituendi, ita pergit: » Deo insuper armis favente, hostes a foe- » derati Belgii finibus longius submoti, ac validis- » simarum Urbium Vesaliae, Sylvae-ducis et Trajecti » ad Mosam expugnatione, termini reipublicae egregie » muniti sunt. Quibus divini numinis beneficiis sui » sociorumque majestate firmata et aucta, proceres » urbis Trajecti se animi erga Deum ingrati crimen » effugere non posse existimarunt, nisi ad exem- » plum popularium ipsi quoque partem aerarii im- » penderent in dedicationem templi, in quo cum » reliquis artibus liberalibus sacratissimae religionis » nostrae doctrinam juventus addisceret." p. 28.

(26) G. Voetius, *Oratio inaugur. de pietate cum scientia conjungenda*, habita 12 kal. Sept. 1634. cum munus auspicaretur Profess. Theol. et Hebr. linguae. — Obvia est Oratio in libro: *Illustris Gymnasii Ultraject. inauguratio una cum Orationibus inauguralibus.* Ultr. 1634. Celebravit, condita schola Trajectina, Niportius (JCt. Civitati Ultraject. a Secretis, in *Oratione in illustri Gymnasii Ultraj. inaugurationem*),

Magistratus urbani pietatem, » quae Athenaeum hoc » non Reipublicae solum, verum etiam Ecclesiae fu» turum constituit seminarium."

(27) *Bibliothecae Rheno-Trajectinae Catalogus.* Traj. ad Rh. 1835. II. Vol. Praefixa est Praefatio Ph. G. van Heusde, Bibliothecae Praefecti, quae seorsim prodiit in 8°: *Praefatio ad Bibliothecae Academicae, quae Trajecti ad Rhenum est, Catalogum. Accedunt cum alia Biblioth. spectantia, tum Senatus Urbani Trajectensis decreta.*

(28) P. Koning, *Verh. over een aanmerkelijk beenuitwas aan de onderkaak.* — Obv. in: *Verh. der 1e klasse van het Koninkl. Nederl. Instituut.* D. V. 1820, bl. 189-202. — P. Koning, *Waarn. van eene langdurige krankzinnigheid* enz. *waarschijnlijk ten gevolge van wormen.* — Obv. in: *Nieuwe Verh. der 1e klasse van het Koninkl. Nederl. Instituut.* I. D. 1827, bl. 282-293. — Legatur de Viro Erud. *Utrechtsche Studenten Almanak.* 1835.

ERRATUM.

p. 14 reg. 7. confiscata, *lege*: carnificata.

gen, obvia in: *Tijdschr. voor Munt- en Penningkunde*, door P. O. v. d. Chijs. Leyd. 1833. I. bl. 21-68.

(24) Cf. Meerman, *Vergelyking der Gemeenebesten door Hugo de Groot, uitgegeven, en vermeerderd met Aant.* II. 194 sqq.

(25) Quantopere pietate inducerentur proavi in condenda Academia hac nostra abunde docuit Arn. Drakenborch (*Orat. panegyr. in natalem saecularem Acad. Trajectinae*), qui postquam indicaverat studium reformatae doctrinae tuendae jam antea desiderium excitasse hic Academiam instituendi, ita pergit: » Deo insuper armis favente, hostes a foe» derati Belgii finibus longius submoti, ac validis» simarum Urbium Vesaliae, Sylvae-ducis et Trajecti » ad Mosam expugnatione, termini reipublicae egregie » muniti sunt. Quibus divini numinis beneficiis sui » sociorumque majestate firmata et aucta, proceres » urbis Trajecti se animi erga Deum ingrati crimen » effugere non posse existimarunt, nisi ad exem» plum popularium ipsi quoque partem aerarii im» penderent in dedicationem templi, in quo cum » reliquis artibus liberalibus sacratissimae religionis » nostrae doctrinam juventus addisceret." p. 28.

(26) G. Voetius, *Oratio inaugur. de pietate cum scientia conjungenda*, habita 12 kal. Sept. 1634. cum munus auspicaretur Profess. Theol. et Hebr. linguae. — Obvia est Oratio in libro: *Illustris Gymnasii Ultraject. inauguratio una cum Orationibus inauguralibus.* Ultr. 1634. Celebravit, condita schola Trajectina, Nipoortius (JCt. Civitati Ultraject. a Secretis, in *Oratione in illustri Gymnasii Ultraj. inaugurationem*),

Magistratus urbani pietatem, » quae Athenaeum hoc » non Reipublicae solum, verum etiam Ecclesiae fu- » turum constituit seminarium."

(27) *Bibliothecae Rheno-Trajectinae Catalogus.* Traj. ad Rh. 1835. II. Vol. Praefixa est Praefatio Ph. G. van Heusde, Bibliothecae Praefecti, quae seorsim prodiit in 8°: *Praefatio ad Bibliothecae Academicae, quae Trajecti ad Rhenum est, Catalogum. Accedunt cum alia Biblioth. spectantia, tum Senatus Urbani Trajectensis decreta.*

(28) P. Koning, *Verh. over een aanmerkelijk beenuitwas aan de onderkaak.* — Obv. in: *Verh. der 1e klasse van het Koninkl. Nederl. Instituut.* D. V. 1820, bl. 189-202. — P. Koning, *Waarn. van eene langdurige krankzinnigheid* enz. *waarschijnlijk ten gevolge van wormen.* — Obv. in: *Nieuwe Verh. der 1e klasse van het Koninkl. Nederl. Instituut.* I. D. 1827, bl. 282-293. — Legatur de Viro Erud. *Utrechtsche Studenten Almanak.* 1835.

ERRATUM.

p. 14 reg. 7. confiscata, *lege:* carnificata.

NICOLAI VAN WIJK,

THEOL. CAND. IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA,

COMMENTATIO THEOLOGICA,

QUA RESPONDETUR

AD QUAESTIONEM

AB ORDINE THEOLOGORUM PROPOSITAM,

HUIUS ARGUMENTI:

Laudetur et a vituperatione defendatur institutum, quo, in Reformatis patriae nostrae coetibus, doctrina Christiana, duce Catechesi Palatinâ, exponitur.

QUAE PRAEMIUM REPORTAVIT,

D. XXVI MARTII A. MDCCCXXXV.
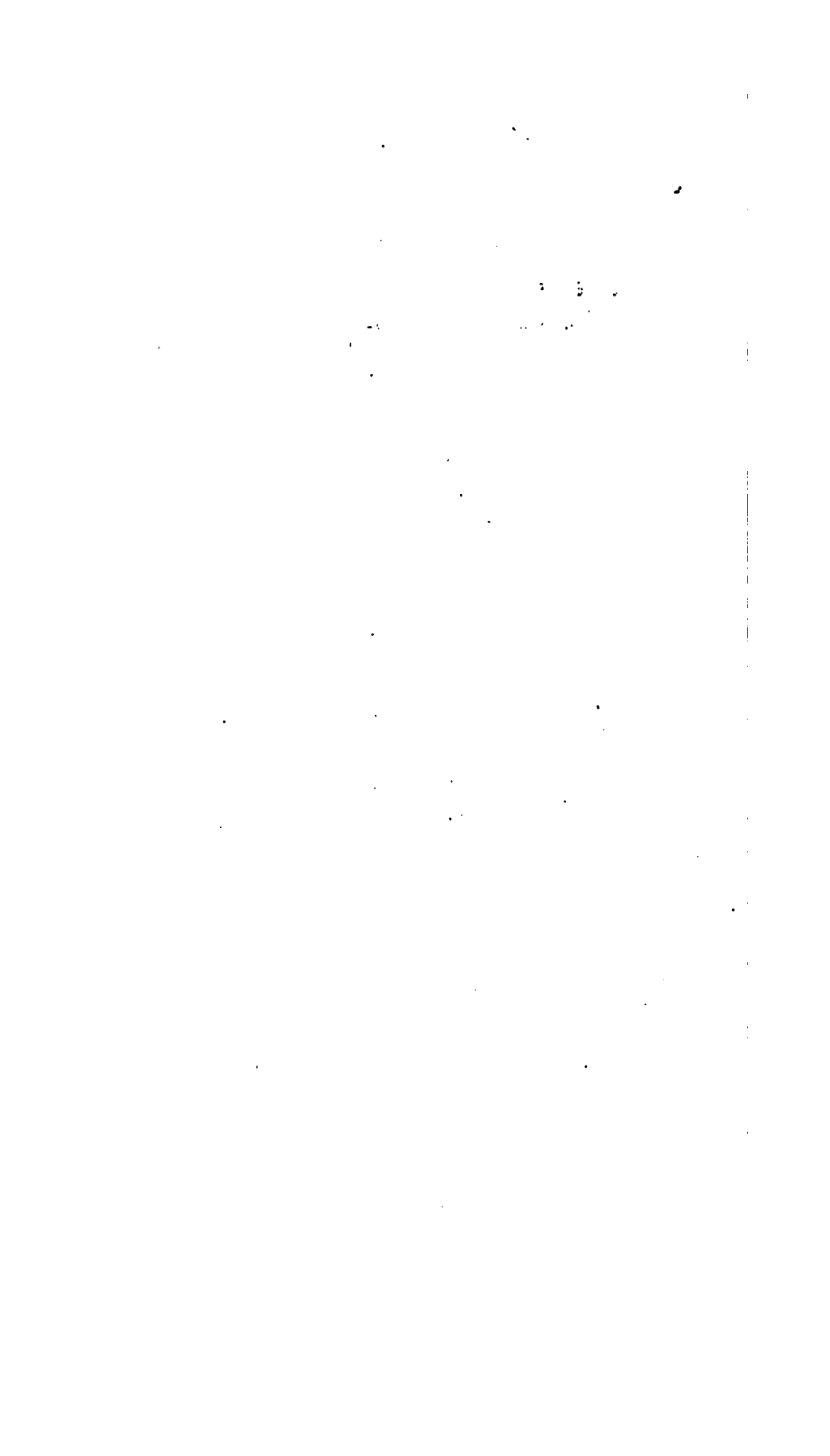
INTROITUS.

Optime de Societate Christiana meriti ſunt viri praeclari, qui medio Seculo XVI. in Belgio nostro communem dederunt operam ſacris publicis purgandis, inſcitiae et erroribus pellendis, adoleſcentium et adultorum animis fide ac pietate imbuendis et hierarchiam Romanam fugientibus ſacro religionis apostolicae vinculo conſociandis. Quem in finem, prouti alia multa ab iis gesta ſunt feliciter, ita nominatim profuisſe videtur *inſtitutum, quo doctrinam Christianam, in coetibus, duce Catecheſi Palatinâ, exponendam curarunt.*

Praeiverat Fridericus III. Elector Palatinus, qui hanc Catecheſin, primum a Zacharia Urſino, adiuvante, ut videtur, Casparo Oleviano, Germanice ſcribendam curavit, deinde a praecipuis eccleſiarum Palatinarum Inſpectoribus et Pastoribus Heidelbergam convocatis probatam et ad communem uſum expetitam, anno 1563. in lucem edi iusſit, ut *iuventuti non ſolum proſpiceretur, ſed concionatores etiam et ludimagistri certam haberent et definitam formam, ad quam iu-*

ſequerentur ducem. De *Catechismo* enim in huius Synodi actis habentur haec: *Ministerii ac prophetiae muneri non abs re conjungimus catechiſandi conſuetudinem, quam ab Apostolis eorumque discipulis acceptam in omnibus eccleſiis obſervandam esse plane cenſemus. Catechismi vero formulam in eccleſiis quidem Gallicanis Genevenſem, in Teutonicis vero Heidelbergenſem, potisſimum ſequendam ducimus: quam tamen usque ad futuram Synodum liberam relinquimus.* (4)

Paulo definitiora leguntur in actis Synodi Emdanae, anno 1571. habitae, art. V. *Catechismi formam in eccleſiis Gallicanis Genevenſem, in Teutonicis vero Heidelbergenſem ſequendam duxerunt fratres, ſic tamen, ut ſi quae eccleſiae alia Catechismi formula verbo Dei conſentanea utantur, necesſitate illius mutandae non adſtringantur.* (5)

Plus definitum est anno 1578. in Synodo Dordracena, quae dicitur *Nationalis*. Primum enim, art. LIV. (6) ſtatuta ſunt haec: *Catechismi formulam in*

(4) Acta huius Synodi Belgice verſa iam edita ſunt a Ludov. Renesſio a. 1664. a Regnero Ens a. 1764. et in *Kerkelyk Placaatboek*, Vol. III. a. 1792. Primus ea Latine edidit L. J. F. Jansſen, in *Archief voor Kerkel. Geſchied. inzonderheid van Nederland, verzameld door* N. C. Kist *en* H. J. Royaards, Vol. V. p. 426—460.

(5) Synodi Emdanae acta non niſi vernacule edita ex apographo Latino ſumere mihi licuit.

(6) In apographo Latino, quo uti mihi contigit, hic articulus numeratur LIII.

in ecclesiis quidem Germanicis eam, quae cum psalmis Germanicis Petri Datheni, in Gallicis vero ecclesiis eam, quae cum Gallicis psalmis hactenus excusa est, observandam censemus. Liberum quoque Germanicis ecclesiis manebit, uti brevi examine fidei, ex Catechismo in compendium contracto et cum dictis psalmis Datheni excuso, ad eos erudiendos, qui sacrae Coenae nomen dant. Deinde vero, art. LXVIII. praecipiuntur conciones habendae diebus dominicis, quibus S. Coena administratur, hunc in modum. *Ante sacrae Coenae administrationem concio habebitur, in qua de conversione hominis suique probatione, cum de reconciliatione eius cum Deo et proximo similiaque argumenta tractabuntur. Ipso autem die sacrae Coenae utile erit de Sacramentis et nominatim de ministerio sacrae Coenae docere, atque ad eam rem textum accommodatum deligere, nisi ordinarius textus apte eo dirigi possit. Pomeridiano autem tempore consueta concio vel Catechismus habebitur.* Nisi quid me fallit, horum collatione articulorum docemur, Catechismi Palatini usum eo tempore iam fuisse invectum, non tantum ad erudiendos discipulos, qui ipsi responderent ad quaestiones propositas, sed etiam, ad communem Christianorum gregem docendum in solennibus conventibus pomeridianis, unoquoque die dominico actis. Id ipsum docere nos possunt solennes preces, quibus Catechismi expositio in conventibus publicis in-

inchoari et finiri solebat. Harum enim formulae, a Datheno e Germanico sermone in Belgicum conversae et a. 1566. editae, nonnulla complectuntur, quae nequaquam catechumenis, sed omnino horum parentibus ad orandum praescribi potuerunt. (7) In multis certe Ecclesiis Catechismi usum a. 1578. iam fuisse invectum, colligimus ex iis, quae statuit Synodus Provinciarum Hollandiae et Zelandiae, a. 1574. Haec enim Synodus non tantum Catechesin Heidelbergensem elegit ad docendos catechumenos, art. 4I. sed etiam *praedicationem Catechismi* laudavit, art. XLIV. et decrevit, in ea usitato more esse pergendum post meridiem diei, quo S. Coena fuerat celebrata. (8)

Synodus Medioburgensis, anno 1581. habita, et *Generalis Belgicarum Ecclesiarum* dicta, eandem fere de Catechismi Palatini usu sententiam professa est, quam ante triennium pronunciaverat Dordracena. Etenim, ad *quaestionem particularem XIX.* huius argumenti: *Quo Catechismo in Ecclesiis utendum sit?* respondit haec: *In Belgicis quidem eo, qui cum Psalmis a Domino* Datheno *translatis:* *in*

(7) Legatur *Een Ghebet voor die leere des Catechismi*, imprimis *Ghebedt nae de leere des Catechismi.* Utraque formula, quamvis obsoleta, etiamnum repeti solet in Liturgia Belgica, emendatae Psalmorum editioni rhythmicae subiuncta.

(8) Art. LXXX. haec traduntur: *Is besloeten, dat men nademiddag, als het Nachtmael gehouden is, de predicatie des Catechismi nae gewoonte onderhouden sal.*

in Gallicis vero, qui cum Gallicis Psalmis hactenus est excusus. Liberum quoque fore Belgicis, uti breviore examine fidei, ex Catechismo in compendium contracto et cum dictis Psalmis a Domino Datheno *translatis excuso, ad eos erudiendos, qui sacrae coenae nomen dant.* Quamvis autem Synodus Catechismum, singulis diebus dominicis, in publicis conventibus pomeridianis, interpretandum duceret, arbitrata tamen est, ab eo toties commodius abstineri posse, quoties ante meridiem sacra Coena fuisset celebrata. Ad *quaestionem* enim XXVIII. *An eo die (quo sancta Coena administratur,* quaest. XXVII.) *Catechismus vel concio ad gratias agendas habenda sit?* respondit: *hoc posterius utiliter fieri posse; alterum tamen liberum esse.* (9)

Tandem Synodus Nationalis Hagana, a. 1586. perspicue ac definite Euangelii ministros iussit, singulis diebus dominicis, in orationibus pomeridianis, doctrinae Christianae summam, Catechismo in Belgicis ecclesiis iam recepto comprehensam, breviter interpretari, ita ut haec quotannis absolvi pos-

(9) In hac Synodo quaesitum quoque fuit: *of het niet goet ware eenige uytleggingе op den Catechismum in forme van korte predicatien ofte anders voor de aenkomelingen te maken?* Ad quam quaestionem LIX. responsum fuit: *ja, en is eenigen last daartoe gegeven.* Quo eventu, equidem nescio. Sed conf. Ypeij et Dermout, lib. I. p. 502—504.

posſit, ſecundum partitionem ipſius Catechismi, eum in finem factam. (10)

Ordo eccleſiasticus urbis Groningae, ſtatutus die 16 Septembris a. 1594. art. 28. iusſit quoque Euangelii interpretes, in pomeridianis conventibus, ſingulis diebus dominicis, Catechismum Heidelbergenſem interpretari. (11)

Similem *ordinem* Guilielmus Ludovicus, Comes Nasſavius, Gubernator et Ordines Deputati, in uſum pagi Groningani ſtatuerunt, die 27 Februarii, a. 1595. (12)

His

(10) *Ordinis eccleſiastici*, in hac Synodo conſtituti. articulus LXI. huius est argumenti. *De Dienaers ſullen alomme ſondaegs ordinaerlijk in de naemiddaegſche predicatie de ſomma der Christelijke leere in den Catechismo, die tegenwoordig in de Nederlantſche kercken aengenomen is, vervatet, kortelijk uytleggen, alſoo dat dezelve jaerlyks mag geëyndigt worden, volgende de afdeelinge des Catechismi zelfs daerop gemaekt.*

(11) *Ende willen wy*, (Borgemeesteren ende Raedt der Stadt Groningen) *dat men voor deſe tydt to een uhre nae den middage den* Heidelbergensem Catechismum, *to negen uhren die* Fragmenta Dominicalia Euangeliſtarum. *& to ſes uhren des morgens eenen* Euangelistam *ofte een ander Boeck* continue *predige.* Haec refert H. H. Brucherus, *Geſchiedenis van de opkomst der Kerkhervorming in de Provincie Groningen*, Gron. 1821. p. 415.

(12) *Christlicke und Schriftmetige Kercken Ordenung, Ghepubliceert ter ordonnantie des wolgebornen Graven und Heeren* Wilhelm Ludwich. *Graven to Nassou, Stadtholder etc. unde de Gedeputeerde Staten der Stadt unde Omlanden voorſz.* Art. 27. *De leer in der kercken ſall op den Sondagen*

in

His similibusque decretis, cum politicis, tum ecclesiasticis, obtemperandi non raro, vel voluntas, vel facultas defuit Euangelii interpretibus.

Praetereo Hubertum Duifhuisium, in aede Jacobaea urbis Rheno-Traiectinae pastorem, purgandae quidem religioni operam dantem, verum nulli sese legi ecclesiasticae submittentem, nec Catechismo utentem in docendo. (13)

Sed memorandi sunt, qui paulo post Ecclesiae in urbe Rheno-Traiectina praefuerunt doctores. Hi, alii quidem Huberti vestigia legentes, alii vero formulam in plerisque reformatis Belgii Ecclesiis receptam sequentes, omnes tamen, auctore Comite Leicestrensi, die 26 Aprilis, a. 1586. consenserunt, singulis diebus dominicis Catechismum in Belgicis urbis Ecclesiis esse interpretandum. (14)

Sed displicuit ea pactio multis civibus honoratis no-

in den Dorpen voor middach een Euangelische text, ende des naemiddaechs de Cathechismus — — geschien. Haec quoque refert Brucherus, lib. I. p. 485.

(13) Conf. P. Bor, *Nederl. Oorlogen*, Lib. XXI. fol. 106—110. (Vol. II. edit. 1680. p. 830—836.) P. C. Hoofts *Nederlandsche Historien*, ad ann. 1586. (edit. 1703. p. 1054 sq.)

(14) Pactionis articulus X. hic fuit: *De maniere van Catechiseren van de Apostelen ontfangen en in de welgestelde Kerken tot noch toe onderhouden, sal van alle Predicanten onderhouden worden: sulks dat alle Sondagen de Catechismus in de Nederduytse Kerken aengenomen uytgeleyt sal werden van den Predicant dien het te beurte sal vallen.* Leg. Bor, lib. I. fol. 111, 112. (Vol. II. p. 838.)

novoque magiſtratui urbano, qui proinde Euangelii interpretes munere ſuo abdicavit, alios eorum in locum ſubſtituit, hosque die 12 Novembris, a. 1590. iusſit, pro concione tractare, ſingulis quidem diebus dominicis, in uſum imbecillorum, textus e quatuor Euangeliis et epiſtolis Apostolorum, antiquo Eccleſiae Romanae inſtituto ſelectos, caeteris vero diebus ea, quae ipſis viderentur opportuna, e Dei verbo neque aliunde ducta. (15) Verumtamen huic mandato, connivente magiſtratu, ita obtemperatum fuit, ut Catechismi interpretatio nunquam prorſus omitteretur. (16) Isque mos ab Or-

(15) Sextus, qui et ultimus, legis iſtius articulus huius est argumenti: *Item ſullen de Miniſters alhier des Sonnendaegs, ten dienſte van den ſwacken prediken, de Epiſtelen ende Evangelien van den ſelven dag, en op andere dagen 't gene ſy na gelegentheid des tijds geraden ſullen vinden, al uit den woorde des Heeren en daer buiten niet.* Leg. Bor, lib. l. fol. 112—118. (Vol. II. p. 838—843.) Jo. Uytenbogaert, *Kerckel. Hiſt.* p. 271—276. Jac. Triglandius, *Kerckel. Geſchied.* p. 344. 798.

(16) Teſtis est Joannes Gerobulus, eo tempore Euangelii in urbe Rheno-Traiectina interpres, in libello: *Waerachtigh Verhael van den ſtaet der Gereformeerde Kercke, die den Sone Gods binnen Utrecht door 't Evangelium vergadert wert.* Utr. 1603. p. 34—36. (coll. p. 8.) ubi haec refert: *Hebben wel de* Miniſters binnen Vtrecht, *na de* veranderinge *in de Gemeynte aldaer over derthien Jaren voorgevallen. des* Sondaechs ten dienſte van de ſwacken D'epiſtelen ende Evangelien (*gelijck men de ſelve noemt*) *eenen tijt lanck gepredickt, om de ſelve alſo te gemoet te gaen; achtervolgende 't Contract tusſchen* den

Ordinibus regionis Rheno-Traiectinae confirmatus fuit, die 28 Augusti, a. 1612. edito *Ordine Ecclesiastico*, qui iubebat Catechismi tractationem, ubi usitata erat, retinere, non vero eam inducere iubebat, ubi nondum esset recepta. (17)

Non

den Raet ende de supplicerende Gemeynte, *in den Jare* 1593. *opgerecht. Edoch alsoo dat hier-in vanden beginne af groote vryheyt gebruyckt is geweest.* — — *Ende wat de* Predicatien *aengaet, de welcke na den middach — in drie* Tempelen *gedaen worden; daer-in wert dese ordeninge gebruyckt, dat* de Reden die het beginsel geeft in Christo, *dat is, de* Christelijcke Catechismus *voor-al gestadelijck, in eene derselver* Tempelen, *van den beginne af ten eynde toe, na d'afdeylinge van dien, in sekere Sondagen, gedreven wert; gelijck dese maniere van doen oock noyt, na de veranderinge alhier t'*Vtrecht *voorgevallen, onderlaten is geweest.* Conf. Uytenbogaert, lib. I. p. 286.—291. et Triglandius, lib. I. p. 798—806.

(17) In *Christelijcke Kercken-Ordeninge der Stadt, Steden, ende Landen van* Vtrecht. Utr. 1612. cap. III. art. 6. haec iubent Ordines Provinciae: *Ter plaetse daer-men ghewoonlick is den* Heydelberchschen Catechismum *des Sondaechs na de middach te predicken, sal deselve gewoonte onder-houden werden, alsoo: Datmen naer 'tonder-vragen der Kinderen, den Volcke uyt de H. Schrift (ghelijck in sommighe ghereformeerde Kercken ghescheit) eenen Text voorlesen sal, handelende van de Materien daer van men naer ordre des* Catechismi *sal comen te leeren, waer op-men de Vraghen ende Antwoorden des* Catechismi *met schrift-matighe verclaringhe alsoo voeghen ende passen sal, dat blijcken moghe dat het niet en sy een s'Menschen, maer Godts Woordt dat uyt-gheleyt wordt, ende dit alles by provisie.* Art. 7. *Op den Dorpen ten platten Lande salmen des Sonnen-daechs voor-mid-dachs predicken de Son-daechsche*

Eu-

Non paucis quoque Euangelii interpretibus defuisse videtur opportunitas conventus pomeridianos agendi in iisque Catechismum interpretandi, sive propter rusticorum socordiam et desidiam, sive propter alia impedimenta. Huius rei indicia iam reperiuntur in iis, quae ante Synodum nationalem, a. 1618 et 1619. fuere acta. (18)

No-

Euangelien *oft* Epistelen, *om den slechten Huysluyden die van onts daer toe ghewent zijn te ghemoet te gaen, ende des naemid-dachs sal men hun ende hunne Kinderen by ordre eenvoudelijck ende Schriftuyrlijck verclaren d'articulen des Christelijcken gheloofs, so die inden Apostolischen Symbolo zijn vervatet, de Instellinghe des H. Doops ende des H. Avontmaels, de Tnien Gheboden, eenighe Schriftuyrlijcke Texten van 't Ampt der Onderdanen tot haer Overheyden, der Kinderen teghen haere Ouders, der Huys-Vaders ende der Huys-Moeders tot haere Kinderen, ende t'Vader onse.* Cetera mox nota 18. dabimus.

(18) In *Ordine Ecclesiastico*, ab Ordinibus Provinciae Rheno-Traiectinae edito a. 1612. cap. III. art. 7. Euangelii interpretes de exhortandis segnioribus rusticis monentur his verbis, quae proxime sunt subiuncta laudatis nota 17. *Arbeydende met goede vermaninghen den traghen Huys-luyden te beweghen om soo wel nae als voor noen ter Predicatie te comen: doch daer-men siet dat sulcx niet en vordert, sal men des voor-mid-dachs de verclaringhe van 't* Evangelium *wat te corter maecken om tijt te hebben, noch eenich van de voorsz. Articulen of In-stellinghen, Geboden, Vermaninghen of Beden te verhandelen, op dat het slechte Volck alse de rechte gront inde Christelijcke Religie cryghen mach.* Quae de neglectis pomeridianis conventibus in Ecclesiis Hollandiae australis, ex actis Synodi a. 1589 memorant Ypeij et Dermout, loc. l. p. 503. magna certe parte huiusmodi segnitiae videntur attribuenda

Nolim tamen omnem neglectorum conventuum culpam in Ecclesiae sodales coniicere. Veri enim simile videtur, inter pastores fuisse plures ad suscipiendum Catechismi interpretandi laborem tardos. Maxime vero tergiversati sunt nonnulli, de praecipuis doctrinae Christianae capitibus sententiam ferentes Catechismo adversam. (19) Quorum e numero fuisse dicuntur Casparus Coolhaes, Hermannus Herberts et Cornelius Wiggerts: (20) postea alii, Remonstrantium partibus addicti. (21)

In Synodo certe Dordracena, a. 1618. e multarum Ecclesiarum querelis constitit, articulum Synodi Haganae LXI. multis in locis non observari, sive propter pastorum negligentiam, sive propter auditorum in quibusdam pagis infrequentiam, sive propter combinationes Ecclesiarum saepe impedientes, quominus ab uno pastore singulis diebus dominicis uno in vico binae habeantur conciones. (22) Ita-

(19) Fuisse, qui alios catechismos in locum Heidelbergensis substituerent, frustra a Synodo Hollandiae australis a. 1587. propterea reprehensi, referunt Ypeij et Dermout, in annot. 489. ad libri laud. p. 505.

(20) Refert hoc Guil. Baudartius, *Memoryen*, Lib. I. init.

(21) De Herboldo Thombergio, Theodoro Herberts et Eduardo Popplo refert Triglandius, lib. I. p. 770—772.

(22) Conf. *Acta Synodi Dordr.* Sess. XIV. et Io. Halesii *Epi-*

Itaque ſtatuit haec Synodus, *hunc articulum inprimis esſe renovandum, omnibusque Pastoribus, non tantum in urbibus ſed et in omnibus pagis, ſerio et ſub gravi cenſurae Eccleſiasticae poenâ mandandum esſe, ut, diebus Dominicis post meridiem, ſemper habeant conciones Catecheticas, in quibus Catècheſis Palatina in Eccleſiis nostris recepta eo ordine explicetur, quo in dicto articulo praeſcriptum fuit. Nec propter auditorum infrequentiam, quae in pagis quibusdam obtendi posſet, negligendas aut omittendas esſe hasce pomeridianas conciones, etiamſi Pastores initio coram paucis auditoribus, imo vel coram ſolis tantum familiis ſuis eas habere cogerentur, cum minime dubitandum ſit, ſi Pastores exemplo familiae ſuae praeeant, aliosque, praeſertim Religioni Reformatae addictos, ſedulo cohortati fuerint, quin progresſu temporis multi ſatis frequenti numero ad conciones illas tandem ſint conventuri. Ne autem*, inquiunt Patres Dordraceni, *populus diebus Dominicis post meridiem, aliis laboribus aut exercitiis profanis distentus, ab hisce pomeridianis concionibus abſtrahatur, rogandi erunt Magiſtratus, ut opera omnia ſervilia aut quotidiana, atque inprimis luſus, compotationes, aliasque Sabbathi profanationes, quibus tempus pomeridianum diebus Dominicis, maxime in pagis,* *ple-*

Epiſtola II. *ex Dordraceno concilio ſcripta*, edita Latine ab Jo. Laur. Moshemio, Hamb. 1724. p. 208—211.

plerumque transfigi solet, severioribus Edictis prohibeant, ut hac quoque ratione ad conciones illas pomeridianas melius adduci posſit, atque ita integrum Sabbathi diem sanctificare discat. Quoniam autem combinationes seu conjunctiones Ecclesiarum, quae in agris, multis in Provinciis crebrae sunt, saepe non permittunt, ut ab uno Pastore, singulis diebus Dominicis uno in pago binae habeantur conciones, adlaborandum erit in singulis clasſibus, ut, si ullo modo fieri posſit, combinationes illae tollantur, atque ut singulae Ecclesiae Pastorem suum habeant. Si autem hoc fieri non posſit, dabunt operam Pastores illi, qui binis simul inservient Ecclesiis, ut alternis saltem vicibus, post meridiem conciones habeant Catecheticas. Ut autem Pastores omnes hac in parte officio suo debite et sedulo fungantur, advigilabunt diligenter Ecclesiarum visitatores, ut si quos forte deprehendant, huic Synodicae constitutioni morem non gerere, eos ad clasſem deferant, quo eorundem negligentia justâ censurâ merito corrigatur: uti quoque Ecclesiastica censura digni censentur, si qui Religionem Reformatam profesſi, conciones illas pomeridianas frequentare, et familias suas ad eas adducere detrectabunt.

Haec postquam Sesſione XIV. erant ſtatuta, porro Sesſione XV. deliberatum fuit de accuratiore iuniorum atque adultorum catechizatione, collatisque Theologorum tam exterorum quam provincialium ſententiis consiliisque, praelecta fuit Sesſione

XVII. decreti Synodici formula, qua triplex commendatur catechizandi ratio, domestica a parentibus, scholastica a ludimagistris, et ecclesiastica a Pastoribus, Senioribus et Lectoribus seu aegrorum Visitatoribus. In quibus cum plura sint praeclare monita, hoc loco ea tantummodo laudamus, quae conciones spectant catecheticas. De Ludimagistrorum partibus haec habentur: *Juventutem scholasticam, disciplinae suae commissam, ad audiendas conciones sacras, inprimis autem catecheticas, adducent.* De Pastorum officio haec: *Pastorum in Ecclesia muneris et prudentiae erit, conciones catecheticas eum ad modum publice instituere, ut et breviores, et ad captum non adultorum modo, sed ipsius quoque Juventutis, quantum fieri poterit, accommodatae sint.*

Haec ex *Actis Synodi* publica auctoritate in lucem emissis cognoscuntur. Praeterea vero ea memoratu digna sunt, quae Io. Halesius, ad hanc causam pertinentia, retulit in *Epistola* VI. edit. Moshem. p. 243. *Geldrorum*, inquit, *nomine qui adsunt cupere se, significabant, ut ministri Sacrorum non verba modo libelli Catechetici, more ubivis fere recepto, pro concione interpretari, verum etiam simul dictum quoddam sacrarum litterarum, cui praecipue doctrina Catechismi populo explicanda inniteretur, exponere juberentur. Solent etenim, ut videtur, plerumque illi, qui elementa religionis sermonibus publicis illustrant, Catechismi tantum*

ver-

verba, non sacri codicis effata pro sermonum fundamento sumere. Verum iamdudum ab eo more desuefactos esse homines, responsum est, nec eum hoc quidem tempore satis commode revocari posse. Quo quidem reponso non contenti Remonstrantes Rheno-Traiectini, scripto libello, Sessione XX. contenderunt, Synodum *perperam decreto sanxisse, haud esse necessarium, ut dictum quoddam sacri codicis sermonibus, quibus elementa religionis explicantur, fundamenti loco substernatur.* Respondit vero Synodi Praeses, *Patres noluisse sententiis suis consuetudinem eam tollere iis in locis, ubi usu recepta sit, verum existimasse tantum, non esse, cur ea obtruderetur aliis, apud quos ea dudum abrogata sit.* Haec et alia, ab Halesio narrata, p. 272—274. nonnihil conducunt ad illustrandam brevem notationem in *Actis* Synodi.

Accessit deinceps nova Catechismo Heidelbergensi commendatio ex iis, quae in Synodi Sessionibus CXLVII. et CXLVIII. gesta sunt. Postquam enim, iubentibus Ordinibus Belgii Generalibus, omnes Catechismi quaestiones relectae, rogatique erant singuli Theologi, cum exteri tum Belgae, num quid in eo tradi existimarent, quod verbo Dei non consistere videretur, unanimi omnium consensu declaratum fuit, *doctrinam, Catechesi Palatina comprehensam, Verbo Dei in omnibus esse consentientem, neque ea quidquam contineri, quod ut minus eidem consentaneum mutari aut corrigi debere vide-*

retur, ipsamque hanc Catechesin esse admodum accuratum orthodoxae doctrinae Christianae compendium, singulari prudentia non tantum ad tenerae adolescentiae captum, verum etiam eorum qui adultiores jam essent, commodam institutionem accommodatum. Ac proinde eam in Ecclesiis Belgicis magna cum aedificatione doceri posse, atque omnino retineri debere.

Tandem, dimissis Theologis exteris, Sessionibus CLV. et CLVI. una cum reliquis canonibus regiminis Ecclesiastici, in Synodo Nationali Hagana a. 1586. constitutis, praelectus et probatus est articulus LXI. qui proinde in *Ordine Ecclesiastico Dordraceno*, ne verbulo quidem mutato, receptus est, numero LXVIII.

Ab eo inde tempore hoc institutum servarunt Ecclesiae Belgicae, in iis etiam regionibus, quarum Ordines regiminis ecclesiastici canones Dordracenos haud receperunt. Testes sunt antiquae leges ecclesiasticae in Frisia (23) et Drenthia, (24) alias ne commemorem.

Sed

(23) Frisiacae Ecclesiae leges antiquae, iterum editae Leovardiae, a. 1771. Tit. XI. haec praecipiunt Art. IV. *De Predikanten op de Dorpen, ook zelfs daar Combinatien zijn, (indien het eenigzins mogelijk is volgens Judicature des Classis,) zullen op den dag des Heeren tweemaal prediken, en wel expresselijk des agtermiddags de Catechismus; zal niemand dit mogen verzuimen, ten zij door zwakheid of hooge ouderdom verhindert zijnde, waarop de Classis naauwkeurig, en bijzonder*

Sed fatendum est, aliquando non exigua opus fuisse curae et laboris constantia, ad vincendam ignaviam hominum huic instituto nondum assuefactorum. (25)

In

der in Censurâ Morum *heeft te letten.* Art. V. *De Dienaars des Woords nalatig zijnde in het tweemaal prediken en catechiseeren, zullen van alle Classicale en Sijnodale Sessien en Digniteiten zijn verstooken ter tijd de nalaatigheid verbetert zij; maar bij continuatie dies, zal de Classis zodanige ordre stellen op de Negligenten, als zij zal vinden te behooren.* Novae vero conditae a. 1804. et editae Franequerae, a. 1806. Afd. X. art. 3. ministris verbi divini haec iniungunt: *zij zullen des Zondags twee maal prediken, waar zulks gebruikelijk is, en des nademiddags volgens den Heidelbergschen Catechismus, of, met overleg en goedkeuring van den Kerken-Raad, ten platten lande, Katechiseren.*

(24) Lex, dicta *Kerken Ordre der Landschap Drenthe; Geärresteert en Geäpprobeert op de ordinaris Landsdag gehouden binnen Assen den* 14. *Marty* 1730. haec art. 70. iubet: *De Predikanten zullen alomme des Zondaags in de namiddags Predikatien, de summa der Christelyke Lere, vervat in den Catechismus, nu by de Nederlandsche Kerken aangenomen, kortelyk uitleggen en toepassen: Derhalven, zo wel des winters, als somers, twemaal Prediken;* sub poena 6. fl. *Mede zullen de Classen toezien, dat jonge Predikanten in den ingang harer Bedieninge, den Catechismus Prediken: Edog, zullen in het eerste jaar van de boven gestelde poene vry zyn.*

(25) Documenta huius rei cernere mihi videor in Compendiis legum ecclesiasticarum, cuiusmodi sunt Ioh. Smetii, *Synodale Ordonnantien ende Resolutien* (van Gelderland), Cap. VII. art. 18—29. Petri Wijnstok, *Classicaal Hand-boekjen van No-*

In Synodis Provinciarum Gelriae, Traiecti ad Rhenum et Transisalaniae quotannis in memoriam revocabantur statuta de praedicatione et catechizatione, singulis diebus dominicis habenda. (26) Nec

Nederveluwe, cap. VI. art. 8. Christiani de Kruyff, *Utrechts Synodaal-Handboekje*, p. 38—40. 187, 188. Conf. quae de Drenthinis referunt Ypeij et Dermout, lib. I. Vol. I. P. 304, 305.

(26) Usus sum apographo Actorum Synodi Rheno-Traiectinae, a. 1794. habitae, e quibus haec mihi describere licuit: *Nopens het tweemaal prediken en catechizeren op 's Heeren dag in alle de kerken, en het naauwkeurig onderzoek in visitatione of zulks geschiedt, en of de predicatien en catechizatien over den Catechismus zoo ingerigt worden, als best geschikt is naar de bijzondere gesteldheid der plaatsen, om door de gansche Gemeente te kunnen worden bijgewoond, en of het project der middelen tot bevordering van het tweemaal prediken en catechizeren in Synodo* 1739. *vastgesteld, wordt uitgevoerd; als mede of de aanteekening der gecollecteerde penningen voor- en namiddag onderscheidenlijk geschiedt; en, zoo aan Deputati Classium in visitatione iets mogt voorkomen, dat verbeterd moet worden, dat zij daarvan schriftelijke opgave aan de nieuw aankomende Deputaten moeten overgeven, om zich daarnaar in eene volgende visitatie te reguleren: DD. Deputati hadden dit artikel den Classen ernstig aanbevolen. In alle Classen was door HH. Visitatoren gerapporteerd, dat bij hen hieromtrent geene klagten waren ingekomen.* Horum similia vidi in Actis annorum 1804—1807. Quae vero fuerint remedia a. 1739. praescripta, ex Actis huius anni cognovi, in quibus haec scripta inveni. *De Gecommitteerde bij de Christelijke Synodus gelast, om na middelen uit te zien, die het jaarlijks commendatum van tweemaal prediken en catechizeren ten platten Lande van meerder vrucht zouden kon-*

Nec defuerunt fummi magiftratus, auctoritate fua Catechismi interpretationem mandantes. Hoc certe factum est ab Ordinibus Generalibus, in pagis extra feptem foederatas regiones ipforum ditioni fubiectis, die 1 Aprilis, 1660. (27) a Gubernatore, Can-

kennen doen zijn, waren eenparig onder verbetering van gedachten: dat men op het ernftigfte en kragtigfte in vifitatione dezen artikel den Predikanten behoorde te recommenderen en zoo wel aan hen als den Kerkenraden in confcientie af te vragen, of zulks dadelijk gefchiedde; en zich niet alleen door het inzien van de collecten-boeken daarvan te laten verzekeren, maar ook op het uittreden van den Predikant te vernemen, op wat uur de catechizatie werdt gehouden, wie daar als leden, en of ook kinderen, vooral van Predikant en Kerkenraden verfchijnen, hoe veel in getal, hoe lang die dure, en over wat ftoffe. Dat men Predikanten en Kerkenraden diende te waarfchuwen, dat, zoo hun rappert niet opregt en conform de waarheid gefchiedde, de Predikant clasficaliter zoude werden gecenfureerd ende de Onderlingen en Diaconen, daaraan fchuldig, voor inhabil zouden werden verklaard. Dat Deputati zich jaarlijks zullen informeren, welke Zondag in den Heidelbergfchen Catechismus het voorleden jaar voor de vifitatie zij gepredikt, en welke den jongstleden dag des Heeren, om daaruit te kennen zien, of ook eenige nalatigheid ingeflopen ende hoe ver de Predikant gevordert zij.

(27) In lege, dicta *Reglement op de Polityeque Reformatie in de Meyerye van 's Hertogenbosch, ende andere Quartieren van gelijcke natuyre, onder de Generaliteyt behoorende* (a Nic. Wiltens inferta Vol. I. libri, cui titulus *Kerkelyk Plakaat-boek*, p. 9—23.) *art.* XXVIII. haec mandantur: *Predikanten die geene Combinatien hebben, fullen op Sondagen tweemael predicken ende des naermiddaghs ordentelijck na de Sondaegfche afdeylingen, verklaren den gewoonlijcken Heydelbergh-*

Cancellario et Senatoribus Ducatus Gelriae et Comitatus Zutphaniae, die 25 Februarii, a. 1622. (28) et ab Ordinibus regionis Rheno-Traiectinae, die 24 Iulii, a. 1660. (29)

Quam-

berghschen Catechismus, ende na de predicatie altijdt de Toehoorderen, ofte immers de aenkomende Jeught, daer eenige stoffe is, catechiseren, op dat se in de gronden der zaligheyt volkomentlijck mogen onderwesen worden.

(28) Referente W. van Loon, in Codice Legum, qui dicitur *Groot Gelders Placaetboek*, Vol. II. col. 197. edictum huius est formulae: *Wy Stadtholder Cantzler en Raden in name van de Heren Staten des Furstendoms Gelre ende Graefschaps Zutphen, ontbieden ende belasten hier mede alle Predicanten off Kercken-dienaren staende soo ten platten Lande, als in de schanssen resorterende onder desen Furstendom en Graafschap, dat sy voortaen alle Sondaghen des namiddaghs sullen hebben te prediken den* Catechismum, *gelijck die selve over-al in dese vereenighde Provincien by publicque auctoriteyt geleert wert, ingevolgh van de resolutie genomen* in Synodo Provinciali *onlanghs binnen Harderwijck gehouden, bij poene van kerckelycken censure, off daer die selve quam uyt te blyven, dat als dan by ons tegens de nalatige geprocedeert sal worden met suspensie van tractament, waer na een yder van de voorgemelde Kercken-dienaren sich praecise sal hebben te richten.*

(29) Referente Io. van de Water, in Codice legum, dicto *Groot Placaatboek der Staten 's Lands van Utrecht*, Vol. I. p. 383—385. edicti articulus I. huius est argumenti. *Dat de Dienaren des Goddelyken Woords in de Stad, Steden, en Lande van Utrecht, als nu staande, ende die daar noch beroepen sullen worden, in 't predicken, catechiseren, en kerckelyke vergaderingen niet en sullen vermogen af te wyken, van 't geene geresolveert ende gedefinieert is, in de Synode*

Na-

Quamvis, Regis augustisſimi beneficio, nova rectionis forma a. 1816. Eccleſiis reformatis fuerit data, nihil tamen detractum est veteri inſtituto, Euangelii interpretes iubenti doctrinam Christianam in conventibus ſacris, duce Catecheſi Palatina exponere. Univerſe enim hac de cauſa id valet, quod Synodus nostrarum Eccleſiarum, in epistola, die 15 Iulii, a. 1824. profesſa est, de perpetua vi legum pristinarum nova legislatione non abrogatarum. (30) Nominatim vero Canones a Syn-

Nationaal deſer Vereenichde Nederlanden, Anno 1618. *ende* 1619. *tot Dordrecht gehouden; niet alleen in 't geene de Leere is rakende, maar ook de Kerkenordre aldaar beraampt, ende by ons goet gevonden en gearresteert, ende byſonderlik van het* 28. 37. 55. *en* 67. *Articulen van deſelve Kerkenordre; gelyck ook niet van de Post-Acten Synodaal van de voorſz. Synode ſpecialyk die den Sabbath, ofte Sondag zyn concernerende.*

(30) In hac epistola profitetur Synodus, *dat zoodanige voorſchriften, als en voor de Kerkenraden in het gemeen, en voor de Predikanten, Ouderlingen en Diakenen in het bijzonder, uit kracht van vroegere algemeene kerkelijke wetten zijn aangenomen, en vastgeſteld als regelen van werk en dienst, offchoon dezelve in het reglement op de kerkviſitatie niet bepaaldelijk worden uitgedrukt, gerekend moeten worden derzelver verbindende kracht te behouden; en zulks overeenkomſtig met, en op grond van art.* 10. *van het Algemeene Reglement op het beſtuur der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden, hetwelke als eene grondwet der Nederlandſche Hervormde Kerk moet worden beſchouwd.* Tradit epistolam G. van der Tuuk, in *Handboek voor Hervormde Predikanten en Kerkenraadsleden*, Part. III. p. 155.

In-

Synodo *de Synedriis ecclesiasticis* scripti die 13 Iulii 1824. a Rege sanciti die 16 Novembris, a. 1825. art. XX. iubent Euangelii interpretes: *zij moeten gezettelijk prediken over den Catechismus.* (31) Porro, in lege priori *de visitandis ecclesiis*, die 18 Iulii, a. 1816. probante Rege die 30 eiusdem mensis, praescriptae fuerunt hae formulae inquirendi in fidem et diligentiam antistitum, art. XVII. num. 2, 3. *nemen zij* (de Predikanten) *op zon- en feestdagen alle de gewone predikbeurten waar?* et *prediken zij ook gezettelijk over den catechismus?* (32) In posteriori vero, scripta die 11 Iulii, a. 1823. a Rege probata die 8 Octobris eiusdem anni, art. XII. num. 1. lit. B. quaeritur: *of zij* (Predikanten) *op zon- en feest-dagen al de gewone predikbeurten, ook die over den Catechismus, waarnemen?* (33) Itaque vetus illud institutum servandum esse sibi persuadent, qui nostra aetate praefecti sunt rebus Ecclesiae Belgicae guber-

Indicavit eam Cl. H. J. Royaards, in *Hedendaagsch Kerkregt bij de Hervormden in Nederland*, Vol. I. p. 24, 25. Consilium huius epistolae intelligitur ex Actis Synodi, a. 1824. p. 23, 24. 45, 46. 48.

(31) Vid. laud. *Handboek*, Part. III. p. 248. et *Handell. van de Synode in* 1824. p. 35. ubi articulus est XXI.

(32) *Reglement op de Kerkvisitatie*, in laud. *Handboek*, Part. I. p. 154.

(33) *Gerevideerd Reglement op de Kerkvisitatie*, in laud. *Handb.* Part. III. p. 139. et *Handell. van de Synode in* 1823. p. 62.

bernandis. Fuere quidem anno 1831. duumviri venerabiles in pago Groningano, W. Holwerda et G. H. van Senden, quibus consultius videretur, diebus dominicis alternatim catechismum pro concione interpretari et exercitationes biblicas instituere: verum, Synodus, die 19 Iulii illius anni, auditis animadversionibus triumvirorum ad hanc caussam diiudicandam lectorum, Herm. Io. Royaardsii, Christ. Leon. van den Broek et Sim. Henr. Ant. Begemanni, iudicavit, e mutato instituto plus damni metuendum quam emolumenti sperandum fore. (34)

Duumviri illi Groningani vetus institutum minime damnabant, nec Catechismum Heidelbergensem contemnebant, sed, cum viderent conventus sacros pomeridianos a multis turpiter neglectos, et Catechismum minus honoratum, sperabant, utrique malo medicinam adhibitum iri, intermissa alternis dierum hebdomadibus huius interpretatione et substituta exercitatione biblica. (35) Et iam an-

(34) Leg. *Handell. van de Synode in* 1831. p. 63, 69. 153—159. 161.

(35) *Met leedwezen bemerkende, dat de namiddag godsdienst-oefeningen zeer tragelijk werden bezocht, vroegen zij zich af, of onder de redenen van dit zorgwekkend verschijnsel geene waren, die door het hoog bestuur der kerk konden worden weggenomen? En zij meenden, daartoe vooral te moeten brengen de nu tot voorschrift gemaakte oude gewoonte, om in de namiddag godsdienst-oefeningen telkens over den* Heidelbergschen catechismus *te moeten prediken. Zij achteden*

antea fuere haud pauci, qui mallent, vel exercitationem biblicam inſtituere, vel de locis ſacri codicis ſelectis conſuetas habere orationes, quam Catechismum interpretari. (36) Verum alii Catecheſin ineptam et vitioſam existimant, ac proinde omnem eius interpretationem pro concione inſtitutam

den het voegzaam, vrijheid te verleenen, om de leerredenen over den catechismus *af te wisſelen met bijbeloefeningen, en beide dus om de 14 dagen des namiddags voor de gemeente te kunnen behandelen. Zij vleijen zich daardoor den lust tot en de belangſtelling in de namiddag godsdienst-oefeningen te zullen opwekken, de achting voor den* Heidelbergſchen catechismus *te zullen doen herleven, en vooral bevorderlijk te zullen zijn aan den eerbied voor den Bijbel.* Haec relata ſunt in *Actis Synodi*, a. 1831. p. 154.

(36) Testis est Doct. W. L. van Oosterzee, in *Voorlezing over het prediken over den Heidelbergſchen Katechismus*, quam H. W. C. A. Visſer, inſeri curavit *Novis Symbolis* posterioribus, (*Nieuwe Bijdragen tot bevordering van de kennis en verbetering van den eeredienst, het leeraarsambt en kerkelijk beſtuur, als ook van de Theologiſche Wetenſchappen, bij de Proteſtantſche Christenen*) Vol. I. p. 415—433. ubi Scriptor haec refert, p. 417. *Onder de vragen, die ſedert eenige jaren, bij alle de veranderingen in den uiterlijken vorm van den openbaren eer- en leerdienst, gedaan zijn, was, onder anderen, ook deze: Of het niet goed en wenſchelijk zoude wezen, de behandeling van den Heidelbergſchen Katechismus, des Zondags namiddags, — af te ſchaffen, en dezelve door bijbeloefeningen, of wel door gewone leerredenen, over eenen vrij gekozen bijbeltekst, te doen vervangen? Meermalen hoorde ik dien wensch uiten, ijverig voorſtaan en verdedigen.*

tam abrogandam esse rentur. (37) Hanc sententiam aperte professus est H. W. Hoving, ICtus, in libro, cui titulus: *Christendom en Hervorming, vergeleken met den Protestantschen Kerkstaat, bijzonder in de Nederlanden.* (38) Alii aegre ferunt omnem legem, qua Euangelii interpretibus quaedam praescribitur norma, ad quam doctrinae Christianae capita in coetu publico exponantur: putantes, cuique concedendam esse licentiam, identidem sibi eligendi materiam, de qua pro concione sit dicturus. (39) Aliis Ecclesiae Bel-

(37) Horum mentionem facit W. H. Suringar, in *Voorstellen, betreffende den openbaren eeredienst, gedaan aan den grooten kerkeraad der Nederd. hervormde gemeente te Leeuwarden*, quae insertae sunt *Novis Symbolis* prioribus, (*Nieuwe Bijdragen, ter bevordering van de kennis en verbetering van den openbaren eeredienst, het leeraarsambt en kerkelijk bestuur bij de Protestantsche Christenen*) Vol. II. p. 306—342. haec referens, p. 323, 324. *Er zijn er velen, die den katechismus op geringen prijs schatten, en de behandeling deszelven weinig beteekenend en overtollig keuren. Ja! het ontbreekt niet aan dezulken, die het oogenblik zouden zegenen, dat de katechismus, voor altijd, verbannen werd.*

(38) Liber primum editus est non indicato scriptoris nomine Gron. 1815. iterum ibid. 1816. auctus prologo et epilogo; in quo auctor nomen suum professus est, p. 346. Quae in Catechesin Palatinam scripsit, ea legantur p 160. 200—203. collata cum dictis de formulis consensus, p. 61—63.

(39) Hos indicare videtur Scriptor libri: *Gedachten over het predikampt in de Gereformeerde Kerk, en deszelfs rechte waarneming*, (F. Liefstink) his usus verbis, p. 137. *Sommigen hebben genoegen in het Catechismus prediken: anderen*

Belgicae institutum propterea displicet, quod impedire videtur omnium Protestantium coniunctionem in unam societatem. (40) Denique nonnulli, aeque a laudando ac vituperando instituto abstinentes, satis a se factum esse credunt, si tamdiu legi qualicunque modo obtemperent, quamdiu haec vigeat. (41)

In

ren hebben er geheel niet mede op; de Catechismus ligt hun dwars in de maag; zij gevoelen zig geknelt door de banden, die hun daar door in het behandelen van de leere van den Godsdienst zijn opgelegt.

(40) Horum voces refert (W. Broes) scriptor libri egregii, cui titulus: *Geschiedkundig onderzoek over de vereeniging der Protestanten in de Nederlanden*, p. 861., 362. *Uwe Symbolische boeken, o Hervormde en Luthersche Kerk, hoor ik zeggen, zijn de groote hindernissen. Zoo lang die muren staan, is het onmogelijk de onderscheidene Protestantsche woningen tot één' wijden achtbaren tempel te vereenigen. — Indien dan de vereeniging van allen, in tijd en wijze te treffen, u ter harte gaat, zoo moest gij, Lutherschen en Calvinisten, van nu af, ieder in uwe gemeente, zonder daarover met de andere gezindten te raadplegen, als uit u zelven en om u zelven de hindernis wegruimen.*

(41) In hanc sententiam scripsit Vir Ven. (F. Liefstink) lib. paulo ante n. 39. laud. p. 142, 143. *Vraagt men: is het dan evenwel gevoeglijk, dat de Catechismus — nog in de gereformeerde kerk in zulk een aanzien wordt gehouden; zelfs genomen wordt tot een leidraad, om naar dezelve de waarheden van het Christendom vóor het volk te verklaaren? Ik antwoord: de wet, die de leeraars in ons kerkgenootschap daar toe verpligt, is er. Wij hebben die wet niet gemaakt. De oorsprong en in standhouding van dezelve is niet voor onze rekening. Wij moeten dezelve gehoorzamen. Het koomt*

er

In hac conſiliorum et ſententiarum discrepantia, quid univerſe iudicent Theologi academiae Rheno-Traiectinae, Viri Clariſſimi, intelligitur, cum aliunde, tum etiam e quaestione, hoc anno ab eorum Ordine plurimum venerando propoſita iuvenibus Theologiae ſtudioſis in regni Belgici academiis et athenaeis, pro praemio e certamine literario reportando. Paulo ante iam commemoravi Viri Cl. Herm. Jo. Royaardſii iudicium de nondum mutando veteri inſtituto, in Synodo Hagana anno 1831. pronunciatum. Et, praeſide Viro Cl. Iod. Heringa, E. F. publice defendit Christianus Krabbe, hoc anno, die 5 Februa-

ir dan maar op aan de Catechismus naar de geſteldheid van onze tijden regt te gebruiken. Non multum discrepat Ven. J. van der Linden V. S. in *Proeve eener vrije behandeling van den Heidelb. Catechismus*, p. 26, 27. haec ſcribens: *Indien tijden en omſtandigheden dit anders medebrengen, wij zouden, om het heil van onze Christelijke broeders en zusters, gaarne eene handleiding bij het grondig onderwijs verlangen, in alles meer berekend naar de behoeften van den tijd, en geſchikt voor de bevatting van het algemeen. Wij beſchouwen dit ontwerp, voor als nog, onder die vrome wenſchen te behooren, welke vooreerst wel niet voldaan zullen worden, en blijven, overeenkomſtig oud kerkgebruik, ons inmiddels, bij het voordragen der Christelijke geloofs- en zedeleer, van die zelfde handleiding bedienen, welke, gelijk wij ſtraks zagen, ook hare goede zijde heeft: maar, getrouw aan het eeuwig waar beginſel der Hervorming willen wij noch ons zelven, noch de gemeente aan dien leiband verſlaven.*

bruarii, huiusmodi sententiam: *haud culpandum est Ecclesiae nostrae institutum, quo Christianae doctrinae systema pro concione tradi solet ad normam Catechismi Palatini.* Similiter, praeside Herm. Bouman, Viro Cl. die 11 Decembris, a. 1833. Ioh. Paulus Briët hanc propugnavit thesin: *prudentissimum est Ecclesiae nostrae institutum, quo singulis diebus Domini, duce praestantissimâ illâ* Catechesi Heidelbergensi, *doctrinae sacrae locus aliquis ordine exponitur. Quod institutum, a majoribus acceptum, ut ad posteros propagetur optamus.* Uterque Vir Cl. mentem suam paulo pressius et enucleatius proposuit, in scripto vernaculo a Seniore edito, *Berigt aangaande zeven stellingen, betreffende formulieren van eenigheid in de Nederlandsche hervormde Kerk*, p. 114—124. coll. p. 17. Ex his igitur trium singulorum Theologorum mentem assequi mihi licuit. Universi autem Ordinis sententiam manifesto declaravit *Programma certaminis literarii* indicti die 19 Martii, huius anni, hac verborum formula:

> *Laudetur et a vituperatione defendatur institutum, quo, in Reformatis patriae nostrae coetibus, doctrina Christiana, duce Catechesi Palatinâ exponitur.*

Equidem non diffiteor, me aliquando alienum fuisse a sententia, quam in proposita Quaestione professi sunt Theologiae Professores Rheno-Traiec-

fectini, et prope me cum iis fecisse, qui vetus institutum abrogatum cuperent. Etenim, vel ipse animadverteram, vel ex aliis intellexeram, difficile et molestum esse negotium interpretandi pro concione Catechismi; libellum suis laborare vitiis; usum eius ecclesiae profuisse seculo sexto et decimo, nostris vero temporibus minime esse adaptatum. Veruntamen, quo propius accederem ad curriculi academici finem, et quo ardentius muneris ecclesiastici desiderium me teneret, eo magis vidi, nihil temere esse statuendum; spectandam esse utilitatem, etiamnum e veteri instituto redundantem; ponderanda esse damna, e neglecto Catechismi usu metuenda; nec nisi causâ rectius et penitius cognitâ esse iudicandum. Mox me contuli ad diligentiorem universae Catecheseos lectionem; avide excepi, quae a Praeceptoribus aliisque viris doctissimis dicta audirem scriptave legerem; argumenta in utramque partem allata solicite expendi. Tandem opinionem imprudenter acceptam deposui. Ab eo inde die proposita quaestio mihi arrisit. Commentationis scribendae periculum facere decrevi. Opus iuvenile aggressus sum. In quo si quid a me praestitum sit Virorum Clarissimorum approbatione dignum, nec prorsus indignum excusatione errorum in scribendo commissorum, equidem impense laetabor: Deo autem, animum viresque benignissime mihi largito, gratias habebo et agam, quas possim, maximas.

In veteri instituto, cuius laudandi defendendique periculum faciam, duo sunt praecepta, eaque, ut mihi quidem videtur, seorsim aestimanda. *Unum* eorum *generatim* iubet Euangelii interpretes, in reformatis patriae nostrae coetibus singulis, doctrinam Christianam, *communi ordine statuto*, pro concione exponere. *Alterum* praescribit *speciatim* ductum *Catecheseos Palatinae*, quem cuncti oratores sacri in doctrina Christiana exponenda sequantur. Neutrum laude sua est privandum: utrumque a vituperatione defendendum. Sed alia in uno, alia in altero, laudanda sunt. Similiter alia in uno, in altero alia, sunt vituperata et a vituperatione defendenda. Quocirca in *duas partes* Commentatio videtur distribuenda: quarum *prior* quidem *generatim* spectat institutum, quoad Euangelii interpretes in singulis patriae nostrae coetibus reformatis iubet, doctrinam Christianam *communi quodam ordine definito* exponere: *posterior* vero *singularem* rationem habet *Catechismi Palatini*, quem eos ducem sequi oportet. In *utraque* Parte separatim videndum erit, quid *merito* a nobis *laudetur*, quid *immerito* ab aliis *vituperetur*.

Unum mihi superest praemonendum de iis, ad quos proprie pertinet institutum, cuius in quaestione proposita fit mentio. Quando nimirum Reformati *patriae nostrae* coetus dicuntur, in quibus doctrina Christiana, duce Catechesi *Palatina*, exponitur, indicantur, non quicunque in patria

nos-

nostra *sedem* et *domicilium habent*, Belgae, Walonici, Angli, Scoti, sed qui in ea *orti sunt*, hactenus distincti a coetibus stirpe peregrinâ profectis, sermone peregrino sacra facientibus. *Illi* quidem, cum *his* fraterno necessitudinis vinculo sunt iuncti, reformatae Ecclesiae in regno Belgico pariter cum his adscripti, atque adeo communi legi Regiae subiecti: veruntamen leges quasdam singulares, nonnulla etiam iura institutaque domestica, *et* olim habuerunt, et Rege largiente conservarunt, cum nova rationis ecclesiasticae forma anno 1816. induceretur. (42) Itaque, prouti Ecclesiae Belgicae Catechismum *Palatinum*, ita Walonicae *Genevensem* a Io. Calvino scriptum, decreto Synodorum Nationalium, annis 1578 et 1581. receperunt. (43) In Synodo Dordracena, a. 1618, 1619. hac de causa nihil statutum fuit. (44) Qui

(42) Vid. *Algemeen Reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden*, art. 13. 68—77. in laudato *Handboek*, Vol. I. p. 7. 23—25. et conf. H. J. Royaards, *Nederl. Kerkregt*, Vol. I. §§. 33—35.

(43) Vid. harum Synodorum Acta, supra p. 6—9. laudata. Legi ea merentur, quae Synodus Ecclesiarum Gallicarum sive Walonicarum, die 15 Septembris, a. 1606. de consensu utriusque Catechismi scripsit Deputatis Synodi Belgicae in Hollandia Australi, in Epistola edita inter *Praestantium ac eruditorum virorum Epistolas ecclesiasticas et theologicas*, Amst. 1704. p. 165.

(44) Tantummodo in formula decreti de accuratiore catechizatione, cuius supra p. 16, 17. mentionem feci, haec

 Sess.

Qui nunc in Ecclesiis nostris Walonicis doctrinam Christianam communi quodam ordine exponunt, ducem sequi solent Catechesin Genevensem, quam *suam* dicunt, et de quâ non nisi reverenter loqui pro concione licet. (45) Si quae lex hunc usum servare iubet, non nisi ea ipsa dicenda videtur, quam in Ecclesiis Belgicis valere, supra p. 16–18. vidimus. Quod si verum sit, Synodus Hagana censenda erit consulto in Statutis suis dixisse simpliciter *Catechismum*, non definite *Palatinum*, vel *Heidelbergensem.* (46)

Sess. XVII. leguntur: *Tertia* (Catecheseos formula) *erit Catechesis Palatina, ab Ecclesiis nostris* (h. e. Belgicis) *recepta, in quâ provectiores aetate et profectu erudientur. Ecclesiae autem Gallo-Belgicae, quae Genevensi Catechesi hactenus utuntur, ejusdem usum in Scholis atque Ecclesiis servare poterunt.* Hinc orta videtur Simonis Goulartii criminatio de Catechismo Genevensi in Ecclesiis Walonicis pro concione exposito, in Epistola Remonstrantibus Walonicis Amstelodami habitantibus scripta, die 20 Octobris, a. 1620. inserta *Epistolis eccles. et theol.* laud. p. 648–651. e quâ praecipua decerpsit et e Gallico in Belgicum sermonem vertit G. Brandt, in *Historie der Reformatie*, Vol. IV. p. 382–385.

(45) Vid. *Réglemens du Synode des Églises Wallonnes des Provinces Unies des Pays-Bas.* Amst. 1763. Chap. XVI. art. 5. In nova Legum Sylloge, *Réglemens généraux et particuliers a l'usage des Églises Wallonnes du Royaume des Pays-Bas*, la Haye 1818. huiusmodi articulus non est receptus.

(46) Conf. Koecheri lib. I. cap. VII. §. 7. Ypeij et Dermout, lib. I. Vol. I. p. 432, 433.

PARS

PARS PRIOR

LAUDAT ET A VITUPERATIONE DEFENDIT INSTITUTUM, QUO, IN REFORMATIS PATRIAE NOSTRAE COETIBUS, DOCTRINA CHRISTIANA *COMMUNI ORDINE DEFINITO* EXPONITUR.

In tota, quam ingredior, disquiſitione, ſumere mihi licet nonnulla ab iis conceſſa, quibus cauſam ſusceptam probare cupimus. Illi enim Ieſum Christum, Dei Filium, humani generis Conſervatorem, Eccleſiae Dominum profitentur. Iidem doctrinae Christianae ſalutarem attribuunt vim ad homines erudiendos, emendandos aeternâque felicitate beandos.

Hanc doctrinam nobis traditam esſe credunt ſacri codicis, maxime novi foederis, libris. In coetuum Christianorum conventibus, qui rite et ſolenniter ſingulis Domini diebus habentur, egregium agnoscunt adiumentum ad Eccleſiae ſocios et alumnos huius doctrinae notitiâ et perſuaſione imbuendos; pios animorum ſenſus excitandos et alen-

alendos; genuinos fodales in fide, fpe et amore confirmandos; et Societatis Christianae felicitatem ac falubritatem provehendam. Agnoscunt Doctores et Pastores a Christo datos, quibus commissa est cura Euangelii pro concione interpretandi, Christianos docendi, monendi, hortandi, confolandi, et in fingulis coetibus *τὴν εὐταξίαν* procurandi, confervandi, tuendi. Denique, in cunctis Ecclefiae inftitutis, id maxime quaerunt, probant, confervant, quo univerfae fodalitatis concordiae et tranquillitati, fingulorumque commodo et emolumento, optime profpiciatur. Haec ea funt, de quibus perfuafum esfe confido plerisque Proteftantibus, nominatim omnibus reformatae Ecclefiae ex animo addictis, ut adeo ab iis probandis tuto abftineam.

Verum, his concesfis, dubitari nihilominus potest et dubitatur a non paucis, de bonitate inftituti, cuius ratio a nobis reddenda est. In dubium enim vocatur confuetudo, quâ *primum* quidem doctrinae Christianae capita, *definito* eoque perpetuo ordine difpofita, identidem pro concione exponuntur, *deinde* etiam unus idemque ordo, omnibus repurgatae Ecclefiae Belgicae coetibus communis, praefcribitur.

Utrumque igitur inftitutum laudare et a vituperatione defendere conabor, unum capite *priori*, alterum *posteriori*.

CA

CAPUT PRIUS,

QUO

LAUDATUR ET DEFENDITUR DEFINITUS ALIQUIS ORDO DOCTRINAE CHRISTIANAE PRO CONCIONE EXPONENDAE.

§. 1.

Doctrinae Christianae notatio.

Ut recte iudicare posſimus, de ordine doctrinae Christianae pro concione exponendae, huius doctrinae notio est informanda. Itaque, ut ab eo ordiamur, nobis quidem *doctrina Christiana* est ſumma eorum, quae primum *Christus*, Dei legatus ad homines misſus, *ipſe docuit*, deinde Apostolos, ſancto actos Spiritu, *docere iusſit*, virique fide digni tradiderunt ſcripta in libellis et epistolis, novi Foederis codice comprehenſis.

In his dictis ſcriptisque *alia* ſunt, antea *vel* plane ignota mortalibus, *vel* non niſi ex veteri Moſis et Vatum Israëliticorum inſtitutione cognita, *alia* vero, duce et magistra recta hominum ratione,

ne, ſive omnino, ſive parte quâdam, inventa, ac proinde a Christo legatisque eius magis ſumta, quam expoſita.

Praecipua huius doctrinae pars tradit gratuitam Dei voluntatem, homines, inſcitiâ, errore pravisque cupiditatibus laborantes, ac proinde divinâ indignatione morteque peccatorum poenâ dignos, ex istâ miſeriâ eripiendi, dato Ieſu Christo, homine ſancto, e Maria virgine mirifice nato, eodemque Dei Filio Patri coniunctisſimo, dudum promisſo Doctore, Sospitatore, Domino ac Iudice, eum in finem miſerrime a popularibus afflicto, in crucem acto, mortuo, sepulto, in vitam post triduum revocato, in coelestes ſedes evecto, Dei nomine coelestia et terrestria gubernante, Societatem Deo ſacram, ex Iudaeis et alienigenis collectam, tuente, Spiritûs ſancti dona distribuente, ſingulos ipſi fidem habentes et obtemperantes erudiente, emendante, cum Deo reconciliante, conſervante, mortali corpore liberante, et ad vitam, casto corpore animoque, ſancte et beate, ſine fine agendam, praeparante.

His leviter adumbratis res multae eaeque gravisſimae continentur: quarum aliae frequentius, aliae rarius, in ſacris Novi Foederis libris memorantur; aliae ſtrictim, aliae explicate et copioſe referuntur; aliae nude formâque dicendi propriâ, aliae variis tropis et imaginibus vestitae ornataeque traduntur. Sic, quae, de Ieſu Christo *Doctore* eoque mi-

miserrime afflicto, paucis indicavi verbis, ea in quatuor Euangelistarum commentariis uberrime enarrantur: et quae de *fide* Christo habendâ et *obedientiâ* ei praestandâ digito attigi, ipse ille Conservator ac Dominus in orationibus et collocutionibus, eiusque discipuli ac legati in epistolis, frequenter ac fusè lateque tractarunt.

Cum doctrinâ Christianâ, in libris laudatis traditâ, arctissimo vinculo coniuncta sunt multa *historica*, sive consulto narrata, sive, pro dicendi scribendive occasione, leviter tacta et oblique indicata. Horum pars magna pertinet ad vitas Apostolorum et Euangelistarum; non exigua pars spectat recentes Christianorum coetus, horum antistites et socios, adversarios ac defensores; reliqua pars attinet ad privatas res eorum, a quibus, et ad quos vel quorum caussâ, datae fuerunt epistolae.

Nec negligendae sunt vaticinationes de rebus futuris, cum alibi in Novi Foederis libris occurrentes, tum maxime Apocalypsis Iohanneae imaginibus involutae. In quibus plura quoque deprehenduntur, nonnihil conferentia ad doctrinam Christianam amplificandam, illustrandam ac confirmandam.

Denique, in iudicio de doctrinâ Christianâ regundo, animadvertere nos oportet ad rationem peculiarem, quam secuti fuerunt *et* ipse Christus, *et* doctores ab eo missi, in disciplinâ sacrâ tradendâ accommodate ad captum usumque eorum, quorum

rum in gratiam singuli dicerent scriberentque. Quae enim audientibus legentibusque satis essent nota et intellecta, ea saepe praeteribant: quae vero scitu creditnque necessaria ignota essent, vel in dubium vocata, vel negata, vel parum animadversa, ea diligentius tractabant, illustrabant, confirmabant, urgebant, inculcabant. In disputando ac refellendo utebantur potissimum argumentis, documentis, exemplis, disceptandique formis, maxime idoneis ad contradicentes convincendos et ad persuadendum dubitantibus. Similiter, in monendo, reprehendendo et hortando, uti et in suadendo ac dissuadendo, eum instituebant praeceptorum, caussarum, momentorum, adiumentorum et incitamentorum delectum, qui plurimum conducere posset, ad errores corrigendos, ad voluntatem flectendam, ad pravas cupiditates refrenandos, ad inflammandos animos, ad emendandos denique mores audientium legentiumque.

§. 2.

Integra doctrina pro concione est exponenda.

Tanta cum sit rerum ad doctrinam Christianam pertinentium copia, laudari profecto merentur Euangelii interpretes, qui, in orationibus pro concione habendis, nullam earum praetereunt, nullam non ac-

accurate exponunt. Quae enim divinitus nobis patefacta sunt, eorum pars nulla a doctoribus est celanda aut negligenda. Peccant igitur, qui, in partibus doctrinae theoreticis tradendis occupati, practicas praetermittunt, vel his contenti ab illis abstinent. Peccant, qui, Christum doctorem praeclarum laudantes, eum non similiter Conservatorem praedicant: vel, mortem eius hominum expiandorum causa toleratam celebrantes, de imperio eius, de lege regni coelestis, de sententia ab eo iudice ferenda, silent. Peccant, qui alia Christianorum officia inculcant, de aliis praecipiendis vix cogitant. Atque ita innumeris modis officio suo deesse possunt Oratores sacri, aliquam doctrinae coelestis partem praetereuntes vel non nisi cursim de ea dicentes. Hoc autem malum optime praecavebitur definito aliquo ordine, quo integra Christi doctrina pro concione exponatur.

Prouti docendi, ita etiam monendi sunt Christiani, ne eorum errores admittant, qui Iesu Christi doctrinam, sive prorsus repudiant, sive parte quadam privant, sive eam maculant ac deformant. Errorum autem, imprimis periculosorum, refutatio optime cum genuinae doctrinae expositione coniungitur. Quapropter verendum est, ne huiusmodi admonitiones negligant Euangelii interpretes, nisi in singulis doctrinae Christianae partibus pro concione tradendis diligentem ponant operam.

Si quis forte putet, hanc negligentiam ab industrio,

ſtrio, prudente ac fideli coetus Chriſtiani antiſtite, haud eſſe metuendam, me quidem non habebit contradicentem. Sed neque ille, opinor, negabit, deeſſe ſubinde Euangelii interpretibus, maxime iunioribus necdum exercitatis, eam prudentiam et industriam, omninoque facultatem eam, quâ, aut tempeſtive videant quid cum maxime ſit agendum, aut alacres ſint et parati ad id ipſum continuo praestandum. Quemadmodum igitur, ad caeteras muneris eccleſiastici partes rite moderandas, utiliter certa praeſcribitur norma, ita quoque laudandum erit inſtitutum, quo adiuventur ſacrorum antiſtites, in doctrina Christiana pro concione ita exponenda, ut nulla eius pars praetermittatur.

§. 3.

Ordo in doctrina Christiana exponenda est ſervandus.

Verum non tantummodo diverſae partes doctrinae Christianae, nullâ exceptâ, in coetibus ſacris ſunt exponendae, ſed etiam ordo in iis tradendis est ſervandus, quo ſingulae ſuo disponantur loco. Cavendum enim est, ne in docendo discerpantur, quae naturae vinculo ſunt coniuncta, aut conglutinentur, quae genere ſunt diverſa. Conſequentia ex antecedentibus ſunt ducenda; verae ſententiae rationum et testimoniorum auctoritate

tate ſunt probandae, et a contradicentium calumniis et argutiis defendendae; falſae ac noxiae opiniones refellendae. Denique opera doctori est danda, ut ex variis doctrinae partibus integrum exſiſtat σύνταγμα ſive σύστημα; non quidem ſcholaſticum, ſed populare, cuius adeo ope homines indocti, non tantum ſingula doctrinae Chriſtianae capita mente teneant, ſed eorum quoque cognationem et concentum intelligant. Quae res quantum conferat ad cognitionis evidentiam, ad perſuaſionis firmitatem et ad memoriae tenacitatem, dici vix potest.

Ex his igitur conſequi iterum videtur id, quod volumus, laudandum eſſe inſtitutum, quo doceantur Euangelii interpretes, in doctrinâ Chriſtianâ *ordine* quodam *definito* pro concione exponendâ.

§. 4.

Uſus libelli, quo doctrinae Chriſtianae σύνταγμα traditur.

Utilitas inſtituti, quo integra doctrina Chriſtiana certo exponitur ordine, non parum augetur, uſu libelli, quo huius doctrinae breve traditur σύνταγμα; et formâ quidem ſive catecheticâ ſive didacticâ.

Qui enim Euangelii interpretem audiunt iusto or-

ordine ea uberius enarrantem, quae non nisi paucis libelli verbis sunt indicata; ea interpretantem, quae in libello aliqua ambiguitate et difficultate, invito scriptore undecunque natâ, laborare videantur; porro obscuriora illustrantem, cuncta probabili argumentatione et librorum sacrorum auctoritate confirmantem, hi orationis filum tenent, cuius ope et dicentem facilius sequuntur, et audita celerius recordantur. Hi quoque domi, lecto libello, ad orationem sacram audiendam et intelligendam sese commode parare, atque ita ex audito sermone fructum uberiorem percipere possunt. Denique, hunc libellum saepius legendo, eiusque interpretationem identidem audiendo, multi, in his etiam hebetiores, fructuosam doctrinae Christianae scientiam sibi comparare, conservare et augere, poterunt.

Ipsis praeterea Homiletis, maxime iunioribus et nondum satis exercitatis, compendiarius huius generis libellus valde prodesse potest, ad materiam orationum sacrarum, de doctrinâ Christianâ pro concione habendarum, inveniendam, disponendam, elaborandam, eamque orationem facilius memoriae mandandam ac pronunciandam.

Quicunque igitur duplicem hanc utilitatem, e libellis huiusmodi redundantem, alteram ad homiletas, alteram ad auditores, rite aestimet, novam inveniet causam laudandi instituti, sine quâ ea utilitas percipi nequeat.

§. 5.

§. 5.

Alia inſtituta cum nostro comparata.

Hactenus ſimpliciter laudavimus inſtitutum, quo integra doctrina Christiana, definito aliquo ordine, pro concione exponitur. Quae laudatio ne videatur iniusta aut immoderata, age, comparemus cum nostro nonnulla alia inſtituta laudabilia, certe non prorſus vituperanda.

In multis Proteſtantium eccleſiis, ſingulis diebus festis et dominicis, pro concione tractari solent pericopae euangelicae et epistolicae, quae a multis inde ſeculis in Eccleſia Romana fuere receptae. In his non paucae ſunt prudenter ſelectae, aliae minus commodae. Nonnullae ſingulari cura perquam dignae nihilo minus neglectae ſunt: aliae non tam fructuoſae ſemel atque iterum praeſcriptae. Doctrinae Christianae partes aliae frequentius, aliae rarius, in his pericopis occurrunt. Series argumentorum continuata plane deſideratur. His aliisque de causis factum est, ut plurimi Homiletae e praelectis pericopis non raro argumenta dicendi extorqueant a textu prorſus aliena, alii eas omnino repudient, alii nove quaeſitas in veterum locum ſubſtituant. Quicquid vero ſtatuas de veteris istius inſtituti bonitate, certe ei praeferendum erit nostrum,

quo

quo integra doctrina Christiana iusto ordine serieque continuatâ pro concione exponitur. (47)

In nonnullis patriae nostrae coetibus, certe in Harlemensi, Medioburgensi, Rheno-traiectino et Leovardiensi, pericoparum Euangelicarum tractatio locum cessit integrorum librorum sacrorum interpretationi perpetuae, communi consensu vel legitimâ auctoritate invectae. Alibi singuli Homiletae sponte suâ hanc secuti sunt consuetudinem. Habet sane haec ratio plurimum commendationis ab intelligentia sacrorum librorum, cui multo magis prodest integri libri continuata interpretatio, quam locorum selectorum explicatio. Verumtamen multa sunt Codicis Sacri loca, quorum tractatio Christianis indoctis et Ecclesiae alumnis minorem affert utilitatem, quam percipi ab iis potest e continuâ doctrinae Christianae expositione, e selectis librorum sacrorum locis ductâ. Praeterea utrum-

(47) Conf. M. Io. Heinrici Thameri, *Schediasma de origine et dignitate pericoparum quae euangelia et epistolae vulgo vocantur, atque diebus dominicis, festis, apostolorumque sanctorum memoriae sacris, concionibus praelegantur et explicantur.* Ienae, 1716. W. A. van Hengel, *Institutio Oratoris Sacri.* Lugd. Bat. 1829. Part. II. c. I. §. 131. Ludw. Hüffell, *über das Wesen und den Beruf des euangelisch-christlichen Geistlichen.* II. Aufl. Giess. 1830. Vol. I. p. 219, 220. Edit. Belg. cum annot. Viri Ven. I. Busch Keiser, Gron. 1835. Vol. I. pag. 375—377. et Klaus Harms, *der Prediger.* Kiel, 1830. p. 64—79.

utrumque institutum, in coetibus huic mori assuefactis eoque aegre carentibus, simul servari poterit, ita ut in antemeridianis conventibus uni, in pomeridianis alteri, locus concedatur.

Id ipsum mihi videtur dicendum de instituto, quod placuit multis iisque praeclaris viris, continuata orationum sacrarum serie tractantibus materiam quandam ampliorem, sive *historicam*, sive *dogmaticam*, sive *moralem*, sive *apologeticam*, sive *e* vario genere *mixtam*. Ne de exteris aut nostratibus antiquioribus dicam, quorum ingens est numerus, e *primo* (historico) genere sunt orationes sacrae, quas ediderunt Paulus Bonnet, *de Davidis vita*; (48) Bernardus van Marken, (49) uti et Petrus van der Breggen Paauw ac Martinus Stuart, consociata opera, (50) *de vita Iosephi* Patriarchae; Petrus Haack (51) et Ioannes Henricus van der Palm, (52) *de Pauli Apostoli vita*; Paulus

(48) *Leerredenen over het leven van David.* 8 Voll. Roterod. et Trai. ad Rhen. 1788—1795.

(49) *Het leven van Joseph, in Leerredenen*, 2 Voll. Trai. ad Rhen. 1797.

(50) *Joseph, in Leerredenen.* 3 Voll. Amst. 1798, 1799. repet. in *Leerredenen van* Martinus Stuart, Vol. I. II. ibid. 1828, 1829.

(51) *Het leven van Paulus den Apostel, in kerkelijke redenvoeringen*, Vol. I. Amst. 1797. Vol. II. III. Alton. 1800, 1801.

(52) *Achtste zestal Leerredenen.* Lugd. Bat. 1818. Orat. V.

 VI.

lus Guilielmus Brouwer, (53) *de Sospitatore noſtro in ſolitudine ſollicitato;* Ianus van der Roest, (54) *de quorundam hominum morte et exitu in Codice Sacro depictis.* E *ſecundo* (dogmatico) genere laudandae ſunt orationes Gisberti Bonnet, (55) *de imperio Iesu Christi et futura regni Israëlitici reſtitutione*, et Ewaldi Kistii, *de Dei virtutibus*, (56) et *de Sospitatore hodie male habito in mundo.* (57) E *tertio* (morali), eiusdem Kistii, *de praecipuo Ethicae Christianae argumento* (58) et *de conſcientiâ:* (59) uti et laudati van der

VI. *Tweede tiental.* 1824. V—X. *Derde tiental.* 1825. I—VI. *Vierde tiental.* 1826. VI—X. *Vijfde tiental.* 1827. VII—X. *Zesde tiental.* 1829. IX. X. *Achtſte tiental.* 1832. VIII. IX.

(53) *Zestal Leerredenen over de verzoekingen des Heilands in de woestijn.* Arnh. 1828.

(54) *Eenige bijbelſche tafereelen van leerzame ſterfgevallen en uiteinden, voorgeſteld in eene proeve van leerredenen.* Harl. 1802.

(55) *De heerſchappij van Jeſus Christus, en de toekomende herſtelling van het koningrijk aan Israël, in eenige Leerredenen onderzogt en verklaard.* Trai. ad Rhen. 1795.

(56) *Leerredenen over Gods deugden.* 2 Voll. Amſt. et Arnh. 1797, 1798.

(57) *Het ongunſtig onthaal des Heilands in de wereld van deszelfs aandoenlijke zijde beſchouwd, met beſtrijding van eenige voorname oorzaken daarvan in den tegenwoordigen tijd. In eenige Leerredenen.* Dord. 1815.

(58) *De hoofdinhoud van de zedenleer des Christendoms. In eenige Leerredenen.* 2 Voll. Dordr. 1800.

(59) *Vijf leerredenen over het geweten.* Dordr. 1810.

der Roest, *de religionis iucunditate.* (60) E *quarto* (apologetico) genere, Iacobi Henrici van den Doorslag, *de librorum sacrorum divinitate*, (61) et Guilielmi Broes, *de argumento interno pro historiae euangelicae veritate*, exemplis probato. (62) E *quinto* denique genere, (mixto) Theodori Adriani Clarisse, *de via salutis in Iesu Christo*, (63) et laudati Stuartii, *de Iesu parabolis.* (64) Qui enim huiusce modi argumenta tractant viri clarissimi et venerabiles, suo docent exemplo praestantiam instituti, quo magni ponderis argumenta, e libris sacris sumta, continuâ orationum serie pro concione exponantur. Quod si recte statuatur de horum librorum partibus historicis, dogmaticis et moralibus, multo sane magis credendum erit de integrâ doctrinâ Christianâ, gravissimas eorum partes historicas, dogmaticas et morales, comprehendente. Singulae vero huius doctrinae partes si tam copiose et enucleate pro concione exponerentur, quam factum est in ar-

(60) *Leerredenen over de genoegens van den Godsdienst.* Harl. 1805.

(61) *Leerredenen over de Godlijkheid der H. Schrift.* 3 Voll. Dordr. 1801.

(62) *Leerredenen.* 3 Voll. Amst. 1810. 1812. 1815.

(63) *De weg der zaligheid in Jesus Christus voorgesteld in eenige Leerredenen.* Amst. 1780.

(64) *Nagelatene Leerredenen.* Vol. I. II. et pars Vol. III. Hagae Com. et Amst. 1827. 1828.

argumentis modo laudatis, paucorum Homiletarum aut vita aut vires tanto operi sufficerent: paucissimi quoque auditores, ex tam immensâ rerum pertractatarum copiâ, sibi rerum ad religionem proxime pertinentium summam colligere possent. Praestat igitur singulas doctrinae Christianae partes, presse strictimque propositas apteque coagmentatas, brevi temporis spatio, in conventibus sacris identidem exponere. Nec tamen propterea quicquam detrahendum est de instituti alterius laudibus; scilicet cum eo nostrum commode coniungi poterit, in coetibus, qui singulis diebus dominicis bis conveniunt. Si vero alterutro carendum est instituto, me quidem iudice coetus nostri tutius fusiore quam strictiore doctrinae Christianae expositione carebunt.

Quotquot prudentiae laudem assequuntur Homiletae, in argumento orationum sacrarum eligendo, loci temporisque rationem habere solent: eamque habendam esse docent, qui praecepta homiletica tradunt. (65) Verumtamen Homiletae, qui singu-

(65) Conf. ex antiquioribus Andreas Hyperius, *de formandis concionibus sacris, seu de interpretatione Scripturarum populari.* Marpurgi, 1562. fol. 20. verso et sqq. (Librum ab H. B. Wagnitzio annotationibus auctum ac denuo editum Halae, 1781. mihi videre non licuit.) E recentioribus van Hengel, V. Cl. l. l. §§. 32—51. Abr. des Amorie van der Hoeven, V. Cl. *Joannes Chrysostomus, voornamelijk beschouwd als een voorbeeld van ware kansel-welsprekendheid.* Delph. 1825. pag. 37—41. 108—115. Lucas Egeling, in quaestio-

gulis diebus dominicis bis ad publice dicendum vocantur, toties vix invenient argumentum, huic loco praesentique tempori proprie ac praecipue accommodatum. Quod si inveniant, poterunt eo uti in conventu antemeridiano. Nulla vero pars doctrinae Christianae ita abhorret a temporis locique conditione, ut prorsus inepta aut importuna dici possit. Saepenumero perquam erit opportuna. Sin autem aliquando sit minus apta, laudem toties merebitur Homileta, quoties tempori cedens huiusce partis tractationem in diem Domini subsequentem differt. Atque id, in plerisque patriae nostrae coetibus receptum est, diebus festis anniversariis, et quibus sacra coena celebratur, aut novus Euangelii interpres inauguratur suumque munus adit.

§. 6.

Instituti defensio.

Laudavimus institutum, quo doctrina Christiana, definito aliquo ordine, pro concione exponitur. Sed parum haec valebit laudatio, nisi etiam respondeatur

tione amica: *Zouden wij Dienaars, Predikers van het Euangelie, onze prediking niet nuttiger en vruchtbaarder voor de Gemeente kunnen maken?* inserta Vol. III. libri a Cl. Iodoco Heringa, E. F. editi, *Kerkelijke Raadvrager en Raadgever*, Trai. ad Rhen. 1828. p 23—29.

tur a nobis ad ea, quae, cum aliquâ veri ſpecie, vel opponuntur a vituperantibus, vel obiici nobis poſse videntur. Itaque respondendi periculum faciendum est.

Si qui dicant, nullo Christi aut Apostolorum praecepto hoc commendari inſtitutum, in respondendo diſtinctione opus erit. Scilicet Conſervator noster ſuos iusſit legatos, Euangelium omnibus denunciare hominibus, (Marc. XVI: 15.) palam eloqui, quae ipse iis clam indicaverat, (Matth. X: 27. coll. cap. XIII: 10—13.) et quoscunque fidem habentes monere, ut ſervent omnia ab ipso ſuis discipulis mandata. (cap. XXVIII: 19.) Singularem vero docendi formam atque ordinem non praeſcripſit: certe hac de re nihil literis traditum legimus. In Actorum Apostolicorum libro, (cap. XX: 28.) in Petri epistolâ priore, (cap. V: 1—3.) et in epistolis Paullinis ad Timotheum et Titum datis, plura occurrunt monita, quibus Apoſtoli temporis ſui doctores et antiſtites hortantur ad fidem ac prudentiam in docendis monendisque Christianis praeſtandam. In his principem locum mihi videntur ea habere, quae Paullus Tito ſcripſit: (epiſtolae cap. II: 11—15.) Ἐπεφάνη, inquit, ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ

καὶ

καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων. Ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. Quo monito Paullus nonnulla doctrinae divinae capita, a Tito ſingulari curâ tradenda, paulo definitius quam alibi memorat. Sed, neque hoc neque alio loco, doctrinae euangelicae σύστημα quoddam uberius, ab Apostolis artificiose compositum, ſuique temporis doctoribus pro normâ praeſcriptum, invenimus. In eo autem non posſumus non Christi et Apostolorum prudentiam venerari. Aliae enim aliis hominibus et temporibus adhibendae ſunt formae, tum doctrinae tum rectionis. Unde tamen nequaquam effici potest, nullâ unquam opus esſe expositione doctrinae Christianae accuratâ beneque ordinatâ, aut omni laude privandum esſe inſtitutum, quo haec doctrina certo aliquo ordine proponitur coetui Christiano. Quod ſi verum esſet, repudianda forent, quaecunque in Eccleſiâ inſtituuntur, convenienter quidem menti et conſilio Christi et Apostolorum, attamen non ſuis ſingula partibus modisque ab iis definita ac deſcripta.

Similem fere in modum videtur respondendum ad ea, quae nostrae opponuntur ſententiae, petita e Christi et Apostolorum exemplo, quo ſane melius aut perfectius excogitari nequit. Hi igitur doctores praeſtantisſimi et ſanctisſimi certâ doctrinae exponendae ratione ac formulâ nunquam uſi ſunt.

ſunt. Unde, qui noſtrum vituperant inſtitutum, ducunt, hoc, qualecunque ſit, contrarium eſſe Christi et Apostolorum exemplo, eâque de causâ omnino repudiandum. Verum, haec qui nobis obiiciunt, vix animadvertere videntur, Christum et Apostolos in docendo aliam iniiſſe viam, aliam nobis eſſe ineundam; ipſos quoque Apostolos non omnino ſequi potuiſſe divini exemplum Magiſtri, in doctrinae euangelicae argumento tradendo, eiusque ordine ac formâ eligendis; porro ſimile discrimen aliquando cerni Petrum inter et Paullum, utrumque pium Christi diſcipulum et legatum, utrumque doctorem egregium; denique Paulli orationem aliam induiſſe formam in Synagogâ Antiochenâ, (Act. XIII.) aliam in Areopago Athenienſi. (cap. XVII.).

Audivi aliquando muneris eccleſiaſtici candidatos et iuniores Eccleſiae miniſtros querentes de difficultate laboris impendendi in orationes ſacras, certo ordine, ſive de ſingulis doctrinae Chriſtianae capitibus, ſive de aliis argumentis, habendas. Neque ego diffiteor, me iſtius laboris curam ac moleſtiam nonnihil extimescere. Sed, qui uſu et experientiâ aliquamdiu ſunt exercitati, bono me animo eſſe iubent, et: leve fit, inquiunt, quod bene fertur onus; fabricando fabri ſimus; orando ac laborando proficiendum eſt; nullum non orationum ſacrarum genus incipientibus negotium faceſſit; homiletae libere vagantes ſaepe, argumento

tex-

textuque quaerendo, multum operae et temporis perdunt, quod lucrantur, qui certo ſunt ordine adstricti; nec pauca praesto ſunt adminicula, quibus honeste uti posſunt eâ ope indigentes. His ego vocibus ſustentatus, nihil amplius quaerendum puto, quod respondeam moroſis hominibus, qui inſtitutum, ab inſigni utilitate commendatum, vituperant, propter laboris cum eo iuncti difficultatem. Est autem hic labor utilis, non tantum Eccleſiae ſociis et alumnis, ſed ipſis etiam Euangelii doctoribus. Hi enim variis iisque difficilibus impliciti negotiis, aut aliorum ſtudiorum ſuavitate capti, nonnunquam parum curaturi esſent σύνταγμα doctrinae Christianae, in quo discendo antea deſudaverant, niſi muneris ſuscepti ratio eos impelleret ad hanc disciplinae ſacrae partem studioſe diligenterque tractandam.

Alii, in contrariam abeuntes partem, nostrum aspernantur inſtitutum, propterea quod pigritiam alere videatur Homiletarum, qui, ſuis contenti scriptis iuvenilibus, homilias obſoletas quotannis recitant, nihilque laboris impendunt, ad orationes pomeridianas inveniendas, emendandas, expoliendas, ornandas: quo fiat, ut multi e plebe, unum eundemque commentariolum catecheticum, decies et viceſies repetitum, audientes, nihilque novi amplius exſpectantes, conventus ſacros fugiant, atque adeo omni eorum fructu priventur. Ego vero, neque istorum Homiletarum, ſi qui ſint tam negligentes

et socordes, patrocinium suscipio, neque insolentiam probo auditorum, qui sacra deserunt publica, nisi orationum sacrarum novitate identidem alliciantur. Sed, virorum venerabilium exemplo monitisque edoctus, mihi persuadeo, nullum esse orationum sacrarum genus, in quo pigritia pabulum non quaerat et inveniat; alacritatem vero et prudentiam Homiletarum, videntium quid tempus postulet et res, saepe stylum vertere, scripta vetera cum novis commutare, suasque orationes diversis modis accommodare ad docendos et monendos alios atque alios audientes. Praeterea tot et tam graves sunt curae, coetuum Christianorum doctoribus et antistitibus impositae, ut qui singulis dierum hebdomadibus in unâ oratione sacrâ scribendâ elaborent, non abundaturi sint otio, facile honesteque consumendo in reliquis officii partibus agendis.

Nolo quidem negligere, quod nobis opponitur, exemplum ecclesiarum, a reformatâ Belgicâ discrepantium, in quibus tale institutum, quale nos laudamus, non vigeat, quarum tamen sodales, nec doctrinae Christianae notitiâ, nec animi pietate morumque castitate, nostrorum coetuum sociis haud censendi sint inferiores. Sed a vobis, Viri Clarissimi! veniam peto, hanc causam non nisi leviter attingendi: est enim ea, et periculosa, et odiosa. Itaque de doctoribus, Romanae addictis ecclesiae, nihil dicam, quippe qui studiosius et seve-

feverius curare folent, ut, in docendo difcendoque, norma fervetur doctrinae, auctoritate, non tantum librorum facrorum, fed etiam traditionum, ecclefiae, conciliorum, Paparumque, plebi tradendae. De ceterarum ecclefiarum in patriâ nostrâ florentium, inftitutis, cum nostro comparatis, pauca fcribere mihi liceat. Qui Augustanam fequuntur confesfionem, pericopas euangelicas et apostolicas, de quibus paragrapho proxime antegresfâ dixi, folent memoriâ tenere, recitare, de iisque respondere, et multo quidem facilius ac promtius, quam plerique e nostris. Cuius rei caufa in eo est quaerenda, quod illi inde a pueritiâ his pericopis legendis audiendisque funt asfuefacti, nostri non item. Quod ut lubenter fatemur, ita nobis nihil temere arrogamus dicendo, focios nostros doctrinae Christianae σύνταγμα, quod a tenerâ inde aetate legerunt et audiverunt, facilius mente esse percepturos, memoriaeque tradituros, quam fieri foleat a plerisque Lutheri discipulis euangelicis, nisi et hi eandem cum viri eximii Catechismo contrahant familiaritatem, quam nostri cum Heidelbergenfi aut Genevenfi. Si vero Teleiobaptistarum, et Remonftrantium exemplum nobis obiiciatur, equidem non temere dicam, apud hos minorem esfe doctrinae Christianae notitiam, quam in nostris invenias coetibus. Sed, quantacunque illa fit notitia, poterit certe incrementa capere, dummodo doctrinae Christianae capita

pita pro concione proponantur ordine concinno, eaque ab audientibus avide excipiantur: quod utrum saepe vel aliquando fiat, nec ne, dicere nequeo. At unicuique Christianorum familiae sui sunt mores, instituta sua. Nos nostra laudamus et a vituperatione defendimus, aliis non obtrudimus. Nostra vetustae legis et consuetudinis auctoritatem habent, nostris in coetibus: hac apud alios auctoritate destituuntur, neque eam facile sunt consecutura. Ceterum, quod singulos Christianos monuit Paullus Apostolus, (Rom. XIV. 10–13.) ad diversos coetus sacros accommodare liceat: *σὺ, τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ, τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ. Γέγραπται γάρ· ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ Θεῷ. Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν· ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον.*

Denique in vituperationem adducitur institutum a nobis laudatum, propter summam doctrinae Christianae ignorationem, in qua non pauci versantur Ecclesiae in Belgio reformatae quodammodo adscripti. Si enim, inquiunt vituperatores, quicquam conferret institutum vestrum ad docendos rudiores, non tanta esset religionis ignorantia, quanta in permultis deprehenditur. Verum huiusmodi criminatio parum iusta est. Remedium enim, quam-

quamvis omnium, quae inveniri posſint, praeſtantisſimum ſit dicendum, morbos ſanare nequit, niſi recte iis adhibeatur. Sed qui tanto ignorantiae morbo laborare pergunt, hi ſane, *vel* medicinam ſalutarem ignorant, *vel* eam respuunt, *vel* male eâ utuntur. Scilicet multi nunquam aut raro audiunt homilias, quibus Christi doctrina ordine continuato proponitur; alii eas non excipiunt animo attento verique ſtudioſo; alii iis opponunt inveteratas opiniones aut nova vanorum hominum commenta. Praetereo medicos ineptos, quorum culpâ malum non poteſt non ingraveſcere. Sed haec hominum ſunt vitia, non inſtituti: ſi vero repudianda esſent remedia, his de cauſis ſalutem non afferentia, nulla prorſus medicina isti ignorationis malo adhiberi posſet: nullaque foret utilitas inſtitutionis, educationis, admonitionis: abrogandi forent conventus ſacri, orationes, homiliae pro concione habitae. Quae quam abſurde dicerentur, nemo non intelligit. Iccirco parum curemus iſtam vituperationem. Gaudeamus potius, quamplurimos esſe Eccleſiae noſtrae ſocios et alumnos, qui ſalutarem inſtituti noſtri efficacitatem, *et* experiantur, *et* grato erga Deum animo profiteantur: quorum numerus ut in dies increſcat, valde optamus ac precamur.

CA-

CAPUT POSTERIUS,

QUO

LAUDATUR ET DEFENDITUR *UNUS IDEMQUE ORDO* DOCTRINAE CHRISTIANAE EXPONENDAE, *OMNIBUS* REPURGATAE ECCLESIAE BELGICAE *COETIBUS COMMUNIS*.

---

§. 1.

Instituti ratio.

Institutum, quod laudamus, facit non tantum, ut singuli Euangelii interpretes, in patriis Ecclesiae repurgatae coetibus, doctrinae Christianae capita, definito eoque perpetuo ordine disposita, identidem pro concione exponant, verum etiam ut in eo negotio *cuncti unum eundemque* sequantur ordinem. Quod quomodo sit accipiendum, ante monebimus, quam ad institutum nostrum laudandum ac defendendum pergamus.

In mentem igitur sunt revocanda dicta in Commentationis introitu, de lege singulos Euangelii praedicatores iubente, catechesin nominatim indicatam,

tam, in qua doctrinae Christianae capita singulari ordine ac formâ traduntur, pro concione interpretari. Unde intelligas, illos legi non satis esse facturos, qui, missâ hac catechesi, aliam quamcunque, sive suo marte, sive alienâ operâ scriptam, interpretentur. Porro lex ecclesiastica eam catechismi interpretationem tam arcte copulat cum Euangelii nuncio, ut *praedicationis* nomine eam cohonestet. (66) Quod tamen recte fieri nequit, nisi sumas, catechesin revera exhibere Euangelii summam. Ipsa enim Lex illa iubet Euangelii interpretes docere doctrinam *libris sacris congruentem*. (67) Prae-

(66) Conf. canones ecclesiastici, supra pag. 26. in annott. 31, 32, 33. laudati.

(67) Qui in eo sunt, ut *muneris sacri candidati* legitime admittantur, illos oportet hanc edere suoque nomine subscripto confirmare professionem et promissionem: *Wij ondergeschrevenen — — verklaren bij deze opregtelijk, — — dat wij de leer, welke, overeenkomstig Gods heilig woord, in de aangenomene formulieren van eenigheid der Nederlandsche Hervormde Kerk is vervat, ter goeder trouw aannemen en hartelijk gelooven, dat wij dezelve naarstig zullen leeren en handhaven.* Vid. *Reglement op het Examen en de toelating tot het Leeraarambt in de Hervormde Kerk*, Regis Belgici auctoritate confirmatum, die 30 Dec. 1831. art. 38. in *Handboek* a Gerhardo van der Tuuk edito, *Vervolg* I. pag. 122. Et qui muneri sacro publice inaugurantur, ad consuetae formulae quaestionem secundam: *of gij de Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments voor het eenige woord Gods, en de volkomene leere der zaligheid houdt, en alle leeringen verwerpt, die daartegen strijden?* respondere solent: *ja ik, van ganscher harte.*

Praeterea Synodus Belgica, anno 1817. eos jussit, quater quotannis, antequam Sacram Coenam cum coetu sibi commisso celebrent, profiteri, veram perfectamque salutis doctrinam, nobis divinitus patefactam, contineri libris veteris novique Foederis. (68) Itaque, si quid in libello catechetico deprehendatur pugnans cum coelesti illâ doctrinâ, his libris traditâ, id nequaquam coetui Christiano proponendum est, sed librorum sacrorum auctoritate emendandum.

Ex

(68) In epistolâ, die 11 Julii 1817. datâ, haec praecepit Synodus: *Ter bevordering van de eenparigheid, zal in alle Hervormde Gemeenten van ons Vaderland, het H. Avondmaal viermalen in het jaar, en wel om het vierendeels jaars, worden bediend.* Vid. *Handboek*, Vol. I. p. 58. *Volgens het stichtelijke gebruik, dat reeds van ouds in Groningen en Vriesland plaats had, — — zal van nu voortaan, overal bij het einde der Voorbereidings predikatie, en vóór het nagebed, aan de Gemeente gelegenheid worden gegeven ter plegtige vernieuwing en bevestiging van hare belijdenis. De Leeraars zullen zich, tot dat einde, rigten naar het volgende voorschrift. De leden der Christelijke Gemeente, welke eerlang het H. Avondmaal wenschen te vieren, gelieven op te staan, en in tegenwoordigheid van God, den kenner der harten, met mij te antwoorden, op de vier volgende vragen: Ik vraag U dan* vooreerst, *of gij van harte gelooft, dat de waarachtige en volkomene leer der zaligheid, ons van Gods wege geopenbaard, vervat is in de boeken des O. en N. Verbonds? Die dit gelooven, zeggen met mij: ja!* ibid. pag. 156, 157. Anno subsequente, die 13 Iulii, permisit Synodus, hunc professionis repetendae ritum, non in conventu ad S. Coenam praeparante, sed mox ante ipsam Coenam, instituere, si haec ratio senatui ecclesiastico magis utilis videatur. ibid. p. 162.

Ex his quoque intelligitur, quomodo doctrina Christiana, *duce* aliquo libello, sit exponenda. Scilicet, quae exponitur doctrina, non proficiscitur e catechismo humano, non nititur humanâ quâpiam auctoritate, non accipitur propterea quod Ecclesia eam sanciat aut veram ac genuinam iudicet; sed unicus eius fons est in libris sacris, Christi et Apostolorum nititur auctoritate divinâ, seseque non commendat nisi convenientiâ suâ cum iis, quae Deus nobis patefecit. Quae igitur in libello catechetico traduntur, probanda sunt librorum sacrorum testimoniis. Si quid ad doctrinae Christianae capita pertinens praetermissum in eo sit, id supplendum est. Viget enim, in Reformatis patriae nostrae coetibus, lex primaria religionis Christianae, quam proavi nostri venerati sunt, in *Confessione Belgica*, art. VII. hac usi verborum formulâ: *Credimus sacram — scripturam Dei voluntatem perfecte complecti, et quodcunque ab hominibus, ut salutem consequantur, credi necesse est, in illa sufficienter edoceri. Nam quum illic omnis divini cultus ratio, quem Deus a nobis exigit, fusissime descripta sit, nulli hominum, ne Apostolis quidem, fas est aliter docere, quam jampridem in sacris Literis edocti sumus; imo vero, etiamsi e coelo Angelus foret, ut ait Apostolus Paulus. Quum enim vetitum sit, ne quis Dei verbo quicquam addat aut detrahat, satis eo ipso demonstratur, doctrinam illius perfectissimam omni-*

E *bus-*

busque modis consummatam esse. Sed nec cum divinis iisdem scripturis, ulla hominum, quantávis sanctitate praeditorum scripta, neque ulla consuetudo cum diviná veritate, (veritas enim rebus omnibus antecellit) neque multitudo, neque antiquitas, neque temporum personarumque Successio, neque Concilia, Decreta aut Statuta, comparari posfunt. Omnes enim homines mendaces ex se ipsis sunt, ipsáque vanitate vaniores. Idcirco toto animo rejicimus quicquid cum certissimá hac regulá non convenit, quemadmodum edocti ab Apostolis sumus, cum dicunt: probate spiritus an ex Deo sint. Item: si quis venit ad vos et hanc doctrinam non adfert, ne recipite eum in domum vestram.

Denique hoc, quod laudamus, institutum, non impedit, quominus Homiletae, in enucleandâ, probandâ vindicandâque doctrinâ, in verbis dicendique formulis et in particularum serie, suum sequantur ingenium. Ita certe illud acceperunt et secuti sunt optimi quique Theologi et Catechismi interpretes: eamque liberalitatem probarunt Viri venerabiles, qui, ad iudicium de libris edendis ferendum electi, commentarios super libello catechetico in lucem emisfos probarunt ac laudarunt. (69)

§. 2.

(69) Conf. Iodoci Heringae, E. F. *Berigt, aangaande zeven stellingen, betreffende Formulieren van eenigheid des geloofs in de Nederlandsche Hervormde Kerk*, pag. 76—84.

§. 2.

Laudatur hoc institutum, propter utilitatem, quam praebet.

Proposità instituti ratione, periculum faciamus illius *et* laudandi, §. 3—5. *et* a vituperatione defendendi, §. 6.

Laudandum illud dicimus, propter utilitatem, quam praebet, *primum* singulis coetibus eorumque sociis et alumnis, §. 3. *deinde* universae Ecclesiae, §. 4. *denique* ipsis Homiletis, §. 5.

Ne vero in laudando nimii videamur, nonnulla erunt praemonenda: *primum*, de modo utilitatis praebendae; *alterum*, de iis, qui eam percipere possint; *tertium*, de temporum opportunitate, cuius habenda sit ratio.

Primum igitur tota instituti utilitas magnam partem pendet e *modo*, quo illud tenetur. Pronti enim nihil est in rebus humanis praeclarum et salubre, quod non saepe inutile fiat, interdum et noceat, si perperam adhibeatur, ita etiam e nostro instituto exigua vel nulla prodibit utilitas, nisi id iustà ratione, hoc est, pie, sincere, prudenter, liberaliter, apte ad audientium commodum, teneatur. Quod nisi fiat, plus ex eo detrimenti metuendum, quam emolumenti sperandum esse, mihi persuadeo. Itaque, in omni lau-

datione, sumimus, homiletas, quoad eius fieri possit, laudabiliter ac fructuose versari, in laudabili et fructuoso instituto sequendo.

Deinde etiam, in laudandâ instituti utilitate, omnino spectandi sunt, qui eam percipere *vel* possint, *vel* velint. Quemadmodum enim universe magna est mentium humanarum dissimilitudo, ita quoque nominatim non exigua est varietas ingeniorum et animorum in his, qui Societati Christianae adscribuntur adolescentes et adulti, eique praeficiuntur doctores et antistites: nec parum differunt coetus alii ab aliis, discendi studio, eruditione, facilitate, industriâ, religionis amore, morum castitate. Ne quid dicam de opportunitate conveniendi in aedem sacram, nominatim ad congregationes pomeridianas, quae aliis abunde data, aliis negata vel parce concessa, certe difficilis facta est. Quâ in re multum etiam valent vitae ratio et mores hominum consueti. Omnis autem haec hominum coetuumque diversitas facit, ut alii maiorem, alii minorem, alii nullam, ex instituto nostro possint capere utilitatem: similiter, ut alii libentes et alacres, alii inviti et segnes, conveniant, alii denique conventus sacros, in quibus doctrina Christiana, duce libello catechetico, exponitur, fugiant. Quando igitur instituti nostri utilitatem laudamus, id ita acceptum volumus, ut eam redundaturam dicamus ad omnes, qui hoc fidei, pietatis, munerisque ecclesiastici promtius

ad-

administrandi adiumento, indigeant, eoque recte uti et posſint et velint.

Tandem, in laudandâ inſtituti ſalubritate, ratio habenda est temporis magis minusve opportuni. Idonea enim ſunt tempora, alia ad inſtituendum, alia ad mutandum, alia ad abrogandum. Quid nobis, qui nunc vivimus, conducat, quid propterea nostro ſit tempore laudandum, quaeritur. Icciroo non disquirimus de tempore, quod diu praeteriit, aut aliquando ſit futurum.

His praemisſis, age, ad ipſam utilitatis laudationem pergamus.

§. 3.

Utile est inſtitutum ſingulis coetibus eorumque ſociis.

In aestimandâ inſtituti nostri utilitate *primum* animadvertamus singulos coetus eorumque ſocios.

Patriae nostrae coetus reformati, alii non niſi uno gaudent Euangelii interprete, alii duobus vel pluribus. Utrorumque, partim ſimilis, partim disſimilis est ratio. Utrisque tamen perquam utile est inſtitutum, quo fit, ut ſinguli Doctores, qui, ſive ſimul in eodem coetu laborent, ſive alii aliis in munere ſacro ſuccedant, unam eandemque doctrinae ſacrae exponendae rationem teneant.

Qui enim uno duntaxat gaudent Homiletâ, huius

ius institutione, certe si diuturna sit, ita assuescunt, ut doctrinam Christianam non nisi eo ordine discant ac teneant, quo illam a Doctore suo exceperunt. Si post aliquot annos successor alium in docendo ordinem instituit, Christique doctrinae aliam formam, vestitum alium, induit, opus aggreditur periculosum. Plerique indocti mox suspicantur, novum Doctorem res novas in civitate sacrâ moliri. Quae audiunt antea sibi inaudita, reiiciunt; si quid diuturno usu tritum non amplius audiunt, hac parte mutilatam putant doctrinam coelestem; τῆς ἑτεροδοξίας Homiletam insimulant; probitati eius diffidunt; consilia et monita eius aegre admittunt; ex eius orationibus, precibus, curâque pastorali fructum percipere nolunt; liberos suos in disciplinam eius non tradunt; tandem conventus sacros, quos ille moderatur, fugiunt. Qui aequius et benignius de novo Homiletâ iudicant et faciliores sunt, at parum intelligentes, hi, in novâ docendi formâ mutatoque ordine, vix doctrinam veterem assequuntur; quae antea didicerant, obliviscuntur; nove audita difficulter memoriâ retinent, vel nova cum veteribus confundunt; atque adeo destituuntur utilitate doctrinae Christianae, quocunque ordine concinno propositae. Si qui vero in coetu illo sint intelligentiores, novum ordinem veteri praeferentes, hi factâ mutatione contenti erunt, at ex illâ non tantum emolumenti poterunt accipere, quantum detrimenti patiuntur

aegre

aegre eam ferentes. Praeterea, e diverso sociorum iudicio de bonitate doctrinae a Doctore novo praedicatae, in coetu non nisi uno Homiletâ gaudente, facile orientur discordiae, dissidia, odia, sectae, quibus coetus misere perturbatur turpiterque scinditur. Possunt igitur damna evitari, pacis et concordiae emolumenta percipi, sociorum et alumnorum scientia ac fides facilius certiusque conservari, augeri atque firmari, quando successor, in coetu sacro docendo, eundem ordinem non improbabilem sequitur, in quo Antecessor praeivit.

Quod de coetu diximus, in quo uni Homiletae, post multorum laborem annorum, alter succedit, id partim maiorem in modum valet de coetibus, in quibus, paucos post annos, identidem novus creatur Euangelii interpres, cui omnis docendi cura imponitur. Si enim toties novus doctrinae ordo invehitur, quoties novus inducitur Homileta, perexiguus erit numerus sociorum et alumnorum, qui sibi accuratam stabilemque doctrinae Euangelicae notitiam comparare aut comparatam retinere possint. Nunc, cum alii Homiletae post alios unum eundemque sequuntur ordinem, auditores tranquille ac confidenter, duce novo magistro, possunt pergere in viâ, quam antea inierunt.

Si vero perpetuus ille ordo, quem laudamus, perutilis est in coetibus, quibus non nisi unus praeest Euangelii interpres, multo etiam maiorem affert utilitatem coetibus, qui Homiletis gaudent plu-

pluribus, consociato labore in docendo occupatis. Ubi bini sunt vel trini, unâ in aede sacrâ, diversis diei dominici horis, homilias habentes, quorum unus hodie, alter post dierum hebdomadem, tertius post quatuordecim dies, aliquam doctrinae Christianae partem exponit, quando communem sequuntur ordinem, auditoribus copiam praebent, singula huius doctrinae capita apte coagmentata, serie non interruptâ, excipiendi. Quodsi vero suum singuli sequuntur ordinem, tria coetui sacro proponuntur systemata, quorum partes diversae, aliis identidem interiectis disiunctae, perquam difficulter coniungi possunt ab auditoribus. Unde non potest non oriri perturbatio et confusio in addiscendâ tenendâque doctrinâ Christianâ. Mitto sententiarum pugnam, quae facillime existit inter coetuum Antistites, quorum partibus contrariis mox sese addicunt sectatores plebeii.

Quo autem plures sunt, uno in coetu, Doctores, vicissim in aliâ atque aliâ aede sacrâ doctrinam Christianam praedicantes, eo magis utilis erit communis et perpetuus ordo, quem cuncti sequantur. Quo neglecto, eó etiam maior erit confusio partium male cohaerentium apud auditores, qui plurium Homiletarum institutione frui malunt, quam uni constanter adhaerere.

Similiter egregie prodest communis hic ordo multis coetuum sociis et alumnis, domicilium suum saepius mutantibus, ac proinde mox huic mox illi

coe-

coetui adſcriptis. Hi enim, quoties ex unâ ſodalitate in alteram migrant, toties non novum inveniunt doctrinae Christianae tradendae ordinem, quo aegre asſueſcant, ſed ubique eundem reperiunt, quocum inde a pueritiâ familiaritatem contraxerunt.

Denique permulti, quorum res familiares parvae ſunt vel mediocres, difficulter ſibi ſuisque tantum libellorum catecheticorum numerum aere ſuo comparare poterunt, quanto opus erit, in magnâ varietate et vicisſitudine ordinum et formarum, quas ſinguli ſibi eligant Doctores, in Christi doctrinâ pro concione tradendâ.

§. 4.

Utile est inſtitutum univerſae Eccleſiae Belgicae.

Quod ſingulis coetibus reformatis in patriâ noſtrâ prodesſe vidimus inſtitutum, id ſane univerſae Eccleſiae in Belgio repurgatae perutile dicendum est. Etenim cuncti coetus uno Societatis ſacrae vinculo ita conſtringuntur, ut e ſingulorum membrorum proſperitate existat totius veluti corporis ſalus. Quod igitur, de ſingulis Eccleſiae ſociis Paullus Apostolus ſcripſit Christianis, Corinthi et in Achaiâ degentibus, factâ cum corpore humano variisque eius membris comparatione, id non minus

nus apte dicitur, de singulis Ecclesiae in Belgio coetibus reformatis: εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη. (1. Cor. XII: 26.)

Haec universe dicta propriam habent vim nostrâ in causâ, per singularem rationem, quâ Ecclesiae Belgicae coetus, communi regiae constitutionis vinculo, sunt consociati. Nimirum reformatae Societati ecclesiasticae accensentur, quicunque, *vel* editâ fidei suae professione, recipiuntur sodales, *vel* in coetibus nostris sacro ritu sunt lavati, *vel* e peregrinis coetibus reformatis in nostros, idoneis testimoniis probati, transeunt: (70) accensentur autem, donec *vel* libere et aperte voluntatem profiteantur sese ab hac Ecclesiâ separandi, *vel* legitime ab eâ separentur. (71) Coetus, quot-

(70) *Algemeen Reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden*, art. 1. (in laud. *Handboek*, Part. I. p. 4, 5.) *Tot het hervormde Kerkgenootschap behooren allen, die, op belijdenis des geloofs, tot ledematen zijn aangenomen; de zulken die in de hervormde Kerken gedoopt zijn, en die genen, welke, in andere landen. als tot het hervormd Kerkgenootschap behoorende erkend, zich hier te lande neder zetten, mits door behoorlijke bewijzen of attestatiën, van hunnen doop of lidmaatschap buiten 's lands, hebbende doen blijken.*

(71) *Algem. Reglem.* art. 2. (l. l.) *Deze allen blijven tot het hervormd Kerkgenootschap behooren, zoo lang zij niet vrijwillig en duidelijk verklaard hebben, zich daarvan af te scheiden, of om wettige redenen daarvan afgescheiden zijn.*

quotquot in regno sunt, unius eiusdemque Societatis sunt partes, eidemque gubernationi communi subditi. (72) Summa gubernatio delata est ad *Synodum*; Synodo proxime subest collegium *Provinciale*; huic *Classicale*; infimus in gubernando locus datus est singulorum coetuum *senatui ecclesiastico*. (73) Singulos, in variis gubernationis ecclesiasticae gradibus collocatos, oportet prospicere saluti Ecclesiae, cum Christianae, tum nominatim reformatae, huius doctrinam vindicare, operamque dare augendae religionis notitiae, provehendis moribus Christianis, conservandis ordini et concordiae, ac fovendo amori in Regem et patriam. (74)

Ita

(72) *Algem. Reglem.* art. 13. (*Handboek*, p. 7.) *Alle de hervormde Kerken in het Koningrijk — — behooren tot hetzelfde geheel en zijn onder hetzelfde gemeenschappelijk bestuur geplaatst.*

(73) *Alg. Reglem.* art. 5. (l. l. p. 5.) *Het bestuur der hervormde Kerk wordt synodaal, provinciaal, klassikaal en gemeentelijk uitgeoefend.* Art. 16. (l. l. p. 8.) *Het hoogste kerkelijk bestuur is opgedragen aan het Synode.* Art. 5. (ibid. p. 5.) *De mindere Kerkbesturen hebben het regt voorstellen in te zenden aan de hoogere, en om in voorkomende gevallen derzelver voorlichting te vragen: terwijl zij daarentegen verpligt zijn aan de aanschrijvingen te voldoen der hoogere collegiën.* Conf. *Reglement op de uitoefening van kerkelijk opzigt en tucht voor de Nederlandsche Hervormde Kerk*, d. 28 Sept. 1825. (*Handb.* Part. III. p. 202—229.)

(74) *Algem. Reglem.* art. 9. (l. l. p. 6.) *De zorg voor de belangen, zoo van het Christendom in het algemeen, als van de*

Ita autem ut prospiciatur propagandae ac vindicandae doctrinae, quam reformata profitetur Ecclesia, institutis cautum et sancitum est. Praecipua recenseamus. Nemo muneris ecclesiastici candidatus admittitur, nisi a Collegio Provinciali explorata sit iusta, quam habeat, notitia sacrorum librorum rite interpretandorum, uti et Theologiae dogmaticae, maxime singularum partium, quarum professione, veluti charactere suo, discernitur reformata Ecclesia Belgica. (75) Neque exploratus admittitur, antequam sincere profiteatur, se disciplinâ suâ et moribus, solicite esse prospecturum saluti Ecclesiae, cum universe Christianae, tum nominatim reformatae; se doctrinam, quae, convenienter sancto Dei verbo, formulis consensûs, a re-

de hervormde Kerk in het bijzonder, de handhaving harer leer, de vermeerdering van godsdienstige kennis, de bevordering van christelijke zeden, de bewaring van orde en eendragt, en de aankweeking van liefde voor Koning en Vaderland, moeten steeds het hoofddoel zijn van allen, die in onderscheidene betrekkingen met het kerkelijk bestuur belast zijn.

(75) *Reglement op het examen en de toelating tot het Leeraarambt in de Hervormde Kerk*, art. 29. (*Handboek*, Eerste Vervolg, p. 218, 219.) *De onderwerpen van het examen zijn:* a. De Bijbelsche Uitlegkunde. — — c. De Leerstellige Godgeleerdheid. *In het vak der leerstellige Godgeleerdheid, zal voornamelijk worden ondervraagd over* al de kenmerkende leerstukken *van het Nederlandsch Hervormde Kerkgenootschap.*

reformatâ Ecclesiâ Belgicâ receptis, comprehenditur, bonâ fide recipere animoque credere, se eam strenue esse traditurum et vindicaturum, et provehendis religionis notitiae, moribus Christianis, ordini et concordiae, omni studio et curâ, operam esse daturum; denique, si quid his promissis parte quâpiam contrarium committat, semet sententiae conciliorum ad id institutorum submissurum. (76) Quae professio ac sponsio a Candidato iteratâ pollicitatione est confirmanda, antequam ei liceat munus sacrum adire in coetu, ad quem docendum

(76) *Reglement op het examen*, cet. art. 38. (l. l. p. 221, 222.) *De geëxamineerde zal — verpligt zijn, de navolgende* verklaring *en* belofte *af te leggen en met zijne onderteekening te bekrachtigen: Wij ondergeschreven — — verklaren bij deze opregtelijk, dat wij de belangen, zoo van het Christendom in het algemeen, als van het Nederlandsch Hervormde Kerkgenootschap in het bijzonder, door leer en wandel, zorgvuldig zullen behartigen; dat wij de leer, welke, overeenkomstig Gods heilig woord, in de aangenomen formulieren van eenigheid der Nederlandsche Hervormde Kerk is vervat, ter goeder trouw aannemen en hartelijk gelooven, — dat wij dezelve naarstig zullen leeren en handhaven, — en dat wij op de bevordering van godsdienstige kennis, christelijke zeden, orde en eendragt, ons met allen ijver zullen toeleggen; verbindende wij ons, bij deze onze handteekening, tot al het voorschrevene, en om, zoo wij bevonden werden tegen eenig gedeelte van deze verklaring en belofte gehandeld te hebben, deswege ons te zullen onderwerpen aan de uitspraken der bevoegde Kerkelijke vergaderingen.*

dum est vocatus. (77) Euangelii interpretes oportet seniores et iuniores, nondum fidem suam professos, docere, cum historias sacras, tum Christianam fidei et morum doctrinam, operamque dare catechumenis in societatem recipiendis. (78) In docendo non licet uti libellis nisi e gremio Ecclesiae reformatae ortis, aut ab ea approbatis. (79) Catechetarum par-

(77) *Reglement op het examen*, cet. art. p. 45. (l. l. p. 224, 225.) *De Kandidaat beroepen zijnde, zal, om te kunnen toegelaten worden tot den dienst der gemeente, waarbij hij beroepen is, — — bij handteekening verklaren, bij zijne vorige onderteekende verklaring en belofte opregtelijk te persisteren.*

(78) *Reglementen op de zamenstelling en werkzaamheden der Kerkenraden bij de Hervormde Gemeenten*, art. 25. (*Handboek*, Eerste Vervolg, p. 156.) *Zij (de Predikanten) moeten catechisatiën houden voor ouden en jongen, die nog geene belijdenis gedaan hebben; zoo over de Bijbelsche Geschiedenissen, als over de Christelijke Geloofs- en Zedeleer; ook moeten zij zich bevlijtigen, om de alzoo onderwezenen als ledematen aan te nemen.* Add. *Reglem. op het Godsdienstig Onderwijs in de Nederlandsche Hervormde Kerk*, art. 9. (*Handboek*, I. Stuk, p. 317.) *Daar het godsdienstig onderwijs één van de eerste en voornaamste pligten is der* herders en leeraars, *zijn dezelve gehouden, op de vermeerdering van hunne gemeenten met kundige en waardige leden, zich met alle zorg toe te leggen, en alles aan te wenden, dat, hetzij door hen zelven, het zij door anderen, onder den titel van* catechizeermeesters en catechizeermeesteressen, *het noodige onderwijs, op bekwamen leeftijd, of naar gelang van ieders toestand en ouderdom, worde medegedeeld.*

(79) *Reglem. op het Godsd. onderw.* cet. art. 5. (*Handb.* I. p.

partibus fungi non licet nisi a Concilio Classicali examinatis et approbatis, animoque sincero profitentibus, se doctrinam, quae, convenienter sancto Dei verbo, formulis consensûs reformatae Ecclesiae Belgicae continetur, animo amplecti, uti et spondentibus, se illam doctrinam fideliter in docendo esse tradituros. (80) Quotannis delegati a Concilio Classicali, e singulorum coetuum, huius ditioni subiectorum, Senatibus, sive coram, sive per epistolam, sciscitantur, sintne Euangelii interpretes innocentes in doctrinâ et moribus, num diebus dominicis et festis solitas homilias, catecheticas quoque, habeant, et subinde orationibus sacris fidei profitendae capita exponant, num catechumenos seniores ac iuniores iusto ordine doceant historiam biblicam et fidei morumque doctrinam. (81) In

p. 316.) *Tot handleiding bij dit onderwijs, zal men zich alleen bedienen van* leerboeken *uit den schoot der Hervormde Kerk oorspronkelijk, of met hare goedkeuring voorzien.*

(80) *Reglem. op het Godsd. onderw.* cet. art. 22. (l. l. p. 320.) *Niemand zal eene acte, tot het geven van godsdienstig onderwijs, kunnen bekomen, dan die door het Klassicaal-Moderamen — — is goedgekeurd, en na deze* verklaring *te hebben onderteekend. „Wij ondergeteekende — — verklaren in goeden gemoede, de leer, welke overeenkomstig Gods heilig woord, vervat is, in de formulieren van eenigheid der Nederlandsche Hervormde Kerk, hartelijk te omhelzen, belovende dezelve bij ons onderwijs getrouwelijk te zullen leeren."* —

(81) *Reglement op de Kerkvisitatie*, art. 12. (*Handb.* III. Stuk, p. 139.) *De praeses der visitatoren zal — — vragen:*

1. ten

In disciplinâ morum exercendâ oportet conventus ecclesiasticos praecipue attendere doctrinam et mores eorum, qui, muneribus in ecclesiâ fungentes, rectâ vim singularem in coetus sacros habere solent. (82) Ecclesiam gubernantibus animadvertendum est, inprimis castiganda esse, cum quaecunque bonum ordinem in Ecclesiâ possint turbare, tum delicta praefectorum Ecclesiae, in muneris sui perfunctione commissa, ac negligentiam in opere suo gravi. (83)

Quae vero sit illa Ecclesiae doctrina, quam profiteri, tradere et vindicare oporteat Euangelii interpre-

1. *ten opzigte der* Predikanten: *A. of zij onberispelijk zijn in leer en wandel? B. of zij op zon- en feest-dagen alle de gewone predikbeurten, ook die over den Catechismus, waarnemen, en van tijd tot tijd belijdenis-predikatiën houden?* — — *D. of zij geregelde catechizatiën houden, ter onderwijzing van ouden en jongen in de bijbelsche geschiedenis en in de geloofs- en zede-leer.*

(82) *Reglement op de uitoefening van kerkelijk opzigt en tucht voor de Nederlandsche Hervormde Kerk*, art. 4. (*Handb.* III. 204.) *Kerkelijke vergaderingen* — — *hebben vooral te letten op de ambtsverrigtingen en den wandel der genen, wier leer en gedrag, als van kerkelijke ambtenaren, op de gemeente eenen meer regtstreekschen invloed oefenen.*

(83) *Reglem. op de uitoef. van kerkel. opz. en tucht*, art. 7. (l. l. p. 205.) *De kerkelijke besturen houden in het oog,* — *dat alles wat de goede orde in de kerk kan verstoren, en vergrijpingen van opzieners der gemeente in hunne ambtsbediening, nalatigheid in hun gewigtig dienstwerk* — — *bijzonder strafbaar zijn.*

pretes, aliquâ certe ex parte, docent nos quaestiones, ad quas, ut unâ cum illis respondeant, invitantur, quicunque Sacram Coenam celebrare cupiunt. (84)

His igitur legibus et institutis omnes Ecclesiae Belgicae coetûs sunt consociati. (85) Haec communio legitima, nulli sodalitati Christianae nocens, nulli adversans, omnibus benevola ac favens, reipublicae proficua, Ecclesiae nostrae sociis et alumnis maxime conspicua fit, servando tuendoque veteri illo ac communi ordine doctrinae Christianae, quam omnes profitentur, pro concione exponendae. Haec facillime ab omnibus agnoscitur, in constanti illâ et ubique obviâ ratione tradendae huius doctrinae. Si legum morumque communitas magnam habet vim ad consociandos homines in societate civili, maior ei vis est attribuenda in sodalitate sacrâ, in quam ingenui coeunt Christiani, ad consequenda bona, non terrestria, sed coelestia, non caduca, sed aeterna. Si, ad conservandam εὐταξίαν, in nullis non communitatibus, magnus est formularum usus, quidni hunc laudemus in Christi societate? Ipsa Ecclesia Belgica, in conventibus suis publicis, utitur

(84) Compendii causâ, his quaestionibus satis notis, transscribendis abstineo. Cui tanti est, legat illas in saepe laudato libro, *Handb.* I. 156, 157.

(85) Conf. Herm. Jo. Roijaards, V. Cl. *Hedendaagsch Kerkregt bij de Hervormden in Nederland*, Part. I. pag. 34, 35.

tur unâ eâdemque sacrorum librorum versione vernaculâ, in cantu sacro unâ Psalmorum Israëliticorum interpretatione rhythmicâ, iisdemque hymnis Christianis; unde multiplex exiſtit utilitas et commoditas: ſimilis fere ratio est libelli, quo duce religionis capita pro concione exponuntur. In ſingulis istis, quippe humano ſtudio ac labore confectis, nonnulla erunt emendanda; verum inſtituti, quod laudamus, non ea est ſeveritas, quae emendationis curas prohibeat. In multis negotiis Synodus Belgica certas praeſcripſit formulas, quarum uſus liberalis a rerum peritis laudatur: (86) quis igitur damnet ſimilem uſum libelli, praecipua doctrinae Christianae capita, in Eccleſiâ nostrâ magni aeſtimata, exhibentis? Per duo ſecula et dimidiatum haec Eccleſia eo duce asſuefacta est; ipſa illa Synodus, quae anno 1817. ritus ſacros adminiſtrantibus maiorem largita est libertatem, in uſu formularum liturgicarum, quam antea iis data fuerat, nihilo minus anno 1831. ſimilem, quin et minorem licentiam viris venerabilibus denegavit. (87) Quam Synodi prudentiam ac fidelitatem non posſunt non laudare, qui reputent, quantus hoc tempore ſit multorum metus mutandi veteris inſtituti, quanta *τῆς ἑτεροδοξίας* ſuspicio, quot *σκάνδαλα* praematu-

(86) Conf. Gerb. van der Tuuk, V. Ven. *Handb.* I. p. 156, 157. 187-196. 200. Vervolg, I. 221—224. et aliis locis.

(87) Conf. quae ſupra commemoravimus, pag. 27.

turo innovandi ſtudio infirmis ſint obiecta, quantum lacerandae et discindendae Eccleſiae Belgicae exiſtat periculum. Haec certe me inducunt, ut veteris inſtituti conſervationem perutilem habeam, non tantum ſingulis coetibus, ſed univerſae etiam Eccleſiae Belgicae. Recordor enim ſaepe praeclaram illam M. Agrippae, a maioribus nostris celebratam ſententiam: *concordiâ parvae res creſcunt, discordiâ maximae dilabuntur.* (88)

§. 5.

Utile est inſtitutum Homiletis.

Laudatâ utilitate, ex inſtituto nostro redundante, cum ad ſingulos coetûs eorumque ſocios et alumnos, (§. 3.) tum ad univerſam Eccleſiam reformatam, quae in Belgio floret, (§. 4.) ſpectandum est emolumentum, quod ex eo percipiunt Homiletae, ſi quidem id non inviti aut inepti ſequantur. Eo enim, *et* molestis liberantur curis, *et* ad laborem fructuoſum impelluntur, *et* auditorum benevolentiam ſibi conciliant.

Multi Homiletae, maxime iuniores et parum exercitati, non raro molestis laborant curis, quando occupantur in eligendo argumento et textu orationis ſacrae. Sunt, id certe famâ accepi, qui, non

(88) Senecae, *Epiſt.* 94.

non horas, sed dies consumunt, in utroque vel alterutro quaerendo. Hae curae duplo forent maiores, si duarum homiliarum, singulis diebus dominicis habendarum, quaerenda essent argumenta. Nunc unius materiam suppeditat libellus, cuius ordinem Homiletas sequi oportet in doctrinâ Christianâ exponendâ: eaque materia nonnunquam duabus sufficit orationibus; aliquando etiam iuvat quaerentem in alterius orationis argumento inveniendo. Alia quoque cura subinde solicitat pios prudentesque Oratores sacros. Vident hi irrepentes in nonnullorum animos falsas opiniones erroresque periculosos, quibus ne plures abripiantur verendum est. Itaque monendi sunt imbecilli et incauti, errantes in viam sunt revocandi. Verum ea admonitio et exhortatio, si extra ordinem fit et praeter hominum exspectationem, facile offendet errantes, suspicionem commovebit in bonos simplicesque veritatis amicos, ac perniciosam excitabit curiositatem. His utrinque perpensis, dubitat antistes, quid sibi sit faciendum: angitur animo et cruciatur. Verum huic qualicunque haesitationi et anxietati occurritur instituto, quo doctrinae Christianae capita, in quibus sine periculo aut damno errari nequit, certo ordine exponuntur, argumentorum pondere confirmantur et ab opinionum commentis defenduntur.

Quamquam vero hoc institutum Homiletarum curas partim minuit, minime tamen negligentiae aut de-

desidiae favet. Contra eos excitat ad laborem, *et* sibi, *et* coetui, cui sunt praefecti, fructuosum. Etenim doctrinae Christianae Syntagma bene ordinatum apteque coagmentatum vernaculo sermone ac populariter pro concione tradendum est. In id omni studio ac curâ est incumbendum. Hic autem labor maiorem postulat industriam, prudentiam ac diligentiam, quam putant, qui nesciunt, disciplinae et exercitationis scholasticae rationem longe esse diversam ab institutione populari, ad quam aggredi oportet iuvenes, confecto curriculo academico. Valde quidem laudandum est institutum Regium, quo, in patriae nostrae Academiis et Athenaeis, a viris clarissimis habentur scholae aliae atque aliae, in quibus traditur critica, hermeneutica et exegesis veteris novique codicis sacri, Theologia naturalis, dogmatica, moralis, historia ecclesiastica, homiletica et cura, quae dicitur, pastoralis: et, qui recte his utuntur lectionibus, egregia sibi comparant subsidia et instrumenta, quibus in muneris sacri partibus feliciter agendis adiuventur. Sed, quamprimum operis periculum faciunt, mox sentiunt, novâ opus esse industriâ laboreque singulari, ad interpretandos libros sacros, tradendamque Christi doctrinam, accommodate ad captum usumque hominum illiteratorum ac plebeiorum, ne dicam rudium et incultorum. Vident, multa in systemate scholastico recepta e populari esse eliminanda: alia esse explicanda, illustranda, argumentis

tis confirmanda, quae in lectionibus academicis tuto sumi possint, utpote satis nota iuvenibus honeste educatis, et in scholis propaedeuticis ad Theologiam subtiliorem discendam praeparatis. Vident, quantum sit discrimen sermonem inter Latinum et Belgicum, quantopere distet forma docendi in virorum doctorum scholis usitata a ratione apta conventibus sacris ad id institutis, ut non tantum mentes hominum doctrinâ, sed animi etiam pietate excolantur. Intelligunt, aliam esse personam Professoris academici, aliam Doctoris et Pastoris ecclesiastici, Christi nomine monentis, hortantis, reprehendentis, consolantis, in precibus ac gratiarum actionibus praeeuntis. Usu discunt, Homiletae et Catechetae partes multum habere difficultatis et laboris, aliasque accedere curas cum munere novo iunctas, graves illas ac molestas. Quae cum ita sint, verendum esset, ne homiletae, nullâ lege adstricti, subterfugiant vel differant utilem illum laborem construendi syntagmatis theologici, ad captum usumque popularem accommodati. Quod quo minus fiat, impedit nostrum institutum, impellens Homiletam ad suscipiendum grave negotium, simul vero nimiâ laboris molestiâ eum liberans.

Denique prodest illud institutum hactenus Homiletis lubenter obtemperantibus, ut auditorum benevolentiam iis conciliet. Scilicet multi coetibus nostris sunt adscripti aegerrime ferentes Homiletas, doctrinae Christianae systema, vel nullum, vel a

con-

consueto diversum, tradentes: illorum igitur ira et indignatio avertitur ab obtemperantibus. Non desunt alii, ab omni systemate aversi, damnantes et spernentes Homiletam ultro ei operam dantem: hi tamen laudant virum probum legi obedientem. Doctrinae Christianae capita alii placent hominibus, alia displicent. Alii haec, alii illa audire malunt. Nostro autem instituto fit, ut utrique audiant, quae aveant audire, nec moleste ferant Oratorem, lege iubente minus placentia tractantem. Facile in offensionem incurrunt Homiletae, qui pravos hominum mores perversitatemque ingenii et animi perstringunt: plurimi vix toleraturi essent Doctorem, sponte et de industriâ quotannis pro concione dicentem, de officiis iustitiae, aequitatis, humanitatis, pudicitiae, veracitatis, de iis, quae coniuges sibi invicem, quae parentes liberis, liberi parentibus debent, de iureiurando, de die dominico celebrando, de superstitione et simulatione fugiendâ, alia ne commemorem. Quandoquidem vero lex necessitatem huius curae et industriae Doctori imponit, huius generis admonitiones et hortationes sine offensione accipi solent. Magnum praeterea erit periculum, ne existant suspiciones, offensa, odia, praesertim in coetibus exiguis, si Homileta identidem e suggesto sacro de industriâ increpet iniustos, iniquos, iracundos, maledicos, avaros, luxuriosos, adulteros, impudicos. Nunc vero coetuum omnium socii ita instituto nostro sunt

sunt assuefacti, ut Homiletam, haec et quae plura sunt eiusmodi vitia et crimina graviter increpantem, non tantum ferant, sed laudent etiam et magni faciant.

§. 6.

Institutum a vituperatione defenditur.

Postquam, §§. 2—5. laudavimus institutum, quo *unus idemque ordo* doctrinae Christianae exponendae praescribitur omnibus repurgatae Ecclesiae Belgicae Doctoribus, hoc ipsum quoque a vituperatione est defendendum.

Paulo ante, capitis prioris §. 6. iam respondimus ad argumenta eorum, qui omnino omnem legem doctrinae Christianae pro concione qualicunque ordine exponendae vituperant. Quae ibi disputavimus, hoc loco repetere nolumus; poterunt enim ea a lectoribus facile ad praesentem quaestionem accommodari. Respondeamus tantummodo ad ea, quae propius pertinent ad singularem causam, quam hoc capite tuendam sumsimus, nobisque opponuntur, non tantum ab illis contradicentibus, sed ab his etiam, qui, licet fateantur, doctrinam Christianam iusto ordine in coetibus Christianis esse tradendam, negant tamen, unum eundemque ordinem omnibus esse praescribendum.

Hi igitur non minus quam illi negant, fieri pos-

posse, ut omnes, qui docendi munus in coetibus patriae nostrae reformatis sustinent, unum eundemque doctrinae Christianae tradendae ordinem ac modum probent ceterisque omnibus praeferant; obstare enim dicunt multiplicem illam sententiarum diversitatem, quam cernimus in hominibus eruditis virisque doctis. Sed, in magnâ varietate sententiarum, de rebus ad doctrinae Christianae summam haud pertinentibus, locum tamen habere potest amica plurimorum consensio in rebus magni ad religionem momenti. Eaque consensio requiritur ab omnibus Christo fidem habentibus, quorum est εἷς κύριος, ἓν πνεῦμα, μία πίστις, ἓν βάπτισμα, docente Paullo Apostolo, Eph. IV: 4, 5. Ita, qui sacris, a superstitione, dominatione et erroribus Romanae Ecclesiae liberatis, sunt addicti, in multis religionis capitibus profitendis concordant. Similiter unâ consentire possunt docti pariter atque indocti, de nonnullis doctrinae Christianae capitibus, de quibus alii, sive Lutherani, sive Mennonitae, sive Remonstrantes dicti, dissentiunt. Atque ita etiam, inter Doctores et Antistites, qui sponte muneris ecclesiastici administrationem in Ecclesiâ reformatâ suscipiunt, locum habere potest talis consensio, qualis requiritur ad obediendum veteri instituto. Etenim consentientes in iis, quae hac in caussâ momentum faciunt, tuto in rebus levioribus, salvâ pace et concordiâ, possunt dissentire. Semper in Ecclesiâ reformatâ fuere Doctores,

res, de nonnullis rebus ad doctrinae Christianae summam parum aut nihil pertinentibus, sententiam profitentes diversam ab illâ, quae traditur in libello, quem pro concione interpretantur. Haec venia nunquam non iis data fuit (89) prouti et licet libros sacros interpretantibus discedere a versione vernaculâ, communi Ecclesiae nostrae consensu probatâ, et cantum ecclesiasticum publice moderantibus, rhythmicam Psalmorum versionem, hymnosque euangelicos, legitimâ invectos auctoritate, cum aliquâ mutatione praelegere. Qui instituta civilia legitime invecta sequuntur, ideo nondum ea praeferunt ceteris omnibus, quae, vel alibi habentur, vel in civitatem inferri possunt; sed receptum ordinem sequi possunt, quia bonum civem oportet legibus obsequi et saluti publicae consulere. Pari ratione Doctores et Antistites, eâ, quam diximus, licentiâ usi, possunt receptum in docendo sequi ordinem, nec tamen propterea hunc anteponere omnibus, qui, vel alibi locum habeant, vel in suam Ecclesiam invehi possint.

Alterum, quod nobis obiicitur, in ore est multorum hominum, institutum nostrum propterea damnantium, quod Euangelii interpretibus adimat libertatem docendi, quae velint, certe ea docendi, quae

(89) Huius documenta dedit Cl. Heringa, loco notâ (69) laudato. Conf. (F. Liefftink) *Gedachten over het predikambt in de Gereformeerde Kerk*, p. 144—153.

quae sibi videantur maxime salubria et opportuna. Verum, si haec criminatio esset iusta, nullus amplius, aut legibus, aut pactis, idoneus relinquendus foret locus: nulla agendi norma, nulla regula sine iniuriâ praescribi posset. Quod quam foret iniquum et perniciosum, nemo non intelligit. Qui Doctorum munus in Ecclesiâ nostrâ suscipiunt, id suâ sponte, nullâ Ecclesiae lege iussi, nullâ auctoritate inducti, recipiunt. Sciunt, quâ lege et conditione admittantur, qui adspirant ad huius muneris honores, commoda, immunitates ac gaudia. Propositis sese legibus et conditionibus ultro adstringunt. Qui haec vincula reformidant, honeste ab ecclesiastico officio abstinere possunt: munus aggressi, vincula nimis sibi gravia et molesta, sine dedecore possunt rumpere; licet enim cuique susceptum onus deponere et ab emolumentis, cum sacro munere iunctis, desistere. Nostro igitur instituto neminis ius laeditur. Contra lege nostrâ ecclesiastica vindicantur iura, tum universae Societatis, tum singulorum coetuum, tum Ecclesiae praefectorum, tum denique sociorum et alumnorum. (90)

Tertio nobis obiiciunt, qui nostrum vituperant institutum, eo valde impediri incrementum scientiae et doctrinae Theologicae in reformatâ patriae nostrae

(90) Conf. P. H. van Lis, *de eer en het gezag der Formulieren van Eenigheid en bijzonder van den Heidelbergschen Catechismus verdedigt.* Utr. 1785. pag. 22—66.

ſtrae Eccleſiâ. Verum nihil est, quod metuamus, dummodo Doctores pareant conſiliis, quae e viro gravi et prudente audire mihi videor. Pergant perſcrutari libros ſacros, ope ſanioris Criticae et Hermeneuticae; pergant modeste et ſobrie philoſophari; pergant, ex ipſis Theologiae vere Christianae fontibus ea haurire, quae Christianis hominibus ſunt propinanda. Prudenter et circumſpecte utantur ſubſidiis, quae identidem a viris doctis offeruntur. Nove inventa aut vetera nimis neglecta ac denuo prolata diligenter examinent. Verum a falſo, certum ab incerto, utile ab inutili, necesſarium a minus necesſario, probe discernant. In fide ſincerâ et pietate non fucatâ perſeverent. Omnes animi corporisque vires et facultates, in opere ſibi divinitus mandato, exerceant. A Deo large donante ſapientiae donum implorent. Ingenii humani imbecillitatem et multiplex errandi periculum agnoſcant. Divino freti auxilio, nec temere, nec timide, ſuo fungantur officio. Domino Ieſu Christo et Eccleſiae, quam ſuo ſibi ſanguine acquiſivit, fideliter miniſtrent. Alii alios adiuvent, conſilio, auxilio, exemplo. Deo pro laborum fructu gratias habeant et agant. In necesſariis unitatem, in minus necesſariis libertatem, in omnibus prudentiam et charitatem admittant. His conſiliis, quae non raro e Praeceptoribus aeſtumatisſimis audivi, ſi obtemperent nostrates Eccleſiae Doctores et Moderatores, ſpero et confido fore, ut progresſus faciant in ſcientiâ et doc-

doctrinâ Theologicâ. Quos si eo usque propagent, ut sine damno et bonâ cum spe vetus institutum publice emendari possit, habebimus, de quo et nos gaudeamus et gaudeant posteri.

Equidem iuvenis haec scribens omnino consentio Viro Cl. Hermanno Bouman, aetate provectiori, quo Praeside publice, die 11 Decembris, a. 1833. defensa est quaestio, supra, pag. 32. laudata. Ut autem lubentius consentiam, facit interpretatio, quam vernacule dedit Vir Cl. (91) huius argumenti: *Deze stelling spreekt geenszins van hetgeen raadzaam of nuttig wezen zal voor die latere nakomelingschap, welke, zoo als wij, in vertrouwen op het hooge Godsbestuur, hopen, ons, in evangelische verlichting en wijsheid, zal te boven gaan. Wij worden niet geroepen en zijn niet bevoegd, om daaromtrent iets te bepalen. Doch, deze stelling verdedigende, verklaren wij, ons geenszins met hen te kunnen vereenigen, welke de bovengenoemde verordening onzer Kerk, hoe eerder zoo liever, door het tegenwoordige geslacht wenschen afgeschaft te zien. Wij houden ons toch overtuigd, dat niet slechts door deze afschaffing, in onze Gemeenten, eene nieuwe bron van onzalige verdeeldheden en twisten zoude geopend worden, maar dat daardoor ook die Gemeenten versteken zouden worden van het nut, dat zij, onder den Goddelijken zegen, trekken, en verder ver-*

(91) In laudatâ Cl. Heringae *Relatione*, pag. 122—124.

verwachten mogen, van eene gezette en geregelde behandeling van den ganschen schakel der leeringen en voorschriften van het Evangelie; ook van zoodanige voorschriften, welke anders veelligt niet als de stoffe voor opzettelijke leerredenen gekozen zouden worden, en dit toch grootelijks verdienen. En wij achten de boven gemelde verordening des te nuttiger, omdat zij te weeg brengt, dat de Leeraars, Gods Woord steeds ten grondslage van hun onderwijs leggende, daarbij de leiding volgen van een' Catechismus, welke te regt, bij onze Nederlandsche geloofsgenooten, hooge achting geniet. ——— Onzes oordeels behoort een gebruik, waarin onze Kerk één harer bolwerken ziet tegen Ongeloof, Bijgeloof en Geestdrijverij, allerminst te worden afgeschaft, op een tijdstip, wanneer zij beurtelings door die allen, zoo hevig als thans, aangevallen wordt.

Quae plura, in laudem Catechismi Heidelbergensis, scripsit Vir Cl., et quae in eandem sententiam professi sunt duumviri Clarissimi Heringa et Roijaards, hoc loco non commemoro: proxime enim pertinent ad Commentationis Partem posteriorem, ad quam nunc transire mihi liceat.

PARS

PARS POSTERIOR

LAUDAT ET A VITUPERATIONE DEFENDIT INSTITUTUM, QUO, IN REFORMATIS PATRIAE NOSTRAE COETIBUS, DOCTRINA CHRISTIANA, *DUCE CATECHESI PALATINA*, EXPONITUR.

In *priore* Commentationis Parte generatim laudavimus et a vituperatione defendimus inftitutum, quo doctrina Christiana *communi ordine definito* exponitur. In hac *posteriore* fingularis ratio habenda erit *Catechismi Palatini* five *Heidelbergenfis*, quo duce ea doctrina, in reformatis patriae nostrae coetibus, pro concione est explicanda.

Itaque, in Capite priori, univerfe fpectabimus hanc *Catechesin*, ut quae in ea fint *laudanda* ex veritate aestimentur, iudiciumque feratur aequum de iis, quae *minus laudabilia* videantur: in *posteriori* vero capite laudabimus et a vituperatione defendemus inftitutum, quo, *hac Catechefi duce*, doctrina Christiana etiamnum, nostris in coetibus, est exponenda.

An-

Antequam ad alterutrum aggrediar, monendi erunt lectores, de Catechismi interpretatione, quam, in hac Commentationis Parte, potissimum sequendam mihi sumsi. Norunt omnes, hunc libellum esse scriptum primumque editum sermone Germanico, qui in Palatinatu Rhenano eo tempore erat et in hunc usque diem est vernaculus. Mox vero, Friderici III. Electoris Palatini auctoritate, in Latinum sermonem est conversa a Iosua Lago et Lamberto Ludolpho Pithopoeo, et continuo edita a. 1563. Eâ interpretatione ipse Ursinus, praecipuus Catechismi auctor, usus est, in lectionibus, quas Heidelbergae habuit, eiusque discipuli, mortuo magistro, ediderunt. (92) Eam

(92) Earum prima editio, quam memorat Joh. Christoph. Koecherus, in *Catechetische Historie der Gereformeerde Kerke*, p. 331. hoc titulo est insignita: *Doctrinae Christianae Compendium, seu Commentarii Catechetici ex ore* D. Zachariae Ursini, *verè Theologi, (qui Heidelbergae Catecheseos explicationem continuare solebat et iterare) diverso tempore ab ipsius discipulis excepti. Ad septem exemplaria diligenter inter se collata, pluribus in locis emendati, variis quaestionibus, thesibus et argumentis auctiores facti, et nunc primum in lucem editi.* (Neapoli Nemetum) *Apud Eustathium Vignon*, 1584. Praefatio scripta est Genevae, 15 Cal. Aprilis, a viro docto, qui latere voluit sub literis S.G.S. Haec et quae deinceps secutae sunt editiones vulgo minoris aestimari coeptae sunt, postquam David Pareus, inde ab anno 1591. explicationes Ursini catecheticas emendatiores auctioresque Heidelbergae in lucem emisit, quas et repetiit Quirinus Reuterus, in Zachariae Ursini *Operibus Theo-*

Eam quoque fecuti funt, qui Latine Catechefin Palatinam interpretabantur; nec tantum exteri, ut Conradus Mylius (93) et Ioh. Rodolphi Rodolph; (94) fed etiam nostrates, ut Hieremias Bastingius, (95) Ruardus Acronius, (96) Ioannes Cocceius, (97) Melchior Leydecker, (98) alii. Quapropter equidem, hos secutus viros, malui, in Disquisitione Latine fcribendâ, Latinam laudare interpretationem, quam Petri Datheni Belgicam. Quandoquidem vero Belgicae habenda est ratio, ubi fen-

Theologicis, ibidem tribus tomis, a. 1612. in formâ maximâ editis.

(93) Huius *Meletemata catechetica five in Catechismum Heidelbergenfem Homiliae ad populum Neapolitanum Nemitum habitae*, primum editae funt, a. 1618.

(94) Rodolphus, *Catechefin Palatinam, in ufum auditorii fui illuftratam*, primum edidit Bernae, 1697.

(95) Bastingii *in Catechefin religionis Christianae, quae in Ecclefiis et Scholis, tum Belgii, tum Palatinatus traditur, Exegemata five Commentarii* primum editi funt Dordraci, a. 1588.

(96) Acronii *Enarrationes Catecheticae, quibus Quaeftiones et Refponfiones Catechismi Ecclefiarum Belgicarum et Palatinatus explicantur*, prodierunt Schiedami, a. 1606.

(97) *Heidelbergenfis Catechefis religionis Christianae ex S. Scriptura explicata et illustrata*, post Patris obitum e dictatis eius in lucem exire iusfit Joh. Henr. Coccejus, Lugd. Bat. 1671. repetiit autem in *Operum* Tomo V.I.

(98) Leydeckeri, *de veritate fidei Reformata ejusdemque fanctitate Libri* III. *five Commentarius ad Catechefin Palatinam*, editi funt Ultraj. 1694.

ſententia eius diſcrepat a Latinâ, ſpero, me ſatis esſe facturum aequis iudicibus, adiiciendo toties verba vernacula, quoties ista nobis occurrit diſcrepantia. Ceterum ſecutus ſum interpretationis Latinae exemplum, cum Urſini Commentariis editum Neapoli Nemetum, a. 1584. Belgicae vero Dathenianum a. 1566. Pſalmorum verſioni rhythmicae adiectum. Ubi textus Germanicus erat conſulendus, uſus ſum editione ſecundâ anni 1563. quae mox ſecuta est primam, ab Electore propterea improbatam, quod deesſet quaeſtio et reſponſio de diſcrimine ſacrae Coenae et Misſae Papiſticae. Titulus eius est hic: *Catechismus Oder Christlicher Vnderricht, wie der in Kirchen vnd Schulen der Churfürstlichen Pfaltz getrieben wirdt. Gedruckt in der Churfürstlichen Stad Heydelberg, durch Johannem Mayer.* 1563. in 8. (99)

(99) Comparandis interpretationibus Latinae et Belgicae cum textu Germanico operam laudabilem dederunt S. van Emdre, in libello: *Katechismus, of Onderwijzing in de Christelijke leer, die in de Nederlandsche Gereformeerde Kerken en Scholen geleerd wordt, vergeleeken met de oorspronglijke Hoogduitsche en Latijnsche uitgaven*, etc. cuius altera eaque auctior editio prodiit, Trai. ad Rhen. 1790. et Gerardus Benthem Reddingius, *over den Heidelb. Catechismus*, Vol. III. Gron. 1805. p. 88—100.

CA-

CAPUT PRIUS,

QUO

CATECHESIS PALATINA LAUDATUR ET A VITUPERATIONE DEFENDITUR.

In iudicio de Catechefi Palatinâ ferendo, tria univerfe tenenda funt: unum de eius auctoribus, alterum de aetate, tertium de ufu ad quem fcriptus fuit libellus.

Auctores eius dici posfunt, partim Fridericus III. Elector Palatinus, quo iubente fcripta, in lucem emisfà et in ecclefias fcholasque Palatinas invecta est Catechefis; partim principes eius fcriptores Urfinus et Olevianus, uterque iuvenis, viginti fex annos natus; (100) partim denique ecclefiarum Palatinarum Infpectores et Pastores, qui iudicium fuum de eâ interpofuerunt, antequam ederetur. Hi igitur operam fuam, quoad per imbecillitatem humanam liceret, favente Deo, ftrenue ac

(100) Conf. Hieronymi van Alphen *Prologus*, *Oeconomiae Catechefis Palatinae*, Trai. ad Rhen. a. 1729. editae, praemisfus, p. 26—28.

ac pie, huic Catechesi conficiendae dederunt. Nec tamen credibile est, singulis ita libellum placuisse, ut nihil ipsis videretur in eo emendari posse. Certe insunt nonnulla, de quibus paulo aliter senſit Olevianus: (101) plura, minus convenientia cum Urſini *Catechismo maiore.* (102) Hic, quo erat candore, non dissimulavit commune errandi periculum, in quo, et ipse, et ecclesia, cuius egregius erat doctor, versabatur. Cuius rei documentum est in *Epilogo*, subiecto *Apologiae Catechismi ecclesiarum et scholarum Electoralis Palatinatus*, (103) in quo *ad Christianum pacisque studiosum Lectorem, cui ea Apologia nonnullis in partibus minus necessaria aut iusto rigidior videri forte posset*, haec scribit: *Obnixe rogamus eos omnes, nobiscum in doctrina qui vel idem vel diversum sentiunt, hanc ne de nobis concipiant suspicionem aut opinionem, quasi minus prudenter hoc sinceram Euangelii doctrinam et tranquillum*

Ec.

(101) Conf. *Catech. Palat.* quaest. et resp. 44. cum iis, quae scripsit Olevianus, de descensu Christi ad inferna, in *Explicatione Symboli Apostolici*, quam in Belgicum sermonem conversam edidit Obbo Copinga, hoc tit. *Verklaringe der apostolische Geloofsbelijdenis.* Gron. 1739. p. 113—120.

(102) Conf. *Catech. Palat.* quaest. et resp. 2. cum Ursini *Catech. mai.* quaest. et resp. 8, 9. *Pal.* 21. cum Urs. 3?. *Pal.* 25, 26. cum Urs. 42—51. *Pal.* 33. cum Urs. 65, 66. *Pal.* 38. cum Urs. 80. *Pal.* 49. cum Urs. 96, 97. *Pal.* 103. cum Urs. 185—190. *Pal.* 104. cum Urs. 191—195.

(103) *Operum* Tom. II. col. 53, 54.

Ecclesiae Christi statum pro virili propagandi conatu omnes alios, qui forte in doctrina aut ceremoniis à nobis dissentiunt, reiicere aut despectui habere satagamus. Non enim adeo φιλαυτίᾳ *laboramus, ut statim in iis rebus, quas Deus ipse verbo suo non constituit, sed Ecclesiae suae constituendas permisit, id solum quod apud nos fieri consuevit, rectum ac bonum esse judicemus. — — Ut jam taceamus, quòd Ecclesiae et coetus particulares aequè ac ipsae personae, quae fundamentum Christianae doctrinae, articulos fidei et Decalogum, sartum tectum conservant ac confitentur, etsi quasdam erroneas verboque Dei non fundatas opiniones ex humana infirmitate ac ignorantia ei superaedificare velint, aut nonnullis in vita et ceremoniis naevis laborent, nihilo minus partes ac membra verae et Catholicae Christi Ecclesiae sint et maneant, ac à nobis pro talibus agnoscantur et agnosci debeant, donec fundamentum et principalem fidei doctrinam non evertunt aut abnegant: Praesertim, cum certum sit, hac in aerumnosa vita et variis hominum infirmitatibus Ecclesiam Christianam adeò bene ordinari ac constitui nullam posse, quae naevorum quorundam ac erratorum expurgatione et emendatione non indigeat; ut et nostris in Ecclesiis quotidie experimur. Et licet omnes nervi in Reformationem intendantur, spe tamen concipi nulla potest, hac in vita omnia eò, quò debebant, reduci posse.* Haec ille. Qui igitur in

in Catechismo Heidelbergensi aliquid inveniunt et ingenue indicant minus laudandum, hi propterea nihil detrahunt de honore, quem debemus eius auctoribus, viris, non minus modestiâ et candore, quam eruditione et industriâ, posteritati commendatis.

Quodsi vero cogitemus tempus scripti libelli, et cum nostro tempore conferamus, vix dubitare poterimus, quin plura ei insint seculo decimo sexto propria et accommodata, at nostro minus convenientia. Primum enim spectandus est progressus, quem per tria fere secula in studiis suis fecerunt Theologi; de quo nuper haec scripsit Heringa, Vir Cl. (104) *Die* (zestiende) *Eeuw mogt, in vergelijking der vorige, eene verlichte Eeuw heeten. Het schoone licht van Bijbel-kennis was opgegaan, en de gezegende Kerkhervorming bewerkt, in verscheiden landen van Europa. Maar sedert is ook het onderzoek des Bijbels verder voortgezet; hebben andere Wetenschappen, door Gods goedheid, veel toegebragt, om de Onderzoekers der Heilige Schrift, en de Beoefenaars der Godgeleerdheid, vorderingen te doen maken, in de zuivere kennis en regte voordragt der Euangelieleer. En men mag, zonder ondankbaar aan den Heer der Kerk te zijn, niet ontkennen, dat, na de reuzenstappen, die de Voorgan-*

(104) In libello saepius laud. *Berigt aang. zeven stellingen*, pag. 115, 116.

gangers en Tijdgenooten van Ursinus *en* Olevianus *gedaan hebben, velen van hunnen en lateren tijd meer voorwaards zijn gegaan, en hunne Tijdgenooten voortgeholpen hebben. Het zoude intusschen onbillijk zijn, van de Voorgangers in vroeger tijdperk te vorderen, wat voor latere tijden was weggelegd.* Deinde etiam fcripti Catechismi tempore contradicendum erat falfis opinionibus, quae nunc fere ex hominum animis funt evulfae, veluti de animo et corpore Christi perpetuo una cum divinâ eius naturâ ubique praefente, et de magiâ. Tum etiam, de controverfiis, quae repurgatae Ecclefiae erant cum Romanâ, asperius et acerbius disceptabatur isto feculo, quam nostro. Hac vero aetate, praecipua religionis Christianae capita et fundamenta funt defendenda, contra Atheos, Naturalistas et Deistas, quorum refutandorum nulla, aut necesfitas, aut opportunitas erat, tempore fcripti Catechismi. Denique eâ aetate nondum tanta haberi folebat fermonis ftylique cura, quanta hodie apud Germanos et Belgas: unde mirum non est, in libello, qui feculo XVI. Germanice fcriptus et in fermonem Belgicum converfus est, nonnulla occurrere nostras aures offendentia. Haec igitur fingula de aetate Catechismi Palatini dicta probe tenenda funt, in iudicio de libello ad temporis rationem et opportunitatem accommodato.

Tandem quoque ratio habenda est ufûs fingularis, ad quem compofita et invecta fuit Catechefis,

ſis, iubente Friderico III. Ex iis, quae in Introitu (105) notavimus, iam intelligitur, Electorem proſpicere voluisſe, non tantum publicis Proteſtantium conventibus in Palatinatu, ſed etiam ſcholis. Nunc inſuper animadvertendum est, Principem pium primam eamque praecipuam poſuisſe curam, in emendandâ disciplinâ ſcholasticâ. Quod ut credamus, faciunt ea, quae de inſtituto ſuo ipſe Fridericus profesſus est in *Prologo*, his verbis: *Etſi ab iis, qui nos proximè anteceſſerunt, — — varia utiliter et piè inſtituta ſunt, ad gloriam Dei illuſtrandam, et populum in officio retinendum: tamen ut ipſi in principio gubernationis nostrae experti ſumus, non ea adhibita est diligentia in illis exequendis, et ad utilitatem publicam accommodandis, quàm par fuerat in re tanta adhiberi. Quocirca minimè mirum est, ſi ii qui ſperati erant fructus, percipi non potuerunt. His rebus permoti ſumus, ut non ſolum quae ab ipſis rectè inſtituta esſent, revocaremus ac reſtitueremus: verum etiam, ut quae minus firma esſent, fulciremus, quae verò corrupta et depravata esſent, ea emendaremus et corrigeremus. Iacebant Scholae, tenera iuventus negligebatur, nulla erat in religione Christiana certa et conſentiens inſtitutio. Itaque vel malè vel ad nullam certam normam, ſed ad cuiusque arbitrium iuventus erudiebatur, vel*

(105) Vid. ſupra. pag. 1, 2.

vel omninò non informabatur, ſed rudis prorſus et impolita relinquebatur. Ex quo, proh dolor, cùm alia infinita mala extiterunt, tum illud inprimis, ut aut vera religione non inſtructi, aut variis erroribus implicati, aut non necesſariis quaeſtionibus onerati, infeliciter cum ſumma inſcitia adoleſcerent. Cùm has tantas calamitates intueremur, et id quod res est, cogitaremus, videlicet nec Eccleſiam, nec Rempublicam, atque adeò ne familias quidem conſtitui, nec ullum honeſtati aut disciplinae inter cives locum esſe posſe niſi rudis juventus à primis annis, una et conſentiente voce ad veram ſinceramque religionem inſtrueretur, asſiduéque in ea exercitaretur: rei necesſitas fecit, ut huic malo, qua posſemus ratione, quàm celerrimè occurreremus: ne in hac non postrema nostri muneris parte, debitum officium meritò à nobis deſiderari posſit. Quapropter Theologis nostris, et quibus in nostra ditione praecipua Eccleſiarum cura est commendata, negotium dedimus, ut Catecheſin religionis Christianae, ex verbo Dei, Germanicè et Latinè conſcriberent, quò in posterum non juventuti ſolùm rectiùs proſpiciatur; ſed quò concionatores etiam et ludi-magistri, certam habeant et definitam formam, ad quam juventutem in templis et ſcholis informent. Quandoquidem igitur Friderici Electoris prudentia ante omnia proſpicere voluit iuventuti ſcholasticae, libellus huius uſui destinatus conciſâ brevitate ſcribendus fuit, ut facilius

lius memoriae mandari posset, ansaque daretur doctoribus eum dilatandi et explicandi. Quapropter etiam vix meliori formâ scribi potuit, quam eâ, quae Catechismis propria esse solet, in quibus magister quaestiones, responsiones discipulus, recitant. Praeterea catechumeni hac ipsâ formâ iuvari poterant ad edendam fidei professionem interrogantibus Ecclesiae antistitibus.

Praemisso hoc triplici monito, videndum erit, partim, quid in Catechesi Palatinâ universe sit laudandum, partim, quid opponendum sit vituperationi, quam hic subire solet libellus. *Illud* huius Capitis Sectione *priore* facere conabor, *hoc* tentabo *posteriore*.

SECTIO PRIOR,

CATECHESIN PALATINAM LAUDANS.

Multa sane in Catechesi Palatinâ erunt laudanda, sive argumentum eius spectes, sive formam. De utroque singulatim dicendum erit: et de *argumento* quidem in Particulâ *priore*, de *formâ* autem in *posteriore*.

PAR-

PARTICULA PRIOR,

LAUDANS

ARGUMENTUM CATECHISMI PALATINI.

§. 1.

Summa doctrinae Christianae.

In *Catechesi religionis Christianae* requiritur summa eorum, quae primum ipse Christus docuit, deinde docere suos iussit legatos, virique fide digni tradiderunt, in libellis et epistolis, novi Foederis codice comprehensis. Conf. dicta Part. I. c. I. §. 1. Hanc doctrinae Christianae summam investigantibus praelucent, *et* Christi monita, cum obvia in oratione montanâ, (Matth. V—VII.) tum alias edita; (Ioh. III: 3—15. V: 17—29. VI: 35—40. 43—59. X: 1—18. 25—30. XIII: 31—35. XIV. caet.) *et* dicta eius in precibus, ultimâ vitae mortalis vesperâ fusis; (Ioh. XVII.) *et* mandata, quae Dominus noster suis dedit Apostolis, de Euangelio per universum terrarum orbem denunciando. (Matth. XXVIII: 18—20. Marc. XVI: 15, 16. Luc.

Luc. XXIV: 46—48. Ioh. XX: 21—23. Act. I: 8.) Porro facem nobis praeferunt Apostoli, hanc tradentes summam, veluti Petrus, (Act. II: 14—40. III: 12—26. IV: 10—12. V: 29—32. X: 34—43.) Iohannes, (Euang. I: 1—18. XX: 31. et in Epistolâ primâ.) Iacobus (in Epistolâ) et Paullus, tum dicendo, (Act. XIII: 16—41. XIV: 14—17. XVI: 31, 32. XVII: 22—31.) tum scribendo, (maxime in epistolis ad Romanos et Ephesios, quibuscum conferenda sunt loca selecta 1 Cor. I: 17—31. XI: 23—29. XII. XIII. XV. 2 Cor. V: 11—21. Phil. II. 1—16. IV: 4—9. Col. I: 9—23. II: 6—17. III: 1—IV: 6. 1 Thess. IV. V.) tum denique aliis normam docendi Euangelii commendando. (In epistolis ad Timotheum et Titum.)

Quemadmodum vero Christus et Apostoli hanc doctrinae Christianae summam, *et* ipsi tradiderunt, *et* alios tradere iusserunt, accommodate ad captum usumque eorum, qui tum maxime erant docendi, ita Catechismi Palatini auctores haec ipsa Euangelii capita prodiderunt apte ad intelligentiam fructumque eorum, quorum in gratiam suum scripserunt libellum, omissis aliis, quae minoris sunt momenti ad religionem Christianam cognoscendam.

Quod ne videatur inconsiderate dictum, partes doctrinae Christianae lustrabimus praecipuas.

§. 2.

§. 2.

De Deo uno,

mundi Procreatore, Conservatore et Gubernatore.

In Theologiâ Christianâ locum tenet principem doctrina de Deo. Prouti vero Christus Iudaeos docens, et Apostoli in epistolis ad Christianos datis, ita etiam Catechismi scriptores, magis sumunt, quam docent, esse Deum eumque unicum. (qu. 25. resp. 94. 95. 117.) Hi etiam illorum exemplum sequuntur in eo, quod nullibi, aut philosopham naturae divinae exhibeant descriptionem, aut attributa eius ordine quodam disposita enumerent, verum potius, quacunque opportunitate, celebrent Dei virtutes, *in omnibus* eius *operibus lucentes, omnipotentiam, sapientiam, bonitatem, iustitiam, misericordiam et veritatem.* (resp. 122.) Nominatim Deum laudant *aeternum,* (r. 24—26.) *ubique praesentem,* (r. 27. 48.) qui *comprehendi nequeat,* (r. 48.) *neque effingi possit;* (r. 97.) porro scientissimum, *unicum cordium inspectorem,* (r. 102.) *omnipotentem,* (r. 26. 121. 128.) cuius *voluntas sola* sit *sancta;* (r. 124.) *veracem* (r. 40.) et *fidissimum;* (r. 28.) *unicum fontem, ex quo omnia bona emanant;* (r. 125.) *benignum patrem coelestem per Christum,* (r. 1. 26. 33. 120.) *de cuius coelesti* *ma-*

maiestate (*a*) *humile quippiam aut terrenum non sit cogitandum*; (r. 121.) qui *iustus* est, *hominum contumaciam et defectionem non impunitam dimittens*, (r. 9—12. 14. 16. 40.) simul vero *misericordiâ gratiâque* suâ miseris succurrit et sontibus ignoscit. (r. 11. 21. 56. 60. 66. 86.)

Docent porro, Deum *coelum et terram*, *cum omnibus*, *quae in iis sunt*, *ex nihilo creavisse*, *eademque aeterno suo consilio et providentia sustentare ac gubernare*. (r. 26.) Providentiam autem ita describunt, ut sit *omnipotens et* (*b*) *ubique praesens Dei vis*, *quâ coelum ac terram*, *cum omnibus creaturis tanquam* (*c*) *manu sustinet ac gubernat*, *ut* (*d*) *quae terra nascantur*, *pluvia item et siccitas*, (*e*) *fertilitas et sterilitas*, *cibus et potus*, *bona et adversa valetudo*, *divitiae et paupertas*, *omnia denique*, *non* (*f*) *temere aut fortuito*, *sed* (*g*) *paterno eius consilio et voluntate contingant*, (r. 27.) *omnesque*

(*a*) Resp. 121. Germ. *nichts irdisch gedencken*. Belg. *niet eerdsch en ghedencken*.

(*b*) Resp. 27. Germ. *gegenwertige*. Belg. *tegenwoordighe*.

(*c*) Resp. 27. Germ. *mit seiner hand*. Belg. *met syner handt*.

(*d*) Resp. 27. Germ. *laub und grast*. Belg. *loof ende gras*.

(*e*) Resp. 27. Germ. *fruchtbare vnd vnfruchtbare jar*, *essen und trincken*. Belg. *vruchtbaere ende onvruchtbaere iaeren*, *spijsa ende dranck*.

(*f*) Resp. 27. *temere aut fortuito*. Germ. *ohne gefähr*. Belg. *by ghevalle*.

(*g*) Resp. 27. *pat. eius cons. et volunt*. Germ. *von seiner väterlichen hand*. Belg. *van syner Vaderlicken handt*.

que creaturae ita (*h*) *ſint in eius poteſtate, ut ſine eius arbitrio, non modo nihil agere, ſed ne moveri quidem posſint.* (r. 28.)

Ceterum, ne ex iis, quae in libris ſacris docemur de Deo Patre, de unico Dei Filio et de Spiritu eius Sancto, ſincerâ fide venerandis et profitendis ab iis, qui sacro initiantur ritu, *εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος*, ne igitur ex iis quicquam ducatur polytheismo favens, Catechismi Scriptores hoc religionis Christianae *μυστήριον*, ita breviter, uſurpatis nominibus, in Eccleſiâ Latinâ per multa ſecula adhibitis, proponunt, ut *unam tantum* dicant *esſentiam*, *tres* vero *diſtinctas perſonas*, quae *ſint unus verus et aeternus Deus.* (r. 25. coll. 35 et 53.)

§. 3.

De humano genere, primum integro, deinde depravato ac miſero.

Christus huiusque Apostoli docuerunt, Deum, qui res omnes procreavit, sustentat et gubernat, singularem habere curam generis humani, quod, quam-

(*h*) Resp. 28. Germ. *in ſeiner hand ſind, daſs ſie ſich one ſeinen willen auch nicht regen noch bewegen können.* Belg. *in ſijner handt ſijn, dat ſe tegen ſijnen wille, ſick noch roeren noch bewegen konnen.*

quamvis initio fuerit integrum, tamen veteratoris mendacio ac fraude circumventum, in errorem, malitiam ac miseriam inciderit, nec nisi misericordiâ divinâ emendari et ad sapientiam, sanctitatem felicitatemque consummatam evehi possit. Laudandi igitur sunt Catechismi Palatini Scriptores, qui gravem hanc doctrinam non neglexerunt. Quae autem recte de eâ tradiderunt, mihi quidem haec videntur. *Deus hominem bonum et ad imaginem sui condidit, hoc est, verâ iustitiâ et ſanctitate praeditum, ut Deum, Creatorem ſuum, recte cognoſceret, ex animo diligeret, cum eo beatus in aeternum viveret, idque ad eum laudandum et venerandum.* (resp. 6.) *Poterat* igitur *homo praeſtare, quae Deus' lege ſuâ flagitabat*, (r. 9.) iubens eum *amare Dominum ſuum toto corde omnibusque viribus, proximum vero ſuum ſicuti ſe ipſum.* (r. 4.) Verum *primi parentes, Adamus et Heva, impulſore diabolo lapſi, ſuâ inobedientiâ et contumaciâ, ſe et omnem posteritatem divinis illis donis orbarunt.* (r. 7 et 9.) *Hinc natura nostra ita est* (*i*) *depravata, ut omnes in peccatis concipiamur et naſcamur*, (r. 7.) *naturâ*que *propenſi ſimus ad odium Dei et proximi*, (r. 5.) ut adeo *ad bene agendum legemque omnem perfecte ſervandam* (*k*) *prorſus non ſimus ido-*

(*i*) Resp. 7. Germ. *vergifftet.* Belg. *verdorven.*

(*k*) Quaest. 8. *wir gantz und gar untüchtig ſeind.* Belg. *wy gantſchelick onbequaem ſijn.*

idonei et ad omne vitium proclives. (r. 5 et 8. coll. 60.) *Hanc* (*l*) *hominis contumaciam et defectionem Deus non impunitam dimittit, imo vero* (*m*) *horrendis modis irascitur, tum ob innata nobis peccata, tum ob ea* (*n*) *quae ipsi committimus*, (*o*) *eaque iustissimo iudicio praesentibus et aeternis suppliciis punit*, (r. 10.) (*p*) *dum in sceleribus perseveremus.* (r. 84.) Iccirco *omnes homines in Adamo* (*q*) *perierunt*, (qu. 20.) nec possunt, vel ipsi divinis *sese liberare poenis*, *debitum* suum *in singulos dies augentes*, (r. 12, 13.) vel *alterius* cuiuspiam *creaturae satisfactione cum Deo reconciliari.* (r. 12, 14.) Unica autem salutis spes reposita est in *Dei misericordia*, (r. 11.) *Domini nostri Ièsu Christi merito* (r. 18 et 21.) et *Spiritus sancti regeneratione.* (r. 8.) Qui vero hoc *Spiritu sunt renovati et ad Deum conversi*, in his *etiam sanctissimi*, *quamvis serio secundum omnia Dei praecepta vivere incipiant*, *quamdiu* tamen in hoc mortali corpore *vi-*

(*l*) Quaest. 10. Abest *hominis* in Germ. et Belg.

(*m*) Resp. 10. *horrendis modis.* Germ. *schrecklich.* Belg. *schreckelick.*

(*n*) Resp. 10. *ea quae ipsi comm.* Germ. *würckliche.* Belg. *werckliche.*

(*o*) Resp. 10. Germ. *vnd wil sie ausz gerechtem vrtheil zeitlich vnd ewig straffen.* Belg. *ende wil die door een rechtverdich oordeel, tijdelick ende eewichlick straffen.*

(*p*) Resp. 84. *so lang sie sich nit bekeren.* Belg. *so langè alse sick niet bekeeren.*

(*q*) Quaest. 20. *sind verloren worden.* Belg. *sijn verdoemt worden.*

vivunt, *tantum exigua habent initia obedientiae Dei praeceptis praestandae.* (r. 114. coll. 86.) Sibi vero relicti *adeo naturâ ſunt debiles et infirmi, ut ne momento quidem ſubſistere posſint*, cum (*r*) *hostes* eorum *infenſisſimi*, *Satan*, *mundus et ipſorum caro*, eos *continenter oppugnent.* (r. 127.) *Per omnem* igitur *vitam* iis *cum pravitate et Satana est pugnandum.* (r. 56. coll. 32.) *Opera* autem eorum, ut ſint *etiam praeſtantisſima*, *in hac vita ſunt imperfecta peccatisque inquinata.* (r. 62.) *Quapropter* haec *non posſunt promereri mercedem*, *aut* eorum *iuſtitia parsve iustitiae esſe coram Deo: oportet* enim *iustitiam*, *quae in Dei iudicio conſiſtat*, *esſe abſolutam et omni ex parte legi divinae congruentem.* (r. 62.) Itaque et his ipſis emendatis hominibus nullum est refugium, nisi ad *Dei ignoſcentis et a malo liberantis gratiam.* (r. 126, 127.)

Ceterum de modo, quo Dei hominumque adverſarius generis nostri parentes pellexerit, ſuae nos *potestati* ſubiecerit, (r. 1. 34.) ipſosque probos Dei cultores impugnet, nihil definiunt Catechismi ſcriptores, interdum *diaboli opera* dicentes, (r. 112 et 123.) quae nos ipſi committimus, praeeunte ſcilicet et veluti ſuadente iubenteque veteratore isto. Nec quicquam de lapſu eorum coniiciunt Heidelbergenſes; Sanctos vero *angelos* laudant, *in coelo ſingulos munus ſuum fideliter et alacriter exſequentes.* (r. 124.)

§. 4.

(*r*) Resp. 127. Germ. *abgeſagte feind*, *der Teufel.* Belg. *dootvianden*, *de Duyvel.*

§. 4.

De voluntate divinâ homines beandi, Euangeliô patefactâ.

Christus ipse populares suos docuit, (Marc. I: 1. 14.) legatosque suos per universum terrarum orbem praedicare iussit τὸ εὐαγγέλιον, i. e. *laetum nuncium*. (Marc. XVI: 15.) Huius summam Paullus Apostolus indicavit, dicendo τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χάριτος τοῦ Θεοῦ, (Act. XX: 24.) et τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας. (Eph. I: 13.) Proinde, in doctrinâ Christianâ tradendâ, Catechismi Palatini auctores id quoque sedulo egerunt, ut gratiam divinam salutemque laudarent promissam cunctis huic nuncio fidem habentibus.

Quae de voluntate divinâ homines servandi ac beandi *scimus*, cognoscimus, ita inquiunt, *ex Euangelio, quod Deus primum in paradiso ac deinceps per Patriarchas et Prophetas propagavit, sacrificiis reliquisque cerimoniis legis adumbravit, ad extremum vero per Filium suum unigenitum complevit.* (resp. 19.) Hic enim *nobis arcanum* (s) *Patris consilium omnemque voluntatem de redemtione nostri patefecit.* (r. 31.) Huius *praescripto, universis et singulis credentibus annunciatur, omnia peccata ipsis divinitus propter Christi meritum*

(s) Germ. *Gottes.* Belg. *Godts.*

tum condonari, *quoties promisſionem Euangelii verâ fide amplectuntur*, *contra vero omnibus infidelibus et hypocritis denunciatur*, *tantisper ipſis iram Dei et aeternam condemnationem incumbere*, *dum in ſuis ſceleribus perſeverant.* (r. 84. coll. 82.) Condonantur autem *omnia peccata et pravitas inhaerens*, (r. 56. 126.) *merâ Dei miſericordiâ* et *gratiâ*, *ſine ullo* hominum *merito*, (r. 11. 21. 60. quaest. 86.) ſalvâ tamen *Dei iustitiâ*, cui *plenisſime ſatis est factum a Christo.* (r. 1. 12. 56. 60. 61.) Quicquid autem, interveniente hoc Mediatore, (conf. §. 5.) nobis contingit, proficiſcitur e benignâ Dei voluntate. Hic enim, *noster Deus et Pater coelestis*, (r. 1. 26. 33. 120.) *Christum unicum Servatorem ordinavit*, *ſancto unxit Spiritu*, nobisque *dedit.* (r. 31. coll. 30 et 18.) Hic credentibus *donat Christi iustitiam et ſanctitatem*, (r. 56. 60.) *remisſionem peccatorum*, (r. 21. 66.) *gratiam ſuam*, (r. 116) *Spiritum ſanctum*, (r. 53. 116. 127.) *omnia* prospera et adverſa ipſis *ſalutaria futura*, (r. 1. 26.) *gratuitam bonorum operum mercedem*, (r. 63.) *iuſtitiam* denique *et vitam aeternam.* (r. 21. 66.)

Haec igitur et ea, quae plura Deus hominibus de *conſilio voluntate*que ſuâ *patefecit* (r. 31.) recte in Catecheſi Palatinâ dicuntur *Euangelium*, (r. 19. 21. 22. 65. 66. 67. 83. 84. 103.) uti et *verbum Dei*, (r. 25. 95. 96. 98. 101. 103. 117. 123.) *quo Deus loquitur*, (r. 73.) *verbum Christi* (r.

(r. 31. 54.) aliquando ſimpliciter *verbum.* (qu. 67.)

§. 5.

De Ieſu Christo, unico Dei Filio, homine mirifice nato, ſanctâ eius vitâ, morte cruentâ, ſepulturâ, reditu in vitam, aſcenſu in coelum, et imperio coelesti.

Primi doctrinae Euangelicae interpretes, a Conſervatore nostro miſſi, Iudaeos et alienigenas ſummo docuerunt ſtudio, quis et qualis ſit ille, cuius erant legati. Iccirco definite dicuntur *εὐαγγελίζεσθαι, διδάσκειν, κηρύσσειν Ieſum* (Act. VIII: 35.) *Christum*, (Act. VIII: 5. XVII: 3.) *Dei Filium*, (Act. IX: 20. 2 Cor. I: 19.) *cruci fixum*, (1 Cor. I: 23.) *mortuum et ſepultum*, (1 Cor. XV: 3, 4.) *e morte in vitam revocatum*, (1 Cor. XV: 4. 12.) *Dominum*, (2 Cor. IV: 5.) *iudicem viventium et mortuorum.* (Act. X: 42.)

Laudem igitur merentur Catechismi Palatini Scriptores, qui diligenter, de argumento gravisſimo, quod in huius paragraphi titulo indicavimus, haec tradiderunt.

Dei, Patris aeterni, unigenitus, (t) naturalis et

(t) Resp. 33. Germ. *der ewig natürlich Son Gottes.* Belg. *de eewich naturelic Sone Godts.*

et coaeternus Filius, (resp. 33. coll. 19. 26. 40.) *omnibus creaturis potentior*, ipſeque *verus ac aeternus Deus*, (r. 15. 47. coll. 18.) ſive *divina perſona*, (r. 25.) *naturam vere humanam ex carne et ſanguine virginis Mariae, operatione Spiritus ſancti, asſumſit, ut ſimul ſit verum ſemen Davidis, fratribus ſuis per omnia ſimilis, excepto peccato*, (r. 35.) *verus homo.* (qu. 18. r. 47, 48. coll. 15, 16.) Hic Ieſus *appellatur, hoc est*, Salvator, *quod* (*u*) *nos ſalvat ab omnibus peccatis nostris, nec ulla ſalus aliunde peti debet, nec alibi reperiri potest.* (r. 29.) *Innocens, perfecteque iustus ac ſanctus*, (r. 36. 60. coll. 15.) Deo *obedientiam praeſtitit, nullum admiſit peccatum, nulla ei labes inhaeſit.* (r. 60.) *Appellatus est* Christus, *hoc est, unctus, quia a Patre ordinatus et Spiritu ſancto unctus est*, (r. 31.) Etenim *ſummus est Propheta et Doctor*, (*v*) *qui nobis arcanum conſilium et omnem voluntatem Patris, de redemtione nostri patefecit*, (r. 31.) *docet*que *nos le-*

(*u*) Resp. 29. Germ. *vns ſelig macht von vnſern ſünden, vnd daſs bey keinem andern einige ſeligkeit zu ſuchen noch zu finden ist.* Belg. *ons ſalich maect, ende van onſen ſonden verloſt. Daer beneuen, dat by niemant anders eenige ſalicheit te ſoecken of te vinden is.*

(*v*) Resp. 31. Germ. *der vns den heimlichen rhat vnd willen Gottes von vnſer erlöſung volkomlich offenbaret.* Belg. *die ons den verborghenen raet ende wille Godts, van onſer verlosſinge volkomelick gheopenbaert heeft.*

legem Dei (r. 4.) et *precationem*, *quae Deo placet.* (r. 118. coll. 117.) *Toto vitae suae tempore, quo in terris egit, praecipue vero in eius extremo, inenarrabiles sustinuit passiones corpore et animo.* (r. 37. coll. 44.) *Innocens* (w) *coram iudice politico, Pontio Pilato, damnatus est.* (r. 38. coll. 23.) *Cruci* vero *affixus quiddam amplius passus est, quam si alio mortis genere affectus esset, nam mors crucis a Deo erat maledicta.* (qu. et resp. 39.) Interim (x) *in animi angustias, cruciatus et terrores inenarrabiles, cum antea, tum maxime in cruce pendens, fuit demersus.* (r. 44.) Sic *in cruce corpus eius* est *fractum, et sanguis eius pretiosus est profusus.* (r. 75. coll. 1. 69, 70.) Mox *sepultus est, ut eo testatum faceret, se vere mortuum esse.* (r. 41.) *Tertio die resurrexit a mortuis, eoque mortem devicit.* (r. 45.) Deinceps, *aspicientibus discipulis, de terra in coelum sublatus est, atque etiamnum ibidem est.* (r. 46.) *Itaque*, quamvis *secundum suam divinitatem, maiestatem, gra-*

(w) Quaest. 38. Lat. *Pilato.* Germ. et Belg. *Pontio Pilato.* Resp. 38. Germ. *vnder dem weltlichen Richter.* Belg. *onder den weereltlicken Rechter.*

(x) Resp. 44. Germ. *vnaussprechliche angst, schmertzen vnd schrecken, die er auch an seiner seelen am Creutz vnd zuvor erlitten.* Belg. *onwtsprekelicke benauwtheit, smerten, verschrikkinghe ende hellische quael, in welcken hy in sijn gantsch lijden, maer in sonderheyt aen 't kruys ghesoncken was.*

gratiam et Spiritum, nobiscum est usque ad finem mundi, tamen *secundum naturam humanam*, cum *glorioso* et (y) *sacrosancto corpore suo, iam non est in terra, sed in coelum ascendit.* (r. 47. 50. 57.) 76. 80.) *Isto* autem *pacto duae naturae in Christo minime divelluntur; nam, cum divinitas comprehendi non queat et omni loco praesens sit, necessario consequitur, esse eam quidem extra humanam naturam, quam assumsit, sed nihilo minus tamen esse in eâdem, eique personaliter unitam permanere.* (qu. et resp. 48.) *Ideo* vero *in coelum ascendit Christus, ut sedeat ad dexteram Dei Patris omnipotentis, seque caput* (z) *suae Ecclesiae declaret, per quod Pater omnia gubernat, ibi*que *adoretur.* (r. 49, 50. 80. coll. 23.) *Inde venturus est, ut iudicet vivos et mortuos, omnes hostes* contumaces *in aeternas poenas abiiciat, electos* vero amicos *ad se* (a) *in coelestia gaudia et sempiternam gloriam traducat.* (r. 46. 52.) Quapropter merito dicitur *Dominus* (r. 18. 34.) et *Rex omnium creaturarum aeternus*, (r. 32.) qui a se redemtos *suo verbo et Spiritu gubernat*, (b) *par-*

(y) Resp. 76. Germ. *gebenedeyten.* Belg. *heyligen.*

(z) Resp. 50. Germ. *seiner Christlichen kirchen.* Belg. *siner Christelijcke Kercke.*

(a) Resp. 52. Germ. *in die himlische freud und herrligkeit neme.* Belg. *in die hemelsche blijschap ende heerlickheyt nemen sal.*

(b) Resp. 31. Germ. *und uns bey der erworbenen erlösung schüt-*

partemque iis *salutem tuetur ac conservat*. (r. 31.)

§. 6.

De salute a Christo hominibus allatâ.

Ipse Christus professus est, se venisse et moriturum esse, ut hominibus miseris, dummodo ipsi fidem habeant, salutem afferret. (Matth. XVIII: 11. XX: 28. Ioh. VI: 38—40. 51. X: 10, 11, 17. XII: 47.) Id ipsum praedicare iussit legatos suos: (Luc. XXIV: 46—48.) qui proinde hanc salutem omnibus audientibus nunciarunt, credentibusque promiserunt. (Act. IV: 12. V: 31. XIII: 38, 39. XVI: 30, 31. Rom. X: 9. 1 Thesf. I: 10. 1 Tim. I: 15. 1 Ioh. IV: 14.) Propterea Iesum Christum definite dixerunt τὸν σωτῆρα· doctrinam suam τὸ εὐαγγέλιον et τὸν λόγον τῆς σωτηρίας, (Eph. I: 13. Act. XIII: 26.) τῆς χάριτος, (Act. XIV: 3.) τῆς καταλλαγῆς, (2 Cor. V: 19.) ζωῆς. (Phil. II: 16.)

Itaque et in eo laudanda est Catechesis Palatina, quod salutem, a Christo hominibus allatam, laudet, vimque celebret saluberrimam ad Christianos redundantem, ex iis, quae unicus ille mundi Conservator, *et* olim egit ac passus est, *et* in coelum re-

schützet und erhelt. Belg. *ende ons bi der verworvene verlossinge beschudt ende behoudt.*

redux perpetuo praestat, *et* deinceps est procuraturus.

Universe Christus dicitur *Salvator*, (qu. 29.) *Servator noster unicus*, isque *perfectus* (r. 29, 30.) et (c) *fidissimus:* (r. 1.) item *Liberator*, (qu. 15.) *per* quem *salus redditur*, (r. 20.) *qui* (d) *factus est nobis Sapientia a Deo*, *Iustitia*, *Sanctificatio et Redemptio*. (r. 18. coll. 24.) Denique *Mediator*, (qu. 18. resp. 36.) *propter* quem *Deus*, *Pater* eius, est *Deus Paterque noster*, (r. 26. qu. 86. r. 117. 120.) *peccata* nobis *remittens*. (r. 81.)

Nominatim Christus liberare nos dicitur, *tum* inscitiâ et errore, *tum* malitiâ et pravitate, *tum* delictorum poenâ, *tum* denique omni miseriâ, quâ vita terrestris premitur.

Liberat nos inscitiâ et errore Christus, utpote (e) *summus Propheta ac Doctor*. Conf. hac de re memorata, §. 5. e resp. 3, 31 et 118.

Liberat nos malitiâ et pravitate. (f) *Salvat nos ab omnibus peccatis nostris*. (r. 29.) *Per Spiritum sanctum*, *nos renovat ad sui imaginem*, (r. 86. coll.

(c) Resp. 1. Lat. *fidissimus Dominus et Servator*. Germ. *getrewe Heiland*. Belg. *getrauwe Salichmaeker*.

(d) Resp. 18. Germ. *der vns zur volkomenen erlösung vnd gerechtigkeit geschenckt ist*. Belg. *die ons tot een volkomen verlossinge ende gerechticheyt ghescHoncken is*.

(e) Resp. 31. Additur in Germ. *vnserm*, in Belg. *onsen*.

(f) Resp. 29. Germ. *macht vns selig von vnsern sünden*. Belg. *ons salich maect, ende van onsen sonden verlost*.

coll. 70.) nos (g) *expiat* (r. 73.) et (h) *sanctificat:* (r. 70.) *lavat* nos *a sordibus animae, hoc est, ab omnibus peccatis, quo ipsius fiamus membra.* (r. 69, 70. coll. 73.) *Virtute mortis eius, vetus noster homo una cum eo cruci figitur, interimitur ac sepelitur, ne (i) pravae cupiditates et desideria carnis posthac in nobis regnent, sed nos ipsos (k) ei hostiam gratitudinis offeramus.* (r. 43.) *Potentia eius in vitam reversi, ad novam excitamur vitam.* (r. 45.) *Ad dexteram Dei* evectus *in nos coelestia dona effundit.* (r. 51.) *Nos (l) promtos et paratos reddit, ut ipsi,* h. e. ipsius in gratiam, *deinceps vivamus,* (r. 1.) *magis magisque peccatis moriamur, et (m) sancte inculpateque vivamus.* (r. 70.).

Li-

(g) Resp. 73. Lat. *expiari.* Germ. *hinweg genommen werden.* Belg. *weghghenomen werden.*

(h) Resp. 70. Lat. *ipso sanctificante membrum Christi fieri.* Germ. *zu einem glied Christi geheiliget sein.* Belg. *tot lidtmaaten Christi geheyliget sijn.*

(i) Resp. 43. Germ. *die bösen lüste des fleisches.* Belg. *die boose lusten des vleesches.*

(k) Resp. 43. Germ. *im zur danckfagung auffopffern.* Belg. *hem tot eene danckbaerheit offeren.*

(l) Resp. 1. Germ. *im forthin zu leben von hertzen willig vnd bereid macht.* Belg. *hem voortaen te leuen van herten willigh ende bereydt maect.*

(m) Resp. 70. Germ. *in einem Gottseligen, vnstreflichen leben wandlen.* Belg. *in een Godsaligh, onstraffelick leuen wandelen.*

Liberat nos Christus poenâ delictorum meritâ, per sanctam suam vitam ac mortem, quam pro nobis subiit, ut nos Deo reconciliaret. Hoc gravissimum doctrinae Christianae caput, praeeuntibus Iesu et Apostolis, Catechismi Palatini scriptores variis exponunt dictis, cum propriis, tum tropicis. *Christus*, inquiunt, *pro nobis passus toto vitae suae* mortalis *tempore*, *praecipue vero in eius extremo*, *damnatus*, *cruci affixus et mortuus*, *iram Dei adversus peccatum universi generis humani corpore et animo sustinuit*; (r. 37—40. coll. 14, 17.) *se pro nobis Dei iudicio statuit*; (r. 52.) *maledictionem nobis incumbentem in se recepit*; (r. 39. 52.) *pro peccato* nostro *dependit*: (r. 16. coll. 18.) *ut suâ passione corpus et animam nostram liberaret ab aeternâ damnatione*, (*n*) *angustiis et cruciatibus inferni*; (r. 37. 44.) *nos a severo Dei iudicio*, (*o*) *quod omnes manebat*, *eximeret*; (r. 38.) *et nobis gratiam Dei amissamque iustitiam et vitam aeternam* (*p*) *repararet*. (r. 37. 45. coll. 17.) *Suâ innocentiâ*, *passione et morte*, *peccata nostra tegit*, (*q*) *ne in conspectum Dei veniant*. (r. 36. coll. 81.)

Non

(*n*) Resp. 44. Germ. *von der hellischen angst vnd pein.* Belg. *van der hellische benauthеyt ende pijne.*

(*o*) Resp. 38. Germ. *das vber vns gehen solte.* Belg. *dat ouer ons gaen soude.*

(*p*) Resp. 17. Lat. *reparare.* Germ. *erwerben.* Belg. *verweruen.*

(*q*) Resp. 36. Haec non adduntur in *Germ.* aut *Belg.*

Non auro, nec argento, sed precioso suo sanguine, nos (*r*) *a peccatis redemit:* (r. 34. coll. 1. 86.) ut adeo *Deus omnia peccata nostra, atque etiam* (*s*) *pravitatem, quae in nobis etiamnum haeret, propter Christi sanguinem non imputet, sed remittat.* (qu. et r. 126.) Christus (*t*) *summus* est *Pontifex, qui nos redemit, unico sui corporis* (*u*) *sacrificio propitiatorio,* (r. 31. coll. 37. qu. 43. 75.) *in cruce pro nobis* (*v*) *oblato* et *peracto:* (r. 67. coll. 66. 75.) *in* quo *sacrificio pro nobis profudit sanguinem* suum, (r. 70. 75.) *qui solus* (*w*) *expiat, lavat purgat*que *nos a sordibus animae, hoc est, ab omnibus peccatis.* (r. 69. 71, 72, 73.) *Propter unicum illud Christi sacrificium habemus perfectam remissionem omnium nostrorum peccatorum et vitam aeternam.* (r. 80. coll. 66. 76.) Hoc igitur *sacrificium est unicum nostrae salutis fundamentum, omnis*que *nostra salus in eo est posita.* (qu. et r. 67.) *Anima nostra, Christi corpore pro nobis cruci-*

(*r*) Resp. 34. Germ. *von der sünden erlöset hat.* Belg. *van alle onse sonden verlost heeft.*

(*s*) Resp. 126. Germ. *das böse, so uns noch immerdar anhenget.* Belg. *die boosheyt die ons altijt aenhanght.*

(*t*) Resp. 31. Germ. *einige hohe Priester.* Belg. *eenighe hooge Priester.*

(*u*) Resp. 37. Germ. *Sünopffer.* Belg. *soenoffer.*

(*v*) Resp. 67. Germ. *geschehen.* Belg. *die ghescheidt is.*

(*w*) Resp. 73. Conf. annot. *g.* pag. 123.

cifixo et ſanguine pro nobis fuſo, *ad vitam aeternam ab eo* (*x*) *paſcitur* et *nutritur*. (r. 75. 79.) Sic igitur *Christus*, *Mediator noster*, (r. 36. coll. qu. 15. 18.) *Deo* (*y*) *nos reconciliat*, (qu. 12.) (*z*) *iuſtitiae et veritati Dei ſatisfaciens pro omnibus peccatis nostris*. (r. 40. coll. 1.) Haec *perfecta Christi ſatisfactio*, *iuſtitia et ſanctitas eius*, *ſola nostra est iuſtitia coram Deo;* (r. 61.) nobis enim *imputatur ac donatur*, (*a*) *perinde ac ſi neque ullum ipſi peccatum admiſiſſemus*, *neque ulla* nobis *labes inhaereret*, *imo vero quaſi eam obedientiam*, *quam pro nobis Christus praestitit*, *ipſi perfecte praestitisſemus*. (r. 60. 79. 115.) *Propter* hanc *ſatisfactionem Christi Deus nostrorum peccatorum*, *atque illiûs etiam pravitatis*, *cum quâ nobis per omnem vitam pugnandum est*, (*b*) *memoriam omnem deponit*, *et nos iuſtitiâ Christi gratis donat*, *ne unquam in*

(*x*) Resp. 75. Lat. *paſcere*. Germ. *ſpeiſen vnd trencken*. Belg. *ſpijzen ende laven*.

(*y*) Quaest. 12. Lat. *Deo reconciliari*. Germ. *widerumb zu gnaden kommen*. Belg. *wederom ter ghenaeden kommen*.

(*z*) Resp. 40. *von wegen der gerechtigheit vnd warheit Gottes*. Belg. *van weghen der gerechticheit ende waerheit Godes*.

(*a*) Resp. 60. Lat. *perinde ac — — inhaereret*. Germ. *als hette ich nie keine ſünd begangen noch gehabt*. Belg. *even als hadde ic noyt ſonde ghehadt noch gedaen*.

(*b*) Resp. 56. Lat. *memoriam omnem deponit*, *et*. Germ. *nimmermehr gedencken wil*, *ſonder*. Belg. *nemmermeer en wil ghedencken*, *maer*.

in iudicium veniamus. (r. 56.) Itaque, (c) *propter unius Christi meritum, remisſio peccatorum, aeterna iuſtitia et vita, nobis donatur* (d) *gratis ex Dei miſericordiâ.* (r. 21. coll. 84.)

Denique Christus liberat nos omni miſeriâ, quâ in hac vita mortali premimur. Scilicet, quamvis, *ſecundum naturam humanam, in coelo est, ibi* tamen (e) *nostrâ cauſâ est;* (r. 46, 47.) *asſidue* enim *pro nobis apud Patrem intercedit,* (r. 31. 49.) *ſuum*que *Spiritum mittit, cuius efficaciâ, non terrena, ſed ſuperna quaerimus,* (r. 49.) et *de vita aeterna certi ſumus.* (r. 1.) *Secundum divinitatem ſuam, maieſtatem, gratiam et Spiritum, nobiscum est, usque ad mundi finem;* (qu. et r. 47.) *ab omni potestate diaboli nos liberat, et* (f) *ſibi proprios vindicat;* (r. 1. 34.) *ſua potentia nos contra omnes hostes protegit,* (g) *defendit,* (r. 51.) *atque ita conſervat, ut ſine voluntate Patris coelestis ne pilus quidem de capite posſit cadere, imo vero etiam omnia* (h) *ſaluti nostrae ſervire oporteat.* (r.

(c) Resp. 21. Germ. *allein umb des verdiensts Christi willen.* Belg. *alleen om de verdienst Christi wille.*

(d) Resp. 21. Germ. *von Gott, auſs lauter gnaden.* Belg. *van Godt, wt louter ghenaeden.*

(e) Resp. 46. Germ. *vns zu gut.* Belg. *ons te goede.*

(f) Resp. 34. Germ. *ihm zum eigenthumb erkaufft.* Belg. *ghekocht, ende alſo hem tot eenen eygendom gemaect.*

(g) Resp. 51. Germ. *erhelt.* Belg. *bewaert.*

(h) Resp. 1. Lat. *ſaluti meae.* Germ. *zu meiner ſeligkeit.* Belg. *tot myner ſalicheyt.*

(r. 1.) Quando morimur, *Christus animam nostram*, (*i*) *postquam e corpore excesſit, e vestigio ad ſe extollit et asſumit:* (r. 49. 57.) *carnem* vero, *ſuâ potentiâ excitatam* et *rurſus animae unitam*, (*k*) *glorioſo ſua corpori conformabit.* (r. 57.) Tandem, *rediturus e coelo ad iudicandum vivos et mortuos; omnes ſuos nostrosque hostes in aeternas* (*l*) *poenas abiiciet, nos vero cum omnibus electis ad ſe in coelestia gaudia et* (*m*) *ſempiternam gloriam traducet.* (qu. et r. 52.)

§. 7.

De Spiritu ſancto.

Lavatione ſacrâ, iubente Christo, initiandos εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου πνεύματος (*n*) oportet credere et profiteri de Spiritu ſancto, quae a Doctore illo divino huiusque legatis accepimus. Quocirca et Catechismi Palatini Scriptores haec de Spiritu illo tradiderunt.

Spi-

(*i*) Resp. 57. Germ. *nach dieſem leben.* Belg. *nae deſen leuen.*

(*k*) Resp. 57. Germ. *dem heiligen leib Christi.* Belg. *den heyligen lijf Christi.*

(*l*) Resp. 52. Germ. *verdamnuſt werffe.* Belg. *verdoemenis werpe.*

(*m*) Resp. 52. Germ. *herrligkeit neme.* Belg. *heerlickheyt neme.*

(*n*) Matth. XXVIII: 19. *Cat.* resp. 71.

Spiritus sanctus, idem qui *Spiritus* (o) *Dei* (r. 8. 123. 127.) et (p) *Christi*, (r. 1. 54. 69. qu. 70. 71. r. 73.) *est* (q) *verus et coaeternus Deus cum Patre et Filio*. (r. 53.) *Spiritus sancti operatione Dei Filius humanam naturam assumsit*. (r. 35.) *Eo unctus est Christus*. (r. 31.) *Ille in Christo habitat*. (r. 76.) *Nobis* etiam *nostrisque liberis promittitur*. (r. 74.) A *Patre coelesti implorandus est*. (r. 115. 116.) *Datur nobis*, (r. 53.) *Christo cum* de coelo (r) *mittente*. (r. 49.) Quapropter ea, quae *Spiritus* agit, promiscue dicuntur a *Deo* et *Christo* acta *per* Spiritum. (r. 53. 73. 127. al.) Hic igitur *docet nos*, *loquens* in libris sacris. (qu. et r. 73. item (s) r. 78.) *Per Euangelium* eiusque *praedicationem*, *fidem* salutarem *efficit* et (t) ac-

(o) Resp. 8. Lat. *Spiritum Sanctum*. Germ. *den Geist Gottes*. Belg. *den Gheest Gods*. Resp. 127. Lat. *Spiritus tui*. Germ. *deines heiligen Geistes*. Belg. *uwes heylighen Gheestes*.

(p) Resp. 1. Lat. *suo Spiritu*. Germ. *durch seinen heiligen Geist*. Belg. *door synen heyligen Gheest*.

(q) Resp. 53. Germ. *gleich ewiger Gott mit dem Vater vnd dem Son*. Belg. *'t samen met den Vader ende den Sone, een eewich God*. Conf. dicta, de Deo Patre, Filio et Spiritu Sancto, §. 2. pag. 111.

(r) Resp. 49. Lat. *mittit*. Germ. *herab sendet*. Belg. *sendet*.

(s) Quae in Lat. habentur resp. 78. *et usitata Spiritui sancto de his loquendi forma*, non habentur in Germ. aut Belg.

(t) Resp. 21. Germ. *in mir würcket*. Belg. *in my werct*. Resp. 65. Germ. *würckt in vnsern hertzen*. Belg. *werckt in ons herte*.

accendit in cordibus nostris. (r. 21. 65. coll. 54.) *Christi et omnium eius beneficiorum nos participes facit*, (r. 53. coll. 51.) *nos* (*u*) *ei inserit* (r. 80.) et *cum eo unit.* (r. 76.) *In nobis habitat* (r. 76.) *suumque opus facit.* (r. 103.) *Nos* (*v*) *vivificat*, (r. 76.) *regenerat*, (r. 8.) *renovat* (*w*) *ad Christi imaginem*, (r. 86.) *sanctificat*, (r. 70.) *expiat*, (r. 73. conf. not. *g* pag. 123.) *lavat* et *abluit a sordibus animae*, (r. 69. qu. 70. 71. r. 73.) *promptos et paratos reddit*, *ut Christo vivamus*, (r. 1.) *nec terrestria sed superna quaeramus*, (r. 49.) *nos gubernat*, (r. 76.) *firmat in spirituali certamine*, (r. 127.) *consolatur*, (r. 53.) *de vitâ aeternâ certos facit* (r. 1. coll. 49.) *et nobiscum in aeternum manet.* (r. 53.)

§. 8.

De fide, conversione, bonis operibus et precibus.

Christus et Apostoli liberationem et salutem, quam Deus per Filium et Spiritum sanctum gratui-

(*u*) Resp. 80. *inseri Christo.* Germ. in tertiâ et subsecutis editionibus, *Christo werden eingeleibt.* Belg. *Christo werden ingelijft.*

(*v*) Resp. 76. Lat. *vivificemur.* Germ. *ewig leben.* Belg. *eewighlick leuen.*

(*w*) Resp. 86. Lat. *ad imaginem sui.* Germ. *zu seinen ebenbild.* Belg. *tot sijnen euenbilde.*

tuito donat, promittunt, non omnibus Euangelii nuncium audientibus, sed fidem ei habentibus et obtemperantibus. Conf. Ioh. III: 5. 15, 16. Matth. V: 20. VII: 21—23. Marc. XVI: 16. Luc. XXIV: 47. Act. II: 38. III: 19. X: 43. XVI: 30, 31. Rom. I: 16. II: 13. Gal. V: 19—24. Iac. II: 14—26. 1 Ioh. I: 7. V: 1—5. coll. Euang. I: 12, 13.

Iccirco Scriptores Catechismi Palatini, in doctrinâ Christianâ tradendâ, inprimis quoque docuerunt, quae sit fidei et τῆς μετανοίας indoles, necessitas et vis salutaris.

Et de fide quidem Christianus haec profitetur. *Per Christum salus hominibus redditur perditis, non omnibus, verum iis tantum, qui verâ fide ipsi* (x) *inseruntur, eiusque beneficia* (y) *amplectuntur.* (r. 20.) *Est autem fides, non tantum* (z) *notitia,* (a) *quâ firmiter assentior omnibus, quae Deus nobis in verbo suo patefecit, sed etiam* (b) *certa fiducia, a Spiritu sancto, per Euangelium* (c) *in corde meo*

(x) Resp. 20. Germ. *eingeleibet.* Belg. *inghelijft.*

(y) Resp. 20. Germ. *alle — annemen.* Belg. *alle — aennemen.*

(z) Resp. 21. Germ. *ein gewisse erkanntnuss.* Belg. *een seker weten oft kennisse.*

(a) Resp. 21. Germ. *dardurch ich für war halte.* Belg. *daer door ic voor waerachtich houde.*

(b) Resp. 21. Germ. *ein hertzliches vertrawen.* Belg. *een hertelick vertrauwen.*

(c) Resp. 21. Lat. a Sp. S. *in corde meo accensa.* Germ. *wel-*

meo accensa, quâ (*d*) *in Deo acquiesco, certo statuens, non solum aliis, sed mihi quoque remissionem peccatorum, aeternam iustitiam et* (*e*) *vitam donatam esse, idque gratis* (*f*) *ex Dei misericordiâ,* (*g*) *propter unius Christi meritum.* (r. 21.) (*h*) *Solâ* hac *fide iustus sum coram Deo:* (qu. et resp. 60.) *non, quod dignitate meae fidei Deo placeam, sed quod sola satisfactio, iustitia et sanctitas Christi mea iustitia sit coram Deo; ego vero eam non aliâ ratione quam fide amplecti et mihi* (*i*) *applicare queam.* (r. 61. coll. 60. et qu. 65.) *Ex* hac *verâ fide fiunt bona opera.* (r. 91.) *Fieri enim non potest, quin, qui per* (*k*) *fidem Christo sunt* (*l*) *insiti, fructus* (*m*) *ferant gratitudinis,* (r. 64.) *ex* quibus *de suâ quisque fide certi simus.* (r. 86.)

Nul-

welches der H. G. *in mir würcket.* Belg. *wele* de H. G. *in my werct.*

(*d*) Resp. 21. Verba: *quâ in Deo acquiesco, certo statuens* non habent Germ. aut Belg.

(*e*) Resp. 21. Germ. *seligkeit.* Belg. *saelicheidt.*

(*f*) Resp. 21. Germ. *von Gott, aus lauter gnaden.* Belg. *van Godt, wt louter ghenaeden.*

(*g*) Conf. not. *c* pag. 127.

(*h*) Resp. 60. Germ. *allein durch waren glauben.* Belg. *alleen door een oprecht gelooue.*

(*i*) Resp. 61. Germ. *zueignen.* Belg. *toeeygnen.*

(*k*) Resp. 64. Germ. *waren glauben.* Belg. *een waerachtig gelooue.*

(*l*) Resp. 64. Germ. *eingepflantzt.* Belg. *in gheplant.*

(*m*) Resp. 64. Germ. *bringen.* Belg. *voortbringhen.*

Nullo igitur modo posſunt ſervari, qui (n) *ingrati et in peccatis ſecure perſiſtentes a ſua pravitate ad Deum non convertuntur, neque opera bona faciunt.* (qu. et r. 86, 87.) Ea (o) *converſio hominis ad Deum conſtat* (p) *mortificatione veteris et vivificatione novi hominis.* (r. 88. coll. r. 43. 45. 70.) *Veterem hominem mortificare est* (q) *vere et ex animo dolere quod peccatis tuis Deum offenderis, eaque magis ac magis odisſe et fugere.* (r. 89.) *Vivificatio novi hominis est* (r) *vera laetitia in Deo per Christum, et ſerium ac promptum ſtudium inſtituendi vitam ex voluntate Dei, omniaque bona opera exercendi.* (r. 90. coll. 113, 114.)

(n) Quaest. 87. Germ. *ſich von jrem vndanckbaren vnbuſsfertigen wandel zu Gott nicht bekeren?* Belg. *in haeren Godleoſen, ondancbaeren laven voortvaerende, ſick tot Godt niet en bekeeren?*

(o) Quaest. 88. Lat. *conv. hom. ad D.* Germ. *die warhafftige Buſs oder bekerung des menſchen?* Belg. *die waerachtige bekeeringe des menſchen?*

(p) Resp. 88. Germ. *abſterbung des alten vnd aufferſtehung des newen menſchen.* Belg. *affſtervinghe des ouden ende opſtandinghe des nieuwen menſches.*

(q) Resp. 89. Germ. *im die ſünde von hertzen laſſen leids ſein.* Belg. *een hertelick leetweſen, dat wy God door onſe ſonden vertoorent hebben.*

(r) Resp. 90. Germ. *Hertzliche freud in Gott, vnd luſt vnd lieb haben nach den willen Gottes, in allen guten wercken zu leben.* Belg. *Het is een hertelicke vreugd in Godt door Christum, ende luſt ende liefde, nae den wille Gods in allen goeden wercken te leben.*

114.) *Opera* autem *bona tantum ea ſunt, quae ex verâ fide, ſecundum legem Dei* (*s*) *fiunt, et ad eius ſolius gloriam referuntur.* (r. 91.) Haec facienda ſunt, *ut* eximiis (*t*) *beneficiis per Christum affecti in omni vitâ nos erga Deum gratos declaremus, et ipſe per nos celebretur; ut nos* ipſi *de fide* noſtrâ *certi ſimus; et ut* (*u*) *vitae nostrae integritate alios Christo lucrifaciamus.* (qu. et r. 86.)

Itaque oportet nos, *unicum et verum Deum recte agnoſcere, ei ſoli fidere,* (*v*) *ſummâ humilitate et patientiâ* nos *ei ſubiicere, ab eo ſolo omnia bona exſpectare, intimo cordis affectu eum amare, revereri, venerari, adeo ut omnibus potius creaturis* (*w*) *renunciemus, quam ut vel minimum contra eius voluntatem committamus.* (r. 94.) Tum *nullâ aliâ ratione eum colere, quam quâ*

(*s*) Resp. 91. Germ. *jm zu ehren geſchehen.* Belg. *hem ter eeren gheſchieden.*

(*t*) Resp. 86. Lat. *tantis beneficiis affecti.* Germ. *für ſeine wolthat.* Belg. *voor ſijne weldaeden.*

(*u*) Resp. 86. Germ. *mit vnſerm Gottſeligen wandel, unſere nechſten auch Christo gewinnen.* Belg. *door onſen Godtſaligen wandel onſe naesten ooc Christo ghewonnen werden.*

(*v*) Resp. 94. Lat. *ſummâ hum. et pat. me illi ſubiiciam.* Germ. *in aller demut vnd gedult von jm allein* caet. Belg. *in aller ootmoedichheyt ende lijdſaemheit, my hem alleen onderwerpe.*

(*w*) Resp. 94. Lat. *renunciem.* Germ. *vbergebe.* Belg. *afgae, ende vaeren laete.*

quâ se in suo verbo coli praecepit. (r. 96.) *Sacrosancto Dei nomine non, nisi* (*x*) *summâ cum religione et veneratione, uti;* (r. 99.) *pio et* (*y*) *legitimo iuramento fidem nostram firmare et veritatem stabilire;* (r. 101, 102.) *ut Deus* (*z*) *verâ et constanti confessione, invocatione, omnibus denique verbis et actionibus nostris celebretur.* (r. 99.) Porro (*a*) *coetus divinos, cum aliis tum praecipue festis diebus, studiose frequentare,* (*b*) *ut verbum Dei diligenter audiamus,* (*c*) *sacramentis utamur,* (*d*) *precibus publicis nostras quoque preces adiungamus,* (*e*) *pro facultatibus aliquid conferamus in pauperes.* (r. 103.) Proinde *studiose vitare et*

(*x*) Resp. 99. Germ. *mit forcht vnd ehrerbietung.* Belg. *met vreese ende eerbiedinghe.*

(*y*) Resp. 102. Germ. *ein rechtmessiger ayd.* Belg. *eenen rechten eedtsweeren.*

(*z*) Resp. 99. Germ. *von vns recht bekent — werde.* Belg. *van ons recht bekent — werde.*

(*a*) Resp. 103. Germ. *daß ich sonderlich am feiertag zu der gemeine Gottes vleissig komme.* Belg. *dat ick in sonderheydt op den Sabbath, dat is op den rustdach, tot der Ghemeynte Gods neerstelick kome.*

(*b*) Resp. 103. Germ. *das wort Gottes zu lernen.* Belg. *om Gods Woort te hooren.*

(*c*) Resp. 103. Germ. *die heiligen Sacrament.* Belg. *die Sacramenten.*

(*d*) Resp. 103. Germ. *den Herren offentlich anzuruffen.* Belg. *Godt den Heere opentlick aen te roepen.*

(*e*) Resp. 103. Germ. *und das Christlich almoßt zu geben.* Belg. *ende den Aermen Christelijcke handtreykinghe te doen.*

et fugere omnem idololatriam, *magiam*, (*f*) *incantationem*, *superstitionem*, *invocationem creaturarum*; (r. 94, 95. 102.) *imaginum cultum*, (r. 96—98.) *periurium et temerarium iuramentum.* (r. 99, 100.)

Deinde oportet nos *animae* nostrae *saluti* consulere, (r. 94.) *nos ipsos non laedere*, *aut scientes in aliquod periculum coniicere*, (r. 105.) (*g*) *temperanter*, *modeste et caste vivere*, *animum et corpus pure sancteque* (*h*) *possidere*, ut sint *templa Spiritus sancti*, (r. 108, 109.) *sedulo et fideliter operari*, (r. 111.) *abstinere a foedis cupiditatibus*, *avaritiâ*, (*i*) *donorum*que *divinorum profusione et abusu.* (r. 109, 110.)

Oportet quoque *proximum aeque ac nos ipsos diligere*, (*k*) *humanitate*, (*l*) *lenitate*, *mansuetudine*, *patientiâ et misericordiâ*, *erga eum uti*, *quodque ei damno esse possit*, *quantum in nobis est*, *avertere*, (r. 107.) *famam eius et existimationem*, *quan-*

(*f*) Resp. 94. Germ. *abergläubische segen.* Belg. *waersegghinghe.*

(*g*) Resp. 108. Germ. *keusch vnd züchtig leben.* Belg. *kuysch ende tuchtelick leuen.*

(*h*) Resp. 109. Germ. *bewaren.* Belg. *bewaeren.*

(*i*) Resp. 110. Germ. *vnnütze verschwendung seiner gaben.* Belg. *misbruyck ende verquistinge sijner gaeuen.*

(*k*) Resp. 107. Germ. *freundligkeit.* elg. *alle vriendelickheit.*

(*l*) Resp. 107. Germ. *friede.* Belg. *vrede.*

quantum queamus, *defendere et augere*, *in omnibus negotiis veritatem* (*m*) *sectari*, *et id quod res est libere ac constanter profiteri*, (r. 112.) (*n*) *eius commoda et utilitates*, *quantum possim*, *adiuvare et augere*, (*o*) *egestati et calamitati subvenire*, *universe ita cum eo agere*, *ut nobiscum agi cuperemus*, (r. 111.) (*p*) *ita animo affectos esse*, *ut ne inimicis quidem benefacere dubitemus.* (r. 107.) Proinde abstinere ab *invidiâ*, *odio* et *vindictâ*, (r. 105, 106.) a *furto*, (*q*) *malis artibus et aucupiis*, (r. 110.) a *calumniis*, *conviciis*, *mendaciis* et *iniquo iudicio.* (r. 112.)

Nominatim coniuges oportet, *in sacro coniugio adulterium et id genus turpitudines odisse et detestari*, *temperanter casteque vivere.* (r. 108, 109.) Liberos, *parentibus honorem et fidem praestare*, *ipsorum fidelibus praeceptis et castigationibus*,

(*m*) Resp. 112. Lat. *sectari* — — *profiteri.* Germ. *liebe*, *aufrichtig sage und bekenne.* Belg. *lief hebbe*, *oprechtelick spreke ende bekenne.*

(*n*) Resp. 111. Lat. *commoda* — *augere.* Germ. *nutz*, *wo ich kan und mag*, *fürdere.* Belg. *nut*, *daer ick kan ende mach*, *voordere.*

(*o*) Resp. 111. Germ. *dem dürftigen in seiner noth helffen.* Belg. *den nootdruftighen helpen.*

(*p*) Resp. 107. Lat. *ita* — — *dubitemus.* Germ. *auch unsern feinden guts thun.* Belg. *ooc onse vyanden goet doen.*

(*q*) Resp. 110. Germ. *böse stück und anschlege.* Belg. *boose stucken ende aenslaegen.*

bus, *eâ quâ par est*, *obedientiâ sese submittere*, (*r*) *vitia eorum et mores patientiâ tolerare*. (r. 104.) Cives, *magistratui*, quem *Deus gladio armavit*, *obedire*. (r. 101. 105. 110.) Quoscunque subditos, *omnibus*, *qui ipsis praesunt*, *debitum honorem*, *fidem et obedientiam praestare*, *illud semper cogitantes*, *Deum nos illorum manu velle ducere ac regere*. (r. 104.) Coetuum Christianorum socios, operam dare, ut *ministerium Euangelii et scholae conserventur*, (r. 103.) *et quae acceperunt*, *dona in commune commodum et universorum salutem*, *prompte et alacriter conferre*. (r. 55.).

Hanc *legem*, bonorum operum normam, *exacte praedicari vult Deus*, *primum ut magis magisque agnoscamus*, *quanta sit naturae nostrae ad peccandum propensio*, *tantoque avidius remissionem peccatorum et iustitiam in Christo expetamus*, *deinde ut hoc perpetuo agamus*, *et gratiam Spiritus sancti* (*s*) *a Patre imploremus*, *quo in dies magis ac magis ad imaginem Dei renovemur*, (*t*) *donec aliquando tandem*, *postquam ex hac vitâ decesserimus*, *propositam nobis perfectionem laeti assequamur*. (r. 115.)

Ita-

(*r*) Resp. 104. Lat. *vitia e. et mores*. Germ. *jren gebrechen*. Belg. *haere swackheyt ende ghebreken*.

(*s*) Resp. 115. Germ. *Gott bitten*. Belg. *Godt bidden*.

(*t*) Resp. 115. Germ. *biss wir das ziel der volkommenheit nach diesem leben erreichen*. Belg. *tot dat wy tot dese voorgestelde volcomenheit nae desen leuen gheracken*.

Itaque *Christianis necessaria est precatio*, *in quâ praecipua pars est gratitudinis*, *quam Deus a nobis postulat*, *suam gratiam et Spiritum sanctum* (u) *illis tantum largiens*, *qui* (v) *veris gemitibus continenter haec ab eo petunt*, *et pro iis ipsi gratias agunt*. (r. 116.) Oportet igitur nos, (w) *vero cordis affectu*, (x) *ex intimo nostrae indigentiae ac miseriae sensu*, *premissis verbi divini*, tanquam (y) *firmo fundamento*, *innitentes*, *a solo vero Deo*, *Patre coelesti*, *precari omnia*, *animae corporique necessaria*, *quae Christus precatione*, *quam nos ipse docuit*, *complexus est*. (r. 117—129.)

§. 9.

De Ecclesiâ et disciplinâ ecclesiasticâ.

Qui Dei beneficia grato accipiunt animo, Christumque Dominum profitentur, hi, ipso auctore, do-

(u) Resp. 116. Lat. *illis tantum*. Germ. *allen denen*. Belg. *alleen dien*.

(v) Resp. 116. Lat. *veris*. Germ. *hertzlichem*. Belg. *hertelicken*.

(w) Resp. 117. Germ. *von hertzen*. Belg. *van herten*.

(x) Resp. 117. Germ. *vnsere noht vnd elend recht gründlich erkennen*. Belg. *onsen noot ende allendicheit recht ende grondelile kennen*.

(y) Resp. 117. Lat. *huic firmo fundamento innitamur*. Germ. *daß wir diesen festen grund haben*. Belg. *dat wy desen vasten gront hebben*.

docentibus Apostolis, cenfendi funt cives regni coelestis, focii ecclefiae divinae, a Deo electi, fancto foedere cum eo vincti, Spiritu fancto, veluti membra capiti, Christo Sospitatori coniuncti. Horum liberi ecclefiae funt alumni. Eaque Societas ad Domini legem a legitimis antistitibus est gubernanda. Haec colligimus e dictis Iefu et Apostolorum, Matth. XVI: 18, 19. XVIII: 15—18. XXIII: 8. 10. Ioh. XVII: 20, 21. XX: 21—23. Act. II: 38—47. IV: 32. XX: 28. 1 Cor. V. VII: 14. XII. XIV: 40. 2 Cor. II: 5—10. Eph. I: 3—11. 22, 23. IV: 1—16. 1 Tim. III. Tit. I: 5—9. 1 Petr. V: 1—4. et horum fimilibus. De hoc argumento, quae tradiderint Catechismi Palatini Scriptores, colligere quoque lubet.

Sancta et catholica (qu. 54.) (z) *Dei* (r. 74.) *Christi*que *Ecclefia est coetus*, *ad vitam aeternam electus*, quam *Dei Filius*, *ab initio mundi ad finem*

(z) Lat. *Ecclefia*, Germ. *Kirche*. Belg. *Kercke*. resp. 50. qu. 54. r. 85 ter. *Christliche Kirche*. r. 82. *Gemein*. r. 74. femel. Belg. *Kercke*. resp. 50. qu. 54. *Ghemeynte*, resp. 85. bis. *fijne* (*Christi*) *Ghemeynte*. resp. 85. femel. *Christelicke Kercke*. r. 82. — Lat. *Ecclefia Dei*. resp. 74. femel Germ. *Gottes gemein*. Belg. *Godts Ghemeynte*: femel Germ. *der Christliche Kirche*. Belg. *de Christelicke Kercke*. — Lat. *Ecclefia Christi*, resp. 50. qu. 54. Germ. *Christl. K.* Belg. *Christel. K.* — Lat. *coetus*. resp. 54. 82. Germ. *Gemein*. Belg. *Gemeynte*. — Lat. *Coetus Ecclefiae*. resp. 85. Germ. *Christliche Gemein*. Belg. *Christelicke Ghemeynte*.

nem usque, sibi ex universo genere humano, per Spiritum suum et verbum, in verâ fide consentientem, colligit, tuetur ac servat. (resp. 54. coll. 82. 85.) *Christus* huius *Ecclesiae est caput,* (resp. 49. 50. qu. 51. resp. 57.) *per quod Pater omnia gubernat,* (r. 50.) et cuius *viva membra sunt et perpetuo manebunt universi et singuli credentes:* (r. 54, 55. coll. 32. 49. 51. 85.) *quos ille suâ potentiâ contra omnes hostes protegit ac* (a) *defendit, et in quos coelestia dona effundit:* (r. 51.) qui adeo sunt *sancti* (qu. 55.) et *electi,* (r. 52.) *Christi omniumque eius* (b) *bonorum communionem habent, accepta*que *a Christo dona in commune commodum conferre debent.* (r. 55. coll. 76. 80.) Hi proinde *appellantur Christiani,* tanquam *participes unctionis Christi, ut nomen eius confiteantur,* seque *sistant ipsi vivam gratitudinis hostiam, et in hac vitâ, contra peccatum et Satanam, liberâ* (c) *et bonâ conscientiâ pugnent, et postea aeternum cum Christo regnum in omnes creaturas teneant.* (r. 32. coll. 49.) *Ad* hanc *Dei ecclesiam et foedus infantes Christianorum aeque pertinent ac adulti.* (r. 74. coll. qu. 68. et r. 82.)

Ecclesia, ex (d) *praescripto Christi et Apostolorum,*

(a) Resp. 51. Germ. *erhelt.* Belg. *bewaert.*

(b) Resp. 55. Germ. *schetzen vnd gaben.* Belg. *schatten ende gauen.*

(c) Resp. 32. Lat. *et bonâ* non occurrunt in Germ. aut Belg.

(d) Resp. 32. Germ. *ordnung.* Belg. *ordeninghe.*

114.) *Opera* autem *bona tantum ea ſunt*, *quae ex verâ fide*, *ſecundum legem Dei* (*s*) *fiunt*, *et ad eius ſolius gloriam referuntur.* (r. 91.) Haec facienda ſunt, *ut* eximiis (*t*) *beneficiis per Christum affecti in omni vitâ nos erga Deum gratos declaremus*, *et ipſe per nos celebretur*; *ut nos* ipſi *de fide* nostrâ *certi ſimus*; *et ut* (*u*) *vitae nostrae integritate alios Christo lucrifaciamus.* (qu. et r. 86.)

Itaque oportet nos, *unicum et verum Deum recte agnoſcere*, *ei ſoli fidere*, (*v*) *ſummâ humilitate et patientiâ* nos *ei ſubiicere*, *ab eo ſolo omnia bona exſpectare*, *intimo cordis affectu eum amare*, *revereri*, *venerari*, *adeo ut omnibus potius creaturis* (*w*) *renunciemus*, *quam ut vel minimum contra eius voluntatem committamus.* (r. 94.) Tum *nullâ aliâ ratione eum colere*, *quam quâ*

(*s*) Resp. 91. Germ. *jm zu ehren geſchehen.* Belg. *hem ter eeren gheſchieden.*

(*t*) Resp. 86. Lat. *tantis beneficiis affecti.* Germ. *für ſeine wolthat.* Belg. *voor ſijne weldaeden.*

(*u*) Resp. 86. Germ. *mit vnſerm Gottſeligen wandel*, *vnſere nechſten auch Christo gewinnen.* Belg. *door onſen Godtſaligen wandel onſe naesten ooc Christo ghewonnen werden.*

(*v*) Resp. 94. Lat. *ſummâ hum. et pat. me illi ſubiiciam.* Germ. *in aller demut vnd gedult von jm allein* caet. Belg. *in aller ootmoedichheyt ende lijdſaemheit*, *my hem alleen onderwerpe.*

(*w*) Resp. 94. Lat. *renunciem.* Germ. *vbergebe.* Belg. *afgae*, *ende vaeren laete.*

quâ se in suo verbo coli praecepit. (r. 96.) *Sacrosancto Dei nomine non, nisi* (x) *summâ cum religione et veneratione, uti;* (r. 99.) *pio et* (y) *legitimo iuramento fidem nostram firmare et veritatem stabilire;* (r. 101, 102.) *ut Deus* (z) *verâ et constanti confessione, invocatione, omnibus denique verbis et actionibus nostris celebretur.* (r. 99.) Porro (a) *coetus divinos, cum aliis tum praecipue festis diebus, studiose frequentare,* (b) *ut verbum Dei diligenter audiamus,* (c) *sacramentis utamur,* (d) *precibus publicis nostras quoque preces adiungamus,* (e) *pro facultatibus aliquid conferamus in pauperes.* (r. 103.) Proinde *studiose vitare et*

(x) Resp. 99. Germ. *mit forcht vnd ehrerbietung.* Belg. *met vreese ende eerbiedinghe.*

(y) Resp. 102. Germ. *ein rechtmessiger ayd.* Belg. *eenen rechten eedtsweeren.*

(z) Resp. 99. Germ. *von vns recht bekent — werde.* Belg. *van ons recht bekent — werde.*

(a) Resp. 103. Germ. *dass ich sonderlich am feiertag zu der gemeine Gottes vleissig komme.* Belg. *dat ick in sonderheydt op den Sabbath, dat is op den rustdach, tot der Ghemeynte Gods neerstelick kome.*

(b) Resp. 103. Germ. *das wort Gottes zu lernen.* Belg. *om Gods Woort te hooren.*

(c) Resp. 103. Germ. *die heiligen Sacrament.* Belg. *die Sacramenten.*

(d) Resp. 103. Germ. *den Herren offentlich anzurufen.* Belg. *Godt den Heere opentlick aen te roepen.*

(e) Resp. 103. Germ. *und das Christlich almosst zu geben.* Belg. *ende den Aermen Christelijcke handtreykinghe te doen.*

§. 10.

De Sacramentis.

Christus, ut singulos Ecclesiae socios, beneficiorum divinorum, Euangelio promissorum, certiores faceret, eosque inter se invicem et cum ipso arctius coniungeret, duo instituit ritus sacros, baptismum et coenam. De *baptismo* sacro luculenta sunt dicta Conservatoris nostri, Matth. XXVIII: 19, 20. Marc. XVI: 15, 16. et Ioh. III: 5. et Apostolorum, Petri, Act. II: 38, 39. X: 47. 1 Ep. III: 21. et Paulli, Rom. VI: 3, 4. 1 Cor. I: 13—17. XII: 13. Gal. III: 27. Eph. IV: 5. V: 25—27. Col. II: 11, 12. Tit. III: 4—7. Quibus ea adiungenda sunt, quae professus est Ananias, Christi ad Paullum legatus, Act. XXII: 16. et plura a Luca tradita, c. II: 38—41. VIII: 12—17. 36—38. IX: 17, 18. X: 44—48. XVI: 14, 15. 30—34. XVIII: 8. XIX: 1—7. De *Coenâ* sacrâ aperte docemur Matth. XXVI: 26—28. Marc. XIV: 22—24. Luc. XXII: 19, 20. 1 Cor. X: 15—21. XI: 17—34.

De utroque igitur Christi instituto agere oportuit Catechismi Palatini scriptores, et eo quidem diligentius agere, quo plura superstitiosa et a mente Sospitatoris nostri aliena, in Ecclesiâ Romanâ, erant copulata cum doctrinâ de Baptismi et Coenae ritibus

tibus, qui, unâ cum aliis quinque, iamdudum dici consueverant *Sacramentorum* nomine.

Universe igitur de *Sacramentis* haec docent. *Christus*, (w) *in novo foedere*, non nisi *duo Sacramenta instituit*, (x) *Baptismum et sacram Coenam*: (qu. et r. 68.) *per* quorum *usum Spiritus sanctus fidem in cordibus nostris confirmat*. (r. 65, 67.) *Sacramenta* enim *sunt sacra et in oculos incurrentia* (y) *signa ac sigilla*, *a Deo instituta*, ut, (z) *per ea*, *nobis promissionem Euangelii* (a) *magis declaret et obsignet*, quod (b) *scilicet*, *non universis tantum*, *sed etiam singulis credentibus*, *propter unicum Christi* (c) *sacrificium*, *in cruce peractum*, *gratis donet remissionem peccatorum et vitam aeternam*. (r. 66, 67.) His *utendum* nobis *est* in *coetibus* sacris. (r. 103.) Horum *usus* profanis et contumacibus *est interdicendus*. (r. 85.)

Nominatim de Baptismo sacro haec tradunt. *Christus*

(w) Quaest. 68. Germ. *im newen Testament*. Belg. *in den nieuwen verbonde ofte Testamente*.

(x) Resp. 68. et qu. 69. *den Heiligen Tauff*. Belg. *den heylighen Doop*.

(y) Resp. 66. Germ. *warzeichen*. Belg. *waerteekenen*.

(z) Resp. 66. Germ. *durch den brauch derselben*. Belg. *door 't gebruycken der selven*.

(a) Resp. 66. Germ. *desto besser*. Belg. *dies te beter*.

(b) Resp. 66. Lat. *scilicet — — credentibus*. Germ. *er uns*. Belg. *hy ons*.

(c) Resp. 66. Germ. *opffer*. Belg. *Slachtoffer*.

tus (*d*) *externum aquae lavacrum mandavit, addita hac promissione,* (*e*) *nos non minus certo, ipsius sanguine ac Spiritu, a sordibus animae, hoc est, ab omnibus peccatis lavari, quam aquâ extrinsecus abluti sumus, quâ sordes corporis expurgari solent.* (r. 69—71. et ex his laud. §. 6. pag. 123.) *Haec* Christi *promissio* (*f*) *repetitur, cum Deus, per Spiritum sanctum, in scripturâ, Baptismum nominat lavacrum regenerationis et ablutionem peccatorum:* (r. 71. coll. qu. et r. 73.) *non solum, ut nos doceat, quemadmodum sordes corporis aquâ purgantur, sic peccata nostra sanguine et Spiritu Christi* (*g*) *expiari; verum multo magis, ut nobis hoc divino* (*h*) *symbolo ac pignore certum faciat, nos* (*i*) *non minus vere a peccatis nostris* (*k*) *internâ lotione ablui, quam* (*l*) *ex-*

(*d*) Resp. 69. Germ. *dist eusserlich wasserbad eingesetzt.* Belg. *dit wtwendich waterbadt ingesett.*

(*e*) Resp. 69. Lat. *me non minus certo — — quam.* Germ. *dass ich so gewiss — — so gewiss ich.* Belg. *dat ick so sekerlic — — als ic.*

(*f*) Resp. 71. Germ. *wirdt auch widerholet.* Belg. *werdt oock verhaalt.*

(*g*) Vid. ann. *g* pag. 123.

(*h*) Resp. 73. Germ. *pfand vnd warzeichen wil versichern.* Belg. *Pandt ende watertecken* (waerteeken?) *wil versekeren.*

(*i*) Resp. 73. Lat. *non minus vere — — quam.* Germ. *so warhafftig — — als.* Belg. *so waerachtichlick — — als.*

(*k*) Resp. 73. Germ. *geistlich gewasschen sind.* Belg. *Gheestelick gewasschen sijn.*

(*l*) Resp. 73. Germ. *mit dem leiblichen wasser gewasschen*

externâ et visibili aquâ abluti sumus. (r. 73. coll. 72.) Iccirco Christianorum *infantes etiam sunt baptizandi: nam, cum aeque ac adulti ad foedus et Ecclesiam Dei pertineant, cumque eis, (m) per sanguinem Christi, (n) remissio peccatorum, et Spiritus sanctus fidei effector, non minus quam adultis promittatur, per Baptismum (o) Ecclesiae Dei inserendi sunt, et ab infidelium liberis discernendi, itidem ut, in Veteri (p) foedere, per circumcisionem fiebat, cui, in Novo (q) foedere, substitutus est Baptismus.* (r. 74.)

De (r) *Coenâ Domini* haec docent. *Christus omnes fideles de hoc fracto pane edere et de (s) poculo distributo bibere iussit, in sui memoriam, addita hac promissione: primum, corpus suum (t) non*

schen werden. Belg. *uitwendigh met water gewasschen werden.*

(m) Resp. 74. Germ. *in dem blut Christi.* Belg. *door Christi Bloet.*

(n) Resp. 74. Germ. *die erlösung von sünden.* Belg. *die verlossinge van den sonden.*

(o) Resp. 74. Addunt Germ. *als das Bunds zeichen.* Belg. *als door dat teeken des verbonts.*

(p) Resp. 74. Germ. *Testament.* Belg. *verbont ofte Testament.*

(q) Resp. 74. Germ. *Testament.* Belg. *Verbondt.*

(r) Quaest. 75. Germ. *heiligen Abendmal.* Belg. *heylighen Nachtmaele.*

(s) Resp. 75. Lat. *poculo distributo.* Germ. *diesem Kelch.* Belg. *desen Drinckbeker.*

(t) Resp. 75. Lat. prius *non minus certo — — quam.* Germ. *so*

non minus certo pro nobis *in cruce* (*u*) *oblatum ac fractum*, *et sanguinem suum* nobis *fusum esse*, *quam oculis cernimus*, *nobis panem Domini frangi*, *et poculum communicari*; *deinde animam nostram* (*t*) *non minus certo ipsius* (*v*) *corpore*, *quod pro nobis crucifixum*, *et sanguine qui pro nobis fusus est*, *ad vitam aeternam* (*w*) *ab ipso pasci*, *quam panem et* (*x*) *vinum*, (*y*) *symbola corporis et sanguinis* (*z*) *domini*, *e manu ministri accepta*, (*a*) *ore corporis percipimus*. (r. 75—77 et ex his laud. §. 6. p. 126, 127.) *Christus* autem, *panem appellans suum corpus*, *calicem vero suum sanguinem*, *seu novum foedus per suum sanguinem*, *non solum nos docet*, *quemadmodum panis et vinum sustentant*

so gewiss — — *so gewiss*. Belg. *so sekerlic* — — *als*. Posterius Germ. *so gewist* — — *als*. Belg. *soo sekerlick* — — *als*.

(*u*) Resp. 75. Germ. *geopffert*. Belg. *geoffert*.

(*v*) Resp. 75. Lat. *corpore* — — *fusus est*. Germ. *mit seinem gecreutzigten leib vnd vergossnen blut*. Belg. *met sijnen gekruysten Lichaeme*, *ende vergotenen Bloede*.

(*w*) Resp. 75. Lat. *ab ipso pasci*. Germ. *erselbst* — *speise vnd trencke*. Belg. *hy selue* — *spijst ende laeft*.

(*x*) Resp. 75. Germ. *den Kelch des Herren*. Belg. *den Drincbeker des Heeren*.

(*y*) Resp. 75. Lat. *symbola*. Germ. *welche* — *als gewisse warzeichen* — *gegeben werden*. Belg. *als sekere waerteekenen*

(*z*) Resp. 75. Germ. et Belg. *Christi*.

(*a*) Resp. 75. Lat. *ore corporis percipio*. Germ. *leiblich niesse*. Belg. *mondelick ghenietо*.

tant (*b*) *corporis vitam*, *sic etiam crucifixum suum corpus*, *et effusum suum sanguinem*, *vere esse animae nostrae cibum ac potum*, *quo ad vitam aeternam nutriatur*; *verum multo magis*, (*c*) *hoc visibili signo ac pignore*, *nobis certum facit*, *nos* (*d*) *non minus vere* (*e*) *corporis et sanguinis sui*, *per operationem Spiritus sancti*, *participes* (*f*) *esse*, *quam sacra* (*g*) *ista Symbola*, *in eius memoriam*, *ore corporis percipimus*; *tum etiam*, *quod* (*h*) *eius passio et obedientia tam certo* (*i*) *nostra sit* (*k*) *quasi ipsimet pro nostris peccatis poenas dedissemus et Deo satisfecissemus*. (qu. et r. 78, 79.) Itaque *iis* (*l*) *tantum* (*m*) *accedendum*

(*b*) Resp. 79. Germ. *das zeitliche leben*. Belg. *dit tijdeliek leuen*.

(*c*) Resp. 79. Germ. *durch diss sichtbare zeichen vnd pfand*. Belg. *door dese sichtbaere teekenen ende panden*.

(*d*) Resp. 79. Lat. *non minus vere — — quam*. Germ. *so warhafftig — — als*. Belg. *so waerachtighlic — — als*.

(*e*) Resp. 79. Addunt Germ. *waren* et Belg. *waeren*.

(*f*) Resp. 79. Germ. et Belg. *werden*.

(*g*) Resp. 79. Germ. *diese warzeichen*. Belg. *dese waerteekenen*.

(*h*) Resp. 79. Addunt Germ. et Belg. *all*.

(*i*) Resp. 79. Germ. *vnser eigen sey*. Belg. *onse eyghen sy*.

(*k*) Resp. 79. Germ. *als hetten wir selbst in vnser eigen person alles gelitten vnd genug gethan*. Belg. *als hadden wy selue in onse eyghene persoone alles gheleden*, *ende Godt voor onse sonden ghenoegh ghedaen*.

(*l*) Resp. 81. In Germ. et Belg. non legitur *tantum*.

(*m*) Quaest. 81. Lat. *Quibus acc. est ad m. Domini?* Germ.

Wel-

dum est ad mensam Domini, *qui* (*n*) *vere dolent*, *se suis peccatis Deum offendisse*, (*o*) *confidunt autem*, *sibi ea*, (*p*) *propter Christum*, *remissa esse*, *et* (*q*) *quas reliquas habent infirmitates*, *eas*, *passione et morte* (*r*) *illius*, *obtectas esse*, *quique desiderant magis ac magis* (*s*) *in fide et integritate vitae proficere*. (*t*) *Hypocritae autem et qui non vere resipiscunt*, *damnationem sibi edunt et bibunt*. (r. 81.) *Illi* igitur *nequaquam ad hanc coenam sunt admittendi*, *qui confessione et vitâ se infideles et impios* (*u*) *esse declarant*: *nam eo pacto foedus*

Dei

Welche sollen zu dem Tisch des Herren kommen? Belg. *Voor wien is dat Auendtmael des Heeren inghestelt?*

(*n*) Resp. 81. Germ. *Die jnen selbst vmb jrer sünden willen missfallen.* Belg. *die hen seluen van weghen haerer sonden mishaegen.*

(*o*) Resp. 81. Germ. *und doch vertrawen.* Belg. *ende nochtans vertrauwen.*

(*p*) Resp. 81. *propter Christum* abest a Germ. Conf. infra ann. *r*.

(*q*) Resp. 81. Germ. *die vbrige swachheit.* Belg. *die overblijuende swacheijdt.*

(*r*) Resp. 81. Germ. *Christi.* Conf. supra ann. *p*.

(*s*) Resp. 81. Germ. *jren glauben zu stercken vnd jr leben zu bessern.* Belg. *begeeren — haer gheloone te stercken ende haer leuen te beteren.*

(*t*) Resp. 81. Germ. *Die unbussfertigen aber und heuchler.* Belg. *Maer die sick niet met waeren herte tot Godt an bekeeren.*

(*u*) Quaest. 82. Germ. *sich — — erzeigen als.* Belg. *sick — — aenstellen als.*

Dei (v) *profanatur*, *et ira Dei in universum coetum* (w) *concitatur*. (qu. et r. 82.)

§. 11.

De felicitate et miseriâ vitae post mortem futurae.

Quae Christus eiusque legati docuerunt de vitâ hominum post mortem futurâ, de sententiâ ab eo in omnes dicendâ, de τῇ ἀναστάσει τῶν νεκρῶν, et de sorte aeternâ, proborum beatâ, contumacium miserâ, Ioh. V: 21—29. Luc. XVI: 19—31. Matth. XXV: 46. Act. X: 42. XVII: 31. Rom. II: 5—16. VI: 23. 1 Cor. XV. aliisque Novi Foederis locis, ea in Catechismo Palatino summatim hunc in modum traduntur. Cunctis quidem hominibus, communi vitio depravatis, *moriendum est*, (qu. 42. coll. r. 6 et 10.) sed *mors nostra*, si quidem *Iesu Christi proprii simus*, *non est pro peccatis nostris* (x) *satisfactio*, *sed* (y) *peccati abolitio*, *et in vitam aeternam* (z) *transitus*. (r. 42. coll. r. 1.) *Christus* enim, *qui caput nostrum est*, *nos sua*

(v) Resp. 82. Germ. *geschmecht*. Belg. *ontheylighet*.

(w) Resp. 82. Germ. *gereitzet*. Belg. *verweckt*.

(x) Resp. 42. Germ. *bezalung*. Belg. *betaelinghe*.

(y) Resp. 42. Germ. *nur ein absterbung der sünden*. Belg. *maer alleen een afsterving der sonden*.

(z) Resp. 42. Germ. *eingang*. Belg. *eenen inganck*.

sua membra, hoc est *animam* nostram, (*a*) *postquam e corpore excesserit*, *e vestigio ad se* (*b*) *extollet*, (*c*) *assumet*, (r. 49. 57.) *et*, *cum omnibus electis*, (*d*) *in coelestia gaudia et sempiternam gloriam traducet*. (r. 52.) Ita (*e*) *tandem propositam nobis* sanctitatis *perfectionem laeti assequemur*. (r. 115.) Tum (*f*) *aeternum cum Christo regnum in omnes creaturas tenebimus:* (r. 32.) et (*g*) *plenâ perfectâque beatitudine potiemur*, (*h*) *in quâ Deum in aeternum celebremus: quam quidem beatitudinem nec oculus vidit*, *nec auris audivit*, (*i*) *nec ullus*

(*a*) Resp. 57. Germ. *nach diesem leben*. Belg. *nae desen leven*.

(*b*) Resp. 49. Germ. *werde hinauf nemen*. Belg. *sal nemen*.

(*c*) Resp. 57. Lat. *assumetur*. Germ. *genommen wird*. Belg. *sal opgenomen werden*.

(*d*) Resp. 52. Germ. *in die himlische freud vnd herrligkeit neme*. Belg. *in die hemelsche blijschap ende heerlickheyt nemen sal*.

(*e*) Resp. 115. Lat. *donec aliquando tandem — prop. n. perf. laeti assequamur*. Germ. *biss wir das ziel der volkommenheit — erreichen*. Belg. *tot dat wy tot dese voorgestelde volcomenheit — gheraecken*.

(*f*) Resp. 32. Lat. *aeternum c. C. r. in o. c. teneam*. Germ. *in ewigkeit mit jm über alle Creaturen herschе*. Belg. *in eewicheydt met hem ouer alle Creaturen regiere*.

(*g*) Resp. 58. Lat. *plenâ p. b. potiar*. Germ. *volkommene seligkeit besitzen werde*. Belg. *volcomene salighheit besitten sal*.

(*h*) Resp. 58. Lat. *in quâ D. in aet. celebrem*. Haec reliquis subiiciunt Germ. et Belg.

(*i*) Resp. 58. Germ. *vnd in keines menschen herz nie komen ist*. Belg. *noch in gheens menschen herte gekomen is*.

ullus homo cogitatione comprehendit. (r. 58.) Hac vero beatitudine *non tantum* animâ fruemur, *verum haec quoque caro* nostra, *potentiâ Christi excitata, rursus animae unietur, et* (k) *glorioso corpori Christi conformabitur.* (resp. 57. coll. 45.) *Huius* (l) *gloriosae resurrectionis nostrae pignus est Christi resurrectio.* (r. 45.) Christus nos *quoque Spiritu suo certos facit de vitâ aeternâ*, (r. 1.) cuius *initia in cordibus nostris persentiscimus.* (r. 58.) Iccirco etiam, *in omnibus miseriis et persecutionibus, erecto capite, Christum iudicem vivorum et mortuorum exspectamus.* (qu. et resp. 52.)

§. 12.

Delectus rerum sapienter habitus.

Ex iis, quae §§. 2—11. lustravimus, perspicuum est, Catechismi Palatini auctores praecipuas doctrinae Christianae partes tradidisse. In quibus cum aliae sint theoreticae, aliae practicae, neutrae sunt praetermissae: utraeque indissolubili vinculo iunctae.

Saepe in alterutram partem peccatum est ab iis, qui doctrinae Christianae elementa traderent. Alii enim satis diligenter exposuerunt credenda, neglec-
tis

(k) Resp. 57. Germ. *heiligen*. Belg. *heyligen*.

(l) Resp. 45. Germ. *seligen*. Belg. *saligen*.

tis fere officiis praestandis. Alii, in morum doctrinâ tradendâ potissimum occupati, parum sedule, quid sciendum credendumque sit, tractarunt. Utrumque vitium devitarunt Catechismi Heidelbergensis scriptores. Quapropter etiam laudantur, non tantum ab iis, qui multa honorifice de hoc libello praedicant, (m) sed etiam ab aliis, qui non pauca in eo vituperant. (n)

Prae-

(m) Doct. (W. Broes) Scriptor Commentationis, *over de bijwoning van het Katechismus-prediken in de Nederlandsche Hervormde Kerk*, quam exhibet liber menstruus, *Christelijk Maandschrift voor den beschaafden stand, uitgegeven door de Ringsvergadering te Amsterdam*, Vol. V. pag. 290. Cl. Heringa, in libello laud. *Berigt*, pag. 117, 118. Cl. Bouman, ibid. pag. 124.

(n) Ven. J. van der Linden V. S. *Proeve eener vrije behandeling van den Heidelb. Catech.* Part. I. pag. 22. haec scribit: *de strekking van het geloof tot godsvrucht en zedelijkheid komt hier zoo schoon uit, dat meermalen bij mij geheel onwillekeurig de wensch ontstond:* „o! mogten de „leeraars van het Evangelie zich, in ieder tijdperk, even „zoo ruiterlijk, onbewimpeld en regt op den man aan, „over het punt van deugd en goede zeden verklaard hebben, „als de Heidelb. Catech. in de 32ste afdeeling doet." Part. IV. pag. 1, 2. haec effatur: *de steller van dit leerboek, diep doordrongen van het aanbelang des onderwerps, ruimt daarvoor* (voor de goddelijke wet) *eene zeer aanzienlijke plaats in bij het volksonderwijs. — Dank hebbe hij voor die oplettendheid en zorg! zij steekt kennelijk af bij die van latere tijden, waarin het zedekundig onderwijs zoo jammerlijk verwaarloosd en de reine geest der hervorming onder beuzelachtige kerkgeschillen begraven werd.* H. W. Hoving, ICtus, in libro

Praeterea in eo laudandi sunt Heidelbergenses, quod non tantum utrique parti doctrinae Christianae, hoc est, theoreticae et practicae, proprium dederint locum, sed et alteram cum alterâ arctissimis copulaverint vinculis. Hoc universe ab iis factum est, docendo, obedientiae Deo praestandae fontem esse in animo, fidenter grateque Christum eiusque beneficia accipiente, quaest. et resp. 1, 64, 86, 91, 116. Verum aliquando etiam similis cura adhibita est, in singulis officiis laudandis. Sic, ut hoc utar exemplo, in officiis erga Deum servandis, loco proprio resp. 94. censentur *fiducia* et *spes* in eo ponendae, atque *animi summissio* et *obedientia* ei praestandae. (*o*) Alibi vero harum mentio virtutum coniungitur cum aliis doctrinae Christianae partibus, cum theoreticis, tum practicis. Etenim, in *fide* ad salutem necessariâ, resp. 21 et 26. laudatur *fiducia*, *quâ in Deo acquiescimus.*

libro supra (pag. 29.) memorato, pag. 202, 203. *Wij hebben het aan den Heidelbergschen Catechismus nog dank te weten, dat de zedekundige voorstellen niet te eenenmale buiten onze kerken zijn uitgesloten geworden, vermits de wet der tien geboden daarin is ingelascht. In latere jaren is ook deze uit de leerboeken verbannen, en het denkbeeld van volslagene onmagt en zedelijke verdervenheid heeft zoodanig de overhand verkregen, dat men alle zedekundige vertoogen voor overtollig, en zelfs wel op den duur als voor den Godsdienst schadelijk hield.*

(*o*) Conf. laudata e resp. 94. p. 134. et annot. v.

mus. (*p*) Fructus, e cognitione Dei omnia procreantis, sustentantis et gubernantis, percipiendus, resp. 28. laudatur hic, *ut in adversis patientes, in secundis grati simus, in futurum vero optimam in Deo fidissimo Patre spem repositam habeamus, certo scientes, nihil esse, quod nos ab eius amore abstrahat.* In *hominis conversione ad Deum*, resp. 90. postulatur *laetitia in Deo et serium ac promptum studium instituendi vitam ad Dei voluntatem.* (*q*) In *precibus Deo placentibus*, resp. 117. coll. 120, 121. requiritur, ut promissa bona *ab eo petamus et intimo nostrae indigentiae ac miseriae sensu nos in conspectu divinae Majestatis supplices abiiciamus*, non dubitantes, quin *Pater coelestis nos, quamquam indignos, propter Christum sit exauditurus.* In *pane nostro quotidiano expetendo*, resp. 125. id maxime spectare iubemur, *ut fiduciam nostram, ab omnibus creaturis aversam, collocemus in Deo, unico fonte, ex quo omnia bona emanant.* Precibus nostris addentes voculam *amen!* dicimur, resp. 129. profiteri, *precationem nostram certissime a Deo esse exauditam.*

Huic laudi vicina est, quae Catechismo Palatino tribuitur propterea, quod, in singulis doctrinae capitibus, imprimis vim demonstrat salutarem ad

(*p*) Conf. laudata e resp. 21. pag. 131, 132. unà cum annotationibus subiectis.

(*q*) Conf. pag. 133. not. *r*.

ad emendandos consolandosque credentium animos. Hanc enim laudem a Viris doctis non immerito ei attribui, (*r*) docet universus libelli habitus. Exordium

(*r*) Scriptor libri (F. Liefstink) qui exhibet *Gedachten over het predikampt*, supra pag. 29. laud. haec fatetur: *er wordt telkens* (in den Catechismus) *niet alleen een leerstuk opgegeeven, maar vooral ook het vermogen, het welk daar in is, om den Christen te vertroosten en tot Godzaligheid en deugd optewekken.* Doct. Gerardus Benthem Reddingius. *over den Heidelb. Catech.* Part. III. pag. 38—42. *in den Heidelbergschen Catechismus*, inquit, *wordt de Christelijke Godsdienst overal beschouwd van den kant der vertroosting of der bemoediging tegen alle gevaaren, onheilen en de dood, die hij aanbiedt. — — Alles, wat ons in het Evangelie geopenbaard is, wordt in denzelven voorgesteld, — als gewigtig voor ons hart en beslissend voor onzen wandel.* Doct. Broes, loco, modo not. *m* laudato, pag. 292. scribit: *wij moeten niet vergeten aan te merken, dat de geloofsleer hier doorgaans van den praktikalen kant voorgedragen wordt, zoo als dezelve, en tot verbetering en tot vertroosting strekt.* Triumviri in *Synodo Hagana*, a. 1831. quorum iudicium, de orationibus sacris super Catechismo Palatino non abrogandis, exstat in *Actis* illius Synodi, pag. 157. consentiunt dicentibus, *dat de Heidelbergsche catechismus — — zich voor het godsdienstig onderwijs in de christelijke geloofs- en zedeleer, vooral door deszelfs praktischen geest, als hierin nog nimmer overtroffen, aanbeveelt.* Clar. Heringa, libello saepius laud. p. 118. *Het* (leerboekje) inquit, *behandelt al de hoofdstukken der leer, niet slechts als waarheden, die voorwerpen van onze kennis zijn en zekerheid hebben; maar ook als waarheden, voor een ieder van groot gewigt, en die de voorwerpen van hartelijke belangstelling en dadelijke beoefening behooren te zijn, tot bevordering van troost en zaligheid.* Similiter Clar.

Bou-

diam enim capitur a quaestione, de *unicâ* hominis Christiani *consolatione in vitâ et morte.* Quâ summatim monstratâ, resp. 1. mox, quaest. et resp. 2. indicantur *tria scitu* nobis *necessaria, ut istâ consolatione fruentes beate vivamus et moriamur:* quorum primum est *peccati et miseriae* nostrae *magnitudo*, secundum *liberatio* nostra *ab omni peccato et miseriâ*, tertium *gratitudo pro eâ liberatione Deo debita.* Singulorum deinde expositione totus absolvitur libellus. Hinc ortae sunt multae disquisitiones ex hoc genere: *Quid nobis prodest cognitio Creationis et Providentiae divinae?* quaest. 28. *Quid resurrectio Christi?* 45. *Quid gloria eius?* 51. *Quem fructum percipis ex sanctâ conceptione et nativitate Christi?* 36. *Quem fructum nobis adfert ascensio Christi?* 49. *Quid capimus commodi ex sacrificio et morte Christi?* 43. *Quam consolationem capis ex articulo de vitâ aeternâ?* 58. *Quid te consolatur reditus Christi ad iudicandum vivos et mortuos?* 52. *Quid resurrectio carnis?* 57. *Quid utilitatis ex horum omnium fide ad te redit?* 59. Hinc *capita fidei Christianae*, quaest. et resp. 22—24. ita *in tres partes distribuun-*

Bouman, p. 123, 124. laudat Catechismum, *die de Christelijke leere, bij voorkeur als eene leer der vertroosting en der heiliging beschouwt en leert beschouwen; en welke het naauwe en onafscheidelijke verband tusschen de Christelijke geloofs- en zedeleer, op eene duidelijke en treffende wijze, ons voor oogen stelt.*

buuntur, (*s*) ut prima fit de aeterno Patre *et nostri creatione*, altera de Filio *et nostri redemptione*, tertia de Spiritu ſancto *et nostri ſanctificatione*. Hinc ſummorum *beneficiorum* a Deo Christoque acceptorum uti et *officiorum* debitorum coniuncta fit mentio in iis, quae dicuntur de *unicâ conſolatione*, resp. 1. de *appellatione Christianorum*, 32. de *Christo Domino nostro*, qu. et resp. 34. de *communione ſanctorum*, resp. 55. de iis, *quibus accedendum est ad menſam Domini*, 81, 82. de *clavibus regni coelestis*, 84, 85. de *legis divinae praedicatione*, 115. et de *precibus*, 116, 117, 120—122. Hinc quaecunque nobis *lege divinâ ſunt impoſita* ita proponuntur ut praeſtanda dicantur *grati animi* testificandi cauſâ pro beneficiis a Deo acceptis, qu. et resp. 2. 86. 116. Hinc *negatur*, quaest. et resp. 64. doctrinam, de ſalute nobis absque me-

(*s*) Quaest. et resp. 24. Germ. *Dieſe Artickel werden abgetheilt in drey theil. Der erst ist von Gott dem Vater, vnd vnſer erſchöpffung. Der ander von Gott dem Son, vnd vnſer erlöſung. Der dritt von Gott dem heiligen Geist, vnd vnſer Heiligung.* Belg. *Deſe Artijckelen werden ghedeelt in drie deelen. Dat eerſte is van Godt den Vader, ende onſe ſcheppinghe. Dat ander van Godt den Sone en onſe verloſſinghe. Dat derde van Godt den heylighen Gheest, ende onſe ſalichmaekinghe.* Sed, loco postremi *ſalichmaekinghe* postea editum est *heylichmakinge*, quomodo legitur in Catechismo, adiecto Ill. Marnixii *Pſalmis*, Antv. 1580 editis, vel *heylighinghe*, quod iam habet *Cathechismus*, Embdae apud *Guil. Gailliartum* editus a. 1566.

merito nostro concessâ, *reddere* (*t*) *homines securos ac profanos*, cum *fieri non possit*, *quin ii*, *qui Christo per fidem insiti sunt*, *fructus proferant gratitudinis*. Hinc denique, in doctrinâ de sacris *baptismi et coenae* ritibus, imprimis spectatur *declaratio et obsignatio promissionum divinarum* Euangelio nobis datarum, resp. 66—70. 74—76.

Haec, quae in laudem Catechismi diximus, de coniunctis doctrinae partibus theoreticis et practicis, uti et de singularum vi ad emendandum et consolandum, quanti sint facienda, vidit et professa est Synodus Hagana, anno 1817. libellos commendando catecheticos non nisi eos, qui hactenus Catechismum Heidelbergensem sequuntur. (*u*)

§. 13.

(*t*) Quaest. 64. Germ. *sorglöse vnd verruchte leut*. Belg. *sorgheloose ende godloose menschen*.

(*u*) Decreti summa huius est argumenti: *Het Algemeen Christelijk Synode der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden, gelet hebbende op de menigte en verscheidenheid der Leerboeken in de Nederlandsche Hervormde Gemeenten in gebruik, heeft noodig geacht, als geschikte catechiseerboeken over de Christelijke leer, eeniglijk de zoodanige aan te prijzen, welke in navolging van onzen Heidelbergschen Catechismus, niet alleen de Geloofsleer, maar ook de zedenleer van het Evangelie opzettelijk behandelen, en de waarheden van de Geloofsleer meest van derzelver vertroostende en heiligende zijde voordragen.* Caetera leguntur in laudato *Handboek*, edito a Ven. G. van der Tuuk, Vol. I. p. 329. Valde quoque ea sunt lectu digna, quae Viri summe veneran-

di,

§. 13.

Religionis mysteria parce tractata.

In doctrinae Christianae partibus gravioribus nonnullae sunt reconditae et abstrusae, sive, ut cum Paullo Apostolo loquamur, μυστήρια τῆς εὐσεβείας, quemadmodum in iis, quae ratione magistrâ Philosophi recte credunt ac docent, cum religione coniuncta, plurima sunt, quae nondum ingenio humano perspici possint. (γ). In utroque genere pervestigando, Theologi, cum antiquiores, maxime Scholastici, tum qui post repurgata sacra floruerunt, saepenumero modum excesserunt. Quorum quidem sedulitas, si in disputationibus hominum doctorum et philosophorum ferenda, aliquando etiam propter contradicentium studia laudabilis sit, certe in vulgari hominum indoctorum et catechumenorum institutione est vituperanda. Icciro laudem

di J. Clarisse, H. H. Donker Curtius et J. A. Stresso, decreti illius suasores, ad Synodum retulerunt, narrata in *Actis Synodi*, Hagae Com. 1822. editis, pag. 44—50. coll. 12.

(γ) Conf. Dan. Gerdes *Oratio de via, quam mysteria rationis parant ad recipiendum mysteria revelationis*, adiecta *Compendio Theologiae dogmaticae*, Duisb. 1744. Ger. Io. Nahuys, *Diss. de mysteriorum religionis ἀξιοπιστίᾳ, ex naturae mysteriis adstructâ.* Trai. ad Rhen. 1762. Iac. Engelsma Mebius, in Commentatione *de mysteriis*, ed. in *Opp. Societ. Hag. pro vindicandâ religione Christianâ* editis, a. 1787. pag. 336—342.

dem meriti sunt Catechismi Palatini auctores eo, quod, in libello populari scribendo, non quidem haec mysteria dissimularent, sed parce ea tractarent, seque abstinerent ab argutiis nimiâque diligentiâ, in describendo, probando, illustrando ac defendendo.

Cernitur haec prudentia in iis, quae Catechismi scriptores docent, de *Deo aeterno*, resp. 24—26. et *ubique praesente*, 27. de *aeterno Dei consilio*, 26. de *mundi procreatione e nihilo*, ibid. de *providentiâ divinâ res omnes sustinente et gubernante*, 26. de *Dei Filio unigenito*, 33. de *naturâ humanâ ab eo assumtâ*, 35. de *Christi resurrectione*, 45. *ascensione in coelum*, 49. et *reditu ad iudicium*, 52. de *Spiritu sancto*, 53. de *naturae humanae pravitate e lapsu primorum parentum ortâ*, 7. de *regeneratione*, 8. 70. de *resurrectione carnis* 57. et *vitâ aeternâ*, 58. In singulis enim locis cum inveniant Theologi, de quibus dubitare non liceat, quorum vero rationem modumque haud perspiciant, ortae sunt in scholis quaestiones et disputationes non paucae, parum vero fructuosae, ne quid acerbius dicam, in institutione populari. Quibus cum Heidelbergensium circumspectio impedire noluerit discentium fidem, merito eorum prudentia laudatur ab aequis harum rerum aestimatoribus. (*w*)

§. 14.

(*w*) Doct. Reddingius, lib. I. pag. 45—48. inter alia huc

§. 14.

Controversiae varie tractatae.

Qui veram tradunt Euangelii doctrinam, a dissentientibus negatam et oppugnatam, hos oportet eam

huc spectantia, scribit haec. *In den* Heidelbergschen Catechismus *worden die leerstukken, die men verborgenheden noemt, uitmuntend voorgedragen, en met voorzichtigheid behandeld. — De leer der eeuwige Godheid van Vader, Zoon en Geest komt in denzelven eenvoudig voor, met vermijding van alle die verwarrende omschrijvingen en bepaalingen, die men daarvan in de Geloofsbelijdenissen van het* Concilie *van* Niceën, *en van Athanasius aantreft: zelfs de voor eenvoudige menschen onverstaanbare of gevaarlijke* theologische termen *van* generatie *en* uitgang *worden vermeden. De leere van de werking van den* H. Geest *is in den* Catechismus *allerschoonst en inneemendst voorgesteld. — — De leere der volstrekte Voorverordineering, die door Calvijn op eene wijze voorgesteld was, welke veele menschen van dien tijd ergerde, wordt naauwlijks bijgebragt.* Consentit Ven. Broes, lib. I. pag. 290, 291. haec scribens: *van de verborgenheden des geloofs wordt er te zijner plaats, maar doorgaans met groote omzigtigheid gesproken. Geschilstukken van louter bespiegelenden aard moge men elders onder het volk brengen, dit geschiedt hier niet. Even min vindt men hier onderwerpen, die 's menschen kortzigtig begrip te boven gaan, uitgeplozen.* Addit in nota: Schroeckh *rekent het tot lof van den katechismus, dat* de leer van Kalvijn nopens de Praedestinatie, *gelyk hij het uitdrukt, er volstrekt niet in voorkomt.* Christl. Kirchengesch. seit der Reformation, V. Th. S. 186.

eam argumentis confirmare, et fententias ei contrarias refellcre, ut difcentibus de veritate doctrinae probatae fit perfuafisfimum. Laudandi propterea funt Catechismi Palatini fcriptores, qui hoc quoque docentium officio funt functi: in eoque magis laudandi, quod controverfiarum delectum habuerint, ad temporum fuorum necesfitatem caufarumque controverfarum gravitatem accommodatum; ac proinde coetibus Christianis et alumnis disciplinae Christianae cum maxime profuturum.

Ac primum quidem multiplices Christianis, emendata sacra profitentibus, erant controversiae cum *Ecclefiae Romanae* sociis: aliae maioris ad fidei et pietatis integritatem momenti, aliae minoris; aliae quoque in eruditorum umbraculis agitatae, aliae e suggestis facris declamatae, aliae vulgi sermonibus tritae. Quapropter etiam Catechismi fcriptores alias tractarunt de industriâ, aperte, copiofe, graviter, fevere; alias veluti transeundo et data occafione, breviter, tecte, oblique.

E priori genere funt haec. *Unicus verusque Deus est adorandus, ipfi foli est fidendum. Fugienda est omnis (x) fuperftitio, invocatio fanctorum aut caeterarum creaturarum, et omnis idololatria, quâ, praeter unum illum et verum Deum, aliud*

(x) Conf. laudata e resp. 94, 95. pag. 135, 136.

aliud quippiam fingas aut habeas, in quo ſpem reponas. resp. 94, 95, 117. *Deus nullâ imagine aut figurâ effingi debet poteſtve; creaturas autem etſi exprimere licet, vetat tamen Deus earum imagines fingi, aut haberi, quo vel ipſas vel Deum per ipſas colamus aut honoremus:* itaque *in templis tolerari non posſunt imagines,* (y) *quae pro libris ſint imperitae multitudini.* 96—98. *Non licet iurare per ſanctos aut alias creaturas; nam legitimum iuramentum est invocatio Dei, quâ petitur, ut is, tanquam unicus cordium inſpector, testimonium det veritati* (z) *et iurantem puniat, ſi ſciens fallat: porro hic honos nulli creaturae convenit.* 102. *Ieſus Christus unicus est Mediator, Liberator, Salvator, ſummus Pontifex, qui nos unico ſacrificio ſui corporis redemit, ac asſidue pro nobis apud Patrem intercedit, ſalvans nos ab omnibus peccatis:* ut adeo, *qui a ſanctis aut ſe aut aliunde felicitatem quaerunt,* (a) *etſi verbo quidem Ieſu Servatore gloriantur, reipſa tamen ab-*

(y) Quaest. 98. Germ. *als der Leyen bücher.* Belg. *als boeken der leeken.*

(z) Resp. 102. Germ. *vnd mich (wölle) ſtraffen, ſo ich falsch ſchwere, welche ehre denn keiner creaturen gebüret.* Belg. *ende my ſtraffe, indien ick valſchelick ſweere, welcke eere gheene Creature toebehoort.*

(a) Resp. 30. Germ. *ob ſie ſich ſein gleich rhümen.* Belg. *offſe hen ſchoon ſijns met den mondt roemen.* Haec maxime in Ieſuitas dicta videntur.

abnegent unicum (b) Servatorem. (c) Necesse est enim, aut Iesum non esse perfectum Servatorem, aut qui eum Servatorem verâ fide (d) amplectuntur, eos omnia in ipso (e) possidere, (f) quae ad salutem requiruntur. 13—18. 29, 30. coll. 1. 37. 49. 56. *Coram Deo iusti sumus solâ fide in Iesum Christum, sine ullo nostro merito, ex merâ Dei misericordiâ: nec Deo placemus fidei nostrae dignitate, sed sola satisfactio, iustitia et sanctitas Christi nostra est iustitia coram Deo, nos vero eam non aliâ ratione quam fide (g) possumus amplecti aut nobis applicare.* 59—61. *Bona opera nostra non possunt esse iustitia vel pars aliqua iustitiae coram Deo, propterea quod oporteat eam iustitiam, quae in iudicio Dei consistat, (h) perfecte absolutam esse, et omni ex parte divinae legi*

(b) Resp. 30. Germ. *Saligmacher vnd Heiland Jesum.* Belg *Heylandt ende Salichmaker Jesum.*

(c) Resp. 30. Germ. *Denn entweder Jesus nicht ein volkommener Heiland sein must, oder* etc. Belg. *Want van tween een, ofte Jesus en moet geen volkomen Salichmaeker sijn, ofte* etc.

(d) Resp. 30. Germ. *annemen.* Belg. *aennemen.*

(e) Resp. 30. Germ. *haben.* Belg. *hebben.*

(f) Resp. 30. Germ. *dass zu jrer seligkeit vonnöten ist.* Belg. *dat tot haere salicheit van nooden is.*

(g) Resp. 61. Germ. *annemen vnd mir zueignen kan.* Belg. *aennemen ende my toeeygnen kan.*

(h) Resp. 62. Germ. *durchauss volkommen sein.* Belg. *gantsch volkomen sijn.*

legi congruentem: nostra vero etiam praestantissima quaeque opera in hac vitâ sint imperfecta, atque adeo peccatis inquinata. 62—64. *Bona opera tantum sunt ea, quae ex verâ fide, secundum legem Dei fiunt, et* (*i*) *ad eius solius gloriam referuntur, non ea autem, quae* (*k*) *a nobis opinione recti conficta aut ab hominibus tradita sunt.* 91. *Externus Baptismus aquae non ipsa est peccatorum ablutio, sed signum eius et symbolum.* 72, 73. (*l*) *Christus omnes fideles de poculo distributo bibere iussit in sui memoriam.* 75, 77. *In Coenâ Domini panis et vinum non fiunt ipsum corpus et sanguis Christi, sed* sunt tantummodo *symbolum et pignus corporis Christi pro nobis fracti et sanguinis eius pro nobis effusi.* 78, 79. (*m*) *Inter Coenam Domini et missam papisticam* magnum *est discrimen.* Etenim *Coena Domini nobis testatur, nos perfectam remissionem omnium nostrorum peccatorum habere* (*n*) *propter unicum illud Christi sacrificium, quod ipsemet semel in cruce peregit:* (*o*) *tum etiam nos per Spiritum sanctum in-*

(*i*) Resp. 91. Germ. *jm zu ehren.* Belg. *hem ter eeren.*

(*k*) Resp. 91. Germ. *die auff vnser gutdüncken oder menschen satzung gegründet seind.* Belg. *die op ons goetdunncken ofte menschen insettinghen ghegrondet sijn.*

(*l*) Conf. loca laudata, pag. 146, 147.

(*m*) Conf. loca laudata, pag. 147—149.

(*n*) Resp. 80. Germ. *durch das einige opffer Jesu Christi.* Belg. *door die eenige offerhande Jesu Christi.*

(*o*) Resp. 80. Lat. *tum etiam nos — — a nobis adorari.*

Haec

inferi Christo, (p) qui iam, secundum naturam suam humanam, tantum in coelis est ad dexteram Patris, ibique vult a nobis adorari. In missa autem negatur, vivos et mortuos habere remissionem peccatorum (q) propter unicam Christi passionem, nisi etiamnum quotidie Christus pro ipsis (r) a Sacrificulis offeratur: (s) tum etiam docetur, Christum corporaliter sub speciebus panis et vini esse, ideoque in illis adorandum esse. Atque ita (t) ipsum Missae fundamentum nihil aliud est, quam

Haec nondum leguntur in secunda editione Germanica. Conf. hac de re dicenda Sectione posteriore. Quae vero in editionibus subsecutis quodammodo differunt ab interpretatione Latina, ea annot. *r* indicabo. Vid. et ann. *q*.

(*p*) Resp. 80. Germ. ed. III. *der jetzund mit seinem waren Leib im Himmel zur Rechten des Vaters ist, vnd daselbst wil angebettet werden.* Belg. *die nu naer sijne menschelicke nature niet op der Eerden, maer in den Hemel is, ter rechter handt Gods sijns Vaders ende daer wil van ons aangebeden sijn.*

(*q*) Resp. 80. Germ. *durch das leiden Christi.* Belg. *door dat lijden Christi.*

(*r*) Resp. 80. Germ. *von den Meßpriestren geopffert werde.* Belg. *van den Mespriesteren gheoffert werde.*

(*s*) Resp. 80. Lat. *tum etiam docetur —— adorandum esse.* Quae modo ann. *o* dicta sunt, valent quoque de his. Vid. et ann. *t*.

(*t*) Resp. 80. Germ. *ist die Meß im grund ein abgöttische verleugnung deß einigen opffers vnd leidens Jesu Christi.* Edit. III. *ist die Meß im grund nichts anderst, denn ein Verleugnung des einigen opffers vnd leidens Jesu Christi, vnd ein vermaledeyte Abgötterey.* Belg. *is die Misse in den gront anders niet,*

quam abnegatio unici illius ſacrificii et pasſionis Ieſu Christi, et execranda idololatria. 80.

E posteriori genere ſunt haec: *Credenda ſunt omnia, quae nobis in Euangelio promittuntur,* (*u*) *quorum ſumma in Symbolo Apostolico, ſeu in capitibus catholicae et indubitatae omnium Christianorum fidei breviter comprehenditur.* 22. Itaque Symbolorum auctoritas pendet ex Euangelio: neque admittendae ſunt traditiones humanae, conciliorum decreta aut placita Pontificum. *Deus ſe in ſuo verbo patefecit.* 25, 95, 96, 97. *Deus* (*v*) *ſuam eccleſiam vivâ praedicatione verbi ſui vult erudiri.* 98. Christus fideles *de ſalute* ſuâ *aeternâ certos facit Spiritu ſancto.* 1. 21. 53, 54. Itaque in fide et ſanctitate ſunt perſeveraturi neque unquam deficient aut peribunt. *Nullum non peccatum poenâ aeternâ dignum* est, 10. neque adeo agnoſcitur diſcrimen inter venialia et mortalia peccata. *Anima* pia, *postquam e corpore excesſit, e vestigio ad Christum asſumitur*, 57. non migrabit in ignem purgatorium. Christus *duo ſacramenta in-*

niet, dan een verloocheninghe der eenighen offerhande ende lijdens Jeſu Christi, ende een vervloecte Afgoderije.

(*u*) Resp. 22. Germ. *welchs vns die Artickel vnſers algemeinen vngezweiffelten Christlichen Glaubens in einer ſumma lehren.* Belg. *dwelc ons die Artijkelen onſes alghemeynen ende ongetwijffelden Christelicken geloofs in eener ſumma leeren.*

(*v*) Resp. 98. Lat. *ſuam Eccleſiam.* Germ. *ſeine Christenheit.* Belg. *ſijne Christenen.*

inſtituit. 68. coll. 66. non quinque alia, confirmationem, poenitentiam, ordinem, unctionem extremam et matrimonium. Illis utendum est in *coetibus divinis.* 103. In baptismo adhibenda est *aqua* non locus dandus chrismati, ſputo, ſali, reliquis auctoritate humanâ invectis. 69. Convivium a Chriſto inſtitutum dicitur *Domini coena*, non *eucharistia.* 75. In hac coenâ *edendum* est *de fracto pane*, abſtinendum a placentulis, quae non manducentur. 75. *Catholica* Eccleſia *coetus* est *in verâ fide conſentiens*, cui capite viſibili non ſit opus. 54. Ad *communionem Sanctorum* non pertinent merita aliorum aliis imputata. 55. *Claves regni coelestis* datae ſunt, non uni Petro aut Episcopis Romanis, ſed Euangelii interpretibus et Eccleſiae antistitibus legitimis. 83—85. *Disciplina eccleſiastica* non niſi *ex mandato Christi* est adminiſtranda. 85. Decalogus (w) *in duas dividitur tabulas, quarum prior quatuor, posterior ſex praeceptis* conſtat. 93. E primo igitur praecepto non fiunt duo: nec decimum in duo dividitur. *Concluditur precatio* verbis: *quia tuum est regnum et potentia et gloria in ſecula*, 128. quae ignorat verſio Latina vulgata.

Suae

(w) Quaest. et resp. 93. Germ. *Wie werden dieſe Gebot geteilt? In zwo Tafeln, deren die erſte in vier gebotten lehret,* caet. *Die ander in ſechs gebotten,* caet. Belg. *Hoe werden deſe thien geboden ghedeelt? In twee tafelen, daervan de eerſte leeret,* caet. *Die ander* caet.

Suae aetatis *Anabaptistis* et Mennoni Simonis Catechismi Scriptores opposuerunt haec. (x) *Ipse filius Dei, qui est et permanet verus ac aeternus Deus, naturam vere humanam ex carne et sanguine virginis Mariae operatione Spiritus sancti* (y) *assumsit, ut simul sit verum semen Davidis, fratribus suis per omnia similis, excepto peccato.* resp. 35. (z) *Naturae humanae pravitas existit e lapsu et inobedientiâ primorum parentum Adami et Evae:* (a) *hinc natura nostra ita est depravata, ut omnes in peccatis concipiamur et nascamur.* (qu. et resp. 7.) *Etiam sanctissimi quique, quamdiu vivunt, habent tantum exigua initia obedientiae* legi Dei praestandae. r. 114. coll. 60. *Nostra etiam*

(x) Resp. 35. Germ. *der ewige Son Gottes.* Belg. *de eewige Sone Gods.*

(y) Resp. 35. Germ. *an sich genomen hat.* Belg. *aengbenomen heeft.*

(z) Haec opposita esse, non tantum veteribus Eutychianis, sed etiam Mennoni et qui cum eo faciebant, colligitur ex Ursini *Explicatione*, collatâ cum Calvini *Instit. Christ. relig.* Lib. II. c. 13. *Instructione adv. Anabaptistas*, scriptâ a. 1544. insertâ *Opp.* Vol. VIII. pag. 371—373. et epist. eius Martino Micronio scriptâ *contra Mennonem*, in *Opp.* Vol. IX. Part. II. pag. 186—189. item Micronii *Apologie of verandtwoordinghe op XX. verscheyden Artikelen die* Menno Symons *heeft wtghegeven.* Embd. 1558.

(a) Resp. 7. Germ. *im Paradeis, da* caet. Belg. *in 't Paradijs, daer* caet. Conf. pag. 112. ann. *i* et Ursini *Explicatie, Opp.* Vol. I. col. 67.

etiam praestantissima quaeque opera in hac vitâ sunt imperfecta atque adeo peccatis inquinata. 62. (*b*) *Infantes* Christianorum *etiam sunt baptizandi.* 74. (*c*). *Potest quis pie per nomen Dei iurare, cum vel magistratus* (*d*) *id exigit, vel alioqui necessitas* (*e*) *hoc pacto fidem firmari et veritatem stabiliri postulat: quo et gloria Dei illustretur et aliorum saluti consulatur. Nam eius generis iusiurandum* (*f*) *verbo Dei sancitur, ideoque etiam a sanctis in veteri et novo foedere recte est usurpatum.* 101. coll. 102. (*g*) (*h*) *Deus, ne*

(*b*) Conf. Ursinus, in *Explicatione* quaest. et resp. 114. refutans *Anabaptistarum et similium fanaticorum argumenta pro suâ perfectione*, cum Calvini *Instit. Christ. relig.* Lib. IV. cap. I. §. 13.

(*c*) Conf. laudata pag. 147. cum annotationibus subiectis, Ursini *Explicatio* resp. 74. et *Argumentorum pro Paedobaptismo assertio*, in *Opp.* Vol. II. col. 1684—1702. cum Calvini *Instit. Christ. relig.* Lib. IV. c. XVI. §§. 1—30.

(*d*) Resp. 101. Germ. *von jren vnderthanen — erfordert.* Belg. *van haeren onderdaenen — voordert.*

(*e*) Resp. 101. Germ. *trewe und warheit zu Gottes ehr vnd des nachsten heil dardurch zu erhalten vnd zu fürdern.* Belg. *om trouwe ende waerheyt daer door te bevestighen, ende dat, tot Godes eere ende des naesten salighe it.*

(*f*) Resp. 101. Germ. *ist in Gottes wort gegründet.* Belg. *is in Godes Woordt gegrondet.*

(*g*) Conf. Ursini *Explicatio* quaest. 101. *liceatne Christianis iurare?* cum Calvini *Instit. Christ. relig.* Lib. II. cap. VIII. §§. 26, 27. et *Instructione adv. Anabaptistas*, art. VII. *Opp.* Vol. VIII. pag. 368—370.

(*h*) Resp. 105. Germ. *die Oberkeit tregt das Schwert, dem*

ne caedes fierent, Magiſtratum gladio armavit. r. 105. *Magiſtratus furta et rapinas punit.* 110. Magiſtratui *fides et obedientia est praeſtanda.* 101. 104. (*i*) *Anima* pia, *postquam e corpore excesſit, e vestigio ad Christum asſumetur*, neque adeo dormiet usque ad futuram conjunctionem cum corpore. 57. (*k*) *Haec caro, potentiâ Christi excitata, rursus animae unietur*, non novum corpus creabitur, quod anima ſit receptura. ibid. (*l*)

Qui ſeculo XVI. *Libertinorum* nomine gloriabantur, Deum, hominum Procreatorem, Conſervatorem et Gubernatorem, hoc ipſo etiam mali auctorem esſe dicebant, ac proinde negabant, aut puniri peccata, aut legem in Eccleſiâ Christianâ esſe docendam. Proinde mihi quidem videntur Catechismi Palatini Scriptores his oppoſuisſe ſaniorem doctrinam, quâ negant, *Deum homines pravos et perverſos condidisſe*; (r. 6.) *hominibus iniuriam facere, in*

dem todschlag zu weren. Belg. *die Overheit draegt dat ſweert, den doodſlag te weeren.*

(*i*) Conf. Urſini *Explicatio* quaest. 104. *Catech. maior*, qu. et resp. 192. 199. 323. cum Calvini *Inſtit. Christ. relig.* Lib. IV. cap. XX. et *Inſtructione adv. Anabaptistas*, art. VI. *Op.* Vol. VIII. pag. 364—367.

(*k*) Conf. Urſini *Explicatio* quaest. 57. cum Calvini *Pſychopannychiâ*, ſcriptâ a. 1534. emendatâ a. 1536. repetitâ in eius *Opp.* Vol. VIII. pag. 335—385.

(*l*) Conf. Urſinus loco modo laud. *Opp.* col. 223, 224. coll. cum Calvini *Inſtit. Christ. relig.* Lib. III. cap. XXV. §§. 6—8.

in lege flagitando, quae praestare nequeant; r. 9. et, (m) *hominum contumaciam et defectionem dimittere impunitam:* r. 10. docentque, *Deum* optimo consilio (n) *velle, legem suam exacte et severe praedicari, quamvis nemo sit in hac vitâ, qui eam servare possit.* 115. Alia mitto, quae ad hanc causam referri posse cuipiam videantur. (o)

Antitrinitariorum, nominatim Michaëlis Serveti et similium, saec. XVI. ante Socinos in publicum prodeuntium, erroribus opposita sunt ea, quae tradunt Catechismi Palatini Auctores, de *Deo Patre, Filio et Spiritu sancto*, uti et de *Christi*

(m) Quaest. 10. Lat. *Num Deus hanc contumaciam et defectionem hominis dimittit impunitam?* Germ. *Wil Gott solchen vngehorsam vnd abfall vngestrafft lassen hingehen?* Belg. *Wile Godt sulcke onghehoorsaemheyt ende afval onghestraft laeten?*

(n) Qu. 115. Lat. *Cur igitur vult Deus legem suam adeo exacte et severe praedicari, cum nemo sit in hac vitâ, qui eam servare possit?* Germ. *Warumb lest vns denn Gott also scharff die zehen Gebot predigen, weil sie in diesem leben niemand halten kan?* Belg. *Waerom laet ons dan God also scherpelick die thien Gheboden prediken, so se doch niemandt in desen leven houden kan?*

(o) Conf. loca *Catechismi* indicata, plenius laudata pag. 112, 113 et 138. Ursini *Explicatio* qu. et resp. 115. et *Locorum Theol.* I. Quaest. II. *Opp.* Vol. I. col. 432. d. cum Calvini *Instit. Christ. relig.* Lib. I. cap. IX. XVII. §§ 2—5. *Instructione adv. fanaticam et furiosam sectam Libertinorum, qui se spirituales vocant*, primum editâ, a. 1544. repetitâ in *Opp.* Vol. VIII. pag. 374—403. et *adv. Franciscanum libertinorum erroris sectatorem*, scriptâ a. 1547. ibid. pag. 403—408.

ſti naturâ humanâ ac divinâ, quaest. et resp. 25, 26, 33, 35 et 53. (*p*)

Lutheranis, qui ſeculo XVI. medio florebant, pars eorum oppoſita fuit, quae, ad refellendos Pontificiorum de ſacrâ Coenâ errores, in Catechiſmo Palatino, qu. et resp. 75—79. paulo ante pag. 147—149. laudavimus. Quemadmodum enim hi *Transſubſtantiationem* docent, ita illi acriter *Conſubſtantiationem* propugnabant, ſibi perſuadentes, in Coenâ ſacrâ *ſubſtantiam corporis et ſanguinis Chriſti in, cum et ſub pane et vino esſe*. (*q*) Quâ cum ſen-

(*p*) Conf. loca *Catechismi* laudata, pag. 111, 117, 118 et 129. Urſini *Explicatio*, et *Loc. Theol.* II. Quaest. IV. *de tribus perſonis in unâ Deitate*, *Opp.* Vol. I. col. 488—546. *Confeſſio fidei Theologorum et Miniſtrorum Heidelbergenſium*, *de uno vero Deo et tribus in eodem perſonis*, et *de duabus in unâ perſonâ Chriſti naturis*, ed. a. 1574. repetita *Opp.* Vol. II. pag. 384—410. Calvini *Inſtit. Chriſt. relig.* Lib. I. cap. XIII. §§. 21—29. Lib. II. cap. XIV. §§. 5—8. et *Defenſio orthodoxae fidei Sacrae Trinitatis adv. prodigioſos errores* Michaëlis Serveti, primum ed. a. 1554. inſerta *Opp.* Vol. VIII. pag. 510—567.

(*q*) Conf. Urſini *Explicatio* quaestionum laudatarum, *Theſes de Sacrâ Coenâ Domini* XXV—LX. a. 1559. (*Opp.* I. 786—802.) *et* Ἀνταπόκρισις *ad* Tilem. Heshuſii *et Flacianorum exceptiones*, a. 1561. (*Opp.* II. 1431—1450.) *Analytica Reſponſio ad argumenta* D. Kemnicii, a. 1564. (ibid. 1449—1456.) *Exegeſis verae doctrinae de S. Coenâ*, eod. a. (ibid. I. 802—909.) *Apologia Catecheſeos Heidelb. contra Flacianas criminationes*, Resp. II. III. V. VI. IX. eod. a. (ibid. 9—16. 20—27. 47—52.) *Reſponſio ad cenſuram Theologorum quorundam de Catecheſi* Pa-

ſententiâ eo tempore copulata erat opinio de *corpore Chriſti*, unâ cum divinâ eius naturâ, *ubique prae-*

Palat. X—XIII. eod. a. (ibid. 69—72.) *Reſponſa ad ſex Quaeſtiones de S. Coenâ.* eod. a. (ibid. 75—78.) *Acta colloquii Mulbrunnenſis inter Electorales Palatinos et Wirtembergicos Theologos, de ubiquitate ſive omnipraeſentiâ corporis Christi et de ſenſu verborum Christi, hoc est corpus meum,* etc. eod. a. (ibid. 85—168.) *Scholia in* Nic. Selnecceri *libellum de Coenâ Domini*, a. 1565. (ibid. 1457—1508.) *Reſponſio ad* Ioh. Marbachii *et* Ioach. Morlini *ſcripta quaedam contra Heidelbergenſes Theologos.* eod. a. (ibid. 1509—1550.) *Reſponſio Palatinorum Theologorum, ad Epitomen Colloquii Maulbrunnae inſtituti, per Wirtembergenſes Theologos publicatam.* a. 1565. (ibid. 169—350.) *Refutatio ſophiſmatum et cavillationum repetitarum a Theologis Wirtemburgicis.* eod. a. (ibid. 351—378.) *Confeſſio fidei Theologorum et Miniſtrorum Heidelbergenſium, de S. Coenâ.* 1574. (ibid. 410—438.) *Notatio ad Confeſſionem Eccleſiarum Pomeraniae de verâ praeſentiâ corporis et ſanguinis I. C. in ſacramento Coenae.* a. 1582. (ibid. 1551—1564) *Defenſio argumentorum aliquot, ab Orthodoxis contra ubiquitatem corporis Christi et realem idiomatum in ipſis naturis communicationem allatorum.* eodem ann. (ibid. 1583—1606.) *Conſideratio Commonefactionis* Davidis Chytraei *de S. Coenâ.* a. 1583. (ibid. 1139—1404.) cum Calvini *Inſtit. Christ. relig.* Lib. IV. cap. XVII. §§. 16—34. Tract. *de Coenâ Domini.* a. 1540. *Opp.* Vol. VIII. pag. 1—9. *Catech. Eccleſiae Genev.* a. 1545. qu. et resp. 341—357. *Confeſſio fidei, nomine Eccleſiarum Gallicarum ſcripta,* a. 1562. (ibid. pag. 96—98.) *Conſenſio mutua in re ſacramentariâ miniſtrorum Tigurinae et Genevenſis Eccleſiae.* a. 1554. (ibid. pag. 648—659.) *Secunda defenſio piae et orthodoxae fidei de Sacramentis, contra* Ioach. Westphali *calumnias.* a. 1556. (ibid. 659—684.) *Ultima admonitio ad* Westphalum. a. 1557. (ibid. 685—723.

praefecti. Huic errori contradictum est ab Heidelbergensibus, qu. et resp. 46—48. quarum argumentum indicavimus, pag. 119, 120. (*r*) Nec placuit iis Lutheri de *Christi descensu ad inferos* sententia, cui praetulit Ursinus, resp. 44. Calvini inventum. (*s*) Quae in Catechismo, qu. et resp. 97 et 98. *de imaginibus non tolerandis in templis Christianorum*, monentur, contraria quoque fuerunt facilitati *Lutheranorum*: (*t*) quibus etiam displicuit divisio decalogi a Theologis Palatinis probata. (*u*)

Fu-

685—723.) *Epistola Polonis Euangelium profitentibus et Ecclesiarum Ministris* scripta, 9. Cal. Nov. 1557. (Vol. IX. P. II. p. 115, 116.) *Dilucida explicatio sanae doctrinae de verâ participatione carnis et sanguinis Christi in S. Coenâ, ad discutiendas* Heshusii *nebulas.* a. 1561. (Vol. VIII. pag. 723—749.) *Optima ineundae concordiae ratio, si extra contentionem quaeratur veritas.* eod. a. (ibid. 743, 744.)

(*r*) Conf. praeter alia loca Calvini et Ursini, ann. p modo indicata, huius *Explicatio Catech.* qu. et resp. 40. 46—48. 50. *Apologia Catech. Heidelb.* Resp. I. (*Opp.* II. 3—9.) et *Responsio ad Censuram de Catech. Palat.* III—VI. (ibid. 62—67.) illius *Instit. Christ. relig.* Lib. II. cap. XVI. §§. 14, 15.

(*s*) Conf. Ursini *Explicatio* cum Calvini *Instit. Christ. relig.* Lib. II. cap. XVI. §§. 8—12.

(*t*) Conf. cum iis, quae pag. 165. notavimus, Ursini *Explicatio*, *Apologia Catech. Heidelb.* Resp. VIII. (*Opp.* II. 34—46.) *Responsio ad Censuram de Catechesi Palat.* XV, XVI. (ibid. 72, 73.) et Calvini *Instit. Christ. relig.* Lib. I. cap. XI. §§. 5—8. 12, 13.

(*u*) Conf. cum iis, quae pag. 170. dicta sunt, Ursini *Expli-*

Fuere inter Lutheri sectatores sec. XVI. dicti *Antinomiani*, putantes, legem Christianis non esse denunciandam, bona opera ad salutem esse noxia et perniciosa, et quae his sunt affinia. His sanctiorem doctrinam opposuerunt Catechismi Palatini Scriptores, quaest. et resp. 3. 86. 87. 91, 92. 114, 115. (v)

Haec de controversiis in Catechesi tractatis dicta et documentis probata facile inducunt nos, ad subscribendum iis, quae in libelli laudem a Viris doctis sunt scripta. (w)

§. 14.

plicatio qu. et resp. 93. et *Apologia Catech. Heidelb.* Resp. VIII. (*Opp.* II. 29—34.) et Calvini *Instit. Christ. relig.* Lib. II. c. VIII. §§. 12. 50.

(v) Conf. cum iis, quae pag. 132, 133, 134. 138. laudata sunt, Ursini *Explicatio* qu. et resp. 115. et Calvini *Instit. Christ. relig.* Lib. II. cap. VII. et cap. VIII. §. 51.

(w) Doct. Broes, loc. l. p. 291. *Van oude ketterijen, als het Arianisme, Sabellianisme, Nestorianisme, Eutychianisme, Apollinarisme, welke zoo dikwijls tot verveling of verwarring der toehoorders op den predikstoel gebragt zijn, wordt er in gezwegen. Nopens afwijkingen van de Evangelieleer, welker vermelding het, uit hoofde van de tijdsomstandigheden, niet mogelijk geweest is na te laten, veroorlooft zich het opstel maar zelden eene scherpe uitdrukking.* Cl. Heringa, loc. l. p. 116, 117. *De Katechismus is vervaardigd en ingevoerd, ten behoeve van Hervormde Christenen, die zich het naast aan de leerwijze en kerkelijke inrigting van* Calvijn *hielden. Het zoude dus onbillijk zijn, wanneer de Christenen, welke zulk eene hervorming niet goedkeurden, of eene betere zochten, in dit boekje hunne gevoe-*

§. 14.

Doctrina Sacrorum Librorum auctoritate confirmata.

Quâ auctoritate confirmatam Ecclesiae reformatae doctrinam tradere voluerint Scriptores Catechismi Palatini, videor mihi non melius indicaturus, quam ipsis Ursini verbis. Hic enim, in *Prolegomenis*, *Catechismi Explicationi* praemissis: (*x*) *vera*, inquit, *philosophia, etsi a doctrinâ ecclesiae multum differt, tamen nec pugnat cum eâ, nec est mendacium, —sed est veritas, et quidam quasi radius sapientiae Dei, mentibus hominum in creatione impressus. Est enim doctrina de Deo, et de creaturis, aliisque rebus bonis et generi humano utilibus, ex luce naturali, et ex principiis naturâ notis à sapientibus exstructa. Unde Christianis philosophiae operam dare non modo est licitum, sed etiam utile.*

voelens, die van de onze afwijken, wilden gevonden hebben. — Het is bijzonder daartoe gerigt, dat de Hervormden en hunne kinderen en kweekelingen de Euangelie-leer, in een kort begrip zouden leeren kennen en in het geheugen prenten, vooral in tegenstelling van verkeerde gevoelens, die toen in zwang gingen. Het zoude dus onbillijk zijn te vorderen, dat er van de twistgedingen dier tijden gezwegen ware, en dat er andere onderwerpen in behandeld waren, welke eerst in later tijd, het onderwerp van diepere navorsching en twistvragen geworden zijn.

(*x*) *Operum* Vol. I. col. 48.

convertuntur, e 1 Cor. VI. (10.) *nec impudici*, *nec idololatrae*, *nec adulteri*, *nec fures*, *nec avari*, *nec ebriosi*, *nec conviciatores*, *nec raptores*, *haereditatem regni Dei consequentur.* (z)

Huc referri quoque posſunt, quae oblique recitantur, resp. 18. e 1 Cor. I. (30.) de Iesu Christo dicta, (a) *qui factus est nobis Sapientia a Deo*, *Iustitia*, *Sanctificatio et Redemptio*: uti et quae ad caussam praesentem accommodantur, resp. 58. e 1 Cor. II. (9.) ducta: *nec oculus vidit*, *nec auris audivit*, *nec ullus homo cogitatione comprehendit.*

Sed maior copia locorum adscripta est margini Catechismi, quibus probanda erat veritas doctrinae in textu propositae. Proinde pius Elector Fridericus III. in Comitiis Augustanis, anno 1566. graviter accusatus de novatâ doctrinâ, de Catechismo non consentiente cum Confesſione Augustanâ, et de Calvinismo in ditionem suam invecto, inter alia haec fortiter respondit. *Quid per Calvinismum intelligatur*, *cum Calvini libros nunquam legerim*, *bonâ conscientiâ testor me ignorare. Sed Recesſui Francofurtensi et Augustanae Confesſioni Naumburgi cum aliis Principibus*, *quorum plerique praesentes sunt*, *subscripsi*: *in quâ de Religione sententiâ constans persevero*, *non aliam ob caussam*,

(z) Consulto praeteriisse videntur Catechismi Scriptores verba οὔτε μαλακοὶ, οὔτε ἀρσενοκοῖται.

(a) Conf. pag. 122. ann. *d*.

sitam, quam quod in Scriptores Veteris et Novi Testamenti fundatam esse novi. Nec existimo quenquam esse, qui vere demonstrare possit, me egisse aut recepisse aliquid, illi formae doctrinae contrarium. Catechesin vero meam de verbo ad verbum ex Scripturis Divinis, non humanis desumptam esse, ostendunt loca in margine annotata. — — Quod autem alias coram Caesareâ Majestate Vestrâ, in pleno Electorum consessu, professus sum; si quis sit, cujuscunque aetatis, ordinis aut conditionis, etiam vilissimae, qui ex Bibliis Sacris meliora docere possit, me illi gratiam summam habiturum, et veritati Divinae libenter cessurum: id ego nunc in hoc totius Imperii conventu repeto. Si quis adsit ex Dominis et Amicis meis, qui id in se suscipere velit, paratum me esse eum audire; et sunt hic Biblia Sacra ad manum. (Gestabat ea Electoris Filius, Dux Casimirus, Patri adstans.) *Si vestrae Caesareae Majestati luberet, illum in se laborem suscipere, id ego summi beneficii loco haberem, et debitâ gratitudine admitterem.* (*b*) Prouti autem laudatissimus ille Fridericus ad defendendum Catechismum in Comitiis paratus erat, ita

(*b*) Haec refert Henr. Alting, in *Historiâ de Ecclesiis Palatinis*, editionis, quam mihi videre licuit, pag 96, 97. Alia ab Electore in eandem sententiam scripta laudat Hieron. van Alphen, in *Prolego* praemisso *Oeconomiae Catecheseos Palat.* §. 34.

ita Urſinus, variis ſcriptis in lucem editis defendit, non tantum Catechismi contextum, ſed etiam *testimonia Sacrae Scripturae ad illius marginem annotata.* (c) Ac profecto horum delectus testimoniorum clarisſimis Theologis, ea aetate florentibus, mihi dignus videtur. Non nego, in editiones, quae innumerabiles alias aliae ſubſecutae ſunt, illata esſe librorum divinorum loca minus commoda, aut irrepſisſe typorum vitia: ſed neutrius rei culpam in Catechismi Scriptores esſe conjiciendam, idem profiteor. (d) Nonnulli quoque errores ex eo oriri potuerunt, quod non niſi *capitum* numeri in editionibus primis esſent notati. Quamquam enim Rob. Stephanus iam anno 1551. in *Novum Testamentum, cum duplici interpretatione Erasmi et veteris interpretis* vulgati, *verſiculos*, qui dicuntur, invexerat, hi tamen non confestim uſu communi ſunt recepti. Ipſae editiones Stephanicae, minori formâ annis 1568 et 1569. editae, aliorum etiam recentiores ne commemorem, eos non exhibent. Quo autem anno isti *verſiculi* in Catechismo Palatino primum fuerint expresſi, mi-

(c) Conf. *Responſio* ad *Theologorum quorundam in viciniâ Cenſuram*, a. 1564. Germanice ſcripta, deinde in Latinam linguam traducta et inſerta *Operum* Urſini Vol. II. col. 59—76.

(d) Recte Koecherus, lib. I. pag. 280. *In sommige Uitgaaven vind men eenen grooteren voorraad, ook eene naauwkeurigere Aanwyzing, der Schriftuurplaatzen, die ten bewyze der verhandelde zaaken bygebragt worden, dan in anderen.*

mihi quidem investigare non licuit. Belgica Datheni interpretatio, a. 1566. edita, eos in margine iam exhibuit.

Caeterum universam dictionem, in Catechismo Palatino, ad sacros, imprimis Novi Foederis libros, esse compositam, *Particulâ posteriore*, §. 5. monendum erit. (*e*)

(*e*) Quae hac §. simpliciter indicavimus. ornatius pro concione dixit Petrus Henricus van Lis, in libello: *de eer en het gezag der Formulieren van Eenigheid en bijzonder van den Heidelbergschen Catechismus verdedigt*, caet. *in twee Leerredenen*, Utr. 1785. pag. 97. *Men behoeft denzelven* (Catechismus) *enkel onpartydig te lezen, men zal zien, hoe hy in de meeste plaatzen de taal der H. Schrift zelve spreekt, en ze in allen zoo naby komt als mogelyk is. En wat den zin en de leer des Bybels betreft, hoe opregt stelt hy die voor! hoe bied dit werkje de zuivere melk der waarheid aan! Waar vind men hier verdraayingen van de uitspraken van Gods woord? waar dubbelzinnige uitvlugten en ontwykingen van de ziel van den Godsdienst? waar enkel menschlyke en willekeurige omschryvingen? waar schoolsche en onschriftuurlyke bepalingen en bewyzen? waar menschelijk gezag? — Neen! de H. Schrift is de grondslag, de waarheid de Vraagbaak! alles is zoo egt Euangelisch! De Bybel zelf leert, en bepaalt, en bewyst, en troost ons, als wy den Catechismus lezen!*

PAR-

PARTICULA POSTERIOR,

LAUDANS

FORMAM CATECHISMI PALATINI.

§. 1.

Forma Catechismi non uno nomine laudanda.

Particulâ priore, argumenti delectum in Catechesi Palatinâ laudavi. Sed, in iudicio de libello catechetico ferendo, habenda etiam est ratio formae, omnisque habitûs et coloris, quibus indutus est. Quandoquidem enim varia esse solet librorum forma, ea maxime erit laudanda, quae prae caeteris apta est, tum rebus quae tractantur, tum eorum usui, quorum in gratiam liber scribitur. Catechismus autem, cuius causa nunc disceptatur, tradit summam doctrinae Christianae, e librorum sacrorum fonte ductam: scriptusque est in usum Palatinorum, qui, seculo decimo sexto medio, religioni, superstitione et erroribus Ecclesiae Romanae liberatae, addicti, in coetus sacros coibant, uti et catechumenorum, qui in scholis elementa religio-

gio-

gionis discebant. Utrisque ut prodesset libellus, curarunt Catechismi auctores, lectâ tali formâ, qualem in eo animadvertunt aequi iudices. Etenim tota eius disciplina ad usum fructumque discentium dirigitur; singulae eius partes ex ordine traduntur; rerum dicendarum series partim, ad formulas, longinqui temporis usu tritas et celebratas, easque non improbabiles, componitur; universa fere dictio ad librorum sacrorum exemplum conformatur; brevitati et perspicuitati opera datur; quaerendo et respondendo acuitur ingenium, exercetur memoria; subtilitates et argutiae scholasticae evitantur; gravitas in docendo servatur; disputatio legitima, plerumque lenis, raro asperior instituitur. Quae si singulatim, hac posteriore Particulâ demonstravero, non multum, opinor, ad iustam Catechismi Palatini laudationem deerit.

§. 2.

Tota eius disciplina ad usum fructumque discentium dirigitur.

In laudando Catechismi *argumento*, Particulâ priore, monuimus collatisque exemplis probavimus, libellum nostrum, in singulis doctrinae Christianae capitibus, imprimis demonstare vim eorum salutarem, ad consolandos emendandosque credentium

tium animos. (*f*) In huius laudis societatem ducenda quoque est *forma* orationis, quâ tota disciplina ad usum fructumque discentium dirigitur. Scilicet, qui inducitur hominis Christiani fidem explorans, non tantum quaerit: *quae est unica consolatio hominum*, vel *Christianorum?* sed: *quae tua est?* qu. 1. Non item: *quot sunt scitu necessaria?* sed: *quot sunt tibi necessaria?* 2. Similiter: *quid credis, cum dicis, credo* caet. 26. 35. 37. coll. 5. 19. 25. 34. 36. 37. 46. 53. 54. 56. 69. 75. *Quid utilitatis inde ad te redit?* 59. coll. 36. 52. 57. 58. Et, qui inducitur fidem suam profitens, confitetur, de se ipse: *naturâ propensus sum ad odium Dei et proximi*, resp. 5. *mea me conscientia accusat* caet. 60. Laudat misericordiam divinam sibi tributam: *Deus meorum peccatorum, atque illius etiam pravitatis, cum quâ mihi per omnem vitam pugnandum est, memoriam omnem deposuit*, etc. 56. 60. coll. 18. 26. 27. (*g*) 33. 53. 67. Profitetur fidem suam: *per fidem membrum sum Iesu Christi* etc. 32. coll. 129. Praedicat Iesu Christi beneficium sibi tributum: *fidissimi Domini et Servatoris mei proprius sum* etc. 1. coll. 18. 34. 39. 40. 57—59. 69. 70. 75. 118.

Agno-

(*f*) Conf. dicta pag. 156—160. et Virorum doctorum et de re iudicia ibi allata.

(*g*) Resp. 27. Lat. *contingant*. Germ. *uns zukomme*. Belg. *ons toecomen*.

Agnoſcit legem ſibi impoſitam: *Deus a me poſtulat, ut, quem mihi chara est ſalus animae meae, tam ſtudioſe vitem et fugiam omne peccatum* etc. 94. coll. 103. 105. 111. 112. Par fere est ratio enunciatorum numero plurali, ad indicandos Christianos genuinos. Multae enim quaestiones hac fiunt formâ: *quid a nobis postulat lex Dei?* 4. coll. 8. *estne ulla ratio aut via, quâ Deo reconciliemur?* 12. coll. 13. 14. *quid nobis prodest reſurrectio Christi?* 45. coll. 28. 43. 47. 49. 51. 65. 67. 71. *quid est, cur bona opera faciamus?* 86. coll. 104. 107. 120. In eandem ſententiam reſpondetur paſſim ſic: *mors nostra non est pro peccatis nostris ſatisfactio;* resp. 42. 43. *Christus pro nobis intercedit;* 49. *nostra etiam praeſtantisſima opera ſunt imperfecta;* 62. *postulat Deus, ut proximum aeque ac nos ipſos diligamus.* 107. Conf. 8. 13. 17. 18. 22. 24. 28. 29. 31. 38. 40. 45—47. 49. 51. 63. 65—67. 70. 72. 73. 76. 79. 80. 86. 91. 93. 96—99. 104. 107—110. 113. 115. 117. 120—128. Interdum conſulto numerus ſingularis cum plurali coniungitur, propter rei indolem, ut resp. 21. *fide aſſentior omnibus, quae Deus nobis patefecit, certo ſtatuens, non ſolum aliis, ſed mihi quoque donatam eſſe remisſionem peccatorum*, etc. item quaest. 36. *quem fructum percipis ex ſanctâ conceptione et nativitate Christi?* ad quam respondetur: *quod is noster ſit Mediator*, etc. Ne vero ille

fre-

frequentissimus primae personae usus cuipiam errandi dubitandive ansam praebere possit, facit interposita mentio, mox *hominis*, qu. et resp. 6. 9. 14. qu. 10. 64. *naturae humanae*, qu. 7. resp. 16. et *universi generis humani*, resp. 37. mox *hominis Christiani*, qu. 22. 116. *Ecclesiae Christi*, resp. 50. *coetûs Christi*, 54. *electorum*, 52. *credentium sive fidelium*, qu. 77. et resp. 55. 64. 66. Itaque frustra nonnullis haec forma visa est periculosa. (*h*) Certe, qui Catechismum pro concione interpretantur, possunt auditores de hoc qualicunque periculo vitando monere. Equidem profecto mihi, cum Viris Doct. Reddingio et Broesio, videor, in hac ipsâ formâ, laudandi libelli materiam invenisse. (*i*)

§. 3.

(*h*) His contradixerunt Franc. Ridderus, *Sevenvoudige Oeffeningen over de Catechismus.* Rott. 1671. I D. bladz. 19. Petrus Curtenius, *Leerredenen over den Heidelb. Catech.* Leyd. 1790. I D. bladz. 7. et Barthol. Ouboter, *Verklaaring van den Heidelb. Katech.* I D. bladz. 11.

(*i*) Doct. Reddingius, in libro, *over den Heidelb. Catech.* Vol. III. p. 37. haec scribit: *In den* Heidelb. Catech. *wordt* elk mensch bij zich zelven, bij zijnen toestand en belangen volstrekt bepaald. *Dit onderscheidt dezen* Catechismus *van veele andere leerboeken op eene zeer gunstige wijze. De waarheden en pligten worden niet zoodanig voorgedraagen, dat een ieder het geheele boekjen leezen kan, zonder aan zich zelven te denken, maar overal vindt elk zijnen eigenen naam, overal wordt de leezer, als het ware, aangesproken, en de andwoorder spreekt overal in den eersten persoon, het zij in het enkelvouwige*

§. 3.

Singulae eius partes ex ordine traduntur.

De ordine, quem Catechismi Scriptores, in tractandis doctrinae Christianae capitibus, elegerunt, non melius iudicare possumus, quam ex ipsius Ursini verbis, qui, in explicatione *primae* quaestionis et responsionis: *quaestio*, inquit, *de consolatione ideo primo loco est posita, quia continet scopum et summam totius catechismi. Scopus est, ut habeamus firmam consolationem in vitâ et in morte. Propter hanc enim tota doctrina coelestis à Deo est revelata, et à nobis potissimum est discenda. Summa in eo consistit, quod sumus Christo per fidem insiti, per eum dilecti et reconci-*

wige van zich zelven alleen, het zij in het meervouwige met insluiting van zijne medemenschen of medechristenen. Die anders nimmer aan zich zelven denkt, en zijne eeuwige belangen niet behartigt, wordt door den Catechismus *wel genoodzaakt, om daar aan te denken. Als hij al leerende of leezende de woorden van dit Leerboek overneemt, dan* moet *hij zich zelven wel afvraagen: passen die woorden wel in mijnen mond? geloove ik dat wel? bestа ik zoo? bezitte ik dat?* Doct. Broes, lib. I. p. 292. *Voorts moeten wij niet vergeten aan te merken: — dat een elk hier bij zich zelven bepaald wordt, zoodat hij het bezwaarlijk nalaten kan, de toepassing op zijn eigen hart en leven te maken: en dat de voordragt vaak in dien gemoedelijken toon geschiedt, welke bij een ieder, die niet geheel ongevoelig is, den diepsten en levendigsten indruk verwekken moet.*

ciliati Deo, ut ab eo curemur et servemur in aeternum. Iccirco continuo quaerendum erat de iis, quae homini Christiano *scitu* sint *necessaria, ut illâ consolatione fruens beate vivat et moriatur.* r. 1. Sunt autem tria, r. 2. quorum *primum* est in peccati et miseriae magnitudine, *alterum* in liberatione a peccato et miseriâ, *tertium* in gratiâ, Deo pro illâ liberatione debitâ. Hinc tres existunt libelli partes, *prima*, qu. et resp. 3—11. *altera*, 12—85. *tertia*, 86—129. Cuius dispositionis caussam tradit Ursinus, in *Oratione*, supra pag. 180. laudatâ, (*k*) ubi, postquam docuerat, totam Catechismi doctrinam, non ex aliis principiis et fundamentis, sed e libris divinis esse exstruendam, sic pergit: *atque haec ipsa est causa, quare in doctrinâ Ecclesiae non, ut in artibus constituendis faciunt artifices, et omnino faciendum est, posteriora et minus nota ex prioribus et notioribus methodo demonstrativâ exstruantur; sed partes ordine historico recenseantur, quem ipse Deus in suis patefactionibus, in genere humano creando et ex interitu revocando servavit, et quo in sacris libris et in symbolis articuli fidei recitantur.* In hac autem dispositione eundem fere animadvertimus ordinem, quem Paullus Apostolus, in epistolâ ad Romanos, tenuit, *primum* agens de miseriâ humani generis per peccatum, cap. I: 18—III: 20.

dein-

(*k*) *Operum* Vol. I. col. 417.

deinde, de liberatione ab eâ, cap. III: 21—XI: 36. *denique*, de grato animo, quo liberatos oportet esse erga Deum, cap. XII: 1—XV: 13. In *primâ* autem Catechismi parte, *miseria hominis* spectatur, in naturae humanae depravatione, quae cognoscitur e Dei lege. resp. 3. Haec enim amorem iubet, 4. a quo nos alieni sumus. 5. Ita autem non a Deo sumus procreati, 6. sed a primâ integritate delapsi, cum primis generis nostri parentibus, diaboli fraude pellectis. 7—9. Lex vero, iubens sanctitatem, minatur improbis poenas temporales et aeternas, 10. postulante Dei iustitiâ, nec refragante eius misericordiâ. 11. In *secundâ* parte, spectatur *hominis liberatio*, de quâ, per Dei iustitiam, desperandum foret, 12. si ea, vel a nobismet ipsis, 13. vel ab aliis naturis esset petenda, 14. quandoquidem nobis opus est tali Mediatore, 15. homine vero et sancto, 16. naturaeque divinae socio, 17. qualis nemo est, nisi Dominus noster Iesus Christus, a Deo, 18. olim promissus, nunc nobis donatus. 19. Huius ope servantur, non quidem omnes miseri, sed quicunque verâ fide cum eo iuncti beneficia eius amplectuntur. 20. Huius fidei indoles describitur, 21. et, quibus in rebus credendis salutariter versetur, uberius enarratur, duce Symbolo, q. d. apostolico. 22—58. Hac igitur fide Liberatori habitâ absolvimur commeritâ poenâ, vitaeque aeternae spe beamur, 59—61. non benefactorum merito. 62—64. Haec fides per

Euangelii praedicationem in animis Spiritus ſancti efficacitate accenſa, ab eo confirmatur ſacramentis, 65—67. non niſi duobus, 68. baptismo, ſcilicet, 69—74. et ſacrâ Coenâ, 75—81. ad quam ne admittantur aperte profani, opus est disciplinâ ecclesiasticâ, cuius ratio legitima deſcribitur. 82—85. In parte tertiâ, de *hominis gratitudine*, bonis operibus probandâ, ſpectatur eius, tum necesſitas et ſalubritas, 86, 87. tum vera ratio in converſione hominis ad Deum, 88—91. tum denique norma, lex Dei. 92—113. Ad quam normam liberati ſerio vitam inſtituere incipiunt, 114. dolentes interim vitia ſua, ardenterque precantes a Deo Spiritus ſancti gratiam, quâ magis magisque progrediantur. 115. Preces enim, quibus vel maxime gratus animus declaratur, Christianis ſunt necesſariae et fructuoſae, 116. ſi quidem fiant convenienter Dei voluntati, 117. et formulae a Chriſto praeſcriptae. 118. Ita in formulae huius interpretationem deſinit Catechismus. 119—129.

Hic igitur *ordo* libelli merito dictus est *dilucidus*, ab Henr. Bullingero, ſeniore, Theologo Tigurino. (*l*) Ordinis autem perſpicuitas toties iuvatur aptâ continuatione rerum et verborum, quoties ab uno argumento ad alterum tranſitur. Cerni-

(*l*) Bullingeri *iudicium*, *de Catecheſi El. Palat.* a. 1563. editum, legitur praefixum *Apologiae Catechismi Heidelb.* ab Urſino ſcriptae, in Vol. II. *Operum* laudd.

nitur illa imprimis in quaestionibus, a quibus nova pars orditur. Exempla sunt in quaest. 12. *Quoniam igitur, iusto Dei iudicio, temporalibus et aeternis poenis obnoxii sumus, estne reliqua ulla ratio aut via, quâ his poenis liberemur et (m) Deo reconciliemur?* in qu. 65. *Quoniam igitur sola fides nos Christi, atque omnium (n) beneficiorum, participes facit, unde (o) haec fides proficiscitur?* et in qu. 86. *Cum (p) ab omnibus peccatis et miseriis, sine ullo nostro merito, (q) solâ Dei misericordiâ, liberati simus, (r) quid est, cur bona opera faciamus?* Nec negligenda sunt in responsionibus ea, quibus transitus praeparatur ad novum argumentum. Sic a sacramentis transitur ad disciplinam ecclesiasticam, resp. 82. ubi mentio fit de arcendis a Coenâ sacrâ profanis, utendo *clavibus regni coelestis.* Similiter transitus fit a lege divinâ ad preces. r. 115. (s)

Cae-

(m) Quaest. 12. Germ. *widerumb zu gnaden kommen?* Belg. *wederom ter ghenaeden kommen?*

(n) Quaest. 65. Germ. *seiner welthaten.* Belg. *sijner weldaeden.*

(o) Quaest. 65. Germ. *komt solcher glaube?* Belg. *komt sulck gheloove?*

(p) Quaest. 86. Germ. *wir denn auss unserm elendt.* Belg. *wt onser allendicheyt.*

(q) Quaest. 86. Germ. *auss gnaden.* Belg. *alleen wt genaeden.*

(r) Quaest. 86. Germ. *warumb sollen wir gute werck thun?* Belg. *waerom moeten wij dan noch goede wercken doen?*

(s) Iustum Catechismi ordinem impense laudavit Ven. van

 Alp,

Caeterum *duplex* divisio Catechismi, Friderici III. auctoritate invecta est, die 15 Novembris, a. 1563. *Una* in *quinquaginta duo dominicas*, ut singulae, diebus Domini singulis, pro concione sacrâ exponi, atque adeo integer libellus quotannis absolvi posset: quocirca etiam pleraeque editiones harum numeros exhibent notatos, initio quidem in margine, deinceps vero in textu, quomodo hodie fit. *Altera* divisio in *novem lectiones* facta est, ut in conventibus sacris identidem pars populo praelegeretur. (*t*) Huius distributionis notationem vidi in *Catechismo*, Germanice, unâ cum nonnullis Ursini scriptis apologeticis, edito Neapoli Nemetum, (*Newstadt an der Hardt*,) 1584. *Prima* lectio continet domin. I—IV. *secunda*, (*u*) V—X. *tertia*, XI—XVII. *quarta*, XVIII—XXII. *quinta*, XXIII—XXVII. *sexta*, XXVIII—XXXI, *sep-*

Lis, lib. I. pag. 78—83. 114—120. Seriem doctrinae euangelicae, in Catechismo propositae, exhibuerunt, alios ne commemorem, Viri Cl. Hieron. van Alphen, in *Prolego Oeconomiae Catech. Palat.* Trai. ad Rhen. 1729. §. 40. et Ioann. van den Honert, in *Praefatione*, praemissâ Catechismo ab Ursino explicato, in sermonem Belgicum converso, dicto *Schatboek der Verklaringen over den Nederlandschen Catechismus*, tertium edito Gorinch. 1730. Vol. I. pag. 13—16.

(*t*) Conf. Joh. Ens, *Historisch Berigt* caet. antea laud. pag. 55, 56.

(*u*) Hoc coniicio, non certo statuo, neglectâ, in hac editione, *Sectionis secundae* notatione.

septima, XXXII—XXXVIII. *octava*, XXXIX—XLIV. *nona*, XLV—LII. His subiuncta est *decima*, continens Sacrorum librorum dicta, de officiis magistratuum, iudicum, subditorum, coniugum, parentum, liberorum, dominorum, famulantium, iuvenum, virginum, viduarum, singulorum denique hominum.

§. 4.

Rerum tractandarum series partim, ad formulas, longinqui temporis usu tritas ac celebratas, easque non improbabiles, componitur.

Quae modo, §. 3. pro ordine, a Catechismi Palatini scriptoribus instituto, diximus, ea fortasse a nonnullis minus probabuntur; propterea quod series rerum tractatarum aliquoties turbata sit, per tres formulas, Symbolum, q. d. Apostolorum, Decalogum et Precationem dominicam. His enim in libellum invectis, non unum exstitit incommodum, iusto ordini contrarium. Nonnulla scilicet capite alio atque alio loco fuerunt tractanda. Sic, de *Deo Patre* nostro benignissimo, agendum fuit; semel resp. 26. ubi Christianus profitetur: *credo in Deum Patrem*, iterumque resp. 120. ubi compellat Deum, his usus verbis: *Pater noster, qui es in coelis!* Similiter de *remissione peccatorum*

rum dicendum fuit, primum resp. 55. ubi eam *credens* dicitur Christianus, deinde resp. 126. ubi inducitur precans: *remitte nobis debita nostra!* Eadem de caussa, nonnulla variis locis fuerunt disiungenda, quae commodius unum in locum conferri potuisse videantur. Sic doctrina de *precibus*, resp. 116—118. potuisset apte coniungi cum praeceptis de Deo *venerando* et *adorando*, resp. 94, 95. Et, quae de *disciplinâ* ecclesiasticâ, resp. 83—85. traduntur, copulanda fuerant cum doctrinâ, de *sanctâ et catholicâ Christi Ecclesiâ*, resp. 54.

Verum, quicquid est huius incommodi, multo maiori compensatur commodo et utilitate, quam attulit recitatio trium illarum formularum, longinqui temporis usu tritarum et celebratarum, nequaquam etiam improbabilium. A multis enim inde seculis, hae formulae ab Ecclesiâ erant receptae, ut harum ope doceretur populus in conventibus sacris, atque erudirentur discipuli. (v) Iccirco Erasmus, *Catechismum* scribens, edidit a. 1533. *dilucidam et piam explanationem Symboli, quod Apostolorum dicitur, Decalogi praeceptorum, et Dominicae precationis.* (w) Et, quemadmodum Ca-

(v) Conf. Mich. Ignat. Schmidtii, *Historia catechetica*, §. 25. adiecta *Methodo tradendi prima elementa religionis*, Bamb. 1769. p. 392, 393.

(w) Repetita est in Erasmi *Operum omnium emendatiorum et auctiorum* editione Lugd. Bat. 1704. col. 1133—1196.

Catechismus Concilii Tridentini, multique alii huius generis libelli, a Romanae Ecclesiae doctoribus editi, has tres formulas, ex eorum sententiâ explicatas, continent, ita etiam a viris praeclaris, qui sacris emendandis operam feliciter dederunt, omnis adhibita est cura scribendis libellis, quibus hae ipsae formulae exhiberentur, additâ interpretatione iustâ e libris sacris ductâ. Praeiverunt Lutherus et Calvinus: secuti sunt plurimi, in his Ursinus, editis duobus Catechismis, et *Palatino*. (x) Quo facto, instituta, quae supererant, lau-

(x) Plures laudavit Doct. Reddingius, in libro *over den Heidelb. Catech.* p. 60—64. Memorari quoque meretur I. Ioh. a Lasco brevis Disquisitio fidei, usitata *in peregrinorum, potissimum Germanorum Ecclesiâ* Londinensi sec. XVI. medio, inserta *Formae ac rationi toti Ecclesiastici ministerii* in eâ Ecclesiâ *instituti*, Francof. 1555. pag. 107—186. Belgice a Godfrido Wingio, unâ cum illius Ecclesiae Liturgiâ pag. 35—44. subiecta rhythmicae Psalmorum versioni a Iano Wtenhovio factae, et *Londini* editae 1566. ubi illius Disquisitionis hic legitur titulus: *Kort Ondersoeck des Gheloones, ouer den genen die sich tot der Gemeynte begheuen, ende des Heeren Auondtmael mit hner honden willen.* Minus accurate eam denuo edidit Regnerus Ens, subiectam Iohannis Ensii libro: *Kort historisch berigt*, supra laud. p. 244—252. coll. p. 154, 156. 157. 241. II. Gaspari van der Heyden *Corte Forme der belydinghe des Gheloofs, ghestelt na de orden des Catechismi, voor die hen totter gemeynten, ende den h. Auontmale Iesu Christi begheuen willen*, adiecta *Catechismo* Palatino, emendatius ab eo edito, Antv. 1580. p. 53—62. III. (Hermanni Faukelii) *Kort Begrip der Christelic-*

laudabilia servarunt, proficuum eorum usum auxerunt, fundamento iacto superstruxerunt, doctrinam multis modis corruptam emendarunt, veri studiosis facilius persuaserunt, discentium memoriae subvenerunt, denique religionis depravatae calumniam propulsarunt.

His universe dictis nonnulla videntur addenda, de singulis tribus formulis.

Primam Catechismi Palatini interpretes Latini dixerunt *Symbolum apostolicum*, resp. 22. Qua tamen appellatione non commendarunt sententiam, quam

telicke Religie, voor die haer willen begeven tot des Heeren heylig Avontmael, Midd. 1608. probatum, primum ab Ecclesia Medioburgensi, deinde a Synodo Dordracena, a. 1619. Sess. XVII. et CLXXVII, ac proinde passim insertum libris symbolicis Ecclesiae reformatae in Belgio. Huius libelli interpretationem et applicationem inchoavit Guilielmus Teellinck, edito libro domestico: *Huysboeck, ofte eenvoudighe verclaringhe ende toe-eyghentinghe, van de voornaemste Vraegh-stucken des Nederlandtschen Christelijcken Catechismi.* Midd. 1617. perfecit filius Maximilianus Teellinck, in iterata libri editione, ibid. 1659. Conf. de hac Epitome Joann. van den Honert, in Praef. libri: *het Kort Begrip der Christelike Religie — — omstandig verklaart.* Leid. 1741. Adrianus 'sGravezande, *Geschiedkundig Bericht aangaande* Herm. Faukelius, *als mede den oorsprong van het Kort Begrip der Christelyke Religie*, caet. insertum libro menstruo *Boekzaal der geleerde Waereld*, a. 1765. Vol. II. p. 165—179. 287—301. et Ypeij *en* Dermout, *Gesch. der Nederl. Herv. Kerk*, Vol. II. p. 276—283. et *Aant.* p. 98—205.

quam Rufinus, Presbyter Ecclesiae *Aquileiensis*, seculo IV. exeunte et ineunte V. de Symboli origine apostolicâ a maioribus acceptam tradidit, (*y*) alii autem posteâ non uno modo ornarunt, ut, quam singuli Apostoli partem ad Symbolum contulerint, indicarent. (*z*) Huiusmodi enim narratio usque ad seculum XV. communi ecclesiasticorum consensu tradita, primum a Laur. Valla, (*a*) deinde ab Erasmo (*b*) in dubium vocata, sed in *Catechismo Tridentino* (*c*) probata, postea vero a Vi-

(*y*) In *Expositione in Symbolum Apostolorum*, editâ inter *Opuscula vulgo adscripta Cypriano*, ed. Baluzii, vel potius Marani, Paris. 1726. col. CXCVII. CXCVIII.

(*z*) Conf. Jo. Alb. Fabricii *Codex apocr. N. T.* Part. III. p. 339—350.

(*a*) Conf. *Antidoti in* Pogium, Lib. IV. ed. Basil. 1540. p. 357—361.

(*b*) Conf. *Praef. in Matth. Explanatio Symboli*, (*Opp.* Vol. V. 1136.) *Declaratio ad censuras Facultatis Theol. Paris.* Tit. XI. (IX. 868—870.) *Responsio ad notationes* Eduardi Lei. (IX. 173.) *Supputatio errorum in censuris* Beddae. (IX. 554—557.) *Apologia adv. Monachos quosdam Hispanos.* (IX. 1050.) *Responsio ad Albertum pium.* (IX. 1169—1171.)

(*c*) In Praef. §. 27, 28. *Quae primum Christiani homines tenere debent, illa sunt, quae fidei duces doctoresque sancti Apostoli, divino spiritu afflati, duodecim Symboli articulis distinxerunt. Nam cum mandatum a Domino accepissent, ut pro ipso legatione fungentes, in universum mundum proficiscerentur, atque omni creaturae Evangelium praedicarent, Christianae fidei formulam componendam censuerunt, ut scilicet id ipsum omnes sentirent, ac dicerent, neque ulla essent inter eos schismata, quos ad fidei unitatem vocas-

Viris doctis (*d*) merito repudiata, Palatinorum Theologorum patrocinium non est nacta. Nam Germanica Catechismi editio (*e*) et Belgica (*f*) eius versio ignorant *Symboli apostolici* nomen, nec *duodecim* numerant articulos: et ipsi Latini interpretes, scribentes, *summam eorum, quae in Euangelio promittuntur, comprehendi in Symbolo apostolico*, addunt: *seu in capitibus catholicae et indubitatae omnium Christianorum fidei.* Ursinus vero, in explicatione resp. 23. haec scribit: *Sunt qui putant, dictum esse Symbolum, quia ab apostolis sit collatum. Sed non potest probari, singulos apostolos aliquam partem contulisse. Probabilior est ratio, Symbolum dici, quod hi arti-*

casfent; sed essent perfecti in eodem sensu, et in eâdem sententiâ.

(*d*) Conf. Ger. Ioh. Vossius, in *Diss. de Symbolo apostolico*, 1642. repet. in *Tractatibus Theol.* Amst. 1701. p. 503—515. Ioan. Pearsonus, Petrus Kingius, Herm. Witsius, alii a Io. Clarissio, Viro eximio, laudati, in *Encyclopaediae Theol. Epitome*, §. 90. quibus adiungi possunt Sigism. Nagy Borosnyai, *Disputationes quatuor de primâ Symboli apostolici adornatione*, Trai. ad Rhen. 1735, 1736.

(*e*) Resp. 22. *Alles was vns im Euangelio verheissen wird, welchs vns die Artickel vnsers algemeinen vngezweiffelten Christlichen Glaubens in einer summa lehren.*

(*f*) Resp. 22. *All wat ons in den Euangelie belouet wert, dwelc ons die Artijkelen onses alghemeynen ende ongetwijfelden Christelicken geloofs in eener summa leeren.*

ticuli sunt norma certa, ad quam omnium fides congruere et conferri debet, quicunque volunt servari. Apostolicum dicitur, quia continet summam doctrinae Apostolicae, quam cogebantur tenere et profiteri catechumeni: vel quia Apostoli eam summam discipulis suis tradiderunt, et ab eorum discipulis ecclesia eam postea accepit. Itaque Ursinus nihil quidem definit, probabiliorem vero sententiam priore loco ponit, secutus fere, ut videtur, Calvinum, qui, postquam indicaverat, quid sibi de tempore scripti Symboli videretur veri simile, (g) addit: *Quo intellecto, de authore vel anxiè laborare, vel cum aliquo digladiari, nihil attinet: nisi cui forte non sufficiat certam habere Spiritus sancti veritatem, ut non simul intelligat, aut cuius ore enunciata, aut cuius manu descripta fuerit.* Caeterum, quanta, emendatorum sacrorum tempore, fuerit necessitas Symboli apostolici rite interpretandi, ex eo intelligitur, quod singuli Ecclesiae socii et alumni, sive adulti, sive infantes, sacro ritu lavati fuerint, postquam, vel ipsi, vel per sponsores, fidem suam solenni religione professi essent, respondendo Sacerdoti interroganti, se credere singulos illius Symboli articulos. (h) Haec igitur, et quae plura a peri-

(g) *Instit. Christ. relig.* Lib. II. cap. XVI. §. 18.

(h) Conf. *Catech. Concilii Trident.* Part. II. *de Baptismi Sacramento.* Art. LXI. *Catechismus. Abrenunciatio. Fidei professio.*

ritioribus dici posſint, me inducunt, ut facile aſſentiar Viro Ven. J. van der Linden V. S. Catechismi Scriptoribus iustam rei bene gestae laudem tribuenti. (*l*)

Mo-

(*l*) *Proeve eener vrije behandeling van den Heidelb. Catech.* Part. I. pag. 145—147. *Men kan van deze artikelen, over het geheel genomen, zeggen, dat zij het algemeen Christelijk geloof zeer wel bewaard hebben; en vergelijkt men dezelve bij andere geloofsbelijdenissen, die een partijdige sektenijver heeft zamengeflanst, dan verdienen zij, boven alle andere, eene loffelijke melding, niet alleen om derzelver kortheid en eenvoudigheid, maar ook om derzelver schriftmatigheid, zonder zich aan stoute bepalingen te wagen, die het werk van eigendunkelijkheid hebben. — — De steller van dit leerboek, die, als Protestant, geenen anderen regel van geloof erkennen mogt, dan de H. S., moet dus, met het aanvoeren van deze artikelen, niet gedacht worden, het geopenbaarde Woord van God ter zijde, of deze artikelen nevens hetzelve gesteld te hebben. Neen, — uit de antwoorden op de 21ste en 22ste vr. blijkt ons zeer duidelijk, dat hij zich alleen aan het* Evangelie *of het* Woord van God *verbonden rekent, als den eenigen regel van geloof en zeden, en dat die artikelen slechts worden aangehaald als eene korte hoofdsom van den voornamen inhoud des Evangelie's, ten einde, bij wijze van uittreksel, een kort overzigt te geven van hetgene ons als Christenen te gelooven staat. En waarlijk! tijdens de openbare verschijning van dit leerboek, bestonden er goede redenen voor den hier gevolgden weg: het gebrek aan kennis in de allereerste beginselen van menschelijke kundigheden was toen zoo groot en algemeen, dat men de Christenheid, die schier niet lezen konde, door een kort uittreksel van de Evangelische waarheden, wel eenigzins behoorde te gemoet te komen. De Bijbel was te lang een ge-*

ſte

Moralia decalogi praecepta, olim, iubente Deo, Israëlitis data, Catechismi Scriptoribus materiam praebuerunt exponendi officia a Christianis praestanda. In eo autem venerati sunt auctoritatem Christi profitentis, se venisse, ut legem, non abrogaret, verum impleret: (*k*) et secuti sunt Apostolos, qui, non tantum in Iudaeis docendis, sed etiam in monendis Christianis alienigenis, moralia legis Moseae praecepta inculcarunt. (*l*) Nec tamen Heidelbergenses crediderunt, oportere Christianos his obedire praeceptis, propterea quod Israëlitis a Mose data fuerunt. Aliam iis fuisse sententiam, docent nos Ursini *explicatio* responsionis 92. et *Locus theologicus*, in academia Heidelbergensi traditus, *de lege divina*. (*m*) Quibus collatis, vi-

sloten boek gebleven, en het verstand van den gemeenen man was door priesterbedrog te zeer verwaarloosd, dan dat de Christenen van die dagen, aanstonds bij het doorbreken der Hervorming, hunne regten, als zoodanigen, hernemen konden. Is nu de eenvoudige leer der Christelijke kerk in die artikelen bewaard, hoe welkom moest dan dit uittreksel voor leergierigen zijn! en, wat ons betreft, ook wij kunnen ons van dezelve, zonder schroom, zeer wel als eene handleiding bedienen, om de waarheden van het Christelijk geloof, in eene korte, aaneengeschakelde orde te behandelen.

(*k*) Matth. V: 17. coll. 18—48. VII: 12. XIX: 17—19. XXII: 37—40.

(*l*) Conf. Act. XXIV: 14. XXVI: 22. Rom. III: 31. VII: 12. XIII: 8—10. Gal. V: 13, 14. Eph. VI: 1, 2. Iac. II: 8—12.

(*m*) *Opp.* Vol. I. col. 664—78?.

videmus, hanc eius fuisse mentem. Lex moralis, cuius summa est in decalogo, omnibus hominibus a Deo patefacta, perpetua est, nec potuit omnino abrogari, sicuti abrogatae sunt leges caerimoniales et forenses. Haec lex non quidem vim habet cogentem et damnantem in Christianos, a Conservatore Iesu liberatos, docente Paullo Apostolo, Rom. VI: 14. VIII: 1. Gal. III. 11—13. 24, 25. V: 18—23. 1 Tim. I: 8, 9. sed norma est vitae sanctae, quam vivere eos oportet, qui grato animo Dei beneficia, per Christum in eos collata, amplectuntur. In decalogo autem praeceptis moralibus adiuncta sunt nonnulla, proprie ad Israëlitarum gentem pertinentia, cum in prologo, tum in quarto praecepto, cuius duae sunt partes, una moralis eaque perpetuae legis vim habens, iubens, aliquod tempus certum tribuere cultui Dei publico, altera caerimonialis eaque temporaria, quâ dies septimus huic cultui destinatur et caerimoniae Leviticae mandantur. Praecepta igitur, quoad sunt moralia, ad Christianos pertinent: caetera non item. Pertinent autem illa, non quoad sunt a Mose data Israëlitis, sed propterea quod hominibus cunctis a Deo Procreatore sunt iniuncta, et a Christo, summo Doctore, Conservatore ac Domino nostro, stabilita. Haec igitur Ursini et caeterorum Palatinorum fuit sententia: ex quâ orta est liberalis illa decalogi interpretatio, quam nemo non prudentior in Catechismo laudat. Caeterum huius libelli Scripto-

tores, cum nullum in Novi Foederis libris invenirent certam ac definitam feriem praeceptorum, a Christo aut Apostolis eius datorum, non potuerunt praebere commodiorem fimul ac fanctiorem, quam decalogus exhibet. Quam ut fervarent, fuadebat praeterea exemplum Paulli, qui, *et* in praecipiendo, Rom. XIII: 9. *et* in reprehendendo, 1 Tim. I: 9, 10. decalogi ordinem est fecutus. (*n*)

Denique *precum formulam*, neque aptiorem, nec fanctiorem, potuerunt tradere Catechismi auctores, quam quae data fuit a coelesti Doctore Iefu Christo, referentibus Matthaeo, cap. VI. et Lucâ, cap. XI. Quamquam enim preces illae maxime erant aptae discipulis eâ aetate viventibus, nec Christus iusfit, aut legatos fuos, aut quoscunque discipulos, conftanter his ipfis verbis Patrem adire coelestem, nihil tamen impedit, quominus in iis normam agnofcamus bene precandi, Christianis nullo non tempore utilem. (*o*) Quandoquidem autem, fcripti Cate-

(*n*) Conf. Ven. van Lis, *Oratio S.* laudata, pag. 86—93. et Doct. Broefii dicta in *libro menftruo* laud. pag. 291, 292.

(*o*) Conf. Herm. Witsii *Exerc.* VI. *de Oratione dominica.* Joan. Drieberge, *Zeven Predikaetfien over het Gebed des Heeren.* Amft. 1742. Io. Georg. Walchii *Exercitatio, de ufu orationis dominicae apud veteres Christianos*, in *Miscellaneis S.* Amft. 1744. pag. 58—80. Herm. Venema, *de ware Christelyke Religie onderzocht en nagefpoort uit Matth.* V—VII. Vol. II: p. 223—451. Jean Scipion Vernede, *Leerredenen over de Bergpredikatie van J. C.* Vol.

techismi tempore, haec formula communi Christianorum uſu erat recepta, a quamplurimis vero magis ſuperſtitioſe recitata, quam intellecta aut ad rite precandum uſurpata, laudabilis dicenda est Scriptorum opera, in interpretandis his precibus conſumta.

§. 5.

Univerſa fere dictio ad librorum ſacrorum exemplum conformatur.

Catechismi Palatini argumentum e libris divinis esſe ductum, et ſingula illius capita Codicis ſacri auctoritate esſe ſtabilita, antea iam demonſtravimus. Partic. I. §§. 1—11. 14. Verum eo nondum abſolvitur conſenſus Heidelbergenſium cum Christo, ſummo Magistro, primisque eius discipulis, quorum ſcripta ad nos pervenerunt. Etenim inſuper om-

Vol. III. Amſt. 1783. p. 44—87. N. Kiesſelbach, *Leerredenen over het Gebed des Heeren.* Amſt. 1792. J. van Loo, *Leerredenen over den Geest en Toon van het Gebed onzes Heeren.* Utr. 1796. J. C. Doederlein, *Opheldering van het Gebed des Heeren*, Utr. 1793. (E. Tinga), *Iets over het gebruik van het Gebed des Heeren.* In *Verſtrooide gedachten over verſchillende onderwerpen*, Partic. III. Fran. 1804. pag. 57—89. Bern. Verwey, *de Voortreffelijkheid en het nuttig gebruik van het Gebed des Heeren.* In *Prijsverhandelingen van het Genootſchap tot verded. van den Christ. Godsdienst, voor het jaar* 1810.

omnis fere libelli catechetici dictio ad illorum exemplum est conformata. Cuius rei cum ubivis fere exstent documenta, lubet, illustrandi caussa, unam alteramque responsionem in medium proferre, iisque adiungere librorum sacrorum loca, suis capitum et versiculorum numeris notata, quorum ad exemplum singulae dictiones sunt accommodatae. Resp. 32. profitetur Christianus: *per fidem* (Gal. II: 20.) *membrum sum Iesu Christi* (1 Cor. XII: 12. 27.) *et unctionis eius particeps*, (1 Ioh. II: 20. 27.) *ut et nomen eius confitear*, (Hebr. XIII: 15.) *meque ipsum* (Rom. VI: 13.) *ipsi vivam gratitudinis hostiam*, (Rom. XII: 1.) *et in hac vita*, (1 Cor. XV: 19.) *libera* (Rom. VI: 18. 22.) *et bona conscientia*, (1 Tim. I: 18, 19.) *pugnem contra peccatum* (Hebr. XII: 4.) *et Satanam*, (Iac. IV: 7.) *et postea aeternum cum Christo regnum in omnes creaturas teneam.* (2 Tim. II: 12. Apoc. XX: 6.) Similiter, ad quaestionem 49. *quem fructum nobis adfert ascensio Christi?* respondet: *primum, quod in coelo apud Patrem pro nobis intercedit.* (1 Ioh. II: 1. Rom. VIII: 34.) *Deinde, quod carnem nostram in coelo habemus*, (Eph. V: 30) *ut eo, tamquam certo pignore, confirmemur, fore ut ipse, qui caput nostrum est*, (Col. I: 18) *nos sua membra ad se extollat.* (Eph. II: 6. Ioh. XIV: 3.) *Tertio, quod nobis suum Spiritum, mutui pignoris loco*, (2 Cor. I: 22. V: 5.) *mittit*, (Ioh. XVI: 7.) *cuius efficacia*,

O (Rom.

(Rom. XV: 19.) *non terrena, sed superna quaerimus*, (Col. III: 1, 2.) *ubi ipse est ad dexteram Dei sedens*. (Marc. XVI: 19. Col. III: 1.)

Hanc dictionis conformationem, a Catechismi scriptoribus studiose institutam ad sacrorum exemplum librorum, equidem in magna eorum laude ponendam esse reor, cum viris me perspicacioribus, Doct. Broesio (*p*) et Cl. Heringa. (*q*) Quorum sententiae ut subscribam, suadet cogitatio studii, quo libelli nostri auctores fuerunt ducti, ducique oportet genuinos Protestantes, ut nimirum cuncti Ecclesiae socii et alumni e sacris discant libris, quid credendum sit et agendum, proinde ut hos legant, et, quoad eius fieri possit, probe intelligant. Propterea, non tantum summa doctrinae in Codice sacro perscriptae est tradenda, sed ipsae etiam voces et dicendi formulae, quibus horum librorum scriptores, maxime Iesus eiusque legati, fuerunt usi, sunt tenendae. Quae res, prouti universe perquam est utilis, ita imprimis necessaria est,

(*p*) In libro menstruo laud. p. 291. haec scribit: *In plaats van schoolsche kunsttermen te gebruiken, bedient zich dit boekje meestal, of van Bijbelsche uitdrukkingen, of van bewoordingen, die in het gemeene leven gangbaar zijn.*

(*q*) In libello saepius laudato, p. 118. haec scribit: *Die waarheden worden doorgaans voorgedragen, met bijbelsche woorden, zegsmanieren en spreuken; zóó dat*, en *Leerling*, en *Onderwijzer*, *door dezelve tot den Bijbel geleid worden*, *en de Onderwijzer verpligt wordt, om den Bijbel te verstaan en te verklaren.*

est, quando, *vel* pars aliqua doctrinae Christianae recte cognosci ac percipi nequit, nisi bene intellectis verbis et loquendi modis, quibus ea enunciari solet, *vel* certe vocabulis male intellectis facile in errores inducantur legentes audientesque. Scio, non pauca, in Christi orationibus et Apostolorum scriptis, dici per tropos et imagines, partim nostris hominibus insolitas, partim quoque eas, de quarum etiam sententiâ disputatur. Sed hae propterea non omnino sunt vitandae in populari institutione aut in libello catechetico. Earum enim interpretandarum cura Doctoribus et Catechetis in Ecclesiâ Christianâ est imposita: qui, suo si fungantur officio, cavent, ne rudiores, prave intellectis librorum sacrorum verbis, in errorem ducantur. Haec reputantibus nobis non displicebunt in Catechismo Palatino dicta, de *Dei irâ et misericordiâ*, de *Dei Filio ad Patris dexteram in coelo sedente*, de Christo *Ecclesiae capite* eiusque *membris*, de *regeneratione per Spiritum sanctum*, de Christianis *unctis* ac *sanguine Spirituque* Christi *ablutis*; de *carne* Domini nostri *edendâ sanguineque* eius *bibendo*, de *Satanâ* pios homines *oppugnante*, de *mortificatione veteris* et *vivificatione novi hominis*, et quae sunt plura horum similia. Singula enim, e sacris ducta libris, nisi diligenter interpretentur Doctores Christiani, periculum est, ne indocti in turpes rapiantur errores. Quod ne fieret, Catechismi nostri scriptores saepius tropo-

 rum,

rum, a Christo et Apostolis, in doctrinâ coelesti tradendâ, usurpatorum, sententiam de industriâ exposuerunt, ut resp. 73. 76. 89, 90. Iccirco lubens, hactenus certe, facio cum Doct. Reddingio, (r) dicendi formam Hebraeam, Iudaeis, Christi in terrâ viventis aetate, usitatam, in Catechismo defendente.

(r) In libro saepius laudato, postquam alia de usu troporum difficulter a plebe intellectorum praemiserat, haec pag. 67, 68. addit: *In eenen zekeren zin en tot een bepaald gebruik is het zelfs goed, dat de Catechismus zoo veele* Hebreeuwsche *en* Joodsche *spreekwijzen heeft, welke van de oude Offeranden, van de menschelijke denkbeelden omtrent God, van de begrippen en zeden der Oosterlingen ontleend of herkomstig zijn. Immers wanneer dezelve niet in den Catechismus voorkwamen, dan zouden de eenvouwigen dezelve toch in de H. Schriften des N. T. leezen. Zij zouden daaruit toch leeren, zich dezelve eigen te maaken, en gevaar loopen, om in de harde ruuwe Oostersche denkbeelden, die zij daar door ontfingen, te moeten blijven hangen, daar het toch voor eenen Leeraar niet mogelijk is, om aanhoudend opzettelijk zulke schriftuurplaatsen ter behandeling uit te kiezen, die uitdrukkingen bevatten, welke oneigenlijk zijn, of van ons taaleigen eenigzins afwijken. Maar nu deze in den Catechismus te vinden zijn, dien hij gezet moet verklaren, nu vindt hij telkens ongezocht gelegenheid, om zijne Hoorders zoodanige aanmerkingen over de taal en den stijl des Bijbels mede te deelen; en hun zulke ophelderingen van alles, wat in een Oostersch oor van de eerste Eeuw beter klonk, dan in een Westersch oor van dezen tijd, voor te stellen, die de waare Bijbelkennis onder hun merkelijk moeten bevorderen.*

§. 6.

§. 6.

Brevitati et perspicuitati opera datur.

Brevitas, quamvis laudem non habeat in omni librorum genere, laudanda tamen est in libello catechetico, summam doctrinae Christianae tradente, et in usum hominum indoctorum et tironum scripto. His enim elementa discenda sunt, quae, sive in concione publicâ, sive in privatâ institutione, pro captu auditorum et discipulorum, a Doctoribus et Catechetis sunt explicanda, et dilatanda. Itaque Catechismi Palatini scriptores laudandi sunt, propter concisam brevitatem, cui feliciter operam dederunt.

Neque iis id accidit, de quo queritur Horatius: *brevis esse laboro, obscurus fio.* Dictio enim Catechismi commendatur perspicuitate, quâ fit, ut, de verborum significatione, membrorum structurâ, sententiarum coagmentatione, aut argumentationis vi, raro admodum sint dubitaturi, qui attente et diligenter legunt, non ut inveniant quod a scriptoribus dictum cupiant, sed ut eorum mentem et consilium assequantur.

Huius, cum brevitatis, tum perspicuitatis, documenta in Catechismo tam manifesta sunt, ut, si multa congerere vellem, operam perditurus mihi videar. Unum igitur et alterum conferre suffecerit: Quid, quaeso, brevius et evidentius dici po-

poterit eo, quod respondetur ad quaestionem 28. *Quid nobis prodest cognitio creationis et providentiae divinae?* Nimirum: *ut in adversis patientes, in secundis grati simus, in futurum verò optimam in Deo fidissimo Patre spem repositam habeamus, certò scientes, nihil esse quod nos ab eius amore abstrahat, quandoquidem omnes creaturae ita sunt in eius potestate, ut sine eius arbitrio, non modo nihil agere, sed ne moveri quidem possint.* Quid, quaeso, concisius, dilucidius et ad propositum accommodatius, enunciari poterit, descriptione bonorum operum, resp. 91. *Tantum ea, quae ex verâ fide, secundum legem Dei fiunt, et ad eius solius gloriam referuntur; non ea autem, quae a nobis opinione recti conficta, aut ab hominibus tradita sunt.*

Non equidem nego, nonnulla videri productiora et praeter modum excurrentia. Verum istam ubertatem peperit necessitas, genuinam Christi doctrinam probandi, illustrandi et defendendi, contra opinionum commenta, religioni noxia et perniciosa. Hanc certe necessitatem Theologis Palatinis, in causâ *iustificationis*, resp. 59—64. et *Sacramentorum*, r. 65—80. fuisse impositam, nemo non paulo perspicacior intelligit.

Neque ego inficior, esse loca nonnulla, quae imperitiores difficulter absque interpretis auxilio intelligant. Verum idem ego contendo, propterea culpandos non esse Catechismi scriptores. In aliis enim

enim obſcuritas, non verborum, ſed rerum, de quibus agendum erat, facit, ut lectores haereant: quomodo fit resp. 7. 25. 33. 35. 53. 57. In aliis intelligentia impeditur frequentiore eoque laudabili uſu dictionum tropicarum, e libris ſacris ſelectarum; ut resp. 49. 76. 88. Conf. dicta §. 5. In aliis denique offunduntur tenebrae neceſſitate disputandi de argumentis abſtruſis, prouti resp. 48. 78. 79. Istam vero qualemcunque caliginem, quoad ea non neceſſario cum rebus ipſis est conjuncta, non multo labore a diſcentium animis dispellet doctus et fidelis Catechismi interpres.

Ideirco lubens aſſentior viris doctis, conciſam apertamque brevitatem in Catecheſi Palatinâ laudantibus. (s)

(s) Ven. van Lis, in *Orat. S.* laud. haec pag. 101. de opusculi brevitate ſcribit. *Het werkje is van weinig uitgeſtrektheid, en zoo kort (als) de rijkheid der onderwerpen eenigzins toelaat. Nergens is het langdradig, en geen overtollige en onnodige dingen worden er in aangetroffen. Nergens verbijstert ons de menigte, overal overtuigt ons de bondigheid van deszelfs woorden.* De perſpicuitate haec profitetur, pag. 106. *De taal, die* de Catechismus *ſpreekt, de beſchrijvingen, die hij geeft, de bewyzen die hy voorſtelt, alles is, over 't geheel genomen ten uiterſten duidelyk en verſtaanbaar voor ieder, die ſlegts eenige oplettendheid gebruikt.* Ad depellendam obſcuritatis criminationem facere ea videntur, quae ſcripſit Cl. Heringa, libelli laud. p. 117. *Het* boekje *is geheel en al opgeſteld tot een onderwijsboekje voor ongeoefenden. Het is dan niet te misprijsen, — dat er bijzonderheden in voorkomen, die door den Onderwijzer nader verklaard en uitgebreid behooren te worden.*

§. 7.

§. 7.

Quaerendo et respondendo acuitur ingenium, exercetur memoria.

Qui Catechismos scripserunt, alii aliam iis formam induerunt. In nonnullis velut in *Catechismo Concilii Tridentini*, cernitur cohaerens et continuata doctoris institutio, non interrupta quaestionibus. Nec monentur tantum catechumeni, sed saepe etiam sacerdotes et doctores, de partibus suis bene agendis. Unde crebrae sunt eiusmodi formulae: *docendum est; diligenter explicandum est; hortandi et monendi sunt fideles; pastores ostendant; curabunt pastores tradere; proderit fidelibus, si a Parochis saepe explicatum fuerit; Pastores docebunt, quae in Sanctâ Tridentinâ Synodo decreta ac perpetuo a Catholicâ Ecclesiâ tradita sunt.* Plerique vero libellorum catecheticorum Scriptores praetulerunt formam collocutionis sive disquisitionis: quo etiam factum est, ut nonnullae recentiores Catechismi Tridentini editiones in quaestiones ac responsiones dividerentur, auctore Andreâ Fabricio, Leodio. (*t*)

Haec forma placuit quoque Luthero, Calvino, et Palatinis, habetque multum, quo commen-

(*t*) Refert hoc Mich. Ignat. Schmidt, in *Historiâ Catecheticâ*, supra laud. §. XXXI.

mendetur. Etenim, ut apta imprimis est exercitationibus catecheticis, ita etiam idonea ad institutionem homileticam. Scilicet, quaerendo excitatur attentio et acuitur ingenium: atque discipuli, responsiones memoriae mandantes, exercent utilissimam mentis facultatem et doctrinae thesaurum custodiunt.

Qui vero scriptores hanc formam, Catechismis fere propriam, praetulerunt, non tamen unam inierunt viam, in tribuendis partibus *quaerentis* et *respondentis*. Discipulum enim alii inducunt *quaerentem*, alii *respondentem*. Prius factum est ab Erasmo, qui, in *Catechismo* (u) colloquentes fingit *catechumenum* quaerentem et *catechistam* respondentem. (v) Simili formâ usus est Scriptor *Ca-*

(u) Huius *Catechismi*, supra pag. 198. memorati, initium mox ann. v laudandum, legitur *Operum* Erasm. Vol. I. coll. 1133, 1134.

(v) Orditur discipulus collocutionem sic. *Jam dudum mihi gestit animus adscribi in consortium Ecclesiae Catholicae, quae est domus Dei, extra quam nulli speranda salus aeterna. Itaque precor, ut tua pietas ad hanc rem infantiae meae sit auxilio.* Respondet Catechista. *Si rite tinctus es sacro lavacro, eâdem operâ cooptatus es in Ecclesiae Catholicae familiam.* Mox discipulus: *verum ea res*, inquit, *inscio me, per sponsores gesta est: at posteaquam divina benignitas concessit ad hoc aetatis pervenire, quae ut ad impietatem corrumpi potest, ita ad pietatem, opinor, est docilis, aequum arbitror, ut et sponsorum meorum fidem liberem, et ipse meae saluti consulam ac meum per me ipsum quoque negotium agam. Proinde te*

Catechismi, Belgice editi, tecto ſcriptoris, typographi et loci quo est editus, nomine. (*w*) Verum, quamvis haec ratio non ſit ſpernenda, praeſtare tamen ea nobis videtur, quae plerisque placuit, noſtris etiam Palatinis, responſorem inducens, non docentem, ſed fidem ſuam profitentem. Coniecit quidem Ioh. d'Outrein, (*x*) quaerere discipulum aut Christianum iuniorem, respondere doctorem aut provectiorem Christianum: ſed huius coniec-

te rogo, ut ita mecum agas, quaſi plane rudem inſtituas formesque.

(*w*) Catechismus, *dat is:* die Kinder-Leere: *Vergadert wt de heylighe Schrift, ende wt de oude Doctooren der heyliger Kercken: Te weten*: Athanaſius, Cyrillus, Baſilius Magnus, Hieronymus, Theophilactus, Ruffinus, Origenes, Cyprianus, Chryſostomus, Augustinus, Ambroſius, Ireneus, Tertullianus, Euſebius etc. M. D. LXVII. foll. IV et 55. in 4. In hoc *Catechismo* discipulus hoc modo magistrum adit. '*Miſn eerweerdighe Meester, wilt my doch ſegghen wat de kinder leere is, daer ick ny alſoo veel af hoore, ende oock leſe. Ende hoe wordt die int Latijn genaemt? My dunckt de kinder leer doet wonder.* Cui respondet Magister haec: *Miſn ſone, S. Pauwels Epheſ.* 6. *vermaent ons ionck ende out aldus: Ghy kinderen* caet. *Deſe vermaninghe Pauli behooren wy out ende ionck, altijt in onſe ghedachten te hebben. Daerom hoort ny met aendachten toe* etc. Iterum discipulus ſic quaerit: *Mijn lieve Meester, zegt my nv, welcke dingen zijn eenen ghelovigen Christen menſche van noode te weten?*

(*x*) *Het gouden kleinoot van de leere der waarheid, die naar de Godzaligheid is, vervattet in den Heidelb. Catech.* Amſt. 1724. pag. 3.

iecturae caussam, neque ipse aperuit, neque ego assequi possum. Cum plerisque igitur interpretibus mihi persuadeo, respondentem induci, non quidem discipulum, qui, editâ fidei professione, Ecclesiae sociis sit adscribendus, sed genuinum societatis Christianae sodalem, fidei et pietatis suae sibi conscium, non dubitantem aut vacillantem, sed firmum et constantem, sua peccata miseriamque inde ortam confitentem, Dei Christique beneficia gratuito in se collata laudantem, bona coelestia et aeterna confidenter sperantem, atque huius fidei ac spei rationes cuique ingenue inquirenti libere reddentem. Haec certe sententia mihi optime congruere videtur cum iis, quae dicuntur resp. 1. 5. 21. 26. 27. 32. 36. 52—54. 56—61. 69. 75. 129. Fatendum est, non omnibus Christianis eam esse fidei et spei πληροφορίαν· sed oportet omnes ad eam adspirare, possuntque eam omnes divinâ adiuti gratiâ, consequi. Hebr. VI: 11. X: 22. De quo ut persuadeatur veri amantibus, videntur Palatini Christianum ita respondentem induxisse. Qui autem *interrogans* inducitur, personam sustinet hominis Christiani, qui, sive doctor, sive socius Ecclesiae, eandem cum respondente fidem profitetur. Unde crebro commutatur primae personae numerus singularis cum plurali, ut resp. 26 et 28. item 31 et 32. (y) Caeterum nemini facile persuaserit Scriptor

(y) Conf. Hier. van Alphen, *Prolegi* laud. §. 39. Barthol.

tor *Disquisitionis modestae*, (z) interrogantem in Catechismo censendum esse Ecclesiae Romanae socium, initio elementa doctrinae Christianae ignorantem, pedetentim vero a respondente erroris convictum, et ad veram fidem perductum.

§. 8.

Subtilitates et argutiae scholasticae evitantur.

Dolent, quibus religio Christiana cordi est, non paucas quaestiones subtiles et argutas, e Theologorum scholis, in conventus sacros populi Christiani esse traductas. *In simplicitate*, inquit Hilarius Pictaviensis, *fides est; — non per difficiles nos Deus ad beatam vitam quaestiones vocat.* (a) Et Josephus Hallus, Decanus Wigorniensis: *scitu* inquit, *ad salutem necessaria quaeque imbibant omnes, et licet, et juvat. Saturate animas vestras, quotquot estis Ecclesiae filii, sacris hisce deli-*

thol. Ouboter, *Aaneengeschakelde verklaring van den Heidelb. Katech.* Vol. I. p. 11—16. Petrus Curtenius, *Leerredenen over den Heidelb. Catech.* Vol. I. p. 4, 5. Reddingius, lib. I. Vol. III. p. 38.

(z) C. D. W. *Zedig onderzoek, wie die Persoonen zyn, de welke in den Heidelb. Catech. als Vragers en Antwoorders worden ingevoerd*, inserto libro: *Merg der Akademische en andere Verhandelingen*, Vol. X. Amst. 1740. pp. 416—466. 556—595. 677—726.

(a) Lib. X. *de Trinitate*, §. 70.

litiis; subtiliores scholarum argutias alio ablegaturi. (*b*) Propterea Viri docti laudarunt in eo quoque Catechismi Palatini scriptores, quod subtilitates et argutias scholasticas prudenter evitarint. (*c*) Quam

(*b*) In *Exhortatione* ad Synodum Nation. Dordracenam, dictâ die 29 Nov. 1618. insertâ *Actis Synodi*, Sesf. XVII. edit. in 4. p. 45.

(*c*) Van Lis, *Orat.* laud. p. 106. *Hier vind men geene schoolsche wartaal, geen duistere bepalingen, onderscheidingen, en zegswoorden uit den midden eeuwen, die de byzondere stelzels van veele Godgeleerden zoo zeer ontsieren, en tot een doolhof van verwarring maken. Hier verschijnt de naakte waarheid, onopgesmukt, onverdonkert. Hier bedekt men haar nimmer met niets betekenende spreektermen, nooit ontwykt men haar agter ydele uitvlugten en beuzelagtige woordenziftery. Ieder kan haar kennen en eerbiedigen. De edele eenvoudigheid, die altoos haar kenmerk is, mist niet, haar aan te wyzen, en den onbevooroordeelden beschouwer te doen gevoelen,* „ dat *is zy.*" Ven. van der Linden V. S. lib. I. Vol. I. p. 22. *Over het geheel genomen, zien wij hier verscheidene onvruchtbare geschillen over het punt der leer afgesneden, die toen reeds voor- en tegenspraak vonden; doch die naderhand, met te veel omslag van geleerdheid behandeld, of met te veel spitsvindigheid uitgeplozen, ongelukkig overvloedige brandstof aan de kerk geleverd hebben. Nooit zou die brandstof tot vlammend en verterend vuur zijn overgegaan, indien men de bezadigdheid van den Heidelb. Cat. met vasten tred gevolgd ware.* Doct. Broes, lib. I. p. 290, 291. *Van de verborgenheden des geloofs wordt er te zijner plaats, maar doorgaans met groote omzigtigheid gesproken. Geschilstukken van louter bespiegelenden aard moge men elders onder het volk brengen, dit geschiedt hier niet. Even min vindt men*

Quam laudem iis haud immerito esse tributam, pauca docebunt exempla.

In doctrinam de Deo, Spiritu, aeterno, ubique praesente, scientissimo, potentissimo, libere volente ac decernente, iustissimo, benignissimo, sibi semper constante, omninoque de naturae divinae attributis, innumerabiles quaestiones a Philosophis et Theologis illatae sunt, quarum nullam attigerunt Catechismi Palatini scriptores. Similiter, de procreatione telluris et universi mundi, uti et de providentiâ divinâ, res cunctas et singularum actiones, molitiones, cogitationesque, dirigente ac moderante, disceptatum est mirâ curiositate, a quâ tamen Heidelbergenses prorsus sunt alieni. Utrumque ex iis intelligitur, quae Particulâ priore, §. 2. pag. 109—111. notavimus.

Quantâ sedulitate disquisiverint Theologi de μυστήριῳ Dei Patris, Filii et Spiritus sancti, sciunt eruditi. Quantâ vero modestiâ Catechismi nostri auctores sibi in eo temperaverint, manifestum est cui-

men hier onderwerpen, die 's menschen kortzigtig begrip te boven gaan, uitgeplozen. In plaats van schoolsche kunsttermen te gebruiken, bedient zich dit boekje meestal, of van Bijbelsche uitdrukkingen, of van bewoordingen, die in het gemeene leven gangbaar zijn. Clar. Bouman, loc. laud. p. 124. libellum Heidelbergensem dicit *een' Catechismus, welke schoolsche benamingen en onderscheidingen, zoo wel als spitsvindige twistvragen veelal wijsselijk vermijdt.*

cuique consideranti, quae protulimus Particulae prioris §. 2. 5. 7. pagg. 111. 117—120. 129. 130.

Consulto quoque nostros scriptores se abstinuisse descriptione angelorum et daemonum, iam indicavimus p. 114.

Plura congerere opus mihi videtur supervacaneum. Unum tamen non possum non commemorare locum, qui est de Dei *voluntate*, sive, ut plerumque dici solet, de *decreto* vel *consilio divino*, aeternam hominum sortem, sive beatam, sive miserrimam destinante: *praedestinationem*, sive *electionem et reprobationem*, in scholâ dicimus. Quantum enim, in Dei arbitrio conciliando cum libertate hominum morali, defendendâque, hinc libertate maiestateque divinâ, illinc iustitiâ eius et benignitate, laboraverint Theologi, docet nos Philosophiae et dogmatum ecclesiasticorum historia: magnoque cum damno id experta est Ecclesia in Belgio foederato, seculo imprimis XVII. Huius vero calamitatis ansam neutiquam praebuerunt Catechismi Palatini scriptores, qui ne *praedestinationis* quidem nomine fuere usi, nec nisi resp. 52. *electorum*, et r. 54. *coetûs ex universo genere humano ad vitam aeternam electi*, mentionem fecerunt. Laudandos igitur esse hos viros, mihi quidem persuadeo. Si qui vero eâ de re dubitent, audiant Josephi illius Halli, quem paulo ante laudavi, verba in Dordracenâ Synodo pronunciata. *Quanto*, inquit, *minus expedit, ut plebeium quodque ingenium summas coeli arces*

scan-

scandat profano pede, ibique sacra Dei penetralia audaci oculo perlustret, deque profundissimis consilii divini arcanis, judicium ferat? ut quivis è plebe nautarum bajulorumve, de abditissimâ Praedestinationis ratione ratiocinari praesumat? Regulam Cossicam in Arithmeticâ dixit nonnemo Praedestinationem in Theologiâ, de quâ doctam quandam ignorantiam fateri non puduit illuminatissimos Ecclesiae Doctores. Etiam rapta in coelum anima clamavit: ὢ βάθος. Nos vero breviculâ intellectus nostri ulnulâ, Decreti divini abyssum metiri audebimus; quaeque ipsi Angeli stupent, nos conculcabimus? Neque tam plebem incuso istic, quam Doctores ipsos, qui haec tam parum tempestive populi auribus animisque oggesserunt: imprudenter sane factum, ita haec abstrusissima mysteria è suggestis palam sonuisse, quasi in iis solis, Christianorum res unica constitisset.

Caeterum, quod in Catechismi Scriptoribus laudavimus, Ioannes Deodatus et Theodorus Tronchinus, Theologi Genevenses, ad Synodum Dordracenam delegati, Catechetis omnibus commendatum voluerunt: *caveantur quaestiones perplexae, scholasticae, curiosae; solida pietatis doctrina, Theologia conscientiae et practica, animis infigatur, cum diligenti usus ad omnes vitae et mortis declaratione.* (c)

§. 9.

(c) In sententiâ eorum *de Catecheticis exercitiis*, dictâ in Sess. XV. Synodi, in *Actis* eius traditâ, p. 36, 37.

§. 9.

Gravitas in docendo servatur.

De rebus feriis fermone ferio, de gravibus graviter est dicendum: fancta religionis caufa fancte est agenda. Sed ubi ftultitia sapientiam pellit, superftitio locum religionis occupat, fimulatio et ostentatio pietatem virtutemque exturbat, ibi difficile est fatyram non fcribere; ibi ridendo verum dicere, quis vetat, dummodo iocus, iudice Cicerone, (*d*) fit elegans, urbanus, ingeniofus, facetus? Hinc feculo XVI. viri aliqui praeclari, indignantes, Ecclefiam multis modis esse contaminatam et corruptam, perverforum hominum ftudia et mores per iocum irriferunt et ludibrio caftigarunt, five de industriâ, five aliud agentes.

Sic facrorum emendationi profuerunt Erasmus, fcripto ἐγκωμίῳ μωρίας· Calvinus, *admonitione de perquirendis reliquiarum, quas vocant, frustulis;* Marnixius, *alveario Romanae Ecclefiae.* Iidem, in aliis quoque fcriptis, fubinde iocofe dicta fparferunt. Quos ut vituperare nolim, ita laudandos cenfeo Urfinum et Olevianum, qui bene videntes, quid tempus et res postularent in libello catechetico Palatino, eam adhibuerunt gravitatem et feveritatem, quae, nec quaeren-

(*d*) Lib. I. *de Off.* c. XXIX.

renti, nec respondenti, iocum aliquem permitteret. Facillime autem nonnihil remittere potuissent de eâ gravitate, quando agendum erat, de *unico* Dei hominumque Mediatore, resp. 30. de benefactis non nisi ad Dei legem instituendis, 91. de negando bonorum operum merito, 62—64. de idololatriâ, magiâ, incantatione, superstitione, invocatione sanctorum, 94. de imaginum usu in templis, 98. de iureiurando per naturas procreatas, 102. de sacro coniugio et vitâ coelibe, 108. de precibus Deo placentibus, 117. alias iocandi opportunitates ne commemorem. Quid? quod ne ironiâ quidem usi fuerint Palatini, quam tamen aliquando sanctissimus Iesus et Paullus Apostolus tempestive admisisse videntur. (*e*)

(*e*) Conf. Car. Aug. Theoph. Keilii *Elementa Hermeneutices N. T.* §. 82. et Scriptores ab eo laudati. Quibuscum comparari possunt Chr. Friedr. Fritzsche, *über die Ironien, welche in den Reden Jesu vorkommen sollen*, in *Analekten für das Studium der exegetischen und systematischen Theologie, herausgegeben von* Carl Aug. Gottl. Keil, *und* Heinr. Gottl. Tzschirner, Part. I. Lips. 1812. p. 86—101. Friedr. Leberecht Liebe, *über Matth.* XIX: 28. *oder eine vom Evangelisten und seinen Auslegern übersehene Ironie. Mit Vorwort und Anmerkungen von* K. G. W. Theile, in *Exegetische Studien, herausgeg. von* Georg. Bened. Winer, Lips. 1827. Vol. I. p. 59—102. et A. Wh. in *Letterkundig Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak*, Amst. 1829. Vol. II. p. 281—286.

§. 10.

§. 10.

Disputatio legitima, plerumque lenis, raro asperior, instituitur.

Gravitatem et severitatem in docendo, modo §. 9. laudatam, servarunt etiam Catechismi Palatini scriptores, in disputatione legitimâ, quam eos instituere oportuit. Neque hae virtutes aberrare solent in duritiam aut asperitatem. Contra multa exstant signa lenitatis et moderationis, in probandâ ac defendendâ religionis causâ, nec pauca sunt documenta humanitatis et facilitatis, in oppugnandis pravis opinionibus noxiisque institutis.

Ex utroque genere manifesta sunt facilitatis et moderationis indicia, in eo, quod multi errores, iique partim periculosi, non nisi breviter, tecte, oblique, datâ occasione, in Catechismo sunt notati. Cuius rei exempla facile ex iis peti possunt, quae supra, pag. 169—178. attulimus. Scilicet Scriptores nostri saepe arbitrati sunt, satis fore factum, veritate in lucem prolatâ, iustâque causâ argumentis probatâ.

Huic vicinum est humanitatis documentum in eo elucens, quod nusquam Heidelbergenses, aut Christianorum sectam, suae familiae oppositam, aut quendam etiam adversarium nominaverint, nec cuiquam haereticae pravitatis notam inusserint,

 unum

quaecunque salvâ veritate concedi possent; suspicio denique conversi epuli sacri in nudam Christi pro nobis mortui commemorationem dimoveretur. (*l*)

His igitur perpensis, non possumus non consentire viris doctis, lenitatem et humanitatem Palatinorum in disputando universe laudantibus. (*k*)

Ve-

(*l*) Conf. Doct. Reddingius, lib. I. Vol. III. p. 22—24. 43—45.

(*k*) Barthol. Ouboter, lib. I, Praef. p. XLV. *Onze Geloofsbelijder spreekt nergens van ketters of ketterijen. Hij verklaart eenvouwig, het geen hij geloooft, met toepassing op zich zelven, aangaande de Waarheden, van God aan hem tot zijne zaligheid in zijn Woord geopenbaard. Hij handelt zelfs op die zelfde wijze, in alle zulke stukken, waarin hij zich openlijk van dwaalende gevoelens onderscheidt, en de zuivere Waarheid, tegen de dwaaling overstaande in helder licht plaatst.* Ven. van der Linden V. S. lib. I. Part. I. p. 23. *Wij ontmoeten, met opzigt tot leerpunten, bij de onderscheidene afdeelingen der Hervormde kerk betwist, — — eene rekkelijkheid, toegevendheid en gematigdheid, die, gelijk zij het verstand en hart des stellers van dit catechetisch onderwijs eere doen, zoo ook den daartegen overstaanden geest van volgende tijdperken, of te vruchtbaar in nuttelooze haarkloverijen, diep beschamen.* Doct. Broes, lib. I. p. 291. iis, quae supra p. 163. not. *w* attulimus, haec addit: *Nopens afwijkingen van de Evangelieleer, welker vermelding het, uit hoofde van de tijdsomstandigheden, niet mogelijk geweest is na te laten, veroorlooft zich het opstel maar zelden eene scherpe uitdrukking.* Cl. Heringa, libelli laud. p. 118, 119. *De verschillende leerbegrippen van andere Christelijke Genootschappen worden, met eene gematigdheid en verschooning, behandeld, welke blijken draagt van den echten geest der liefde en des vredes.*

Verum haec lenitas. et animi mollitia subito deseruisse videtur scriptores libelli nostri, quando, refutato Ecclesiae Romanae placito de *transsubstantiatione*, resp. 78, 79. pergunt ad refellendam eius sententiam de *missae*, q. d. *sacrificio*, quaest. 80. Etenim *missa* ista iam statim ab interrogante dici per contemtum videtur *papistica:* (*l*) et respondens sic concludit argumentationem: *atque ita ipsum Missae fundamentum nihil aliud est, quam abnegatio unici illius sacrificii et passionis Iesu Christi, et execranda idololatria.* Quapropter damnarunt multi, vel totum libellum, (*m*) vel hanc eius partem. (*n*) Mihi quidem si liceat iu-

(*l*) Germ. *der Babstliche Meſt.* Belg. *de Paepsche Misse.*

(*m*) Hoc quomodo a Romanae Ecclesiae addictis factum fuerit, narrant Henr. Alting, *Narr.* laud. cap. L—LIII. Koecherus, *Hist. catechet.* laud. cap. VIII. §§. 28. 32, 33. Heinr. Simon van Alpen, *Letterkundige Geschied. van den Heidelb. Katech.* E ling. Germ. conversa, Gorinch. 1804. Part. I. p. 25—97.

(*n*) Joh. Ludw. Ewald, *Etwas über Katechismen überhaupt, über Ursins und Luthers Katechismen insbesondere*, Heidelb. 1816. Quocum faciunt Censor in *Archiv für die Theologie und ihre neuste Literatur, herausgegeben von* Ernst Gottl. Bengel, Vol. II, Tub. 1818. p. 506. et J. C. W. Augusti, *Proeve eener Geschied- en Oordeelkundige Inleiding in de beide Hoofd-katechismi der Evangelische Kerk.* Uit het Hoogd. Gron. 1830. p. 133—140. 158. Fokko Liefsting, *de leer der Gereformeerde Kerk naar den leidraad van de Heidelb. Catech. verklaard en toegepast.* Vol. II. Leov. 1809.

p-

iudicium interponere, in eam inclino partem, quae Theologos Palatinos, ipſumque etiam Electorem Fridericum III. laudat magis, quam vituperat.

Huius qualiscunque ſententiae ratio e rebus, Catechismi in lucem editi tempore gestis, imprimis ducenda mihi videtur.

Tota disputatio contra misſae ſacrificium, in editione libelli nostri omnium primâ, non exſtitit. Cuius rei luculentum est documentum in editione ſecundâ, quâ uſus ſum, in referendo textu Germanico, ſupra p. 98. deſcriptâ. Ad calcem huius editionis, p. 96. haec leguntur. *An den Christlichen Leſer. Was jm erſten truck vberſehen, als fürnemlich folio 55. Ist jetzunder auſs befelch Churfürstlicher Gnaden, addiert worden.* 1563. Isto autem folio 55. ſive, ut ſcribere ſolemus, paginâ istâ et proxime ſubſequente, legitur quaestio et responſio, de diſcrimine ſacrae Coenae et misſae paulo brevior, hac formâ:

Frag.

Was iſt für ein vnderſcheid zwiſchē dem Abendmal des HERRN vnd der Babſtlichen Meß?

Antwort.

Das Abendmal bezeuget vns daß wir volkomne vergebung aller vnſer sünden

p. 394—396. et Ven. van der Linden, V. S. lib. I. Part. III p. 138, 139. coll. Part. I. p. 23.

den haben / durch das einige opffer Jesu Christi / so er selbst ein mal am creutz volbracht hat / a

a Hebre. 9. *et* 10. *Ioh.* 19.

Die Meß aber lehret daß die lebendigen vnd die todten nit durch das leiden Christi vergebung der sünden haben / es sey da / daß Christus noch teglich für sie von den Meßpriestern geopffert werde b. Und ist also die Meß im grund ein abgöttische verleugnung deß einigen opffers vnd leidens Jesu Christi. c

Vide Canonem in Missa. *c Hebre.* 9. *et* 10.

Tandem, eodem anno, in Catechismo tertium edito, productior responsio talis exstat, qualis etiamnum habetur. Haec autem additamenta, semel iterumque facta, indicare videntur, partes, primae et secundae editioni adiectas, non typothetarum incuriâ aut errore fuisse praetermissas, sed postea consulto additas, et iubente quidem Electore Palatino. Certe, in utroque Ursini *Catechismo*, nihil de *missâ* legitur, quamquam in *maiori* diversae sunt de S. Coenâ quaestiones, quas in Heidelbergensi frustra quaeras. (*o*) Sed Friderici Pii mandato fuit obtemperandum. Hoc refert Henr. Alting, in *Historicâ Narratione de* *Ec-*

(*o*) Huius modi sunt 297. *Quid differt Coena Domini a baptismo?* 299. *Quid significat sumptio panis et vini?* 300. *Quid est manducare corpus Christi et sanguinem eius bibere?* 312. *Quare duobus signis uti Christus voluit?* 313. *Quid est hunc panem et calicem sumere in recordationem Christi?*

Ecclesiis Palatinis, quam *e monumentis fide dignis publicis et privatis* (*p*) contexuit, cap. XLIV. haec scribens: *Cum in prima editione Catechismi non haberetur Quaestio Octuagesima*, — *statim altera editione huius anni* 1563. *ex speciali Electoris mandato addita et suo loco inserta fuit: absque dubio, ut abominanda corruptio Coenae Dominicae, quae in Missa est, detegeretur, et hoc veluti characterismo Ecclesiae Reformatae a Papisticis discernerentur.* Consentit Ioh. Ludov. Fabricius, *vir*, iudice Hieron. van Alphen, (*q*) *si quis alius, rerum Palatinarum, etiam maxime reconditarum, gnarissimus*, asserens, (*r*) *Fridericum quam severissime mandasse, ut alia adornaretur editio, cui illa Missatici Sacrificii condemnatio insereretur, hunc solum in finem, ut suum cum caeteris Protestantibus hac in re consensum testatum faceret.* (*s*) Coniicit Doct. Reddingius, (*t*) ir-

(*p*) Conf. *Prooemium*, p. 3. et Mensonis Altingii *Vita*, *descripta per* Ubbonem Emmium, p. 171.

(*q*) In *Prolego* saepius laud. §. 35.

(*r*) *Operum omnium* edit. 1698. p. 413. Locum debeo Isaaco le Long, lib. I. p. 111.

(*s*) Conf. van Alphen, loco modo l. Ioh. Ens, lib. I. cap. II. §. 14. Is. le Long, loc. l. §§. LXXXVI—LXXXIX. (quocum comparetur Adr. 's Gravezande, *Tweehonderdjarige Gedachtenis van de Synode te Wesel*, p. 54. Koecheri, lib. I. p. 280—283.

(*t*) Lib. I. Vol. III. p. 81, 82.

minatum fuisse Electorem anathematibus, nuperrime à Concilio Tridentino in Reformatos pronunciatis. Augustius, Vir Cl. (u) sibi persuadet, Fridericum initio quidem pepercisse Romanis, postea vero fortitudinis suae documentum edere voluisse.

Quicquid vero, sive coniicias, sive statuas, de caussis, quibus inductus fuerit Elector, ad sententiam suam de missâ papali in Catechismo aperte pronunciandam, non negabis, huic responsioni inesse acerbitatem et asperitatem, quam alibi in Catechismo non deprehendimus. *Responsionem* dico: nam, quod in *quaestione* nostratibus paulo durius sonat: paepsche *misse*, reverâ convenit cum pausselijke *misse*, quae fit auctore Papâ Romano. Id ipsum indicat Germanicum babstliche, sive päpstliche *Mess*. Neque aliud inest Latino *papalis*, pro quo tamen interpretes substituerunt minus honestum *papistica*, indicans missam Papae asseclis, *Papistis*, receptam. Quae etiam in responsione dicuntur, de discrimine Coenae à Christo institutae et istius missae, non simpliciter sunt culpanda, tanquam a vero aliena. Talis enim reverâ est doctrina Romanae Ecclesiae, qualis in hac responsione traditur. Scio, bonos viros deceptos esse fistulâ dulce canente, in missae sacrificio, scilicet, magis commemorationem quam ite-

(u) Lib. I. p. 122.

iterationem sacrificii, a Christo oblati, spectandam esse; sed non ignoro, quid sanciverit Concilium Tridentinum, cuius Canon III. *de sacrif. missae* huius est argumenti: *Si quis dixerit, Missae sacrificium tantum esse laudis, et gratiarum actionis, aut nudam commemorationem sacrificii in Cruce peracti, non autem propitiatorium, — anathema sit.* (v). Sed offendere maxime solet responsionis conclusio, qua missa dicitur, cum *abnegatio unici sacrificii et passionis Iesu Christi*, tum etiam *execranda idololatria.* Neutrum vero nude dicitur, aut de consilio et voluntate missam celebrantium, sed cum aliquo temperamento, et de eo, quod, iis etiam insciis et nolentibus, reverâ fit. Sic, qui missae sacrificio quotidie Christianis opus esse contendunt, eo ipso negant, *unicum* Christi sacrificium nobis sufficere, quamvis ipsi, missam celebrando, sibi videantur Christi sacrificium venerari, omnemque vim salutarem sacrificii incruenti repetant ab unico illo cruento. Similiter, qui hostiam, quam dicunt, adorant, reverâ placentulam colunt, quae pro pane substituitur, quamvis ipsi, transsubstantiationis placito in errorem inducti, putent, se Christum, sub specie panis latentem, adorare. No-

(v) Conf. Cl. Heringa, in *Kerkelijke Raadvrager en Raadgever*, Vol. II. p. 52—58. Cl. Bouman, ibid. p. 20—25. et Vir doctus in *Godgeleerde Bijdragen*, Vol. IV. Amst. 1830. p. 809—903.

Nolentes igitur idololatriam committunt, prouti Israëlitae vitulorum simulacra colentes sese idololatriâ polluebant, quamvis vellent, non deastris, sed Deo suo Iehovae, cultum praestare. Hoc enunciati sui temperamentum indicavit, (w) qui responsionem octogesimam scribens usus est formulâ Germanicâ: *im grund*, cui respondet Belgica: *in den grond*, cuius vero vim interpretes Latini non expresserunt vertendo: *ipsum Missae* fundamentum *nihil aliud est*, *quam*. Germanica enim: *die Miss ist* im grund *nichts anders*, *dann*, vertentenda erant: *Missa* penitus perspecta *non est*, *nisi*. Nec negligendum est, *idololatriam* in Catechismo dici significatione ampliore: *est* enim, resp. 95. idololatria, *loco unius Dei*, *aut praeter unum illum et verum Deum*, *qui se in verbo suo patefecit*, *aliud quippiam fingere aut habere*, *in quo spem reponas*. Quae quidem significatio sacrorum auctoritate librorum commendatur, Matth. VI: 24. Eph. V: 5. Phil. III: 19. Omnis vero *idololatria* recte dicitur *execranda*, prouti Deus resp. 108. dicitur omnem turpitudinem *execrari*. In textu Germanico est: *vermaledeyt*, a Latino *maledictus*. Belgicum *vervloect*, quamquam nunc durius habetur, olim tamen teretes aures, neque hoc

(w) Legi ea merentur, quae scripsit Corn. Brinkman, annot. ad librum: *Verhandeling van den Heidelb. Catech.* Vol. III. p. 181.

hoc loco, nec resp. 10. aut 108. offendit. Caeterum illud idololatriae crimen iam antea, quam scripta fuit Catechesis Heidelbergensis, Ecclesiae Romanae obiectum fuisse, docere nos potest *Concilii Tridentini* Canon VI. *de sacrosancto* Eucharistiae *Sacramento*, qui huius est argumenti: *Si quis dixerit, in sancto Eucharistiae Sacramento Christum unigenitum Dei filium non esse cultu latriae, etiam externo, adorandum; atque ideo nec festivâ peculiari celebritate venerandum, neque in Processionibus — — solemniter circumgestandum, vel non publicè, ut adoretur, populo proponendum, et ejus adoratores esse idololatras; anathema sit.* Hic enim Canon scriptus iam est, die 11 Octobris anni 1551. (x)

SECTIO POSTERIOR,

CATECHESIN PALATINAM A VITUPERATIONE DEFENDENS.

§. 1.

Defensionis ratio et modus.

Postquam Sectione priore ea spectavimus, quae universe in Catechismi Palatini argumento ac formâ sunt

(x) Lutheri et Melanchthonis dicta non minus aspera vid. in Hieron. van Alphen *Prologo* laud. §. 36.

ſunt *laudanda*, Sectione posteriore videbimus, quid opponendum ſit *vituperationi*, quam ſubire ſolet libellus.

Scilicet, haec Catecheſis, quamprimum in lucem fuit edita, valde displicuit, non tantum Romanae addictis Eccleſiae, ſed etiam nonnullis emendata ſacra amantibus, quorum placitis erat oppoſita. Postquam in Belgium invecta, et, unâ cum *Confesſione* Belgicâ, pro libro Symbolico habita fuit, pauci, cum politici, tum eccleſiastici, eam ſpreverunt. Paulo post Theologi, Remonſtrantium nomine celebrati, alii plura, alii pauciora, in Catechismo reprehenderunt: quorum tamen ſtudiis, non tantum Palatini et Belgae, quibus hic libellus uſu erat receptus ac cognitus, ſed etiam caeteri Synodi Dordracenae ſocii, cives et exteri, reſtiterunt. Ab eo inde tempore nunquam defuerunt, qui modum vix tenerent, vel in laudando, vel in reprehendendo. Et, quo longius remotum fuit ſcripti libelli tempus a praeſente aetate, quo maiores facti ſunt progresſus in ſtudiis ad Theologiam pertinentibus, et quo magis mutata fuit Eccleſiae Belgicae facies, eo exſtiterunt plures, tum reformatis coetibus adſcripti, tum alii, qui veteres querelas repeterent, vel novas vituperationes in medium proferrent. (y)

Equi-

(y) Conf. Urſini *Apologia Catechismi Eccleſiarum et ſcholarum Electoralis Palatinatus, Heidelbergenſis vulgo dicti,*

Equidem si omnes querelas et vituperationes refellere conarer, opus infinitum et a Commentationis meae proposito nimis alienum essem aggressurus. Tum enim mihi vindicanda foret Christi et Apostolorum doctrina, in Catechismo Palatino proposita, contra omnes eam repudiantes; porro religio seculo XVI. purgata, contra Graecae et Romanae Ecclesiae placita et instituta; denique Ecclesiae in Belgio reformatae doctrina, contra Christianorum familias, diversam repurgandorum sacrorum viam ingressas. Vos autem, Viri Clarissimi, ni fallar, in quaestione proposita, tantummodo postulastis defensionem, oppositam vituperationibus eorum, qui Ecclesiae reformatae adscripti negant, doctrinam Christianam etiamnum, duce Catechesi Palatina, in patriae nostrae coetibus esse exponendam. His igitur terminis mea disputatio erit continenda.

Proin-

ti, contra cavillationes mataeologorum, Theologicae Facultatis Academiae Heidelbergensis nomine scripta et edita Germanico idiomate, a. 1564. *Latine repetita in* Ursini *Opp. Theol.* Vol. II. col. 1—54. *Censura Theologorum quorundam vicinorum de Catechesi Electorali Palatina*, ibid. col. 33—53. Ursini, *ad Theologorum quorundam in vicinia, de Catechesi Palatina, et testimoniis sacrae Scripturae, ad illius marginem annotatis, Censuram, Responsio*, Germ. scripta a. 1564. in Latinam linguam traducta, ibid. col. 59—76. Henr. Altingii *Historica Narratio* laud. cap. XLV. van Alphen, *Prologi* laud. §§. 43, 44. Koecheri lib. I. p. 350—422. van Alpen, *Letterkundige Geschied.* etc. p. 49—77. 103—1.3. 176—182. 2 0—212. 324 -334. 368—370. 446—483.

Proinde hac Sectione respondendum erit ad eorum querelas, qui negant, Catechismum esse ducem idoneum, quem sequantur, qui in coetibus nostris doctrinam Christianam exponunt: Capite vero posteriori diiudicanda erit eorum sententia, qui, quicquid etiam de libelli nostri pretio statuant, suadent tamen, ut lex ecclesiastica, de Catechismo eum in finem adhibendo, antiquetur.

Prouti vero, modum in Catechismo laudando esse tenendum, significavimus, pag. 99—106 ita etiam videndum est, ne immoderate versemur in culpandis animadversionibus, quibus usi sunt boni doctique viri in libellum non prorsus vituperatum. Fuere enim, qui nimiis eum ornarent laudibus. (z) Fuere etiam, quorum laudatio videri possit modum excedere, nisi eam in bonam partem interpreteris. Sic, qui Catechismum dixere *parva Biblia*, censeri possunt indicasse, in illo breviter ea tradi, quae in libris sacris produete sunt exposita, de rebus scitu nobis maxime necessariis. (a) Fuere denique

(z) Horum iudicia benigniora retulerunt Liefstingius, in lib. l. *Gedachten over het Predikampt* caet. p. 138. Broesius, loc. l. p. 585. et van Alphen, lib. l. p. 108—113.

(a) Hanc fuisse mentem viro docto, cuius *iudicium*, praefixum Tomo secundo *Operum Theologicorum* ab Ursino scriptorum, quo iure nescio, dicitur *iudicium Ecclesiae Belgicae*, satis manifestum erit totum eius contextum legentibus. Itaque non est, quod cum Davide Knibbeo, in *Prologo*, *Catechesibus* de libello nostro saepe vernacule editis praemisso,

que iam feculo XVII. et XVIII. cordati Theologi in Belgio, qui modice Catechismum laudarent, eiusque auctores aliquando lapfos esfe faterentur. (b)

Se-

p. 13, 14. aut cum Ioh. van der Kemp, in *Praequelo Homiliarum* de *Catech. Heidelb.* faepe quoque Belgice editarum, p. 21, 22. negemus, quempiam e nostris tanti Catechismum aeftimasfe. Similiter in bonam partem accipi ea posfunt, quae fcripfit Ven. van Lis, in *Oratione S.* faepius laudatâ, p. 121. *De Catechismus heeft niet één* wezenlyk *gebrek, waardoor men hem zou moeten verwerpen: het is een dierbaer pand, dat wy niet zorgvuldig genoeg kunnen bewaren.*

(*b*) Plures adduxit Cl. Heringa, in libello faepius laud. p. 76—82. Ex his imprimis memoratu dignus mihi videtur Ioh. d'Outrein, qui fuam Catechismi explicationem hoc infignivit titulo: *het gouden kleinood van de leere der waarheid, die naar de Godzaligheid is, vervattet in den Heidelb. Catechismus*; eoque anfam dedisfe videtur Lieffting io in libro: *Gedachten over het Predikampt*, p. 138. fcribendi: *den naam van* gouden kleinood *acht men voor* (den Catechismus) *niet te hoog.* Ille igitur, in libello primum a. 1704. edito: *de groote nuttigheid der Catechizatien, infonderheid over de Heilige Schrift*, p. 48, 49. haec fcribit: *Den Heidelbergfchen Catechismus is een feer voortreffelijk gefchrift, waar aan wy geenfins den* lof *weigeren, die er aan gegeven moet en* kan *worden. Dogh evenwel* is *en* blijft *het een* menfchelijk *gefchrift; daar men geen* onfeilbaarheid *aan kan toefchrijven; nog op het duifendfte deel die volmaaktheid en voortreffelijkheid, die 'er is te vinden in de fchriften der Profeten en Apostelen. Indien 'er heden ten dage fuldanig eene Onderwijfinge moeste* opgefteld *worden; men fouwde mogelijk, felfs volgens het oordeel van alle de Hedensdaagfche Godgeleerden, fommige ftukken wel wat* breeder, *en andere wat* korter *behandelen; dat is, men fouw 'er wel wat* by *of* af doen; *ook mifschien*

hier

Seculo autem, quod vivimus, admodum pauci erunt docti probique viri, ita laudantes Catechismum Heidelbergensem, ut nihil in eo emendandum putent. Equidem certe e Scriptoribus, quos vidi huius libelli laudem nostrâ aetate praedicantes eiusque usum commendantes, neminem comperi singulas partes, enunciata singula, probantem. (c)

Hos igitur potissimum secutus, ita ad praecipuas de Catechesi nostrâ querelas respondebo, ut nec nulla nec multa in eâ agnoscam vitia, possimque adeo, hac in caussâ, profiteri cum Horatio: (d)

— ubi plura nitent, — non ego paucis
Offendar maculis, quas aut incuria fudit,
Aut humana parum cavit natura. —

In defendendo Catechismo, eundem, quoad eius fieri possit, sequar ordinem, quem Sectione priore

hier en daar wel eenige andere bewoordingen *gebruiken. Maar dat is de Heilige Schriftuur geenszins onderworpen.*

(c) Conf. van Lis, *Orat. Ind.* p. 123, 124. quicum conf. eius *Leerredenen over eenige gewigtige leerstukken van den Christelijken Godsdienst*, I. Drietal. Utr. 1797. Praef. p. VII, VIII. Liefsting, *Gedachten* caet. p. 13:—140. Reddingius, lib. I. Vol. III. p. 32, 33. 58—60. Broes, lib. I. p. 285—287. Royaards, van den Broek et Begemann, in *Handelingen van de Algem. Christel. Synode der Herv. Kerk in het Koningr. der Nederl. in* 1831. p. 137. Heringa, lib. I. p. 115, 116.

(d) *Epist. ad Pisones*, vs. 351—353.

re mihi elegi in laudando. Quapropter censenda erunt, primum, quae in *argumenti* delectu vituperantur, §§. 2—4. deinde, quae in *forma* reprehenduntur, §. 5.

In argumento, a Catechismi Palatini scriptoribus delecto, queruntur vituperantes, *vel* de negligentiâ, in omittendis rebus gravioribus, *vel* de nimiâ sedulitate, in afferendis rebus levioribus, *vel* de errore, in rebus tractandis commisso. De primo quaeremus, §. 2. de altero, §. 3. de tertio, §. 4.

§. 2.

Querela, de negligentiâ, in omittendis rebus gravioribus.

In Catechismo nostro nonnulla frustra quaeruntur, quae magni sunt momenti ad fidem pietatemque excitandam et alendam, nostrâque aetate in institutione populari haud sunt negligenda: veluti religionis Christianae origo et auctoritas divina, *ἀξιοπιστία* et *θεοπνευστία* eorum, qui vitam et doctrinam Christi tradiderunt, *αὐθεντία* et *ὁλότης* Codicis sacri, et quae his sunt affinia. Quae si in Catechismo invenirentur, libellum ornarent eiusque usum augerent: neque aliena fuissent a proposito Reformatorum, qui studiose librorum canonicorum auctoritatem tuebantur, iustam Codicis sacri lectionem et interpretationem urgebant, traditionum ecclesiasti-

ti-

ticarum fidem extenuabant, conciliorum decreta Paparumque iussa spernebant. Quocirca etiam *Confessionis Belgicae* auctores illis tractandis, art. 5—7. operam dedere laudabilem. Verumtamen ea in doctrinae Christianae compendio non requiruntur, possuntque commode Theologiae populari, vel praemitti, vel adiungi, quomodo factum est a recentioribus. Praeterea eorum tractandorum sive necessitas sive utilitas non tanta erat seculo XVI. medio, quanta hoc nostro aut proxime antegresso, postquam Scriptorum sacrorum fides, Iesu Christi, Prophetarum et Apostolorum legatio divina, omninoque praestantia religionis Christianae, multorum levitate et impietate est impugnata et in contemtionem adducta. In Catechismo autem Homiletis et Catechetis datur opportunitas monendi auditores et discipulos, de summâ Christi docentis auctoritate, resp. 4. 19. 31. de patefactione divinâ, in libris sacris nobis conservatâ, 22. 25. 117. de Prophetis, mentis divinae interpretibus, 19. de Apostolorum legatione coelesti et *θεοπνευστίᾳ*, 46. 53. de veritate religionis Christianae, 1. 22. 65—68. de vitandâ *ἀπιστίᾳ* et superstitione, 21. 94—99. 103. (c)

Sunt, qui in Catechismo desiderant Theologiae q. d. naturalis, capita seorsum tractata. Quorum ta-

(c) Conf. van Lis, *de eer van den Heidelb. Catech. verded.* p. 109—114. Reddingius, lib. I. Vol. III. p. 76—78. Broes, lib. I. p. 290.

tamen sententiae equidem non subscribo. Quae enim in populari institutione sunt docenda, de summo Numine, de Deo non nisi uno, de naturae divinae attributis, de mundi procreatione, de providentiâ divinâ, de hominum naturâ morali et officiis, de animi immortalitate, de praemiis virtuti sperandis, de poenis sceleri metuendis, et quae plura ex hoc genere ratio sana, sive docet, sive coniicit, haec igitur multò certius et evidentius coniungi et comparari possunt cùm doctrinae Christianae partibus in Catechismo traditis, quam separatim exponi. (*f*)

Fateor, divinae naturae attributa commode potuisse unâ tradi in Catechismo, prouti factum est in *Confessione Belgicâ*, art. 1. et in praestantibus doctrinae compendiis nunc fieri assolet. Quae vero a nobis homunculis, pro ingenii nostri imbecillitate distingui sigillatimque enumerari solent Dei virtutes, has, plerasque certe, in Catechesi commemorari, supra, pag. 109, 110. iam indicavimus.

Vir consultissimus, quem nominavi in Introitu, pag. 29. obiicit Catechismi Scriptoribus negligentiam in eo, quod ne verbum quidem scripserint, de praeclaro Iesu exemplo, nobis ad imitandum proposito, atque vix et ὡς ἐν παρόδῳ mentionem fe-

(*f*) Conf. van Lis et Reddingius, locis modo laudatis.

fecerint doctrinae salutaris ab eo denunciatae. (g) Utrumque non satis cogitate fit. Christus enim in Catechismo laudatur summus Doctor noster, qui nobis. Dei voluntatem de redemtione nostrâ patefecit, resp. 31. coll. 4. 84. 85. 118. et quaest. 71. 77. 120. Quae autem in libello traduntur, e Christi doctrinâ sunt petita. Porro Conservatoris nostri animus sanctus vitaque peccati expers praedicatur, resp. 35, 36. et Christiani dicuntur illius membra ac participes Spiritus, quo ille gaudet, ut in hac vitâ contra peccatum et Satanam pugnent. 32. Quodsi vero Catechismi auctores in eo sunt reprehendendi, quod non nominatim Christi exemplum laudaverint, quid quaeso, de Iacobo Apostolo dicendum erit, in epistolâ suâ, cap. V: 10. Prophetarum, nominatim Eliae, 17. non Iesu Christi exemplum, laudante? Quid, de Paulli epistolis ad Romanos, Galatas, Thessalonicenses, quae abundant quidem monitis, at Christi exemplum haud commemorant?

§. 3.

(g) *Christendom en Hervorming.* Tweede Uitg. p. 200, 201. *In den Heidelbergschen Catechismus wordt, hoe zeer dezelve een kort begrip zal heeten van de Christelijke leer, geen enkel woord gerept van het doorluchtig voorbeeld van Jezus, ons ter navolging voorgesteld, dat boven alle voorbeelden leerzaam en opwekkende is. Van de zaligmakende leer, door Hem verkondigd, maakt dezelve naauw in het voorbijgaan eenig gewag.*

§. 3.

Querela, de nimiâ sedulitate in tractandis rebus levioribus.

In concisâ brevitate, cui Catechismi auctores operam dedisse vidimus, Sect. I. Partic. II. §. 6. visi tamen sunt nonnullis aliquando longiores in tractandis rebus minus gravibus, certe eam diligentiam non postulantibus. Huius sedulitatis nimiae species occurrit, una in loco de *Sacramentis*, altera in doctrinâ de *precatione*.

Palatini institutionem de sacro *Baptismo* et *Coenâ* Domini nostri, quaest. et resp. 65–82. longius produxerunt, quam plerique solent de utroque instituto in libris catecheticis scribentes. Cuius rei tres fuisse causae videntur. *Prima* in controversiis, de Baptismo et Coenâ inter Christianorum familias ortis, et in periculosis erroribus, quibus imbuti erant permulti, cum Romanae Ecclesiae addicti, tum sodalitatibus emendata sacra malentibus adscripti. Hinc enim orta est necessitas, doctrinam in sacris libris de utroque ritu traditam, latius explicandi ac diligentius defendendi. Quâ de re memini me dicere, Sect. I. Partic. I. §§. 10. et 14. *Altera* est in ratione, quâ doctrina, de sacris lavationis et epuli a Christo instituti ritibus, tradi olim solebat, usurpatâ *Sacramentorum* appellatione. Quae qui-

quidem docendi ratio utilis et fere necesſaria erat, in disputationibus cum Eccleſiâ Romanâ, de *Sacramentorum* ſive *Symbolorum* ſacrorum indole, numero et efficientiâ. *Tertia* cauſa in eo est quaerenda, quod Heidelbergenſes, propius Calvino, quam Zuinglio accedentes, in utroque Christi instituto agnoscebant, non tantum *ſignificationem*, (*ſignum*) ſed etiam *confirmationem* ſive *testificationem* (*ſigillum*) eorum, quae Euangelio promittuntur. Quae ſane ſententia, quamvis multis nostrâ aetate displiceat, (*h*) minime tamen est contemnenda. (*i*)

Qui Catechismi ſcriptoribus nimiam obiectant ſedu-

(*h*) Conf. Liefsting, *Gedachten over het Predikampt*, p. 145, 149. et *Leer der Geref. Kerk naar de leidraad van de Heidelb. Catech.* Vol. II. p. 273—281. van der Linden V. S. lib. I. Part. III. p. 46—49.

(*i*) Conf. van Lis, *Leerredenen over eenige gewigtige leerſtukken van den Christ. Godsd., dienende tot eene proeve van eene bijbelſche behandeling der Catechismusſtoffen.* Eerſte Drietal. Utr. 1797. p. 118—126. Vierde Drietal, *Zondag XXVI, XXVII en XXVIII.* Utr. 1801. S. van Emdre, *Ophelderingen van eenige ſtukken in den Heidelb. Katech.* Utr. 1803. p. 89—107. et Vir Ven. Corn. Hooijer, *Disputatio, quâ respondetur ad quaeſtionem, ab Ordine Theologico Academiae Rheno-Traiectinae propoſitam:* Quibusnam partibus ſibi invicem ſimiles ſunt ſacri lavationis et coenae ritus a Christo instituti? Quis huius comparationis est uſus, in iudicio de utriusque ritus indole, legitimo uſu et fructu ſalutari? *quae praemium reportavit*, editaque est in *Annalibus Acad. Rheno Trai.* ann. 1825—1826.

dulitatem in doctrinâ de *precatione*, quaest. et resp. 116—129. non fatis attendunt ad argumenti gravitatem aut multiplicem fructum, ex bene intellectâ et in ufum quotidianum converfâ hac doctrinâ ad precantes redundantem. (*k*) Sed nolo nunc repetere, quae iam antea, Sect. I. Partic. II. §. 4. monui, de precum formulâ, a Christo discipulis fuis traditâ, in Catechismo explanatâ, resp. 120—129.

§. 4.

Querela, de erroribus in tractando argumento commissis.

Plures funt vituperantium querelae, de erroribus in tractandâ doctrinâ Christianâ commisfis a Catechismi Palatini fcriptoribus. Neque equidem nego, Heidelbergenfes fubinde lapfos fuisfe. Verum nondum mihi perfuadeo, hoc iis toties accidisfe, quoties volunt vituperatores.

In defcribendâ generis humani perverfitate, quaest. et resp. 5, 7, 8. nihil docent, nifi quod, five facrorum librorum auctoritate credimus, five historiae te-

(*k*) Legi ea merentur, quae, Catechismi defendendi causâ, uberius fcripfit van Lis, in lib. *de eer en hey. graag van den Heidelb. Catech. verdedigt*, p. 93—96.

testimonio acccepimus, five ufu quotidiano cognoscimus. (*l*)

Negant, resp. 9. *Deum homini iniuriam facere*, quando *in lege fuâ flagitat, quae homo, fuâ ipfius contumaciâ facultate praeftandi privatus, praeftare nequeat.* Et recte quidem, ratione Adami habitâ. Diverfa vero posterorum est ratio, qui non fuâ culpâ eâ facultate funt orbati. Itaque ad vindicandam Dei iustitiam nobis opus est argumentatione ductâ ex Euangelio, quo docemur, velle Deum condonare delinquentibus, vires largiri imbecillis. (*m*)

Quando Deum *horrendis modis irasci* dicunt, resp. 10. coll. 14. 37. 82. et qu. et resp 100. non aliter id accipiendum est, atque eiusmodi dicta facrorum librorum de Deo *ἀνθρωποπαθῶς* enunciata.

Quae

(*l*) Conf. Ewaldi Kistii, *Aanmerkingen over de ftelling van den Heidelb. Katech.*: wij zijn van nature geneigd God en onzen naasten te haten. Amft. 1796. Jan Bakker, *Brief aan* — Ew. Kist, *betreklijk zijne* — *Aanmerkingen*, Amft. 1796. E. D. L. (Jan Brouwer) *Brief, den Eerw.* Ew. Kist *toegezonden over deszelfs* — *Aanmerkingen*. Amft. 1797. Ew. Kist, *Vervolg van Aanmerkingen* — *tot Antwoord op den brief van den Eerw.* Jan Brouwer. Amft. 1797. Jan Brouwer, *Iets tot wederantwoord aan den Eerw.* Ew. Kist. Amft. 1797. P. H. van Lis, *Leerredenen* — *dienende tot eene proeve van eene bijbelfche behandeling der Katechismusftoffen.* Tweede Drietal. Zond. II. III. en XV. Utr. 1798. Derde Drietal. Zond. IV. VIII. en XIII. Utr. 1799. S. van Emdre, *Ophelderingen*, p. 7—53.

(*m*) Conf. van Lis, Derde Drietal. Zond. IV.

Quae de *aeternitate poenarum*, resp. 10. et 11. dicuntur, non nisi Christi doctrinae Matth. XXV: 46. convenienter credenda sunt, neque satis probari posſunt ratiocinando de peccato, adverſus *ſummam* Dei maieſtatem commisſo, *ſummis*, hoc est, *ſempiternis* ſuppliciis luendo. (*n*)

Quae disquiruntur, qu. et resp. 12. de *necesſitate ſatisfactionis*, uti et 14—17. 40. de iis, quae in Mediatore Dei et hominum requiruntur, probari non posſent, ſi ratiocinatione philoſophicâ efficerentur, quod multis viſum fuit. (*o*) Verum, eam Urſino mentem non fuisſe, docent, cum loca librorum ſacrorum his quaeſtionibus appoſita, tum harum explicatio. Quod igitur, de utroque illo argumento, docent nos libri ſacri, hoc quoque rei indoli et divinae iuſtitiae omnino convenire, neque aliter fieri posſe, ratiocinando demonſtratum iverunt Heidelbergenſes.

Cauſa, cur Christus ſub iudice Pontio Pilato pasſus ſit, resp. 38. haec dicitur, *ut innocens coram iudice politico damnatus, nos a ſevero Dei iudicio, quod omnes manebat, eximeret*. In quo ſi di-

(*n*) Conf. denuo van Lis, loco modo laudato.

(*o*) Ita etiam viſum fuit Liefstingio, in *Gedachten over het Predikampt*, p. 147, 148. et in laudatâ Catechismi interpretatione vernaculâ, Vol. I. p. 125—128. Reddingio, lib. I. Vol. IV. p. 82, 85. col. 75. 76. Lindenio, lib. I. Vol. I. p. 24. et Broesio, lib. I. p. 285, 286.

dicas Catechismi scriptores, ingeniose magis lusisse, quam cogitate docuisse, (*p*) fatendum erit, in re simili eleganter sancteque aliquando lusisse Scriptores sacros, ut 2 Cor. VIII: 9. et 1 Petr. II: 24. Caeterum, quanti fecerit Ursinus hanc responsionem, colligere licet e *Catechismo* eius *maiore*, in quo ad quaestionem 80. *cur Praesidis nomen, sub quo passus est* (Christus), *exprimitur?* haec respondentur: *primo, ut Praeses Romanus argumento sit, Christo patiente, sicut praedictum erat, sceptrum regium à Iudaeis ablatum iam fuisse, ac proinde Messiam alium non exspectandum esse. Secundò, ut moneamur, nos non modò poenam, sed condemnationem quoque iustam in iudicio divino evasisse, quia Christus innocens à terreno iudice prò nobis condemnatus est.* (*q*)

Ursinus, resp. 44. cum Calvino, Symboli articulum, quo Christus *ad inferna descendisse* dicitur, interpretatus est de *inenarrabilibus animi angustiis, cruciatibus et angoribus, in quos demersus fuerit.* Olevianum vero aliam professum esse sen-

(*p*) Liefstingii sunt dicta, in lib. *Gedachten over het Predikampt*, p. 147. *wel speeling en aardigheid, maar geene bondigheid of wezen.* In Catechismi expositione vernaculâ, Vol. II. p. 15. *eene onschuldige speeling.* Conf. van Lis, lib. I. Tweede Drietal, p. 118, 119.

(*q*) Conferendus est Calvinus, *Instit. Christ. relig.* Lib. II. c. XVI. §. 5.

sententiam, supra iam pag. 100. notavi. In qua merito consentientes habet, e veteribus nostris Theologis nonnullos, e recentioribus plerosque. (r)

Quod autem *inferni cruciatus*, quaest. 44. passus dicitur Christus, nequaquam ita est accipiendum, ac si sanctus noster Conservator desperaverit. (s) Saniora enim docuisse Ursinum, intelligimus e Catechismo eius maiori, cuius quaestiones et responsiones 84 et 85. sic sese habent: *Quid per descensum eius ad inferos intelligis? Dolores mortis et horrorem irae Dei, quo in desperationem adiguntur et in aeternum cruciantur damnati, eum in anima et conscientia sua, citra tamen desperationem, expertum esse. Sed potuitne unquam Deus Christo irasci, vel eum deserere? Nunquam. Sed favorem et auxilium suum ad tempus ita occultavit, ut natura Christi humana in has*

(r) Vid. quos memorat Cl. Heringa, in libello saepius laud. p. 76. Quibus adiungi possunt Adrianus Becol, in *Bundel van Godgeleerde meest Katechetische Verhandelingen*, opere posthumo, quod edidit Petr. Meyboom, Amst. 1792. p. 130—143. Liefsting, Reddingius, van der Linden et Broes, lib. l. p. 285. et e Germanis Car. Phil. Held, *der Heidelb. Catech. vollständig erklärt*. Mannh. 1804. p. 202.

(s) Doct. Reddingius, lib. l. Vol. III. p. 69. *Zond. XVI. — wordt ook aan* Jesus *toegeschreven, het ondergaan der* helsche kwaale, *daar hij voorzeker geene wroegingen van het geweten of wanhoop heeft kunnen ondervinden.*

has angustias devenirel, quibus urgentur deserti et abiecti à Deo. Quae Ursini dicta simul indicant, quid voluerit, quando resp. 37. profitetur, Christum *iram Dei sustinuisse*, coll. 17.

Credunt nonnulli Viri venerabiles, Catechismi nostri laudatores ingenui, (*t*) auctores eius, resp. 58. perperam locum Paullinum, 1 Cor. II: 9. interpretatos esse, de *vitae aeternae beatitudine, quam nec oculus vidit, nec auris audivit, nec ullus homo cogitatione comprehendit.* Fatemur, hanc παρερμηνείαν commisſam esse a nonnullis Catechismi interpretibus: (*u*) videri etiam Ursinum ita interpretatum, cum scriberet in *Catechismi Explicatione* haec: *videtur inexplicabilis quaestio, (quid sit vita aeterna?) quia dicitur de ea: nec oculus vidit*, caet. (*Jes.* 64. 4. 1 *Cor.* 2. 9.) Mallem vero haec ita accipere, ut Catechismi scriptores dicantur duo illa loca accommodasse ad causam praesentem, non aliter atque ipse Christus et Apostoli dicta in veteris foederis codice ad suum adaptarunt propositum. Verum hac de caussa, supra iam, pag. 182. indicatâ, iudicent peritiores.

Visi sunt Catechismi scriptores, quaest. et resp. 71. è Christi mandato, Matth. XXVIII: 19. duxisse

(*t*) Reddingius, lib. I. Vol. III. p. 69. et Broës, lib. I. p. 286.

(*u*) In his censendus quoque est Liefstingius, Vol. II p. 4. 190, 191.

se promissionem de lavatione, quae fit eius sanguine ac Spiritu. Sed, re penitius perspectâ, manifestum est, eos hanc promissionem e locis ibi laudatis et cum Christi mandato collatis effecisse. (v)

Vitio quoque iis datur, quod, in doctrinâ de sacrâ Coenâ, qu. et resp. 75—77. 79. Christi dictis in sermone, quam Iohannes, Euang. c. VI. retulit, de *carne suâ edendâ*, *sanguineque suo bibendo*, interpretati sunt de usu epuli, cuius in illo sermone nulla fiat mentio. Sed, quamquam Conservator noster Capernaümi nihil dixit de sacrâ Coenâ, ita tamen, de corpore suo edendo et sanguine suo bibendo, locutus est, ut nos, ex his verborum imaginibus, colligere possimus, quid significare voluerit, cum postea discipulis suis panem et vinum daret, sui corporis et sanguinis symbola, eaque edere et bibere iuberet: sect. 51—55. Recte igitur Ursinus, in *Explicatione Catechismi*, ipse professus est: *caput sextum Iohannis non pertinet ad caeremoniam coenae.* Nihilo minus ex hoc capite argumentum duxit, pro interpretatione eorum, quae Christus dixit Coenam sacram instituens, *quandoquidem* (ita inquit) *similium phrasium similis est sententia et interpretatio.* (w) Propterea etiam loca,

(v) Docuit hoc Reddingius, Vol. III. p. 83, 84.

(w) Conf. Disquisitio, Ursini, *de controversiâ verborum Coenae*, adiecta *Explicationi quaestionis et responsionis LXXVIII.* Argum. VI. *ex similibus scripturae locis, similem vel eandem doctrinam continentibus, verbis non controversis.*

ca, ex Euang. Ioh. ad hanc caufam pertinentia, in Catechismi margine ad resp. 76 et 79. notata, textui non inferta funt. (x)

In iis, quae Paullus Apostolus, 1 Cor. X: 16, 17. fcribit: *τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι; τὸν ἄρτον, ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν; ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν*, Scriptores Catechismi, resp. 77. vident promisfionem, de corpore Christi ad edendum et fanguine eius ad bibendum dando. In quo vehementer errasfe dicuntur. (y) Verum ipfum audiamus Urfinum, in *Explicatione* responfionis haec fcribentem: *Communio est participatio rei communis. Communio corporis et fanguinis Christi est per fidem fieri participem Christi et omnium beneficiorum eius, eodem fpiritu in nobis exfiftente, qui est in Christo, et eadem in nobis efficiente, quae effecit in Christo. — Panis et vinum funt communio, hoc est, fignum et testimonium communionis nostrae cum Christo. Communio autem haec in eo confiftit, quod unum corpus multi fumus.* Haec fi Paulli menti fint confentanea, de quo mihi perfuadeo, inest Apostoli dictis testimonium, de beneficiis, e Christi morte falutari percipiendis ab omnibus, qui fincera fide fa-

(x) Conf. Reddingius, Vol. III. p. 69.
(y) Conf. Reddingius, lib. et loc. laud.

ſacram celebrant coenam: hoc vero testimonium recte *promisſionis* nomine dicitur a nobis, Apostoli auctoritatem in Euangelio denunciando venerantibus.

Hypocritae et qui non vere reſipiscunt, resp. 81. dicuntur *damnationem ſibi edere et bibere*, verbis ex 1 Cor. XI: 29. ductis, ubi Paullus: *ὁ ἐσθίων*, inquit, *καὶ πίνων ἀναξίως, κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ κυρίου*. Quod igitur Apostolus, de Corinthiis turpiter ſacram coenam profanantibus, ſcribit, Palatini ad quoscunque ſimulate Christum profesſos accommodant: et, ut mihi quidem videtur, iuſtisſime. At eo *prorſus contorquere* dicuntur dictum Paullinum, (2) quod *κρίμα* non indefinite dederint, (Germanice *ein gericht*) Belgice *een oordeel*, ſed definite (*das gericht*) *het oordeel*. Ego vero nihil in eo contorti video. Articulus enim indicat *damnationem* eam, quam Paullus minatus est.

Denique Catechismi ſcriptores, ut doceant, quaest. et resp. 100. quam graviter peccent, qui iurando aut dira imprecando nomen Dei temerent, provocant ad legis Moſeae inſtitutum, quo divini nominis contumelia morte multanda fuit. Sed in eo lapſi ſunt, quod non ſatis distinguant crimen gravius

(2) Doct. Reddingius, l. l. eam vituperationem his refert verbis: *Andw. 81. is de plaats 1 Cor. XI: 29. geheel verdraaid*, *door* een oordeel *te veranderen in* het oordeel.

vius a minus gravi. Scilicet, e lege 3 Mos. XXIV: 15, 16. lapidationis poena sumenda erat ab iis, qui Deo suo Iehovae contumeliose maledicerent. Horum vero crimen multo erat atrocius, quam eorum, qui nomine divino, in temere iurando aut dira imprecando, abutebantur: neque in hos mortis supplicium constitutum legimus. (a)

§. 5.

Querelae de formâ.

Quae in Catechismi formâ reprehenduntur, nonnihil detrahunt de laudibus, quas ei tribuimus, Sectionis prioris Particulâ posteriore. Quod, rectene fiat an secus, videamus.

Partes aliquae dicuntur non iusto ordine dispositae. (b) Attamen universe probandum laudandumque

(a) Conf. Ioh. Dav. Michaëlis, *Mosaisch Recht*, Vol. V. p. 182—190. Io. Christ. Frid. Schulzii, Ern. Frid. Car. Rosenmülleri et Ioh. Henr. van der Palm, V. Cl. *Scholia* ad h. l.

(b) Broesius, lib. I. p. 286. haec animadvertit: *Niet overal wordt die stelselmatige gang gehouden, welken* populaire *leerboeken zoo wel vereisschen, als andere; maar men ziet, in tegendeel, nu iets aangeroerd, hetwelk in het vervolg eerst moet ontwikkeld worden, zoo als Zond. IX. het stuk van de* Voorzienigheid *dat tot* Zond. *X. behoort; dan eens vindt men iets herhaald, hetwelk te voren reeds voldoende is afgehandeld, zoo als* Zond. *XXIII. vr.* 60 *en* 61. *de leer van* Gods

 ge-

que esse Catechismi ordinem, vidimus Sect. I. Partic. II. §. 3. Fateor, nonnunquam ea disiuncta esse, quae coniungi potuerant, aliquando etiam eandem rem iterum ac tertio commemorari. Utrumque vero rarius fit, nec nisi in rebus magni ad religionem momenti. Causa vero quaerenda est, *vel* in distributione sectionum, singulis diebus dominicis tractandarum, de quâ diximus, pag. 196. *vel* in usu trium formularum, quem Sect. I. Partic. II. §. 4. laudavimus, ubi etiam, incommodum, hinc ortum, multo maiori commodo et utilitate compensatum esse, vidimus. (*c*)

Ex usu symboli, q. d. apostolici, fluxit etiam ratio, singulatim ea describendi, quae docemur, de Iesu Christo Sospitatore, a Deo nobis dato, unico Dei Filio, homine e Mariâ virgine mirifice nato, dirissima passo, cruci fixo, mortuo, sepulto, in vitam revocato, in coelum evecto, ad Dei dexteram sedente et ad iudicandum redituro, quaest. et resp. 29—52. Quae ratio Lindenio, Viro Ven. (*d*) minutam sapere videtur diligentiam, grandi

genade in Christus, *die reeds geheel ontvouwd is* Zond. *VII*, *IX*, *XXI*.

(*c*) Conf. van Lis, *de eer en het gezag van — — den Heidelb. Catech. verded.* p. 83—86. 102—106.

(*d*) Lib. I. Part. I. p. 25. *De eerste* (aanmerking) *betreft het ellendig versnipperen van den, in zijn geheel beschouwd, waarlijk grooten* Jezus, *maar die, bij de stuksgewijze behandeling van zijn persoon en werk in de 11de tot de 19de afdee-*

di Iesu personâ et opere indignam. Secus vero visum est Theologis et doctrinae Christianae interpretibus bene multis, qui, in singulis partibus adumbrandis et ad fidem pietatemque Christianorum augendam commendandis, lubenter versari solent. Neque ab eo abhorrere Lindenum, apparet ex iis, quae, in orationis undecimae ingressione, professus est. (e) Caeterum, quae de vitâ Iesu terrestri in conventibus sacris sunt enarranda, si non satis fuse lateque, duce Catechismo, exponi possint, commentarii, de vitâ Iesu a quatuor Euangelistis scripti, amplam Homiletis praebebunt de eâ disserendi materiam. Conferantur interim, si tanti res videatur, ea, quae e Catechismo attulimus, pag. 118—120.

Nomen Christi ansam dedit Catechismi auctoribus, personam Conservatoris nostri describendi tri-

ting, inderdaad zeer klein in onze oogen wordt; waarbij tevens eene gaping voor zijn verdienstelijk leven *open gebleven is, dat naauwelijks eenige ruimte vult.*

(e) Lib. I. Part. II. p. 112. *Naar ons inzien had die stof korter, maar zaakrijker en voor verstand en hart meer vruchtbaar kunnen behandeld worden; maar het vroom oogmerk der stellers van dit leerboek scheen mede te brengen, om de diepe wijsheid der geloofsbelijdenis bij ieder woord ganschelijk uit te putten: en, in zoo verre daarbij gezorgd is, om hooge begrippen en gevoelens van* Jezus *in te boezemen, willen wij ons gaarne met dat doel vereenigen, door u den persoon en het werk des Verlossers van alle kanten ter beschouwing aan te bieden.*

triplici appellatione, *prophetae*, *sacerdotali* et *regii*, ducta e sacris libris. Quae docendi forma valde antiqua, seculo proxime exacto, displicere coepit multis, Ernestio, τῷ πάνυ, (f) consentientibus: nec tamen repudianda est, dummodo intra certos fines terminosque contineatur. (g) In Catechismo autem, hoc quoque loco, cernitur studium universae dictionis ad librorum sacrorum exemplum conformandae, quod Sect. I. Partic. II. §. 5, laudavi.

Huius etiam studii documentum inest descriptioni hominis *Christiani*, resp. 32. quae a nonnullis si-

(f) Conf. Prolusiones *de Officio Christi triplici*, auctae et repetitae in *Opusc. Theol.* Lugd. Bat. 1773. p. 411—438. J. C. Doederlein, *Instit. Theol. Christ.* §. 305. G. T. Zachariae, *Biblischer Theol.* Vol. III. p. 559—562. C. G. Bretschneider, *Handbuch der Dogmatik der Evangelisch-lutherischen Kirche*, §. 147. C. F. de Ammon, *Summa Theol. Christ.* Ed. IV. §§. 129—131.

(g) Conf. S. F. N. Morus, in *Append.* ad *Epit. Theol. Christ.* Part. IV. cap. II. Sect. III. et in *Commentario*, quem edidit C. A. Hempel, Tom. II. p. 248—260. P. Abresch, *Ann. ad Ep. ad Hebr.* p. 280—282. I. Heringa, E. z. *over de koningl. waardigheid van* J. C. p. 91—96 (in *Opp. Societ. Hag.* a. 1797.) H. Muntinghe, *Pars Theol. Christ. theoret.* §. 241. J. A. L. Wegscheider, *Instit. Theol. Christ. dogmat.* §. 182. J. G. Müller, *Vorlesungen vom Glauben der Christen*, Part. II. p. 8. G. C. Knapp, *Vorlesungen über die Christl. Glaubenslehre, nach dem Lehrbegriff der evang. Kirche*, §. 107. A. Hahn, *Lehrbuch des Christl. Glaubens*, §. 101.

ſimiliter vituperatur, (*h*) cuius vero defendendae cauſſâ nolo ea repetere, quae, loco modo laudato, nominatim pag. 209. attuli.

Uſum *Decalogi*, in exponendis officiis, quae a Christianis ſunt praeſtanda, in reprehenſionem incurrisſe, manifestum est. (*i*) Quicunque vero rite perpendit, quae monuimus, de his officiis in Catechismo traditis, pag. 133—138. et de uſu legis Moſeae in disciplinâ morum Christianâ, p. 205—207. Heidelbergenſium rationem non valde vituperaturus est. Neque is magnopere reprehendet Catechismi ſcriptores propterea, quod Decalogi prologum: *ego ſum Iehova, Deus tuus* caet. non ſint interpretati, ex eoque incitamentum obedientiae non duxerint. (*k*) Sci-

(*h*) Modeste reprehendentibus accenſendi ſunt Liefsting, in *Gedachten over het Predikampt*, p. 145—147. et in vernaculâ interpretatione Dom. XII. et van der Linden, in Oratione S. de eodem argumento.

(*i*) Ven. van der Linden, lib. I. Part. I. p. 25. haec ſcribit: *de andere aanmerking raakt de voordragt der ſchoone Christelijke zedeleer*, naar aanleiding van de Moſaïſche wet der tien geboden, *die zeker voor dat verheven deel zeer kwalijk gekozen is, en, ook bij de allerbeste behandeling, voor leeraar en gemeente beide zeer veel te wenſchen overlaat.* Conf. Liefsting, *Gedachten over het Predikampt*, p. 180. et in explicatione vernac. Dominicae XXXIV. Reddingius, lib. I. Vol. III. p. 60—62. 69. 84. et Hoving, lib. I. p. 160.

(*k*) Reprehendentibus aſſentitur Doct. Reddingius, p. 84. ſcribens: *Het is waar, men heeft vergeten, over die Godlijke Inleiding te handelen, men ſchijnt niet gemerkt te*

heb-

Scilicet illi prologum a primo praecepto non ſepararunt, (*l*) eiusque vim et ſignificationem, accommodate ad religionis Christianae indolem, resp. 94 et 95. expresſerunt. Denique aequus rerum aeſtimator non facile repudiabit (*m*) ſententiam Heidelbergenſium, e decimo Decalogi praecepto, resp. 113. conſecutione necesſariâ concludentium, *prohiberi omnem cupiditatem et cogitationem adverſus Dei praecepta*, quamvis ſimul agnoſcat, prohiberi bonorum alienorum cupiditatem, mandari animum rebus ſuis contentum. (*n*)

Quando, Sect. I. Partic. II. §. 6. laudabamus brevitatem, cui operam dederunt Palatini, non nega-

hebben, welk een ſchoon gebruik van dezelve kon gemaakt worden.

(*l*) Ad quaestionem 92. *Quae est Lex Dei?* ſic respondetur: *Loquutus est Deus omnia verba haec:* I. Praeceptum. *Ego ſum Dominus, Deus tuus, qui eduxi te ex Ægypto, domo ſervitutis, Non habebis Deos alienos in conſpectu meo.* Similiter in textu Germ. et interpretatione Belgicâ.

(*m*) Eam fere repudiant, cum Christiano Batavo mox ann. *n.* laudando van Lis, lib. I. p. 99, 100. et Liefsting, in vernaç. Catech. interpretatione, Vol. III. p. 313, 314.

(*n*) In hanc ſententiam praeceptum hoc interpretatus est Christianus Batavus, *junior*, (Cornelius Brem) ſecutus *Catechismum Eccleſiae Scoticae*, a. 1643. in libro, quem Petr. Abresch. praemisſâ praefatione edidit, h. tit. *Proeve over de betrekking der zedelijke wet tot het Genadeverbond en tot den Evangeliſchen Godsdienst, mitsgaders over den eigenlijken zin van het Tiende Gebod*, Amſt. 1784. §§. XLII—XCIX.

gavimus, videri nonnulla productiora et praeter modum excurrentia. Hoc igitur illis vitio datur a reprehensoribus, (*o*) non satis cogitantibus, necessariam fuisse eam ubertatem, ad probanda, illustranda et vindicanda, doctrinae Christianae capita, a periculose errantibus negata; obscurata et impugnata. (*p*) Qua in re ut agnoscamus Heidelbergensium prudentiam ac fidem, faciunt ea, quae Sect. I. Partic. I. §. 14. de controversiis varie tractatis notavimus.

Queruntur etiam paedagogi et discipuli haud pauci, de longitudine, cum universi Catechismi, tum quarundam responsionum, quae impediat, quo minus discenda memoriae tradi queant. (*q*) Neque ego

(*o*) Ven. van Lis, lib. I. p. 101. eorum reprehensionem refert, his usus verbis: *sommige stukken zijn er al te opzettelijk en uitvoerig in verhandelt, die door eene korte opheldering genoeg zouden toegelicht geweest zijn, bij voorbeeld, de leere der Sacramenten, en van den Eed. — Nu werd er, door de uitgebreidheid van die stukken, vooral van het eerste, in de evenredigheid — van dit werkje een groote wangestalte veroorzaakt.*

(*p*) Conferat lector, quae Lisfii diligentia huic vituperationi opposuit.

(*q*) Hanc Doct. Reddingius, lib. I. p. 71, 72. querelam hoc modo refert: *De* Catechismus *is veel te uitgebreid. Kinderen en eenvouwigen kunnen denzelven niet dan met veel moeite in het hoofd prenten, en allerbezwaarlijkst onthouden. De antwoorden moesten veel korter en eenvouwiger geweest zijn. De vatbaarheid der geenen, voor welken hij geschreven wierd, is bij denzelven geheel uit het oog verloren. Het gebruik*

ego hanc longitudinem ſimpliciter laudo. Ea vero minorem creat moleſtiam, in doctrinae Chriſtianae expoſitione, quae in conventibus publicis fit ab Homiletis, quam in privatâ rudiorum inſtitutione. Huic autem moleſtiae tollendae laudabilem dederunt operam, *et* ipſi Palatini, *et* deinceps Synodi Dordracenae Patres, aliique bene multi. (*r*)

Clamant etiam Catechiſmi vituperatores de obſcuritate eius, ortâ, ſive ex uſu verborum obſoletorum dictorumque tropicorum, ſive ex artificioſâ partium compoſitione, ſive ex argumentandi ſubtilitate, ſive e concertandi difficultate. Quae vero his querimoniis opponenda ſunt, ea ante iam occupavimus, Sect. I. Partic. II. §. 6, 8. (*s*)

Denique obiicitur Palatinis iracundia, odium et iniuriae ulciſcendae ſtudium, quibus petere dicuntur quoscunque ipſis adverſantes. Quod quam inique fiat, colligi poteſt ex iis, quae Sect. I. Partic. II. §. 9. de gravitate in docendo a Catechiſmi ſcriptoribus ſervatâ, uti et §. 10. de eorum lenitate et humanitate in diſputando, monuimus. Ac ſane perpauca ſunt, quae his cum aliquâ veri ſpe-

bruik van denzelven baart hun eene moeite, die ligt eenen jammerlijken afkeer van alle Godsdienstig onderzoek ten gevolge heeft.

(*r*) Dignus eſt, qui de his laboribus legatur, Reddingius, lib. I. p. 73—75.

(*s*) Quid vituperatoribus hac in cauſâ dandum ſit, quid negandum, candide profeſſi ſunt van Lis, lib. I. p. 106—108. et Reddingius, l. l. p. 64—68. 75, 76.

specie opponi queant. *Unum* quaeritur in resp. 80. quod diluere studuimus, pag. 231—238. *Alterum* in qu. et resp. 30. ubi in eos, *qui a sanctis, a se aut aliunde, felicitatem aut salutem quaerunt*, respondens ita invehitur, ut dicat, eos *in unicum Servatorem Iesum non credere, verum, etsi verbo quidem eo glorientur, re ipsa tamen eum abnegare.* Sed, ne repetam, quae de respondentis mente, pag. 165. ann. *a* conieci, in his horumque similibus dictis, sancta animi indignantis concitatio spectanda est, quam maiorem etiam in modum animadvertimus in Paullo Apostolo, Gal. I: 6, 7. II: 11. III: 1—4. IV: 11. 16. V: 7, 10. ne graviora commemorem dicta, cum huius Apostoli, 1 Cor. XVI: 22. Gal. I: 8, 9. V: 12. tum Petri, Act. VIII: 20—23. *Tertium*, e quo Catechismi obtrectatores efficiunt, scriptores eius odium et vindictae studium patefecisse, quaeritur in resp. 52. in quâ Christianus miseriarum et vexationum toleratarum consolationem, e sperato Christi reditu ad iudicandum percipiendam, his profitetur verbis: *iudicem e coelo exspecto, qui omnes suos et meos hostes in aeternas poenas abiiciat*, caet. Sed falluntur, quicunque in istam sententiam interpretantur dicta hominis Christiani, qui inducitur profitens, *Deum odisse iram, odium et vindictae cupiditatem*, resp. 106. ac *postulare, ut proximum aeque ac nos ipsos diligamus; humanitate, mansuetudine, patientiâ et misericordiâ*

er-

erga eum utamur, inimicis quoque benefaciamus, r. 107. porro, *ut utilitates proximi, quantum posſimus, adiuvemus et augeamus, cum eoque ita agamus, ut nobiscum agi cuperemus,* r. 111. qui denique precari dicitur: *Pater coelestis, da, ut nos et omnes homines tuae voluntati pareamus!* r. 124. *et remitte nobis debita nostra, quemadmodum et nos omnibus, qui nos offenderunt, ex animo ignoscere volumus.* r. 126. Qui igitur eo est animo, non potest non perditorum hominum miſeriam dolere, Dei Christique gratiam ad reſipiſcendum et conſequendam poenarum immunitatem pro iis implorare, eorumque ſaluti operam dare. Si qui vero ad finem usque vitae perſeverent in impietate, nec deſistant ab odio hostili in optimum Conſervatorem ac Dominum, Christique genuinos cultores, horum iusta poena tandem requiem afferet vexatis defatigatisque Christianis, qui proinde, iudicis ſupremi ſententiam venerantes et confidenter exſpectantes, conſolationem in aerumnis, Christi cauſâ toleratis, percipiunt e certâ ſpe relaxationis liberationisque promisſae. Hanc concipere ſpem Christus ſuos iusſit amicos, Luc. XXI: 28. Hanc ipſe Paullus Apostolus fovit et Christianis iniecit Philippenſibus, Epist. III: 17—21. et Theſſalonicenſibus, 2 Epist. I: 3—10. (*t*).

(*t*) Conf. Reddingius, lib. I. Vol. III. p. 78, 79. et Liefftingii interpretatio Belgica Catechismi, Vol. II. p. 103—106.

CA-

CAPUT POSTERIUS,

LAUDANS ET A VITUPERATIONE DEFENDENS INSTITUTUM, QUO DOCTRINA CHRISTIANA *DUCE CATECHESI PALATINA* ETIAMNUM EST EXPONENDA.

§. 1.

Disputationis continuatio.

In Commentationis Parte priore, laudavimus et a vituperatione defendimus institutum, quo, in reformatis patriae nostrae coetibus, doctrina Christiana exponitur, communi ordine definito, duce libello, huius doctrinae σύνταγμα tradente. Partis posterioris capite priori, iustam tribuimus laudem Catechesi Palatinae. Superest, ut hoc capite laudemus ac defendamus huius libelli usum, in Reformatis patriae nostrae coetibus etiamnum conservandum, ut eo duce doctrina Christiana pro concione exponatur.

Quod cum instituimus, nolumus in laudando quaestionis propositae lineas transire. Iccirco non ad tempora, quibus Catechesis Palatina in Eccle-

siam

fiam Belgicam est invecta, redimus, quaerendo, quid potisſimum illis temporibus fuerit aptum et congruens. Neque in regiones exteras aut coetus ſacros a nostris diverſos nos conferimus, percunctando, quid in iis praeſtabile ſit habendum. Nec denique progredimur ad tempora futura, ſcrutando, quid posteritati ſit conducturum. (*u*) Nobis enim

(*u*) Praeſentis temporis rationem esſe habendam, non futuri, prudenter monuit Boumannus, Vir Cl. loco ſupra pag. 93. laudato. Non disſentit Broeſius, lib. I. p. 299. haec ſcribens: *Zoo blijkt het ons, dat ook de tijdsomſtandigheden ons Hervormden tot getrouwe bijwoning der katechismus-prediking dringen. Hoe lang die drang wel duren, en of die misſchien binnen korten tijd nog meer toenemen zal, voegt ons niet te willen onderzoeken. Even min laat het zich bepalen, welk eene reeks van jaren dit opſtel nog de handleiding blijven zal, waarnaar men de leer des Evangelies van den predikſtoel verklaart. Zekerlijk is het niet van menſchelijke formulieren, maar alleen omtrent Gods woord, ons verzekerd, dat het beſtaat tot in eeuwigheid.* Eandem fere ſententiam profesſus est Vir Ven. R. B. qui edi voluit *Cogitationes* vernaculas, dictas: *Bedenkingen over de meest doelmatige behandeling der katechismusſtoffen*, inſertas *Symbolis* nuncupatis: *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van de kennis en verbetering van den eeredienst, het leeraarsambt en kerkelijk beſtuur — bij de Proteſtantſche Christenen, verzameld en uitgegeven door* H. W. C. A. Visſer. II. Jaargang, Sneek, 1824. p. 180. ubi haec leguntur: *Het is wel hoogst waarſchijnlijk, dat dit aloud gebruik in onze kerk zal blijven ſtand houden, en men het niet ligt geraden zal vinden, hetzelve af te ſchaffen, of in de verordeningen en gebruiken hieromtrent aanmerkelijke veranderingen te maken. Immers zal*

enim habenda est ratio praesentis temporis, et reformatorum in Belgio coetuum, sermone vernaculo in conventibus sacris utentium. Nimirum versamur in republicâ, non constituendâ, sed constitutâ. Non eligimus, sed accipimus nobis traditum Catechismum, ante secula duo et dimidiatum in coetus nostros invectum et conservatum, legibus, partim ecclesiasticis, partim civilibus, et in hunc usque diem communi usu tritum. Proinde si quaeritur, laudandumne sit an vituperandum, quod nostro tempore apud nos fieri solet, non dubitamus, quin hoc institutum laude nostrâ sit dignum.

§. 2.

Vetus Ecclesiae institutum non praeter necessitatem est abrogandum.

Nulla est lex, iudice Cicerone, (v) *quae non ipsa se sepiat difficultate abrogationis.* Quod si verum est in legibus civilibus, verissime dicitur de

zal men daartoe den tijd moeten afwachten, waarop eene gewenschte verbeterde kerkstaat en heugelijke vereeniging van alle Evangelische Christenen, in de zaak van zelve veranderingen zullen te weeg brengen, die dan geene tegenspraak of zwarigheid meer vinden zullen. Concinit quoque Ven, Lindenius, loco supra p. 31. anu. 41. laud.

(v) *Epist. ad Atticum*, Lib. III. Ep. 23.

de ecclesiasticis, maxime de iis, quae cum sanctissimo religionis negotio arctioribus coniunctae sunt vinculis. Quo autem sunt vetustiores, eo aegrius abrogantur. His praeter necessitatem abrogandis, labefactatur legum auctoritas, et reverentia religioni debita.

Praeterea ita comparata est indoles plerorumque hominum religiosorum, imprimis eorum, qui Reformatae Ecclesiae in Belgio sunt addicti, ut veteribus institutis ad religionem pertinentibus adhaerescant. Nec mirum. Vetus enim consuetudo apud omnes naturae vim obtinere solet. (*w*) Nostrates autem, magis quam nonnullae gentes vicinae, Galli imprimis, moribus vetustis sunt addicti. *Wie weet niet*, inquit Isbr. van Hamelsveld, (*x*) *dat de Nederlanders voor nieuwigheden schroomen, en zich, uit vreeze voor onrust, of schroom voor de gevolgen, bij het oude houden?* Et Guil. Ant. Ockerse (*y*) ita hoc Belgarum ingenium describit: *Langzaam van aard, en bevreesd voor onrust en schokkingen, aar-*

(*w*) Conf. Petr. van der Willigen, Vir Ven. in Resp. ad quaest. *van welk eene kracht en invloed is de gewoonte op den mensch en zijne handelingen?* edit. a Societate: Tot Nut van 't Algemeen, Vol. XVIII. Amst. 1822. p. 33—55.

(*x*) *De zedelijke toestand der Nederlandsche Natie op het einde der achttiende eeuw.* Amst. 1791. p. 130.

(*y*) *Ontwerp tot eene Algemeene Characterkunde. Derde stukjen, behelzende het nationaal character der Nederlanderen.* Amst. 1797. p. 237.

aarzelen zij veelal en dralen lang, eer zij iets van gewicht ondernemen; met eene bevende hand, schoorvoetende, komen zij tot een besluit, en als dat genomen is, tot de uitvoering; hunne zucht om in den ouden plooi te blijven, is zoo groot, dat zij liever het oude oplappen en zich gebrekkig behelpen, dan wat nieuws daarstellen. Tegen groote veranderingen en gewaagde sprongen zien zij op, als tegen eenen onoverkomelijken berg. Praeterea, quod a maioribus acceperunt institutum, suam existimant posfessionem, quâ exturbari nolunt. Accedit pietas erga parentes et proavos, qui liberis et nepotibus sacra repurgata tradiderunt, sarta tectaque conservanda. *Zij zijn*, inquit Cl. Heringa, (z) *gehecht aan het oude, naarmate zij de gedachtenis van geliefde Ouders en geëerbiedigde Leermeesters zegenen. Zij zijn afkeerig van het nieuwe, naarmate zij huiverig zijn voor ondankbaarheid en oneerbiedigheid jegens de getrouwe Leidslieden hunner jeugd. Vooral meenen zij hen nog na hunnen dood te beleedigen, wanneer zij erkennen, dat de zaligen gedwaald hebben, dat hunne inrigtingen gebrekkig waren, en dat een nieuw geslacht hun werk verbeteren kan. Hoe meer goede vruchten men de nakomelingschap van de zorg en arbeidzaamheid der Voorouders ziet plukken, hoe afkeeriger men wordt*

van

(z) *Kerkelijk. Raadvrager en Raadgever*, Vol. I, p. 262, 263.

van het verstoren der inrigtingen, door hen gesticht, en van het verzaken der gevoelens, door hen gekoesterd en ingeplant. —— De Godsdienst zelf leert eenen sluijer te werpen op de gebreken van eerbiedwaardige menschen, en vooral, van hen, na hunnen uitgang, niets te vermelden, dan wat goed en lofwaardig is. Men schijnt zich dus tegen hen te bezondigen, wanneer men hunne gevoelens, handelingen, gewoonten afkeurt, en dezelve met andere verwisselt. Men denkt aan vrome Voorouders, als aan verheerlijkte Hemellingen, wier geloof en wandel ons ter navolging zijn voorgesteld, en wier werken hen volgen. —— Zij zijn de eer, en de roem van hun nageslacht: zoude dan het nakroost hen en zich zelf onteeren, door omver te werpen, wat zij gesticht hebben? Vident etiam nostrates bona, olim magni aestimata, sibi erepta importuno novandi studio: proinde, quae iis intacta manserunt, ea studiosius retinent. Usu didicerunt, multa nove inventa et intrusa parum esse fructuosa: nolunt igitur plura ex hoc genere pericula facere. In proverbia abierunt haec: *non omnis mutatio est emendatio*; (*a*) *limites antiqui non sunt summovendi*; (*b*) *ne te commisceto cum novantibus.* (*c*) Quae, si valent

(*a*) Jac. Hinlópen, *over het gewoone zeggen:* alle verandering is geene verbetering, in Viri aestumatissimi *Vervolg der Overdenkingen*, Utr. 1799. p. 397—416.

(*b*) Prov. XXII: 28. XXIII: 10.

(*c*) Prov. XXIV: 21.

lent in rebus civilibus et domesticis, multo magis in facris et ecclefiasticis. (*d*)

Prae multis rebus admodum caris, Catechismus Heidelbergenfis in honore est apud pios Ecclefiae nostrae focios. Hi enim, ne de vulgo dicam, libellum illum, quamvis non fuperftitiofà profequantur veneratione, neque auctores eius cum facris adaequent fcriptoribus, magni tamen faciunt ceterisque huius generis libris longe praeferunt. Quin et Confesfio Ecclefiarum Belgicarum, qui alter est liber earum fymbolicus, a plerisque minoris aeftimata, multisque ne nota quidem est. Catechismus, quamquam parentum nostrorum memorià fcholis fere publice eiectus, in templis fancte est fervatus. Partes eius certo conftantique ordine, fingulis fere diebus dominicis, pro concione explicantur. Argumenta admonitionum, cohortationum et confolationum ex hoc libello ab Homiletis ducuntur. Exercitationes cte cheticae, in conventibus facris, duce Catechismo, inftituuntur. Multi ex hoc libello doctrinae Christianae elementa didicerunt: plures etiam ex eius tractatione in coetibus facris fructus falutares

(*d*) Ad praefentem caufam accommodari plura posfunt fcripta a Viro Cl. Heringa, in Disquifitione vernaculà: *Opmerking, beoordeeling en raad, betreffende de gehechtheid aan oude, en de afkeerigheid van nieuwe inrigtingen en leerwijzen*, in opere laudato: *Kerkelijke Raadvr. en Raadg.* Vol. I. p. 225—350.

res perceperunt. Catechismus, eodem cum libris sacris involucro, compingi et circumferri solet. In illum innumerabiles scripti sunt commentarii librique ascetici, in quibus valde dilecti, et perquam laudandi. Qui Catechismum vilipendunt, censentur doctrinam, sacrorum auctoritate librorum in Ecclesiâ Reformatâ receptam, aspernari, res novas in Societate Christianâ moliri, cum iisque facere, qui, vel olim Ecclesiam Belgicam turbarunt, vel nunc doctrinam, per divinae mentis interpretes patefactam, respuunt.

Praeterea lex ecclesiastica, de Catechismo pro concione tractando, non nisi eum in finem lata est ac per duo secula et quod excurrit stabilita, ut doctrina, quam profitetur Reformata in Belgio Ecclesia, propagetur, conservetur et propugnetur. Propterea haec ipsa Ecclesia dicenda foret doctrinam, quâ discernitur discernique semper voluit ab aliis Christianorum familiis, repudiasse, certe neglexisse, abrogato Catechismi usu. Cuius negligentiae periculum quantam animis Doctorum et Antistitum incusserit formidinem, anno huius seculi sexto et decimo, quo nova rectionis ecclesiasticae forma, Regiâ auctoritate, erat introducenda, docet libellus, Regi augustissimo oblatus, die quarto Martii, a delegatis Classis, quae tunc erat, Amstelodamensis, (c) in quo hae habentur querelae: *Het regt*,

(c) Vid. *Memorie van bezwaren, overhandigd door eene Commis-*

regt, om het Godsdienſtig onderwijs te rege'en en te verbeteren, om het misſchien in te rigten naar de nieuwe verordeningen omtrent het lager ſchoolwezen, *het regt*, *om* welligt onze formulieren van eenigheid *en* onze liturgie *te veranderen*, *behoort*, *Sire! naar ons inzien*, *niet toegekend te worden aan een Synode*, *van zoo weinige perſonen*, *welke*, *zelfs in de allergewigtigſte zaken*, *aan geenen lastbrief van hunne vergaderingen*, *zouden gebonden zijn. — — Zich te moeten onderwerpen aan hetgeen weinige Mededienaren zouden goedvinden voor te ſchrijven te gelooven of niet te gelooven*, *te leeren of niet te leeren*, *zou in den grond weinig verſchillen*, *van op nieuw onderworpen te geraken aan zekere ſoort van* Pausſelijke of Bisſchoppelijke Heerſchappij, *tot afwerping van welke onze Vaderen zoo veel geleden hebben. — — De éénheid*, *in onze kerk ſtand grijpende*, *was de vrucht*, *zoo veel mogelijk*, *eener langdurige vereeniging van begrippen en gevoelens. — Zou men eene andere eenheid in* geloofs- en leerpunten *willen daarſtellen*, *door bevelen van* weinigen *daarſtellen*; *wij bidden U*, *Sire! te overwegen*, *hoe zeer daardoor inbreuk zou geſchieden*, *niet alleen op de regten* *van*

misſie uit de Clasſis van Amſterdam, *aan zijne Majesteit den Koning*, *tegen het Algemeen Reglement voor het beſtuur der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden*. Amſt. 1816. p. 1—16.

van ons geweten, maar ook op die van zoo vele duizenden, voor het behoud van welker dierbaar eigendom wij de bescherming van Uwe Majesteit inroepen. Zoo groot de bekommeringen zijn, welke bij ons ontstaan over de gevolgen, die uit de invoering van het dikwijls gemelde Reglement zouden kunnen voortvloeijen; zoo zeer gebiedt ons ook onze ongeveinsde liefde voor Uwe Majesteit, dezelve voor te dragen. Wij houden ons verzekerd, dat, zoo niet alle, te minsten verre de meeste leeraren diep bedroefd zullen wezen. Moede van zoo vele worstelingen en verdrietelijkheden, hadden zij gehoopt, vrij van ontmoedigende zorgen, hunne ambtsbezigheden genoegelijk te zullen kunnen waarnemen, en hunne Lidmaten, afgeleid door zoo vele gebeurtenissen, van de ware kennis en beoefening des Godsdienstes, zachtelijk te zullen kunnen terugleiden; en zou dan die hoop hen nu moeten ontvallen? — Zouden wij, na zoo vele beroeringen, in den schoot van burgerlijken vrede en onder eene Vaderlijke regering terug gebragt, de stormen in de kerk moeten zien opsteken, en zoo velen in den avond van hun leven, waarin zij meest al niet dan ellende gezien hebben, nog meer van nabij dan te voren, door tweespalt en alle hare rampzalige gevolgen, gekweld moeten worden? — Indien de Leeraars verpligt worden, zich te onderwerpen aan de verordeningen, welke, *ingevolge het Reglement*, vervolgens zouden kunnen worden vastgesteld,

voor

voor vervallen moetende houden alle daarmede niet overeenkomende wetten en inrigtingen; *zullen zij welligt, naar mate zij door de Gemeente geacht worden, het met meerder of minder genoegen te doen, beschouwd en behandeld worden als meerder of minder getrouwen en zullen sommigen wel, voor vrijwillig afvalligen en trouweloozen, worden gehouden. — Ligtelijk zullen er twee partijen ontstaan, welke men, van eenen anderen kant, wederom als gehoorzame of tegenstrevige onderdanen zal aanmerken. — Aan deze partijen zullen zich de Godsdienstige meeningen verbinden en men heeft groote verdeeldheid, zoo geene scheuring, te vreezen. Met al den aandrang onzer zielen, Sire! heffen wij opwaards ons oog, en smeeken onzen verhoogden Heer, die zoo lang de Hervormde Kerk behoed heeft, dat deze gevaren mogen worden afgewend! maar wij, die bekend zijn met den* innerlijken *toestand van onze Gemeenten, weten, hoe weinig er zelfs noodig is, om schadelijke vermoedens en wantrouwen omtrent oogmerken tegen de Hervormde Kerk te doen ontstaan. Wij weten, hoe bekommerend de meest Godsdienstigen zijn, dat men, tredende buiten de inrigtingen, die de wijsheid der Vaderen heeft vastgesteld, van schrede tot schrede zal voordgaan in het veranderen der* meest gewigtige *leerstukken, en door eene ongeregelde zucht tot het nieuwe, den Godsdienst in* de hartader zal aantasten. *De ondervinding heeft in het* Burgerlijke *zoo smertelijk geleerd,*

leerd, welke de gevolgen zijn der verandering van regeringsvorm, dat men, zelfs bij het invoeren van blijkbaar nuttige veranderingen in het Godsdienstige, *geene te groote voorzigtigheid kan aanwenden: want elke nieuwigheid in de zaak, bij welke allen een onschatbaar belang hebben, boezemt reeds vrees in en wekt slapende driften op. — Sommigen onzer Belijders zijn zoo onverschillig ten aanzien van hunne verbintenis met eenig Kerkgenootschap, dat zij slechts een voorwendsel noodig hebben, om zich aan onze kerkgemeenschap te onttrekken; en hoe vele voorwendselen zouden zij vinden, die den schijn van voldoende redenen zouden vertoonen! Andere, vervoerd door onedele driften, zullen waarschijnelijk allerlei twisten en verdeeldheden weder doen opwakkeren; en het gevolg van dit alles zal zijn, dat de plaatsen in onze Bedehuizen ledig zullen staan, en de ware belangen van den Godsdienst, op de klippen van wantrouwen, liefdeloosheid en bitterheid, schipbreuk zullen lijden.*

Ad has querelas, Regis augustissimi nomine, die duodevicesimo Martii, haec respondit Vir Illustris Repelaer van Driel: (f) *Het Synode wordt*

(f) Vid. Epistola, *tot antwoord aan de Classis van Amsterdam, geschreven door zijne Excellentie, den Commissaris-Generaal voor het Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, provisioneel belast met de zaken der Hervormde Kerk*, adiecta libello, in ann. e modo laudato, p. 17—30. et denuo edita a Viro Ven. Gerh. van der

wordt thans niet opgeroepen, om leerstellige geschillen te beslissen; maar om de Kerk te besturen. Wat de leer zelve betreft, zijn de verpligtingen van deszelfs leden, en die van alle andere Kerkbesturen, begrepen in het 9de Artikel van het Algemeen Reglement, hetwelk met ronde woorden van hen vordert, de handhaving van de Leer der Hervormde Kerk.

Postquam eodem anno prima Synodus in regno Belgico convenerat, oblatus ei est libellus a nonnullis doctrinae Christianae interpretibus in Hollandiâ australi, solicitis de novâ regiminis ecclesiastici formâ et sciscitantibus de mutatione doctrinae inde metuendâ. (g) In eo, praeter alia, quaerebant haec: *hoedanig het algemeen reglement van Kerkelijk Bestuur, in vergelijking met de vorige reglementen, waaraan zij door afgelegde beloften, door onderteekening en plegtige eeden onlosmakelijk verbonden zijn, moet worden beschouwd, met name de onderteekening der formulieren van eenigheid, de belofte van geen accomodatie met de Remonstranten? of de vorige reglementen nu zouden moeten gerekend worden buiten kracht en werking, en dus ge-*

der Tuuk, in *Handboek voor Hervormde Predikanten en Kerkenraadsleden*, Part. II. p. 142—154.

(g) Vid. *Handelingen van de Algem. Christel. Synode der Hervormde Kerk in het Koningr. der Nederl. in den jare* 1816. p. 17, 18. 41—46.

geheel vervallen te zijn; of zij zich zelven, elkanderen, of eenig kerkelijk of wereldlijk gezag hen van zulke verbindtenissen zouden kunnen ontslaan, en zij zich deswege voor den Heer der Gemeente zouden kunnen verantwoorden? en of, door de schikking en regeling van het godsdienstig onderwijs, de eenmaal vastgestelde en aangenomen leer verandering of bepaling zoude kunnen ondergaan? Hic libellus, die 5 Julii, ad examinandum de eoque consilium dandum, traditus est quatuorviris, Herm. Royaardsio, Corn. Fransen van Eck, Iohanni Iacobo Scholten et I. van Leeuwen. Interim, die 11 illius mensis, Synodus regulam et normam definiens, ad quam examinandi et ad sacrum ministerium admittendi forent Candidati, (*h*) hos nominatim interrogatos voluit, de cunctis placitis Ecclesiam Reformatam Belgicam signantibus: (*i*) iussitque eos profiteri suum consensum cum libris nostris symbolicis, doctrinam exhibentibus consentaneam sacris libris, et sancte promittere, se eam strenue esse docturos ac propugnaturos. (*k*) Pau-

(*h*) Vid. *Reglement op het Examen en de toelating tot het Leeraarsambt in de Hervormde Kerk*, in laudato libro manuali, a Ven. van der Tuuk edito, Part. I. p. 243—255.

(*i*) Art. 21. *c. In het vak der leerstellige godgeleerdheid, zal voornamelijk ondervraagd worden over alle de kenmerkende leerstukken van het Nederlandsche Hervormd-Kerkgenootschap.*

(*k*) Art. 28. *Wij — verklaren — opregtelijk: — dat wij de leer,*

Paulo post, die 15 Iulii, suadentibus quatuorviris modo laudatis, responderi iussit Homiletis conquerentibus haec: *dat wij geen beter middel weten, om de bezwaren — weg te nemen, dan door de zoo duidelijke en alles in zich vervattende woorden van Zijne Excellentie:* — de Synode is thans niet opgeroepen, om leerstellige geschillen te beslissen, maar om de kerk te besturen. Wat de leer zelve betreft, dat de verpligtingen van deszelfs leden, en die van alle andere Kerkbesturen, begrepen zijn in 't 9de art. van 't reglement, het welk met ronde woorden van hen vordert de handhaving van de leer der Hervormde Kerk. *Eene verklaring, welker gewigt hun zoo mannelijk en deftig, bij de opening dezer H. E. Kerkvergadering, in het openbaar aanbevolen is, door Zijne Excellentie den Heere Commissaris Generaal, en door den President dezer Vergadering, overeenkomstig de bedoeling des Konings. En dat de H. E. Synode aan dit beginsel zoo gehecht is, dat ze de verpligting, tot handhaving der leer, die overeenkomstig het woord van God in de formulieren van eenigheid der Ne-*

leer, welke, overeenkomstig Gods Heilig Woord, in de aangenomene formulieren van eenigheid der nederlandsche Hervormde Kerk is vervat, ter goeder trouwe aannemen en hartelijk gelooven; dat wij dezelve naarstig zullen leeren en handhaven. Similis fere pollicitationis formula praescripta est utriusque sexûs catechistis, in *Reglement op het godsdienstig onderwijs*, art. 22. (*Handboek*, I. 22.)

Nederlandsche kerk vervat is, bij handteekening laat bevestigen door zulken, van wie men meent dit te moeten vorderen. Waaruit dus volgt, dat de adresſanten zich zoo min van die verpligting zullen kunnen ontſlagen rekenen, dan anderen, die vervolgens het Leeraarambt zullen aanvaarden, en des getrouw zullen moeten en kunnen zijn aan deze verbindtenisſen. Tanta fuit huic Synodo cura omnem dimovendi ſuspicionem et metum mutandae doctrinae, in Eccleſiâ Reformatâ receptae, aut abrogandi libri illius ſymbolici, in quo ea traditur. Cuius curae identidem documenta data ſunt in canonibus, uſum Catechismi in conventibus ſacris mandantibus, quos in *Introitu*, pag. 25—27. memoravimus.

Haec, et quae plura addi posſent a peritioribus, equidem cogitans, Virorumque diuturno rerum eccleſiasticarum uſu exercitatorum prudentiam ac moderationem videns, mihi perſuadeo, inſtitutum, cuius laudationem et defenſionem Vos, Viri clarisſimi! postulatis, non esſe hoc tempore abrogandum.

§. 3.

Inſtitutum nostrum, hoc temporis puncto, utile est.

Qui inſtitutum a nobis laudatum cum aliquâ temperantiâ et moderatione vituperant, dicere ſolent,

lent, fuisſe id olim ſatis commodum et utile, noſtro vero tempore, multis de cauſis ineptum, noxium, ac propterea antiquandum. Nolo nunc repetere, quae dixi, cum ad laudandam defendendamque Catecheſin Palatinam, huius Partis Cap. I. tum ad commendandum et protegendum inſtitutum, quo doctrina Christiana communi ordine definito exponitur, Parte priore. Malo contradicentes rogare et obſecrare, ut attendant ad utilitatem, quam, nominatim hoc temporis puncto, Deo favente, afferre potest, ac reapſe, niſi omnia me fallant, affert, Catechismi Palatini explicatio, pro concione, ſingulis diebus dominicis, repetita.

Quandoquidem tempus nostrum est ſuspicioſiſſimum, nec deſunt in Eccleſiâ Reformatâ, qui e nonnullorum perfidiâ et ineptiis cauſam arripiunt, omnes ſine discrimine Euangelii interpretes calumniandi et ἑτεροδοξίας famam viris etiam optimis inurendi, hi, in conſervato inſtituto nostro, propugnaculum habent, quo utantur contra istos calumniarum impetus.

Si qui vero sint doctores, fidem, Eccleſiae Reformatae datam, fallentes, et aegre praecipua doctrinae Christianae capita pro concione tractantes, hi nostro inſtituto urgentur, ad praeſtandum ſuum officium. Et, ſi qui iuvenes, ad doctoris munus in Eccleſiâ nostrâ aspirantes, ab huius doctrinâ profitendâ ac praedicandâ abhorrent, hos inſtitutum nostrum a propoſito deterret, magno cum Societatis ſacrae emolu-

lumento. Nec desunt exempla eorum, qui, aliquaudiu eo munere functi, deinde de fidei Christianae integritate deflectentes, necessitate Catechismi contra animi sententiam interpretandi coacti, de statione suâ decederent. (*l*)

Ingens est nostro tempore numerus hominum, qui, Ecclesiae Reformatae qualicunque modo adscripti, in communi vitâ non hebetes, in disciplinis et artibus humanis non rudes, nec conventus sacros deserentes, nihilo minus laborant inscitiâ doctrinae Christianae, parumque curant, aut fundamenta eius, aut placita magni ad fidem salutarem momenti, de quibus dissentiunt diversae Christianorum sodalitates, interdum etiam Ecclesiae nostrae doctores. His igitur admodum utilis est doctrinae coelestis expositio, quae fit duce Catechismo: certe hac institutione valde impeditur progressus istius inscitiae et incuriae. (*m*)

Do-

(*l*) Conf. Pauli van Hemert *Brief, geschreven aan de Eerwaardige Classis van Rhenen en Wijk.* Utr. 1784. et indicium de eâ epistolâ pronunciatum, in *Algem. Vaderl. Letteroefeningen*, Vol. VI. Part. 1. p. 582. uti et A. Ypeij, *Geschied. van de Kristlijke Kerk in de achttiende Eeuw.* Vol. VII. p. 457. Non uno modo errat scriptor eorum, quae de Hemerto traduntur in *Algem. Konst- en Letter-bode voor het jaar* 1825. Vol. I. p. 130.

(*m*) Conf. Doct. Broesius, lib. I. p. 292—94. hanc disputationis suae partem sic concludens: *Zoo blijkt het klaar en duidelijk, dat dit Godsdienstig onderwijs bij al dezulken,* wel-

Dolendum est, hodie multis, cum doctoribus, tum auditoribus, minus quam olim, placere orationes ſacras, de partibus Theologiae ſystematicae: quo fit, ut hae rarius, quam antea, et habeantur, et audiantur. Iccirco haud parum prodest inſtitutum nostrum, quo tenentur et incitantur Homiletae, ad argumenta tractanda, quae alioquin forent fere neglecta. (*n*) Monuerunt hoc Triumviri, qui in Synodo Belgicâ, anno 1831. ſuaſores fuerunt, ut inſtitutum illud intactum ſervaretur, (*o*) his verbis: *Door ééne* gedeeltelijke afſchaffing der catechismus leerredenen, zou een gewigtig gedeelte van het godsdienſtig volks-onderwijs worden verwaarloosd, te weten: dat in de christelijke geloofs- en zedeleer. Indien *het toch waar is*, *dat de leerredenen over leerſtellige onderwerpen thans*, en *minder worden gekozen door de Leeraren*, en *minder gaarne worden aangehoord*; indien *daardoor de onkunde in het leerſtellige van onze godsdienst wordt bevorderd*, *en* indien *wij dit niet in allen deele als de*

welke het geregeld bijwonen, een krachtig tegengift tegen den voortgang van het Indifferentisme *is*. Add. p. 280, 281.

(*n*) Conf. de hoc argumento universe dicta, p. 86, 87. Ven. van Oosterzee, in *Novarum Symbolarum*, a Visſero Belgice editarum, ac ſupra laudatarum, Vol. I. p. 421, 422. et R. B. Ibid. Vol. II. p. 183—188.

(*o*) *Handelingen van de Algem. Christl. Synode der Hervormde Kerk in het Koningr. der Nederl. in den jare* 1831. p. 137.

de gunstige zijde der godsdienstige stemming onzer tijdgenooten moeten rekenen; indien *het waar is, dat de catechismus-leerredenen eene gepaste aanleiding geven om den ganschen omvang der christelijke geloofs- en zedeleer voor de gemeente te behandelen, ook in die leeringen, die anders welligt nooit meer op den kansel bij voorkeur zouden worden gekozen; dat de Heidelbergsche catechismus, ook zonder deszelfs gebreken of de voortgangen der uitlegkundige en leerstellige wetenschappen in onze dagen boven die der 16de eeuw te ontkennen, zich voor zoodanig onderwijs, vooral door deszelfs praktischen geest, als hierin nog nimmer overtroffen, aanbeveelt, gelijk wij dit alles volmondig meenen te moeten toestemmen* — dan *eischt de behoefte van onzen tijd en van onze gemeenten, dat wij althans geene gelegenheid of verminderen of onvruchtbaar maken, die strekken kan, om het onderwijs in de geloofs- en zedeleer te bevorderen. Neen! bij de kennelijke minder leerstellige strekking van onze dagen, zij althans de Synode behoedzaam, hieraan in geene deele behulpzaam te zijn, maar zoeke veeleer de gelegenheid tot dat onderwijs, en in stand te houden, en te bevestigen, en te verbeteren!*

Quod de Theologiae theoreticae partibus diximus, id ipsum valet de practicis. Quam plures enim hodie ab orationibus sacris alieni sunt, quibus officia iustitiae, castitatis, modestiae, frugalitatis, veracitatis et omnino omnium virtutum accu-

rate, exponuntur, strenue inculcantur, animi, morumque pravitas fortiter perstringuntur et damnantur. Attamen huiusmodi admonitionibus et reprehensionibus hodie non minus, quam olim, opus est Christianis in conventibus sacris. Quapropter grato animo obtemperandum est instituto, ad hodiernum usum perquam accommodato. (p) Caeterum nolo repetere, quae ad hanc causam pertinentia iam supra notavi, pag. 87, 88. 153—160.

In utroque illo genere doctrinarum, cum theoreticarum, tum practicarum, quae, duce Catechesi Palatinâ, in conventibus sacris sunt tractandae, non paucae sunt oppositae placitis hominum male sanorum, qui imprimis huius libelli amatores et propugnatores haberi cupiunt, eâtenus autem a Catechismo prorsus dissentiunt, quâtenus inclinant ad rationem pseudomysticam, enthusiasticam et fanaticam. Si enim sanctorum hominum cum Deo coniunctionem, quae phantasiae et sensuum est, non intelligentiae et voluntatis, quaerunt, eam ignorat Catechismus, eiusque improbandae opportunitatem praebet, resp. 1. 32. 51. 55. 61. 84. 116. Si Spiritus sancti efficacitatem iactant, quâ hominum animi, sine Euangelii aliorumve adminiculorum ope, collustrentur et emen-

den-

(p) Hanc quoque utilitatem laudarunt Triumviri, in iis, quae modo attulimus. Neque eam neglexerunt Broesius, p. 282. R. B. in *Symbolis* saepius laudatis, p. 188. et Cl. Boumannus, loc. l. p. 123.

dentur, Catechismi Scriptores sententiam profitentur isti opinioni contrariam, resp. 3. 19. 22. 53. 55. 65. 98. 103. 117. 123. Si regenerationem et vivificationem urgent, quae fiat certo temporis puncto, si conversionem postulant, quae definito tempore ac modo inchoata et perfecta sit, si moestitiam requirunt, a quâ abest hilaritas, deprehenduntur aberrantes a Catechismi doctrinâ, resp. 28. 52. 88—90. 94. 115. Si homines nondum renatos truncis et stipitibus assimilant, renatisque omnem sancte vivendi facultatem abnegant, Catechismo obloquuntur, resp. 6—8. 13. 56. 60. 84. 85. 114. 115. 127. Si fidem sine virtute beneque factis quicquam valere, vitaeque sanctae neglectionem compensari posse putant commotionibus, animum vehementer, mox contristantibus et in orcum detrudentibus, mox hilarantibus et in coelum evehentibus, errorem periculosissimum in Catechismo confutatum, si velint, vident, resp. 20. 21. 43. 45. 49. 58. 62. 64. 81. 86—91. 103. 114, 115. 122—127. Si homini pio, modesto et de salute suâ solicito, opus esse dicunt perpetuâ haesitatione et dubitatione de fidei suae veritate, si periculi plenam esse putant certam salutis aeternae spem et exspectationem, nequaquam faciunt cum Catechismi scriptoribus, resp. 1. 21. 26—28. 31. 32. 39. 42. 44. 45. 52—58. 66. 84. 86. 115. 117. 120. 129. His aliisque opinionum commentis contradicendi opportunitatem si aliunde quaerant Homiletae,

tae, errantibus molesti et iniqui videntur vituperatores, nec placent auditoribus meliora dudum professis. Verum, lege iubente et Catechismo ansam praebente, sine offensione aut taedio audiuntur, quae e suggesto sacro istis erroribus opponuntur. (q)

Quantâ curâ laborent hodie veteris superstitionis et hierarchiae Romanae patroni, ad alliciendos Reformatae Ecclesiae socios et alumnos, nemo diligens reipublicae Christianae spectator ignorat. Fuere tempora, quibus inepti, litigiosi, illiberales et fere inhumani haberentur Homiletae, datâ opportunitate operam dantes refellendis Romanae Ecclesiae erroribus. Nec desunt etiamnum, aut Euangelii interpretes, aut nostrae Ecclesiae socii, quos taedet disputationum istarum, qui propterea aegre tractant, aut tractatas audiunt Catechismi Palatini sectiones, de huiusmodi controversiis scriptas. Veruntamen quisque prudentior, videns, quid tempus postulet et res, probat curam fidemque Oratorum sacrorum, auditores monentium, in fide confirmantium, et contra Pontificiorum nove inventa placita, superstitionem et hierarchiam, imprimis contra Iesuitarum artes et fallacias probe instruentium. Quod ut opportune neque invitis audientibus fieri possit, plurimum iuvat institutum, quo doctrina Christiana, duce Catechismo Palatino, expo-

(q) Conf. Doct. Reddingius, lib. I. Vol. III. p. 45. 46. et Broesius, lib. I, p. 296—298.

ponitur et defenditur. Meae qui iuventuti diffidant, audiant quaeso aetate iam provectum Theologum, vere liberalem Guilielmum Broesium (r), haec profitentem: *Waarlijk! gelijk er wapenen tegen het* Jezuitisme *zijn, die de Protestanten met elkander gemeen, en enkele gezindten voor zich in het bijzonder hebben; zoo helpt in de Hervormde kerk de gezette verklaring van den katechismus dezen vijand afweren. Hierdoor toch wordt de Christelijke geloofs- en zedeleer zoo duidelijk uiteen gezet, dat men slechts gezond menschenverstand behoeft te bezitten, om het hemelsbreed onderscheid tusschen deze leer en de grondstellingen van het Pausdom te leeren kennen. Daarboven geeft het Heidelbergsch opstel er op verscheidene plaatsen de schoonste aanleiding toe, om de dwalingen zelve, aan welke laatstgenoemde partij nog altijd vast houdt, nadrukkelijk te wederleggen: zoodat het in het helderst daglicht komt, wat er van menschheid en Christendom worden zou, wanneer die, gelijk in de middeleeuw, weêr overal ingang kregen. Laat het dan nog voor vijf en twintig en meer jaren verdrietelijk geweest zijn, dat dit leerboek telkens op de oude verbasteringen van het Evangelie terug kwam; te dezer dagen, waarin men er met vernieuwde krachten op uit is, om die verbasteringen overal door te drijven, heeft het onderwijs van den ka-*

(r) In libro menstruo saepe laudato, p. 295. 296.

katechismus deswege te grootere waarde, ja mag voor dringende behoefte gehouden worden, ten einde den Protestant in het geloof zijner vaderen te sterken. Haec Broesius. Eandem sententiam Herm. Bouman, Vir Cl. pacis studiosissimus, profitetur, (s) his verbis: *Eene meer gewone, maar niet minder behartigingswaardige gelegenheid, tot voordragt der Protestantsche, in tegenstelling der Roomsche kerkleer en tot ontwikkeling der gronden van onze belijdenis, wordt aan de* Hervormde *Leeraren aangeboden, bij de behandeling van den Heidelbergschen Katechismus. Mijne Broeders toch zullen het niet mij geheel onraadzaam achten, daarbij de voordragt der leerstellige waarheden, waar zij passen zoude, voorbij te gaan, en een onderwerp te kiezen, dat vreemd is aan den inhoud der afdeeling, die verklaard en toegepast moest worden.* (t).

§ 4.

(s) In fraternâ admonitione vernaculâ: *Aan de Protestantsche Leeraars in ons vaderland; ter gelegenheid van hetgeen in deze dagen, door de Roomsche Kerk tegen de Protestantsche ondernomen wordt;* quae inserta est libro a Boumanni Collegâ seniori, Cl. Heringa, edito, cui titulus: *Kerkelijke Raadvrager en Raadgever*, Vol. II. p. 27. in *annotatione.*

(t) Legi merentur, quae Viro Cl. I. C. G. Augustio, Catechismum eiusque usum in refellendis Romanae Ecclesiae erroribus reprehendenti, opposuit censor, in *Symbolis Theologicis* Belgice scriptis, Vol. IV. p. 903—906. Consentit quoque Ven. van Oosterzee, loco supra p. 28. ann. 36. laudato, p. 419, 420. Caeterum, de *Theologiâ Polemicâ* rite tractandâ, legantur scripta a Theologo praeclaro Io. Clarisio, eoque tali,

qua-

§. 4.

Abrogatio instituti utilitate suâ non commendatur.

Qui institutum nostrum antiquatum cupiunt, eius abrogationem commendant utilitate inde sperandâ. Credunt enim, certe sperant, fore, ut Homiletae rectius et ad praesentem rei Christianae conditionem accommodatius doctrinam Christianam exponant; ut sententiam suam liberius profiteantur, et ut habeant auditores, et plures, et attentiores.

Verum ea persuasio et spes mihi non satis firma videtur: et, siquidem optatis responderet eventus, haec utilitas multo minoris esset aestimanda, quam quae ex instituto conservato redundat.

Primum, mihi nondum persuadeo, singulos Homiletas doctrinam Christianam rectius et ad praesentem reipublicae Christianae conditionem accommodatius exposituros esse, remoto Catechismi usu. Nec me poenitet eorum, quae de huius rei difficultate scripsi, p. 83—86. Quotquot vero eâ sunt facultate, ut possint, eoque animo, ut velint, his

par-

qualem ipse pinxit, in *Oratione de Theologo vere liberali*, Lugd. Bat. 1815. huius igitur scripta legantur in *Encyclopaediae Theologicae Epitome*, §. 91. Addantur ea, quae, de rectâ et obliquâ refutatione in Orationibus sacris usurpandâ, monuit W. A. van Hengel, in *Institutione Oratoris sacri*. §§. 66—69.

partibus rectissime fungi, non impediuntur catechismi usu. Quae enim in hoc libello desunt, addi ab iis poterunt loco et tempore commodo. Conf. dicta, p. 244—247. Quae videntur hodie supervacanea, silentio praeteriri queunt. Conf. notata, p. 248—250. In quibus aliquid perverse dictum occurrit, id corrigi et emendari oportet. Conf. animadversa, p. 250—259. Haec enim venia danda est daturque Homiletis, prouti monuimus, p. 88—93. coll. p. 64. Hac utuntur sobrie, qui auditorum saluti consulunt. Quo facto, neque ipsi habent, de quo querantur, neque Christiani hac institutione pie utentes. Itaque vere Broesius (*u*) scribit: *Waarlijk! de opgenoemde gebreken van het* (Leerboekje) — — *behoeven heden ten dage niemand van de opkomst tot deszelfs verklaring af te schrikken: ten zij hij genoodzaakt zij, eenen leeraar te hooren, wien het aan de noodige bekwaamheid hapert, of wien het meer te doen is, om zekere partij te believen, dan om het Evangelie zuiver te verkondigen. Door zulk eenen moge de katechismus ook daar gevolgd of geprezen worden, waar sommige opregte voorstanders der Hervormde kerk, ook reeds in vroeger jaren, de sporen van deszelfs menschelijken oorsprong ontdekt hebben; geen kundig en regtschapen man zal hem daarin gelijk zijn, maar integendeel de gebreken, of rondnit aanwijzen, of stil-*

(*u*) In scripto menstruo passim laudato, p. 287, 289.

ſtilzwijgende verbeteren.' En in het algemeen zal men zich zelden meer te beklagen hebben, dat de leeraar met de verklaring van den katechismus zoo te werk gaat, als of hij dit menſchelijk opſtel in gelijken rang met den Bijbel ſtelde. Wij houden dit, wat er ook het onverſtand van zegge, voor een bijzonder voorregt van den tegenwoordigen tijd, waarvoor wij de Voorzienigheid niet genoeg danken kunnen. (v)

Deinde nondum video doctrinae Christianae interpretes liberius ſententiam ſuam coram coetu ſacro eſſe profesſuros, abrogato Catechismi uſu. Qui tantâ ſunt timiditate, ut pudeat eos aperte disſentire a libello catechetico, quomodo audebunt libere effari, quod credant auditoribus ſuis displicens? Sed in toto hoc negotio nec temere nec timide verſandum est, videndumque, quid auditoribus maxime ſit profuturum. Si quid minus honorifice de Catechismi Scriptoribus ſit dicendum, id excuſatione temperandum, iustâ laudatione moderandum erit. Hac-

(v) Conf. Cenſor libri de Catech. Heidelb. vernacule ſcripti a Ven. I. van der Linden V. S. ſaepius laudati, in *Bijdragen tot de beoeſening en Geſchied. der Godgel. Wetenſchappen* Vol. XIII. p. 459—462. Ven. Lucas Egeling, in amicâ quaeſtione huius argumenti: *zouden wij Dienaars, Predikers van het Euangelie, onze prediking niet nuttiger en vruchtbaarder voor de Gemeente kunnen maken?* in libr. laud. *Kerkel. Raadvr. en Raadg.* Vol. III. p. 8. et Doct. D(onker) C(urtius), in *Godgel. Bijdr.* Vol. II. p. 430—432.

Hactenus recte Doct. Reddingius (w) suadet haec:
Men bewijze, bij het aantoonen van zulke — misslagen, aan de vereeuwigde Schrijvers die verschoonende achting, die men aan hun verschuldigd is, behandele hen daarin zoo, als men zelf, daar men ook voor zulke fouten bloot staat, wenscht behandeld te worden, en toone geene zwakheid of partijdigheid, door bij zulke gelegenheden aan anderen afkeer van den Catechismus *of kleinachting jegens denzelven in te boezemen* (x)

Denique mihi non videtur veri simile, Homiletas, Catechismo repudiato, habituros esse auditores, aut plures, aut attentiores in conventibus pomeridianis. Ubi enim rariores in his conventibus sunt auditores, plerumque aliae sunt negligentiae caussae, (y) mutato orationum sacrarum argumento non tollendae. Cernitur eadem hodie ignavia in coetibus Christianorum, qui Catechismo non utuntur. Contra vero auguror, fore, ut in plerisque coetibus numerus auditorum insigniter minuatur, seposito libello tamdiu honorifice habito. Fugient enim quam plurimi, ut equidem opinor, con-

(w) Lib. passim laudati Vol. III. p. 71.

(x) Conf. Liefftingii *Gedachten*, p 142—152.

(y) De his caussis sedulo et diligenter disquirit Broesius, lib. I. p. 275—280. Quocum conferantur W. H. Suringar, loco e novis *Symbolis* Visserinis laud. p. 324, 325. Van Oosterzee, loco itidem laud. p. 417, 418. et R. B. ibid. Vol. II. p. 176.

conventus, non tantum pomeridianos, sed prorsus omnes, e quibus pulsus fugatusque est Catechismus, veritatis divinae interpres. Quotquot vero auditores post prandium somnum capiunt, inter audiendum sermonem, duce Catechismo habitum, quidni et sopori sese dent Homiletam audituri de quocunque alio argumento disserentem? At multi, inquis, intelligentiores fastidiunt anniversariam eiusdem argumenti repetitionem: varietate delectantur, novitate alliciuntur. Audio, ac denuo cum solertissimo Broesio (z) sic respondeo: *Het is zoo, aan dit onderwijs ontbreekt niet zelden de glans der nieuwheid, door welke zich de leerrede in de gewone morgen- en avondbeurten veraangenaamt. Maar hoe? blijkt het uit de graagte, waarmede velen tot de behandeling der jaarlijksche feest- en lijdensstoffen opkomen, niet duidelijk genoeg, dat het gemis van nieuwheid hier minder afdoet, dan men oppervlakkig denken zou? Weet menig leeraar dit gemis ook door zijne bevallige en uitlokkende voordragt niet aanmerkelijk te vergoeden? Bestaat al verder het nieuwe bij de verklaring van een' vrijen tekst, dikwijls niet veel meer in den vorm der leerrede, dan in het onderwerp, waarover gesproken wordt? — — Doch laat ons die bedenking eens volkomen toegeven; laat ons erkennen, dat de leeraar over elke Zon-*

(z) In scripto menstruo, loc. 281—284.

Zondagsafdeeling hetzelfde herhaalt, dat men reeds eens of meermalen uit deszelfs mond vernomen heeft; ellende! is dit daarom nutteloos? Wij vooronderstellen, dat die leeraar een man is, wien het noch aan kunde, noch aan hartelijke ingenomenheid met het Evangelie hapert, en die dus, noch nietige dingen te berde brengt, noch uit slordigheid, gelijk men het heet, de oude les opzegt: maar is er dan aan te twijfelen, of de gedurige herhaling van het reeds door hem voorgedragene komt met de algemeene behoefte overéén? Biedt de openbare katechismus-preek aan de huisselijke katechizatie niet als het ware de hand, om de jeugd tot het afleggen eener behoorlijke belijdenis van den godsdienst te bekwamen? Heeft zij de weldadige strekking niet, om die talrijke schare van onkundigen onder onze ledematen althans eenigermate te leeren, hetgeen zij bij hunne aanneming in de gemeente moesten geweten hebben? Helpt zij dezulken, die geheel de week met aardsche bezigheden doorbrengen, niet bewaren, dat zij die hoofdwaarheden van den godsdienst, welke hun tot rigtsnoer van hun leven zijn moeten, niet geheel vergeten? Nog meer, de katechismus-preek houdt het midden tusschen de eenvoudige katechizatie, en het geleerd onderwijs op de hooge scholen; en bevat dus dingen genoeg, die ook door welgeoefende belijders van het Evangelie verdienen gehoord en overdacht te worden. En genomen zelfs, dat die hun blootelijk her-

herinnerde hetgeen zij reeds van overlange wisten; wie zal ook dan derzelver nut nog bestrijden willen? Wie weet niet, dat zelfs de meest geoefenden ten aanzien van al, wat het bovenzinnelijke betreft, zulke herinneringen volstrektelijk behoeven? Ja, om nog verder te gaan, wie zal het loochenen durven, dat zij, die het daarvoor houden, dat er in de kerk steeds iets nieuws moet te leeren zijn, het voornaamste doel der openbare Godsdienstoefening gewisselijk uit het oog verliezen?

Sed quantacunque etiam utilitas cogitatione fingatur, ex antiquato Catechismi usu speranda, multo maioris aestimabitur ab aequis iudicibus utilitas, quam affert, docente usu diuturno, institutum rite ac prudenter conservatum. Hanc, Part. I. cap. II. §§. 2—5. et modo §. 3. laudavimus. Itaque hic subsisto, unum tantummodo additurus, de damno, ex abrogato usu libelli nostri metuendo.

§. 5.

Qualiscunque abrogatio est periculosa et noxia.

Institutum, quod hactenus laudavimus et a vituperatione defendimus, non uno modo abrogari potest. Sed quomodocunque id fiat, erit ea abrogatio, ut equidem opinor, periculosa et noxia.

Poterit lex ecclesiastica, a Rege sancita, ita abrogari, ut simul Catechismi Palatini usus in conventibus sacris interdicatur, periculumque fiat libelli aeque ex Ecclesiâ Reformatâ in Belgio eiiciendi, atque ille e scholis, primum reipublicae Batavae, deinde regni Belgici, publicâ auctoritate institutis, expulsus est. Poterit etiam lex ita antiquari et obsolescere, ut Homiletis tamen maneat integrum, veterem in tradendâ doctrinâ Christianâ ducem sequi vel relinquere.

Poterit Catechesis Palatina, Synodo auctore, probante Rege, variis modis augeri, minui, mutari: poterit etiam in eius locum novus substitui libellus. Poterit denique huiusmodi libellus, sive vetus ille immutatus, sive prorsus novus, obtrudi Homiletis, necessitate impositâ, hunc ducem in exponendâ doctrinâ Christianâ sequendi: poterit etiam optio iis dari, utro velint uti.

Et aliae quidem rationes aliis forent magis periculosae ac noxiae. Aliae alia allaturae essent pericula et damna. Sed, qualicunque tandem modo tentetur veteris Catechismi antiquatio, ingens inde, nostro tempore, damnum metuendum esse reor.

Etenim in tali Ecclesiae Belgicae conditione, qualem descripsi §§. 2, 3, vix dubito, quin, abrogatâ Catechesi Palatinâ, plerique socii, in his maxime religiosi, vehementer sint questuri, de iniuriâ sibi illatâ, de corruptâ per neologos ecclesiâ, de mutatâ

tatâ violatâque religione. Hi conversionis istius auctores suasoresque contemnent et damnabunt; Doctores et Antistites, novo instituto obtemperantes, vilipendent; conventus sacros ab illis moderatos deserent; sodalitatibus res novas admittentibus valedicent; sese liberosque suos docendos, monendos, consolandos, aliis tam gravi muneri sustinendo ineptis, committent; et, exemplo Lutheranorum Amstelodamensium allecti, secedent, ab Ecclesiâ, in quâ nati erant et educati. Quae secessio si minus iis succedat, nihilo minus, quin et eo magis, alentur discordiae, irae, rixae, odia, inter fratres, domesticos, consanguineos. Dolebunt veritatis pacisque amantes. Laetabuntur et exsultabunt religionis Christianae osores et sacris repurgatis adversantes.

Dissidia fient inter ipsos Ecclesiae Reformatae Doctores et Antistites, aliis vetus institutum amantibus et laudantibus, aliis novum praeferentibus et commendantibus. Neque inter hos novitatis patronos erit concordia, aliis aliam mutandi rationem eligentibus, tentantibus, propugnantibus.

Qui aequo animo novam admittunt rationem, non propterea de eâ vehementer sunt laetaturi, aut Ecclesiae gratulaturi. Videbunt enim, quantulum ea lucrum fecerit, quot ceperit detrimenta. Dolebunt fractam legis ecclesiasticae auctoritatem, fiduciam Societatis Christianae Moderatoribus negatam, pacem et concordiam profligatam. Nova-

tam

tam rerum formam identidem, vel ſperantes, vel timentes, rationem nuper invectam parum curabunt aut honorabunt.

Qui denique identidem res novas in republicâ et eccleſiâ moliuntur, ſive pedetentim, ſive celeriter, aedificium, non ita diu exſtructum, deturbabunt. Nihil intactum, intemeratumque relinquent. Tandem et ipſi a Christo deficient, multosque ſecum in perniciem trahent. Quod tamen ne fiat, Deus, pro benignitate et miſericordiâ, Eccleſiae Belgicae in rebus valde dubiis paeneque desperatis, non ſemel demonſtratâ, interveniente Christo ſuumque nobis Spiritum largiente, prohibeat. (*a*)

Haec igitur, Viri Clariſſimi! videbantur mihi exponenda, quo reſponderem ad quaestionem propoſitam. Quod potui, bono cum Deo, praestiti. Quomodo praestiterim, penes vos iudicium esto. Vigilias levabat quidem quodammodo praemii reportandi ſpes: verum et argumenti difficultas et meorum virium tenuitas ſubinde ſpem obſcurabant. Quomo-

(*a*) Conferant lectores, quae prudenter monuerint Triumviri, a Synodo Belgicâ, a 1831. delecti, in *Actis* laudatis, vernacule editis, p. 157. Ven. van Lis, in libello ſaepius laud. p. 121. R. B. in *Symbolis* vernacule a Visfero editis, Vol. II. p. 182—184. et Viri Clariſſimi Heringa et Bouman, locis laud.

modocunque autem eam, aut fallat, aut probet, eventus, nec ſine fructu nec ſine gloriolà operi manum me appoſuisſe puto. Plura enim erant investiganda; plura discenda. Nec pauca didici; imprimis ipſam Palatinam Catechesin examinavi, perſcrutatus ſum, cum libris ſacris comparavi. Quo facto, magni eam aestimo. Si autem palmam mihi praeripiant alii, mea faciam Alcinoï illius, apud Ovidium, verba: *non tam turpe fuit vinci, quam contendisſe decorum est.* — Ut autem inſigne addam, quo haecce dignoscatur commentatio, verbis utar, uſu mihi tritis, et iam ſemel, in periculo haud minus gravi, quam hocce est, in quo nunc verſor, adhibitis:

Whatever is, is right.

POPE.

LOCA

LOCA CATECHISMI PRAECIPUE AD EXAMEN VOCATA.

DISQUISITIONIS CONSPECTUS.

PARS PRIOR

CAPUT PRIUS,

QUO

CA-

CAPUT POSTERIUS,

QUO

PARS POSTERIOR

CAPUT PRIUS,

QUO

§. 2.

CAPUT POSTERIUS,

EMENDANDA.

Pag.	lin.		leg.
10	6	fingulis	singulis
— 12	— 5	p. 54–56	— p. 27, 28
— —	— —	p. 8	— p. VIII.
— 19	— 5	reponso.	— responso.
— 29	— penult. et alibi	Liefstink	— Liefsting
— 87	— 6	alii	— alia
— 101	— 27	spe	— spes
— 115	— 8	τοῦ	— τῆς.
— 128	— 14	ἀγίου	— ἁγίου
— 179	— 1	§. 14.	— §. 15.
— 196	— 3	duo	— duas
— —	— 26	13–6	— 13–16
— 207	— 1	nullum	— nullam
— 213	— 14	Ho–	— Hora–
— 221	— 18	onbevooroooodeelden	— onbevooroor–deelden.
— 256	— 7	tis	— ta
— —	— —	quem	— quem
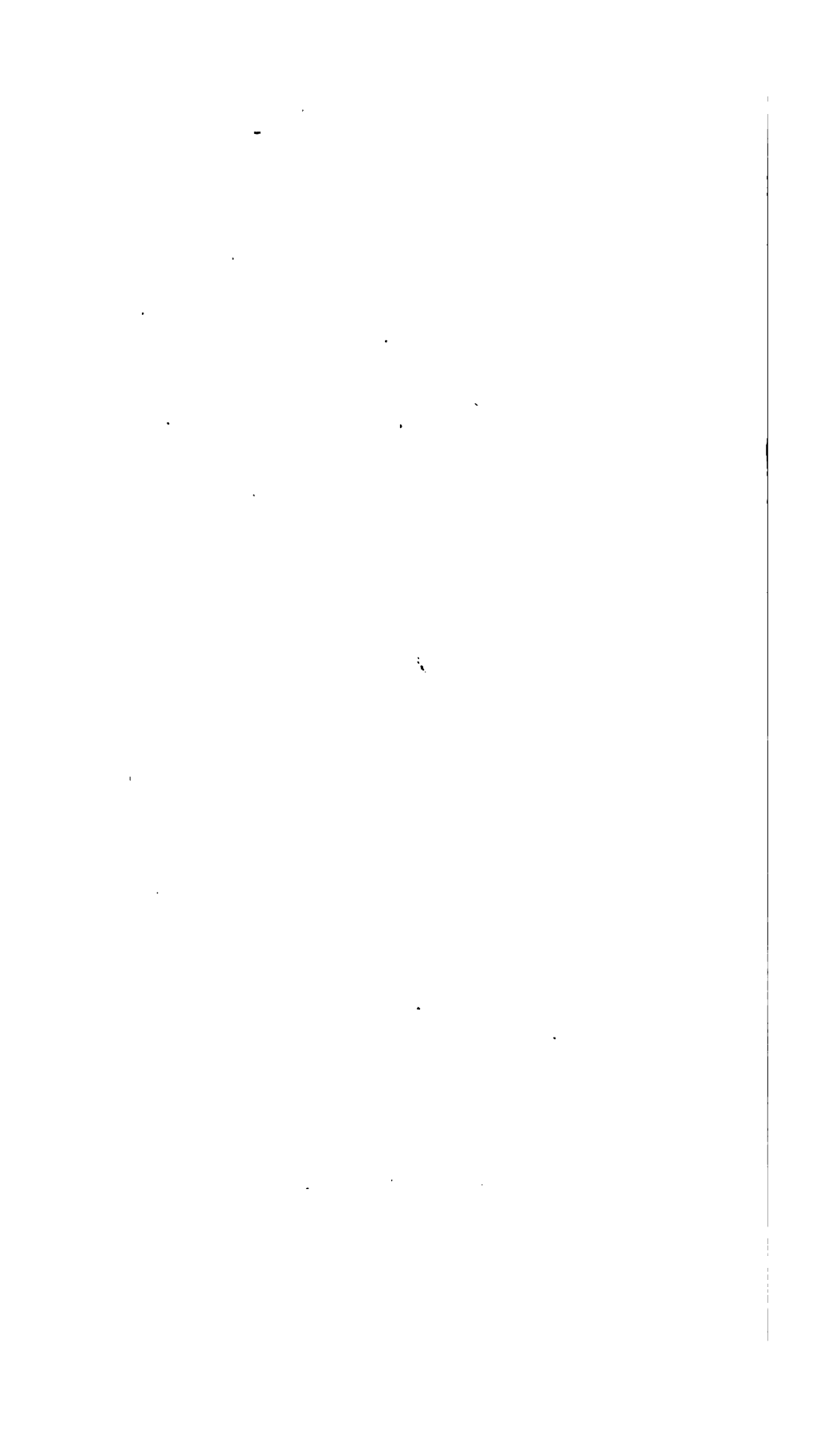
ABRAHAMI DE PINTO,

JUR. UTR. CAND.
IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA,

RESPONSIO

AD

QUAESTIONEM

PROPOSITAM

A NOBILISSIMA FACULTATE JURIDICA,

IN

ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA,

ANNO MDCCCXXXIV, QUA QUAERITUR:

„*Exponatur, et ad examen revocetur locus Codicis Civilis de causa Obligationis*"

PRAEMIO ORNATA

DIE XXVI M. MARTII A. MDCCCXXXV.

Nihil posse evenire, nisi causa antecedente; — causa autem ea est, quae id efficit cujus est causa.

CICERO.

INTRODUCTIO.

Argumentum a Nobilissima Facultate Juridica hoc anno ad disputandum in Certamine Literario propositum, quamvis inter obscuriores ac maxime controversos Codicis civilis locos forte referendum sit, hoc in primis habere visum nobis est, quo se commendet, quod scilicet multis nominibus magnam afferre possit utilitatem juveni auctori, qui in illud operam laboremque suum comparat.

Nam primum quidem, qui de uno alterove contractuum requisito cognitionem aliquanto uberiorem cupit, abesse nequit, quin aliquam saltem contrahat familiaritatem cum universa contractuum et obligationum doctrina: haud secus atque medico, qui sanitatis praecepta tradere studet, ante omnia necessaria sit ipsius corporis humani ejusque, tum externae, tum internae, formae ac structurae certe generalis quaedam notitia. —

Praeterea ex hac ipsa legis brevitate atque obscuritate sponte oritur necessitas ei, qui ad ejus sensum penetrare vult, ut ad ipsos fontes, unde hausta sit, descendat. Porro, ut fieri solet in rebus difficilioribus, sic etiam de causa obligationis Interpretes abierunt in innumeras longeque a se diversas opiniones, quae, quantum fieri potest, componendae sunt; tandem, quod gravissimum, ac tironi certe omnium difficillimum est: ex iis ea est eligenda atque explicanda, quae veritati maxime congrua videtur. — Haec omnia suam certe quaeque habent utilitatem; omnia Jurisprudentiam colere incipientibus uberrimos possunt afferre fructus.

Hisce igitur ducti rationibus, constituimus, quamvis vereamur, ne onera vires excedant, laborem suscipere, quidque nobis ipsis proficere possemus, conari.

Antequam vero materiam propositam adeamus, pauca habemus praemonenda de modo, quem scribendo secuti sumus.

Quum nobis quidem dubium non sit, totum Pothierii opus, quod inscribitur *Traité des Contrats*, quodque unice secuti sunt Legislatores Francici, etiam in sectione illa de causa obligationis: hoc opus, dicimus, niti principiis Juris Romani, ab initio constituimus hujus juris praecepta de argumento nostro pro viribus paucis exponere.

Attamen habuit hoc consilium multas cautiones,

quum

quum argumentum sit tam late spectans, tamque tractatu difficile, ut aptissimum esset ad totam disputationem separatim conscribendam, ita ut, si in hoc proposito perseverassemus, quam par est, longior facta fuisset haec disputatio; adeoque in eo jam fuimus, ut timeremus, ne *gemino bellum Trojanum ordiri ab ovo* diceremur, quum in lucem prodiit doctissima dissertatio inauguralis Ct. G. A. Yssel de Schepper (1) de eodem argumento, qui Juris Romani doctrinam admodum copiose exposuit, brevis autem fuit de Jure Francico, cujus tantum similitudines et differentias cum Jure Romano attigit. — Aut igitur hujus dissertationis sensus nostris verbis describendus fuisset, aut melius quid proferendum. Alterum opus videbatur satis inane, alterum, si ipsius dissertationis praestantia pateretur, certe vires nostrae non sinebant.

Quamvis igitur verum sit, quod dicere solent, superflua non nocere, propter has tamen rationes missum fecimus pristinum illud consilium.

Quandoquidem autem causa obligationis jure nostro refertur in essentialia conventionum requisita, ultra petita nobis facturi non videbamur, si de iis

(1) *De causa in conventionibus, secundum jus Romanum et Francicum*; Daventriae, 1834. Caeterum ante aliquot annos de eodem argumento jam dissert. inaug. conscripsit Ct. J. A. Sandberg, 1821.

iis in genere pauca praemitteremus. Quapropter fecimus hoc Capite I, cum duobus sequentibus egimus de *causa* in specie: ita ut Capite II. generalibus quibusdam positis notionibus, tum quod ad fontes Juris Francici hac in re attinet, tum ad veram caussae definitionem investigandam, tum denique ad inquirendum, utrum a Codicis auctoribus revera essentialiter in omni conventione requiratur, et, an recte (1). Tandem Capite III. ipsam Codicis Civilis sectionem, ubi de ea agitur, explicare conati sumus.

Denique de lingua, qua usi sumus, hoc habemus monendum, quod veniam rogamus tum verborum, tum dictionum, quae aut minus bene, aut minus elegantur dictae videbuntur. — Nam, ut mittamus, quod a juris studioso non exspectetur Latinitatis elegantia, qualis postulatur ab eo, qui bonarum literarum studio unice se dedidit; nemo dubitat, quin subinde perdifficile sit, rebus hodiernis apta invenire verba in lingua veteri. Eam autem facile nobis concessum iri, non desperamus, memores ipsius summi Wyttenbachii verborum, qui aliquando dixit: „ se non eo usque Latinitati studuisse, ut scolasticis verbis repudiandis obscuritatem contraheret " (2).

(1) Fecimus hoc in §. 3. h. cap., ubi inprimis de industria respondere conati sumus alteri quaestionis parti, qua postulatur, ut ad examen revocetur C. C. locus de causa obligationis.

(2) In Praef. ad praecept. Philos. Logicae.

CA-

CAPUT PRIMUM.

DE ESSENTIALIBUS CONTRACTUUM REQUISITIS.

§. 1.

De Essentialibus Requisitis in genere.

Contractus est conventio, qua unus pluresve se obligant erga unum pluresve ad dandum, faciendum aut non faciendum aliquid (1).

Ut vero contractus hanc obligationem pariat, plura sunt, quae requiruntur. Horum requisitorum ab Interpretibus variae proponuntur divisiones (2), quas tamen omnes silentio omittimus, quippe quae ad materiam non pertinent. — De solis essentialibus requisitis paucis erit agendum.

Es-

(1) Vid. Art. 1101. Cod. Civ.

(2) Cf. Cons. van Rossen Hoogendyk, in *Diss. inaug. de Essentialibus Contractuum requisitis*, Leidae, 1830. pag. 8. seqq.

Essentiale requisitum dicitur id, sine quo contractus consistere nequit, quo igitur deficiente tota conventio nulla est (1).

Unusquisque contractus suam habet essentiam, qua cognoscitur, quae facit, ut emtio vel locatio vel alius quicumque contractus sit. Exemplo rem illustrat Pothier, l. l. — Aliud exemplum comperimus in commodato, cujus essentia vel nota ista characteristica est, ut res commodata a commodatario post aliquod tempus domino restituatur (2). — Quod si igitur res alicui commodetur, remissa reddendi necessitate, desinit esse commodatum, et aut plane nullus est contractus, aut donatio fit, modo observentur formae, quae in ea requiruntur (3).

Sunt autem quaedam requisita essentialia omnibus contractibus communia.

Jure Romano in ea numerantur *consensus* (4) utriusque contrahentis, eorumque *contrahendi facultas* (5); *certa res* vel *factum*, circa quod versatur obligatio (6); *justa* denique *caussa obligationis*,

(1) Cf. Pothier, *Traité des obligations*, Tom. I. n°. 6.

(2) V. A. 1875.

(3) Add. Merlinus, *Repertoire de Jurisprudence*, in voce *Convention*, §. 2. qui aliud tradit exemplum.

(4) V. L. I. §. 3. ff. de pactis.

(5) V. v. g., de pupillis L. 8. ff. de acq. haered.

(6) „ Non solum res instipulatum deduci possunt, sed etiam „ facta;" §. ult. Instt. de verb. obll. Add. L. II. pr. ff. eodem.

nis, quamvis de hac sint, qui dubitent (1). Attamen, ut videtur, minus recte, quum Ulpianus, in lege I. ff. de cond. sine causa, contrarium totidem verbis doceat, dicens: „qui autem promisit sine „causa, condicere quantitatem non potest, quam „non dedit, sed ipsam obligationem. Sed, etsi „ob caussam promisit, causa tamen secuta non „est, dicendum est, condictionem locum habe„re" (2).

Eodem fere redeunt, quae cauta fuerant veteri Jure Francico. Pothierius (3) vitia, quae contractum *nullum* reddere possunt, tradit: errorem, vim, dolum, laesionem; quae, si uno amplecti velis verbo, nihil aliud sunt, nisi defectus liberi consensus, quippe qui singulis his turbatur. Praeterea addit defectum caussae et vinculi, quo promittens obligatur ad solvendum, quod promisit. — (*Défaut de lien dans la personne, qui promet*) (4). — De-

(1) Cf. cl. Ernst, in Disput., quae est in *Bibl. du Jurisc. et du Publ.*, Tom. I. Liv. 3; qui tamen in nota, ad pag. 258. recte l. 7. §. 4. ff. de pactis, quam nonnulli, in quibus Merl., allegarunt, refert ad causam civilem obligandi.

(2) Add. cf. Yssel de Schepper, l. l. p. 117. seqq., qui plures leges ad partes vocavit.

(3) L. l. n°. 16. seqq.

(4) Poth., n°. 47 et 48. latius egit de hoc requisito, codice recte, ut videtur, omisso, quum vix cogitari possit conventio, sive valida, sive non valida, in qua hoc vinculum deficit.

Denique vitia, quae inde oriuntur, quod contrahentes contrahendi facultatem non habeant, aut, quod *nullum* vel *non justum* sit obligationis objectum (1).

Codice denique Napoleontico quatuor sunt conditiones, ad validitatem cujuscumque contractus essentiales:

1. Consensus.
2. Facultas contrahendi.
3. Objectum.
4. Justa causa obligationis (2).

De singulis jam separatim nonnulla nobis erunt dicenda, et primum quidem de tribus prioribus, de causa sequentibus capitibus acturis.

§. 2.

I. *De Consensu.*

Sine *consensu* nullus existere potest contractus. Ulpianus (3), jam docet: „ nullum esse con„ tractum, nullam obligationem, quae non habeat „ in se conventionem " (4). Consensus igitur ab utra-

(1) Add. Merl., l. l. §. 6.

(2) V. A. 1108. C. C.

(3) V. Lex. I. §. 3. ff. de pactis.

(4) *Conventionem* hic pro *consensum* usurpari ex sequentibus manifeste apparet.

utraque parte, tum stipulantis, tum promittentis adesse debet; nam, quod articulo 1108. tantum requiritur: „ *le consentement de la partie, qui s'oblige,*" hic vitium redactionis locum habere, probatione vix indigere putemus. — Etenim, quum conventio sit duorum pluriumve in idem placitum consensus, et, quum convenire videantur, qui ex diversis animi motibus in unum consentiant (1): intelligi vix potest contractùs sine omnium contrahentium consensu (2).

Consensus, quum variis modis soleat turbari, nunc est, ut de illis videamus. Tollitur igitur: errore, vi, dolo, laesione, quibus omnibus hoc commune est, quod non ipso jure contractum nullum reddant, sed illud tantum efficiant, ut agi possit ad eum nullum declarandum aut rescindendum (3). Haec actio, nisi lex brevius tempus statuat, instituenda est intra X. annos, qui currunt a tempore, quo error, vis, etc. cessavit (4).

Caeterum singulis suae regulae praescribuntur.

1. *Error* a Pothierio (5) dicitur: „ le plus
„ grand

(1) V. L. I. ff. de pactis.

(2) V. Delvincurtius, *Cours du Code Civil*, T. 5. p. 93. (Ed. in 8vo, Bruxellis 1827.) Add. Ct. Tonckens, in Diss. inaug. de modis, quibus consensus in contractibus vitiatur. Ultrajecti, 1827. pag. 12.

(3) V. Artt. 1109, 1118, 1119. C. C.

(4) V. Art. 1304. C. C.

(5) L. l. n°. 17.

„ grand vice des conventions;" nam, „ non vi-
„ dentur, qui errant, consentire " (1).

Cave autem hoc ad omnem qualemcumque errorem extendas. Secundum art. 1110, ut nullum reddat contractum, error versari debet in *ipsa substantia* rei, quae in obligatione est. — Excluditur igitur omnis error in rei qualitate (2); dum altera articuli pars expresse declaret, *errorem in persona* contractum non vitiare, nisi ea ipsa principalis causa fuerit, quae alteram ad contrahendum compulit (3).

Quaeritur de errore in *motivo*, uti dicitur a Francicis scriptoribus, sive in ratione, quae aliquem ad contractum ineundum impulit, puta, si quis falso credens, equum suum esse mortuum, propterea alium emit. Toullierius (4) admittit et talem errorem ad contractum nullum reddendum, quia in eo *falsa causa* latet, adeoque incidit in art. 1131. — Attamen, quoniam credimus, plurimum interesse inter hunc *motivum* et *causam*, potius assentimur Pothierio (5), docenti, propter talem errorem contractum nullum declarari non posse, nisi expresse hic

(1) V. L. 116. ff. de R. J.

(2) Cf. tamen Ct. Tonckens, l. l. pag. 18—20, qui distinguit inter qualitatem essentialem et accidentalem.

(3) Vide plura talium generum exempla apud eundem, pag. 20—24.

(4) Toull., *le droit civil Français*, T. 6. n°. 37.

(5) L. l. n°. 20.

hic *motivus* contractui, tanquam Conditio, adjectus fuerit; quoniam caeteroquin revera constat, contrahentem contractum inire voluisse, neque ex eo, quod dixit, de *motivo* illo impellente concludi potest, eum, deficiente eo, non contracturum fuisse. Praeterea non videmus, quomodo error ille in *motivo* trahi possit ad *ipsam substantiam* objecti, quae lege expressis verbis requiritur.

Porro ultro intelligitur, hic semper agi de errore facti, nunquam de errore juris, dum constet, juris quidem ignorantiam cuique nocere (1).

2. Cum aliquis *vi* coactus sit ad contractum ineundum, de hoc contractu non tenetur; nam, quamvis coacta voluntas, voluntas quidem sit, et, qui mavult, velit (2); tamen talis voluntas libera dici nequit, et praeterea, „ nihil consensui tam „ contrarium est, quam vis et metus " (3).

Olim autem in Francia haec magna differentia erat inter errorem et vim, quod ille contractum nullum reddebat, haec tantum locum faciebat rescissioni (4); Codice vero omni discrimine sublato,

(1) V. L. 9. pr. ff. de Jur. et fact. ignor. — Add. Mallevillius, *Analyse raisonnée de la discussion du Code Civil au Conseil d'Etat*, ad art. 1110, et Delvinc., l. l., pag. 99. seq. — Vid. etiam art. C. C. 2052, ibique Paillietius, *Manuel de droit Français.*

(2) Vid. lex 21. §. 5. ff. quod metus causa.

(3) V. l. lex 116. de R. J.

(4) Cf. Poth., l. l. nº. 21. Add. Delvinc., l. l. pag. 102.

to, uterque aeque est causa nullitatis (1); et, quum, secundum priorem legis redactionem, non omnis vis hanc causam pareret, quod admodum vitiosum videbatur (2), jam omnis vis contractum nullum reddit, sed definitur, quid lex *vim* intelligat (3), scilicet eam tantum; „ qui est de nature „ à faire impression sur une personne raisonna„ ble," ratione tamen habita aetatis, sexus ac conditionis personarum, quia iniquum videbatur requirere eandem fortitudinem in viris ac in mulieribus, eandem in juvenibus ac in senibus, et sic porro (4). — Praeterea vis tantum intelligitur, quae infert metum periculi magni (5) et praesentis: „ metum enim praesentem intelligere debemus, „ non suspicionem inferendi ejus " (6). — Justam vero metus causam non praebet, si quis sola reverentia parentum ductus, modo absit vis, aliquid fecerit (7).

Non tamen requiritur, ut vis adhibita sit ab alte-

(1) V. A. C. C. 1111.

(2) Cf. Mallev., art. modo laud.

(3) V. A. C. C. 1112.

(4) Jus Romanum tantum agnoscebat metum, qui in constantissimum hominem cadat, L. 6. ff. quod metus causa.

(5) Cf. „ Metum non quemlibet timorem accipiendum, sed „ majoris malitatis," (vid. lex 5. ff. quod metus causa).

(6) Cf. L. 9. pr. eodem.

(7) V. A. C. C. 1114. De metu reverentiali cf. cl. Tonckens, l. l. pag. 39. seq., quique ibi citatur, Toullierii, locus.

alterutro contrahentium, aut in eum; sufficit, eam adesse, quamvis illatam a tertio quodam, tam in ipsum contrahentem, quam in ejus adscendentes vel descendentes vel conjugem (1).

Denique admonitione vix indiget, si de vi loquamur, semper intelligi vim injustam, non justam (2).

3. De tertia causa, quae vitiat consensum, sive de dolo, admodum brevis est lex nostra, quapropter recte fecisse videtur Delvinc. (3), qui hic multa e Jure Romano supplevit. — Quin imo, quum dolus Codice non definitur, nihil obstare videtur, quominus retineatur definitio Labeonis, dicentis eam „ omnem calliditatem, fallaciam, machinationem ad circumveniendum, fallendum, „ decipiendum alterum adhibitum" (4).

Cum nihil magis incertam ac periculosam redderet conditionem pactorum, quae, conservari, civitatis maxime interest, quam si facile concederetur eorum rescissio vel nullitas propter dolum, qui saepe praetexitur, ut quis, poenitentia ductus, se liberet ab obligatione sua: non satis caute agere possunt legislatores in eo admittendo. Inde requiri-

(1) Vidd. art. C. C. 1111 et 1113.

(2) De vi justa vid. ct. Tonckens, l. l. pag. 38.

(3) L. l. p. 103. seqq. — Caeterum, quum, quae de eo caventur, ad verbum fere descripta sunt e Pothieriâ, Op. laud. n°. 28. seqq., hic omnino hoc loco consulendus est.

(4) V. L. I. §. 2. ff. de dolo malo.

ritur, ut adversus *contrahentem* a *contrahente* adhibeatur (secus ac modo vidimus de Vi), et ut talis sit, ut constet, sine eo alterum partem contracturum non fuisse. — Inde etiam dolus numquam praesumitur, sed probari debet ab eo, qui eum allegat, quamvis haec probatio fieri possit per praesumtiones, quod concedendum erat, quoniam admodum raro accidit, ut per testes, vel alio modo fieri possit (1).

Error antiquitus aeque ac vis locum tantum faciebat rescissioni, non nullitati (2).

4. Quum aequitas requirat, ut in contractibus (inprimis in Commutativis) unusquisque contrahens accipiat aequipollens ejus, quod dat, et quum in id solum ejus voluntas comparata esse possit, inde sponte sequitur, consensum turbari *laesione* alterutrius contrahentis.

Attamen laudandi omnino videntur legislatores nostri, qui non minus caute, quam doli ejus regulas

(1) Cff. artt. C. C. 1116 et 1353. — De dolo *causam dante* et *incidente*, uti et de dolo *personali* et *reali* nihil dicimus, quoniam in hac parte breves esse cogimur: qui plura de his cupit, adeat Toullierium, l. l. n°. 86—95; et inprimis Delvinc., l. l., qui hic copiosus est. Add. Mallev., ad art. 1116. (*a*).

(2) Vid. Poth., l. l., n°. 29; Merl., l. l., in voce *convention*, §. 6.

(*a*) De dolo causam dante et incidente omnino addatur Ct. Tonckens, l. l., pag. 44. seqq

gulas praescripserunt (1). Jure veteri Francico hoc summum erat principium, majores propter laesionem non restitui, nisi fuerit enormis, qualis habebatur, si dimidium pretii excederet, salvis nonnullis contractibus, propter quos restitutio semper denegabatur; minores vero propter laesionem qualemcumque omnesque contractus (2). — Jure hodierno doctrina super minores haud multum mutata est, nam hodieque minor ad rescindendum contractum qualemcumque agere potest, quo aliquo modo laesus est; et, si emancipatus est, ad eos tantum, quos per se facere nequit (3); nisi utroque casu laesio pendeat a casu fortuito non praeviso (4); quoniam restituitur tamquam laesus, non tamquam minor (5). In hereditatis divisione autem minor cohaeres ultra quartam partem; in emtione venditione minor venditor, ultra septem duodecimas partes laesus, tantum restituitur (6). Imo sunt et alii casus, quibus restitutio propter laesionem minori recusatur, quos tamen hic enumerare ab argumento alienum foret, quum ad nimias

(1) Proinde omnia, quae supra de dolo hac in re diximus, et hic valeant.

(2) Cf. Poth. l. l. n°. 34. sqq.

(3) Cf. a. C. C. 1305.

(4) Cf. a. C. C. 1306.

(5) Vid. lex 9. §. 5. ff. de Jurejurando.

(6) Cf. a. C. C. 1314. junctis artt. 887 et 1674.

mias digressiones nos duceret (1). Praeterea recte observare videtur Toullierius (2), rescissioni contractuum minorum propter laesionem tunc demum locum esse, si per se valeant, id est, si observatae sint formae, quae in iis requiruntur; quum caeteroquin eo solo impugnari possint, quod deficiant hae formae.

Majoribus vero restitutio propter laesionem non conceditur, nisi casibus lege expresse memoratis, quales sunt soli mox dicti, hereditatis divisio et emtio venditio (3).

Restitutio igitur in integrum propter laesionem proprie introducta videtur in favorem minorum, quum majores ipsi scire debeant, quid agant, et sibi imputare, si ex imprudentia sua damnum patiantur. Nam laudati articuli exceptiones potius, quam regulam constituere videntur.

Denique ex regula ista, qua nullus est contractus sine consensu, alia sequitur regula, neminem scilicet posse suo nomine (4) promittere aut sti-

(1) Continentur artt. C. C. 1308—1311.

(2) L. l. T. VII. n°. 579. seqq. — Egregie probare videtur hanc doctrinam articulus 1311., quo cavetur, minorem non amplius instituere posse actionem ad *nullitatem*, aut ad *rescissionem*, si major ratum habuerit contractum, qui sive *forma sua nullus*, sive *rescisioni obnoxius* fuit.

(3) Cf. a. C. C. 1313. junctis artt. 887 et 1674. Add. Cl. Tonckens, l. l. pag. 62—64.

(4) Alieno nomine omnino potest, puta, mandatarium, tutorem, etc.

stipulari in alius locum; nisi priori casu ipse indemnitatem promiserit, si tertius obligationi satisfacere recuset (1); aut posteriori, quod tertio stipuletur sit conditio stipulationis, quam sibi, aut donationis, quam alii facit (2).

Nam, si neutra harum clausularum conventioni addatur, nullum sortiri potest effectum, neque inter ipsos contrahentes, quorum haec non fuit voluntas, neque ratione tertii, qui in eum non consentit. Praeterea constans juris regula est, conventionem legem quidem facere contrahentibus, ratione tertii vero nihil efficere (3). Nam res, inter alios acta, aliis neque nocere, neque prodesse potest (4).

Exceptio tamen est in heredibus, caeterisque successoribus (ayant cause), pro quibus semper, nisi con-

(1) „ Si quis velit alienum factum promittere, poenam, vel „ quanti ea res est, potest promittere." Sic Ulpianus in lege 38. §. 2. ff. de V. O

(2) Cff. a. C. C. 1119, 1120, 1121. Add. omnino Pufendorf, de jure naturae et gentium, lib. III. cap. 7. §. 10. Grotius, de jure belli ac pacis, lib. 3. cap. 21. §. 30; et *Inleijdingh tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid*, lib. III. p. 1. §. 828 et seqq.

(3) Cff. artt. C. C. 1134 et 1165.

(4) Caeterum, qui de hac doctrina plura cupit, omnino adeat Poth., l. l. n°. 54—84. ubi copiose et accurate exposuit rationes, quibus nititur, et plures attulit casus, quibus, quamvis tertius in conventione nominetur, tamen nobismet ipsis stipulari aut promittere censemur.

contrarium expresse declaratum sit, contraxisse censemur (1), quoniam heres sustinet personam defuncti.

§. 3.

De Facultate Contrahendi.

Regula generalis haec est: omnes possunt contrahere, nisi qui lege prohibentur (2), quales sunt:

1. Minores,
2. Interdicti,
3. Mulieres nuptae,
4. Omnes, quos lex certos contractus inire vetat (3).

1. Sublato discrimine Juris Romani inter impuberes et adultos sive minores, vetitum generaliter complecitur omnes, qui annum XXI nondum impleverunt (4), remanetque tantummodo differentia quaedam inter *emancipatos* et *non emancipatos*, quorum illi nihil per se agere possunt sed semper indigent auctoritate tutoris, cui aliquando accedat consensus concilii familiae necesse est (5); hi vero alia per-se

(1) Cf. a. C. C. 1122.

(2) Cf. art. C. C. 1123.

(3) Cf. art. C. C. 1121.

(4) Cff. artt. C. C. 388 et 488.

(5) Cf. sect. C. C., cui inscribitur: *de l'administration du Tuteur*, (art. 450—468).

se agunt; in aliis indigent auxilio curatoris aut consensu concilii familiae (1). Attamen, quamvis minor ne donationem quidem accipere possit sine auctoritate tutoris, aut, si emancipatus est, sine auxilio curatoris (2), hodie verum adhuc est, quod dixit Justinianus (3), „ placuit meliorem „ conditionem licere eis facere, etiam sine tuto„ ris auctoritate," quippe quum majores, qui cum iis contraxerunt, eorum incapacitatem opponere numquam possunt (4). Solis minoribus actio ad id datur, et in casibus lege praevisis, scilicet, si sine tutoris auctoritate contraxerunt, dum hoc fiat intra decem annos, qui currere incipiunt a tempore, quo majores facti sunt (5).

2. Contrahere nequeunt illi, quibus bonorum administratio interdicta est, quique in omnibus minoribus assimulantur (6); unde omnia, quae de his diximus, et hic applicantur.

3. Mulier nupta contrahere nequit in casibus lege definitis. In plerisque enim indiget consensu mariti vel auctoritate judicis (7); imo donationem ac-

(1) Cff. artt. C. C. 481—485.

(2) Cff. artt. C. C. 935. Cujus haec tantummodo vis est, quod ipse minor, si donatio damnosa ei esse apparet, ad eam rescindendam agere possit.

(3) Princ. Inst. de auct. tut.

(4) Cf. art. C. C. 1125.

(5) Cf. art. C. C. 1304.

(6) Cf. a. C. C. 509.

(7) Cf. C. C. lib. I. tit. 5. cap. 6. (artt. 212—226.) Add. tit.

accipere nequit, nisi eadem forma. Caeterum, quod ad actionem nullitatis attinet, idem valet, quod modo de minoribus diximus (1). — Olim in Francia secus fuit, et potuit mulier nupta neque se aliis neque alios sibi obligare, quoniam minorum contractus nulli sunt in ipsorum minorum favorem, mulierum vero inprimis in favorem mariti in ejusque potestatis reverentiam (2); quae doctrina recte abrogata videtur codice, hac tamen restrictione retenta, quod et maritus eam actionem habeat (3).

Decem anni ratione mariti currunt ab inito contractu, ratione mulieris ejusque heredum a dissoluto matrimonio (4).

4. Denique sunt, quos lex certos contractus inire prohibet. — Exemplum est in emtione venditione inter conjuges vetita (5), et huc referendus

tit. Cod. de Meth. proc. in reb. Civ., cui inscribitur: *Autorisation de la femme mariée*, (artt. 861—864.)

(1) Cf. a. C. C. 1125.

(2) Cff. Poth., l. l. n°. 52. Merl., l. l. par. 4. — Add. Delv., l. l. Tom. I. pag. 394, 396—399.

(3) Cf. a. C. C. 225.

(4) Cf. Delvinc., l. l. T. VI. pag. 6. Nam, quamvis haec distinctio quidem non inveniatur in art. 1304., nulli tamen dubitamus eam admittere, quoniam ratio, cur tempus demum currat a dissoluto matrimonio, tantum est, quod antea ab uxore institui nequeat; qua ratione in marito cessante, cessat quoque effectus.

(5) Cf. a. C. C. 1595.

das esse *communitates*, quibus contractus facere non licet, nisi modo lege praescripto, docemur a Mallevillio (1).

Plura sunt, quae tamen exponere hujus loci non videtur, quapropter haec exempla sufficiant (2).

§. 4.

De objecto.

Quum contractum supra esse vidimus conventionem, qua quis se obligat ad aliquid dandum aut faciendum, nemo temere statuet, talem conventionem ullo modo existere posse, nisi res quaedam adsit circa quam versatur. Objectum igitur in essentialibus ejus requisitis numeratur (3).

Definitur autem objectum, quod sit res, quam alter contrahens daturum, facturum, aut, non facturum se obligat (4).

Rem, hoc loco sumi sensu latissimo atque applicari ad quodcumque homini utilitatem, lucrum aut voluptatem quandam affert, tum aliunde apparet, tum

(1) L. l. ad art. 1125.

(2) Alia affert. Rogron, *Code Civil expliqué par ses motifs et par des exemples*, ad art. 1124.

(3) Cff. artt. C. C. 1108 et 1126.

(4) Vid. a. C. C. 1126, quem Mallev., repetitionem art. 1101. dicit. — Ceterum ad verbum descripta est haec definitio ex Poth., l. l. n°. 53. initio.

tum inprimis ex ipsius definitionis sequentibus verbis. Nimirum objectum non tantum situm esse in *ipsa re*, verum interdum etiam in nuda ejus possessione, uti in deposito; aut in mero usu, uti in locatione conductione ex sequenti articulo docemur; dum ipsa definitio ostendat, *rem* etiam intelligi *factum* et *facti abstinentiam.* — Unde omnino juris nostri principiis consentanea videtur divisio objecti proposita a Merlino (1), in dationem, factum, et facti abstinentiam.

Res autem, quae objectum contractus est, debet esse in commercio, id est, talis, quae emi vendi potest inter privatos homines (2); verum non requiritur, ut tempore contractus jam existat, modo in posterum existere possit, nam: „ *les* „ *choses futures peuvent être l'objet d'une obliga-* „ *tion* " (3). Quae tamen regula hanc patitur exceptionem, quod pactum de successione nondum aperta, sive ab ipso domino, sive ab alio, quamvis ejus consensu initum, non valeat; quales pactiones Justinianus recte dicit: „ odio- „ sas

(1) L. l. §. 3. in medio relinquimus quaestionem, quid statuendum sit de iis, quae dicit vir Cl. in reprehensionem quatuor illarum contractuum specierum JuriCons. Rom.

(2) Vid. artt. C. C. 1128 et 1598. Quaestionem, quaenam res in hominum commercio esse dicantur, quaenam non, copiose tractavit Toullier, l. l. n°. 157. seqq.

(3) Vid. a. C. C. 1130. Haud secus veteri jure Hollandico, de quo Cf. Grotius, *Inl.* etc. l. l. §. 41.

„ sas et plenas tristissimi et periculosi eventus, „ et contra bonos mores" (1). — Jure Romano autem valebant tales conventiones, modo ipse, de cujus hereditate pactum est, voluntatem suam eis accommodaverit (2). — Secus vero jure nostro, ut modo vidimus, et, ut nobis quidem videtur, recte, quoniam ille domini consensus nihil aut parum certe detrahit justis atque aequis rationibus, quae hoc vetitum introduxerunt. In gratiam autem nuptiarum permissae sunt donationes omnium bonorum, tempore mortis relinquendorum, a parentibus et cognatis non tantum, verum etiam ab extraneis in favorem conjugum liberorumque ex hoc matrimonio nasciturorum (3).

Contra vero non potest esse contractus objectum res, quae tempore contractus existere jam desiit (4), quoniam tunc revera nullum objectum fuit.

Por-

(1) Vid. lex ult. Cod. de Pactis.

(2) Ibidem.

(3) Vid. a. C. C. 1082. Aliae sunt exceptiones in communione bonorum conventionali inter conjuges, inprimis in specie, art. 1514.

(4) Arg. art. 1601, ubi specialiter quidem agitur de emtione venditione. Verum, quum lex admodum brevis sit in exponenda generali objecti doctrina, recte fecisse videntur plerique interpretes, qui eam suppleverunt ex iis, quae de emtione venditione specialiter traduntur.

Porro, quum nemo consentire possit in id, quod non noscit, objectum contractus non esse potest nisi res certa et determinata in specie, quamvis non requiratur, ut praecise constet, quid, quale, quantum sit (1); imo, quamvis de rebus fungibilibus vix sufficere videatur, si earum species determinata sit, quoniam hae facile ad minimum aut ad nihilum sic deducuntur, tamen hoc sufficit, modo earum quantitas determinari possit, sive ex contrahentium voluntate, sive alio quodam modo (2).

Olim objectum esse potuit res alius quam debitoris (3); quod tamen Codice abrogatum est (4). — Multo minus quis potest sibi rem suam stipulari, „ nam res, quae jam actoris est, „ non magis ejus fieri potest." (5)

Quum autem conventiones in utilitatem partium ineuntur, res, quae stipulanti plane inutilis est, earum objectum esse nequit (6).

De-

(1) Ut est in lege 74. ff. de V. O.

(2) Vid. a. C. C. 1130, et exemplum apud Delvinc., l. l. pag. 109; add. Toull., l. l. n°. 144.

(3) Vid. Poth., l. l. n°. 133.

(4) Arg. art. C. C. 1599.

(5) Vid. §. 14. Instt. de actionibus.

(6) Vid. Toull., l. l. n°. 146. seqq., aliique. — Add. Cic., *de Off.*, lib. I. c. 10. Ubi verissime: „ nec promissa „ igitur servanda sunt ea, quae sint iis, quibus promiseris, „ inutilia."

Denique, si factum est conventionis objectum, debet esse possibile; nam: „ impossibilium nulla „ obligatio est " (1). Possibile autem intelligendum esse illud, quod per se fieri potest, quamvis forte contrahens id facere nequeat: de hoc omnes interpretes consentiunt. — Pro impossibili etiam habetur quodcumque contra leges aut bonos mores est (2).

Quum vero ad factum nemo praecise cogi possit, obligationes, quarum objectum in faciendo aut non faciendo consistit, aestimantur secundum id, quod interest alterius, alterum obligationi suae non stetisse (3).

Ceterum animadvertendum est, nonnullos interpretes, duce Pothierio, rationem, cur aliquis suo nomine loco alterius neque stipulari, neque promittere possit, quaerere in vitio in objecto, sic fere disputantes: „ si quis pro alio suo no-

„ mi-

(1) Vid. lex 185. ff. de R. J.

(2) Cf. Poth., l. l. nº. 137. Add. Grotius, qui in opere laudato, *Inleijdingh* etc., l. l. §. 42. haec habet: „ *De verbindtenissen zijn niet alleen nietig, daardoor belooft werd een onmogelijke zaak: als om te leveren een beest, dat dood is, ofte een zaek, die door t'aangeboren recht ongeoorlooft is, maer ook daerbij ijet belooft werd, dat na de burgerwet ende de zeden onteerlijk werd gehouden, als om ijet kwaeds te doen, ofte mijden, ofte ons kwijt te schelden de straffen van een ongedaen kwaed.*" — Ceterum in notis ad hunc locum plures citantur loci e Jure Romano.

(3) Vid. a. C. C. 1142.

„ mine promittit, impossibile promittit: si sti-
„ pulatur rem agit sibi inutilem" (1).

Nolimus investigare, utrum sic recte ratiocinentur, nos vero potius illud ad locum de consensu retulimus, quoniam revera in tali specie consensu deficiente, legis ordo nobis servandus videbatur.

CAPUT SECUNDUM.

DE CAUSA OBLIGATIONIS.

§. 1.

De Fontibus, unde haustus sit Codicis Civilis locus, de causa obligationis.

Doctrinam Codicis Civilis super causa obligationis plane superstructam esse iis, quae de ea tradidit in praestantissimo opere saepius laudato, Po-

(1) Cf. V. G. Delvinc., l. l. pag. 109. seqq. Toull. l. l. n°. 130. seqq., et 148. seqq.

Pothierius, non est, quod dubitemus. Hac de re omnes consentiunt Interpretes, hoc ipsi confessi sunt legum nostrarum auctores (1), adeo ut, quae in genere dicit Mallevillius de contractibus (2): „ *Le meilleur commentaire de ce* „ *titre se trouve dans le Traité des obligations de* Pothier, *dont il n'est guère, que l'extrait,*" etc. in specie et causae applicentur. — Unde Cons. Yssel de Schepper merito statuisse videtur, quae ab eo ad hunc locum exponuntur, posse haberi pro justa interpretatione loci Codicis (3).

Quum vero constet, totum hoc Pothierii opus solo fere Jure Romano niti fundamento, ex eodem quoque jure dispositiones juris Francici saepius esse illustrandas atque explicandas, ultro intelligitur. Valet hoc inprimis de nostro argumento, quod in Codice brevissime non tantum absolvitur, verum, de quo, quae ibi traduntur, ab obscuritatis vituperio liberari vix possunt. Quamvis igitur, quod in introductione jam monuimus, hanc Juris Romani partem, propter satis probabiles, uti speramus, rationes, de industria tractare omittamus, passim tamen ad perennem illum cujuscumque juris fontem recurrendum erit nobis, haud im-

(1) Vid. V. G. Favard, in *Exposé des Motifs* etc., Tom. 5. pag. 103. n°. 160.

(2) In opere laud., in praef. ad Tit. III. lib. III. Cod. Civ.

(3) In diss. laud. pag. 37.

immemoribus praecepti amp. Bigot *Préameneu*: „ *Il* " (*le droit romain*) „ *n'aura pas l'autorité* „ *de la loi Civile de France, il aura l'empire,* „ *que donne la raison sur tous les peuples. La* „ *raison est leur loi commune. C'est un flambeau,* „ *dont on sent spontanément la lumière. Elles* „ *seraient bien mal entendues, les dispositions du* „ *Code Civil relatives aux contrats, si on les en-* „ *visageait autrement que comme des règles élé-* „ *mentaires d'équité, dont toutes les ramifications* „ *se trouvent dans les lois Romaines, c'est là, que* „ *sont les développements de la science du juste* „ *ou de l'injuste; c'est là, que doivent puiser ceux,* „ *qui voudront y faire quelque progrès, et en* „ *général tous ceux, qui seront chargés de la* „ *défence ou de l'éxécution des lois, consignées* „ *dans le Code Français* " (1).

Denique antequam huicce paragrapho finem imponamus, de Jure Romano in genere hoc monendum restat, vocem *causam*, eo, innumeris occurrere significationibus (2), quae, ne inter se confundantur, omnino cavendum est.

E maxime notandis duas hic excitabimus (3). Ali-

(1) *Exposé des Motifs* etc., Tom. 5. pag. 4. n°. 59.

(2) Quae vide apud Brisson., *de verb. signif.* in voce, et apud Calvinum, in *Lexico Jur.*

(3) Qui plura cupit adeat Cons. Yssel de Schepper, in diss. laud., cap. 8., ubi late de hoc argumento agitur, dum cap. 2. ad calcem explicationum singularum Condictionum de qui-

Aliquando enim, si latissimo usurpetur sensu, *causa obligationis*, dicitur legale illud fundamentum, unde oritur obligatio, quo sensu ipsa conventio obligationis causa est, aeque ac delictum, aut quasi contractus, aut quasi delictum. Eam vero longe differre a causa ista essentiali cujuscumque conventionis requisito, non est, quod ulterius probetur. Praeterea differt etiam a *causa* illa *civili obligandi*, qua contractus a nudis pactis distinguuntur (1), quaeque pro varia contractus specie sita est, aut in praestatione rei vel facti, aut in solemnibus verbis, aut in consensu, aut in literis, (2) dum causam, de qua hic agimus, semper sitam esse in praestatione rei vel facti, hujusve abstinentia vel aliquando in mera liberalitate, mox videbimus.

Ceterum, quum causa obligationis, Jure Romano aeque minus ac jure Hodierno, definiatur ab ipso legislatore, tamen in hanc definitionem hic non inquiremus, putantes, eam, quam mox dabimus, secundum hoc etiam hic accommodari posse (3).

§. 2.

quibus tituli sunt in ff. lib. 12., adjecit significationem qua in singulis occurrit vox causa.

(1) Cf. Heineccii *Recit. in elem. Juris Civ. secundum ordinem Instt.*, §. 775 et 779.

(2) Cf. Heyn., ibidem, §. 780.

(3) De causa obligationis secundum Jus Rom. egit Cons. Yssel de Schepper, ad finem l. c. 3., ubi collegit atque explicuit varias leges quae huc pertinent.

§. 2.

Definitio Causae.

„ Numquam, quale sit illud, de quo disputabi-
„ tur, intelligi poterit, nisi, quid sit, fuerit in-
„ tellectum prius. Quare hoc primum videamus,
„ quid sit hoc ipsum, quod quaerimus." Cui Ciceronis (1) aureo praecepto satisfacere numquam difficilius, quam hic esse, si statuamus, non temere facturi videmur, nam, tacente lege, Interpretes, pro lubitu *causae* definitionem sibi fingentes, ex hoc opere non omnes aeque felici successu se expediti sunt; quod si probare poterimus, nemo mirabitur, eos in magnos incidisse errores exponentes doctrinam, quam falsis superstruxerunt fundamentis; quorum errorum nullum occurrere frequentius, quam eum, quo causam obligationis cum ceteris requisitis passim confundunt, mox videbimus.

Conabimur itaque praecipuorum doctrinam exponere, atque, ubi opus erit, qua par est, modestia refutare, ut tandem eligamus, quae nobis prae ceteris vera ac legislatorum menti consentanea videatur.

Pri-

(1) De republ. lib. I. cap. 24. — Add. de Orat., lib. I. cap. 48.

Primum igitur est, ut nonnullorum tradamus definitiones. — Initium facimus a Toullierio, qui sic ait (1): „ *Par la cause d'une obligation*, „ *ou d'un contrat*, *le Code entend le motif*, *qui* „ *détermine à faire la promesse*, *qu'il contient*, „ *le pourquoi elle a été faite.*"

Haud multum secus Delvincurtius (2): „ *On entend dans notre droit par cause du* „ *contrat ce qui determine les parties à con-* „ *tracter.*"

Eodem adhuc modo Merlinus eam dicit (3): „ *ce qui donne lieu à l'obligation même*, *le motif*, „ *qui porte à la contracter.*"

Quaeri hic forte posset, quid laudati scriptores per istum *motivum* intellectum velint. Delvincurtius hoc ulterius non explicuit. Verisimile videtur, eum hac in re non dissensisse a Toullierio, quem nihil aliud intellexisse, quam causam eam, quae contrahentes ad contrahendum impulit, dubium non est.

Fatemur quidem, hanc sententiam magnam habere veritatis speciem, ac grammaticae vocis significationi admodum esse congruentem (4); attamen

(1) L. l. n°. 166.

(2) L. l. pag. 119.

(3) *Questions de Droit*, in voce: *Cause*, §. 1.

(4) Vid. *Dictionnaire de l'Académie*, in voce: cause, principe, *ce qui fait*, *qu'une chose est.*

men, eum Codicis principiis adaptari non posse, probatu haud difficile credimus.

Quum sileat lex, adeoque ex ea, neque probari, neque improbari directe possit, adeamus Pothierium, et videamus, num cum ejus doctrina consistere possit. Eum autem totidem verbis declarare propter errorem in causa ista impellente sive *motivo*, contractum non vitiari (1), supra vidimus (2). — Adde, quod alio loco (3): „ *Lorsque l'engagement a . . . une cause fausse, l'engagement est nul.*" Secundum Pothierium igitur manifeste falsa est definitio, qua causa et *motivus* pro una eademque re habentur. (4)

Prae-

(1) L. l. n°. 120.

(2) Cap. I. §. 2. n°. 1.

(3) L. l. n°. 42.

(4) De quaestione, utrum falsus motivus contractum nullum reddat, an minus, disputarunt Barbeyracius et Pufendorfius. — Supra l. l. cap. I., exposuimus speciem, quam ad partes vocavit Pothierius, ad dirimendam hanc litem, in qua Barbeyracii sententiam tuitus est. Operae pretium erit, hic eum locum describere: „ Barbeyrac," ait, „ *fait très bien observer l'inconséquence de cette raison, car, s'il est vrai, que nous eussions fait dépendre notre convention de la vérité de la nouvelle, que j'avais eue, la nouvelle se trouvant fausse, la convention serait absolument nulle*, defectu conditionis: *et le vendeur ne pourrait par conséquent prétendre aucuns dommages et interêts pour son inexécution.* Barbeyrac *décide ensuite fort bien, que cette erreur dans le motif ne donne aucune atteinte à la convention. — En effet de même, que dans les legs, la fausseté du motif, dans*

le

Praeterea, si rem paullo diligentius inspicimus, videbimus Toullierii doctrinam ad absurdas ducere consequentias. Rationes nimirum, quae homines ad contrahendum impellunt, innumerae sunt, neque omnes ejusmodi, quas alter alteri declarare solet. Aequitas igitur postulat, eum, qui voluntatem suam tali rationi adstringere ac contractum suum ab ea pendere velit, eam expresse declarare, ac contractus facere conditionem; quod si neglexerit, falso reperto illo *motivo*, alterum, qui rationem illam cognoscere non potuit, compellere a contractu suo discedere minime potest. Hoc vidit ipse Toullierius (1); quo magis miramur

le testateur s'est expliqué, n'influe pas sur les legs, et ne l'empêche pas d'être valable (Instt. tit. de legatis §. 32. lex 72. §. 6. ff. de cond. et dem.); *parcequ'il n'en est pas moins vrai, que le testateur a voulu le legs, et qu'on ne peut pas conclure de ce qu'il a dit, sur le motif, qui le portait à léguer, qu'il ait voulu faire dépendre son legs de la vérité de ce motif, comme d'une condition, si cela n'est pas justifié d'ailleurs: de même, et à bien plus forte raison, doit on décider, à l'égard des conventions que l'erreur dans le motif, qui a porté l'une des parties à contracter, n'influe pas sur la convention et ne l'empêche pas d'être valable, parcequ'il y a moins lieu de présumer, que les parties aient voulu faire dépendre leur convention de la vérité de ce motif, comme d'une condition; les conditions devant s'interpréter*, pro ut sonant, *et les conditions, qui ne peuvent être opposées, que par la volonté des deux parties, devant s'y suppléer bien plus difficilement que dans les legs.*

(1) L. l. n°. 140.

mur, eum nihilominus contendisse in *motivo* isto sitam esse causam obligationis, in quam si applicare velis, quae modo diximus, etsi verissima sint, aperte negligis articulum Codicis Civilis 1131. — Qua re bene perpensa, non videmus, quomodo ipse vir Cl. abesse possit, ut hanc doctrinam missam faciat, nisi malit ipsius legis dispositiones negare.

Accedit denique, quod neque articulus 1108., neque articulus 1131. causam requirat, quae ipsi conventioni aut contractui ineundo occasionem praebet, verum uterque postulet *causam obligationis in conventione*, qua de re mox ad finem hujus § latius (1).

Hisce igitur ducti rationibus, memoratas definitiones rejiciendas putamus, nostraque facimus verba Cl. Zachariae: „ *Sie ist irrig* (loquitur de „ *motivo*), *wenn man darunter den Grund versteht*, *welcher den Willen der Partheyen wirklich* „ *bestimmt hat* " (2).

Sufficiant haec igitur de Toullierio. Jam paullo accuratius etiam videamus de Merlini doctrina, qui eam miro modo explicuit atque probavit.

Primum quidem Vir Cl. definitionem suam mox tra-

(1) Neque obstat, quod in art. 1132. mentio fit de *causa conventionis*, ut sequentis Capitis §. 2. ostendere conabimur.

(2) *Handbuch des Französischen Civilrechts*, Tom. II. §. 345. In notis n°. 2.

traditam sic explicat, quod causa obligationis, quam alter sibi imponit, sit: „ *Ou cé, que l'autre* „ *partie lui donne, ou ce qu'elle s'engage à lui* „ *donner, ou le risque, dont elle se charge*" (1). Quum nemo dubitet, quin 1°. illud: „ *ce, que l'au-* „ *tre partie lui donne,*" nihil aliud sit, quam *objectum* (2); 2°. hoc et *causam* differre, quod ipse Merlinus in opere suo: *Repertoire de Jurisprudence* (3), bene vidit; ea, quae dixit, quaeque modo retulimus, aperte falsa sunt. Porro exemplum, quo ad illustranda ea utitur, quamvis per se recte se habeat, minus accurate eum interpretatum esse, nemo non videt. — Dedi tibi rem immobilem in solutionem legati 2000. florenorum, tibi relicti testamento a patre meo, codicillo vero, me inscio, ademti. Contractum nullum dicit propter falsam causam: „ *Ou, si l'on veut, parcequ'il* „ *n'y a point d'obligation sans consentement, et,* „ *qu'aux yeux de la loi, se tromper, n'est pas* „ *consentir.*" Aeque ac si idem esset consensus ac causa; quae differre, patet tum ex ipso Merlino, qui in Repertorio suo de utroque separatim egit, tum ex Codice Civili, ubi alia de *consensu*, alia de *causa* occurrit sectio. Videamus autem, quid de ipso casu proposito sit statuendum. Neque

(1) *Questions de Droit*, l. l.

(2) Cf. art. C. C. 1126.

(3) L. l.

que declarare dubitamus, hic nullum locum habuisse errorem, certe non talem, qualem lex admittit, in ipsa scilicet rei, quae in obligatione est, substantia (1). *Res* scilicet fuit 2000 florenorum, qui revera a patre legati erant; de his etiam putavit; *causa* vero a parte filii fuit, ut liberaretur a debito suo, attamen liberatus non est, quippe qui nihil debuit, adeoque falsa reperta causa, nullus est contractus (2). Recte omnino perstrinxit Merlinum Cl. Ernstius propterea quod causam aperte confundat cum consensu in eo exemplo, ubi de necessitate causae dixerat: „ *Voici d'ailleurs un exemple, qui la rend* „ *trés sensible* " (3).

In idem vitium passim incidit Toullierius, quod, ut probemus, liceat nobis alterum excitare exemplum, ad quod provocat (4). Cajus Titiae, quam neptem suam atque heredem putavit, hoc nomine (*en avancement d'hoirie*) dedit fundum Cornelianum. Verum, suppositione partus detecta, Titia comperitur non esse neptis Caji, sed extranea. — Donationem nullam dicit, propter defectum

(1) Cf. art. C. C. 1110.

(2) Vid, art. C. C. 1131. — Toull., l. l. n°. 168., hic etiam consensus defectum adesse docet: eodem exemplo usus est Poth., l. l. n°. 42., qui illud eodem modo ac nos explicuit.

(3) Cf. Cl. Ernst., l. l. pag. 258,

(4) L. l. n°. 170.

tum causae, quam sitam, docet: „ *dans la qua-* „ *lité de nièce et d'heritière.*" Videamus, an bene. Non credimus, quamvis haec qualitas causa quidem impellens sive *motivus* fuerit donationis, quem Toullierius causam obligationis dicit. Mox autem videbimus, eam in donatione sitam esse in liberalitate donatoris, quam hic in specie revera exercere voluit. Ratio vero, quare nulla sit haec donatio, est defectus consensus, qui hic secundum articulum 1110. vitiatur propter errorem in persona (1).

Pariter errare videtur Toullierius, contendens, rationem, cur nullus sit contractus de re, quae tempore initae conventionis jam periit, in defectu causae esse positam. Nam, quamvis verum quidem sit, plerumque, ubi deficit objectum, etiam abesse causam, tamen in tali specie ipsius objecti defectus proxima est nullitatis causa (2). Neque hinc concludendum, nullum esse inter utrumque discrimen, quum in posterum apparebit, saepius desiderari causam, ubi adest objectum.

Nullo tandem modo clarius elucet hujus objecti et causae confusionis periculum et perversitas, quam

(1) Ct. Yssel de Schepper, l. l. pag. 149., nullitatem hic etiam in defectu causae ponit; ast pace Viri Ct. dicatur, videtur sic, quamvis aliis verbis, redire ad ea, quae dicit Toull., quem recte antea reprehendit.

(2) Plura de his Toullierii erroribus habet Cl. Ernst. l. l. pag. 255 et 256.

quam ex ipsis falsis consequentiis, ad quas duxit Toullierium, qui, sua doctrina motus, non dubitavit declarare contra expressa legis verba, defectum causae emtionem venditionem, eique similes contractus non semper reddere nullos (1).

Praeterea hic verbo momendum, causam aeque minus confundi debere cum conditione, quod aliquando fecit Toullierius (2), quodque tamen aperte falsum esse, vel ex eo apparet, quod conditio certe non sit essentiale contractus requisitum, quod tamen dicendum foret, si idem atque causa fuisset. — Minus recte igitur donationem propter nuptias, nuptiis non secutis, nullam dicit, „*par-* „*cequ' alors la donation reste sans cause.*" Causa fuit sola donatoris liberalitas, quae adfuit, conditio matrimonium, quod deficit, deficiensque contractum nullum facit (3).

Hanc igitur sufficiant de Toullierii et Merlini doctrina, quam, veritatis studio ducti, rejiciendam putavimus. Propter eandem causam accipiendam credimus ea, quae dixit Zachariae (4): „ *Der Verpflichtungsgrund* „ *der*

(1) L. l. n°. 173., quem locum egregrie refutavit Cl. Yssel de Schepper, l. l. pag. 142. seqq.

(2) L. l. n°. 170.

(3) De differentia inter causam et conditionem late egit Duranton, *Traité des Contrats*, etc. n°. 314. seqq. Add. Cl. Ernst., l. l. pag. 256.

(4) L. l. §. 345.

„ *der Verträge ist nun im allgemeinen entweder*
„ *eine Leistung, gegen welche, oder, unter deren*
„ *Vorbehalte ein gewisses Versprechen gegeben wor-*
„ *den ist, oder der freye Entschlusſ, dem Andern*
„ *eine Wohlthat zu erzeigen.*"

Teneamus igitur hoc: causa obligationis est ratio juridica, quae facit, ut conventio obligationem producat; unde minus recte a multis Francicis scriptoribus dicitur: „ *la cause du contrat*," vel „ *de la convention.*" Causa, quam requirunt Codicis Civilis articuli 1108 et 1131—1133, non est causa, quae ipsi contractui existentiam tribuit, verum causa, quae facit, ut ex conventione obligatio oriatur, quam opinionem inprimis confirmari credimus ex ipsis articuli 1108. verbis, quibus requiritur ad validitatem *conventionis* causa licita *obligationis:* quam vocem hic non inconsulto esse additam, suadet articulus 1131, quo iterum dicitur *obligationem* non *conventionem* sine causa esse nullam (1); dum ab altera parte, quominus sic accipiatur pro legali isto fundamento, unde obligatio manat, qualis est ipsa conventio,

(1) Propterea igitur minime admittenda videtur definitio Cl. Sandberg, in Diss. laud., pag. 5. *causam* dicentis: „ id quo „ contrahens fertur ad promissionem et acceptationem." Inde nimirum sequitur, eum continuo cogitasse de causa ipsius conventionis, non obligationis, quam producit. Cf. v. c. pag. 7 et 8, pag. 17. seqq. pag. 34. Caeterum est haec ipsa Toullierii definitio, de qua latius supra egimus.

tio, impedit hoc, quod ipsius conventionis requisitis annumeretur.

Porro causa illa obligationis sita est in *contractibus onerosis commutativis* in praestatione ejus, quod alter debet. Sic in emtione venditione causa, quae facit, ut emtor ad pretium solvendum obligatus sit, est praestatio rei venditae a venditore facta aut facienda, et sic vicissim. In *contractibus onerosis aleatoriis* consistit ab utraque parte in periculo, quod altera pars in se suscipit; sic ei, qui domum suam adversus incendium *assecurat*, causa obligationis est periculum, quo *assecurator* certo casu tenetur de domo restituenda, et vicissim. — In *contractibus* denique *gratuitis* liberalitas, quam alter in alterum exercere vult ei sufficiens causa est obligationis, quam sibi imponit.

Conveniunt haec omnia cum iis, quae tradidit Pothierius (1). De solis contractibns commutativis fortasse dubitari posset. Nam in iis causam positam dicit in eo, quod alter dat aut dare se obligat. Attamen, ex omnibus, quae ad ea latius explicanda dixit, credimus tute accipi posse, eum de *praestatione rei* potius, quam de ipsa *re*, cogitasse. Praeterea eum verbo *donner* hoc loco usum esse lato sensu, ita, ut sub eo tam *factum*, quam *dationem* comprehendat, extra du-

(1) L. l. n°. 42.

dubium est, modo conferas exempla, quae proposuit ad finem §. 43. et initium §. 44.

Unde recte fortasse M e r l i n u s, ceterique scriptores laudati causam obligationis dixissent causam, quae contrahentes ad contrahendum impulit, modo (quod manifesto non fecerunt) eam intellexissent praestationem ejus, quod alter debet, quippe quae certo nomine semper dici potest *motivus*, cur alter se obliget. Bene igitur rursus Cl. Z a c h a r i a: „ *Sie ist richtig, wenn man* „ *unter dem Bestimmungsgrunde oder dem Mo-* „ *tif den Rechtsgrund der bindenden Kraft der* „ *Verträge versteht, welcher von den Gesetzen als* „ *der Bestimmungsgrund des Willens der Par-* „ *theyen betrachtet wird* " (1).

Denique habet doctrina a nobis jam exposita hoc, quo se commendat, quod modo bene caveamus, ne ab ea aberremus, nullum amplius supersit periculum, quod in vulgarem illum incidamus errorem, quo causa cum objecto confunditur, quum revera intersit inter *rem* ejusque *praestationem*, ut sequenti § latius probaturos esse speramus.

(1) L. l. in notis n°. 2.

§. 3.

§. 3.

De causa obligationis, essentiali conventionis requisito.

Nullus non fuit Juris Francici interpres, quin in explicanda doctrina de causa obligationis magnas expertus sit difficultates, pro maxima certe parte oriundas ex brevitate atque obscuritate loci Codicis Civilis super hac materia. Imo tandem nonnulli eo usque processerunt, ut contenderent, eam plane conventionis requisitum non esse.

Hujus doctrinae princeps fuit Cl. Ernstius in disputatione supra laudata. Nam, quamvis cum Ct. Yssel de Schepper (1) credamus, consilium viri Cl. praecipue quidem fuisse, ut ostenderet, legislatores, eam in essentialia requisita referentes, non bene egisse; tamen, si ejus doctrinae annuas, fieri nequit, quin simul legis dispositiones ita corruant, ut contractus propter defectum causae nullus declarari nequeat (2).

Attamen, quoniam valde periculosum credimus, nisi

(1) L. l. in nota ad pag. 36.

(2) Cf. Ct. Hinlopen, in Commentatione Juridica, quae est in Annalibus Academiae Ultrajectinae, anni 1829—1830, qui Ernstii sententiam secutus, eam etiam sic accepit, ut tria tantum sint essentialia requisita; consensus, capacitas, objectum, pag. 32. seqq.

nisi summa urgeat necessitas, leges ita interpretari, ut nullum sensum, nullam vim habeant (1), non abs re visum est, in eam quaestionem aliquanto diligentius inquirere.

Videbimus igitur, num revera secundum juris nostri principia causa obligationis in quacumque conventione, velut essentiale requisitum cum tribus ceteris adesse debeat? Quod si probare potuerimus, videbimus, num lex ita scripta a sana ratione non abhorrere dici possit?

Priori quaestioni primo obtuitu videri posset vix probatione ulteriori indigere, quin ei sit affirmando respondendum, quum articulis 1108. et 1131. totidem verbis dicatur: „ *une cause licite* „ *dans l'obligation est une condition essentielle pour* „ *la validité d'une convention. — L'obligation sans* „ *cause*, etc. . . . . *ne peut avoir aucun effèt.*"

Neque haec negat Cl. Ernstius. Contendit autem, secundum rerum naturam hisce articulis locum esse nunquam posse. Verum, quae dicit, ut hoc probet, nobis potius scriptorum franci-

co-

(1) „ *Lorsqu'une clause est susceptible de deux sens, on* „ *doit plutôt l'entendre dans celui, avec lequel elle peut avoir* „ *quelque effèt, que dans le sens, avec lequel elle n'en pourrait* „ *produire aucun.*" Sic dicitur in art. Cod. Civ. 1157. — Quae si valeant de privatorum conventionibus, quanto veriora sunt de legibus, quae omnium civium fortunam ac conditionem regunt.

eorum erroneas sententias, quam legis vitium probare videntur.

„ *Si la cause*," ait (1), „ *dans les contrats* „ *à titre onéreux est ce que chacune des parties* „ *doit respectivement à l'autre, elle se confond* „ *avec l'objet de la convention, et, dès-lors, il ne* „ *sert à rien de faire d'une seule et même chose* „ *deux élémens séparés, et de préscrire quatre* „ *conditions, lorsque, dans la réalité, il n'en existe* „ *que trois* " (2).

Et recte sic forte disputaretur, si verum esset, causam consistere in eo, quod: „ *chacune des* „ *parties doit respectivement à l'autre.*" — Verum eos, qui rem sic explicuerunt, vehementer errasse, illaque verba apud Pothierium ita esse intelligenda, ut causa non sit ipsa res, quam alter debet, verum ejus *praestatio*, superiori § satis a nobis esse probatum speramus.

Jam vero, ipsam rem ejusque praestationem inter se arctissime esse junctas, non negamus, revera tamen differunt, imo, quamvis, ut supra jam con-

(1) L. l. pag. 253.

(2) De solis contractibus commutativis eandem jam antea professus fuit doctrinam Duranton, l. l. Tom. I. n°. 299 et 311. initio. Nec mirum, cum et hic in illis causam dicat: „ *de l'une des parties ce que l'autre doit faire pour elle et* „ *vice versa.*" De ceteris autem minime Cl. Ernstio assentitur. Vid. l. l. n°. 300. seqq. n°. 314. seqq.

concessimus, sic causa sine objecto cogitari nequeat (1), interdum tamen evenit, ut, existente objecto, causa deficiat. — Exemplo rem probemus; vendo tibi ignorans ignoranti rem tuam. Venditio nulla est, nam, quod alicujus est, non amplius ejus fieri potest (2). Objectum tamen ab utraque parte adfuit, defuit autem causa obligationis, quae a parte emtoris fuit, ut rem sibi acquireret, quam revera non acquisivit.

Plura talia possent afferri exempla. Iis tamen abstineri posse credimus, quoniam, si laudatum stet, valeant quoque cetera necesse est.

Si vero in facto versetur obligatio, libenter fatemur, alterum cum altero confundi, quoniam factum non adest, antequam praestitum sit, neque praestari potest, nisi eodem tempore et ipsum oriatur.

Credimus igitur cum Cl. Ernstio (3), legislatores nostros bene facturos fuisse, si in novas leges inseruissent ad locum de objecto talem articulum: „ *Un fait ne peut être la matière d'un* „ *con-*

(1) Nam, ut res praestetur adesse debet. Ubi igitur objectum deficit, contractus tam propter hoc, quam propter causae defectum, impugnari potest.

(2) Vid. §. 14. *Instt. de actionibus*, quam regulam etiam juris nostri esse, ut certe est, e Codicis nullo alio loco, nisi ex art. 1131., probari potest. In loco de objecto non dicitur, neque necesse fuit.

(3) L. l. pag. 264.

„ *contrat, que lorsqu'il est possible, non contraire* „ *aux lois, aux moeurs, ou à l'ordre public.*" Verum quandoquidem in lege, qua nunc utimur, nullus inveniatur articulus, qui impedit, quominus talia facta illicita conventionum objecta sint, propter vitium in eo tali facta impugnari non possunt. — Eo autem diligentius servanda sunt ea, quae de causa praecipiuntur, quippe quae sola facultatem dant diluendi ea, quae neque ethice, neque aequitas, neque ipsa lex stare patitur (1).

Magis adhuc conspicua fit differentia in contractibus aleatoriis, de quibus, nescimus quare, nihil dixit Cl. Ernstius. — In iis nimirum objectum, ut in caeteris, est, quod contrahens daturum, facturumve promittit (2), causa vero consistit in periculo, quod alter in se suscipit, ejus rei dandae aut non dandae. Sic ei, qui rem quandam alteri dat, ut hic sibi reditum annuum, quoad vivat, solvat, objectum est ipse hic reditus, causa vero periculum quod ejus solvendi alter suscipit.

In his saepenumero contingit, quod, quamvis contrahatur de re, quam promittere aut stipulari omnino licet, causam tamen habeat obligationis illicitam. — Sic in sponsionibus utrique obligationis objectum est summa pecuniae, quam victus vic-

(1) Vid. artt. C. C. 1131 et 1133

(2) Vid. art. C. C. 1126.

victori soluturus est; de ea per se quin contrahere liceat, nemo sane dubitabit, neque eo magis victus de solutione tenetur, quoniam illi non licebat, tale suscipere periculum, neque victori in illud causam obligationis suae ponere.

Hoc periculum a lege habetur causa illicita (1). Idem in ludis obtinet. Tecum alea ludo, paciscimur, eum, cui jacienti minor numerus notarum in superiori aleae parte existat, alteri soluturum esse 100. florenos. — Nullus est contractus propter eandem rationem (2).

Denique animadverte et hoc, ut de differentia inter objectum et causam vere existente palam constet, articulum 1132., quo docetur, valere conventionem, quamvis non expressa causa, ad objectum nullo modo trahi posse, quippe cum fieri nequeat, ut conventio, aut viva voce, aut instrumento, conficiatur, nisi exprimatur res, de qua contrahitur,

Quod attinet ad contractus gratuitos, concedimus Viro Cl. (3), liberalitatem, quam quis in alterum exercere vult, separari prorsus non posse a consensu, quem in contractum dat. Minime vero impedit hoc, quominus tamen hic ipse consensus sit causa, qua contrahens obligatur ad id, quod

(1) Vid. art. C. C. 1965.
(2) Vid. art. laud.
(3) L. l. pag. 253 et 254.

quod promisit. — Si igitur in altera hujus §. parte probare poterimus, rectae rationi omnino esse consentaneum, neminem ad qualecumque sine aliqua causa se obligare, non amplius erit, quod miremur, causam eam sitam esse interdum in ipsa liberalitate, ubi agitur de iis obligationibus, ad quas exsequendas promittens compelli nullo alio modo potuit (1). Atque hoc principium jure nostro omnino esse acceptum non est, quod multis probemus. Sufficiat excitasse articulum Codicis Civilis 894: „ *La donation entre vifs est un acte, par* „ *lequel le donateur se* dépouille *actuellement, et* „ irrévocablement *de la chose donnée en faveur du* „ *donataire, qui l'accepte* " (2).

Porro etsi verum fuerit, quod statuit Vir Cl. (3), obligationem sine causa intelligi non posse (quod minime ita se habere, supra vidimus), vel hoc nihil contra opinionem nostram probaturum fuisse credimus. Etenim minimum aeque difficile cogitari pot-

(1) Conferri hic potest Pufendorfius, l. l. lib. III. c. 5. §. 3. ubi haec habet: „ quum enim bona nostra plerumque „ non soleamus transferre in alios, nisi boni alicujus acqui- „ rendi causa, quod bonum in donatione gratuita non ita li- „ quido apparet, igitur circa actum communi hominum mo- „ dulationi parum congruentem, nihil temere praesumendum, „ nisi quantum expressa voluntatis signa ostendant."

(2) Add. v. c. de Commodato art. 1888, aliique loci de ceteris contractibus gratuitis.

(3) L. l. pag. 263.

potest contractus, qui nullum habet objectum; neque eo minus et hoc essentiale requisitum dicitur. — Nec mirum, quum haec ipsa sit horum requisitorum natura, quod, iis deficientibus, contractus nequeat cogitari. — Et quod et de objecto et de causa sectio in Codice inveniatur, non eo proprie pertinet, ut articuli 1108. veritas probetur. Hujus autem ratio haec tantum est, ut iis regulae generales, quae in quocumque procedunt contractu, praeciperentur, et sic evitarentur frequentes repetitiones, dum ea, quae ratione nonnullorum contractuum propria habent, insererentur in locos, qui de singulis hisce agunt.

Praeterea Cl. Ernstius inde aliud ad causam obligationis rejiciendam repetit argumentum, quod secundum eum, neque in titulo, *de donationibus*, neque in diversis titulis, ubi de contractibus onerosis agitur, de ea verbum dicatur (1). Respondemus, in pluribus horum quidem titulorum causae mentionem non fieri, hujus autem rei rationem inde esse repetendam, quod in iis, praeter regulas generales articulo 1131—1133. statutas, de ea peculiariter nihil observandum sit, adeoque ne tunc quidem aliquid probaret, si de omnibus titulis hoc verum esset, quod tamen longe abesse credimus. — Nam de donationibus in specie hoc negamus, quo titulo, etsi expresse hoc non

(1) L. l. pag. 254 et 255.

non dicatur, tamen occurrere dispositiones, quae doctrina de causa obligationis nituntur iterum argumento sit articulus 894.

Idem quoque valeat de pluribus locis, ubi agitur de contractibus onerosis. Exemplum habemus in articulo 1138, secundum quem res debita, quamvis nondum praestita, quoniam a tempore initae conventionis stipulantis fit, etiam ab hoc inde tempore, si pereat, creditori perit. Ratio in aperto est. Objectum tempore conventionis exstitit, et, quamvis postea periit, causa tamen obligationis stipulatori perduravit, sita scilicet in translatione dominii. Haec enim locum habet solo contrahentium consensu. Si igitur pretium solvit, illud repetere nequit, aut si nondum solvit, adhuc tenetur.

Denique provocat Vir Cl. (1), ad obscuritatem et contradictiones, in quas de ea re inciderunt auctores, quo nihil melius ejus falsitatem probare, ait. — Nobis vero hoc nihil amplius probare videtur, quam ipsarum legum hac in parte obscuritatem, quam nemo, quoad scimus, negat. Optabile igitur omnino fuisset, eos, quibus cura novarum legum in patriâ nostrâ conscribendarum demandata fuit, super hac materia dedisse regulas magis accuratas, magisque dilucidas (2).

Ve-

(1) L. l. pag. 255. seqq.

(2) In novo scilicet Codice Civili Nederlandico art. 1131—

Verum sufficiant haec. Ex iis enim, uti speramus, satis superque apparet, causam a ceteris requisitis revera differre, adeoque secundum scriptam legem haud minus atque consensus, objectum, capacitas essentialiter requiri in omni contractu. Quodsi alicui dubium quoddam adhuc remaneat, hisce addat expressas articulorum saepius laudatorum dispositiones, ipsorumque legislatorum verba, tum in earum rationibus, tum in disceptationibus super iis habitis (1); omnium denique scriptorum consensum, e quibus nullus huc usque tale dubium movit.

Quaestionem, vero num Pothierii doctrina de causa obligationis Juris Romani principiis, ex quibus hausta est, conveniens sit, quam movit Cl. Ernstius, cuique negando respondit (2), in medio relinquimus (3), quippe quae non multum facere videtur ad nostrum propositum, dummodo constet Pothierium vera docuisse; quod paucis

1131—1133. Cod. Nap. verbotenus versa sunt, (vidd. Cod. Ned. 1396—1398.) et ceteroquin de causa obligationis nihil expresse cavetur.

(1) Vid. *Conférence du Code Civil*, Tom. 5. pag. 19 et 20.

(2) L. l. pag. 245. seqq.

(3) Nos vero opinioni ejus non assentiri, supra jam monuimus. Vid. Init. §. 1. c. I. Plura habet Ct. Yssel de Schepper, in diss. saepius laud., cujus cap. III. fere eo tantum spectat, ut tradantur differentiae inter utrumque jus de causa obligationis.

cis jam investigandum est. Ejus enim doctrina, cum plerisque interpretibus pro fundamento atque interpretatione Codicis Civilis hac in parte assumta, fieri nequit, ut alteram probemus, alteram improbemus.

Post omnia, quae diximus, opus vix erit, ut profiteamur, secundum nostram quidem opinionem (quae, utrum vera sit, alii judicent), Pothierii doctrinam omnino esse servandam. Paucis tamen exponamus rationes, quae nos ad hanc sententiam duxerunt, ut sic et alteri quaestioni initio hujus §. positae respondeamus.

Causam, ut eam explicuimus, quamvis aliquando cum objecto aut consensu, si de effectu in contractibus quaeras, in unum coëat, per se tamen ab utroque semper diversam esse, in omnique conventione adesse, vidimus. Plures dispositiones de ea optimis niti rationibus, etiam vidimus, et de aliis in posterum idem videbimus. Restat ut videamus, num sanae Jurisprudentiae principiis conveniat regula ista, obligationem sine causa nullos producere effectus.

Profecto quam maxime congruum videtur indoli hominum, qui nihil agere solent, nisi aliqua saltem causa moti, si hoc ipsum ad contractus, quod quotidie celebrant, applicamus. Nam sic multo securiores erunt de eo, quod adversarius promisit, ut perveniat ad scopum, quem contractu sibi proposuit, dum unusquisque facile

sta-

stabit fidei suae, quam justa causa ductus obligavit. Contra vero, si quis sine ulla causa obligationem contraxit, multo proclivior erit qui ei non satisfaciat; dum ab altera parte juris rationes pati non videantur, aliquem invitum compelli ad praestandum illud, quod, nulla ratione motus, promisit. Hoc igitur respectu memorata regula admodum salutaris erit cuicumque civitati, quippe quarum omnium interest, pacta privatorum servari. Atque hoc jam spectasse videtur Ulpianus, scribens (1): „ Quid enim tam congruum „ fidei humanae, quam ea, quae inter eos pla„ cuerunt, servari? "

Praeterea cujuscumque rei humanae haec est natura, ut non possit effectus quosdam producere, nisi in se aliquam habeat causam, unde hi effectus oriantur, ita ut recte omnino dixisse videatur Favard de articulo 1133: „ *Dans tous les cas* „ *de cette disposition, il n'y a pas d'obligation, ou* „ *il faudrait admettre des effets sans cause* " (2).

Iis, quae de contractibus gratuitis diximus, pauca habemus addenda. Optima nempe ratione videbatur et iis concedenda causa, propter quam con-

(1) Vid. Lex. 1. pr. ff. de pactis.

(2) Vid. *Exp. des motifs* etc., Tom. 5. pag. 109.; quorum posteriorum verborum nullus alius videtur sensus, quam quod *conventio* non possit producere *obligationem*, quae est ipsius effectus, nisi hujus causam in se habeat.

contrahens de obligatione sua teneretur: quum ab altera parte, nisi hoc factum fuisset, semper promittens ab obligatione sua recedere posset, iniquum dicens se ex liberalitate sua conveniri; ab altera tamen parte tales liberalitates iis, in quorum favorem promissae erant, mox omni effectu destitutae, haud raro magna damna afferre possent. Propter has igitur, dicimus, rationes erat et contractibus gratuitis causa obligationis concedenda, imprimis „ cum promittens," ut ait Pufendorfius (1), „ posset inpune non promittere, „ neque debuit alias rationes ipsius fidei super- „ struere, si perfecte nolebat obligari. — Nam," ut pergit, „ in beneficii negatione tamdiu nulla „ est injuria, quamdiu ad illud dandum sola hu- „ manitatis lege quis adstringitur; non ubi pos- „ tea per promissum jus alteri ad id quaesitum „ fuit." Ad hoc autem consilium duplici modo perveniri poterat; aut scilicet contractus gratuitos magnis solemnitatibus obstringendo, in iisque obligandi causam ponendo, quod ideo minus se commendabat, quoniam iis haud raro homines a rebus gerendis absterrentur. — Aut, duce Pothierio ipsa liberalitas sufficiens causa obligationis dicenda erat. Atque hanc viam, meliorem existimantes, secuti sunt legislatores nostri, quod, ut exemplo probemus: patet ex articulo Codicis Civilis 938, quo

(1) L. I. §. 9. in fine.

quo hoc docetur: „ *La donation dûment acceptée „ sera parfaite par le seul consentement des par- „ ties:*" ei, qui in liberalitatem semel consensit, mox ab ea recedere, integrum non esse. Neque obstat, quod secundum articulum 932. donationes interdum fieri debeant instrumento coram notariis confecto. Requiritur hoc scilicet, non solemnitatis ergo, sed tantum, ut liberalitas eo melius probari possit, de eaque certe constet, ut sic fraudibus obviam eatur.

CAPUT TERTIUM.

EXPLICATIO,

Codicis Civilis Libri III, Tituli III, Capitis II, Sectionis IV, ubi agitur: de causa obligationis.

Expositis in superioribus generalibus, quas nobis de causa obligationis fingimus notionibus: agemus hoc capite illud, ut sectionem memoratam articulatim, pro viribus explicemus. Praemissis igitur semper ipsius articuli verbis unicuique suam apponemus interpretationem, qua comprehendemus tum

tum verborum explicationem, tum quaestionum, quae ad ea forte moventur, illustrationem.

§. 1.

Art. 1131. „ *L'obligation sans cause, ou, sur „ une fausse cause, ou, sur une cause „ illicite, ne peut avoir aucun effet.*"

Hunc articulum discriptum esse ex Lége I et V. ff. *de condictione sine causa* docet Mallevillius. In priori fere occurrit regula obligationem sine causa non valere (1), in altera autem datur talis obligationis exemplum (2).

Quid sit causa, supra vidimus, et de causa illicita videbimus ad art. 1133.

Quum autem hoc articulo mentio fiat obligationis *sine causa* et obligationis *sub falsa causa*, inde sponte sese offert quaestio, num igitur inter utramque intersit? Non credimus, quidquid hac de re dicant.

Extra dubium profecto est, falsam causam hoc articulo intelligendam non esse causam *simulatam*, sive

(1) Vid. supra cap. I. §. 1.

(2) Ut hoc obiter moneamus, testis sit hic locus, Mallevillium favere opinioni, Jure Romano etiam postulari causam, tamquam requisitum essentiale, adeoque hanc regulam ex eo esse petitam.

sive eam, quam contrahentes consulto conventioni inserunt, ut vera lateat, quum ad sequentem articulum videbimus, talem conventionem omnino valere, modo alia vera eaque licita causa subsit (1), idemque locum habet, quamvis, partium errore, falsa causa inserta sit, modo iterum vera existat. Accipiendus igitur est locus de causa, quae opinione quidem contrahentium existens revera deficit; ita tamen, ut conventio aliam causam in se non habeat (2). Quod si verum est, eodem redit, utrum talem obligationem dicas sine causa, an sub falsa causa. Exemplo sit casus supra (3) allegatus de herede rem dante in solutionem legati, testamento relicti codicillo ademti; causa obligationis fuit heredi, ut a legatario liberaretur debito suo, liberatus non est. Falsa igitur fuit haec causa; atqui alia causa obligandi non fuit. Igitur obligatio nullam habuit causam. Idem valeat de ceteris istiusmodi speciebus.

Ab altera parte omnis obligatio sine causa aeque dici potest, habere falsam causam, cogitatione certe contrahentium, qui nisi eam adesse putassent, conventionem non celebrassent. — Illustre exemplum

(1) Cf. Paill., ad h. art. n°. 8.; et Duranton, l. l. n°. 310.

(2) Sic rem explicat Paill., l. l. et recte.

(3) Cap. 2. §. 2.

plum nobis praebere videntur nudae promissiones, sive pollicitationes, quas, quippe causa obligandi plane destitutas, nullam habere vim, nemo dubitat (1). Promitto tibi, sive ore, sive scripto privato, fundum meum Cornelianum. Ad tale pactum obligari nequeo praestatione aliqua a parte tua, nam contractus est gratuitus: causa obligandi igitur sita esse debet in liberalitate mea, neque haec tamen exsistere dici potest, quoniam jure civili non agnoscitur, neglectis formis, quas ad eam exprimendam requirit. Pactum igitur nullam habet causam, adeoque non valet. Attamen contrahentes, errore juris ducti, revera putabant, hic in liberalitate sitam esse sufficientem causam. Eorum igitur cogitatione exstitit, ac proinde etiam hic falsa causa cernitur, quoniam haec aliam, eamque veram, non offert.

Neque credimus, hanc interpretationem ita ab articuli verbis abhorrere, ut prorsus iis accommodari nequeat. Dicitur nempe: „ *L'obligation sans* „ *cause*, ou, *sur une fause cause*," etc. Jam vero voculi *ou* haec est vis, ut saepe, quamvis non semper, conjungat synonymos, ita ut sequens

(1) Pariter Jure Rom., quo tamen haec regula plures patitur exceptiones, quarum praecipuae sunt vota religiosa, pollicitationes civitati factae, etc. — Cf. Tit. ff. de pollicit., ibique Voet. Adde etiam Pufendorfium, l. l. lib. III, cap. 6. §. 15.

quens antecedenti plane acquiparetur (1); adeoque plane assimilatur Latino *sive* (2).

Confirmatur haec praeterea sententia ex Pothierii verbis, qui sic habet (3): „ *Lorsqu'un* „ *engagement n'a aucune cause*, *ou*, ce qui est la „ même chose, *lorsque la cause pour laquelle* „ *il a été contracté est une cause fausse*," etc. Quorum verborum hanc esse sententiam, ut, non tantum ratione effectus, eodem redeat, utrum obligatio *nullam*, an *falsam* habeat causam, sed, ut revera sibi invicem assimilentur: vel inde apparet, quod unum tantum afferatur exemplum; nam, si diversam utramque intellexisset, de utraque sane exemplum tradidisset. Praeterea dicit, ad repetendum id, quod ex *falsa* causa solutum est, dari actionem, quae dicitur *condictio sine causa*. — Melius igitur forte fecissent auctores, si Pothierii verba integra servassent (4).

Quidquid denique hac de re sit, ratione effectus certe nulla intercedit differentia, et, sive nulla sit causa sive falsa, nullam facit conventionem. Imo nec refert, auctore eodem Mallevillio, utrum ab initio nulla fuerit causa, an fuerit quidem

(1) Cf. *Diction. de l'Académie*, in voce.

(2) Cf. Scheller, *Lexicon Latino-Belgicum*, in voce.

(3) L. l. n°. 42.

(4) Contrarium putat Toull., l. l. n°. 170. sed hic inter utramque distinguit.

dem, sed secuta non sit: ita, ut valeat apud nos etiam hoc Africani (1). „ Nihil refert utrum „ ab initio sine causa quid datum sit, an causa, „ propter quam datum sit, secuta non sit " (2).

Cum pictore convenio, ut tabulam mihi pingat, pro qua ei certam pecuniae summam solvam. Antequam absoluta sit tabula, pictor tale in manum accipit vulnus, quod in posterum a pingendo eum abstinere cogit. — Hic causa obligationis meae, quae ab initio exstitit, evanescit, nullusque fit contractus.

Illustre exemplum obligationis sine causa, nullius declaratae, est in celebri ista causa Charretti cujusdam, quae a pluribus auctoribus refertur (3).

Antequam jam ad sequentia transeamus, verbo attingenda est quaestio, utrum debitum naturale sufficiens causa sit obligationis civilis? — Duranton (4) affirmando ei respondet, recte conten-

(1) In lege IV. ff. de cond. sine causa. Add. lex I. §. 2. ibidem.

(2) Cf. Ct. Sandberg, l. l. p. 56. in fine, qui recte docet, hanc doctrinam exemplo confirmari in art. C. C. 1727; nam revera quum causa in locatione conductione ab altera parte sita sit in praestatione rei locatae, pereunte re, cessat causa, quae ab initio adfuit.

(3) Cf. v. c. Toull., l. l. n°. 169; Paill., ad h. art. n°. 2; Durant., l. l. n°. 181. etc.

(4) L. l. n°. 103. seqq.

tendens, in tali casu neque tituli confirmationem, neque transactionem locum habere. — Attamen propter aliam rationem ejus opinioni indistincte assentiendum non credimus. — Nimirum debitum naturale civiliter est indebitum; causa autem obligationis consistit in praestatione ejus, quod debetur ab altera parte. Igitur non potest esse in praestatione debiti naturalis. In casu proposito adeo causa quaeri debet in liberalitate debitoris naturalis. — Inde autem secundum ea, quae saepius jam vidimus, sequitur, debitum naturale tum demum causam posse fieri obligationis civilis, si observatae sunt formae in donationibus requisitae. Rectius igitur nobis dixisse videtur Toullierius (1): „ *si une obligation naturelle* „ *peut devenir la cause d'une obligation civile*, „ *c'est seulement, lorsque la preuve de cette obli-* „ *gation est faite d'une manière reçue par le* „ *droit civil.*"

Restat, ut paucis agamus de effectu talis conventionis, quem nullum producere articulo dicitur. — Ex obligatione sine causa igitur, aut sub falsa causa nulla oritur actio, et cave putes, in contractibus commutativis, in quibus alia causa non reperitur, eam sitam esse praesumi debere in liberalitate; saepius enim videmus, eam nullam praebere causam obligandi, nisi adhibitis formis ad

(1) L. L. n°. 187.

ad donationem necessariis (1). Imo in tantum hoc verum est, ut, quamvis solverit debitor, ex tali obligatione solutum repetere possit. Solvit nimirum indebitum, quod accipiens adversarius, tacite ad restitutionem se obligavit (2). Nec potest illi objici regula ista (3): „ cujus per errorem dati „ repetitio est, ejus consulto dati donatio est, " Quippe quae jure nostro haud semper procedit. — In promtu autem est ratio hujus differentiae. — Jure Romano enim donatione solo consensu perfecta, traditione dominium rei donatae ad donatarium transferebatur (4). Jure codicis secus esse saepius vidimus.

Praeterea debitori ex tali conventione, etsi nihil solverit neque ad solvendum conveniatur, integrum jus videtur esse ad agendum in id, ut sibi restituatur obligationis titulus, quem alter forte habet (5). Estque hoc ipsum, quod *obligationem condicere* dicebant Jurisconsulti Romani (6).

(1) Cf. Delvinc., l. l. par. 118. Add. omnino verba Pufendorfii, a nobis supra allegata in notis ad, pag. 44. n°. 2.

(2) Cff. artt. C. C. 1235 et 1376 seqq.

(3) Vid. Lex, 53. ff. de R. J.

(4) Vid. §. 2. Instt. de donat. §. 40. ibidem de rerum divisionibus.

(5) Cf. Merl., *Quest. de droit*, l. l. §. 1. n°. 10.

(6) Vid. Lex. I. pr. ff. de cond sine causa.

§. 2.

§. 2.

Art. 1132. „ *La Convention n'est pas „ moins valable, quoique la cause „ n'en soit pas exprimée.*"

Antequam ad veram articuli interpretationem transeamus, paucis attendendum est ad ejus et articuli 1108 et 1131. redactionis discrepantiam. In his nempe agitur de *causa obligationis*, dum in illo dicatur *causa conventionis*.

Primo nimirum obtuitu facile quis inde colligeret, de aliâ causa hic agi, de alia illic. Verumtamen sine dubio perperam, quum et articulorum 1131—1133. inter se conjunctio, et sectionis, ac capitis, ubi inveniuntur, inscriptio suadeant ubique agi de una eademque causa: de illa scilicet, quae in conventione quæcumque essentialiter requiritur. *Causa conventionis* igitur hoc articulo intelligenda est *causa in conventione*.

Negari tamen nequit, verba: „ *quoique la cause* „ n'en *soit pas exprimée*," minus accurate sese habere, quum periculum sit, ne iis ducamur ad causam accipiendam in hoc articulo eam, quae ipsi contractui occasionem praebet. Multo rectius igitur scripsissent legislatores: „ *quoique la* „ *cause* n'y *soit pas exprimée.*" Nos vero eo facilius admittimus talem vitiosam redactionem,

 quan-

quandoquidem plura istiusmodi exempla in Codice non deficiant. — Aliud jam vidimus initio hujus disputationis (1) in articulo 1108. — Caeterum haec et similia facile condonantur brevi tempori, quod ad Codicem conscribendum auctoribus concessum fuit.

Proinde vero minus recte fecisse videtur Cl. Ernstius (2), qui ex hujus articuli verbis occasionem arripuit ad totam Codicis doctrinam reficiendam, quoniam, secundum eum, ea confunduntur res admodum diversae: scilicet causa, essentiale contractus requisitum, secundum eum errore admissum, secundum nos vero ea, quae facit, ut ex conventione obligatio oriatur; et causa, legalis obligationis fons, qualis est ipsa conventio (3).

Sufficiant haec de verbis. Transeamus jam ad ipsum sensum articuli, quo deciditur quaestio, quae jure veteri Francico fuit e maxime agitatis; aliis statuentibus, causam in obligatione expressam esse debere, poena nullitatis, aliis contra. Plerumque tales oriebantur lites occasione chi-

(1) Cap. I. §. 2. Initio.

(2) L. l. pag. 261. seqq.

(3) Idem quoque habet Dabellow, *Ausführlicher theoretisch. practischer Commentar über den Code Napoleon*, §. 1053: „*Man sieht klar, dasz in diesen Verfügungen des* „*Code mehreres zusammen-gezogen ist, was durchaus nicht* „*zusammengehört.*“

chirographorum a debitoribus creditoribus concessarum, in quibus causa debiti non erat scripta, quarumque usus, inprimis inter mercatores, erat frequens. Merlinus (1), diligenter colligit tum Jurisconsultorum utriusque opinionis locos, tum rerum in utramque partem judicatarum exempla.

Fuerunt etiam, qui mediam tenuerunt sententiam ac contenderunt, regulariter requiri causae enuntiationem, aliquando tamen remitti posse hanc necessitatem, si qualitas reciproca debitoris et creditoris verisimilem reddat causam obligationis: „*par* „*exemple, si un écolier confesse devoir au princi*„*pal de son collège, un passant au maître de* „*l'hôtellerie, un malade à son médecin, un plai*„*deur à son procureur, les causes se présument,* „*comme si elles étaient exprimées, et écrites*" (2). Ipse autem Merlinus stabat a parte putantium, necessarium non esse, ut causa expressa sit, quorum etiam opinio praevaluisse videtur; certe a Codicis auctoribus uti optima recepta est, quippe cujus articulo 1132. cavetur, valere conventionem, quamvis causa non sit expressa; et recte sane, nam requiritur tantum, ut obligatio justam causam habeat, quae, si in conventione expresse decla-

(1) *Questions de droit*, l. l. §. 3.

(2) Sunt verba auctoris du Louzy, apud Merl., l. l.

clarata non est, nequaquam inde concludi potest, nullam prorsus causam fuisse, sed praesumendum potius, justas rationes contrahentes impulisse ad eam ineundam. Stare igitur debet obligatio, modo de ejus causa alio legitimo modo constet (1). Atque ex hoc ipso sponte sequitur etiam hodie duas superesse quaestiones de conventionibus ejusmodi, in quibus causa obligationis non exprimitur: utrum scilicet creditor causam probare debeat, an vero debitor, obligationem non habere causam, et quomodo haec probatio facienda sit?

1°. Quis debet probare causam obligationis, quae in conventione expressa non est, adesse vel non adesse?

Dissentiunt Interpretes vehementer. Nobis autem ejusmodi videtur quaestio, de qua in utramque partem satis probabiliter disputatur, cujusque igitur decisio difficillima est, adeo, ut eam fere in medio relinqueremus, nisi timeremus, ne sic proposito minus satisfaceremus. Exponemus igitur breviter, quae ab utraque parte afferuntur argumenta, deinde vero, non nisi anxie nostrum in re tam gravi efferemus qualecumque judicium.

Acer-

(1) Imo aliquando causa, quamvis non expressa, lege praesumitur adesse. Sic Chirographus, qua mercator debitum agnoscit, promittitque solvere, causam habere censetur in mercatura sua sitam. Idem obtinet in aliis casibus art. 638. Cod. Com. enumeratis.

Acerrime inprimis hac de re disputarunt Toullierius et Duranton (1).

Toullierius onus probandi, obligationem causam non habuisse, defert debitori, quandoquidem ex articulo 1132. oritur praesumtio, obligationem qualemcumque justam causam habere, donec contrarium probatum sit. Qui autem in suum favorem habet legis aliquam dispositionem aut praesumtionem, omni ulteriori probatione liberatur (2).

Dubitamus tamen, an recte sic disputet, quum secundum nostram opinionem ex articulo 1132. nihil aliud sequatur, nisi quod obligatio non nulla sit propterea, quod causa ejus in conventione expressa non sit. Haec sunt ipsa articuli verba (3). Potius vero cum Durantone credimus ex eo, quod obligatio sine causa nulla sit, sequi, eam, nisi causa expressa sit, aut alio modo probetur, quod per articulum 1132. licet, censeri non adesse. Enimvero, quum a neutra parte praesumtio legalis adsit, haec mittimus ac pergimus ad alias rationes, quae nos ad alteram opinionem amplectendam inprimis moverunt, quarum altera nititur legis

(1) Toullier, l. l. n°. 175; Duranton, l. l. n°. 307., ubi breves tantum sunt. Verum Paillier, l. l. art. 1132. n°. 4. integros retulit eorum locos, huc spectantes.

(2) Vid. art. C C. 1352.

(3) Exceptio tamen est in specie memorata, art. 638. Cod. Com.

gis praecepto, altera ipsius rei naturae necessitate.

Constans est juris, tam nostri quam Romani, regula, actori incumbere onus probandi (1), qua cum creditor sive actor in specie, de qua agimus, nusquam liberetur, ea et hic valere debet.

Alteram autem rationem, cur creditor causam probare debeat, inde petimus, quod altera opinio ad absurdum ducere nobis videtur. Nimirum, si debitori onus probandi incumbit, probare debet, obligationem causam non habuisse, et sic ad impossibile cogitur, nam negatio probari nequit, nisi in se habeat affirmationem, ex cujus veritate negatio deducitur (2); unde neque hodie negligi possunt verba Pauli: „ ei incumbit probatio, „ qui dicit, non, qui negat " (3).

Quod autem modo diximus, negationem tum posse probari, si in se affirmationem habeat, illud hic locum non habere, in promtu est, nam, quamvis probaverit forte reus, hanc vel illam obligationis causam non fuisse, hoc non impedit, quominus aliam habere potuerit; dum ab altera parte cre-

(1) Vid. Lex. XXI. ff. de prob. et praes. §. 4. Instt. de Legatis et C. C. art. 1315. Add. Voet, ad l. Tit. ff. n°. 9.

(2) Cf. omnino hac de re Voet, l. l. n°. 10.

(3) Vid. Lex. II. ff. hoc Tit. Vid. Lex. XXIII. Cod. ibidem et Lex. X. Cod. de non num. pecun.

creditori nihil facilius sit, quam probare causam, si revera existat.

Accedit denique huic doctrinae auctoritas juris Romani, cujus quamvis omnis vis legis ei ademta sit, tamen, ceteris paribus, praecepta servanda, quam negligenda potius, putamus. Audiamus Paulum (1):
„ Sin autem cautio indebite exposita esse dicatur,
„ et indiscrete loquitur, tunc eum, in quem cau-
„ tio exposita est, compelli, debitum esse, osten-
„ dere, quod in cautionem deduxit: nisi ipse spe-
„ cialiter, qui cautionem exposuit, causas expla-
„ navit, pro quibus eadem conscripsit. Tunc enim
„ stare eum oportet suae confessioni: nisi eviden-
„ tissimis probationibus in scriptis habitis osten-
„ dere paratus sit, sese haec indebite promisisse."

Atque hae sunt praecipuae rationes, quae nos procliviores fecerunt ad Durantonis sententiam, quem etiam sequuntur Delvincurtius (2) et Zachariä (3).

Cum Toullierio autem facit Malevillius, certe, si reus major sit, nam inter eum et minorem distinguit (4). Attamen dicatur venia viri

(1) In lege XXV. §. 4. de prob. et praesumt., ad quam Cf. Dionysius Gothofredus. Ceterum addantur hic omnino verba ampl. Bigot Préameneu, supra allegata, §. 1. cap. 2.

(2) L. l. pag. 120.

(3) Ad finem laudati §.

(4) L. l. ad art. 1131. A nostra opinione etiam dissentit Ct. Sandberg, l. l. pag. 27. seqq., qui cum Toullierio onus probandi debitori defert. Denique in eandem sententiam judi-

viri amplissimi, cujus auctoritatis caeteroquin plurimum facimus, quippe qui ipse inter Codicis redactores fuit; ei hac in re assentiri non possumus: quamvis eadem distinctio admittatur a nonnullis veteribus Francicis scriptoribus (1).

Contra vero, quoties in contractu causa expressa sit, debitor, qui contendit, eam veram causam non fuisse, ipse hoc probare debet; pariter, si causam falsam aut illicitam esse, arguit. Omnibus his casibus, non amplius objici potest, probare debere eum, qui dicit, non, qui negat, quoniam nunc reus excipiendo actor factus, non amplius negat, sed dicit (2).

2°. Quo-

judicatum esse, apparet ex Sirey, *Rec. gen. des lois et des arrêts*, Tom. 7. p. 2. p. 817. Attamen rebus judicatis non tantam tribuimus auctoritatem, ut ab earum decisionibus decedere non liceat, nisi justis munitae sint argumentis, quae hic deficere nobis videntur. Elegans locus hac de re Ct. Meyer est in opere CCll. den Tex et van Hall, *Bijdragen tot de Regtsgeleerdheid* etc., T. VIII. pag. 46. seqq. Add. omnino Cl. de Wal, *over de invloed van Wetboeken in de taal des lands*, etc. pag. 7—11.

(1) Vid. Merl.. l. modo laud. — Imo in disceptt. Concilii Status eandem sententiam tueri visi sunt Ampl. Tronchet et Portalis, vid. opus laud. *Conférence* etc., l. l. Quamvis autem magni facienda sit legum interpretatio, ab iis data, nos tamen eo perducere nequit, ut propter eam annuamus doctrinae, quae homines ad impossibilia compellit, quod locum habere, si major debitor probare debet, obligationem caussam non habere, ut speramus, satis demonstravimus.

(2 Cf. Paill., ad h. art. n°. 1; Zachariä, l. l. Add. de casu priori res judicata apud Sirey, l. l. pag. 818.

2°. Quomodo probari debet causa non expressa? Est haec quaestio facilior, cui respondeatur. Nam primo quidem, si res, de qua agitur, minor sit 150 francis, nullum dubium, quin per testes probari possit causa (1). — Quid vero, si major sit? an, et tunc probatio per testes admittanda (2)? — Et sic credimus; haec etenim admittitur et propter majorem summam, modo initium probationis per scripturam adsit, qualis dicitur, omnis actus scripto conceptus, qui manavit ex eo, adversus quem actio instituitur, quique factum allegatum verisimile reddit (3). Utrumque requisitum habet titulus obligationis, qui a debitore manavit, ac verisimile reddit, eum debere id, quod solvere promisit, adeoque obligationem habere causam (4). Praeterea ex eo, quod ad validitatem contractus non requiratur, ut causa enunciata expresse sit, inde sequitur, conventionem om-

(1) Vid. art. C. C. 1341.

(2) Nam certa est juris regula, propter majorem, quam 150 francorum, summam, probationem per testes non admitti. Vid. l. a. 1341., cujus rationes docet Delvinc., l. l. Tom. I. pag. 12 et 13. et Tom. VI. pag. 86.

(3) Vid. art. C. C. 1347. Est autem haec regula generalis; nam sunt plura alia scripta, quae Codice initium probationis per scripturam declarantur. Vidd. a. 324, 1320, 1335 et 1336. Caet. de iis omnino conferuntur Poth., op. laud. edit, quam curavit Molitor, T. 2. pag. 270—276. et Duranton, l. l. T. 4. n°. 1402—1412. Add. etiam Maleville, ad art. 324.

(4) Delvinc., l. l.; Durant., l. l. n°. 307. in fine.

omnino valere, quamvis falsa vel illicita causa expressa sit, modo veram eamque licitam habeat; nam sufficit, eam adesse, neque tolli potest falsa causa adjecta. Estque haec communis omnium interpretum opinio (1). Sic valebit donatio, sub specie emtionis facta, modo observatae sint formae in donatione requisitae. Secundum ea autem, quae supra exposuimus, causa conventioni adjecta falsa aut illicita declarata, creditor probare debet, obligationem aliam ac licitam causam habuisse, nisi tamen ex ejus confessione compertum sit, causam adjectam falsam aut illicitam esse: quo casu si contendat, eam tamen aliam ac licitam causam habuisse, credendus est, quoniam confessio ejus adversus ipsum dividi nequit (2).

Contra vero ultro intelligitur, conventionem esse nullam, in qua expressa quidem est causa licita, si appareat, eam revera habuisse causam illicitam. Conductor aedium, finito tempore contractus, cum locatore paciscitur, ut sibi certam pecuniae summam det pro restitutione aedium. — Causa est contra leges, illicita, quoniam sita est in

(1) Cff. v. g. Merlin., *Quest. de Droit*, l. l. §. 1. n°. 3., qui, ter sic judicatum esse, refert; Toull., l. l. n°. 176., qui in nota alia affert ejusmodi judicia, Duranton, l. l. n°. 310; Paillet, ad h. art. n°. 1; Zachariä, l. l. etc. Add. alia res judicata apud Sirey, l. l. Pars I. pag. 371.

(2) Vid. art. C. C. 1356. Add. Paill., l. modo laud.

in praestatione ejus, quod facere conductor valide jam tenebatur. Conventionem igitur occultant specie simulata emtionis venditionis. Locator autem ex ea conventus probare debet, tum causam hanc in conventione expressam veram obligationis causam non fuisse, tum eam veram causam fuisse illicitam. Probatio locatori reo propterea incumbit, quia excipiendo fit actor, et, quia in tali specie praesumtio pro actore militat. Neque in hoc exemplo difficilis erit, quoniam locator, vel aliâ scriptura, vel ipso locationis instrumento, facile probare poterit, se esse aedium dominum. — Quid vero, si per scripturam fieri nequit probatio? An et hic probatio per testes admittenda? — Non credimus (1): v. c. Cajus Titio certam pecuniae summam promittit, ut Titius Cajo auxilium vel opem in re aliqua honesta praestet; haec autem causa tantum simulatur, ut vera lateat, quae in eo sita est, ut Titius a crimine quodam abstineat. Eam causam Cajus per testes probare nequit, quoniam hic non est initium probationis per scripturam, nam, quamvis adsit titulus conventionis a Titio oriundus, ex eo nequaquam verisimile fit, factum allegatum, scilicet conventionem illicitam habere causam, imo contra ex eo omnino probabile est, eam licitam habere causam. Alio igitur modo facienda est probatio, quae, ut

(1) Idem docet Duranton, l. l. Tom. 4. n°. 1398.

ut nobis quidem videtur, tali in specie aliter fieri nequit, nisi per jurisjurandi oblationem. Deficit enim scriptura, neque ulla praesumtio legalis certe adest; per testes eam probare non licet; confugiendum igitur est ad Jusjurandum *decisorium*, quod de quacumque contestationis specie deferri potest (1).

§. 3.

Art. 1133. „ *La cause est illicite, quand elle*
„ *est prohibée par la loi, quand elle est*
„ *contraire aux bonnes moeurs ou*
„ *à l'ordre public.*"

Articulus hic verbotenus fere descriptus est ex Pothierio (2): „ *Lorsque la cause pour laquelle l'engagement a été contracté, est une cause, qui blesse la justice, la bonne foi, ou les bonnes moeurs, cet engagement est nul, ainsi que le contrat, qui le renferme.*" Hic forte ob oculos habuit verba Imp. Antonini: „ pacta, „ quae contra leges, constitutionesque vel contra „ bo-

(1) Vid. artt. C. C. 1358. seqq. — Ceterum interdum forte etiam locus esse poterit Jurijurando a judice delato; sed hoc a rerum circumstantiis maxime pendet, cum, ut hoc fiat, adesse debeant duo, quae art. 1367. requiruntur.

(2) L. l. n°. 48.

„ bonos mores sunt, nullam vim habere indubi„ tati juris est " (1).

Definitur igitur hoc loco, quid articulo 1131. legislator per illicitam causam sibi voluerit. Verumtamen conscriptus est articulus verbis admodum generalibus, ita ut difficillimum saepe sit in praxi statuere, num in alterutrum vetitorum incidat causa an minus. — Ut igitur ordinem aliquem servemus in tractando gravissimo hoc loco, deinceps videbimus, qualis sit habenda causa aut legi aut bonis moribus aut ordini publico contraria.

1°. Causa illicita est, si lege prohibetur, „ nam „ privatorum conventione juri publico non dero„ gatur " (2). Sensus hujus vetiti est, neminem obligationis suae causam sibi quaerere posse in eo, quod est contra legis expressa jussa aut vetita; non vero extenditur ad legis dispósitiones, quas unusquisque pro lubitu moderare potest, seu ad leges, uti dicuntur, *facultativas*. Singula exemplo illustrare conabimur. Mutuum, quamvis regulariter gratuitum sit (3), adeoque causa obligationis mutuum danti sita sit in mera liberalitate, valet, etsi usurae promittantur (4), adeoque in ea-

(1) Vid. Lex. VI. Cod. de Pactis.

(2) Vid. Lex. 45. §. 1. ff. de R. J. Add. Lex. 27. ibidem. — Vid. etiam Cod. Civ. art. 6.

(3) Vid. art. C. C. 1892. seqq.

(4) Vid. art. C C. 1905. seqq.

earum praestatione mutuanti ponatur causa obligationis, quoniam liberum est ipsi eligere, utrum gratis velit pecuniam suam alteri mutuam dare, an minus. Contra vero nulla foret conventio, qua quis in perpetuum operas ac labores suos alicui locaret. Causa obligationis nimirum conductori sita esset in perpetua illa praestatione, quam lex prohibet (1), quoniam hi ipsi labores sunt, uti dicitur, *juridice* impossibiles. — Lex (2) liberos jubet alimenta praestare parentibus egentibus. Nulla igitur foret obligatio, quam, ut hoc onere liberaretur, quis susciperet, una cum ipsa conventione. — Nullae etiam forent omnes conventiones, quae aliquo modo tenderent ad restituendum jus quoddam feudale (3).

Innumera his addi possent exempla; haec autem sufficere credimus, dum plura apud auctores inveniri possunt, quae describere parum utilitatis habere videtur.

Ceterum ultro intelligitur, huc etiam pertinere omnia delicta ac crimina, in quae lege poenae scriptae sunt, de quibus, cum inprimis etiam cadant in causas adversus bonos mores aut ordinem publicum, mox plura videbimus.

1°. Eo-

(1) Vid. art. C. C. 1780.

(2) Vid. art. C. C. 205.

(3) Omnino cf. Toull., qui hanc rem copiose et docte illustravit, l. n°. 185. seqq. Add. Paillet., ad h. art. n°. 3 et 4.

2°. Eorum, quae *moraliter* impossibilia sunt, non minus, quam *juridice* impossibilium praestatio illicitam efficit obligationis causam. Neque hic est unicus Codicis locus, ubi, quae bonis moribus adversantur, assimilantur iis, quae ipsi legi sunt contraria. Complures scilicet sunt. Nam inde jam in initio Codicis (1) sancitum est optimum illud principium sine quo civitas bene morata, stare plane nequit, quo privatorum conventionibus derogari non potest legibus, quae ordinem publicum aut bonos mores spectant; — inde aequiparatur conditioni lege prohibitae ea, quae est contra bonos mores (2). — Inde arbitrio conjugum relinquitur contractu nuptiali quasvis stipulari pactiones, modo legibus aut bonis moribus non adversentur (3).

Gravis autem quaestio dissolutuque perdifficilis nobis videtur, quales causae, sensu juridico, contra bonos mores sint dicendae, quod ipsa lege nusquam definitur. Profecto facta, si de jure quaeras, secundum severa ethices praecepta esse dimetienda, nemo temere sustinebit; quoniam saepenumero contingit, ut, quae secundum haec minus honesta sunt, tamen per legem omnino licita sint. — Sic, qui pecuniam mutuam sumit, ut eam in

(1) Art. 6.

(2) Vid. art. C. C. 1172.

(3) Vid. art. C. C. 1387. — Aliud occurrit exemplum in art. 900.

in libidinosas voluptates, aut in ludum impendat, dum conjux ac liberi ea, quae ad victum quotidianum necessaria sunt, vix habent: sane non honestum, ast licitum tamen facit.

Praeterea secundum Ethices praecepta vera honestas aut turpitudo non tam ex factis, quam ex norma agendi, et ipsius animi habitu dijudicantur: dum hunc legislator neque vetare, neque jubere potest, sed tantum respicere ad facta externa, quae, si per se nihil turpe habent, per legem licere debent, etsi propter inhonestum mentis motum, qui ad ea incitavit, Ethice improbentur. Haec etiam differentia perspicua est in exemplo modo allato.

Attamen non credimus, facta talia honestate vetita, justam praebere obligationis causam. Sic ipsa ebrietas per legem omnino licita est; verum, quum Ethice improbetur, nulla foret conventio, qua quis obligationem susciperet, ut quotidie ebrius esset. Aliud nimirum est, vetare quid, aliud, eidem auctoritatem suam tribuere, quod lex aperte faceret, si talibus conventionibus aliquam concederet vim.

Unde igitur ad ea, quae lex expresse declarat contra bonos mores esse, quippe quae sunt admodum pauca, articulum non putemus restringendum; quum sic legis dispositionem nimis angustis circumscribas terminis ac pravis moribus campum relinquas nimis latum.

Di-

Dicimus autem potius facta, quae constituunt causam obligationis *juridice contra bonos mores*, esse ea, quae communi hominum in hac civitate (1) sententia, ita moribus adversantur, ut aut in malum exemplum, aut in publicae civitatis salutis perniciem alio modo tendant. Quoties igitur in talis facti aut rei praestatione versetur obligatio, toties nulla est, nullamque reddit conventionem.

Neque hac in re igitur ullam adesse credimus differentiam inter jus Romanum et hodiernum. Eodem redeunt Ulpiani verba: „ Generaliter „ novimus turpes stipulationes nullius esse momen- „ ti." Sic vero Papinianus: „ nam, quae „ facta laedunt pietatem, existimationem, verecun- „ diam nostram, et (ut generaliter dixerim) con- „ tra bonos mores sunt, nec facere nos posse, „ credendum est " (2).

Vi-

(1) Addimus *in hac civitate*, quoniam longe abest, ut in omni civitate eadem habeantur honesta, eadem inhonesta. Contrarium e Romanis scriptoribus egregie ostendit Corn. Nepos, in praef. ad vitas excell. virorum: „ Non eadem scilicet „ omnibus esse honesta et turpia, sed omnia majorum insti- „ tutis judicari." Utitur hic Romanorum et Graecorum exemplo, quid vero, si ipsorum Romanorum cum hodiernorum populorum moribus comparemus? — Quantopere turpis, moribusque contraria nobis esset tota ista de servis doctrina; ut taceamus de jure illo, quo pater propter domesticas rixas liberos impune necare potuit: quippe de quo, an revera sic sese habuerit, multi dubitant.

(2) Vidd. Lex. 26. ff. de V. O. et Lex. 15. ff. de Condit. Instit.

Videamus jam paucis, quaenam praecipue facta huc generaliter ac semper sint referenda. Et primum certe locum occupant ea, quae ipsa lege admissa contra bonos mores dicuntur (1). Ac proinde publica admissa adversus pudicitiam, crimen violationis, aliudve quodlibet adversus pudorem, lenocinium, adulterium, bigamia, sunt facta bonis moribus contraria, quorum praestatio, si causa obligationis alicujus sit, haec obligatio nullos producit effectus. Praeterea huc etiam pertinent pleraque delicta privata, sive adversus personas, sive adversus bona committantur, quorum longe major certe pars, non tantum lege, verum etiam moribus improbatur. — Nullae sunt obligationes, quarum causa est unum alterumve eorum.

3°. Quamvis difficile saepe sit *bonos mores* ab *ordine publico* distinguere, utrumque tamen diversum intellexisse Legislatores, non tantum ex nostro articulo, verum etiam ex articulo *6.* apparet, quo pariter utriusque mentio fit.

Ut eundem, quem de bonis moribus sequamur ordinem, initium facimus ab eo, ut investigemus, quid his verbis sit intelligendum. Tacente iterum lege, recurrendum ad ipsos ejus auctores, qui, quamvis rem expressis verbis non definiant, tamen

(1) Quaeque recensentur Cod. poen. artt. 330—340. Miramur, nullum e Francicis scriptoribus hoc tanquam regulam, quantum scimus, huc usque tradidisse.

men in rationibus articuli 6. (1), talia emittunt, ex quibus eorum sententia facile cognoscitur.

Ecce verba Ampl. Portalis: „ *Ce n'est que pour „ maintenir l'ordre public, qu'il y a des gouver„ nements et des lois.*

„ *Il est donc impossible, qu'on autorise entre „ les citoyens des conventions capables d'altérer ou „ de compromettre l'ordre public.*"

Ex his duo sequuntur: 1°. ordinem publicum spectare imperium ac leges; 2°. ejus notionem esse inprimis, ut impediat, quominus turbetur civitatis status securus: ita ut nulla sit obligatio, cujus causa haec est, ut aliquis privatus se rebus gerendis, quae ad summum Imperantem pertinent, immisceat. Idem valet de ea, cujus causa est, ut derogetur legibus ad ordinem publicum pertinentibus, quales, quae sint, mox videbimus. Primum est, ut excitemus adhuc verba oratoris Tribunatus Faure: „ *En effet, tout ce qui concerne „ les bonnes moeurs, intéresse l'ordre public, „ mais tout ce qui intéresse l'ordre public, ne con„ cerne pas les bonnes moeurs.*" Unde concludit, et recte, sufficere potuisse, si in lege tantum scriptum fuisset: „ *ordre public*," omissis illis: „ *bonnes moeurs.*" Verborum allegatorum veritas tam perspicua nobis videtur, ut unicuique facile appareat, quapropter eam ulterius non probabimus,

(1) Cf. *Exposé des Motifs*, ad hunc art., Tom. II.

mus: unum tamen liceat afferre exemplum. Ordo publicus requirit, ut illis, quorum ingenium, propter minorem aetatem, aliamve causam imbecillius est, aliquis praeponatur, qui in rebus administrandis iis adest, ne ipsi eas curantes sua ac familiarum possessiones dilapident. Attamen boni mores minime obstant, quominus et hi, ut omnes alii, suas res gerant, aut ipsi sibi adjutorem eligant. Contra vero omnia, quae superioribus attulimus, crimina et delicta, ordinem publicum haud minus laedunt ac bonos mores.

Modo vidimus, ordinem publicum spectare aut imperium aut leges, priorisque ratione nullam esse qualemcumque obligationem, quae causam habet sitam in eo, ut privati se rebus imperii immisceant. Tales autem innumeras unusquisque facile sibi fingit. Huc pertinet, si quis obligationem suscipit efficiendi, ut mutetur imperii forma, aut alicui modo illegitimo magistratum procurandi, magistratui in munere suo exercendo obsistendi, et similia.

Quaeritur autem, num huc quoque referenda sit, quasi causam illicitam habens conventio, qua alter se obligat in alterius gratiam petere, aut a petendo abstinere magistratum, aliumve favorem a summo Imperante (1)? Late egit de hac quaestio-

(1) Apponimus eam quaestionem hic, quoniam, si illicita sit talis

tione Merlinus (1), qui in utramque partem judicatum esse docet. — Nobis autem videtur tale factum per se nihil illiciti habere, adeoque in ejus praestatione aut abstinentia tute constitui (2), obligandi causam, modo hoc tantum agatur, ut alter alteri in petitione honesto modo adsit, suamque gratiam aut auctoritatem, qua apud summum Imperantem ejusve Ministros gaudet, pro eo interponat, ita, ut omnis corruptelae suspicio absit.

Jam quod attinet ad leges ordinem publicum spectantes: quamvis, lato sensu si verba haec accipere velis, nullae non leges sunt, quin ad eum pertineant, quippe quarum omnium haec praecipue est ratio, hic finis, ut universae civitatis tueantur salutem; — attamen propter hoc ipsum, quoniam scilicet civitatis salus sine omnium privatorum salute consistere nequit, multae dantur leges in merum privatorum commodum; earumque maxima pars non tam absolute aliquid jubent aut vetant, ut civibus non liceat suis pactionibus ab iis recedere (3). Aliae vero leges sunt, quae tan-

talis causa, ratio alia esse nequit, quam quod ordini publico adversetur.

(1) *Quest. de Droit*, l. l. §. 2.

(2) Sic etiam Paill., l. l. ad art. 1131. n°. 6.

(3) Insigne exemplum habemus in communione bonorum legali inter conjuges, cui tunc demum locus est, si ab ipsis conjugibus pacta nuptialia facta non sunt: „*la loi ne régit* „*l'as-*

tantum salutem publicam spectant, aut quae utrumque consilium in se conjungunt.

Prioris speciei exemplum est in legibus super administrationibus ac muneribus publicis. Ad posteriorem autem pertinent omnes leges de personarum conditione civili, multae dispositiones de situ locorum, aquis ducendis, aedificiis aedificandis, similesque. — Unde nulla fuerit obligatio, cujus causa posita esset in abroganda, minuendave patria potestate aut auctoritate maritali, in contraventione adversus leges de tutelis, de minore aetate, etc. Sic dominus praedii inferioris pacto se liberare nequit ab onere aquam, quae naturaliter e fundo superiore cadit, recipiendi (1). Utilitas publica enim postulat, ut aqua liberum habeat exitum, ne agri aut urbes inundationibus devastentur. Sic nemo potest rei suae servitutem imponere, quae ordini publico nocet (2); quorsum pertinet aedificatio eorum, quae enumerantur articulo C. C. 674., neglecta legitima distantia, quippe quae huc semper pertinet, ut obviam eatur morbis, incendiis, aliisve periculis, quae evitari ipsius publicae salutis semper plurimi interest.

Suf-

„ *l'association conjugale, quant aux biens, qu'à défaut de* „ *conventions speciales,*" etc.

(1) Vid. art. C. C. 640.

(2) Vid. art. C. C. 680.

Sufficiant haec tandem de singulis illis, quae causam obligandi illicitam pariunt. Ea autem, quamvis revera a se invicem diversa sint, saepissime tamen confundi non negamus, quod tamen parum refert, quoniam effectu spectato, omnis tollitur differentia, ut ex sequentibus apparet.

Jam vero, ut maneamus in consilio saepius jam enunciato, nulli dubitamus, quin, quamvis lege quidem expresse hoc non dicatur, tamen in jus quoque nostrum ex Pothierio (1), sequentem regulam accipiamus: quod conventio scilicet, quae in illud comparatur, ut pacto aliquid promittatur, ad quod faciendum valide obligatus jam erat promissor, illicitam censeatur in se habere obligandi causam, adeoque sit nulla. Luculentum tradit exemplum Vir Cl. de promisso ab adjudicatario facto, ut sibi tradantur instrumenta fundi adjudicati (2); idemque juris est, si quis obligationem qualemcumque suscipit, ut sibi reddatur res sua commodata aut deposita.

Addit tamen Pothierius, valere tale promissum, modo creditor id ultro, neque exigente debitore, fecerit, quum hoc casu causa obligandi in liberalitate posita sit. Veremur tamen, ut et Jure Hodierno hoc procedat, nisi promissum factum sit instrumento authentico, caeteris, quae in

(1) L. l. n°. 46.
(2) L. l. n°. 43 et 46.

in donationibus requiruntur, formis adhibitis (1). Caeterum regulam istam Juris Romani: „ Cujus „ per errorem dati repetitio est, ejus consulto dati „ donatio est," Jure nostro tam indistincte non valere, supra, ad articulum 1131, jam vidimus.

Praeterea, quod monet, valere conventionem, qua alicui quid promittitur, ut faciat id, ad quod jam tenebatur ex mero honesti sensu, seu ex obligatione imperfecta (2), ultro hoc intelligitur. Pertinent haec ad Ethicam, ad cujus praecepta servanda legem neminem cogere posse, vidimus.

Jure Romano illicita quoque habebatur causa in conventione, qua quis ab eo, quod legibus aut bonis moribus contrarium est, abstinere se promittit: „ si ob maleficium, *ne fiat*, promissum „ sit, nulla est obligatio, ex hac conventio- „ ne " (3). Hoc, quum aequitate nitatur juris nostri quoque esse, nobis quidem dubium non videtur, praesertim, quia sponte ex Pothierii regula sequitur, nam ad maleficium omittendum aeque valide obligati sumus, atque ad facienda ea

(1) Ab hac sententia etiam stat Duranton, l. l. n°. 304.

(2) Obligatio *imperfecta* est, cujus executio a solo pudore et conscientia pendet, *perfecta* vero, ad cujus impletionem vis adhiberi potest. Cf. Titius ad Pufend., de *officio Hominis et Civis*, Lib. I. cap. II. §. 3.

(3) Vid. Lex. 7. §. 3. ff. de Pactis. Add. Lex. 4. §. 2. ff. de condict. ob turp. caus.

ea, quae jubet lex aut aequitas. Propter utrumque igitur pretium accipere aeque turpe est.

Denique restat, ut videamus de effectu conventionis, quae causam habet illicitam obligandi. — Jure Romano distinguebatur, utrum causa illicita sit ab utraque parte, an vero tantum a parte accipientis. Contractus quidem semper erat nullus, ita, ut promittens ad solvendum nunquam posset cogi; posteriori vero casu, quod ob talem causam datum jam erat, repeti poterat, priori autem non poterat, secundum regulam: „ in delicto pari me-„ liorem esse causam possidentis" (1). — „ Ubi „ autem et dantis et accipientis turpitudo versa-„ tur, non posse repeti dicimus. — Quotiens „ autem solius accipientis turpitudo versatur, re-„ peti posse " (2).

Hanc autem doctrinam justis atque aequis niti rationibus, docet Pothierius (3), unde, eo auctore (4), et nostri juris facta esse videtur.

Causae a parte accipientis tantum turpis exemplum affert Pothierius idem, quod modo lauda-

(1) Vid. Lex. 5. ff. de condict. s. c. Eandem distinctionem admittit Grotius: vid. *Inleidingh* etc., l. l. §. 43.

(2) Vidd. Lex. 3, 4. §. 8. ff. de cond. ob turp. c. Add. Lex. 8. ibidem et Lex. modo laud. — In l. l. 4. Ulpianus rem multis exemplis illustrat.

(3) L. l. n°. 45.

(4) L. l. n°. 44. Add. Merlin., *Quest. de Droit*, l. l. §. 1. n°. 2. et Delv., l. l. pag. 121.

davimus de adjudicatario pecuniam promittente, ut instrumenta fundi sibi reddantur: „ *Ce n'est* „ *que de la part du saisi,*" ait (1), „ *que la* „ *Justice est blessée; l'adjudicataire n'a de son* „ *côté blessé ni la Justice, ni les bonnes moeurs,* „ *en promettant cette somme pour avoir des titres,* „ *dont il avait besoin, et qu'on ne voulait pas lui* „ *remettre sans cela.*"

Et generaliter pro regula assumi potest, idem locum habere in omni obligatione, cujus causa est, ut quis faciat id, ad quod faciendum aliunde obligatus jam erat. Idem juris erit in conventione, ne quis faciat, quod facere vetat lex aut mores. — Sic Ulpianus (2): „ Quotiens autem solius accipientis turpitudo versatur, Celsus „ ait, repeti posse, veluti si tibi dedero, ne „ mihi injurias facias." — Et recte sane nam hisce casibus eadem applicari possunt, quae mox ex Pothierio retulimus. — Nocte in via a praedone afficior, qui mihi mortem minatur. Ut vitam mihi relinquat, do illi magnam pecuniae summam, quam mecum fero. — Nullum dubium, quin eam repetere possim, quum nihil turpitudinis egerim pecuniam dando ad retinendam vitam, quam aliter servare non potui.

Turpitudo ab utraque parte adest in illis obliga-

(1) L. l. n°. 44.
(2) In lege 4. §. 3. ff. de Cond. ob t. c.

gationibus, quarum causa est, ut aliquid fiat contra leges, bonos mores aut ordinem publicum (1), in quibus adeo, etsi promittens ad solutionem compelli nequeat, quod semel solutum est, repeti nequit: quoniam pariter turpe habetur talia facta admittere, aliumve pecunia aut alio quocumque modo ad ea excitare. Inde, quamvis ludi et sponsiones nullam pariant actionem, tamen victus, quod semel solvit, repetere nequit (2), quoniam non minor ejus, quam victoris fuit turpitudo (3).

Si denique solus dans in turpitudine est, nullum dubium, quin repetere nequeat. — Rem apud te deposui, quae mille florenos valet: eam mihi reddere non vis, verum convenimus, ut mihi, loco ipsius rei, 300. florenos des. Haec obligatio nullum producit effectum. Si tamen solvisti hanc summam, repetere eam nequis. — Aliud exemplum est in his Ulpiani: „ quod meretrici datur, repeti non potest, sed nova ratione non ea, quod utriusque turpitudo versatur, sed solius dantis. Illam

(1) Vid. exemplum apud Poth., l. l. n°. 43, de centurione pecuniam militi promittente, ut certamen singulare ineat, cum milite alius legionis.

(2) Vid. art. C. C. 1962.

(3) Duranton, l. l. n°. 350. Aliam art. l. causam quaerit in eo, quod frequente ludorum usu nimis crebrae orirentur contestationes, si quod propter eos solutum est, repeti posset.

Illam enim turpiter facere, quod sit meretrix, non turpiter accipere, cum sit meretrix " (1).

Sic igitur pervenimus ad finem operis nostri, quo, num quid profecerimus, hoc Vos dijudicabitis, V. V. C. C., in hac Academia Jurisprudentiae Professores. — Vestris luminibus, vestrae aequitati committimus laborem nostrum. Vos benevole eum accipite, vestrum exspectamus judicium.

(1) Sunt verba legis 4. §. 3. ff. de Cond. ob T. C. de qua Pufendorf, *de Jure Nat. et Gent.*, Lib. III. cap. 7. §. 8. — Sunt autem, qui hanc distinctionem rejiciant, in quibus Voetius, ad hunc tit. n°. 2. Cf. Ct. Sandberg, l. l. pag. 44. seq.

„ Edidi, quae potui, non, ut volui."

CICERO.

TANTUM.

GUALTERI ROBBERTI VAN HOËVELL

S. S. THEOL. CAND. IN ACAD. GRON.

COMMENTATIO

AD

QUAESTIONEM

A NOBILISSIMA FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITTERARUM HUMANIORUM QUAE TRAJECTI AD RHENUM EST IN CERTAMINE LITERARIO,

ANNO MDCCCXXXIV PROPOSITAM:

„ *Flavii Josephi vita. Quatenus per vitae opportunitates ad conscribendam Historiam atque Antiquitatem Hebraicam idoneus fuit? Quid pronuntiandum de iis, quae hujus scriptoris auctoritati obstare dicuntur?*

QUAE PRAEMIUM REPORTAVIT.

D. XXVI M. MARTII A. MDCCCXXXV.

Da veniam scriptis.

OVIDIUS.

CONSPECTUS.

PRAEFATIO.

CAPUT I.

FLAVII JOSEPHI VITA.

CAPUT II.

QUATENUS FLAVIUS JOSEPHUS PER VITAE OPPORTUNITATES AD CONSCRIBENDAM HISTORIAM ATQUE ANTIQUITATEM IDONEUS FUERIT.

CA-

CAPUT III.

QUID PRONUNTIANDUM DE IIS QUAE HUJUS SCRIPTORIS AUCTORITATI OBSTARE DICUNTUR.

SECTIO I.

QUAENAM HUJUS SCRIPTORIS AUCTORITATI OBSTARE DICUNTUR.

SECTIO II.

QUID DE HISCE PRONUNTIANDUM SIT?

§. 4.

PRAE-

PRAEFATIO.

Semper mihi gratum fuit ac jucundum magnos adspicere viros, qui vel ob summam eruditionem, vel ob res fortiter gestas, vel aliam ob causam nomen adepti sunt. Semper mihi fuit in deliciis inquisitio in modum quo facultatibus, quas a natura acceperant, usi sunt, in rationem qua opportunitates vitae adhibuerunt, ad sese excolendum et formandum, in viam quam ingressi sunt ut aliquando gradum summum attingerent, verbo in totum hominem omnesque ejus actiones.

Hanc ob rem valde mihi arridebat quaestio a facultate Phil. Theor. et Litt. Hum. hocce anno proposita, et continuo consilium sumsi commentationem ad hancce quaestionem scribendi.

Omnia quae de Josephi vita in ejus ipsius operibus, vel nonnunquam alibi inveniebam, in *Capite primo* hujus commentationis adnotavi, nihil quod

quod scio praetermittens. Ex hisce *Capite secundo* sumsi quae maxime mihi videbantur idonea ad scriptorem nostrum formandum et instituendum, cum *Capite tertio* inquisiverim in modum quo hisce vitae opportunitatibus usus sit, sive in ejus auctoritatem. — Talis divisio mihi videbatur esse optima, maximeque convenire cum Quaestione ipsa, uti a viris clarissimis est proposita.

Ecce igitur, Viri Clarissimi, opus juvenile, in quo equidem scio multa esse mediocra, prava plura, sed quod, etiamsi fuerit satis difficile, cum voluptate ad finem perduxi. At vel sic tamen felicissimum me praedicabo, si haec qualiacunque conamina non omni laude vobis indigna videantur.

CAPUT I.

FLAVII JOSEPHI VITA.

---

§. 1.

Josephi genus et educatio.

Judaei jam inde a tempore exilii Babylonici continuo sub aliorum populorum fuerant potestate. Maccabaeorum virtus quidem per aliquod tempus eos in libertatem restituerat, ita ut quasi umbra adesset veteris roboris et gloriae; sed horum ultimns Hyrcanus Romanorum armis, totius paene orbis terrarum victricibus resistere non potuit et dominos illos agnoscere debuit anno ante Christum LXIIIto. Postea semper magis minusve durum victorum servitudinis jugum tulerunt: habuerunt quidem nonnumquam quasi regem, suasque leges et instituta, sed uti Romani nil mutare solebant in provinciis expugnatis sic etiam in Palae-

laestina egerunt, et revera igitur Judaei Caesaris erant subditi cujus auctoritatem et vim in dies magis senserunt. Hae calamitates aliaeque causae multum fecerunt ad augendum Judaeorum odium, ceteroquin jam magnum, erga alios populos horumque mores; et hinc etiam major animi ardor ortus est erga patrum instituta et religionem, sed hinc etiam externam formam et ritus, quos lex mosaica et seriorum temporum additamenta instituerant, et caerimonias diversas, magno cum studio tenuerunt iisque obsecuti sunt, quamvis vera religio interna omnisque institutio moralis fere erant deperditae. Exspectatio Messiae, qui eos e servitudine liberaret, maxime vigebat; cogitatio, non decere populum Dei sub aliorum vivere dominationem, et procuratorum Romanorum petulantia, odium et oppressiones, haec omnia effecerunt ut multae et saepe horrendae seditiones ortae sint.

Hisce temporibus calamitatum et miseriarum plenis natus est Flavius Josephus, Hierosolymis nempe, anno XXXVIIto post Christum natum (1). Ortus est genere non ignobili, sed ex sacerdotibus longa serie deducto; paternum enim ejus genus fuit ex classis primae sacerdotum familia primaria, maternum autem ex regibus, nam e stirpe Asmoneorum S. Maccabaeorum erat oriundum (2). Pater

(1) Cf. Flav. Joseph. in vita, §. 1.

(2) Erant 24 classes sacerdotum a Davide institutae V. Josephi

ter ejus fuit Matthias vir multis nominibus laudandus et ab aequalibus laudatus, de quo uti et de matre infra latius erit dicendi locus.

Jam inde a pueritia Josephus magna cum cura educatus est, multisque scientiis, litteris, aliisque rebus excelluit; ita quidem ut ipse enarret se, dum puer adhuc esset, annum Circiter XIVtum agens, ex eo quo flagravit litterarum amore, laudem ab omnibus reportavisse, ita ut ad eum quotidie convenirent pontifices urbisque primores ut quaestionibus de legis sensu eum exercerent. Ita enim accipio cum J. A. Fabricio verba Josephi in vita, §. 2. *Συνιόντων ἀεὶ τῶν ἀρχιέρεων καὶ τῶν τῆς πόλεως πρώτων ὑπὲρ τοῦ παρ' ἐμοῦ περὶ τῶν νομίμων ἀκριβέστερον τι γνῶναι* (1).

Hisce profecto suspicamur in Josepho semina aliquatenus jam exculta illius viri, qui dein ostendit qualis quantusque valeret et quae uberrimos fructus tulerunt. Quasnam linguas didicerit et quibusnam scientiis excelluerit dein videbimus quando inquirendum erit quatenus Josephus per vitae opportunitates ad conscribendam historiam, atque Antiquitatem Hebraicam idoneus fuerit: nunc sufficiat monere juvenem anno aetatis XVIto multis animi dotibus praeditum fluctuasse inter tres sectas, quae tunc tem-

sephi Ant. VII. 15. §. 7. et 1 Chron. 24. vs. 1. sqq. Cf. Ant. XVI. 7. §. 1.

(1) Cf. J. A. Fabricius, Bibl. Graec. l. IV. c. 6. §. 1. nota c.

temporis inter Judaeos florebant, quaeque maximam habebant vim in omnes cogitandi rationes politicas et religiosas, dubius quamnam earum sequeretur. Decrevit ergo antea eas tentare et experiri.

Sadducaeorum opiniones ei placere non potuerunt; horum mores dissoluti et doctrina, quae hominem privabat omni levamine et consolatione in vitae calamitatibus, statim certe effecerunt ut hanc sectam aufugeret. Postea saltem fere numquam hancce laudavit at vehementer vituperavit et omnium eam pravissimam esse censuit. Dicit, verbi gratia, Sadducaeos fatum (εἱμαρμένην) tollere et omnia hominum arbitrio subjicere adeo ut tum bonorum nobismet ipsi auctores simus tum mala nobis per stultitiam nostram excitemus (1). Dicit Sadducaeorum doctrinam facere ut animi (ψύχαι) cum corporibus intereant et homines fiant infelicissimi: et talia plura (2).

Ad Essaeos ergo se convertit: abiit in desertum apud quemdam hujus sectae cultorem Banum qui ibi vitam degebat; inter varia instituta legesque diversas hujus sectae etiam ea fuit ut qui in eam recipi vellet per longum temporis intervallum exercendus esset (3). Josephus ut bene eam cog-

(1) Cf. Ant. X.II. 5. §. 9.

(2) Cf. Bell. Jud. II. 8. §. 14. Ant. XIII. 10. §. 6. XVIII. 1. §. 4.

(3) Cf. Ant. XVIII. 1. §. 5. Bell. Jud. II. 8. §. 2—14.

cognosceret per triennium semet huic exercitationi subjecit, Bani vivendi genus secutus est, amictum sibi ex arborum cortice parans, alimentisque sponte e terra crescentibus vescens crebrisque noctu et interdiu balneis frigidis utens. Sed tandem in urbem rediit, ubi postquam et tertiam sectam Pharisaeorum bene scrutatus esset, annos XXI natus, secundum hanc vitam suam instituere coepit, existimans eam cum suis opinionibus cogitandique ratione omnium maxime convenire (1).

§. 2.

Josephi vita usque ad tempus quo Dux Galileae creatus est.

Pervenimus ad spatium quinque annorum, de quo nihil indicare possumus, quia Josephus ipse illud silentio praeterivit. Sine dubio tum magis magisque in scientiarum linguarumque studium incubuit et ad omne quod pulchrum bonumque est se exercuit usque dum anno aetatis XXVIto ipsi contigit adire Romam (anno LXIIIdio p. C. n.)

Felix enim, tunc temporis Judeae procurator ob levem culpam, sacerdotes quosdam, Josepho familiares et amicos, Romam miserat, causam suam apud Imperatorem Neronem dicturos. Quum autem

(1) Cf. ad hanc §., Flav. Jos. in vita, §. 1, 2.

tem essent hi viri honesti probi, tenerentque, quamvis in malis versantes, religionis praecepta iisque obsequerentur, voluit iis Josephus prodesse iterque suscepit ut amicis inserviret. Profectus ergo navi Romam est, sed haud multum aberat quin tempestas eum procellaeque, magna vi navem quassantes, vita privarent in flore aetatis. In medio enim Sinu Adriatico navi fluctibus submersa, plerique e sociis mortem invenere, ipse autem natando vitam servavit: navem enim Cyrenaicam attigit et ab ea receptus est. — Puteolos (1) ita advectus, in amicitiam ibi pervenit mimorum actoris cujusdam Alituri, qui magna in gratia erat cum Nerone imperatore, genereque Judaei (2). Ejus ope imperatoris uxori Poppaeae innotuit, eamque valde sollicitavit, ut sacerdotibus libertatem redderet; quod beneficium, quum tandem a Poppaea accepisset, omnibus rebus ab ea ornatus, in patriam revertit. . . . . .

Hic vero omnes res turbatas invenit. — Fatendum est Felicem et Festum regionem suam oppressisse (3), sed comparatione instituta hos inter quique iis proxime successerunt Albinum et Gessium Flo-

(1) Puteoli (olim Dicaearchia) urbs Campaniae. Cf. Joseph. Ant. XIX. I. §. 1.

(2) Nero valde in honore habuit histriones, mimorum actores, etc. Cf. Sueton. in Vita, c. 21. sqq.

(3) De Felice cf. Jos. Ant. XX. 8. §. 5. sqq. Bell. Jud. II. 13. 2. sqq. De Festo Jos. Ant. XX. c. 8. §. 10. sqq.

Florum, tunc sane illi pro optimis habendi (1). In primis autem Florus ob facinora et res crudelissime gestas famosissimus evasit, dignissimus omnino Nerone isto Caesare, cujus veluti Carnifex videbatur, missus ut poenas de condemnatis sumeret, non procurator qui nomine Romanorum, erga victos ceteroquin lenissimorum, provinciam administraret (2). Inde ab anno LXIV^to^ p. C. n. immanissimus iste Judeam omnibus modis vexavit, populumque factorum atrocitate ad seditionem excitavit. —

Fuerunt autem Caesarienses primi qui contra virum istum crudelissimum arma sumerent, quod exemplum mox plurimi secuti sunt (3). — Hierosolymis etiam multi, in primis autem juventus et vulgus sese contra tyrannum armaverunt. Primarii vero ex urbe nobilioresque bellum contra Romanos metuentes pacem servare conati sunt; quod etiam Josephus omnibus modis, monendo et hortando efficere studuit, ut sic seditiosos a proposita averteret. Ante oculos ipsis posuit, quanti qualesque essent Romani illi, totius fere orbis terrarum victores, periti armorum, belli gerendi arte valentes, semper fere fortuna secunda utentes; con-

(1) V. de Albino Jos. Ant XX. 9. Bell. Jud. II. 14. §. 1.

(2) V. de Gessio Flav. Jos. Ant. XX. c. 11. de Bell. Jud. II. 14. §. 2. sqq. et c. 15.

(3) Cf. Ant. XX. I. sqq.

contra, quid valerent Judaei, quibus cum talibus hostibus esset dimicandum. At frustra Josephus et alii quam plurimi talia eorum mentibus inculcare studuerunt; pervenerant jam ad summum gradum ira et indignatio; imo omnes qui non cum illis faciebant hostes habuerunt Judaeorum, Romanorumque amicos, abreptique furore nonnumquam eos interfecerunt; quo factum est ut Josephus, hoc etiam metuens in interiora templi semet absconditerit, ut ita sese manibus seditiosorum subtraheret.

Paulo post autem cum Menahemus, qui se caput et signifer seditionis constituerat, et (1) de quo metus jam apud populum erat ne alter foret tyrannus post Flori caedem, in odio apud omnes esset, tandemque occisus, tunc, inquam, cum aliquantum pax tranquillitasque per urbem restitutae essent, Josephus clam templo egressus est, iterumque cum urbis primariis de civium salute egit (2).

Cum autem rumor esset Cestium Gallum, Syriae

(1) Cf. Bell. Jud. II. 17. §. 8, 9.

(2) Apud Graecos et Romanos templa habebantur pro asylis. Cf. Nepos, in vit. Paus. 5. Hoc loco idem apud Judaeos obtinuisse videtur, quod tamen secus; iis enim sex urbes erant, quae habebant jus asylorum. V. Jos. Ant. IV. 8. §. 4. Cf. Num. 35. 6. Videtur igitur Josephus aliam ob causam se in templi interiora subtraxisse, quam tamen indagare nostra non refert.

riae procuratorem advenire cum multis copiis ut tumultum sedaret, urbis principes compescere quovis modo seditiosorum animos conati sunt, donec advenisset procurator. Hanc ob rem simulabant seditionem probare, suadebant vero civibus ut se continerent et sensim sensimque agerent. At frustra: namque Cestius cum ad urbem venisset a Judaeis victus est quamvis ei strenuiores majorique numero milites sequerentur, quae victoria omnibus Judaeis adeo mira visa est, ut Josephus eam miraculum appellet (1). Cestio ita profligato seditiosi omnes paene eos, qui hucusque Romanis faverant, in suas partes traxerunt, partim quia nunc putabant se tandem de Romanis etiam victoriam reportaturos, partim quia temporibus mutatis ipsi etiam mutabantur; horum numero erat etiam Josephus noster, qui a Synedrio missus est in Gallilaeam cum aliis duobus sacerdotibus Iozaro et Juda, ut eam regionem administraret (2).

(1) Cf. Bell. Jud. II, 19.
(2) V. ad hanc §. Jos. Vit. §. 3—6.

§. 3.

Conditio Galilaeae, quo tempore Josephus eo mittebatur.

Galilaea (1), quo Josephus mittebatur anno LXVII p. C. n. proxime hostibus sita erat, et ob hanc aliasque causas in conditione versabatur difficillima. Ex hac igitur provincia Josepho tunc temporis delata egregie patet quantopere ejus prudentiae confiderent Judaei, et sane, si cogitemus quale id fuerit quod faciendum ei demandabatur, magna in rebus administrandis ei debuit adesse peritia, magnum ingenii acumen.

Galilaea partim erat sub potestate regis Agrippae, partim in Romanorum erat ditione. Quoniam autem Agrippa prorsus ab imperatore pendebat, tota Galilaea, non quidem nomine sed re sub hujus erat imperio. Qui ergo contra regem seditionem moliebantur, illud ipsum iidem contra Romanos moliri censendi erant; nam uti Judeae incolae Florum crudelitatis accusare poterant, Galilaeae non ita Agrippam; ita ut quidem illi procuratori se possent opponere et tamen videri in fide manere Romanorum, hi vero minime. Attamen

(1) Descriptionem Galilaeae Geographicam exhibet Josephus, Bell. Jud. III. 3.

men seditio contra Agrippam, quae igitur et contra Romanos institui dicenda est, fere ubicunque flagrabat, quod ex succincta regionis delineatione omnino patebit (1).

Tres sive quätuor ibi erant urbes primariae, *Sepphoris* nempe, *Tiberias*, *Gischala* et *Gamala*. — *Sepphoris* urbis magnae Cisjordanae incolae in magna versabantur sollicitudine; fidem enim dederant Cestio Gallo, Syriae praesidi, se in amicitia mansuros cum Romanis, et huic promisso stare quoque volebant; sed hanc ipsam ob causam saepissime turbabantur ab aliis Galilaeis.

Tiberias etiam Cisjordana prorsus aliter erat comparata. Ibi enim erant tres factiones. *Una*, quae constabat viris gravibus et honestis, duce quodam Julio Capello, in fide Romanorum et regis Agrippae manere volebat. *Altera*, quae constabat ex plebe et iis qui maxime erant ignobiles, bellum suscipiendum decernebat; huic Jesus quidam Sapphiae filius praeerat. *Tertiae* antesignanus fuit Justus Pisti filius. Hic vero simulans se pacem commendare, orationibus ad populum habitis aliisque modis illos ad bellum instigabat. In primis autem hisce orationibus discordiam Sepphorin inter et Tiberiaden movere conatus est, dicendo: „Agrippam regem privilegia, quibus huc usque Tiberias fruebatur, in Sepphorin transtulisse;"

qua-

(1) Cf. Jos. Vit. §. 7. sqq. Bell. Jud. II. 20.

quare simulans se hanc ob rem urbem suam velle ulcisci, collecta manu, Gadarenorum et Hippenorum vicos, qui siti erant in confiniis urbis Sephoris, incendio delevit.

Gischalae Johannes quidam, Levi filius cives in fide Romanis data retinere studuerat. Sed frustra; nam populi vicini urbem vi expugnaverant, soloque adaequaverant, quo facto Johannes sociique arma sumserunt: cum autem Josephus adveniret, in eo erat ut urbis moenia restaurarentur.

Gamala, urbs Transjordana, in ora lacus Tarichaeis obversa, usque ad Josephi adventum in fide Romanorum manserat. Philippus enim quidam Jacimi filius Agrippae regis praefectus, postquam e multis periculis evaserat, ad vicum quendam prope Gamala advenit, cumque ibi febri correptus fuerit, litteras misit Agrippae liberis et uxori Berenicae. Has autem Varus qui tunc regnum administrabat, rege absente, accepit, servum qui eas tulerat occidit et immaniter saeviit in Judaeos: tum etiam urbem Ecbatanam adgressus est. Judaei vero cum Philippo in castellum Gamalae sese contulerunt et Varo, postquam rex ejus crimina comperisset, Modius Aequicolus successit. Impediebat autem Philippus Gamala et finitimam regionem, quominus a fide Romanis data desciscerent, quo tempore Josephus in Galilaeam adveniebat.

Ade-

Aderant praeterea multae cohortes armatorum, quae ubique in Galilaea erant dispersae, et excursiones in urbes et vicos faciebant. Habebant suos duces et saepe incolis maximum injecerunt timorem; atque, uti videbimus, Josephus etiam nonnumquam res cum iis habuit (1).

Ex hisce omnibus patet Galilaeam eo tempore pace et tranquillitate minime gavisam esse, sed incolas a diversorum stetisse partibus, hos Romanis, illos suis ducibus, multos adeo nullis omnino paruisse. Plurimi tamen eorum Agrippae regis aut Romanorum imperio sese subtrahere conabantur, et quamvis adhuc fidem eorum servare simularent, revera tamen seditio ubivis mirum in modum incrementa capiebat. Provincia ergo, quae Josepho demandata erat una erat ex difficillimis, modo cogitemus, quid ei agendum esset. — Eo enim res erant perducendae ut qui jam arma cepissent, deponerent, ut decepti ita Romani putarent eum a suis stare partibus. Contra etiam urbes erant muniendae, arma paranda, exercitum colligendum, Romanis aut rege Agrippa nil tale suspicantibus.

Quamvis ergo hostili animo contra Romanos ageret amicos tamen eos servare debebat; singulasque illas partes de quibus locuti sumus, conjungere studebat.

(1) De hisce latronibus cf. Bell. Jud. II. 14. §. 1. Ant. XX. 8. in fine, etc.

§. 4.

§. 4.

Flavius Josephus Gallilaeae praefectus.

Cum ergo talis esset conditio Gallilaeae, talisque ea provincia, quam Josephus susceperat, a Synedrio Hierosolymitano praefectus constitutus, in regionem suam abiit anno aetatis tricesimo, p. C. n. vero LXVII^to^.

Primum venit Sepphorin, unde, postquam incolas, in magna versantes sollicitudine, uti supra vidimus, placaverat, et, quantum ejus fieri potuit, metu liberaverat, ad vicum quendam profectus est, cui nomen Betmai, quatuor stadia ab urbe Tiberiade distantem; quo cum pervenisset ad se Senatum Tiberiadis arcessivit, ut cum eo adventus sui causam et finem communicaret eumque eo perduceret ut domus quaedam, ab Herode Tetrarcha exstructa, funditus everteretur, quia multae in ea erant imagines animaliumque figurae, legibus et institutis Judaicis prorsus vetitae. Multis quidem verbis Capellus id aliique e primariis impedire conati sunt, imo vehementer illud improbaverunt; tandem vero ita iis persuasit Josephus ut amplius obsequium ei denegare nollent pedibusque irent in ejus sententiam: quo facto Jesus, Sapphiae filius, (de quo jam diximus §. superiori) quem spes tenebat magnam inde pecuniae

niae vim posse rapi, aedificium diruit, incendioque delevit; deinde omnes Graecos, qui in urbe habitabant, interfecit. Quo audito Josephus, qui jam in eo erat ut ad aliam Galilaeae partem proficisceretur, Tiberiaden reversus est, omniaque, quoad posset, e manibus diripientium recuperavit; Capello autem decemque aliis viris primariis custodiendam urbem tradidit. Rebus ita compositis ad urbem Gischalam profectus est.

Vidimus Gischalam a populis vicinis devastatam fuisse, Johannem deinde quendam urbem istam instauravisse (1). Fuit autem iste Johannes, specie quidem amicus Romanorum, sed re vera homo novarum rerum cupidus, principatumque affectabat. Rogavit Josephum, ut sibi potestatem daret exportandi frumentum Caesaris, et pecunia inde accepta utendi ad urbem muris cingendam; re vera autem hancce pecuniam ad se trahere studebat ut ita suam auctoritatem augeret; quod patet ex iis quae dein fecit. Josephus quum intelligeret, quodnam ei animo sederet consilium, recusavit ei tribuere istam potestatem, cum eam pecuniam in usum aut Romanorum aut Hierosolymitanorum servare vellet; sed ejus collegae, a Johanne corrupti, ei pecuniam eam permiserunt, quare Josephus rem urgere nolens, amplius non restitit. — Dein alio dolo usus est Johannes ut divi-

(1) Cf. C. I. §. 3.

divitias sibi cumularet. Incolis nempe Caesareae Philippi deerat oleum purum, quia illud antea a Judaeis emebant, sed jam pro magna pecunia a Syriis accipere debebant; quod cum Johannes iis e Gischala praebere vellet, debuit illud Josephus ei permittere, metuens odium populi. — Cum autem potestatem a Synedrio accepisset retinendi vel demittendi collegas, eos jam Hierosolymam remisit, quoniam intelligebat eos magis sibi obesse quam prodesse (1).

Jam omnes vires intendit ut pararentur arma, urbesque munitionibus firmarentur. Cum autem latrones ubique regionem devastarent et persuasum ipsi esset cogi nequaquam eos posse ad id ut arma deponerent, pacem ab iis redemit, quia nihil ei optabilius videbatur quam ut Galilaea tranquillitate frueretur, incolaeque a partium studiis abstinerent. Hanc ob rem etiam septuaginta e viris principibus et primariis elegit, qui de omnibus rebus majoris momenti cum eo consilia inirent, ut et septem alios qui in rebus minoris momenti consilia darent; hi autem, arctiori amicitiae vinculo ipsi conjuncti, mox eum summo amore et benevolentia prosecuti sunt.

Johannes autem, qui illud unice studebat, ut summum imperium principatumque Gamalae acci-

pe-

(1) Cf. de hisce Jos, Vit. §. 12, 13. Bell. Jud. II. 21. §. 1, 2.

peret et in regione vicina, crescentem potestatem resque feliciter gestas, Josepho invidebat et secum volvebat quo modo ei noceret. Metuens autem sibi ab ejus virtute et prudentia, dolo uti optimum ei videbatur. Quare, cum Tiberiade seditionem movere vellet, nec tamen eo sine praetextu proficisci auderet, ad Josephum litteras misit, obsecrans, ut sibi concederetur calidis illic uti aquis ad valetudinem curandam; quod ille, nil mali suspicatus, ei non denegavit. — Cum autem Tiberiade multae essent factiones, et incolae novarum rerum studiosi seditionibus semper gauderent, Johannes facile multos sibi conciliavit, et a fide Josepho debita abduxit; inter quos praecipui fuerunt Justus ille, de quo vidimus (1), ejusque pater Pistus, qui statim Johanni sese adjunxerunt. At Silus, qui, Josepho absente, ab eo praefectus urbis constitutus erat, haec omnia ipsi nuntiavit; quo audito statim Josephus, cum CC militibus, Tiberiaden profectus est, praemisso nuntio, qui eum advenire nuntiaret. — Perturbati incolae, cumque iis Johannes, qui tamen mox recessit, ei obviam iverunt. Josephus autem, dimissis omnibus qui eum circumdabant praeter unum Jacobum et decem armatos, populum Tiberiensem allocutus est e sublimiori quodam loco, additis adhortationibus, ne, quod jam fecerant, in post-

(1) Cf. §. 3.

posterum iterum deficerent, neque audirent malos seditionum auctores.

Dum adhuc loquebatur aliquis e suis ei suasit ut descenderet et aufugeret, quia miserat Johannes milites qui eum occiderent. Jamque appropinquabant, quando Josephus, juvante Jacobo, ocius e septo desiluit, et ab Herode quodam cive Tiberiensi sublevatus ab eoque deductus ad lacum, conscensa nave, e manibus hostium evasit (1).

Profectus ita est Taricheas, cujus urbis incolae, hisce auditis, casum Josephi adeo indignati sunt, ut, armis correptis, eum obsecrarent, ut ipsos adversus Tiberienses duceret. Interea facinus illud per omnem Galilaeam divulgabatur. Conveniebant ex Galilaea multi undique, ut duce Josepho Tiberiaden funditus delerent. Tanta erga eum studia fuerunt Galilaeorum; noluit autem ipse bello civili causam praebere, quamobrem eorum animos sedare conatus est, quod et ei prospere successit.

Johannes autem, cum insidiae sperato successu caruissent, Gischalam petiit, et inde epistolas Josepho misit, quibus excusabat quae acciderant, quippe quae praeter suam voluntatem locum habuissent, eumque rogavit ut ne crederet seditionum suspicionibus.

Josephus autem Tarichaeis relictis profectus est Sep-

(1) Cf. in Vit. §. 16, 17, 18. Bell. Jud. II. 21. §. 6.

Sepphorin, cujus urbis incolae, cum statuissent in fide Romanis data manere, ejus adventum metuebant et hanc ob rem conati sunt impedire quominus eo perveniret. Jesu igitur latronum cuidam principi magnam pecuniae vim pollicebantur si contra Josephum bellum movere vellet. Hicce, mercede accepta, advenit, cum Josephus jam in urbe esset, et ab aliquo ex militibus Jesu qui ad eum transfugerat audivisset, quid ille moliretur. Josephus in auxilium sibi adsciscebat multos armatos jubebatque ut aditus urbis omnes bene custodirentur, et portarum praefectis in mandatis dedit, ut solum Jesum, cum adveniret et primos ex ejus comitibus intermitterent, caeteros vero excluderent. Haec omnia uti jussa, ita facta sunt; Jesus captus est, sed magna erga eum fuit Josephi benignitas, namque non modo ei vitam servavit sed et libertatem reddidit, postquam hic promiserat se fidem Josepho datam servaturum (1).

Jam vero alia, eaque majora impedimenta eum interpellaverunt in exsequendo Synedrii Hierosolymitani mandato. Hucusque enim discordiae tantum intestinae eum, quamvis satis vehementes, impediverant, jam autem accedebat metus ab armis Romanorum regisque Agrippae. Rex copias misit, quae duce Aequicolo Modio castellum Gama-

(1) Cf. in vit. §. 19—23. Bell. Jud. II. 21. §. 7.

mala expugnarent. Cum autem essent istae copiae exiguo tantum numero neque sufficerent ad castellum cingendum, vias quae ad Gamala ducebant occupavit; interea Aebutius alius dux, noctu venit in vicum Simoniada, ubi tunc Josephus morabatur, quique sexaginta stadia a castello distabat. Proelium in hocce vico Aebutium inter et Josephum commissum fuit, in quo hicce tam prudentia quam rei militaris peritia inclaruit. Dux autem hostium, centum secum habens equites ducentosque circiter pedites et insuper nonnullos ex incolis civitatis Gabae, cum id sedulo egerit ut Josephum cum suis ad pugnam in planitie conserendam eliceret, ubi majorem ex equitatu utilitatem percipere posset, decreverat tamen in vico cum hostibus decernere.

Ibi igitur pugna conserta Aebutius quidem aliquantisper strenue restitit, mox tamen cum intellexisset copias equestres hic loci nullius usus esse, re infecta, Gabam se recepit. Josephus vero eum persecutus est, magnamque frumenti copiam coacervatam in gratiam reginae Berenices, ex urbe Besara, quae non procul a Ptolemaide distabat, in Galilaeam transtulit. Dein iterum Aebutium ad proelium conserendum provocavit, quod cum ille recusavisset, contra Neapolitanum, ducem etiam hostium, qui prope Tiberiaden castra habebat, itinere deflexo profectus est, quo fugato, jam denique

que iterum in eo erat ut Galilaeae rebus domesticis operam navare posset (1).

§. 5.

Continuatio.

Paulo post hanc victoriam Josephus denuo a novarum rerum fautoribus iisdemque civibus, passus est, et quidem primo ab Johanne isto, qui semper ei invidens, nunc in primis ob res feliciter ab Josepho peractas, ob benevolentiam qua eum subditi prosequebantur, et ob terrorem quem hostibus incutiebat, ei nocere conabatur. Quod jam Tiberiade facere inceperat, quamvis hoc ei haud prospere successerit, id iterum tentavit, nempe ubique omni modo odium in Josephum suscitare studuit. Tiberienses, quamvis, uti vidimus, ad defectionem eos excitasset, Josepho favebant. Sepphoritae, qui Romanos dominos agnoscebant, neutrum in magno pretio habebant (2). Sed Gabarenos sibi devinctos habebat Johannes; namque Simon, qui fuit inter civitatis primarios et Johanni familiaris iis hoc suaserat. Patet ergo Josephum ubique suos habuisse inimicos et hostes, quam-

(1) Cf. in vit. §. 24. — De Modio Aequicolo, Jos. Vit. §. 11. 36.

(2) Cf. §. 3.

quamvis non palam id profiterentur, sed clam et quasi nocte tenebrisque obvoluti res suas agerent. Horum autem caterva insigne incrementum accepit ob rationem quam explicare hic loci animus est.

Juvenes nonnulli Dabaritteni uxorem Ptolemaei cujusdam procuratoris regii, iter facientem spoliaverant praedamque Taricheas, ubi tunc morabatur Josephus, ei attulerant, sperantes se ab eo laudem et praemium reportaturos. Omnia vero Josephus sibi reservavit, nihilque iis dedit, causam afferens se eam praedam servaturum ut exinde Hierosolymorum muri restituerentur, quoniam nefas erat Judaeis spoliare, ne ipsos quidem hostes. Juvenes autem isti illud aegre tulerunt et ubique in villas et vicos Tiberiadi adjacentes abierunt et clamaverunt Josephum prodere Judaeos, regionem autem velle Romanis tradere, quoniam reddiderat hostibus praedam, qua se velle uti ad muros Hierosolymorum restaurandos causatus erat (1).

Taricheis, ubi tunc erat Josephus, ejus satellites corrumpebantur, ut eum proderent, noctique desererent, seditiosis autem portas aperirent, imo Jesus iste, filius Sapphiae, e Tiberiade advenit et populum adhortatus et obtestatus ut proditorem istum Josephum occiderent. Tali modo exacerbati

(1) Cf. in vit. §. 25, 26. Bell. Jud. II. 21. §. 3.

tis populi animis, Jesus cum militibus domum Josephi properavit ut eum interficeret. Illius dormientis domus a militibus seditiosis circumdabatur et sine dubio ab iis Josephus occisus fuisset, ni Simon, cui commissa erat ejus custodia corporis, e somno eum excitasset, ita ut effugere posset. Aufugiebat autem veste nigra indutus, appensoque gladio, alia via ad populum, humique prostratus, lacrymisque effusis precatus est ut vitae parcerent; silentio facto, quia, uti fit, populus ad misericordiam proclivis esse solet, declaravit, „ se velle mori, si mortem meruisset, ante tamen aures sibi praebendas, in animo sibi fuisse muros Taricheis condere ex ista pecunia." Quo audito Taricheenses eum adhortati sunt ut esset bono animo et gratias ei egerunt; nam prudentia Josephi fecerat ut cogitarent se frustratos esse et Josephum prospicere eorum saluti, quia praedam illis adservaverat. At Jesus cum Tiberiensibus aliique iracundi eo rem perduxerunt ut discordia orta sit; tandem vero, postquam Josephus promiserat se muris urbem aucturum esse, omnes abierunt. — Seditionis autem auctores timentes, ne poenas ob ea quae fecerant luerent, iterum ad Josephi domum venerunt petiveruntque ut statim iis traderetur pecunia ad moenia aedificanda, additis minis, ni acciperent, se domum incendio deleturos. Josephus calliditate iterum usus est; aditus enim jussit claudi postulavitque ut ad

se

se aliquos mitterent qui pecuniam acciperent. Audacissimo ex iis qni intromissi erant, tunc manus abscidebatur, colloqne ejus appendebatur, et ita remittebatur ad socios, qui, cum eum vidissent tali modo mutilatum, metu percussi, aufugerunt (1).

Alia seditio paulo post Taricheis locum habuit (2). Confugerant enim ad Josephum duo viri principes e subditis regis Agrippae, equos, arma et pecuniam afferentes secum. Populus, quia non erant Judaei, eos jam voluerat circumcidi, si in urbe vellent manere. Josephus vero id prohibuerat significando unumquemque oportere ex intima animi convictione Deum colere, neque cogi posse aliquem ad id: jam autem extiterunt qui populum incitarent, affirmando, principes illos viros esse veneficos regionisque proditores. Josephus iterum conatus est populum placare, sed frustra; namque armati nonnulli domum peregrinorum irruperunt, ita ut sine dubio interfecti essent, nisi Josephus eos clam dimisisset et in naviculo quodam ad confinia Hippenorum trajecisset.

Postquam hae seditiones Taricheis quodammodo erant sedatae, Tiberienses iterum tumultis exciere incepernnt, et scripserunt regi Agrippae ut mitteret copias; in animo enim iis erat ad eum transire.

(1) Cf. in vit. §. 27—30. Bell. Jud. II. 21. §. 3, 4, 5.
(2) Cf. in vit. §. 28. 31.

re. Josephus tunc forte ibi aderat, et ut saltem esset aliqua causa seditionis, eum adhortati sunt ut etiam muris urbem cingeret, ut antea Taricheas, et uti pollicitus erat. Statim autem id ille annuit et post triduum Taricheas revertit. Compectis autem nonnullis equitibus Romanis, iter facientibus, factum est ut Tiberienses, putantes esse exercitum regis Agrippae, palam profiterentur se decrevisse a Josepho deficere. Imo nonnulli id etiam clamaverunt Taricheis, cum Josephus milites et satellites domum quemque suam misisset, Sabathi instantis causa. Cum igitur milites ei non essent, dolo denuo usus est. Cum septem enim militibus, qui ei restabant, et nonnullis amicis navicula quot potuit, collegit et sic Tiberiada navigavit. Urbis incolae existimantes advenire magnam classem, metu percussi sunt, et cum nullum a rege Agrippa accepissent auxilium, armis projectis, obviam venerunt Josepho, qui suos jusserat paulo remotius a terra anchoras jacere, et oraverunt ut sibi veniam daret. Hicce autem eorum dementiam perfidiamque increpavit, et decem e primariis tanquam obsides Taricheas misit, quo facto ipse cito eodem reversus est, ibique etiam seditionis auctores in vincula conjecit; neminem autem ultimo supplicio affecit; Clitum tantum, scelestissimum hominem, rogante populo, jussit ut sibi ipse sinistram praecideret, nisi vellet ambas manus amittere. Ea enim mira

erat Pharisaeorum lenitas ut minime eum, qui ex eadem erat tribu, morte punirent, etiamsi esset infestissimus; cujus opinionis fautorem se hoc loco ostendit Josephus. Ceteros captivos humaniter tractavit, imo cum Pisto, ejusque filio Justo (1) convivium iniit; atque inter epulandum eos benigne allocutus est, imo dein e carcere remisit, iisque libertatem reddidit (2).

Ne igitur miremur Tiberienses, cum audivissent quonam stratagemate adversus eos usus esset, admiratione ducti ejus prudentiam et ingenii acumen omni modo laudavisse.

Interea autem Gamala castellum, quod hucusque a Philippo Romanis servatum erat, ab iis descivit. Varo enim mortuo a quo tanta mala passus erat Philippus (3), ad ejus successorem Modium Aequicolum literas misit, quibus continebantur quaecunque ei acciderant. Rex, hisce literis per Modium acceptis, certior factus de Philippi incolumitate, eum arcessi jussit, gloriaque eum et honore affecit. Philippo absente seditio Gamalae orta est, Josepho quodam, Medicartiae filio, duce, in gratiam Josephi nostri, quo factum est ut castellum in suam potestatem perveniret. Gaulonitis regio et nonnullae aliae civitates in Galilaea hisce se adjunxerunt, opera autem et diligen-

(1) Cf. §. 3

(2) Cf. in vit. §. 32—35. Bell. Jud. II. 21. §. 8. sqq.

(3) C. §. 3.

ligentia Josephi, muris et munimentis firmata sunt loca sequentia. In Galilaea superiore Jamnia, Meroth, Achabare: in Galilaea inferiore Tarichea, Tiberias, Sepphoris; porro Arbelorum spelunca, Bersobe, Selamis, Jotapat, Cappharecho, Sigo, Japha, et mons Tabor (1).

§. 6.

Continuatio.

Josephus ergo hisce prosperis successibus abnnde ostendit optime se convenire provinciae, quae ipsi demandata erat; uti autem vulgo fit, nulli sunt homines excellentiores, quibus non invidetur, quod et Josephus expertus est. Multa jam attulimus quibus hoc probari potest; vario enim modo eum invidia oppressum contemplati sumus; plura hac de re nos docebunt sequentia.

Johannes ille, Levi filius, de quo jam saepius diximus, quique interea Gischalis moenia aedificaverat, cum aliis id sedulo studebat ut quocunque modo Josephum perderet, ejusque imperium sibi conciliaret. Primo ergo misit Simonem fratrem et Jonathanem, Susennae filium cum nonnullis militibus Hierosolymam ad Simonem, Gama-

(1) Cf. in vit. §. 36, 37.

malielis filium, qui eum obsecrarent, ut suaderet civibus oblatum Josepho imperium in Johannem conferre. Simon ille, vir ceteroquin illustri loco natus et doctus adeo, amicus erat Johannis Josephoque infensus; lubenter ergo ei satisfecit et Annano, Jesuique Gamalae filio aliisque suadebat ut Josephum e Galilaeae praefectura revocarent. Annanus vero aliique contendebant id difficillimum fore ob gratiam qua Josephus apud populum fruebatur, quam ob rem consensum dare recusarunt.

Simon, cum haec res ei male cederet, aliam viam ingressus est. Primo Annanum cum suis multis muneribus magnaque pecuniae vi corrupit; dein, hisce consensum amplius non denegantibus, ad Galilaeam missi sunt quatuor viri, duo Pharisaei docti Jonathas et Ananias, et duo sacerdotes Jozaras et Simon, qui omni modo Galilaeorum animos a Josepho abalienarent, ipsumque vel occiderent vel Hierosolyma captivum et viventem adeo secum agerent. Porro scripserunt Johanni ut ad bellum adversus Josephum sese accingeret; quin et Sepphoritis et Gabarenis Tiberiensibusque injunxerunt, ut Johanni auxilia mitterent (1). — Pater interea Josephi, qui ex amico haec omnia audierat, filio ea per epistolas nuntiavit, eum obsecrans

(1) Cf. Jos. in vit. §. 38—40. Bell. Jud. II. 21. §. 7.

orans ut in domum paternam rediret, se enim desiderio teneri semel adhuc videndi filii (1).

Hisce precibus paternis statim obediendum esse putavit pius filius, aegre ferens civium ingrati animi testificationem; amici autem et milites lacrymantes eum obtestabantur ne eos desereret; imo undique ex Galilaea advenerunt multi cum uxoribus et liberis precantes ut maneret. Quibus precibus Josephus se flecti ad misericordiam passus est et apud Galilaeos mansit; collectoque ex iis exercitu quinque millium hominum, cum insuper tria millia militum ei essent et octoginta equites, profectus est ad vicem Chabolo in confiniis Ptolemaidis, simulans sibi bellum esse gerendum contra Placidum, qui missus erat a Cestio Gallo ut incenderet Galilaeorum vicos (2).

Sine dubio difficillima tunc erat conditio Josephi, namque etsi jam multos haberet inimicos inter incolas Galilaeae; et Romani cum rege Agrippa ejus essent hostes ad internecionem, accedebat ipsius Hierosolymae, patriae ergo suae, odium; missus enim erat Jonathas cum suis cui commissum ut quovis modo eum perderet. Hi autem, quos comitabatur manus sexcentorum militum, duce Jesu quodam, et nonnullorum aliorum armato-

(1) Cff. de patre Josephi, quae diximus C. I. §. 1. et ea quae dicenda erunt infra C. II. §. 2.

(2) Cf, Jos. in vit. §. 41—44.

torum, ubi advenerant, non ilico hostili animo aperte eum sunt aggressi, verum insidias ei paraverunt. Scribunt enim epistolam perquam amicam, qua declarant se venisse ut litem, quam cum Johanne haberet, in hujus detrimentum componerent, et praeterea huncce cogerent ad obedientiam: antea tamen cum Josepho deliberandum esse hac de re; quare eum invitant ut ad se veniat cum exiguo comitatu, quia vicus, ubi morabantur propter angustum ambitum multos milites excipere non poterat. Litteras hasce ad Josephum perferendas dant equiti cuidam, qui vino sepultus Jonathae et collegarum consilia insidiasque prodit. In talibus angustiis (nempe, si ad legatos cum militibus veniebat, dubium non erat quin ab iis prehenderetur, sin vero sine militibus, eum tanquam hostem condemnare poterant) inimicis par pari referre optimum ei videbatur. Respondit igitur comiter eadem ratione, se laetari eos in Galilaeam venisse, quia jam sibi liceret in patriam reverti: se statim quidem ad eos venire velle, nisi motus Placidi observaret, et hanc ob causam Chabolo, ubi tunc erat, relinquere non audere, illos invitans ut ad se venirent. Hanc epistolam dedit militi qui legatorum litteras attulerat, ut eam Jonathae perferret; cumque eo misit triginta Galilaeorum spectatissimos, qui legatos reverenter quidem et cum observantia salutarent, praeterea vero nil dicerent, sed omnia diligenter observarent.

rent. Cum itaque primum illud tentamen prospere non cessisset iterum legati Josepho scribunt, eum adhortantes ut tertio abhinc die ad se veniret absque militibus in oppidum Gabaroth; quibus literis scriptis traditisque Galilaeis a Josepho missis, iter legati faciunt per Galilaeam, ut incolarum animos tentarent, sed ubique eos faventes Josepho invenerunt. Sic, cum Japham, vicum satis magnum, venirent, obviam iis iverunt viri cum uxoribus et liberis, et cum clamore eos jusserunt ut discederent neque iis bonum praefectum inviderent. Imo ubique, quo venirent, eodem animo ferebantur incolae. — Josephus interea Jotapatam profectus est cum duobus millibus militum, indeque respondit legatis, se quidem velle ad eos venire quocunque demum loco essent, minime vero in Gabaroth, aut Gischalam (ibi enim major legatorum et Johannis erat vis) (1).

Legati autem qui tunc erant in Gabaroth apud Johannem in omnia loca et urbes in Galilaea miserunt epistolas, quibus omnes incolae non faventes Josepho, contra eum tanquam contra hostem excitabantur. Ille autem, cum haec comperisset ex Sacchaeo quodam transfugo, ducentos milites misit, qui omnes vias et exitus e Gabaris in Galilaeam custodirent, omnesque qui transire vellent comprehensos ad eum ducerent; praeterea sex-

(1) Cf. Jos. in vita, §. 44. sqq.

sexcentos milites misit in viam quae Hierosolymam ducebat, qui eadem agerent. Quo facto Galilaeos ad arma vocavit eosque jussit ut crastino die armatos prope vicum Gabaroth venirent, ubi tunc etiam erat Jonathas cum militibus; et sane pulcrum fuit spectaculum, cum die sequenti multi jam milites adessent, qui, cum ad eos Josephus venisset, magno cum clamore et applausu eum receperunt, appellantes eum omnium hominum beneficentissimum et regionis propugnaculum. Dedit iis consilium ut leniter res suas agerent, quia absque caede tumultum componere in animo habebat. — Illi autem qui a Jonatha cum litteris in omnes partes Galilaeae missi erant eodem die a viarum custodibus prehendebantur, epistolaeque Josepho mittebantur (1).

Jonathas ejusque collegae, cum audivissent adventare Josephum, cum manu militum et Johanne se receperunt in domum Jesu, quae erat magna turris, arci simillima. Ibi exspectabant Josephum quem putabant venire ad ipsos salutandos; militibus autem jubebatur ut eum solum ingredi sinerent; sic enim putabant facillime eum posse prehendi. Verum spes eos fefellit, namque Josephus, qui insidias praeviderat, in diversorium se recepit, simulans se dormitum ire. Nuntio hac de re accepto, Jonathas et collegae milites conati sunt

(1) Cf. Jos. in vita, §. 46, 47.

sunt excitare contra Josephum, ducem, at frustra: omnia enim quae iis a legatis promittebantur recusabant, imo cum viderent Josephum advenire, iterum eum cum plausu receperunt; postquam autem Josephus ad legatos verba fecerat, et testes advocaverat omnes Galilaeos qui adstabant se bene administravisse provinciam sibi creditam, hi omnes testificati sunt idem, eumque iterum beneficentissimum et regionis propugnaculum vocarunt. Postquam autem Josephus litteras quas interceperant custodes, praelegerat, plenas eas conviciis, omnes milites Jonathani ejusque collegis vehementer irati sunt, inque eos impetum fecerunt animo eos interficiendi, quod consilium sine dubio perfecissent, nisi furentes eos Josephus cohibuisset; dein cum multitudinis animi minime mitigarentur, unoque impetu omnes in domum ferrentur, in qua Jonathas ejusque collegae morabantur, ad dolum denuo recurrit; namque in equum insiliens, jussit milites ipsum sequi ad Saganam vicum. Quo facto caedem et pugnam cives inter prohibuit (1). Jam misit Josephus legatos numero centum Hierosolyma qui eo flecterent incolarum animos ut juberent, eum in Galilaea manere, Jonathanem vero et collegas inde discedere. Postquam operam dederat ut legati isti salvi eo pervenirent, Saganam reliquit, et Japham profectus

(1) Cf. Jos. in vita §. 48—51.

tus est: ubi cum esset, Silas, qui Tiberiade erat, ei misit literas, quibus scripsit eo venisse Jonathanem cum collegis, et hanc ob rem ejus praesentia in hac urbe omnino opus esse. Continuo ergo Josephus Tiberiaden profectus est, et a legatis comiter salutatus est; simulabant enim se laetari et beatum eum praedicabant, quod tam strenue se gessisset in rebus Galilaeae administrandis; eum tamen rogabant ut in alium locum proficisceretur, quia in crastinum diem Sabbathum incidebat, et tunc facile seditio, illo praesente, oriri posset. Josephus ergo Taricheas se contulit, nihil mali suspicatus, relictis tamen nonnullis, qui omnia nuntiarent, quae locum haberent. Die sequenti Tiberiade omnes congregati sunt in Proseucham, ubi Jonathas exposuit, opus esse civitati meliore duce; Justus vero et Jesus calumnias Josepho injiciebant, ejus abrogationem cupientes, et certe seditio orta esset, nisi tempus id vetuisset. Die sequenti cum iterum congregati essent ad seditionem contra Josephum movendam, is, qui omnia audiverat a Sila, subito ibi conspiciebatur. Legati autem cito aliquid excogitarunt, quo eum ab urbe possent removere et causati sunt, Romanos milites visos esse in urbis confiniis, ita ut Josephi esset contra eos cum copiis exire. Egressus est Josephus, sed cum ad locum pervenisset indicatum, ibi ne vestigium quidem hostium erat; continuo igitur reversus in urbem, ibi

Se-

senatum populumque magno numero congregatos invenit; Jonathan autem et collegae in eo occupati erant ut accusationem contra eum instituerent; cum autem eum reversum viderent, epistolas fictas protulerunt, quibus Galilaei auxilium rogabant contra Romanos, ita ut Tiberienses clamarent Josephum oportere statim abire, ut popularibus auxilium ferret. Hic autem legatis, qui talibus fallaciis fraudibusque utebantur, par pari retulit, dicendo non sufficere unum ducem, quia exercitus dividendus erat in quinque partes, ita ut quatuor illi legati quisque praeessent parti, ipse vero etiam partem duceret. — Populo haec propositio placuit, sed Ananias, unus ex quatuor legatis, auctor civibus fuit ut sequenti die omnes in templum venirent depositis armis, ut sacrificium Deo offerrent et felicem hujus belli eventum deprecarentur. Quo facto legati Johanni, qui Gischalae erat, scribunt ut die sequenti cum copiis veniret. Josephus autem quum crastino die in templum venisset, arma sub vestibus occulta tulit, comitabantur autem eum duo ex amicis, viri fortissimi, qui etiam arma habebant. Jesus ipse portae Proseuchae adstetit, et neminem introire passus est nisi Josephum. Precibus absolutis, Jesus eum allocutus est rogavitque ubi praeda esset quam Josephus ex aedificio regis destructo acceperat (1).

Res-

(1) Cf. cap. 4.

Respondit Josephus scire illud oportere L. Capellum et socios, quibus eam servandam dederat. Multa adhuc rogavit Jesus, quia terere tempus studebat dum Johannes cum copiis advenisset; populus autem ipse jam sensim sensimque ad seditionem excitabatur, non contra Josephum, verum contra legatos, quos dicebant eum injustissime tractare. Quam ob causam hi conati sunt multitudinem congregatam amovere; cum autem populus clamaret numquam se Josephum solum apud eos relicturum esse, advenit aliquis Johannem adventare nuntians; quare Jonathas, amici persona deposita, Josephum accusavit tyrannidis eumque morte dignum esse affirmavit, cumque illud diceret nonnulli manus jam Josepho injiciebant, is autem stricto gladio, a populo adjutus, effugit (1).

Josephus periculo ereptus Taricheas se confert et incolis ibi Tiberiensium enarrat injurias, qui ita irascuntur ut contra Tiberienses proficisci vellent, sed Josephus eorum iracundiam sedavit eosque exspectare jussit, donec legati quos Hierosolyma miserat, rediissent. Hi paucis diebus post reversi nuntiabant populum vehementer iratum fuisse Annano et Simoni Gamalielis filio, et horum mandatum revocavisse; Josephus haecce in vico Arbela Gallilaeis enarravit et literas misit Jonathae ejus-

(1) Cf. Jos. in vita §. 52—58.

ejusque collegis, quibus Hierosolymitani eos praecipiebant, quam occissime domum redire. Hi vero, hisce epistolis acceptis, turbati senatores Tiberiensium primoresque Gabarenorum consulerunt de eo quid agendum esset. Decreverunt duos legatos Hierosolyma mittere, qui ibi Josephum accusarent; interea ipsi servarent quorum hucusque potiti essent. Tiberias autem et Gischala, quo Johannes reversus erat, ab iis communiuntur, quod cum Josephus audivisset, continuo vias, quae Hierosolyma ducebant, occupavit; ita ut Jonathas et Ananias, qui Hierosolyma missi erant, cum ad vicum Dabaritta pervenissent, a Josephi militibus capti sint. Biduo posthac Josephus nuntium misit ad Tiberienses qui eos hortaretur ut arma deponerent. Hi vero minaciter responderunt, putantes legatos quos miserant Jonathan et Ananian jam Hierosolyma venisse. Josephus qui nolebat belli civilis esse auctor (quod semper, quamdiu in Galilaea fuerat, ostendit) iterum dolo usus est. Erant adhuc duo ex legatis Tiberiade, Simon et Joazar, quos captivos abducere studebat, quia non sine jure putabat, hisce remotis, urbem ad obediendum procliviorem futuram. Multos ergo milites in confinia montana misit, ipse vero ad urbem cum nonnullis appropinquavit, ut Tiberienses adlectaret, qui tamen non venerunt, sed tantum conviciis eum petiverunt. Misit Josephus nuntium ad legatos, qui

eos

eos ad colloquium extra urbem invitaret; velle enim se cum illis foedus inire et Galilaeae praefecturam dividere. Simon advenit, sed Joazar, insidias suspicatus, domi mansit. Josephus Simonem, cum venisset, benigne comiterque salutavit, cum eo collocutus est, eumque sensim sensimque ab urbe abduxit, ita ut milites, qui in locis montanis erant absconditi, eum prehendere possent. Eodem fere tempore Josephus in urbem impetum fecit et quamvis incolae sese fortiter defenderent, urbs tamen ab eo capta est: urbi autem pepercit, imo Simonem benigne tractavit, sed quotquot defectionis auctores erant in vincula conjecit et Jotapatam misit. Quatuor legatos, namque Joazarum etiam ceperat, cum quingentis militibus Hierosolyma misit et Tiberiensibus bona, quibus spoliati erant, restituit (1).

§. 7.

Josephus Galilaeam defendit contra Agrippam.

Jam ubique hostes domesticos Josephus devicerat, praeter unum Johannem, qui semper insidias ei struxerat et nunc etiam Gischalae pergebat munitionibus sese firmare. Quamvis Galilaei voluerint ut Josephus eum aggrederetur, tandemque de sedi-

(1) Cf. Jos. in vita §. 59—64.

seditionum isto auctore poenas sumeret, ille id noluit, quia, uti semper fecerat, sine caede tumultus componere studebat. Dolo ergo denuo usus est. Edictum proposuit, quo fidem dextramque se illis porrigere dicebat, qui Johanni se adjunxerant, dummodo recipiscerent; quo factum est ut quatuor hominum millia a Johanne deficerent ad Josephum, ita ut ab eo nihil amplius metuendum esset.

Quamquam sic hostes domestici essent devicti, tamen quiete et laeta pace non diu regio infelix gavisa est, quin incolae semper timebant Romanos, et urbes primariae interitum veluti ante oculos habebant, quamdiu Judaeis essent subjectae; nam, Romanis advenientibus, certe illae statim ab hisce delerentur. Semper ergo adhuc seditiones majoris minorisve momenti contra Josephum flagrabant. Sic Sepphoritae ad Cestium Gallum, Lyriae praesidem, miserunt legatos qui auxilium contra Josephum peterent. Cum autem Cestius non statim veniret, Josephus, hisce auditis, contra urbem profectus est, eamque vi expugnavit, milites autem qui summo odio habebant incolas, omnia diripuerunt. Josephus, qui nullo modo id prohibere potuit, rumorem spargit Romanos in alteram urbis partem advenisse, ita ut milites omnes urbem quam citissime relicti sint. Tiberias, quamvis tanta gravia perpessa esset, tantaque bona Josepho deberet, tamen quieta manere noluit.

luit. Urbis senatus enim scripsit Agrippae invitavitque eum ut veniret, urbemque sub imperio suo redigeret; rex consensum dedit litteris hac de re Tiberiensibus scriptis. Josephi vero milites has litteras interceperunt, quibus lectis, quam maxime irati sunt, et statim contra urbem proficisci voluerunt, ut eam, uti antea Sepphorin, delerent. Josephus autem, qui urbi parcere volebat, rursus dolo usus est ad milites placandos; nuntioque qui Agrippae litteras attulerat, libertatem reddidit. Interea temporis acerrimum hostem amisit, Justum nempe, de quo saepius nobis dicendum erat, quique Tiberiade et vero aliis locis seditiones movit quam plurimas, jam vero metuens ne poenas criminum lueret tandem, ad regem Agrippam transiit (1).

Copiae autem Cestii Galli, quas Sepphoritae rogaverant, tandem in urbem venerunt. Josephus statim contra eos profectus est, jamque majorem urbis partem ceperat, quando propter locorum ignorantiam retrocedere debuit, et aggressae eum sunt copiae regis in planitie. Advenerunt etiam aliae regis copiae, duce Sylla, qui prope Juliadem castra posuerat et omni commeatu, quem a Galilaeis accipere poterant, incolas excludit. Contra huncce copias misit Josephus, duce Jeremia; ipse vero etiam cum aliis militibus die sequenti ad-

(1) Cf. Jos. in vita §. 66.

advenit, et strategemate quodam Syllam jam vicerat, quum ipse, equi lapsu vulneratus, discedere e pugna deberet. Inde hostibus animus additus, et certo maximam victoriam reportassent, nisi Josephus jussisset urbem Juliadem ab alia parte aggredi, quo facto milites metu percussi, fugati sunt.

Explicuimus quomodo Josephus, quamdiu in Galilaea fuit, seditiones multas a Johanne aliisque excitatas sedaverit, impedimenta permulta superaverit et contra hostes domesticos aliosque feliciter pugnaverit. Et quamvis fere semper harum rerum cura occuparetur molestiaque iis saepissime adficeretur, brevi tamen tempore res sibi creditas ita administravit ut Galilaea contra hostes externos optime esset firmata. Uti enim supra exposuimus, plurima loca muris firmaverat (1), porro exercitum satis magnum collegerat eumque, secundum morem Romanorum, in partes diviserat variisque locis constituerat. Ex numero 200,000 virorum, qui arma ferre possent, partem ad rem militarem destinaverat, partem ad agriculturam exercendam resque domesticas administrandas. Porro amicitia et benevolentia omnium fere incolarum fruebatur, et milites eum tanquam patrem amabant et venerabantur. Quodsi ad haec omnia attendamus, admirari sane nos oportet virum illum, qui tanta impedimenta superaverit, tamque exiguo temporis spa-

(1) Conf. §. 5. in fine.

spatio tantas res easque difficillimas ad finem perduxerit; ita quidem ut imperator Nero, quum ista comperisset, vehementer perturbatus fuerit, miseritque in Galilaeam Vespasianum, egregium belli ducem, eumque a pueris armis exercitatum (1).

§. 8.

Josephi res gestae contra Vespasianum.

Vidimus Sepphoritas a Cestio Gallo auxilium petivisse contra Josephum (2), huncce autem partim seras partim paucissimas copias ad eos misisse, ita ut Josephus primo quidem retrocedere debuerit, dein tamen victoriam reportaverit. — Jam autem Sepphoritae a Vespasiano in Palaestinam adveniente auxilium petiverunt, affirmantes se velle in fide Romanorum manere. Ille ergo iis misit mille equites et sex millia peditum, duce Placido tribuno, qui cum hisce militibus Sepphorin profectus est. Josephus, hoc audito, metu percussus est, praesertim quia ipse hanc urbem muniverat, quae res Romanis maximopere profuit. Sed quamvis omnibus modis tentaverit eam rursus in suam potestatem redigere, semper haec conamina fuerunt vana et modo Romanorum animos magis ma-

(1) Cf. Jos. Bell. Jud. III. 1. §. 1.
(2) Cf. §. 7. pag. 47.

magisque exasperaverunt, qui ubiqne Galilaeam devastabant, ita ut regio omnis repleta esset incendiis et sanguine nec ullius calamitatis aut miseriae expers, et incolae undique fugientes in urbes munitas salutem quaererent. Placidus autem Galilaeam ubiqne incursionibus vastans, tandem Jotapatam profectus est, ubi vero ab incolis, ex urbe ei obvenientibus, repulsus est (1).

At magis Josephum, adhuc in confiniis Sepphoris versantem, minatus est Vespasianus, qui cum exercitu magno imo terribili in Galilaeam veniebat, ita ut paene omnes milites nostrum desererent, isque, collectis paucis, qui apud eum remanserant, Tiberiadem confugeret. Tiberienses jam metu impleti propter advenientem hostem magis etiam metuerunt, quia Josephus in fuga salutem quaesiverat, existimantes eum jam de bono eventu et successu belli desperare; et revera ejus conditio erat difficilis, nam hostis erat in ejus provincia, pars militum fugata jam erat, pars virtute et fortitudine carebat. Decrevit igitur Magistratibus Hierosolymitanis accurate scribere, quem ad modum sese res haberent; eos invitans ut cito rescriberent an foedus cum Romanis inire iis placeret; num vero bellum gerere statuerent (2).

Quum

(1) Cf. Jos. in vita §. 74. Bell. Jud. III. 4.
(2) Cf. Bell. Jud. III. 7. §. 1, 2.

Quum autem intellexisset Vespasianum in mente habere Jotapatam expugnare, Josephus statim Tiberiaden reliquit, et in urbem expugnandam se contulit. Vespasianus autem hisce auditis statim eo misit Placidum et Aebutium duces cum mille equitibus, ut urbem cingerent, ne Josephus posset aufugere, existimans quum ita praefectum Galilaeae inclusisset, se totam regionem brevi in suam potestatem redigere posse. Ipse autem cum omnibus suis copiis secutus est, et ad sequentis diei vesperam in quodam colle castra posuit, qui ab urbe septem stadia distabat. Incolae urbis, quamvis primo adspectu hujus exercitus aliquatenus deterriti, animos tamen collegerunt et ad defensionem sese praeparaverunt (1).

Sequenti jam die Judaei Romanis obviam iverunt; sed etiam Vespasianus sagittarios, aliosque leviter armatos misit ad urbem impugnandam, quare Josephus ipse cum parte praesidii prosiluit. Pugna terribilis oritur; victoriae desiderium Romanos, salutis desperatio Judaeos incitat; illos peritia et fortitudo, hos audacia et furor armat; totum diem pugnant, dum tandem proelium nox dirimeret; victoria fuit incerta, Romanorum plurimi vulnerati, tredecimque interfecti, Judaeorum sexcenti vulnerati, septemdecim interfecti sunt.

Die sequenti autem multo acrius pugna renova-

ta,

(1) Cf. Bell. Jud. III. 7. §. 3.

ta, quae per quatuor dies sustinebatur; Judaei enim audaciores erant facti, quod jam huc usque praeter spem hostes sustinuerant; Romani vero indignati et quasi furentes, quia existimabant se superari, quoniam non illico vicerant. Vespasianus autem, cum jam diu frustra urbem impugnasset, aggerem exstruere statuit, quo murus urbis accessu esset facilis, totumque ad congerendam materiam misit exercitum; jamque fere ad finem perductum erat opus, indefessoque labore agger erat confectus, quum Josephus, quo valebat ingenii acumine, hostium peracti laboris laetitiam in dolorem mutaverit; namque convocatis urbis opificibus, urbis murum altius extolli jussit; quod cum illi fieri posse negarent propter jaculorum aliorumque telorum, quibus peterentur, multitudinem, tegmen excogitavit, quibus defenderentur, sub quo tuto die nocteque operantes murum ad satis magnam altitudinem evexerunt; ita ut Romani, jam intra urbem sese putantes, animis valde caderent. Jam autem Vespasianus statuit urbem obsidione cingere et incolas fame et penuria ad deditionem cogere; itaque omnia eorum molimina observari jussit (1).

In urbe autem satis erat frumenti aliarumque rerum abundantia, praeter salem et aquam. Neque enim fontes neque flumina civitati illi tribuerat na-

(1) Cf. Bell. Jud. III. 7. §. 4—11.

natura; et raro vel numquam in illo tractu per aestatem pluebat. Haec fuit causa magnae inopiae, quae augebatur, quia Josephus aquam, quae adhuc in urbe aderat, certa mensura civibus distribui curabat. Qnod etiam Romanos non latebat, nam ex adverso trans murum videbant eos unum in locum confluentes et aquam dimensam accipientes, eoque pertingentibus telis, quae e machinis jaciebantur, multos occidebant; ita ut Vespasianus urbis deditionem brevi exspectaret, cum Josephus iterum hanc illius spem frangeret, jubendo quam plurimas vestes in aquam immergi, easque de propugnaculis undique suspendi, ita ut Romanis inde concludendum esset inopiam aquae non tantam esse in urbe ac cogitaverant; adeoque iterum ad arma et vim se convertit Vespasianus, quod maxime Judaei desiderabant.

Hac occasione Josephus iterum alio strategemate usus est ut sibi aquam et salem aliaque compararet. Via nempe quadam ardua et montana proptereaque ab hostibus negligenter custodita, nonnullos misit litteras afferentes ad Judaeos extra urbem, quibus eos jussit ea quae sibi essent necessaria, nuntiis hisce praebere, qui haec in urbem afferrent; multa autem hoc modo accepit, nam legati illi, dum custodes hostium praeterirent, plerumque repebant et velleribus ferorum vestiebantur, ita ut, si quis eos nocte conspiceret, canes esse viderentur. Non diu autem strate-

tegema illud duravit, nam hostes paulo post etiam hancce viam custodia muniverunt (1).

Josephus autem cum urbem non diu resistere posse videret, de sua ipsius salute et de fuga cum primoribus civitatis deliberavit. Populus autem, hisce auditis, eum observari curavit, ne eos desereret, neque illis omnem spem praecideret, navemque in media tempestate sine Gubernatore relinqueret. Frustra populo probare conatus est Josephus, se in illorum commodum nil amplius in urbe efficere posse, sed melius iis extra muros prospici posse; frustra omnibus rationibus fugam suam defendere voluit; nam senes, mulieres et pueri flentes ad pedes ipsius accedebant, et cum ejulatu eum obsecrabant ut maneret; ita ut tandem coactus esset a proposito desistere, et cives ad fortitudinem denuo et virtutem adhortatus sit (2).

§. 9.

Jotapatae vastatio. Josephus a Vespasiano captus.

Jam omnes arma ceperunt et Josepho duce ex urbe egressi, custodes disjecerunt, et usque ad Ro-

(1) Cf. Bell. Jud. Jud. III. 7. §. 11—14.

(2) Cf. Bell. Jud. III. 7. §. 15—17.

Romanorum castra excursiones fecerunt: opera ab iis multo labore perfecta evertebantur; ardebant flammae et mors ubique in militum cohortibus saeviebat. Romani, qui graviter erant armati, Judaeos persequi non poterant, ita ut hi jam intra muros reversi essent, quando hostes quodammodo animos recipiebant. Repetitae sunt per aliquot dies hae excursiones, donec Vespasianus nonnullos Arabes et Syros, qui etiam erant sub ejus imperio, leviterque armatos, contra eos misisset, a quibus repulsi Judaei sunt (1).

Vespasianus autem jam decrevit arietem contra urbem adhibere; et hacce terribili machina, primo statim ictu murus concussus est, ita ut ii qui intra erant, putarent urbem jam captam esse, et illis ingens clamor sublatus sit. Sed Josephus, qui semper apta remedia ad manum habebat, cum eundem locum saepe feriri animadverteret, ita ad vim arietis parumper eludendam processit. Saccos nempe paleis repletos in eum demitti locum praecepit in quem intorqueri arietem videret, ut impetu vano ferretur. Hoc multum morae et difficultatis Romanis attulit, donec etiam hoc impedimentum superarunt, quo facto Josephus ignem adhibuit: trifariam enim excursionem incolae fecerunt in Romanorum castra, et aggeres, crates, aliasque machinas incenderunt.

Eodem

(1) Cf. Bell. Jud. III. 7. §. 17, 18.

Eodem die sub vesperam hostes rursus alium exstruxerunt arietem, et muros minati sunt. Sed Josephus et Judaei, quamvis per totum diem pugnaverant, iterum hostibus fortiter restiterunt, licet alii super alios catapultarum et ballistarum ictibus caderent, nequaquam tamen a muro depellebantur, sed flammis et saxis ferroque adversarios petebant, qui arietem adducebant.

Per totam noctem sine remissione pugnabatur et ab utraque parte fortitudine et valore omnes excellebant. Terribilis erat adspectus, cum sequenti die lux oriretur, et ingens erat numerus eorum qui occisi aut vulnerati erant. Percussi autem metu sunt incolae cum viderent in quonam versabantur periculo: sed Josephus mulieres, luctus et lamentationes edentes, domibus includere jubet et iterum incolas comparat ad fortiter resistendum. Iterum ad dolum recurrit; oleum nempe ardens perfundi jussit in Romanos, qui urbem capere conabantur, qua in re tam felici successu gavisus est, ut impetum repellerent Judaei. Jam autem Vespasianus aggeres altius tolli turresque erigi jussit, unde Judaei a muris prohiberentur. Transfuga porro ei narrat quo perductae essent res Jotapatanorum, et inde animum resumsit: scalas denuo urbi admovere jubet. Frustra jam Judaei fortiter ei resistunt; Titus et Sabinus, ambo duces Vespasiani, primi muros conscendunt, et mox totus in urbem ingreditur exercitus. Mag-

na

na fuit civium clades, multi ex Judaeis vitam, multi libertatem amiserunt.

Vehementer in omnes incolas sine discrimine saevitum est; tandemque Vespasianus urbem funditus dirui jussit et castella omnia incendit (1).

Romani autem, jubente Vespasiano, omnia perscrutantes nusquam Josephum invenire poterant. Ille enim, urbe jam capta, in puteum quendam profundum saltu descenderat, cujus a latere specus amplum disjunctum erat, quod eorum, qui supra erant, effugit intuitum. Ibi cum quadraginta e praecipuis urbis incolis, per aliquod tempus degit; sed tertio die a muliere quadam proditus est (2). Vespasianus, cujus multum intererat Josephum in suam habere potestatem, ei misit duos legatos, jussos dextras (signum pacis) ei offerre, hortarique eum ut escenderet. Sed suspiciones quasdam suscepit, donec Vespasianus tertium quendam, amicum Josephi, ei misisset. Hicce multis verbis laudabat Romanorum erga victos humanitatem, eique Vespasiani benivolentiam pulcris adeo coloribus depinxit, ut Josephus diutius resistere non posset. Videtur autem hancce suam agendi rationem non plane probare potuisse, quam ob rem religionem et vaticinia vetera et somnia quae

(1) Cf. Bell. Jud. III. 7. §. 19. sqq. Haecce in primis conferantur ut res a Romanis crudeliter gestae pateant.

(2) Cf. Bell. Jud. III. 8. §. 1.

quae paulo ante habuerat, adhibuit ut de hac agendi ratione se defenderet. Id saltem nobis videtur effici posse ex iis qnae ipse hac de re narrat et praecipue ex precibus illis, quas Deo clam obtulit, dicit nempe: καὶ ἐπειδὴ τὸ Ἰουδαῖον φῦλον ὀκλάσαι δοκεῖ σοι τῷ κτίσαντι μετέβη δὲ πρὸς, κ. τ. λ. (1).

Cum autem illi qui cum eo erant in puteo eum ita agentem viderent, aggressi eum sunt et rogaverunt num lucem adspicere adhuc auderet si servus esset; et minati sunt se gladiis interfecturum eum, ne in manus hostium caderet; Josephus metu percussus illis respondit et multis verbis illis probare conatus est quam stultum imo impium foret, gratiam tibi oblatam non accipere, sed malle interfici; hoc esse nec legibus Dei nec naturae consentaneum. Sed frustra, nam omnes contra eum exasperabantur, et alii aliunde cum gladiis occurrentes ignaviam ei exprobabant, in eoque erant omnes ut eum e vestigio interficerent. Josephus autem cum minando, tum benigne illos alloquendo, aliisque modis, per aliquod tempus eorum furorem cohibuit, donec ei succurrebat aliquid callide et feliciter excogitatum. Proposuit enim iis, quoniam omnes mori decretum erat, ut caedes mutuas facerent, sortes autem in sitellam conjicerentur, et ita alter alterum interficeret uti sors

(1) Cf. Bell. Jud. III. 8. §. 3.

sors id indicaret; is vero qui ultimus esset, semet ipsum occideret. Quod et locum habuit; cumque ipse Josephus ultimus (sive arte quadam, sive Dei providentia) cum alio relinqueretur, facile huic persuasit ut Romanis ambo sese traderent (1).

Cum Josephus ad Vespasianum duceretur, omnes Romani ad eum videndum confluebant, ducemque admirabantur quem tanto labore vicerant. Titus magnam clementiam benivolentiamque erga eum ostendit; sed Vespasianus praecepit ut magna cum cautione custodiretur et eum ad Neronem ducere decrevit. Josephus autem valde timens imperatoris crudelitatem, iterum suo ingenii acumine usus est. Significavit se cum Vespasiano solo paucis colloqui velle; omnibus praeter Titum et duos amicos remotis, declaravit: se non venire tanquam hostem Romanorum, sed laetum nuntium Vespasiano, Deum enim se misisse ut nuntiaret Vespasianum fore imperatorem cum Tito filio. Cum talia dixisset statim quidem ei fidem non tribuebat dux Romanus paulatim vero ad ei credendum inducebatur eumque tandem apud se manere jussit, et, quamvis ei neque custodiam neque vincula remitteret, vestimentis eum donavit et benevolentiam ei ostendit (2).

Pau-

(1) Cf. Bell. Jud. III. 8. §. 4—7.
(2) Cf. Bell. Jud. III. 8. §. 8, 9.

Paulo post Vespasianus Caesaream profectus est, Josephum secum agens, et quamvis multi ex Galilaeis hujus mortem peterent, tamen ei vitam servavit. Haec autem omnia locum habuerunt anno Josephi aetatis tricesimo, p. C. n. LXVIIto.

Hierosolymitani cum audivissent quae Jotapatae acciderant, primo putabant Josephum in communi omnium incolarum clade etiam interfectum esse, magnoque eum dolore lugebant. Cum autem dein de ejus vita certiores facti essent, eumque cum Romanis esse, mortemque effugisse rescivissent ac supra captivi fortunam ab hostibus honorari, eodem animo, quo eum mortuum lugebant, viventem indignati sunt (1).

§. 10.

Josephi res gestae tempore obsidionis Hierosolymorum.

Caesareae, ubi Josephus a Romanis captus servabatur, per aliquod tempus mansit; semper a Vespasiano in honore habitus est, quia mirabili modo sese rerum vicissitudinibus accommodare sciebat, et omnia faciebat quae illi grata erant. Imo illius jussu, uxorem duxit captivam, natione Ju-

(1) Cf. Bell. Jud. III. 9. §. 1.

Judaicam (1), quod secundum leges Mosaicas vetitum erat Sacerdotibus, uti ipse dixit: „ μήτε δούλην μήτ' αἰχμάλητον γαμεῖν αὐτοὺς κεκώλυκε " (2). Quare etiam dein hancce repudiasse videtur.

Cum dein Vespasianus in omnibus rebus secunda fortuna gavisus esset, cum omnia ejus vota explerentur et a militibus et populo Romano Caesar creatus esset, tum in memoriam revocavit ea quae Josephus ei vaticinatus erat; cumque haec omnia videret impleta, ejus filio Tito auctore, Josepho libertatem reddidit (3). Hic imperatorem Alexandriam proficiscentem comitatus est, ibique aliam duxit uxorem. Illinc cum Tito in Judaeam reversus est et obsidioni Hierosolymorum adfuit. Multis et variis rationibus Tito in urbe oppugnanda profuit (4).

Sic, v. g. antequam impetum in urbem facere inciperet, cum incolas ad deditionem hortari vellet, misit Josephum qui patria lingua Hierosolymitanis verba faceret, fore existimans ut hominem gentilem potius quam alium audire vellent. Hic ergo curans ut in loco staret unde audiri posset, et ubi sagittae eum attingere non possent, orationem ad

(1) Cf. Jos. in vita §. 75.
(2) Cf. Lev. XXI. et Ant. III. 12. §. 2.
(3) Cf. Bell. Jud. IV. 10. §. 7.
(4) Cf. Jos. in vita §. 75.

ad eos habuit (1), qua orabat: „ ut incolae sibimet et populo parcerent, Romanisque se traderent." Sed eum ita suadentem multi e muro irridebant, alii conviciis excipiebant, et nonnulli jaculis petebant. Ille tamen in illos hortando progressus est, iisque probare studuit esse Dei voluntatem illos Romanos agnoscere dominos; ex gentis historia demonstrabat stultitiam eorum qui Dei voluntati sese opponunt, imo eos lacrymis obsecrabat ut dictis obedirent Romanisque se traderent. Ita autem populus per ipsius verba commovebatur ut multi ad Titum transfugerent; seditionis tamen auctores a consilio et proposito non destiterunt (2).

Paulo post hanc orationem habitam, mortem trium suorum fratrum luxit Josephus. Simon enim, princeps aliquis ex Zelotis, patrem Josephi Matthiam ejusque filios metuit, et hanc ob causam omnes ad mortem damnavit. Infelix pater tanquam gratiam precabatur ut primus mortem subire sibi concederetur, quia filios suos necari non posset videre; sed crudelissimus iste id recusavit et, postquam filios tres, praesente patre, jugulari jussisset, hujus vitae pepercit infelicissimae, sed tamen eum inclusum cum uxore servavit et per praeconem denuntiavit, ne quis in civitate cum eo

(1) Cf. Bell. Jud. V. 9. §. 3.
(2) Cf. Bell. Jud. V. 9. §. 4. 10. §. 1.

eo vel colloqueretur, vel ad eum veniret, metu scilicet proditionis.

Ne cuiquam tanta crudelitas mira videatur, nam historia a Josepho nobis tradita de vastatione Hierosolymorum est veluti spectaculum atrocissimorum tam ab Judaeis quam a Romanis commissorum (1).

Josephus autem, qui non cessabat obsessos ad deditionem hortari, cum urbis muros circumiret, vulneratus est lapidis ictu, ita ut vertigine correptus caderet. Tunc nonnulli egressi ex urbe eum secum ducere conati sunt, et certo illud effecissent nisi milites nonnulli Romani advenissent, qui Josephum sustulerunt. In urbe autem rumor ejus mortis spargebatur et ad parentes in carcere pervenit; ita ut huncce etiam filium tanquam interfectum lugerent, et mater lacrymas fundens clamaret: „ hic ergo est fructus meae foecunditatis, ut mihi ne sepelire quidem filium liceat, a quo sepeliri speraveram." Josephus tamen ex vulnere cito convaluit, et non desivit hortari populum ut sibi fidem haberet urbemque traderet (2).

Conditio autem in qua Josephus, durante obsidione, versabatur, non facilis fuit; ab una parte enim Judaei omnibus modis id egerunt, ut in po-

(1) Cf. Bell. Jud. V. 13. §. 1.
(2) Cf. Bell. Jud. V. 13. §. 3.

potestatem suam eum redigerent, eumque supplicio adficerent; sed ab alia parte Romani, quoties cladem acciperent, Josepho illud imputaverunt, ac si ex ejus proditione accidisset, quoniam nullam ei fidem habebant; tum semper imperatorem appellabant eumque obsecrabant, ut poenas de Josepho caperet. Sed Titus, qui belli vicissitudines nunc secundas, nunc adversas, non adscribebat Josepho, qui sibi jam tanta fidei signa et testimonia praebuerat, militum furorem et viam semper mitigabat eumque in honore habere pergebat. Josephus etiam ita ei profuit, ut, cum post praelia horrenda, pugnasque acerrimas tandem urbs caperetur, a Tito potestatem acceperit eligendi ex praeda quicquid vellet. Rogavit tunc nullam divitiarum, argenti aurive copiam, sed Codicem librorum sacrorum, qui in urbe inveniretur, cujus ei usus dein certe magnus fuit (1). Parentes ejus in urbe capta sine dubio mortem invenerunt, nulla saltem eorum fit mentio, sed quum adhuc viventem invenisset inter captivos unum ex fratribus, a Tito hujus libertatem petivit simulque amicorum quinquaginta: quod non modo lubenter ei permisit Romanus sed et ei concessit potestatem in templum ingrediendi, in quo inclusa erat magna captivarum mulierum et puerorum multitudo, ibique quotquot inveniret amicorum et familiarium, hosce omnes liberandi; quibus

(1) Conf. in vita §. 75. et infra cap. II. hujus commentationis §. 6.

bus auditis Josephus statim ad templum profectus est et circiter centum et nonaginta captivis libertatem reddidit, iisque pristinum fortunarum statum restituit. Paulo post, a Tito missus in vicum quendam, cui nomen Thecoa (1), ad exsequendum mandatum quoddam, reversus multos vidit crucibus affixos et inter hos tres ex pristinis amicis. Animo doluit et quam citissime ad Titum occurrit, lacrymasque fundens, rem uti erat narravit; statim Titus eos detrahere jussit, et omni cum diligentia eorum curationi prospicere, ita ut quidem duo, dum curarentur, animum efflarent, tertius vero in vita servatus sit.

Ita Josephus quantum potuit infelicibus civibus profuit.

§. 11.

Josephi fata Romae usque ad ejus mortem.

Titus Josepho pro agris quae in confiniis Hierosolymorum habuerat, quaeque paene omnia erant devastata, alia reddidit; multaque ei alia amicitiae benivolentiaeque signa praebuit. Postquam res in Judaea turbatas composuerat, Romam profecturus eum navigationis socium assumsit.

Cum, post faustum et prosperum iter Romam venissent, Vespasianus etiamnum eum in honore ha-

(1) Cf. in vita §. 75.

habuit quod patet in primis ex eo quod eum aedificio quodam donavit, quod ipse, antequam Caesar creatus esset, habitaverat. Porro ei civis Romani jura concessit annuumque reditum assignavit (1).

Uti vulgo evenit, Josephus multa perpassus est ab iis qui ejus fortunae et prosperitati inviderent. Sic, v. g. Jonathas, unus ex iis, qui maxime pro libertate pugnaverunt et, postquam ex Judaea fugisset Cyrenes seditionem moverat (2), adversa fortuna usus, captivus ad imperatorem missus est. Cum Vespasianus eum interrogasset, declaravit Josephum arma et pecuniam ei suppeditasse et insuper esse seditionis auctorem. Cum autem res bene esset inquisita, patebat Jonathan mentitum fuisse, quare capitis damnatus est. Multae fuerunt dein etiam accusationes eorum qui ei invidebant, at semper ex omnibus sospes evasit (3).

Huc usque tamen matrimonio non felici junctus fuerat. Uti supra vidimus (4) Caesareae captivam uxorem duxerat, quam vero dein rursus amiserat. Quum autem Alexandriae esset cum Vespasiano, duxit aliam quam diu habuit, et ex qua tres genuit filios, quorum duo paulo post diem

(1) Cf. Jos. in vita, §. 76.
(2) V. Bell. Jud. VII. 11. §. 1.
(3) Cf. in vita, §. 76.
(4) Cf. §. 10. pag. 61.

diem obierunt, sed unus, quem Hyrcanum appellaverat, diutius vixit. Cum vero etiam haecce uxor, ob ejus mores, parum ei placeret, ab hacce iterum divortium fecit, duxitque paulo post aliam, quae quidem in Creta habitabat, sed genere erat Judaea, parentibus nobilissimis nata et omnium in ea regione splendidissimis. Cum ea vitam diu felicem vixit, et ex ea duos filios progenuit, Justum, natu majorem, et Simonem, cognomine Agrippam (1).

Hisce diebus tranquillis incepit scribere sua opera, et quidem primo libros de bello *Judaico* lingua Hebraica, cujus dein versio Graeca etiam in lucem prodiit (2). Hocce opus Vespasiano ejusque filio Tito dedicavit et obtulit, qui illud lubenter acceperunt et in bibliotheca sua posuerunt, imo Titus illud, decreto a se ipso subsignato, jussit vulgari, et rex Agrippa septuaginta epistolis ad Josephum scriptis ei benivolentiam suam testatus est (3). Ceterum, uti Eusebius narrat, in ejus honorem hanc ob causam Romae statua est erecta (4). Paulo post scripsit libros viginti Anti-

(1) Cf. in vita §. 76.

(2) Cf. Jos. Bell. Jud. in prooemio.

(3) Josephus in vita haec habet: *ὥστε χαράξας τῇ ἑαυτοῦ χειρὶ, τὰ βιβλία δημοσιεύεσθαι, προςέταξεν.* Difficilis hicce locus explicatu est, sed eodem eum sensu accipio ac J. A. Fabricius, in Bibl. Graec. lib. 4. c. 6.

(4) Cf. Eusebius, Hist. Eccl. l. I. 12.

tiquitatum, quibus narrat historiam Israëlitarum, inde a creatione mundi usque ad finem belli Romanorum contra Judaeos (1).

Cum autem hocce opus scriberet Vespasianus mortuus est, ejusque filius Titus ei successit et Josephum eodem honore habuit ac pater. Hujus etiam successor Domitianus benivolentiam suam semper ei ostendit, imo honoribus eum et dignitate auxit; namque accusatores ejus quos etiamnum habebat, supplicio adfecit, imo servum quendam, qui antea ejus pueros instituerat et eum criminis cujusdam false accusaverat, puniri jussit. Maximum autem documentum amicitiae ei praebuit, cum ei tributorum dederit immunitatem, quod attinet ad agros quos Josephus in Judaea habebat; hoc enim ei qui acceperit honorificentissimum censebatur. In primis etiam Caesaris uxor Domitia valde eum diligit, omnibusque modis ei suam benevolentiam ostendit.

Hoc fere tempore descripsit suas res gestas in Galilaea, in quo opere diversas accusationes, quae sibi imputabantur, refutare studet. Porro etiam edidit duos libros contra Apionem, qui ex foh-

(1) Ant. VII. 14. §. 7. legimus divisionem aliquam mansisse ἄχρι τῆς σήμερον ἡμέρας. Ex hisce videri potest Josephum scripsisse Antiquitatum libros ante Hierosolyma diruta, quia postea talis divisio non diu vigebat. Sed rite haecce refutata sunt ab Haverkampio, l. l. nota 2.

fontibus gentilium historiam et ingenii descriptionem Judaeorum effecerat, qua multa iis false imputabantur. Nonnulla etiam alia scripsit; cumque philosophiae in primis Graecae et Neoplatonicae, quae tunc temporis vigebat, sese applicare inciperet, etiam hac de re scribere in animo ei fuit, cum mors eum impedivit. Quamvis enim certum quo obierit tempus ignoremus, hoc tamen constat eum anno aetatis LVIto tandem finem libris Antiquitatum imposuisse, et anno LVIIto nil amplius de eo invenimus, ita ut tunc videatur diem supremum obiisse (1).

Multi semper fuerunt viri docti qui Josephum valde vituperaverint eumque nequissimum habuerint hominem; multi vero etiam qui eum laudibus maximis extulerint nihilque mali, nihil vituperatione digni in eo invenire potuerint (2). Multum ab ambabus partibus nostra opinio differt, quam paucis verbis indicabimus.

Nemo certe negare poterit Josepho fuisse ingenium sagacissimum, semper enim hoc ostendit. Quando eum Galilaeae praefectum adspicimus omnia quae facienda erant effecit, quamvis ei impedimenta obstarent maxima. Johannis fraudes et fallacias omnis generis, quibus saepe in conditionem

(1) Cf. vita in fine.

(2) Cf. inter alios Baronius, Salianus, Possevinus; itemque Scaliger, Casaubonus, Ittigius, alii.

nem pervenit difficillimam, mirabili modo evitavit, eique nonnumquam par pari retulit. Quando in periculis versabatur maximis, quando populi seditiosi furor, aut hostium irascentium conamina ei minabantur, ingenii acumen eum fere semper servavit. Animi praesentia ei numquam defuit; sic cum in maximo vitae periculo versaretur, Jotapata e. g. diruta, cum jam mortem quasi ante oculos haberet, et nil eum videretur posse servare, tunc dolus, quem subito excogitaverat, e periculo eum vindicavit. Cum captivus esset Vespasiani statim eum ad se adstringere sciebat laudibus eum efferens, gloriamque futuram ei praedicens. Sic ergo in tota ejus vita ubique hujus ingenii sagacitatis indicia invenimus.

Virtus bellica vero non ita in eo laudanda videtur. Saepe enim pugnam evitare conatus est, imo, Jotapata obsessa, cives suos militesque relinquere studuit et fuga salutem quaerere voluit: quamvis fatendum est illum dein fortiter egisse virtutemque non exiguam ostendisse. Sic etiam non semper fuit fide incorrupta et strategematibus doloque abusus est, ita ut animus non aeque ea laude dignus videatur ac mens et ingenium. Filius tamen fuit bonus, parentes diligens pioque amore colens, quod luculenter patet ex omnibus locis, quibus de patre vel matre loquitur.

Quisque qui hanc vitae Josephi descriptionem inspicit, statim profecto sentiet ei fuisse multas

vitae

vitae opportunitates quibus ad conscribendam patriae suae historiam idoneus fuit; inquiramus haecce paulo accuratius Capite, quod sequitur, altero.

CAPUT II.

QUATENUS FLAVIUS JOSEPHUS PER VITAE OPPORTUNITATES AD CONSCRIBENDAM HISTORIAM ATQUE ANTIQUITATEM HEBRAICAM IDONEUS FUERIT?

§. 1.

Conspectus brevissimus conditionis litterarum eruditionisque Judaeorum Palaestinensium tempore Josephi.

Ut hocce caput rite ad finem perducere possimus nos antea breviter delineare oportet, quaenam fuerit Josephi aetate conditio eruditionis et litterarum populi ad quem hicce pertinebat: cives enim apud quos educatus est et habitavit et egit, magnam profecto habuerunt vim in totum ejus animum, omnemque cogitandi rationem, tempusque

que quo vixit multum etiam valebat ad eum formandum et instituendum.

Tempore quo Israëlitae ex Aegypto in Palaestinam occupandam et habitandam ducebantur, Dei fuit consilium et propositum unam gentem constituendi, quae eum rite coleret, ejusque cultum per omnem terrarum orbem deinde spargeret. Huic genti ergo sejunctione opus erat ab aliis populis, nam commercio cum hisce orto, indoles peculiaris, quo ipsi opus erat, prorsus interiisset. Hinc in primis orta est superbia illa, quae maxime etiam post Maccabaeorum tempora augebatur et qua, tam origine, ab Abrahamo ducta, quam lege divina, sese efferebant. Deinde vero quum alios populos agnoscere deberent dominos, commercium cum hisce habentes, sponte quidem et quasi nolentes volentes horum nonnulla instituta aut mores aut alia negotia accipiebant, sed semper tamen superbia ista valde etiam vigebat. Hinc fere nulli iis innotuerunt scriptores aut viri docti extranei, sed solos suos habuerunt et coluerunt, alios plane spernentes; hinc cultus, scientiae et artes minores erant, saltem si cum iis Graecorum et Romanorum comparentur, quamvis religio, multis nominibus, purior et magis laudanda sit quam omnium aliarum gentium. Quos autem habuerunt scriptores pauci sunt, etiamsi Josephi tempore plures videntur fuisse libri etiam historici, quam nos nunc habemus et qui incendio templi

ur-

urbisque perierunt. Nam quamvis ipse Josephus dicit (1): *οὐ γὰρ μυριάδες βιβλίων εἰσὶ παρ' ἡμῖν, ἀσυμφώνων καὶ μαχομένων, δύο δὲ μόνα πρὸς τοῖς εἴκοσι βιβλία, τοῦ παντὸς ἔχοντα χρόνου τὴν ἀναγραφὴν, τὰ δικαίως θεῖα πεπιστευμένα κ. τ. λ.* haec mihi videntur non intelligi debere ac si solummodo hi libri tunc temporis adessent, nullique plures, sed potius eum indicasse hosce libros esse re vera divinos, illos re vera profectos esse a profetis, id est, secundum opinionem Judaeorum *κατὰ τὴν ἐπίπνοιαν τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ* (2). Illa etiam opinio est Viri Clar. J. A. Ernesti, in Opusc. Philol. et Crit. p. 381., ubi haec pulcherrime explicantur (3).

Librorum sacrorum codex qui post Exilium Babylonicum in templo adservabatur, quo tempore Antiochus Epiphanes templum spoliabat, interiisse quidem videtur, attamen probabile est Codicem ex aliis quae suppeterent exemplaribus restitutum esse ita ut Josephi tempore Codex ille adhuc in templo adesset (4).

Josephi tempore lingua, qua Hebraei utebantur, non amplius erat illa antiqua, et pura, sed dege-

ne-

(1) Cf. Jos. in Apion. I. §. 8.

(2) Cf. Jos. in Ap. I. §. 7.

(3) Cff. loca ab Ernesti laud. nempe in primis Spanhem. Dub. Euang. p. II. p. 585. etc.

(4) Cf. J. H. Pareau, Inst. Interp. V. F. p. I. s. I. c. III. §. 3.

nerata in dialectum Arameam vel Chaldaicam, quae in vulgi usu invaluit; at Hebraica dialectus emortua dici potest (1). Scholae tamen nonnullae, sive Academiae quaedam institutae erant, in quibus Hebraica docebantur et ubi jam Christi tempore Hillel et Schamaï doctores floruerant. Post Hierosolyma diruta hae scholae in primis Tiberiade floruerunt, usque ad annum 230 p. C. n. In illis accuratius de S. C. et de traditionibus inquirebatur, juvenesque clarorum doctorum auspiciis de religionis disciplina instituebantur. Certi in iis erant constituti doctores, quibus solis esset docendi facultas. Hi non ad certam grammaticam exigebant suam linguam, nec ad ejus indolem bene cognoscendam, sed omnes quas potuerunt traditiones servabant, et secundum has de sua lingua agebant dum adjuvarentur per consuetudinem linguae sive dialectus, qua utebantur in vita communi. Cum autem V. F. praelectio in templo et Synagogis non amplius intelligeretur lingua Hebraica, hi viri docti sensim sensimque versiones in dialectum vulgarem fecerunt, quarum quidem multo post collectio est redacta, attamen Josephi tempore Onkelosi interpretationes Pentateuchi, aliaeque jam aderant (2).

Cum

(1) Cf. W. Gesenius, *Gesch. der Hebr. Sprache*, II. *Abschn.* §. 23. J. H. Pareau, Ant. Hebr. p. 208.

(2) Cf. Gesenius, l. l. II. *Abschn.* §. 19. sqq. — J. H. Pareau, l. l. p. [illegible] l. c. IV.

Cum ergo Hebraica dialectus tunc temporis emortua sit dicenda, et Judaei Aramea uterentur, etiam Graeca lingua, sive potius hujus linguae aliquae dialectus, hic et illic in Palaestina videtur viguisse. Multa saltem sunt documenta, quae pro hac sententia pugnant. — Sic etiam versiones jam aderant librorum V. F. in hancce linguam, v. g. quae dicitur *Alexandrina* sive *Septuaginta*, quam Judaei Graece loquentes extra Palaestinam pro textu Hebraico habuerunt (1). At vel sic tamen versio illa Graeca, Josephi tempore, nondum apud Judaeos Palaestinenses vigebat; namque haud in honore fuit inter illos, quia superbia illa etiamnum aderat, imo post Hierosolyma diruta etiamnum tanta erat ut Hebraei modo pauci aliam quam suam linguam discere vellent, nisi necessitudine coacti (2). Sic Josephus narrat in Ant. XX. 11. §. 2: *παρ' ἡμῖν γὰρ οὐκ ἐκείνους ἀποδέχονται τοὺς πολλῶν ἐθνῶν διάλεκτον ἐκμαθόντας, καὶ γλαφυρότητι λέξεων τὸν λόγον ἐπικομψεύοντας, διὰ τὸ κοινὸν εἶναι νομίζειν τὸ ἐπιτήδευμα τοῦτ' οὐκ ἐλευθέρων μόνον τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκετῶν τοῖς θέλουσιν· μόνοις δὲ σοφίαν μαρτυροῦσι τοῖς τὰ νόμιμα σαφῶς ἐπισταμένοις, καὶ τὴν τῶν ἱερῶν γραμμάτων δύναμιν ἑρμηνεῦσαι δυναμένοις* (3).

In-

(1) Cf. de versione Alexandrina Jos. Ant. XII. 2.

(2) Cff. de hisce omnibus Höttinger, in Thes. Philol. p. 334. Buxtorf; Synag. Jud. c. 1. Casaubonus, Exercit. ad Annal. Bar. II. n. 19.

(3) Cf. Ant. XX. 11. §. 2.

Inter Theologos porro Judaicos tempore Josephi tres in primis sectae aderant, nempe Pharisaeorum, Sadduceorum et Esseorum. Sed de hisce infra §. 3tia plura videbimus. Sufficiant nunc pauca haecce quae diximus, ut aliquatenus nobis notionem informemus conditionis litterarum in Palaestina: ex quibus patet tempus, quo vixit Josephus, partim quidem minus aptum videri ad bonum historicum informandum, partim vero multa habere quibus sese commendet. Quamvis enim emortua dicenda sit dialectus Hebraea, multa tamen aderant quae in discenda hac lingua auxilio esse possent, multaque alia subsidia, quibus V. F. intelligeretur; aderant porro adhuc plures libri qui dein perierunt, imo Codex ipse sacrorum librorum etiamnum in templo aderat; et impedimentum illud omnium maximum verae eruditionis, commercii nempe defectus cum aliis populis, pro magna parte erat sublatum.

§. 2.

De Josephi genere vel stirpe, ejusque Parentibus.

Cum talis esset conditio litterarum et eruditionis Josephi tempore in Palaestina, aptissima dicenda est familia, ex qua ortus est, ad hominem bene instituendum virumque doctum recte infor-

man-

mandum: et nisi talis sit nemo profecto boni historici nomine dignus erit. — Uti enim vidimus, Cap. I. §. 1. non modo honesto loco natus est, sed nobili adeo genere, unde omnibus privilegiis, omnibusque institutis et subsidiis in patria exstantibus frui potuit. Enimvero si familia ejus fuisset inter ignobiliores, si in paupertate versati essent, omnibusque indiguissent, numquam certe Josephus talis fuisset, qualis dein extitit, etiamsi ingenio acutissimo et subtilitate maxima gavisus esset. Quot enim juvenes qui a natura intelligentiam acceperunt summam, agilemque industriam, nostris etiam diebus, numquam rite excoluntur; et quamvis iis essent vires et animi dotes, quae requiruntur ut pervenire possent homines ad aliquem cultus et perfectionis gradum, numquam tamen eo perveniunt, quoniam versantur in rebus angustis. Quanto magis autem dicendum id est de illis diebus, quibus ceteroquin opportunitates tam paucae fuerunt excolendi ingenii facultates.

Sed non modo Josepho fuit genus nobile, verum etiam sacerdotale, quod omnino animadvertendum, quandoquidem ei quam maxime illud profuit. Apud Judaeos enim non promiscua quaedam e diversis tribubus, pro hominum arbitrio existens, turba, sed sola tribus Levitica ministerio sacrorum divinitus erat destinata. Horum sacerdotum dignitas erat summa, et de iis leges latae sunt diversae ab iis aliarum tribuum. Religio-

ligionis ritus et caerimonia iis erant commendata et bene informati esse debebant, peritissimique legum et institutorum patrum ad munus obeundum. Plures ideo iis erant occasiones sese exercendi in litteris, doctrinisque, et in omnibus quae ad eruditionem pertinent (1). Illud etiam Josephus ipse declaravit, et emolumentum quod exinde accepit optime sensit cum suam fidem in libris de Antiquitatibus Hebraicis asserens dixit: *se esse genere Sacerdotem*, cui ergo plura erant subsidia indagandi historiam quam aliis (2).

Josepho praeterea erant parentes multis nominibus laudandi. Pater Matthias non modo ob generis splendorem sed etiam *διὰ τὴν δικαιοσύνην* gloriam nactus est; uti filius narrat in vita, §. 2. — Ex illa voce *δικαιοσύνη* profecto efficere posumus, eum fuisse virum probum et honestum, nam semper Josephus illud usurpat de hominibus maxime laudandis, v. g. in Ant. I. 2. §. 1. de Abele dicit: *Ἄβελος μὲν γὰρ ὁ νεώτερος δικαιοσύνης ἐπεμελεῖτο.* — Sic etiam Ant. VIII. 4. §. 4. *καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῖς καθαρὰν ἀπὸ πάσης φυλάττεσθαι κακίας ἐν δικαιοσύνῃ καὶ θρησκείᾳ.* — Habet autem verbum illud *δακαιοσύνη* tres significationes primarias, quas etiam habet vox Hebraea cum eo conve-

(1) Cf. Jos. in Ap. II. 21, 22. — J. H. Pareau, Ant. Hebr. p. 102. sqq. — In primis Jos. in Ap. I. §. 10.

(2) Cf. Bell. Jud. III. 8. §. 3.

veniens צְדָקָה nempe *aequitatis* sive benignitatis, *justitiae* et *pietatis*.

Invenimus dein etiam exemplum honoris, quo apud populum gaudebat, cum legimus eum fuisse inimicum Simonis viri crudelissimi et nequissimi, et ἐν τοῖς μάλιστα τῷ δήμῳ πιστὸς καὶ τίμιος (1). Et, uti vidimus Cap. I. §. 1. summas calamitates mente solida firmoque animo sustulit. Fuit igitur vir eximius; et mater, de qua etiam nonnulla habet Josephus in Bell. Jud. V. 13. §. 3. eadem laude digna videtur. Parentes autem, qui tantam habent vim in liberos educandos et instituendos, quum ei fuerint probi, concludendum videtur illos omni modo studuisse ut animum filii bene informarent, mentemque rite excolerent. Hoc autem iis qui in Palaestina vivebant maximi fuit momenti, quia Scholae publicae, in quibus pueri cujuscunque conditionis instituerentur, nunquam Hebraeis fuisse reperiuntur (2). Peculiare enim quoddam consilium habuerunt illae Scholae de quibus locuti sumus Cap. II. §. 1.

Num forte quis dubitat an Josepho illud profuerit, probos illum habuisse parentes? Ponamus ei fuisse patrem improbum, matremque pravam, quibus nulla erat cura filiorum, qui quamvis bona possiderent perquam multa, divitiis modo uterentur

(1) Cf. Bell. Jud. V. 13. §. 1.
(2) Cf. J. H. Pareau, l. l. p. 446.

tur ad sibi vitae commoda dulciaque comparanda, sed qui pueros negligerent, iisque exemplum praeberent pessimum: num Josephus tum umquam tam probus tamque generosus evasisset, qualis fuit, etiamsi eximiis animi dotibus instructus, genereque natus esset fortunarum splendore conspicuo? Nam pauca modo exstant exempla hominum, qui, in juventute neglecti, postea tamen egregii dignique laude facti sunt. — Josephus ergo optimo natus est loco, ita ut recte posset institui et educationem accipere omnibus numeris absolutam, quibus omnibus tandem is exstaret, qui, multis animi mentisque dotibus praeditus, aliquando patriae historiam, rite pulcreque narratam, posteris, imo toti orbi terrarum relinqueret.

§. 3.

De Josephi educatione.

Postquam explicavimus Josephum, temporis quo vixit ratione habita, felici conditione, faustisque ominibus natum esse, inquirendum ulterius videtur quomodo usus sit opportunitatibus quas habebat, vel potius quomodo educatus sit. Quid enim majorem habet vim in omnem hominis informationem, quid magis totum ejus animum, mentem adeo et indolem magis adficere debet,

quid magis ei nocere vel prodesse potest, quam ipsa illa educatio? namque

Quo semel est imbuta recens, servabit odorem
Testa diu (1).

Verissime etiam Socrates, summus philosophus, illud ostendit ubi dicit: uti equi optimae indolis, utilissimi fiunt, quando a teneris exercentur et frenis cohibentur, sin vero minus, nullius usus; sic etiam homo, quando bene educatur riteque docetur, optimus, sed si negligitur, perditus fit (2).

Josephus qui a natura optimis animi mentisque dotibus erat praeditus, prima aetate a matre educatus est, sicut mos erat in Oriente, et quinque annos natus in patris pervenit tutelam (3). Parentibus illis optimis educatio filii carissimi quam maxime cordi fuit. Ipsi ei Jehovam Optimum Maximum ante oculos posuerunt, eumque docuerunt quomodo huncce omnium rerum creatarum auctorem et fautorem rite coleret et vere timeret. Legum Mosaicarum notitia ab iis imbuebatur, multumque in litteris proficiebat, sicuti aliis antecelleret memoria et rerum intelligentia (4). Eum scholas illas, de quibus diximus C. II. §. 1, fre-

(1) Horatii Epist. I. 8. vs. 70.
(2) Xenophon. Mem. IV. 1.
(3) Cf. J. H. Pareau, Ant. Hebr. p. 445. sq.
(4) Cf. cap. I. §. 1. pag. 11.

frequentasse luculenter patet ex eo quod de semet ipse narrat, quotidie ad illum venire doctores, virosque eruditos, qui eum quaerendo de lege exercerent (1). Ab illis sine dubio dialecti Hebraeae cognitione imbutus est; hancce enim in illis scholis docuerunt; cumque ob summam diligentiam, intelligentiamque nomen satis magnum adeptus esset, quid magis verosimile est quam illum satis peritum fuisse hujus linguae, ita ut postea ipsas V. F. fontes posset inquirere, neque ei opus esset ad versiones confugere. Igitur quod nonnulli dicunt eum in Antiquitatum libris conscribendis modo usum esse versione Alexandrina (2), hoc jam a priori nobis minus probandum videtur; cumque vir eximius J. A. Ernesti, in Opusc. Crit. et Phil. p. 365. sqq. aliique (3), certis argumentis contrarium probaverint, horum sententiae lubenter favemus.

Ita autem satis accurata linguae Hebraeae cognitione praeditus, aliisque scientiis, peritus ceteroquin bonarum litterarum, eligere debuit inter tres sectas quae tunc temporis vigebant. Hoc tamen non fecit inconsulto et sine sera meditatione, verum

(1) Cf. Jos. in vita §. 2.

(2) V. G. Spittler, de usu versionis Alexandrinae apud Josephum, Gött. 1779. — Scharfenberg, de Josephi et versionis Alexandrinae consensu, Lips. 1780.

(3) Cf. J. D. Michaelis, *Orientalische und Exegetische Bibliothek*, t. 5. p. 221. sqq. t. 7. p. 189. sqq.

rum omnes primo imquisivit, postea autem elegit. Cum Cap. I. §. 1. diximus eum plane atque jam statim Sadduceorum opiniones respuisse, hae ideo in eum nullam habuerunt vim, majorem vero Essaeorum, in quorum placita diu inquisivit. Primo igitur explicandum videtur quid ex horum doctrina accipere potuerit, quidque re vera acceperit (1).

A pugna, quae exstabat inter partes diversas Theologorum et politicorum tunc temporis, nonnulli sese sejunxerunt vitamque egerunt tranquillam, sive inter sese conjuncti, sive ab aliis *separati*, *divitias* contemnentes et bonorum communione utentes. Hi Essaei dicebantur. Agriculturam, artesque diversas exercebant et praesertim in naturam inquirebant; viresque, quae plantis, lapidibus aliisque rebus insunt explorabant; itaque multa medicamenta excogitabant. In primis autem in hisce rebus se duci credebant immediate auxilio quodam Divino, ita ut Theosophia quaedam inter illos

(1) De Essaeis V. Jos. Ant. XVIII. 1. §. 5. Bell. Jud. II. §. 2—15. — Cf. Philo in libro, *quod omnis probus liber*. Quamvis Philo in omnibus cum Josepho non consensit, noster tamen majorem hoc loco habet auctoritatem quam ille, quia meliores ei fuerunt occasiones cognoscendi hancce sectam, quam quidem Philoni. Conf. A Neander, in *Alg. Geschichte, der Christl. Rel. und Kirche*, Isten B. Iste Abth. p. 58. sqq. A. Gfrörer, Philo, *und die Alexandr. Theosophie*, 2 th. p. 299. sqq.

illos viguisse videatur, unde etiam nonnulli eorum jactabant se praeditos esse propheticis quibusdam donis, v. g. futura pernoscendi, etc. Legem Mosaicam prophetarumque scripta et traditiones sanctas habebant, et illas magna cum cura explorabant; animum immortalem esse credebant, et praemia et poenas post hancce vitam exspectabant; hinc virtutem colebant, et in calamitatibus vitae, miseriisque maximis, eximiam saepe animi constantiam, adeo fortitudinem ostendebant. Omnia Deo relinquenda esse statuebant, nullamque hominibus liberam voluntatem adscribebant; et quamvis majus quid spectavisse videntur, quam caerimonias illas infinitas, ritusque diversos, et religionem quandam internam veramque virtutem quaesivisse, haec omnia tamen conjuncta fuerunt cum illa theosophia, cui propositum erat illud indagare quod hominum ingenio occultum erat; et hinc omnis eorum doctrina in vana somnia abiit, in vitam asceticam et superstitionem adeo inanem.

Josephus per tres annos hasce Essaeorum sententias perscrutatus est; si vero ei placuissent, semperque iis favisset, si theosophiam eam calluisset et in vita ascetica, in somniis illis inanibus vitam degisset, tum certe nunquam exstitisset talis, qualis re vera fuit. Quid quaeso magis historiae nocet, quam philosophia illa falsa, quae in omnibus mira invenit, quae non in rerum causas et effectus inquirit, sed omnia decreto certo,

vel

vel quasi fato cuidam coeco adscribit, verbo quam Theosophia ea. At non ita Josephus; majora enim emolumenta quam detrimenta ei attulit inquisitio in Essaeorum opiniones. Nam ei in deserto degenti optima fuit occasio Mosis prophetarumque scripta scrutandi, cum Banus ille, de quo ceteroquin nil scimus (cf, Cap. I. §. 1.), sed qui sine dubio fuit vir eruditissimus, quia ex tot aliis a Josepho ejusque parentibus eligebatur, ei in hisce scriptis intelligendis, praeceptor ei fuerit egregius; et quamvis hic et illic in ejus operibus hujus Theosophiae vestigia invenimus, fatendum tamen est, haec non magno esse numero, quaeque, eo nolente volente, in ejus animum sese obtrudisse videntur (1).

Ita autem Sadduceorum, Essaeorumque placitis relictis ad Pharisaeos sese convertit. Et nulla sane sectarum inter Judaeos vigentium ei magis prodesse potuit quam haecce. Quamvis enim multi inter eos fuerunt simulatores, ὑποκριταί, uti in N. T. verissime dicuntur, omnes tamen non ita; et ceteroquin ex pravissimis rebus optima certe est eligenda. Non etiam hic loquimur de morali eorum conditione, sed videndum est, quatenus eorum placita et instituta, ad historici mentem animumque informandum, profuerint.

Cum

(1) Josephus, v. g. credit, vel saltem credere simulat, Essaeos seque etiam futura posse pernoscere, v. g. Bell. Jud. III. 8. §. 9. sqq. et somniis multum tribuit. Cf. vita, §. 42.

Cum Essaei omnia Deo sive Fato adscriberent, voluntatemque hominum liberam tollerent, Sadducaei vero omnem Dei providentiam negarent, Pharisaei non ita, sed, media inter utrosque via procedentes, dicebant a Deo omnia fieri, et hominis voluntatem non privabant a vi, ipsa a se pendente (1). Hi ergo homines non uti machinas sed tanquam libere cogitantes et agentes contemplabantur et quis neget hoc in historicum summam habere vim et efficacitatem; tunc enim res gestas aliter homo contemplatur; in causas inquirit, cur homines sic vel aliter egerint, cur haec vel illa acciderint; ad temporum et locorum rationem animadvertit, et quamvis Divinam naturam agnoscit, quae omnes res gestas, hominumque facta, providentia sua moderatur, causas tamen naturales indagare conatur, easque, ubi adsunt, recte animadvertit, verbo pragmatico modo narrat et describit.

Pharisaeis etiam propria erat interpretandi ratio quaedam in verbis quidem serviliter haerens, ita ut leges Mosaicas quidem omni vigore et lumine saepe privaret, attamen historico multo minus noxia, quam illa plane opposita ratio, quae non proprium proximumque verborum sensum spectaret, sed remotum quendam et figuratum, sive

alle-

(1) Cff. de Pharisaeis Jos. Ant. XIII. 10. §. 5. sq. XVIII. 1. §. 3. Bell. Jud. II. 8. §. 14. Euangelistae, passim.

allegoricum, quem ideo in libros sacros transferebant, ut ex iis philosophiae exterae placita eruerent (1). Quisque facile intelligit primam agendi rationem, quamvis non probandam, tamen huicce longe praestare. Per illam enim sensus, quos modo velis, in scripta inducuntur, et ita historiae quasi ex fontibus erutae narrantur, quae numquam in iis fuerunt. Per illam quidem nonnumquam res gestae perverse proponuntur, at vel sic tamen haud narrantur quae numquam locum habuerunt (2). Sic, e. g. Philo, qui allegoricam eam rationem secutus est, omnes res mirabili modo confundit et explicat, ita quidem ut saepe risum tenere vix possimus. Exempla proferri possunt permulta, imo fere ubique in ejus operibus inveniuntur (3). Cum autem Essaei etiam illam haberent interpretandi rationem nonnumquam hujusce rei vestigia apud Josephum invenimus (4).

Pharisaeis porro, qui maximam habebant auctoritatem apud plebem (5), multae erant traditiones

(1) Cf. Pareau, Inst. Interpr. V. T. Prol. §. 2. n°. 6, 7.

(2) Exempla interpretandi rationis Pharisaeis usitatae extant apud Josephum, v. g. Ant. I. 1. de Caino, Ant. XII. 13. etc passim.

(3) Exempla prostant in libro, *de nominum mutatione*, IV. 380. Mong. I. 599. in libro *quis rerum divinarum haeres sit*, IV. 121. Mang. I. 513. — In vita Abrahami, V. 246—250. etc.

(4) Exempla nonnulla proponit Gfrörer. l. l. p. 356. sqq.

(5) Cf. Ant. XIII. 10. §. 5.

nes ore tatummodo acceptae scriptoque haud mandatae (1), atque hasce in Scholis docebant, et quamvis multa ex aliis Orientalium placitis cum hisce essent conjuncta et commixta, quae in concordiam redigere conabantur cum S. S. libris, magis tamen illud profuisse Josepho quam nocuisse videtur. Potuit enim in ea inquirere quaeque bona et vera ei videbantur servavit, aliaque neglexit; mentisque judicio utens multa nobis reliquit, quae sine dubio periissent, nisi haec e Pharisaeorum placitis hausta narravisset.

Haecce autem sufficiant ad intelligendum quid Josephus a Pharisaeis acceperit, et quo modo haecce secta ei profuerit. Cum ergo in nonnullis locis, uti adnotavit de Wette, Pharisaeos magis quam par est laudet, hoc detrimentum si cum emolumentis aliis comparetur, minoris videtur esse momenti (2). Ex hisce ergo quae diximus hac §. luculenter patet Josephi educationem maxime fuisse idoneam ad facultates a natura ipsi tributas rite excolendas et bene instituendas, ita ut opportunitates vitae, quas huc usque habuit, aptissimae ad historiae scriptorem recte informandum esse videantur.

(1) Cf. Ant. XIII. 10. §. 6.
(2) Cf. de Wette, Dogm.

§. 4.

§. 4.

De Josephi in urbem Romam itinere.

In tota antiquitate tam apud Romanos quam apud Graecos, invenimus viros magnos in primis historicos, qui, vel ad mentem excolendam, animumque informandum, vel ad accuratam rerum, de quibus aliquando scripturi sunt, notitiam sibi comparandam, itinera susceperunt. Sic Herodotus, vere cognominatus historiae pater, iter fecit in Graeciam, Aegyptum, ut omnes res accuratius cognosceret. Polybius in Aegyptum, Galliam, Hispaniam, Africam et Asiam minorem profectus est. Diodorus Siculus per magnam Europae, Asiae et Aegypti partem iter fecit, aliique alia susceperunt itinera. Et sane remotis illis temporibus, viris doctis quam maxime opus erat talibus itineribus; sic enim iis innotuerunt instituta et mores aliarum gentium, poetae, historici, oratores aliique. Sic eorum manuscripta sibi comparabant, et in patriam secum ferebant, ut ibi ea scrutari possent. Paucae enim ceteroquin erant occasiones, quibus horum notitiam sibi acquirerent, quia, quamvis commercium satis magnum Romanis esset Graecisque cum aliis populis, peregrinantium tamen narrationes fabulis multis erant repletae et om-

omnis communicationis via inter viros doctos constabat in arte scribendi.

Quum autem Judaeis multo minus esset commercium cum aliis populis, quum nullos fere cognoscerent scriptores extraneos, alios parvi aestimantes, aliorumque mores et instituta spernentes, illi sane eorum, qui gentis suae historiam aliquando aliis narraret, opus fuit cognitione aliorum scriptorum et institutorum (1). Ponamus, v. g. aliquem, qui, uti Josephus, omnium patriae morum et institutorum esset peritissimus, qui totam ejus historiam perscrutatus esset, ejusque antiquitates et alias res scitu dignas cognosceret, verbo qui unus esset omnium aequalium eruditissimus; sed qui semper in patria mansisset; cui tantummodo ea quae ibi exstarent, essent nota, qui vero caetera omnia ignoraret; talis certe numquam patriae historiam extraneis ita narrare potuisset, ut hi eum intelligerent. Quomodo quaeso, quae Judaeis propria erant explicaret, ita ut alii ea caperent, si nil eorum ei innotuerit, quibuscum ea comparare, si nullos eorum mores cognoverit, per quos propriis sui populi moribus lucem afferre posset; imo cum ipse nesciat, quid alii intelligere possint, quid vero minus; hinc saepe explicat, quae nulla explicatione indigent, ne-

(1) Cf. Cap. II. §. 1. et in primis J. A. Ernesti, opusc. Philol. et Crit. p. 408. sqq.

negligit vero saepissime ea quae nullo modo ab aliis intelligi possunt.

Josepho autem contigit Romam adire, Romam, urbem totius orbis terrarum primariam, quam fere omnes populi dominum agnoscebant; Romam, ubi tot viri eximii floruerant, multique etiamnum vigebant, ubi non modo Latinorum sed etiam Graecorum opera legebantur et intelligebantur. — Quamvis enim aurea illa aetas non amplius ibi floreret, quamvis M. Tullii Ciceronis eloqentia, et Horatii, Virgiliique carmina dulcissima et tot aliorum amplius ibi non audirentur, magna tamen etiamnum erat amor litterarum veraeque eruditionis. At vero non venit modo Romam, sed et ibi in gratia fuit cum Poppea, Neronis uxore, quae, quamvis minus virtute candidoque animo excelleret, multis tamen mentis dotibus conspicua erat, multumque ei profuit (1). Sic enim ei aditus ad omnes res patuit in urbe Roma memorabiles, quae numero multae ibi aderant: sic Bibliothecam magnam ab Augusto, paulo ante, in templo Apollinis collectam, theatrum pulcherrimum, ab imperatore in Marcelli memoriam conditum, templum splendissimum Pantheon (2), totque alia urbis Romae ornamenta contemplatus est, quae

(1) Cf. Tacitus, Ann. XIV. 60—64. Suetonius, in vita Neronis, 35.

(2) Cf. Suet. in vita Octav. Aug. 29. Virg. Aen. VI. vs. 673.

quae omnia apta erant ad pulchri, bonique sensum, in juvene augendum et incitandum. Seneca, praestantissimus ille philosophus nec minor politicus et poeta, qui etiamnum in honore erat apud Neronem, ei sine dubio innotuit, aliorumque magnorum virorum consuetudine usus est: Graecas litteras addiscere incepit, cumque optimorum hujus populi operum manuscripta sibi comparasset, occasio ei fuit, deinde in hasce litteras magis incumbendi, ita ut illa exempla optima, pulcherrimaque imitaretur.

Forte erunt qui dicant, non multum Josepho profuisse hocce iter Romam, quia et dein eo venit, diuque ibi mansit; tum autem illum per nimis breve temporis spatium ibi adfuissa, quam ut ei aliquo modo illud prodesse potuisset? Ad hocce refutandum sufficiet monuisse, in juventute animos facilius tangi bonis vel pravis adfectibus, mentem aptiorem esse ad cognitiones utiles sibi comparandas, verbo hominem nonnumquam ita manere, qualis in juventute informatus est (1). — Quum igitur Josephum juvenem jam delectarent ea quae bona erant etiam extra patriam, cum scriptores extraneos Graecos Romanosque cognoscere inceperit, cumque hisce studiis fuerit deditus, sensimque animus et mens secundum haecce exempla informabantur, et ipse dein ea veluti sponte secutus est. Ad haecce studia juvenili aetate incepta, sem-

(1) Cf. pag. 82. hujus comment.

semper dein sese in primis adplicuit; maxime vero eo tempore, quum, post aliquos annos turbarum et motuum civilium, Romam vitam degeret tranquillam (1).

Quae autem huc usque explicuimus, satis videntur indicare, Josepho, temporis quo vixit ratione habita, fuisse educationem et fata, maxime idonea ad animum mentemque informandum; ita ut facultates ei essent gentis historiam rite scrutandi, pulcreque enarrandi. Quae nunc sequuntur praesertim ostendunt ei etiam fuisse occasionem historiam exitus patriae indagandi, per quam aptior evaderet ad Belli Judaici historiam, quae dicitur, explicandam. Postea autem videbimus, ei, facultatibus adeo optimis praedito; praeterea fuisse subsidia alia, opportunitatemque optimam perducendi illud propositum ad exitum.

§. 5.

De Josepho Galilaeae praefecto.

Josephus egregie educatus et optime informatus patriae suae inservire voluit et praefectus in Galilaeam missus est (2). Constat inter omnes eum scriptorem, qui historiam narrat eorum factorum quibus adfuit,

„*Quae ipse vidit et quorum pars magna fuit,*"

ma-

(1) Cf. infra cap. II. §. 7.
(2) Cf. cap. I. §. 4.

majorem habere auctoritatem, quia res explicat sibi notissimas. Sic Herodotus, quando bellum Persicum describit, Thucydides, quando de bello Peloponnesiaco agit, Xenophon, quando Cyri expeditionem enarrat, majorem merentur fidem, quam alii, qui ea quae gesta sunt, sive temporibus antiquioribus, vel regionibus magis remotis, aliis enarrant. — Josepho igitur, qui multis egit de iis, quae in Galilaea tunc temporis acciderunt, maxime profuit, ibi non modo adfuisse, verum etiam huic regioni praefuisse.

Sunt qui dicant Josephi conditionem in Galilaea difficillimam, quam Cap. I. §. 4. descripsimus, magis ei obfuisse quam profuisse. Munus, aiunt, eum ita praeoccupavit, ut perversas rerum gestarum notiones proponat. Hinc numquam indicat quaenam sibi sit vera politica cogitandi ratio, namque modo populi libertati, modo Agrippae potestati, modo Romanorum dominationi favisse videtur. Hujus rei causam in eo quaerunt, quod conditio ipsa Josephi erat tam difficilis, ut modo Romanis, modo populo favere videretur. Quamvis multa horum argumentorum negare nolimus, et eum suam veram politicam cogitandi rationem indicare non affirmemus; quamvis etiam nostra sit opinio conditionis difficultatem ei obfuisse, non quidem in rebus factis enarrandis, sed potius in modo quo eas proponit: censemus tamen ei quam maxime profuisse quod tunc tempo-

poris in Galilaea adfuerit. Quis quaeso melius ea quae acciderunt scire potest quam is qui factis iis ipse testis oculatus adfuit? Ponamus Josephum Hierosolymis tunc temporis versatum esse, omniaque ex aliis audire debuisse, ita profecto minus etiam accuratae fuissent ejus narrationes; et quamvis aliam et forsan meliorem habuisset proponendi rationem rerumque intelligentiam, multa tamen numquam scripsisset et multa veritati minus convenientia indicasset, quae nunc, uti locum habuerunt, adnotavit.

Tota porro Galilaeae regio ei innotuit. Omnia illa itinera, quae suscepit, ita ut tempus fere totum peregrinando consumeret, totamque peragraret provinciam effecerunt ut regionis illius situm et conditionem plane cognosceret: et quid historico magis prodest quam recta notio regionis in qua ea quae narrat locum habuerunt? Sic enim vim tandem, quam locorum situs in res ibi gestas habuit, rite animadvertit; omnia clarius sibi ob oculos ponere potest ita ut etiam lectoribus magis perspicua ea fiant. Hinc pulcrae illae et accuratae Palaestinae sed in primis Galilaeae descriptiones, quas tot numero operibus suis intexuit; hinc memorabilia tanta quae adnotavit, quaeque ceteroquin numquam forte ad nostri temporis notitiam pervenissent (1).

In

(1) Cf. Jos. Bell. Jud. III. 3. V. 4. etc. III. 10.

In arte militari etiam sese exercendi egregia ibi fuit ei occasio, quae res maxime ei profuit, magnamque adeo in ejus narrandi rationem vim exercuit. Sic, v. g. certamina multo accuratius ab eo describuntur, quam ceteroquin illud ab aliis fieri solet. Hoc autem apud multos scriptores obtinet, qui rebus gestis, quas describunt, ipsi interfuere. In Xenophonte in primis hoc animadvertendum est, qui de expeditione Cyri minoris in Asiam minorem et de reditu decies mille Graecorum agens, quibus ipse dux praefuit, non modo omnia accuratissime explicat, sed etiam proelia tam vividis coloribus, pulcherrimaque adeo ratione depingit, ut quasi audiamus armorum strepitum, bellicumque clamorem, et videamus hostes sese furentes et sanguine sparsos (1). Sic etiam Josephus, quando pugnas nobis exhibet, accurate omnino illas proponit, ut ubique hominem agnoscamus, rerum, de quibus narrat, peritissimum. Et ubinam melius sese in hacce arte militari exercere potuit, quam in Galilaea, seque praeparare ut dein Romanorum peritiam in hisce rebus majorem eam quam aliorum populorum, bene animadverteret, multaque ab illis disceret?

Summae etiam ei, tanquam historico, utilitatis tempus ipsum fuit, quo Galilaeae praefectus erat. Bellum enim eo tempore terribile illud Judaeorum con-

(1) Cf. Xenoph. Anab. I. 8. II. 5. V. 2. et alibi.

contra Romanos sensim sensimque parabatur. Indagare potuit quo modo ignis seditionis jam incenderetur, qui dein plane exarsit; quo modo populus in perniciem ruens, parumper etiamnum sese efferens, omnesque vires intendens, tandem animis fractis ceciderit et numquam resurrexerit. Et quid quaeso magis historici interest quam in gentes inquirere et indagare quo modo ipsae exitum sibi praeparent et quo modo causae hujus exitus non alibi, sed in ipsa gente praecipue sint quaerendae; quae res quo modo melius intelligi potest quam ex ipsa Judaeorum historia? et quando et ubinam melius quam tempore ipso quo in Galilaeam missus est Josephus?

§. 6.

De Josephi praesentia Hierosolymis obsessis.

Constat inter omnes actionem, quamvis nude spectatam non probandam, nonnumquam tamen optimas habere sequelas. Sequelae actionem istam non quidem mutant, licet tamen hisce laetari quoniam uberrimos inde fructus carpere possumus. Ita etiam, quod vidimus Cap. I. §. 9. Josephum non stetisse promissis civibus suis nuncupatis felicissimas illud habuit sequelas. Si enim illud fecisset, operibus quae nobis reliquit, pulcherrimis iis, destituti essemus; et nisi dein, quam-

quamvis etiam mala fide, et solummodo ut imperatori adularetur, Vespasiano imperium praedixisset et Messiae vaticinium in eum applicavisset, numquam forte apud eum in honorem pervenisset, nunquam Hierosolymorum obsidioni adfuisset, numquam Romae tot tantisque honoribus cumulatus esset, verbo numquam forsan opera sua scripsisset. Nunc vero imperatoris benevolentia fructus est, hujusque filius Titus eum secum duxit, quum proficisceretur ad Hierosolyma expugnanda. Videamus quomodo hoc ei profuerit in historia hujus obsidionis conscribenda.

Primo generatim animadvertendum est uti antea in Galilaea, ita nunc Hierosolymis praesentiam suam ei profuisse. Quis enim melius describere poterat certamina horrenda, pugnas acerrimas, verbo omnia quae tristissimis illis diebus acciderunt, quam is qui ipse praesens adest? Optime illud Josephus sensit ubi annuit nonnullos etiam quidem scripsisse de iis quibus neque ipsi interfuere, neque operam dedere ut a rerum gnaris illa acciperent. Sic fuisse qui ediderint libros de Romanorum bello contra Judaeos, cum tamen neque ad ea loca pervenissent unquam, neque in locis fuerint ubi res erant gestae. „ Ego autem," sic pergit, „ tam de universo bello, quam de singulis rebus gestis, veritati consentanea scripsi, cum ipse negotiis omnibus interfuerim. Etenim dux extiti eorum qui apud nos Galilaei dicuntur,

quamdiu resistere potui; comprehensus vero a Romanis, captivus tum factus, cumque me Vespasianus et Titus captum retinerent, eos semper comitari me coegerunt, primo quidem vinctum, postea vero solutum et ab Alexandria cum Tito missus sum ad oppugnanda Hierosolyma " (1).

Et alibi: „ Sunt quos ipsa rerum necessitas coegit, ut ea facta, quibus ipsi interfuerunt, scripto mandarent memoriaeque proderent: multos etiam magnitudo rerum utilissimarum, quae in obscuro latebant, instigavit ut earum explicationem in communem utilitatem proferrent. Postrema causa ea est quae fecit ut et ego scripserim. Bellum enim, quod nos Judaei cum Romanis gessimus, resque tunc temporis peractas, imo et eventum quem res istae nactae sunt quum experientiâ cognoverim, coactus sum haec omnia in lucem proferre, ut ita eos redarguerem qui scriptis suis veritatem neglexerunt " (2)

Generatim ergo illud quod Hierosolymorum obsidioni adfuit, summae utilitatis Josepho fuisse dicatur; quae res ut melius intelligatur per partes magis erit explicanda. Primo Josephus *erat natione Judaeus qui a parte Romanornm omnia videbat et audiebat.* Judaeus erat, qui cives suos diligebat, etiamsi eorum hostibus nonnumquam au-

(1) Cf. Jos. contra Ap. I. 9, 10.
(2) Cf. Jos. Ant. I. §. 7.

auxilia praebuerit, quod luculenter patet ex operum quae nobis supersunt ratione et indole. Quis enim illud negabit quum eum ita disserentem audiat: „ quod si quis nos vituperet ob ea quae contra tyrannos eorumque latrocinia accusando dicimus, quia patriae miseriis ingemiscimus, justo nostro dolori etsiamsi historiae legem transgrediatur, venium concedat, etc." et alibi. „ Quid tandem passa es, o miserrima civitas, a Romanis, qui venerunt ut flammis tua ipsius scelera purgarent. . . . Sed quoniam scribendi lex obstat cohibendus est dolor cum nunc lugendi tempus non sit sed res gestas narrandi " (1). Auxilia porro quae hostibus praebuit, modo serviebant ad salutem patriae promovendam; nam omni ratione Judaeos ad pacem hortatus est, quia sibi persuasum habebat cives contra Romanos nil valere et urbis deditionem unice eos a pernicie servare posse. Omnia igitur quae audiebat in malam partem Judaeorum non explicabat; sed neque Romanorum; namque non solum suis civibus favere, magis quam par erat, noluit; sed etiamsi voluisset, non potuit; nam in potestate et quasi captivus erat Romanorum, qui, si aliquid veritati non congruum de illis narravisset, id impune profecto non sivissent. Res igitur gestas contemplatus est neutri parti favens, sed aequus aestimator et jus-

tus,

(1) Cf. Bell. Jud. V. 1. §. 3.

tus, quod etiam de se ipse testatus est, dicens: „ Nonnullis quidem scriptoribus in animo est Romanos supra modum laudibus efferre, resque Judaeorum parvi ducere et pro nihilo habere: verum isti haud secum reputant, qui fieri possit ut pro magnis habeantur, qui pusillos superaverint." Et paulo post: „ Neque tamen ego is sum, qui cum iis, qui res Romanorum extollunt, contendens, contra, quae a popularibus meis gesta sunt, in majus augere decreverim; sed facta quidem utriusque populi accurate persequar, etc." (1).

Secundo: *Josephus fuit vir sapiens et sagax.* Hoc satis ex supra dictis patet; sed maximi est momenti ut ea hic loci repetamus. Magno enim cum judicii acumine quae vidit et audivit, adnotavit, relictis iis quae minoris erant pretii, aliis vero accurate animadversis. Maxime autem ei profuit, quod diximus §. superiore, eum fuisse antea Judaeorum ducem, namque sic omnia mente, in rebus militaribus versata, adspexit et scrutatus est. Hinc pulcrae accuratissimaeque illae descriptiones exercitus Romanorum et castrorum aliorumque, quae omnes luculenter probant eas profectas esse a manu scriptoris rerum de quibus agit peritissimi (2). Hic etiam animadvertenda sunt ea quae

(1) Cf. Bell. Jud. prooem. §. 3, 4.
(2) Cf. Bell. Jud. III, 5, 6, sqq.

quae dicit, „ se postquam singula in exercitu Romano viderat ea *adnotasse* " (1). Quae vidit statim scripto mandavit, ut dein ex hisce adnotationibus, tanquam ex fonte, hauriret et opus suum componeret. Hinc ea quae ceteroquin oblivisceretur in memoria retinuit.

Tertio: *Josephus Titi fuit amicus eumque semper comitatus est.* Quisque profecto intelliget magna ei ex hac re redundasse emolumenta: optima enim sic ei fuit occasio recte accurateque omnia audiendi et animadvertendi quae gerebantur, imo et inspiciendi rerum gestarum expositiones quae ab exercitus duce Romam mittebantur; potuit et hujus opiniones de pugnis commissis et de toto obsidionis opere audire omnesque actiones et operationes Romanorum scrutari et dijudicare. Multa praeterea ab Judaeis, in certaminibus captis sive transfugis, audivit, quos Romani ceteroquin non intelligebant, quia eorum linguam non callebant. Ille vero, uti ipse testatur, quae a transfugis nuntiabantur solus intellexit (2). Maximum vero emolumentum quod Titi amicitia ei attulerit fuit post urbem jam captam. Tum enim ab eo Codicem illum librorum sacrorum accepit, qui in templo servabatur (3). Non opus est ut demonstremus

(1) Cf. contr. Ap. I. §. 9.
(2) Cf. contr. Ap. I. §. 9.
(3) Cf. vita in §. 75.

mus quomodo et quatenus hocce donum ei profuerit: quisque enim facile intelligit alicujus, cui historiam conscribere animus est, maximi interesse ut veros habeat et genuinos fontes ex quibus possit haurire: nullumque profecto puriorem acquirere potuit quam ipsum illum Codicem, cui ab omnibus summa tribuebatur auctoritas.

§. 7.

De Josepho Romae degente.

Post tot tantosque labores et pericula Josephus tandem venit Romam, ibique diu feliciter vixit (1). Quid autem magis ei prodesse potuit? Sic enim otio et pace gavisus est, quibus maxime indigebat, ut consilium, quod sibi proposuerat, ad finem perduceret. Si enim semper vitam illam laboribus periculisque plenam duxisset, si numquam otium ei contigisset, opportunitas profecto plane ei defuisset opera conscribendi, etiamsi facultates et fontes habuisset optimos. Nunc in ea vivebat urbe, quae illi juveni jam ita placuerat, cujus memorabilia tunc jam miratus fuerat, quaeque eum nunc plane informaret. Romae vivebat, in totius orbis terrarum urbe primaria, inter cives humanitatis, veri, boni, pulchrique studio excellentes,

(1) Cf. Cap. I. §. 10.

tes, quique omnia superbiae illius Judaicae vestigia, quae etiamnum apud eum aderant, delerent, atque veri bonique amorem magis etiam in eo excitarent.

In vita domestica felix, nullis afflixus calamitatibus, in studia incubuit, omnes vires intendens. Quod autem jam antea Romae facere inceperat, illud minime tunc neglexit; namque scriptores extraneos perscrutatus est, non modo Graecos et Romanos sed etiam multos alios, inter diversas et remotissimas gentes extantes; ut ita sive ad eorum exempla sese informaret sive ex iis tanquam ex fontibus hauriret, sive multa quae ab iis narrantur refutaret. Ad majorem Graecae linguae cognitionem sibi comparandam, nonnullos hujus linguae peritos ad se arcessivit, qui eum hancce linguam docerent (1); et quamvis exquisitam pronuntiandi rationem assequi ei non licuit, quia patriae linguae obstabat consuetudo, grammatices elementa tamen rite didicit, ita ut Graecos scriptores posset intelligere (2). Hoc enim probant tot libri, quorum mentionem facit, et de quibus judicat, sive eos refutando sive cum iis consentiendo. Sic, v. g. Homeri carmen epicum ei innotuit, Hesiodum legit, Herodotum cognovit, de Pythagora, Socrate et Platone mentionem fecit, mul-

(1) Cf. contr. Ap. I. §. 9.
(2) Cf. Ant. Jud XX. 11. §. 2.

multosque alios laudavit. In primis Nicolai Damasceni cujusdam scripta scrutatus est et dijudicavit (1); paucique adeo fuerunt scriptores Latini, quorum opera non legerit. Et non modo horum nomina ei nota fuerunt, sed et studio magno in illos incubuit, quod patet ex libris contra Apionem scriptis, quibus illos dijudicat, multaque ex iis affert ad sententiam suam probandam vel ad aliorum opinionem refutandam (2). Imo extant viri docti qui putant F. Josephum libros saltem nonnullos N. F. cognovisse. Sic, v. g. in J. B. Ottii annotationibus in Josephum exstat recensio locorum N. F. cum Flavianis phrasibus vel historiis aliquid commune habentium et ex quibus, non tamen omnibus, probabile fit aliquam partem librorum N. Testamenti Josephum inspexisse (3).

Gaudemus igitur, quod ei contigerit otio frui pla-

(1) Cf. Ant. Jud. I. 3. §. 6. — XII. 3. §. 2. — XIII. 8. §. 4. — XIII. 12. §. 6. etc. — Scripsit Nicolaus Damascenus historiam orbis terrarum libris CXL, cujus operis non nisi fragmenta supersunt.

(2) Nolimus hic multa Josephi loca laudare e quibus patet illum tot scriptores cognovisse, quia ubique id probatur ejus operibus. V. g. in Josephi contra Apionem libris duobus. — Ant. Jud. VIII. 5. §. 3. — X. 11. §. 1. porro I. 3. §. 9. — VII. 3. §. 2. etc.

(3) Cf. J. B. Ottii, adnot. in F. Josephum; quae etiam inveniuntur in Havercampii editione Fl. Josephi, t. 2. p. 305. sqq.

placido, ut ita magis etiam litteris incumbere et animum mentemque informare posset; sed gaudemus in primis quod *Romae* otio fructus sit, ubi opportunitates ei erant scriptores illos varios sibi comparandi vel saltem legendi; ubi consuetudo ei certe fuit cum multis aliis viris doctis ibi degentibus.

Quid autem magis ei prodesse potuit quam illa imperatorum amicitia, qua usque ad finem vitae fruebatur. Cujusque profecto multum interest ut gaudeat amicitia et favore principum; omnium tamen maxime Josepho hoc profuit. Civis enim dum fuit populi illius despecti et contemti, qui servitudinis jugum ferebat, libertatemque amiserat, ab omnibus juribus et privilegiis, quibus Cives Romani fruebantur, destitutus erat (1). At vel sic tamen quum imperatorum amicitia frueretur, omnia erant alia, omnia meliora, namque non solum eadem, quae Romanis civibus, ei obtigerunt privilegia, sed plura eaque majora. Conferantur modo quae supra diximus (2), de beneficiis quibus cumulatus est, ita ut vitam ducere posset felicem, nullis sollicitudinibus, nulla rei pecuniariae inopia, nullo denique modo perturbatam:

(1) Cff. Cicero, pro Flacco, 28. — Minucii Felicis Octavius, c. 10. — Tacitus, Hist. V. 5. 8. — Diodorus Siculus, XXXIV. p. 524. — Juvenalis Sat. XIV. 103.

(2) Cf. Cap. I. §. 10.

tam: attendatur et aditus qui ei patuit ad imperatorum Commentaria, ita ut fere semper de iis loquatur, atque, quoniam ea contulit, fidem sibi postulet. Sic, v. g. quando Justum quendam historicum refutat, dicit, postquam aliquid de eo narraverat, „ haec etiam in Vespasiani imperatoris Commentariis reperiuntur." (ἐν τοῖς Οὐεσπασιανοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ὑπομνήμασιν) (1). — Et paulo infra dicit Justum non posse rite scire quae narrat, „ quia nec bello interfuit, nec Caesaris Commentarios (οὔτε τὰ Καίσαρος ἀνέγνως ὑπομνήματα) legerit," additque maximum esse ejus falsitatis indicium, quod scripserit alia quam quae Caesar in Commentariis (τοῖς Καίσαρος ὑπομνήμασιν ἐναντίαν πεποίηται τὴν γραφήν). Ex hisce igitur satis apparet Josephum ea quae imperatores adnotari curaverant, legisse, et ad opus suum componendum adhibuisse. Quae igitur in iis, quae ipse adnotaverat, frustra quaerebat, quaeque ex nullis aliis audire poterat, quia omnes praeter imperatorem ea nesciebant, haecce tali modo etiam ei innotuerunt: ita ut ei essent omnia subsidia, quae exstarent.

Quando nunc omnia hocce capite exhibita colligimus, fata ejus usque ad tempus, quo dux Galilaeae noster creatus sit, aptissima dicenda sunt, ut eum informarent, ad historiam Judaicam,

(1) Cf. Jos. in vita §. 65.

cam, in primis eorum quae ante ejus aetatem acciderunt, enarrandam; ea autem quae ei acciderunt, donec otio Romae frueretur, idonea omnino dicantur ut eum aptum redderent ad historiam belli Judaici conscribendam; quum otium, quo fruebatur in orbis terrarum urbe primaria ei multa subsidia et adjumenta, in primis tempus opportunum praebuerit, ad opera sua ad finem perducenda. Quare non temere de semet ipse testatus est: „ neminem alium neque Judaeum, neque extraneum hoc argumentum ita accurate Graecis litteris describere potuisse " (1).

CAPUT III.

QUID PRONUNTIANDUM SIT DE IIS QUAE HUJUS SCRIPTORIS AUCTORITATI OBSTARE DICUNTUR?

Quando, respicientes ea quae Cap. II. sunt exposita, ad opportunitates attendimus, quibus ad conscribendam historiam atque antiquitatem Hebraicam idoneus fuerit Josephus, egregia et pulcra suspicamur esse opera a tali viro profecta, auctorita-

(1) Cf. Jos. Ant. Jud. XX. 11. §. 2.

ritatemque ei in multis non parvam adscribimus, quippe cui opportunitates fuerunt multa bene inquirendi, multaque recte sciendi. Videamus jam num re vera ita egerit uti eum egisse a priori suspicari nos oportet, vel potius inquiramus in ejus auctoritatem, et quidem ita ut primo indagemus: *quaenam Josephi auctoritati obstare dicantur?* dein: *quid de hisce sit pronuntiandum?*

SECTIO I.

QUAENAM HUJUS SCRIPTORIS AUCTORITATI OBSTARE DICANTUR?

§. 1.

Recensio scriptorum nonnullorum qui de Josephi auctoritate dubitaverunt.

Patrum scripta inspicientes pauca modo invenimus loca quibus ostendant illi se de Josephi auctoritate dubitare. Omnes fere laudibus eum extollunt; imo usque ad litterarum renatarum tempus nullus fere scriptor eum vituperat (1). Ex iis au-

(1) Non loquimur hic de scriptoribus, Josepho adhuc vivente exstantibus, qui eum vituperaverunt, uti, v. g. Justus his-

autem patribus qui omnium maxime ejus auctoritati sese opponunt, nonnulli sunt recensendi.

Augustinus nonnulla afferre videtur ad Josephi auctoritatem labefactandam, quando in Epist. ad Hesychium, p. 750. tom. 2. ita scribit:

„ Nam Josephus, qui Judaicam scripsit historiam talia mala illi populo eo tempore accidisse scribit, ut vix credibilia videantur."

Sic seculo V Theodoretus Episcopus Cyrensis in Commentatione in Danielem: „ Οὐδὲ ταῖς Ἑλληνικαῖς ἱστορίαις τὰ ὑπὸ τοῦ Ιωσήππου εἰρημένα συμβαίνον, οὐδὲ γὰρ ἐν ἐκείναις ἔστιν εὑρεῖν Κυαξάρην τὸν τοῦ Αστυάγους υἱὸν, αὐτὸν εἶναι τον Δαρεῖον, ὃν οὗτος ἔφη σὺν τῷ Κύρῳ τὴν στρατείαν κατὰ τῆς Βαβυλῶνος ποιησάμενον· ὥστε παντάπασιν ἀπίθανα εἶναι τὸν τοῦ Ιωσήππου λόγον."

Seculo IX. Photius patriarcha Constantinopolitanus in Bibliotheca Cod. LXXVI, postquam dixerat Josephum pro magna parte cum Moise in multis convenire, addit: „ ἔστι καὶ ἔνθα ἀλλοιότερον συγγραφόμενος."

Seculo XII. Michael Glycas in Annalium parte II. p. 158. Edit. Par. haec habet: „ καὶ ὁ μὲν Ιωσηπός ἐστιν ὁ μυθολογῶν οὕτω φαίνεται."

Sed inter scriptores recentiores, plures Josephi detrectatores inveniuntur, quorum quidem nonnulli ejus

historicus, Apion et alii, quia ipse Josephus hosce satis refutavit. Cff. libri contr. Ap. in vita §. 65. etc.

ejus fidem infringere, planeque dubiam reddere studuerunt, v. g. *Jacobus Salianus in Annalibus V. F.* qui ejus hostem acerrimum sese ostendit, ita ut per omnes fere tomos operis sui unaquaque pagina reprehensiones adversus Josephum inveniantur. *Baronius in Annal. Eccles*, qui nullam Josephum vituperandi occasionem praetermittit; aliique.

Joh. Harduinus in Oper. Sel. vehementer Josepho vertit vitio illud quod non pauca memorat, ut adversa fronte cum Moise ac prophetis et cum scriptoribus Historiae Maccabaeorum in narratione rerum quarundam concurrat. Dicit, v. g. haec: „ Toties Josephus certe tamque prodigiose a sacris scriptoribus horum librorum, in hac praesertim pontificum serie, de toto tempore pontificatus ac successione dissidet: ut data opera credi possit non alio consilio ipsum scripsisse, quam ut, quantum fidei ab imprudentibus impetraret, tantum scriptoribus sacris detraheret."

Ant. Possevinus in apparatu sacro, ea quae Josepho objiciuntur, in ejus historiis expendit. Dicit, etsi non solum Hieronymi, verum etiam Tertulliani, Eusebii, Chrysostomi, Arnobii, Suidae et veterum paene omnium scriptorum una sit de Josephi laudibus sententia famaque, quod ad fidem historicam attinet; haud pauca tamen esse quae subinde veritas, quae filia est temporis, docuit esse praenoscenda, ne quis in errorem incidat

cidat ob tot ejus apud patres laudes; quae vero bona sunt probet ac tueatur. Inter ea quae in primis Josepho imputat est quod, licet se nihil adjecturum divinis libris aut praetermissurum dicat, multa tamen adjecit (quaedam etiam consulto omisisse videtur); quod magna miracula rerum suppressit, putans iis infideles parum fidei tributuros; et quod saepe male temporum et rerum veritatem conjunxit.

Jacobus Usserius in Epistola ad Lud. Capellum; p. 42. haec habet: „ De ipso quoque Josepho non est praetereundum eum pollicitum fuisse quod ex sacris Hebraeorum litteris Origines suas transferret neque omitteret neque adderet quicquam, idque eum pari fide non praestitisse: quum nonnulla quae erant in Canone suppresserit, alia immutaverit, atque ex scriptis Apocryphis non pauca adjecerit."

Sic Davides Blondellus, Historia rerum memorabilium in orbe gestarum, p. 30. „ Josephus non videtur versatus fuisse in libris philosophicis, sed valde studuisse moribus Graecorum et Romanorum. Valde propendet in partes Ethnicorum, unde cum judicio legendus."

Ant. Vandalen, in libro adversus Historiam Aristeae, Cap. X et XI, etc. plura exempla historiarum sacrarum non optima fide a Josepho relatarum collegit; porro in testimoniis, quae ex Ethnicis scriptoribus produxit, Josephus fidem de-

siderat. Praeterea multorum parachronismorum reum, et in narratione rerum sua aetate gestarum, vel affectu vel errore abreptum, eum arguit.

Catelerius in Chrysost. ad Danielem, p. 225. Josephum nominat confusum et parum accuratum.

H. Prideaux, in hist. Jud., tom. II. hic et illic de Josephi auctoritate dubitat; sic, v. g. fabulis adnumerat quod Josephus tradit de ter mille talentis, quae Joh. Hyrcanus, ut et de alia magna vi pecuniae, quam postea Herodes ex sepulcro Davidis aperto ceperit. Ant. XIII. 16. XVI. 11.

Cunaeus in republ. Hebr., l. III. p. 373. sq. haec habet: „Josephus auctor omni laude dignus et cui post sacrorum voluminum scriptores prima esse debet fides, etsi gravitate super cunctos Judaeos emineat, tamen haud ubique a deliramentis abhorret popularium suorum." Ejus rei specimen adducit Cunaeus ex historia Caïni, a nobis etiam laudata cap. II. §. 3.

Leo Allatius in not. ad Eustath., p. 11. Josephum nominat: „hominem densissimis errorum tenebris obvolutum."

Boeclerus in Exercitat. in Fl. Josephum, demontravit Josephum in historia creationis et lapsus saepius haesisse, et Moisis verba ob κάλλυμμα Ἰουδαϊκὸν oculis incumbens, minus intellecta ac seriores interpretationes deflexisse.

Richardus Simonius, tom. III. *Epist. sel. ep.* 8. notat Josephum non dubitasse Judaeorum subinde

Aga-

Agadoth, sive fabulosas narrationes, v. g. de Moisis victoria de Aethyopibus reportata, historiae suae immiscuisse.

Petrus Baylius, *Dictionnaire* tom. I. *de Abimelecho.* Ibi vehementer Josephum vituperat Baylius, quia aliter res narrat quam Moises, ita quidem ut unus saltem eorum sit falsus historicus. „ Cela est il supportable," inquit, „ et n'en faut il pas conclure, ou qu'il ne s'est guère soucié de scandaliser sa nation, ou qu'il a cru que le sentiment particulier qu'il avait sur la fallibilité, et par conséquent sur la noninspiration de Moise, était commun parmi les juifs."

P. Brinch, *in historiae Josephi examine*, errores quosdam historicos adnotavit.

J. Ludolfus, *in Commentar. ad Hist. Aethiop.* p. 230. dicit Josephum Antiquitatum Judaicarum saepius fabulatorem quam historicum esse.

Bochartus, tom. I. *opp.* p. 1197. sqq. hallucinationes in Josepho castigat Geographicas.

Thomas Ittigius in Prol. ad Josephum, quamvis eum valde laudat, dicit tamen eum esse hominem et insuper Judaeum et hinc multis erroribus obnoxium: sic in illo errores quosdam morales et theologicos adnotat; non laudat quod miraculum divinae potentiae haud parum extenuet: dicit nonnumquam veritatis amorem corrumpi in Josepho nimio Gentilibus placendi studio; et tandem agnoscit multos in eo adesse errores.

A. Fabricius in Biblioth. Graec., l. IV. c. 6. dicit: „errores autem, ut non admisit nullos Josephus (homo enim fuit) attamen tot tantique illi non sunt, ut velut intestabilis propterea de ponte sit dejiciendus" (1).

§. 2.

Summa eorum quae a scriptoribus laudatis Josephi auctoritati obstare dicuntur.

Non omnes profecto scriptores recensere potuimus sed praecipuos, e quibus satis jam apparet plurimos fuisse Josepho obtrectatores. Non omnia aeque magni sunt momenti, quae ei imputantur, multique inter vituperatores eos plane sese ostendunt Josephi inimicos, et nullam eum carpendi occasionem sive falsam sive veram praetermittunt: ita ut cuique facile eorum futilitas appareat, neque nobis opus sit diutius de illis agere. — At vel sic tamen multa etiam majoris sunt pretii, verissimeque nonnulla dicuntur, uti Sect. II. hujus capitis videbimus. Haecce autem ad certa quaedam capita referenda videntur, nempe:

I. Fla-

(1) Sunt adhuc plures scriptores, nostris etiam diebus nonnulli exstant; qui tamen fere omnes, uti fit, eadem exponunt, quae ab aliis jam dicta fuerunt; sufficiat igitur istos laudasse.

I. Flavius Josephus nullam meretur fidem, quia est philosophus et de antiquitatibus philosophatus est. Suam interpretandi rationem, de qua Cap. II. §. 3. locuti sumus, in rebus factis narrandis adhibet, et secundum eam omnia narrat. Ad haecce probanda viri docti specimen adducunt hujus rei ex historia Caini, in qua Josephus Agriculturae studium, tanquam ex lucri ardore profectum, aliasque ob causas damnat (1): porro quae dicit de arte Daemones virtute radicis annulo inclusae per nares extrahendi, et ab obsessis profligandi tanquam singulari sapientissimi regis Salomonis invento: et talia plura (2).

II. Flavius Josephus gentis vitia omni modo excusavit et sustulit. Illorum Judaeorum inobedientiam maximam, quae in sacra scriptura ubicunque fere apparet, ubi potest diminuere studet. Adducuntur etiam exempla ad haecce pertinentia.

III. Multa silentio praetermittit quae in libris V. F. memorantur, multa etiam memorat, de quibus hi libri silent; multa etiam aliter quam in hisce libris narrantur, proponit. Praesertim ad ea referunt quae habet Josephus de Moisis juventute, quum auctoritate regis Aegyptici expeditionem adversus Aethiopes suscepisset, et de iis victoriam reportasset, etc. (3).

IV. Fla-

(1) Cf. Ant. Jud. I. 2.
(2) Cf. Ant. Jud. VII. 2.
(3) Cf. Ant. Jud. II. 10.

IV. Flavius Josephus saepe sibi ipse oblocutus est, ita ut in libro de Antiquitatibus saepe aliter narret, quam in historia belli Judaici, quod et nonnumquam in eodem libro fit. V. g. in eodem libro narrat Judaeos per 430 annos in Aegypto commoratos esse, sed alibi dicit tempus commorationis Judaeorum in Aegypto fuisse per 400 annos (1). Porro dicit Hyrcanum per tempus 33 annorum fuisse sacerdotem, alibi vero (2) per 31. Nunc narrat de 1000 occisis, nunc vero eadem in re de 30,000 (3). Hic de 8 stadiis, illic de 200 (4).

V. Nimium Gentilibus placendi studium, ut ita apud illos fidem inveniret, apud Josephum nonnumquam veritatem corrumpit. Sic, v. g. miracula multa in V. F. occurrentia non vere enarrat sed de illis subdubitanter et frigidius loquitur quam sacrae scripturae auctoritas postulat (5). Dicit supremum legislatorem aperte Judaeis interdixisse ne Deos ab aliis cultos riderent aut blasphemarent, etc. (6).

VI. Mul-

(1) Cf. Ant. Jud. II. 5, 6.

(2) Cf. Ant. XIII. 10. Bell. Jud. I. 2.

(3) Cf. Ant. XV. 5. Bell. Jud. I. 19.

(4) Cf. Ant. Jud. XVII. 10. Bell. Jud. I. 21. — Cf. Bell. Jud. II. 18. in vita §. 11. — Bell. Jud. II. 21. in vita §. 13. Ant. Jud. XIV. 13. Bell. Jud. I. 13.

(5) Cf. Ant. II. 7. IX. 11.

(6) Cf. Jos. contr. Ap. II.

VI. Multi Josephum multorum parachronismorum reum arguunt, et in eo vituperant hallucinationes Geographicas. — Sic, e. g. in spatio temporis, ab egressu Hebraeorum ex Aegypto ad conditum templum Salomonis, definiendo, Josephus erravit; et talia plura (1).

VII. Multi, tandem, dicunt, Josephum in narratione rerum sua aetate gestarum vel affectu vel errore abreptum esse.

Haec autem sunt praecipua quae hujus scriptoris auctoritati obstare dicuntur. Quatenus vera sint, quatenus falsa, vel aliis verbis, quid de hisce existimandum sit, sectione II. videamus.

SECTIO II.

QUID DE HISCE PRONUNTIANDUM SIT?

§. 1.

Num auctoritati Josephi obstat quod de Antiquitatibus Judaicis philosophatus est?

Unusquisque, qui historiam aliquam aliis exhibet, nisi arridam neque eam gratam rerum in facto po-

(1) Cf. Petrus Brinck, Exam. Chronol. et Bochartus, tom. I. p. 1197. sq.

positarum narrationem velit praebere, suam de rebus gestis cogitandi rationem explicare debet, causae ei sunt inquirendae, cur ita vel aliter haec vel talia acciderint, et tali modo homines de quibus loquitur egerint, verbo *pragmatica ratione* agere debet. Sed hoc ipsum est de rebus gestis philosophari. Quando igitur Josephi accusationem legimus in hujus §. capite laudatam, miramur cur viri docti illud Josepho imputare potuerint. Nullus enim historicus aliquatenus laudandus aliter egit. Herodotus, Polybius, Xenophon, Livius et tot alii inter veteres, multique inter recentiores, eo sensu dici possunt philosophari de iis quae enarrant. Sed alia est quaestio num illud rite egerit Josephus, num bona ei fuerit rectaque res gestas indagandi ratio, num ea quae in Moisis, aliorumque scriptorum operibus inveniebat, rite intellexerit et igitur bene narraverit?

Uti Cap. II. §. 2. vidimus Pharisaica erat ejus interpretandi ratio, et quamvis imbutus erat cognitione litterarum, scientiarumque multarum Graecorum, Romanorum aliorumque, semper tamen ei mansit Judaica non modo sed etiam Pharisaica cogitandi ratio, falsa ea sane et quae ostendit, summam verae religionis apud Judaeos tunc temporis in quibusdam fuisse corruptam, sed quae melior eo tempore exspectari non poterat. In interpretandis igitur rebus parva ejus est auctoritas, quod lubenter concedimus; sed aliud est *non bene*

in-

interpretari, aliud *mala fide agere in narrando.* Quando causam, cur haec vel talia acciderint, falsam exhibet, quando non bene rationem reddit, quare sic vel aliter quis egerit, intacta tamen ejus manet auctoritas in rebus factis, quas narrat, exponendis; uti luculentissime patet ex illo exemplo Caini, quod Sectione I. laudavimus. Narrat Josephus omnia, uti Moises ea narrat, sed addit falsam rationem cur Deo gratum erat Abelis sacrificium, ingratum autem Caini. Multa hujus rei exempla proferre possimus, sed quisque qui Josephi scripta accurate legit, et ad hancce nostram observationem bene attendit, haecce omnia facile animadvertet (1). *Quamvis igitur Josephus dicendus sit philosophari de Antiquitatibus Hebraicis, idea tamen intacta manet ejus in narrandis rebus fides.*

§. 2.

Num Josephus omni modo gentis vitia excusaverit et sustulerit?

Cuique scriptori, uti cuique homini generatim inest amor patriae semperque iste quidem laudandus. Hinc sponte ejus historiam pulcherrimis coloribus pingit et ab optima parte proponit. Ubi po-

(1) Cf. J. A. Ernesti, Opuc. Phil. et Crit. p. 384. sqq.

potest gentem suam laudibus effert et ita agit ut ad omnia quae honori ei sunt data opera attendat. Quisque qui ita scribit dignus est quod laudetur. — Sed qui nimius procedit, et contra veritatem loquitur, ita ut narret quae numquam locum habuerunt, silentio vero praetermittat quae populo suo dedecori sunt, atque ita de omnibus mentiatur, talis scriptor sine dubio rejiciendus est. Sed videamus jam ad quemnam ordinem Josephus pertineat.

Qui Josephi scripta accurate legit statim animadvertet eum populum suum diligere. Uti jam vidimus Cap. II. §. 6. semper gentis suae luget calamitates, et ubi potest ea quae ei honori esse possunt, bene adnotat. Sed hoc non facit ita ut inde historica ejus fides diminuatur. Quando narranda sunt minus honorifica, haec non silentio praetermittit. Probant hoc ea quae dicit de Israëlitarum fatis in deserto degentium. Omnia quae Moises de hisce exhibet etiam ille enarrat. Tanta inobedientiae istius populi specimina, tanta illius ingrati animi testimonia, tot seditiones contra Moisen et Deum describit, ut nil silentio praeteriisse dici possit (1). Quando de temporum recentiorum historia agit, idem facit. Quid Israëlitae contra Samuelem ausi sint, quo modo ita incitati ab eo regem petiverint (2), quomodo dein

(1) Cf. Ant. Jud. III. 13. IV. etc.
(2) Cf. Ant. VI. 3. etc.

dein sub regibus superstitionis et idololatriae crimina commiserint, donec tandem, numquam contenti iis quae habebant, a Deo puniti, ipsi fuerint causa sui interitus: haec omnia verissime describit et nihil silentio praetermittit. Conferantur modo orationes, quas Hierosolymis obsessis, ad populum habuit. Aperte in illis declaravit Judaeos esse causam omnium malorum, quae illis acciderant (1). Verbo: quando Josephi opera legimus Judaei nobis proponuntur tanquam populus ingratus, seditiosus et contra Deum sese opponens; ita ut, si forsan nunnulla praetermisit Josephus quae in V. F. occurrunt, et quae Judaeis minus sunt honorifica, haec non egisse videatur ut populi sui vitia excusaret, sed vel per negligentiam factum fuit, vel ipsi non est imputandum, verum temporum vicissitudinibus, quas subire debuerunt ejus opera (2).

Non temere igitur concludimus: *Josephum omnino fuisse amicum sui populi, ita ut, ubi potest illum quam maxime laudet, sed tali modo, ut minime auctoritas sive fides ejus historica inde detrimentum capiat.*

(1) Cf. Bell. Jud. VI. 2. etc.

(2) Sunt nonnulla a Josepho praetermissa, v. g. vituli adoratio in deserto, etc.; de qua Cf. supra dicta.

§. 3.

§. 3.

Quid existimandum sit de accusatione Josephum multis in locis cum libris V. T. non consentire?

Josephus declaravit se omnia e libris sacris desumsisse; usus est verbo μεθερμηνεύκεναι (1). Hinc multi dixerunt nihil fuisse ipsi narrandum, quod in V. F. non legatur. Sed quid tum fuisset ejus opus? quid quaeso aliud quam versio Graeca sacrorum librorum Hebraeorum, quae ab eo non desiderabatur, quandoquidem jam talis versio nempe Alexandrina exstabat. Uti ergo recte animadvertit Ernesti, illud μεθερμηνεύκεναι sive μεταφράζειν, latius est accipiendum.

Vidimus jam Cap. II. §. 1. tempore Josephi plures etiamnum affuisse libros Hebraeis, quam nos nunc habemus; traditiones etiam multae exstabant, aliaque Josepho erant subsidia nunc deperdita. Sine dubio ea quae in ejus operibus legimus, quaeque in V. F. frustra quaeruntur, ex hisce fontibus hausta sunt. Hinc narratio illa de Moisis expeditione, de hierophantae praedictione (2), aliaque. — Igitur Josepho imputari nequit quod

(1) Cf. Jos. cont. Ap. I. §. 10.

(2) Cf. Ant. II. 9. §. 23.

quod plura narravit quam in V. F. leguntur. Alia vero est quaestio quare nonnulla quae in illis inveniuntur omisit, v. g. adoratum a majoribus vitulum in deserto, caedem infantum Bethlemiticorum, quorum omnium in S. S. mentio fit (1), taliaque. — Quod primum attinet, nempe ejus silentium de vituli adoratione, pugnare videtur contra illud quod §. superiore probare conati sumus. Fatendum etiam est Josephum nonnulla tradidisse aliter quam in V. F. inveniuntur, ita ut cum hisce pugnare videantur; quamvis quisque facile animadvertit haec non tanta esse, uti Baylius dicit: „ Josephe est un homme qui faisant profession ouverte du Judaisme, dont la foi est fondée sur la divinité de l'Ecriture, ose raconter les choses autrement qu'il ne les lit dans la Genese; il change, il ajoute, il supprime les circonstances, en un mot il se met en opposition avec Moyse de telle sorte, qu'il fait que l'un des deux soit un faux Historien."

Sed generatim ad hancce objectionem animadvertendum est, quod etiam monuit Vir Clarissimus J. A. Ernesti (2), Josephi opera, magis quam ulla alia quae exstant et ex antiquitate nobis servata sunt, interpolata esse, quod cum in editis libris obtinere possit, multo magis profecto illud

(1) Cf. Exod. XXXII. 1. sqq.
(2) Cf. Opusc. Philol. p. 386.

illud in scriptis. Quae cum ita sint, quid facilius evenire potuit quam ut multa, quae frustra in Josepho quaerimus, multa quae non ita ab eo ac a' Scriptoribus S. S. narrata invenimus, per temporum injurias et vicissitudines deperdita aut corrupta sint. A tali viro, uti eum Cap. II. adspeximus, Judaeo et vero Pharisaeo exspectare certe non possumus illum consulto et de industria pervertere ac corrumpere ausum esse res libris divinis traditas. — Ipsum etiam Josephum in hisce bona fide egisse neque sibi culpae alicujus conscium fuisse patet ex eo, quod, cum ejus opus de Antiquitatibus Judaicis a nonnullis vituperetur, sese non defendit probando Antiquitates suas prorsus cum libris sacris Judaeorum convenire, sed hosce libros sacros esse re vera authenticos et tam antiquos ac ferebantur; ita ut de convenientia sui operis cum sacra scriptura ne sermo quidem sit, et si constat de auctoritate V. F. constet etiam de auctoritate suae narrationis. Et sane etiam inimici, quos multos Josephus habuit, si in hac re eum culpare potuissent, illud sine dubio fecissent (1).

Quamvis igitur lubenter concedimus Josephum, quia homo fuit, facile errare potuisse, et sine dubio nonnulla saltem falsa et minus accurata exposuisse, hoc tamen non fraude egit; et quamvis

(1) Cf. Jos. contra Ap. L.

vis ejus opera in nonnullis cum sacro Codice non conveniant, et igitur in hac parte minoris sint auctoritatis, Josephus tamen ipse dicendus est, fidem historicam incorruptam servare. Ad hancce sententiam magis adhuc probandam, hic loci animadvertendum est Josephum ceteroquin, ubi nonnulla narrat, quae etiam in libris N. F. inveniuntur, cum hisce maxime convenire; quod profecto multum facit ad ejus auctoritatem augendam et probandam. Sic, v. g. Josephus agit de fame in Judaea et Hierosolymis, regnante Claudio (1), et in N. F. invenimus etiam famem, quae regnante Claudio locum habuit (2). Josephus narrat Judam in Galilaea, tempore Quirini, multos abduxisse contra Imperium Romanum (3); idemque invenimus in N. F. (4).

Concludimus igitur: *Josephi opera in nonnullis cum S. S. non consentire, et ideo in hisce ei non esse credendum, salva tamen ejus auctoritate aeque magna in aliis.*

(1) Cf. Ant. Jud. XX. 2.

(2) Cf. Actor. XI. 28.

(3) Cf. Bell. Jud. II. 8.

(4) Cf. Actor. V. 37. — Cf. porro Bell. Jud. II. 22. et Ant. XX. 39. Quae apud Josephum inveniuntur de Jesu Christo, nempe Ant. XVII. 4. hic nihil faciunt, quia viri docti satis probaverunt hunc locum non esse authenticum.

§. 4.

Num Flavius Josephus sibi ipse oblocutus sit?

Post exempla quae antea adduximus, tanquam hujus rei probationes, nemo etiamnum negare potest Josephum in nonnullis inprimis in numeris, sibi ipse oblocutum esse. At vel sic tamen videamus num nihil dici possit ad excusandum hocce Josephi vitium.

Supra exposuimus nostrum scriptorem primum libros de bello Judaico, deinde vero de Antiquitatibus Hebraeis edidisse (1). Nonne in hac re aliquid invenimus, unde patet, cur Josephus in libris de bello Judaico alia ratione nonnulla exposuerit quam in Antiquitatibus Hebraeis? — Si enim, postquam primum suum opus ediderat, sentiit se hoc vel illud non bene tradidisse, si cum antea fuerat talis, nunc alia erat ejus de nonnullis cogitandi ratio, si, cum diutius in res factas inquisivisset, mutatae erant ejus cogitationes; hoc in opere quod dein edidit non ita uti antea fecerat exposuit, sed secundum eam, quae nunc ipsi erat hisce de rebus sentiendi rationem, narravit.

Illud

(1) Cf. cap. I. §. 11.

Illud porro considerandum est quod supra monuimus Josephi opera maxime esse interpolata et corrupta. Hinc certe multi librarii sive consulto et de industria, ut nempe ex aliis scriptis, v. g. ex versione Alexandrina, Josephum emendarent, sive inviti numeros ac nomina mutaverunt, et cum hoc in alio ejus opere non fecerint, inde multae oblocutiones ortae.

Quidquid igitur hujus rei sit: *Josephus, uti nunc ejus opera exstant, sibi ipse obloquitur in nonnullis*. Ubi haec locum habent ad alia auxilia erit confugiendum et ex aliis scriptoribus eruendum, quid sit veritatis.

§. 5.

Quid existimandum sit de Josephi nimio Gentilibus placendi studio?

Tempore quo Judaei quam maxime erant contemti, quo in primis Graeci Romanique illos aspernabantur, Josephus Israëlitarum históriam, mores et instituta, hisce ipsis Graecis Romanisque exponere voluit; ita quidem ut fidem nancisceretur apud illos, qui ceteroquin omnia, quae ad Judaeos pertinebant, vel de illis narrabantur, irridebant. Ut tale igitur consilium perficeret, aliquatenus sese Gentilium opinionibus accommodare debuit; illorum doctrina, litterae et

historia adhibendae erant, ut res gestas quas narrabat explicaret et clare exponeret; ea autem, quae Judaeis erant propria, cum iis quae apud alios populos exstabant institutis erant comparanda, ita ut hi illa intelligerent. Porro Graecorum Romanorumque scribendi rationem et stylum debuit sequi, ita ut his grata fierent quae narrabat. Per vitae opportunitates, uti supra monuimus, aptissimus fuit ad hancce provinciam rite perficiendam, et ubique in ejus operibus ostendit se hisce opportunitatibus recte usum fuisse.

Jam vero viri docti ei imputant nimium Gentilibus placendi ſtudium; illum in hac parte magis quam par erat procedisse, ita ut saepe falsa narret et dicat.

Nemo certe non concedit non facile esse negotium in hacce re rectam viam tenere, ita ut Scylla ab una parte et Charybdis ab altera bene evitentur; et nolumus affirmare Josephum in omnibus id rite egisse; sed etiam non facimus cum illis qui perhibent illum saepe per hancce agendi rationem veritati nimium detrahere. Inter praecipua exempla quae ad hocce probandum afferuntur in primis est quod miracula divinae potentiae haud parum extenuet; v. g. cum historiam transitus Israëlitarum per mare Erythraeum describit, ait: se cuilibet liberam sentiendi facultatem permittere, num Dei voluntate via per mare

Israë-

Israëlitis patuerit, an naturae vi et proprio motu. Porro quum historiam Jonae a ceto devorati et post triduum redditi his verbis concludit: διεξῆλθον γὰρ τὴν περὶ αὐτοῦ διήγησιν, ὡς εὗρον ἀναγεγραμμένην (1). Sed hocne tale quid est ut Josephi auctoritatem diminuat? Concedimus aliquatenus ex hisce effici posse eum miraculum in omnibus haud agnovisse, sed hoc non est contra veritatem loqui. — Aliud exemplum quod afferunt ad affirmandum Josephi nimium Gentilibus placendi studium, est quod scribit Josephus supremum legislatorem aperte Judaeis interdixisse ne Deos ab aliis cultos riderent aut blasphemarent. Concedimus Deum talem legem non tulisse, quamvis in V. T. locus invenitur qui aliquo modo hoc probare videtur (2); sed illud non tale est ut ideo fides historica Josepho tribui nequeat.

Ab alia parte etiam proferre possumus exempla historicum nostrum etiam narravisse et dixisse, quae Romanis Graecisque minus erant honorifica et grata; quot enim documenta praebuit crudelitatis Romanorum Hierosolymis obsessis et captis (3); quid non ausus est in libris contra Apionem ut ostenderet, non solos Graecos de rebus antiquis esse audiendos; inter illorum historicos magnam esse dissensionem, ita ut majorem mereantur fidem Ju-

(1) Cf. Antiq. IX. c. 10. §. 2.
(2) Cf. Exod. XXII. 28.
(3) Cf. cap. I. §. 9. Bell. Jud. VI.

Judaeorum historici, quam Graecorum qui parum veritati studuerunt; et talia plura. Nonne haec omnino probant illum, etiamsi multa fecerit, ut illis gratus fieret, ideo tamen non falsa narravisse, sed quando opus fuit lubenter dixisse quae non placere potuerunt Graecis Romanisque?

Omnino igitur probamus quod fecit Josephus, et quod ipse dixit sibi esse propositum: „ illud enim, inquit, agimus, ut historiam scribamus, resque propter vetustatem plerisque ignotas pro virili parte persequamur, easque dictionis elegantia illustratas, quantum fieri poterit, ex verbis eorumque structura, aliisque quae ad hoc faciunt, ut oratio lectoribus videatur suavitatem habere, utque ita illi cum voluptate rerum peritiam assequantur. Omnium vero maxime scriptoribus curae esse debet summa diligentia et studium verum dicendi, si credi velint ab iis a quibus leguntur, qui adeo plane nesciunt an factum aliquod factum sit nec ne (1).

Josephus ergo iure conatus est Romanis Graecisque placere, ut sua opera iis grata fierent; et *quamvis nonnumquam in hacce re ulterius progressus sit, inde tamen ejus auctoritas nil detrimenti accipit.*

(1) Cf. Ant. Jud. XIV. 1. §. 1.

§. 6.

§. 6.

De Josephi parachronismis et hallucinationibus Geographicis.

De hisce etiam nonnulla sunt dicenda, quamvis magis fuisset mirandum, si talia in Josephi operibus non invenirentur. Scriptor enim qui agit de rebus tam remotis temporibus actis, de quibus numquam constare potest quando re vera locum habuerint; qui praeterea tam longo temporis intervallo a nobis distat et cujus scripta tot vicissitudines tantaque fata subire debuerunt, talis sane multa in Chronologia et Geographia minus habet accurate adnotata. In primis autem interpolatores illi, de quibus jam locuti sumus, causa sunt Josephi parachronismorum, id enim maxime videntur egisse ut ejus Chronologiam cum Graeca versione Alexandrina in concordiam redigerent, quae maxime differt a V. F. Hebraico contextu. Vir eximius Petrus Brinck examen Chronologiae Josephi exhibet, et in illo satis hoc ostendit, cum omnia quae in Flavio minus accurata inveniret, adnotaverit, et tali modo quae ab interpolatoribus erant depravata sive ab ipso scriptore non recte notata vitiis liberaverit (1).

Geo-

(1) Cf. Ernesti, l. l.

Geographicae etiam hallucinationes, quas anno-tavit Bochartus, in Josepho inveniuntur, et quamvis haec non tanti sunt momenti, ut ideo Josephus in hac parte nulla dignus sit fide, illae tamen bene animadvertendae sunt, ne nos in errore ducant. Num Josephus an interpolatores hujus rei sint causa dici nequit, etsi pro Josepho multum pugnent ea quae diximus de illo Cap. II. §. 5.

Quidquid hujus rei sit, verba Petri Brinck (1), quibus examen suum Chronologiae Josephi historiaeque concludit, multum habent veritatis: „Moneo," inquit, „me illo recensu non id dixisse, ut ipse Josephus, mendax, fallaxque auctor crederetur, sed ut constaret, Josephum in prisca gentis suae historia Graece conscribenda, non solos scriptores sacros sed alios etiam gentis suae historicos, et hos interdum propius quam illos secutum esse, et sic factum ut a literis sacris et veritate rerum saepe aberraverit, non de industria mendax, sed improvide credulus. Quamvis autem, quod fatendum, suo etiam ipsius vitio aut saltem majori eloquentiae et splendoris quam veritatis studio, non raro peccet Josephus, non desinit tamen esse scriptor diligens, disertus, elegans et dignus qui sacris tam N. quam V. tes-

(1) Hoc opus exstat etiam in Havercampii editione Josephi.

testamenti scriptoribus adjungatur, attente legendus."

Josephus igitur nonnullos habet parachronismos et hallucinationes geographicas, sed adhibitis operibus Brinckii et Bochartii, hoc fere nihil ejus auctoritati nocet.

§. 7.

Quid pronuntiandum sit de accusatione Josephum in narratione rerum sua aetate gestarum vel affectu vel errore abreptum esse.

Post ea quae Cap. II. et inprimis §. 4—6. diximus de Josephi conditione aptissima, qua ad conscribendam in primis suae aetatis historiam valde fuit idoneus; postquam de favore et amicitia locuti sumus quibus apud Imperatores semper gavisus est; postquam attendimus ad honorem quo semper, sed in primis diebus, quibus vixit, ejus scripta sunt habita: post haecce omnia jam statim a priori hanc virorum doctorum in Josephum accusationem non magni facimus; et sane quando opera ipsa Flavii inspicimus, et cum aliis comparamus, et accurate de illis cogitamus, minoris etiam imo nullius pretii ista accusatio nobis esse videtur.

Jam

Jam statim cum edita essent nostri scripta tales accusationes, de quibus nunc agimus, in eum tulerunt Justus, qui acerrimus ei semper fuit inimicus, aliique, in primis autem Apion. Contra haec ipse sese defendit pro parte in libris contra Apionem, in vita (1), et in Antiquitatum prolegomenis; cum in prooemio Belli Judaici etiam fidem suam assereret. Nobis igitur non multa sunt dicenda ad hancce qualemcunque accusationem labefactandam.

Josephus in narratione rerum sua aetate gestarum non *affectu* esse abreptum in primis patet ex eo, quod jam antea diximus, illum aeque Romanos ac Judaeos, ubi locus erat, vituperasse, et minus honorifice de illis locutum esse; eum suae gentis vitia non siluisse, nec ea quae sibi ipsi dedecori erant praeteriisse. Imo affectum ostendit nullum, neutrique parti erat adstrictus; quamvis enim hic et illic Romanos vituperavit semper tamen in honore fuit apud Imperatores, et quamvis Judaeorum crimina non sileret, nullibi tamen legimus, ejus cives eum in odio habuisse hanc ob rem. At vel sic tamen nolumus hic affirmare fata diversa atque vitae opportunitates etiam in affectus, qui Josepho erant, nullam habuisse vim; sic, v. g. cum esset Pharisaeus, Pharisaeorum-

(1) Cf. Vit. §. 65.

rumque sectam valde amaret, ubique hancce summis laudibus extulit (1), etsiamsi ea non semper illis digna sit. Sed quis hoc tam aegre fert in Josepho, qui erat homo, et qui in omnibus humanitatem suam deponere non potuit.

Neque *errore* abreptum fuisse Josephum in narratione rerum sua aetate gestarum satis cuique apparet qui opportunitates omnes animadvertit, quibus tam idoneus fuit ad bene omnia inquirenda et indaganda; ita ut, si falsa narraverit, hoc non fecerit quia ei defuit occasio omnia bene sciendi, quia sponte sua erravit, sed quia *consilio* contra veritatem loquebatur. Si porro conferamus ea quae exhibet et quae etiam alii scriptores narraverunt, v. g. Vespasiani fata, quibus Imperator creatus est, Titi res gestas etc. (2), cum narrationibus aliorum historicorum, nullum fere discrimen invenimus, sed omnia noster narravit, prouti et illi hoc fecerunt (3).

Sed quamvis etiam plura de hisce dicere possimus, haecce jam sufficiant, ut hocce caput finire possimus, quia satis nobis haecce dicta videntur ut appareat, Josephum, quamvis a multis vi-

(1) Cf. cap. II. §. 3.

(2) Cf. Bell. Jud. IV. 10. etc.

(3) Cf. Suet. in vita Vespas. et Titi, deque Tito, Tacitus, Hist. II. 82. IV. 51. V. 1. V. 10, 11. deque Vespasiano, Hist. I. 76. III. 4. V. 10.

vituperatum, et quamvis etiam in non paucis vituperatione sit dignum, semper esse et manere scriptorem per vitae opportunitates fataque antea quasi destinatum ad patriae historiam conscribendam; quam provinciam etiam felici successu adiit; ita ut summa in multis ei adscribenda sit auctoritas, atque eo carere prorsus nequeamus.

T A N T U M.

JOHANNIS EVERHARDI VAN DER TRAPPEN,

MED. CAND.

RESPONSIO

AD

QUAESTIONEM

BOTANICO-OECONOMICAM,

AB

ORDINE NOB. MATH. ET PHIL. NAT.

IN

ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA

PROPOSITAM:

„ *Quaeritur historia* Solani tuberosi L. *hujusque*
„ *plantae descriptio botanica*, *culturae modus*
„ *et varius usus oeconomicus.*"

QUAE PRAEMIUM REPORTAVIT

DIE XXVI M. MARTII A. MDCCCXXXV.

Non cuivis homini contigit adire Corinthum.

Hor. Epist. Lib. I. 17. 36.

PRAEFATIO.

Quotquot nobis attulerit emolumenta Americae detectio, nullum fere majoris utilitatis dici potest, quam introductio *Solani tuberosi* L. Quod, quamvis de tempore minus conveniant scriptores, ex Americae meridionalis regionibus, *Chili* et *Peru*, allatum videtur. Mihi vero non est, ut revelem illius plantae laudes, toties totque eximiis viris merito pervulgatas, neque oppugnator iis ingredior, qui contra huic dono divino numerum malorum adscripserunt; minime quoque inquiram, an *Solano tuberoso* tantum adscribi debeat populationis incrementum atque morum depravatio, sed opinionem Knigthii accipere malo, qui immensam populationem calamitatem vocavit, ipso hocce fructu leniendam. Numquam *Solana*, sed homines ipsos accusamus, quando revera hujus plantae introductione calamitates obortas esse statuunt; audiamus

quae profert auctor Anglus: „ *The specific cause*
„ *of the poverty and misery of the lower classes*
„ *of people in France and Ireland is, that from*
„ *the extreme subdivision of property in the one*
„ *country, and the facility of obtaining a Cabin*
„ *and potatoes in the other, a population is brought*
„ *into existence, which is not demanded, by the*
„ *quantity of capital and employement in the coun-*
„ *try.*" (1)

Dum autem haecce sint minus hujus loci praetereo; atque postquam tantum ea exhibuero, quae Luzac sequentibus verbis profert, non inutile erit, ut, quantum possim, praemittam brevem indagationem, num *Solanum tuberosum* veteribus cognitum fuerit, nec ne. Monuit nempe Luzac: „ *De Voorzienigheid heeft ons in het gebruik*
„ *der aardappelen, sedert ruim een halve eeuw*
„ *een aangenaam en onkostbaar voedsel doen vin-*
„ *den. Het nut, hetwelk er het bestaan van den*
„ *gemeenen man uithaalt, komt hier wel het mees-*
„ *te in aanmerking, ofschoon hetzelve zijn invloed*
„ *uitstrekt over het algemeen bestaan van alle in-*
„ *woonders, en dus mede van de fabricanten, Ma-*
„ *nufacturiërs enz., welke in hunne huishouding*
„ *een minder kostbaar voedsel kunnende gebruiken,*
„ *ook daardoor geholpen worden in 't geen tot hun*
„ *le-*

(1) T. R. Malthus, *An Essai on the Principle of population.* Lond. 1817. Vol. III. pag. 241.

„ *levensonderhoud benoodigd is. Ik geloof niet,*
„ *dat iemand, welke de nooddruft van den arbeids-*
„ *man voornamelijk in onze binnensteden heeft ga-*
„ *geslagen, de verligting, welke de gemeene man*
„ *uit het gebruik der aardappelen trekt, ontkennen*
„ *en te gelijk niet volmondig toestemmen zal, dat*
„ *het er, hier te lande, deerlijk met de smalle ge-*
„ *meente zoude uitgezien hebben, was haar dit*
„ *voedsel niet te stade gekomen.*" (1)

Dubitaverunt quam plurimi, an *Solanum tuberosum* L. sit eadem planta ac *Arachidna* Theophrasti vel *Picnocomus* Dioscoridis. Priori sententiae inter alios addictus fuit Clusius, quamvis Joannes Boddaeus à Stapel, Theophrasti commentator moneat: „ *Arachidnam* non esse, quia *Arachidna* est planta „ foliis carens, radix quae succulenta, scamisque „ contecta, albicans, non tamen simplex sed ex „ minusculis aliquot constans, non crassa, sed „ mediocris. Alii (addit à Stapel) statuunt, „ *Arachidnam* glandem terrestrem esse, aeque mi- „ nus autem neque est glans terrestris, mirabilem „ hanc plantam inter ignotas referam, donec ali- „ quis ex Graecia aut Aegypto nobis communica- „ verit." (2)

Clu-

(1) Elias Luzac, *Hollands rijkdom*, Leijden 1783. D. IV. pag. 82. Cf. etiam *Verhandeling der Hollandsche Maatschappij*, D. XVI. pag. 47 et 64.

(2) Theophrasti Eresii, *de Hist. plantarum Libri decem*,

Clusius igitur *Solanum tuberosum* veteribus non ignotum fuisse, suspicatus est, atque dixit: „Theophrast. Lib. I. *Hist. Plant.* Cap. XI. „*Arachidnae* meminit, quae cum hac perbelle con„venire mihi videtur, praesertim radicis histo„ria." (1)

Apud Plinium invenitur: „*Arachidna* co„mosam radicem unam crassam habet, in altum „descendentem; alias vero tenuiores, in summa „telluris facie multifariam divisas. Arenosis gau„det, aut folium aut folio quidquam simile gignit, „ἀμφίκαρπον est, id est, infra supraque terram „fructum edit." (2)

Recentiorum Tournefortius Ἄραχος *Viciam multifloram* Casp. Bauh. Pin. 345 statuit (3), et

eem, cum notis a Joanne Bodaeo à Stapel, Amst. 1644 Lib. I. pag. 38.

(1) Caroli Clusii, *Rariorum plant. Hist.* Antv. 1601. Lib. IV. Cap. 52. pag. 80. cf. quoque Caspari Bauhini, *Prodr. Theatri botanici*, Basiliae 1671. Libr. V. pag. 90. Joannis Raji, *Hist. plant.* Londini 1686. P. I. pag. 675. et Christ. Menzeli, *Index nominum plantarum multilinguis*, Berolini 1696. in voce; harum tamen rerum minus peritum fuisse huncce auctorem credo.

(2) Plinii Secundi, *Hist. Nat.* Lib. XXI. Cap. 15. ex Editione. Gabriëlis Brotier, Londini 1826. Vol. X. 5319. vel, cf. editio curante Joh. Caesario Juliaceno, Coloniae Agrippinae, 1524. Lib. XXI. Cap. 15.

(3) Joseph Pitton Tournefort, *Inst. rei herbariae*, Parisiis 1700. pag. 397.

et ab hac voce ὁ ἄρακος leguminis speciem denotante derivata videtur *Arachidna*, fortasse ob similitudinem aliquam seminis (1); Doct. vero Sprengel, voce ἄρακος intelligit *Pisum arvense*; ἀράχιν vero, *Ervum tetraspermum* vel *Viciam lathyroïdem* habet, *Arachidnam* autem *Lathyrum amphicarpon* suspicatur. (2)

Alii porro *Solanum tuberosum* Dioscoridis *Picnocomum* dixerunt, uti Cortusius et Bauhinus: „Censuit Cortusius motus exemplari „Dioscoridis manuscripto, cui figura adjuncta fuit, et sane notae florum, et radicum *Picnocomi* Dioscoridis huic *Solano* conveniunt, „floris et seminis non item." (3)

Sequenti modo *Picnocomum* descriptum invenimus: „folia habet similia *Erucae*, aspera tamen „crassioraque et acriora, florem *Ocimi*, *Porri* se„men, radicem nigram, rotundam, lutei coloris; „exiguo malo aequalem, terram olentem. Nasci„tur petrosis locis.

„Gravia tumultuosaque facit semen somnia; „ra-

(1) Cf. Stephanus, *Thesaurus Graecae Linguae*, Londini 1819—1821. Vol. II. pag. 2177.

(2) Kurt Sprengel, *Geschichte der Botanik*, Altenburg und Leipzig 1817. Th. I. pag. 80.

(3) Casp. Bauhinus, l. c. pag. 90 et *Pinax Theatr. bot.* Lib. V. Sect. I. pag. 167, etiam Petr. Andr. Matthioli *Opera*, Francofurti 1598. Comm. in Dioscoridis Lib. IV. pag. 757. , et Mentzelius, l. c. in voce.

„ radix alvum solvit bilemque exinanit, emplas-
„ tri modo impositum tumores discutit, etc." (1)

Et apud Plinium: „*Erucae* foliis crassioribus
„ et acrioribus, radice rotunda, lutei coloris, ter-
„ ram olente, caule quadrangulo, modico, tenui,
„ flore *Ocimi*. Invenitur in locis saxosis, radix
„ ejus, in aqua multa, alvum, bilem et pituitam
„ exinanit, semen somnia tumultuosa facit." (2)

Desumitur vox *πυκνοκόμος* a *πυκνον* densus, spissus et *κομη* coma; ita ut ipsius vocis significatione, videamus hic differentiam inveniri inter *Arachidnam* et hancce plantam, quam Sprengel, *Leonurum Marubiastrum* vocavit. (3)

Vidimus jam: 1°, *Solanum tuberosum* ab aliis *Arachidnam*, ab aliis vero *Pucnocomum* dictum fuisse; 2°, ex descriptionibus ipsis, et Sprengelii monitis *Arachidnam*, et *Pucnocomum* esse duas plantas diversas; 3°, quod aeque ex descriptione *Solani tuberosi* et nonnullorum veterum refutatione, ac secundum Sprengelii sententiam neque *Arachidnae* neque *Pucnocomo* comparari possit nostra planta; atque conclu-
di-

(1) Pedacius Dioscorides interprete Marcello Vergilio, Coloniae 1529. Lib. III. Cap. 169. pag 590.

(2) Plinius Secundus curante Juliacene, Libr. XXVI. Cap. 8. pag. 220. B. — et editone a Gabr. Brotier, Vol. X, pag. 5614.

(3) Stephanus, *Thesaurus*, Vol. VI. pag. 8029. et Sprengel, l. c. pag. 153.

dimus *Solanum tuberosum* veteribus ignotum fuisse, saltem dictis nominibus non indicatum; et quando sola Viri Cl. Sprengelii decisione, me nondum persuasum haberem, tamen mihi videtur unam eandemque plantam duabus aliis inter se diversis similem esse non posse (1).

Caeteroquin necesse puto, ut animadvertatur ad duas alias plantas, quarum radicibus Indi persaepe alimento utuntur, quibuscumque scriptores haud raro confunderunt *Solanum tuberosum*. Harum prima, vel ejus fructus (tubera) Belgice *Bataten* vel *Patatten*, quod fere sonat uti *Potatoe*, denominatio *Solani tuberosi* apud Anglos; qui vero illam plantam sive illius fructus (radices) dicunt *Spanish Potatoes*, *Bermudian Potatoes*, *Patades*. Hispanis vocatur *Batatas de Malga*, *Camotes*, *Ajes*; in Lusitania *Battata*; atque ab Gallo-Francis *Battate*; linguae Malaïca *Ubi castela*, etc.

Est vero radix *Convolvuli Batatas*. L.: „foliis „cordatis hastatis quinque nervibus, caule repen„te tuberifero, hispido."

Icon exstat in G. E. Rumphii *Herb. Amboin*; Tab.

(1) Nonnulli voluerunt, plantam illam Novae Hispaniae, quae dicitur *Xaltomates* sive *Tomates*, esse *Solanum tuberosum* L. sed hujus *Tomatis* descriptione clarius perspicimus aliam speciem esse. Vid. Hernandez, *rerum medicarum Novae Hispaniae Thesaurus*, Romae 1651. Lib. VIII. Cap. 51. pag. 297.

Tab. 130. fig. 1 et 2; et describitur, Parte VI. Lib. IX. Cap. 17. pag. 368.

Duae praecipue sunt ejus varietates, radice albicante et rosea, quae praestantior habetur; variis modis accommodantur, coquuntur cum carnibus, vel imprimis cum piscibus atque piperis copiam addunt ut sane inconsuetis displiceant tales deliciae; insuper ex iis praeparant liquorem spirituosum, quem *Mobby* vocant; quamvis caeterum difficilius servari possint radices, tamen ex America transportatae in Hispaniam, Angliam, Germaniam aliosque locos, hic illicque cultae sunt. (1)

Altera planta, quae ab incolis dicitur *Yams*, pertinere videtur ad familiam *Dioscorearum*, vel ad genus *Dioscoreae* L. ex classe dioeciarum et ordine hexandriae, atque dixerunt *Dioscoream alatam*, „ foliis cordatis, caule alato bulbifero" — Vel forsan est eadem, quam exhibet Rumphius, l.c. Tab. 124. (*Dioscorea bulbifera*).

Hujus plantae radix a multis priori praefertur, tan-

(1) Cf. *Fortsetzung des allgem. Garten Magazins*. B. II. pag. 221. — Linnaea, Band VIII. Jahrg. 1833. pag. 259. porro Pieter Kolbe, *Naauwkeurige beschrijving van de Kaap de Goede Hoop*, Amst. 1727. D. I. pag. 154.

Philip Fermin, *Nieuwe algemeene beschrijving van de Colonie Suriname*, Harlingen 1770. D. I. pag. 67.

Pieter Kalm, *Reis door Noord Amerika*, Utrecht 1772. D. I. pag. 80.

tanquam magis nutriens; saepe ad insigne volumen increscit et quidem sub variis formis, quot phantasia creare valet. (1)

(1) Cf. Linnaea, l. c. et Edward Bankroft, *Proeve over de natuurlijke geschiedenis van Guiana, uit het Engelsch vertaald*, Utrecht 1782. pag. 43.

PARS

PARS PRIMA.

HISTORIA.

In prima quaestionis parte exponenda mihi difficultates dissolvendas fore, iis haud minores quas etiam, aliarum rerum expositio historica, secum ferre solet, bene percepi et quamvis argumentis indubiis atque exquisita certitudine indicare desiderarem cuinam *Solani tuberosi* introductionem in Europam debeamus, doleo id mihi non contigisse; sicque necessitudine coactus nihil aliud possum, nisi opiniones proferre eorum, qui inter se dissentiunt, num Drake an Raleigh vel Hawkins nos eximio hocce fructu donaverint, et sic veritati, quam totam amplecti optaveram, proxime accedere conabor.

Refert enim Putsche, *Solana* in Europam transportata fuisse a John Hawkins, venalitio, qui ea A°. 1565. e *Santa Fé de Bogota* ad Hiberniam attulisset; a Drake vero, Architalasso Anglo primum in Europam transplantata dicit, postquam nempe A°. 1578. in excursione sua

ad

ad Peruam illa detexerat, a quo e Perua A°. 1585 in Virginiam allata, et exinde A°. 1586. in Angliam reverso, terrae mandata fuerunt. Narrat porro hortulanum Drakii, cupiditate impulsum baccias, quas eximios illos fructus ab hero suo tam laudatos credebat, ori sumsisse et harum sapore ingrato prorsus deceptum rogasse, num essent hae illi fructus, quos tanti fecerat? Drake autem ridendo respondisse: revera esse plantam nobilissimam atque jussisse ut erueret; quo facto hortulanum visu tuberum jam stupefactum, magis adhuc reliquisse postquam *Solana* sub cineribus tosta, illi porrexisset. — Alii, alia ratione narrantes, dicunt Drake ea ex America ad amicum misisse, et literis additis perseverasse, fructus illius plantae propter vim nutrientem et saporis suavitatem, perdignos esse, qui in patria colerentur. Amicus tamen putans Drake voce fructus intellexisse baccas, fere animo agebat plantas dejicere, sed dum maturaverint jam hae baccae, alios quosdam ad coenam invitavit interque alias dapes etiam patinam convelatam mensae imposuit, et super coenam oratiunculam declamavit, qua ostendit laudes illius fructus, quem Drake tamquam culturae dignissimum ei miserat, hac finita omnes gustare incipiebant, sed una voce exclamabant, hunc fructum in America bonum esse posse, in Anglia vero non maturescere. Hac opinione plantae quasi inutiles dejectae fuissent, nisi

ca-

casu forutito dominus convivii vidisset nonnulla tubera, quae igne ab hortulano in horto accenso, tosta erant, horumque unum pedibus concidisset et hac ratione gratum ejus odorem percepisset: jam nempe illi roganti, undenam fuerint haec, hortulanus respondit dependisse ex illa planta Americana, eoque dicto lux effulsit. — Quid de his narratiunculis sentiendum sit, lectori relinquo, nisi fictae ambae, prima simpliciorque mihi placeret.

Pergit Putsche: John Gerard, botanicum Anglum, *Solana* accepisse a Drake ipso eaque A°. 1589. ad Clusium misisse, a quo dein transplantata essent in Burgundiam atque Hollandiam; in Hibernia autem lapsu temporis, eorum oblitos fuisse, donec huc secunda vice e Virginia attulerit Waltherus Raleigh. Iisdem fere verbis exposuit Nieuwenhuis; et Cl. Uilkens eandem sententiam secutus est, atque ante aliquod tempus in Ephemeridibus Trajectinis (*Utrechtsche Courant*), forsan e Germanicis compilata invenimus, Drake *Solana* e Virginia in Angliam introduxisse A°. 1580. ita ut opinari videantur hi, Drake ea a secunda excursione in Angliam reversum jam apportasse; desunt attamen rerum testimonia. (1)

Alii

(1) Cf. Putsche, *Monographie der Kartoffeln*, pag. 1, et *Bibl. Univ.* (*agricult.*) 1823, pag. 154.

Alii nominaverunt Waltherum Raleigh; sic monet Alströmer *Solana* ab eo re Virginia A°. 1584. in Hiberniam allata fuisse, dicitque plantam Virginiae indigenam esse. (1)

Willdenow suspicatus est Raleigh *Solana* e Virginia attulisse et A°. 1623. in Hibernia distribuisse. Thaër autem statuit, illa jam A°. 1565. e *Santa Fé de Bogota* in Europam venisse cura John Hawkins; A°. vero 1623 hujus fructus utendi rationem e Virginia in Hiberniam translatam esse a Raleigh, quamvis *Solana* in Italia A°. 1588. jam satis cognita et inde verosimiliter per Germaniam dispersa fuerint. (2)

Dunal opinatus est, *Solana* ab Hispanis in Europam delata esse, eorumque culturam et adhibendi rationem, qualis in Perua obtinet, circa medium Saec. XVI. a Petro Cièça communicatam

(1) G. Nieuwenhuis, *Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen*, Zutph. 1820, et hujus operis *Aanhangsel*, Nijmegen 1823, in voce *Aardappelen*.

Alb. Uilkens, *Handb. van Vaderl. Landh.*, Groningen 1829, §. 309 et 564.

Utrechtsche Courant 14 *Maart* 1834, et *der Korrespondent von und für Deutschl.* 8 März. 1834.

Schwed. Abhandl. Band XXXIX. pag. 229.

(2) Cf. Willdenow, *Grundriss der Kräuterk.* pag. 499

Thaër, *Grunds. der rat. Landwirthsch.* B. IV. pag. 206. §. 272.

tam dicit; eandem sententiam etiam alii foventes, dicunt Hispanos ea in Italiam, Hiberniam, aliosque Europae locos induxisse, brevi post Peruae possessionem sibi comparatam. (1)

Nonnulli porro perhibuerunt, *Solanum tuberosum* A°. 1565 in Hiberniam, et sic etiam in Angliam venisse, scilicet e navi quadam ad oras *North-Medis* in Lancashire afflicta. Eadem refert de Cloet qui addit: hanc plantam A°. 1580 cognitam fuisse, et Cardanum jam ejus mentionem fecisse. (2).

Noël et Charpentier protulerunt opinionem Josephi Banks, societatis regiae Londinensis praesidis, qui censuit *Solanum tuberosum* in Angliam delatum esse e colonia a Raleigh in America fundata, atque verosimile naves, A°. 1586 e *Quitoa* vel vicinitate redeuntes, plantam nostram apportasse; et addit Banks, quum Hispani harum regionum primi possessores essent, videtur *Solanum tuberosum* jam diu innotuisse antequam ad Clusium perveniret. — Exhibet denique Loudon, *Solana* e vicinitate *Quitoae* in Italiam et exinde ad Clusium *Viennae* venisse; in

(1). Cf. M. F. Dunal, *Hist. des Solanum* etc. pag. 25, et *Bibl. Univ. (Sciences et arts)* 1816, pag. 220. *Dict. des Sciences medic.* Tom. XLIV. pag. 273.

(2) Cf. *Encyclopaedia Britt.* Vol. XVII. pag. 284.

J. J. de Cloet, *Handboek voor Staatsmannen* etc. pag. 86.

in Angliam vero e Virginia a colonis quas illuc, A°. 1584. miserat Walther Raleigh (1).

Parmentier vero *Solanum tuberosum*, *originaire de la Virginie* vocavit, dixitque illud initio in Hibernia tantum curiositatis causa cultum fuisse, donec ineunte Saec. XVII eo uti coeperint, quando simul exinde in Angliam, Flandriam, Germaniam, Helvetiam, et sic in Galliam pervenerit (2). Referunt etiam *Solanum tuberosum* A°. 1623. e Perua atque Chili in Europam transiisse (3).

Videamus tandem num ex hisce ambagibus veritati propius accedere possimus, quod ut fiat prolatas sententias accuratius examinare necesse erit.

Putsche aliique videlicet monuerunt *Solanum tuberosum*, A°. 1565. a Hawkins e *Santa Fé de Bogota* in Hiberniam delatum fuisse. Ille Hawkins tamen, ut pater Wilhelmus Hawkins, navarchus neque venalitius, plura quidem itinera fecit, scilicet A°. 1562. ad insulas quasdam Americae meridionalis et ad Guianam; A°. 1564. cum quatuor navibus profectus, per Floridam domum petiit; A°. 1567. tertia vice iter facturus cum

(1) Cff. Noël et Charpentier, *Nouv. Dict. des Origines*, Paris 1827. Tom. II. pag. 438.

J. C. Loudon, *Encyclop. of Plants*, pag. 157.

(2) Cf. Parmentier, *Récherces sur les végét. nourr.*, pag. 83

(3) *Vriend des Vaderlands*, D. VII. pag 316.

cum quinque navibus, quarum uni praefuit Drake ingressus est; atque denique adfuit Hawkins itineri, quod jussu Elisabethae, Anglorum Reginae, instituit ille Drake. Minime vero invenire potui, Hawkins *Santa Fé* adfuisse, neque inter éa, quae de hocce peregrinatore mihi occurrebant, quidquam me docuit, quare huic *Solani tuberosi* introductio adscribi possit; atque ex iis, quae deinceps dicentur, ulterius apparebit Hawkinsio aeque minus computari posse, quam isti navi, quae A°. 1565 e Virginia rediens ad Hiberniae oras naufragium fecisset; (1) tali enim expositioni parum fidendum mihi videtur, quia praeter itinera Hawkinsii citata, alia hoc tempore facta, quibus planta nostra e Virginia in Hiberniam pervenerit, memorata non inveni. Insuper testatur Raleigh, se regionem, antea Wingandacoam dictam, primum adiisse, atque huic Virginiae nomen imposuisse. (2) Sententiam Alströ-

(1) Cf *Beknopt berigt van eenige der eerste reijsen na Oost- en West Indiën*, pag. 6 et 10 te vinden *in de wijdberoemde voyagien der Engelsche*, *te Leijden bij* Pieter van der Aa, 1706. D. I. — Idem opus etiam in 8vo prodiit.

(2) Cf *Kort en bondig ontwerp der eerste ontdekkers van Virginia*, pag. 2. vide *Voyagien*, l. c

Ludwig Kufahl, *die Gesch. der vereinigten Staten von Nord Amer.*, Berlin 1832. pag. 31.

Ernst Ludwig Brauns, *Amerika und die moderne Völkerwanderung*, Potsdam 1833, pag. 132.

strömeri, *Solanum tuberosum* ipsius Virginiae indigenam dicentis, mitto, quia dein indicari conabor, nostram plantam huc usque tantum in America meridionali sponte crescentem inveniri; et quia Parmentier, verbis: „*originaire de* „ *la Virginie*," eandem sententiam fovisse videri potest, hoc loco taceam de illo quem dein aliis meritissimum offendemus.

Solana porro A°. 1623 e Chili atque Perua in Europam delata esse, ne attentionem quidem meretur, ac opinioni Raleigh ea A°. 1623 secunda vice e Virginia in Hiberniam attulisse, obstat, quod hujus viri ultima itinera Annis 1595—1597 in Guianam facta describantur, et quod ex ejus viri biologia intelligatur, is post iter A°. 1617 susceptum quidem, sed frustratum, A°. 1618 mortem obiisse (1). — Patet ex hisce demuo, hypotheses varias potius accumulare, quam rem sibi incognitam habere fateri velle homines; idem locum habuisse apud eos, qui statuerunt, Drakium *Solanum tuberosum* in Europam attulisse, credo; huic autem Drakio, si ulli, certo prae memoratis, introductionem adscribi posse existimo. — Franciscus Drake nempe, humili genere natus, ex comitatu Devon, juvenis adhuc, a patre suo naviculae mercatoris cujusdam, com

(1) Cf. Louis Moreri, *le grand dict. Historique*, Amst. 1740. in voce Raleigh.

committebatur, quo mercatore defuncto, Drake hujus navis hereditatem adiit. Dum autem perceperit itinera in Americam factura esse, aggressus est John Hawkins, et ab illo navis praefectura acquisita, cum eo iter fecit A°. 1567, uti supra monuimus. Ab hoc itinere reversus A°. 1572 ipse duas naves expedivit et cum iis Novam Hispaniam adiit; durante illo itinere, mare meridionale videre illudque adire maxime cupere, unius ejusdemque momenti opus fuit, atque A°. 1577 ei contigit, quo tempore scilicet iter circa orbem terrarum suscepit. Jam post triennium A°. 1580 magna cum praeda in *Angliam reversus*, a Regina Elisabeth, Eques factus est, et A°. 1585 iterum ad Americam navigavit, atque A°. 1586 immensam pecuniae copiam in Angliam portavit. Tertium dein iter, quod Drake, nunc Archithalassus fecit, A°. 1595 una cnm John Hawkins instituit, ut Panamae possessionem acquirerent; ab hacce expeditione A°. 1596 naves in Angliam redierunt; Drake autem, die 28 m. Januarii ejusdem anni, mortuum *Porte Bello* sepelierunt, etiam Hawkins, aliquot mensibus post iter susceptum, obiit. (1).

Jam

(1) Cf. Drake's *Reizen*; *in de Voyagien*, l. c. Vel apud J. A. de Thou, *Hist. univ.* à la Haye 1740. Tom. V. pag. 773, et Tom. VII. pag. 7:5 *Hist. gener. des voyages*, à la Haye 1763. Tom. XV. pag. 147, atque Moreri, l. c. in voce *Drake*.

(Per-

Jam Putsche monet, *Solana* Drakio innotuisse A°. 1578, dum hicce in mari pacifico versaretur, nullibi autem quidquam invenire potui, nisi quod Drake, tempore quo ad insulam Mocham in anchoris fuerit, ab incolis radices quasdam accepisse. Quamvis nunc prorsus non pateat, quales radices essent, *Solana* non fuisse certe exhiberi nequit, nam hos fructus cum aliis radicibus, sibi ignotis accipere potuisse, nihil vetat.

Exhibet dein idem Putsche, quem alii benemulti secuti sunt, Drakium *Solanum tuberosum* e Perua in Virginiam transtulisse, atque exinde in Angliam et sic porro, uti supra vidimus. Quod vero assertiones attinet, *Solana* a Drakio in Virginiam delata esse, neque hujus rei mentionem factam inveni, neque me persuasum habere possum, nostram plantam ante Drakii adventum in America septentrionali non fuisse, imprimis dum viderim Anglos ibi pisces, aves, multas fructus, plantas radicesque varias reperisse. (1).

Quidquid sit ex allatis non collegi potest, Drakium

(Perverse tamen illic dictum videtur, Drakium in mari sepulchrum suum invenisse, occurrit nempe Epitaphium sequens:

„ Quem timuit saevis Neptunus in undis
„ Et rediit toto victor ab Oceano,
„ Foedifragos pellens, pelago prostravit Iberos
„ Drakius. huic tumulus aequoris unda fuit.")

(1) Cf. *Hist. de la Virginie, par un auteur natif et habitant du Païs, ex Anglo sermone transl.* Amst. 1707. pag. 10.

kium revera *Solanum tuberosum* introduxisse, atque quamvis hoc illi potius attribuere vellemus, quia A°. 1585, Virginiam advenit et anno sequente exinde in Angliam secumduxit colonos superstites, quos illuc miserat Raleigh, multa tamen obstant. Sic etiam frustra inquisivi, num majorem lucem deprehenderem apud Gerardium, cui *Solana* ab ipso Drakio relata nonnulli dicunt, sed testatur tantum e Virginia acquisivisse (1). Ab alia parte vero demum post annum 1586 peregrinatores loquuntur de *Potato-wortelen*, uti legimus in itineribus, quae v. c. fecerunt Candisch, Knivet, Cumberland aliique; num tamen *hac* voce potius designetur radix *Convolvuli Battatas*, in Anglia, longe ante *Solanum tuberosum* nota, non decidam. (2)

Suspicati sunt alii, *Solanum tuberosum* ab Hispanis primum allatum esse. Sic monuit Dunal, Petrum Cièca de illo jam circa medium Saec. XVI, locutum fuisse; Clusius illius Cièca e verba sequenti modo exhibet: „ *Locis* „ *Quito vicinis praeter Mayzum, habent incolae* „ *duo alia, quibus magna ex parte vitam sustentant, Papas videlicet radices tuberibus fere si-* „ *mi-*

(1) Gerarde, *Herball or general Histori of Plants*, Ed. 2. Lib. II. Chap. 350. pag 927.

(2) Cf. Clusii *Hist. Plant.* Lib. IV. Cap. LI. pag. 77 et Gerarde, l. c.

„ *miles, nullo putamine aut ossiculo tectas, quae* „ *coctae, tenerarum castanearum elixarû habent* „ *pulpam: sole siccatae Chumo vocantur, et usui* „ *servantur.*" (1). Hisce autem nondum intelligi posse mihi videtur, *Papas* tempore quo scripsit Cièca in Europa jam fuisse; deinceps autem huc redibo.

Alii, ut *Solana* in Italia prius jam cognita fuisse demonstrent, adducunt: Cardanum eorum mentionem fecisse ante Bauhinum. Quod concedo, nam apud Cardanum haecce inveni: „ *In* „ *Colla autem regione Peru, papas est tuberis genus, quo pro pane ututur, gigniturque in terra,* „ *siccantur vocanturque Ciuno. Factique quidam sunt* „ *divites hac sola merce, quam in Provinciam Potossi deducebant. Fert tamen, ut dicunt, radix* „ *haec herbam argemone similem: formae casta-* „ *neae, sed suavior gustu, editurque cocta, vel* „ *(ut dixi) in farinâ redacta. Invenitur etiam* „ *apud alias gentes ejusdem Chersonesi, velut apud* „ *incolas Provinciae Quito.*" (2) Aeque minus attamen haecce rem extra dubium ponunt, imo valde inclinatus sum ad conjecturam, Cardanum haecce ex ipsius Ciècae scriptis compoposuisse, hic enim fructus stirpem *Papaveri* simi-

(1) Clusii, *Hist.*, l. c. pag. 80.

(2) Cf. Hieronymi Cardani, *Mediolensis, de rerum varietate*, Lib. I. pag. 30. Basiliae 1581.

milem vocavit, ille vero herbam *Argemone* similem dicit, quod eodem redit. — Quamvis itaque haecce sufficere mihi non videntur, ut pateat *Solanum tuberosum* in Hispania et Italia jam fuisse tempore quo scripserint illi auctores, minime tamen impossibile contendo illud ex America in Hispaniam, et ex Hispania vel ab Hispanis ex America etiam in Italiam introductum fuisse, quod statuit Clusius, qui simul addit, hanc plantam in Italia tam vulgarem fuisse, ut ejus tuberibus cum vervecea carne coctis vescerentur, imo etiam suibus in pabulum cederent; atque mirari subire, hujus stirpis notitiam tam sero ad nos pervenisse. — Exsurgit sane nova difficultas, viribus longe superior, praesertim cum viderem, Clusium hujus stirpis notionem accepisse a Philippo de Sivry de Walhain, praefecto urbi *Montium in Hannoniâ Belgicae*, qui de Sivry scribebat se, anno 1587 *Tatratoufli* nomine accepisse a familiari quodam Legati Pontificis in Belgio. — Sic patet *Solanum tuberosum* L. Clusio jam notum fuisse, antequam a Bauhino descriptum et icon ad Clusium missa fuerat. Insuper ipse Bauhinus A°. 1590, nomine *Pappas Hispanorum*, nostrae plantae iconem suis coloribus delineatam a Scholtzio. (1) accepit, illamque, cum

(1) Verosimile idem cum Laurentio Scholtzio de Rosenaw, *Medico* Wratislaviae.

cum a nemine descriptam inveniret, in *Phytopinace* sub *Solano tuberoso* et in Matthiolo sub *Solano tuberoso esculento*, figura addita, descripsit (1).

Vidimus ergo, longe abesse ut Gerarde *Solana*, ab ipso Drakio accepta, ad Clusium misisset atque haec planta ex sola Anglia per totam reliquam Europam dispersa esset; nescio quonam fonte haustum sit, sed ut molestae repetitiones evitentur; quae hac de re supra jam monui, ad rem absolvendam sufficere mihi videntur.

Caeterum quo magis rem perspiciam, eo clarius patere arbitror, *Solani tuberosi* introductionis gloriam, Drakio attributam, Angliam tantum spectare, et metuo ne omnes narrationes, quae hunc in finem prodierint, excogitatae pulchreque sint ornatae ab Anglis, ut sibi egregiae hujus plantae primam notitiam et distributionem appropriarent, qualis raptura eo facilius locum habere potuit, quia tempus, quo de Sivry illam accepit, coincidit cum reditu Drakii e Virginia.

Quemadmodum Bauhinus testatus quidem sit, *Solanum tuberosum* e Virginia in Angliam atque exinde in Galliam venisse, non item vero Clusius censet. Quid sit, postquam haecce conscripseram, gaudio afficiebar, cum viderem meam opinionem illi Loudon accedisse, quippe qui

(1) Cf. Clusius, l. c. et Casp. Bauh., *Prodr.* pag. 90.

qui testatur, *Solanum tuberosum* e vicinitate Quito in Europam venisse, primo in Hispaniam, ex Hispania in Italiam, et inde ad Clusium *Viennae*, in Angliam vero ex America septentrionali, caet. (1) Haec itaque cum ita sint, hoc loco in mentem revocandus mihi videtur Cièca; hic enim 13 annorum puer ad Occidentales Indos Panamamque plagam transfretavit, atque plus quam 17 annos in his oris commoratus est; (2) ita ut ex hisce atque ex consideratione materiei, qualem conscripserit ille auctor, absonum vocari nequeat statuere, Ciècam ad *Solanorum* introductionem in Hispaniam forsan multum contulisse.

Quomodo autem cum exhibitis quadrare possint, quae nostris temporibus Hoke retulit, dicens, agricolas Italos, qui ejus monitis A°. 1818 *Solana* coluerunt, cum tuberibus venisse et rogasse, quid huic fructui inconsueti cum iis facerent? imo cultiores homines dixisse: *che Porcheria!* (3) Certe responsu difficile, nisi attendamus ad discrimen, quod obtinet inter primum *Solani tuberosi* in hoc aeque ac

(1) Cf. Loudon, *Encyclopaedia of plants*, pag. 157.

(2) Opus hujus Petri Ciaèçae de Leon, *Lingua Hispana foras editum est*, Hispali A°. 1553. Cf. Nicolai Antonii, *Bibl. Hispana*, Romae 1672. Tom. II. pag. 146. — Eodem anno 1553 Medinae in lucem prodiit Francisci Lopez de Gomara, *Sacerdotis Hispalensis; Historia General de las Indias*. Cf. *Bibl. Hisp*. Tom. I. pag. 334.

(3) Cf. *Oec. Neuigk*. 1824. n°. 24. pag. 192.

ac in aliis locis, adventum et culturam atque usum variis causis magis minusve retardatum.

Hisce hucusque peractis ad singularum quarundam Europae regionum considerationem accedo; ubi vero *Solanum tuberosum* ocius vel tardius introductum fuerit, iterum tanta est opinionum diversitas, ut solummodo quasdam scriptorum sententias referre possim. Quoad Italiam vidimus *Solana* ibi Clusii temporibus fuisse; addo, Alströmer perhibuisse ea A°. 1664 a Fr. Redi ibi allata esse; Dunal vero, ea A°. 1767 in Hetruriam venisse; sed ante 1730 in Helvetiam, ubi jam 1590 a Casp. Bauhino deportata voluit Alströmer. (1) Ex allatis et hisce itaque videre licet, *Solanum tuberosum* a primis inde temporibus, quibus in hac orbis terrarum parte innotuerat, in Italia jam fuisse; de iis autem quae dixit Hoke supra opinionem meam protuli, vere attamen constat Italos etiam nunc alimentum sumere potius e Polenta, Macaroni, castaneis, piscibus, fructubus variisque jusculis (*soepen*) quam e *Solanis*, ibi ad magnum volumen quidem, sed minoris virtutis crescentibus, quare magis pecudi porrigantur, quam mensis apponuntur; non ita vero in locis elevatis Helvetiae locum habat, hic enim *Solanum tuberosum*

(1) Cf. *Schwed. Abhandl.* B. XXXIX. pag. 229, et *Bibl. univ.* (*Sciences et arts*) 1816. pag. 292.

sum insigni copiâ colitur et praecipuum incolarum nutrimentum sistit. (1)

Quod Germaniam attinet, monuimus Bauhinum, plantae iconem a Scholtzio accepisse, et tubera ad Clusium venisse, dum ille *Viennae* versaretur. Scriptores recentiores exhibuerunt *Solana* demum A°. 1710 fructus culinares cerni coepisse, quibus vero hominum classis superior tantum utebatur, A°. 1760 usus magis quidem diffundebatur, semper tamen culturam majorem, aliquid inauditi, imo perversi incongruique (*ausschweifend*, *ungebuhrend*) exclamabant; neque vulgarior evasit haec cultura, antequam 1771—1772 cerealium messe male successâ vel fere deperdita et fame eam propter oborta, docuerant *Solanum tuberosum* nutrimentum exhibere posse, pani aequiparandum; haecce apud Thaër occurrunt. Dunal autem testatus est, *Solanum tuberosum* A°. 1714 et 1724 per Sueciam et Palatinatum dispersum jam fuisse.

In eo tandem ab hisce discedit Putsche, quod statuerit, *Solanum tuberosum* in Germania A°. 1650 demum innotuisse, quamvis in opusculo quodam, A°. 1602 *Wittenbergiae* edito, memoratum inveniretur. Monet porro idem Putsche, *Solana*

(1) Cf. W. X. Jansen, *Reizen door Italien*, Leyd. 1795. D. I. pag. 289 et William Coxe, *Reizen door Switserland*, Utrecht en Rotterdam, 1792. D. I. *2de Stuk*, pag. 377.

na imprimis post bellum 30 annorum pervulgata esse, quando scilicet militum quidam princeps Belgicus (secundum de Cloet, nomine von Miltkau) de iis locutus erat, ea rogatu nobilis cujusdam in Bohemia viri se arcessivisse, atque hunc in Bavariam misisse. Quidam Hans Rogler ex *Rosbach*, primo *Solana* in Saxoniam apportaret et agricola ex *Selb*, A°. 1647—1648 in Vogesiam (*Voigtland*). Ab illo inde tempore usque ad annum 1694, de *Solano tuberoso* nullam mentionem factam esse Putsche dicit, et opinatus est illud ab Antonio de Seignoret, A°. 1710 in Wurtembergiam transportatum esse, vel A°. 1720 in Borussiam ab incolis, qui regiones Rhenum fluvium inter et Ducatum Luxemburgum inhabitant (*die Pfälzer*). — Tandem addit annonae caritatem A°. 1770, multum contribuisse ad hujus plantae dispersionem, illudque tempus pro *Solano tuberoso* Epocham triumphi fuisse, quippe ab hocce momento disparuerint omnia praeoccupata quibus divulgatio hucusque impediebatur. (1)

Prorsus eadem invenimus apud Nieuwenhuis, ex

(1) Opinatus est Cl. André, A°. 1452 in vectigalium quodam instituto Regensburgensi, de *Solanis* locutum fuisse. Quomodo tamen dirimam? *Solanum tuberosum* tunc in Germania fuisset ante ipsius Americae detectionem! Cf. *Oec. Neuigk.* 1820. B. XX. n°. 10. pag. 79.

ex scriptis Putschii excerpta dicerem, in Ephemeridibus Germanorum quae vidi, quaeque partim ab auctore Ephemeridum Trajectinorum desumta videntur addam; *Solana*, dicunt, ante annum 1651 *Berolini* fuerunt, Fr. Guilielmus I. Rex Borussorum ea adhibuit, ut in Nosocomio *la charité* sustentaret inopes et aegros, atque ea in Pomeraniam importare conatus est, sed incolarum praejudiciis vim exercere coactus fuit, verbique Divini interpretibus imposuit, ut etiam de utilitate *Solanorum* verba facerent, sed omnia frustra; imo postquam A°. 1744, Fredericus II. satum distribuendum curaverat, Von Schlabrendorf comes in Silesia adhuc omni studio quin coactu ad culturam impulit et A°. 1763, Fredericus II. etiam jussit, huic culturae milites prospicere debere. (1)

Sequatur Gallia. Etiam ex ramis reclinatis terraque tectis Burgundos *Solanum tuberosum* propagasse, atque apud illos usum interdictum fuisse, quia Lepram inducere putaverint, jam apud Bauhinum occurrit. Eadem A°. 1782 repetiit Weis, sed addit Burgandos illam sententiam misisse, post-

(1) Cf. Thaër, *Rat. Landwirtsch*, B. IV. §. 272. *Bibl. univ.* (*Sciences et arts*) 1816. pag. 292. Putsche, l. c. pag. 3. et *Bibl. univ.* (*agric.*) 1823 pag. 156. Nieuwenhuis, *Aanhangsel* etc. in voce. De Cloet, l. c. pag. 86. *Der Korrespondent* et *Utrechtsche Courant*, l. c.

postquam hoc fructu frumenti defectum sarciri posse viderant, A°. 1616 *Solana* raritatis causa mensae regis apposita refert Putsche idemque narrat de Cloet; quae voro hic obtinet differentia 60 annorum non minor est, statuit enim hicce anno 1676 locum habuisse, forsan menda typographica; minus autem typographiae computari potest, *Solanum tuberosum* secundum de Cloet Saec. XVI. ex America in Flandriam deportatum esse ab ipso Clusio.

Alii monuerunt A°. 1777 Voltaire primum fuisse qui Gallorum animum *Solanis* advertisset, postque illum Parmentier et Cadet de Vaux; quum A°. 1761 Turgot, *Lemovici* (*Limoges*) praefectus, primus huic culturae operam dedisset. Nemo tamen hujus rei magis meritus fuit quam Parmentier, cui etiam *Philanthropi* cognomen dedere cujusque in honorem ipsum *Salonum tuberosum* L. *Parmentière* vocare voluere. Hic enim A°. 1785 conatus est *Solonorum* praestantiam indicare, atque ut culturam promoveret, quoddam stratagema excogitavit: finxit nempe se agri fidem militibus habuisse ut custodirent; quo facto rapiendi cupiditatem stimulatam fore bene perspexit, nam voti plane compos factus est. — Alio tempore Ludovico XVI. fasciculum, ex *Solani tuberosi* floribus tantum compositum, obtulit; Rex huncce benevole accepit, et sponte sequebatur, aulicos nunc omni studio huic culturae animum

in-

intendisse. Alii autem contendunt, Regem die solemni talem florum fasciculum coram aulicis vesti suae annexuisse et ab hoc inde tempore *Solanorum* dignitatem stabilem factum fuisse. Hisce denique sequentem narrationem addere liceat, scilicet: quum die quodam coetum adirent, ut sorte viderent, quisnam munere fungeretur, quod omnium aestimatione Parmentiero condonandum videbatur, unus e caterva exclamavit: „*ne la* „*lui donnez pas*, *il ne nous ferait manger que* „*des pommes de terre*, *c'est lui qui les a inven-* „*tés.*" (1)

Quidquid porro arbitrati sint, quove modo studuerint, *Solani tuberosi* introductionem in Angliam, Drakio vel Raleigh adscribere, in universum statutum vidimus hanc plantam ibi e Virginia apportatam esse. Quosve supra opinari diximus *Solanum tuberosum* A°. 1565 in Hiberniam venisse, perhibent illi plantae culturam A°. 1605 in vicinitate *Londini* magnos progressus jam fecisse, simulque ab iis exhibitum fuit, in societatis regiae conventu anni 1662, litteras praelectas esse, quae

(1) Cf. Casp. Bauh. *Prodr.* pag. 90. *Schrift. der Berlin. gesell. naturf. Freunden*, B. III. pag. 206.

Putsche et *Bibl. univ.* (*agric.*) 1823 l. c.

De Cloet, l. c. *The Gardener's Magazine*, 1826 Vol. I. p. 80. *Der Korresp.* l. c *Dict. techn* Tom. XVI. pag. 383

Noël et Charpentier, l. c. pag. 457,

quae adhortationem ad *Solanorum* culturam continebant, ut scilicet iis annae caritatem praecaverent. Et in operibus Olivier de Serres, ubi additamentum: *Essai sur l'etat d'Agric. en Europe au siècle XVI*, ab hujus auctore (Gregoire) mentio facta est de libro quodam, cui titulus: Forster *England's happinesf increased by a plantation of Potatoes*, London 1664. Sub finem autem Saec. XVIII. *Solanorum* cultura magis magisque vulgaris evasit, sed praecipue post triginta, qui tunc subsecuti sunt, annos increvit, interque praestantiores, qui eo tempore huic operam dederunt, James Anderson nominandus est. (1) Quo caeterum auxilio hanc culturam in Anglia promovere semper studuerunt, patet ex praemiis benemultis, quibus eos condecorarent, qui huic plantae maximam terram dedicassent. Imo sumtus huic fructui singulis annis impensos pro anno 1812, ad 13,840,294 £ Sterl. auctos dicit de Cloet, quin pro anno 1816 ad 15,923,626 £ vel f 191,083,512. (2)

In Suecia, quamvis summus ille *Rashultiae* Di-

(1) James Anderson in pago *Hermondston*, *Edinburgi* natus, vixit ab A°. 1730—1818. multumque de agricultura scripsit.

(2) Cf. *Encyclop. Brit.* Vol. XVII. pag. 248. Olivier de Serres *Théatre d'agric.* Tom. I. p. CXLV. annot. 2ª. Loudon, *Encycl. of Plants*, pag. 157. *Transact. for Encourag.* etc. variis locis. De Cloet. l. c. pag. 4

TRAF. C

Dioscorides II. labore indefesso diu tentaverat *Solanorum* culturam inducere; ante 1764 tamen nondum introductum fuisse fertur. *Solana* vero A°. 1747 ibi cognita fuerunt, etenim hoc tempore Skytse spiritum vini ex iis destillare proposuit, ut frumentum, tunc magno pretio, parcerent. In vicinitate *Altingsåhs* primo culta esse autumant; atque perhibent nonnulli jam A°. 1716 ab Alströmero, *Solanum tuberosum* L. in Sueciam delatum fuisse.

In Norvegia autem tam lento passu progressus fecit, ut asseveraret von Buch ea A°. 1762 parum modo ibi innotuisse. (1)

Quae Russiam spectant, monuit William Howison, se A°. 1819 incolas *Solanis* tanquam cibi uti numquam vidisse, sed quidem amylo ex hisce parato, quod in officinis *Moscoviae* venale propositum fuit, et lacti admixtum vel succo ribesiorum, Saccharo etc. additis (*blanc et rouge manger*) adhibuerunt. Est ibi revera *Solani tuberosi* cultura, quamvis, uti statuunt, jam ante 33 annos (ab hoc tempore) nota, parvi tantum momenti, atque non obstantibus exhortationibus repetitis, jussu praesidiisque multis, quales debuerit processus non fecit, ulteriore tamen tempore Petri contigit, ut

(1) Cf. *Encycl. Brit.* l. c, *Schwed. Abhandl.* Band IX. pag. 211. et Band XXXIX pag. 229. *The Gardener's Magazine*, Vol. IV. pag. 395.

ut etiam in Archangel, bono effectu institueret; simul hicce observavit, sub hoc climate *Solana* e seminibus acquisita optime provenire.

Exhibet Nieuwenhuis *Solanum tuberosum* a Rowland, Anglo in *Moscoviam* delatnm esse, atque addit incolas accipere noluisse *Solana*, dicentes diabolum, fructum illum a Deo accepisse, quando questus esset ille, sibi ipsi terram nullum fructum praebuisse.

Sint haecce exemplo superstitiae, cui vel praeopinionibus quoque adscripta invenimus, quae in dictis Ephemeridibus Trajectinis referuntur scilicet in Ukrania incolarum conditionem valde deplorandam esse propter obortam hac causa annonae caritatem. (1)

Denique ut mox *Solanorum* historiam, quo ad patriam, eruamus, accedat eorum culturam, secundum Raffles per 58 (nunc) ultimos elapsos annos, in omnibus, quos mancipio Europaei tenent; locis introductam esse. — Attamen ob calidiorem atmospheram in ipsa Hispania atque India Orientali parva tantum copia, hic et illic coluntur v. c. in Sina; majori vero in regionibus Americae temperatis. Imo docuerunt peregrinatores, *Solanum tuberosum* L. in nova Zelandia, abundante co-

(1) Cf. *Farmer's Magazine*, Vol. XX. pag. 449. *Oec. Neuigk.* 1822 n°. 93. pag. 787. — Nieuwenhuis, *Aanhangsel*, l. c. — *Utrechtsche Courant*, l. c.

copia coli, atque ab incolis *Tihou* appellatum esse. (1)

Secundum ea quae retulimus, Clusium *Solanum tuberosum* primum in Hollandiam transportavisse, nihil huic opinioni obstare mihi videtur, nisi quod ita locum habuisse, verbis nullibi expositum invenirem, quibus prorsus persuasum me haberem; quum tamen recordemur Clusium A°. 1593 Professorem vocatum, *Lugdunum Batavorum* profectum fuisse; non improbabile est, illum hanc plantam in Horto Academico collocavisse. — Utinam pede assequi possem, a tempore, quo Clusio innotuit! longe vero abest, tantumque quae inveni refero: statuitur enim *Solana* apud nostrates imprimis innotuisse, postquam Princeps Guilielmus IV, cum Anna Anglorum regis filia, connubium inierat, A°. 1732—1735, quando a mensa Principis dispergi inciepiebant. — Decretum tamen exstat, quo statuitur: „ *Alsoo wij . . . soo* „ *is 't, dat wij statueren en ordonneren bij deese,* „ *dat voortaan te beginnen van het sayzoen van* „ *April van het jaar* 1732, *en soo vervolgens,* „ *de aardappelen en aardpeeren* (*Helianthus tube-* „ *rosus*) *zullen werden gebragt onder de generaale Im-*

(1) Cf. Thom. Stamford Raffles, *The History of Java*, Lond. 1817. pag. 135.

Loudon, *Encycl. of Plants*, pag. 158, et *Voyage de decouvertes de l'Astrolabe*, Par. 1832. (*Part Botan.*) pag. 194.

„ *Impost, op de bezaaide landen, en dat de geene*
„ *die het regt van Tienden hebben met het aan-*
„ *staande jaar* 1732 *meede zullen vermogen te hef-*
„ *fen de Tienden van aardappelen en aardpee-*
„ *ren enz. Bij resolutie gedaan, 's Hage* 15 *Ju-*
„ *ni* 1731." Sic patet hanc culturam A°. 1731, jam satis praevaluisse, atque quamvis testimonia adducere nequeam, suspicor, non tam longum temporis spatium praeteriisse, antequam nostrates plantam cognoverint, quam A°. 1588 jam in Belgio praesentem vidimus; insuper alii testantur *Solana* A°. 1650 in Flandria nota fuisse, hoc tempore autem parum adhuc propagari coepisse, quum A°. 1700, nonnullis tantum incolis innotuissent et demum ad annum 1740 in forum *Bruggarum*, a Verhulst deportata fuissent. Iisce quae fere eadem inveniuntur apud van Aelbroeck, additur: *Solana* Sec. XVI, a Clusio in Flandriam missa atque primum post annum 1650 a Robert Clarke, carthusiano prope *Novum Portum* terrae mandata fuisse. (1)

Sed audiamus, quae monet multae antiquitatis peritissimus indefessusque rerum antiquarum scrutator Scheltema, qui tamen testatur, se frustra operam dedisse, ut etiam ex aliis Patriae lo-

(1) Cf. ejus, *Werkdadige Landbouwkunst der Vlamingers*, Gend 1823 pag. 176.

locis communicare posset, qualia nostram plantam cernentia, e Frisia acceperat. Mihi igitur non contigisse, ut plura scirem, vix est ut moneam, atque illius viri verba inserere licebit, quae huc redeunt: Ill. Vegelin van Claerbergen, qui *Solana* A°. 1736 vel 1737 in Frisiam detulit, ea villae suae terris mandavit, iisque donavit van Haren; ab hocce illa accepit David Meese, et a Meesio, Hermannus Knoop, Annae Louisae Principis aurasiacae Nassaviae viduae, hortolanus. Knoopius *Solana* mensis Principis imposuit, die 13 m. Dec. A°. 1742. — Anno vero 1761, prima vice ager pagos inter *Tjummarum* et *Firdgum* cum iis conserebatur, et A°. 1771 primo, *Solanis* onusta navis, *Amstelodamum* petiit, ubi A°. 1773 primae censurae submittebantur. Monet idem auctor, in opere quodam *de Geheimschrijver van Kerk en Staat*, A°. 1759 edito, occurrere *Solanum tuberosum* L. tunc temporis circa *Monfortium* vegete procrevisse.

Tandem, quomodo ejus cultura singulis annis progressus fecerit, videre est in Cl. Kops, *Vaderl. Landbouw* §. §. 9. — Censuit de Cloet, *Solanum tuberosum* in Patria nostra agros occupare ad usque terrarum superficiem 81,019 hectariorum et constat A°. 1824 in foris urbium *Arnhemii*, *Zalt-Bommeliae*, *Noviomagi*, *Tilae* et *Zutphaniae*, ab inde m. Julio ad Sept. circiter 31766 hectolitra ven-

vendita fuisse, et per annum 1827, *Lugduni Batav.* 42,357 modios (1).

Cui vero causae adscribenda sit, quare *Solanum tuberosum* in variis locis tam parum progressus fecerit, vel unde derivandi hiatus, qui in nostra hujus plantae historica expositione inveniantur, partim ipse in causa erim, qui forsan fontes omisi, quibus alii felicius usi essent; ab altera vero parte respiciendum est ad discrimen, quod inter primam *Solani tuberosi* hoc vel illo loco apparitionem et primum usum, faciendum est. Praesertim tamen culpandae sunt praeopiniones multi generis, quibus ab usu detinerentur, cum alii metu *Solana* venenum abscondere, se ab iis abstinuerint, alii, stupiditatem, mentis abolitionem variosque morbos iis induci dixerint, quin alii plures absque ut rei rationem exhibere potuerint, solummodo priscorum consuetudini nimis obhaerentes, longe lateque rejecerint; pro quibus omnibus valeant, quae Parmentier sequentibus dixit: „ *quand on est prévenu contre un*

„ *in-*

(1) Cf. *Tegenw. staat der Vereenigde Nederl.*, Amst. 1789 D. XVI. pag. 589. — *Groot Placaatboek*, Amst. 1785. D. VI, pag. 913, vide quoque, pag. 915, 918 et 1152. — De Cloet. l. c. pag. 187, etiam pag. 41 — Jacobus Scheltema, *Geschied. van de dagelijksche kost enz.* Vid. ejus *Gesch. en Letterk. Mengelwerk.*, D. VI. St. 2. p. 270 en pag. 312.

Statistieke beschrijv. van Gelderland, Amst. 1826. pag. 207. — Et, *Uittreksels uit de berigten van leden van de Nederl. huish. Maatsch.* 1813—1815 St. 20 pag. 78.

„ *individu, il est rare que l'esprit préoccupé ne lui*
„ *trouve, quoi qu'on dise pour desabuser, plus de*
„ *mauvaises que de bonnes qualités; et si jamais*
„ *on revient à se sujet, ce n'est qu'après l'avoir*
„ *longtemps maltraité.*"

Ex propositis si conjecturis uti licet, sequentia cogam mihique servabo, donec melius didicerem. Arbitror scilicet: *Solanum tuberosum* ex America in Hispaniam primum delatum esse, et dictum Petrum Cièсam, prae aliis aurifodinis praecipue occupatis, multum ad eorum cognitionem et transplantationem contulisse. — Ex Hispania in Italiam iter fecisse vel forsan ab Hispanis ex America directe in Italiam deportatum fuisse. Hinc in Galliam, Belgiam, Germaniam, et e Germania in Hollandiam; quamvis videatur *Solana* etiam ex Italia in Helvetiam et Germaniae partes, orientem versus sitas, venisse.

In Angliam autem recta via e Virginia, sed eorum adhibendi et colendi methodum ex Anglia praecipue in alias regiones transire potuisse non nego. — Denique in Sueciam fortasse cura Linnaei, qui si minus ipse introduxerit, plura tamen in itineribus de hoccè fructu collecta in patriam suam secumduxisse videtur. Ultimo e Suecia in Norvegiam et quoque in Russiam, ubi vero, vel e Polonia, vel uti statuerunt alii, ex Anglia etiam invectum esse potest.

PARS

PARS SECUNDA.

DE CULTURA.

Inter *Solani tuberosi* proprietates praecipuas omnino pertinet facultas, qua fere ubivis terrarum coli potest, vel saltem ejus species (1) sibi omnis generis solum appropriant. Sic enim in Americae meridionalis locis elevatis reperiuntur ad altitudinem 9260—12300 pedum, ut superet hocce statutam lineam vegetationis hujus plantae ad 4800 ped. supra maris superficem; nobis autem sufficit, ut inde videamus, quaenam sit differentia quando respicimus ad solum Patriae nostrae, ubi etiam terris humilioribus *Solana* coluntur. Neque minoris momenti est facilis culturae methodus; quod nempe minus dependeat a vicissitudinibus atmospherae, messis rarius fallat, atque proventus saepe insignis sit; ne loquar de usu multiplici *Solanorum* quem postea fusius exponemus. Secundum ordinem itaque, quem nobis proposuimus, primum vi-

(1) Num revera sint species, deinceps videbimus.

videamus, quo loco haecce cultura collocari soleat ab agricolis; paucis attamen praemissis rem movebimus, num pertineat nostra planta ad eas, quae solum depauperant, an minus.

Inter optimos hujus rei scriptores primo aspectu aliquam dissensionem invenimus; Parmentier posuit, terram minime exhauriri, et rogat, quare solum pluribus locis nunc aeque fertile ac ante secula (1); inter recentiores monet Thaër, litem nondum diremtam esse, atque opinatur ipse, *Solana* tantum ameliorare solum partibus nutritivis abundans, quae partes nutritivae acidis forsan ligatae fuerunt et nunc dissolvuntur per elaborationem terrae et fermentationem inde productam: hac enim ratione, inquit, etiam intelligitur, quomodo per *Solanorum* culturam pecuaria vetustiora et diffracta in agros restibiles converti possint; caeteroquin pertinet *Solanum tuberosum* ad fructus, qui terram valde infringunt, quique solummodo inter ameliorantes referri possunt, quo usque terrae elaboratione et eruncatione malae herbae vel ejus quasi suffocatione, huic scopo inserviant. (2) Quando jam eundem Thaër alio loco asseverantem audimus, *Solanorum* cultura terram nulla ratione exhauriri, ea

(1) Vid. Rosier, *Cours complet d'agriculture*, Paris Tom. VIII. pag. 213.

(2) Albrecht Thaër, *Einleitung zur kenntnisz der English. Landwirthsch.*, Hannover 1806, Band III, pag. 367.

ea opinione versari possemus, tanquam si sibimet ipso blocutus fuisset vir Clar., nequaquam autem, prius enim indicavit, ea terram non exhaurire, dum scilicet bene stercoratur. (1) Eadem ratione nobis intelligenda videntur verba, priori Doct. Thaër assertioni e diametro opposita, quae leguntur apud von Schwerz: „ quod scilicet ii rem sustinere „ non valant, qui ponunt *Solanum tuberosum* ter„ram non exhaurire, quippe qui decipiuntur ter„rae depuratione et facilitate, quam relinquit „ haecce cultura" — certe tamen egregius scriptor hic sibi proposuit plantam per se spectatam absque ut memoraret vim stercorationis (2). — Hisce ea ratione intellectis, eandem fovemus sententiam, cui eximios illos de re rustica scriptores addictos credimus, quamque nobis persuadere videtur Hunter, quando dicit: „ terram exhauriri, nisi sterco„ ratione atque apta elaboratione succurratur." (3) Confirmat quoque Putsche, dum scribit, *Solanum tuberosum* terram locupletare, eam scilicet facilem reddens, magis quam ullus fructus alius, at-

(1) Albrecht Thaër, *Grundsätze der ration. Landwirthsch.*, Berlin 1812, Band IV, pag. 210, §. 275, et *Einleitung* etc. Band III, pag. 405.

(2) Johann Nepomuk von Schwerz, *Anleitung zum pract. Ackerbau*, Stuttgart *und* Tubingen 1823, Band. II, pag. 613.

(3) A. Hunter, *Georgical Essays*, York 1777, Vol. I. pag. 144.

atque insecuturis fructibus praeparans stercoratione, multiplici elaboratione, exstirpatione plantarum nocivarum, et valida depuratione, ita ut ager prorsus neglectus, nulla ratione melius transmutari possit, quam hacce cultura, qua sola etiam ericeta sterilia, terrae incultae atque prata depasta mirifice in arva fertilia converti possunt; insufficiente attamen stercoratione depauperatur terra, quandoquidem *Solanum tuberosum* omne nutrimentum non attrahit ex atmosphera (1). Quod attamen *Solanum tuberosum*, uti aliae plantae foliis latis, solum praeparat, hisce Sprengelii verbis explicatur: „ *Die beständige Erzeugung der* „ *Kohlensäure, mit dem Stickstoff. im Humus und* „ *den demselben beigemischten Erdarten, Kalk,* „ *Thon und Mergel macht beschattete Ackerflächen* „ *fruchtbar weil die mit Kohlensaurengas ge-* „ *schwängerte Luftschichte nicht soo leicht entwei-* „ *chen kan.*" (2).

Coluntur jam *Solana* saepe in novalibus (*braakland*) quo cessationis fenus non parum augetur; scripserunt Thaër et von Schwerz: *Solana* in novalibus culta fere omnia cessationis emolumen-

(1) Carl Wilhelm Ernst Putsche *und* Bertuch, *Versuch einer Monographie der Kartoffeln* etc. Waimar 1819, pag. 107.

(2) Kurt Sprengel, *von dem Bau und der Natur der Gewächse*, Halle 1812, pag. 852.

menta exhibere, fructus autem hiemales postea minus bene provenire, quia messis *Solanorum* fit nimis sero, atque non satis occluditur terra, ut cerealium satio rite institui possit; quod tamen, si facere velimus, praestaret, ut *Solana* non stercorarentur, sed stercoratio pro insequente fructu, nunc post messem demum fieri deberet. (1)

Joh. Alströmer Suecicus, exhibitam operandi methodum valde suadet atque cessationi praefert, quum *Solanum tuberosum* sit planta, quae maximam nutrimenti partem foliis et caule ex atmosphera attrahit, quae ergo terram humectat et adumbrat, ita ut plantae inutiles suffocentur atque integrae maneant vires agri, cui scopo suum conferunt fossio profunda et terrae depuratio; quibus accedit, quod terra egregie praeparatur *Tritico* vel *Hordeo*, atque sic emolumenta agricolis citius redundant. (2) Vir Cl. Kops, ut recentiorum temporum memorer, communicavit casum agricolae cujusdam in Frisia, quo indicatur, arva etiam per annos cessationis, insignem *Solanorum* proventum praebere posse, vel *Solanorum* culturam saltem diminuere valere tempus cessationis, quo alias agri jacent

(1) Thaër, *Grunds.* etc. pag. 210, §. 275, et von Schwerz, l. c. pag. 611.

(2) Abraham Gotthelf Kastner's *Abhandl. der Königl. Schwedischen Acad. der Wissenschaften*, Hamburg 1753, Band XXXIX, pag. 233—245.

cent inculti; lucrum solidum determinatae cujusdam agri partis (*een morgen*) sumtibus abstractis, adaequavit *f.* 90, 50. (1)

Ab aliis autem et plerumque colitur *Solanum tuberosum* extra cessationem, vel eam praecedit, quando in novalibus adhibent *Fabas*, *Pisa* et *Erva*, *Tabacum* aliasve plantas terram praeparantes, quibus simul emendantur agri et destruitur nociva *Sinapis arvensis*. (2) Plura denique exstant exempla fructuum subsecutionis, quorum haecce inveniuntur apud Putsche:

I. *Solana*, *Triticum*, *Hordeum* *cum Trifolio*, *Trifolium*.

II. *Solana*, *Hordeum* et *Trifolium*, *Trifolium*, *Avena*, *Pisa* vel *Fabae*.

III. Quies sive cessatio, *Solana*, *Triticum*, *Turneps* (*Brassica rapa*), *Hordeum*, *Triticum* cum bona aliqua graminis specie, ut fiat pratum egregium. (3)

Sunt porro alii loci, quibus biennium in eodem agro colitur; rarius obtinet atque nullibi inveni casus *Solanum tuberosum* tamdiu in eadem terra cultum fuisse, quam in Germaniae regione, quae El-

(1) J. Kops, *Magazijn van Vaderl. Landbouw*, D. V. pag. 451; etiam conferri potest F. L. W. van Brakel, *Iets over den Landbouw*, Utrecht 1838.

(2) Von Schwerz, l. c. Band II. pag. 611.

(3) Putsche, l. c. pag. 47.

Elsas dicitur; hic enim per 4—6 sibi subsequentes annos eodem loco proveniunt, dum tantum singulis duobus annis stercorantur; imo per 6 annos sine ulla stercoratione, quando postea *Hordeum* aeque bene provenit; unus ager per 20 annorum spatium 19es *Solana*, semel tantum *Hordeum* tulit: nisi vero referret von Schwerz, vix crediderem, *Solana* in Wurtembergia per 32 annos in eodem agro culta esse; sed addidit Cl. von Schwerz: „nullam regulam suis exceptionibus carere." (1) — In eadem hacce regione, *Solana* in regulis alternatim coluntur cum *Fabis* et *Brassica*, quae operandi methodus imprimis quoque in Anglia invalet. (2).

Qualis autem terra *Solano tuberoso* convenit? Crescunt *Solana* in quacumque terra, quin etiam in mobilissima arena, dum modo sufficienter stercoratur; in terris vero nimis sterilioribus iisque quae vi stercorationis tantum huic culturae adaptari possunt, omnis sapor depravatur et partes constituentes indole ita mutantur, ut digeri prorsus nequeant. Magna interim est differentia pro conditione loci et pro variis hujus plantae speciebus, quarum enim nonnullae requirunt solum siccum, dum humidis locis fiant tubera aquosa, atque intus cava; alia vero *Solana* in arenosis parva manent et rur-

(1) Von Schwerz, l. c. pag. 614.

(2) *Schwed. Abhandl.* Band IX. pag. 218.

rursus alia quoque in paludibus exsiccatis vel exustis bene vigent, ubi quaedam maculosa evadunt; sic v. c. *Solana* pabularia in terra arenosa minora atque simul meliora redduntur, ea vero quae usui domestico coluntur, in terris nimis pinguibus volumine quidem increscunt, qualitate autem diminuuntur. In genere attamen convenit terra argillacea levior, vel ex argilla atque arena mixta. *Solana* porro, quae hic et illic in sabulosis coluntur, satis demonstrant hanc plantam non unice tantum hoc vel illud solum postulare; quae nempe in dunis coluntur (*Duin-aardappelen*) non raro caeteris omnibus praeferuntur; docet quoque differentia soli, e. g. Zelandiae et Frisiae. Nonnumquam denique ita procedunt, ut prata vetusta diffrangant et huic culturae accommodent; quae methodus aeque ac adhibito locorum ubi sylvae steterunt, a multis valde laudatur. (1) Quando autem res ad extremum usque protrahitur, saepe caret bono eventu; tale quid me docuit casus sequens: *Solanis* scilicet dicta ratione cultis, *Hordeum* hisce insequens satis bene provenit, minime autem *Trifolium* quod simul cum *Hordeo* conserabatur, apparuit; tertio anno ager stercoratus fuit atque seminaverunt. *Avenam* cum duabus graminis speciebus

(1) Thaër, *Einleitung* etc. B. I. pag. 338. — Leopold Trautmann, *Versuch einer Wissensch. anleitung zum studium der Landwirtsch.*, Wien 1816, B. I. pag. 117. §. 1235.

bus; parce producit *Avena*, gramina vero prorsus non apparuerunt, denique ager ita exhaustus fuit, ut non nisi post aliquot annos, ope cinerum lixiviorum pristinum statum recuperaverit. Etiam in Frisia rem nimis protraxerunt, ita ut fere evaserit nota *Solanorum* Frisiacorum laus: hi cum aliis initio decipiebantur proventu insigni, quo magnum lucrum faciendum esse sibi proposuerant, in diem interim praestantia *Solanorum* diminuebatur, ita ut tandem magnae agricolarum parti quidem persuaderetur, postea tamen multi viderint, talem agendi rationem et terrae et fructibus ipsis perniciosam fuisse.

Oportet dein ut terra sit sicca, relaxa humoque dives, radiis solis exposita et paululum inclinans versus septentrionem, potius quam ad meridiem, quali enim inclinatione terra nimis exsiccatur, tubera pluviis denudantur, viridescunt, (1) atque insipida fiunt; neque contineat terra partes ferreas, quae majori copia vegetationi nocivae deprehenduntur et tubera nauseosa reddunt; verbo, sit solum uti Columella commendat vineis, qualemque culturae *Solani tuberosi* indicat Richard Townley: „*Nec spis-*
„*sum*

(1) Explicant nonnulli hoc phaenomenon ex actione lucis in tubera denudata, qua scilicet principium carbonicum extrahitur. Simulque hujusmodi tuberibus vim subvenenatam adscribunt, qua suibus abortus induceretur, cf. *Bibl. Univ.* (*agric.*) 1823, pag. 164.

„ *sum sit nimis, nec resolutum, propius tamen re-*
„ *soluto; nec exile nec laetissimum, tamen laeto*
„ *proximum; nec campestre (declive) nec praeceps,*
„ *sed potius edito campo* (leviter elavata sit terra)
„ *nec siccum nec nimis uliginosum.*" (1)

Dictis jam proprietatibus terra magis minusve praedita postulat elaborationem et stercorationem minorem vel majorem, id est, minori majorive fertilitati adaequatam; hae enim, testante Elsnero, inservire videntur ad assimilationem materiae nutritivae, qualis scilicet assimilatio aeque in plantis obtineat ac in corpore animali oportet. (2) Constat materies nutritia pro maxima parte e carbonio, et jam diu missa est theoria, quod essent olea et salia stercore retenta, quae plantas nutriunt; nihilominus hodie adhuc loquuntur de partibus salinis vel nitrosis, sed credimus majorem agricolarum partem ignorare, hoc carbonium decompositione atque compositione chemica obortum, verum esse plantarum nutrimentum. Quam maxime vero formatur hoc nutrimentum fermentatione atque putrescentia tam corporum animalium, quam vegetabilium; praesertim huc pertinent animalium stercora, ex hisce igitur plantae magnam nutrimenti

(1) Hunter, *Georg. Ess.* I. pag. 302. Exponuntur ubi utilia multa.

(2) Cf. Christian Carl André, *Oecon. Neuigk.* 1831, no. 18. pag. 137.

ti partem hauriunt, atque, quamvis et alii dentur fontes, hi sufficere non videntur, ut assequamur illos, qui statuerunt se omni stercoratione carere posse, vel omnem stercorationem rejiciendam esse. — Alii autem huic opinioni non prorsus addicti, illam tamen *Solani tuberosi* culturae applicaverunt; sic, ut exemplum adducam, instituerunt experimentum, quod revera feliciter successit, verumtamen ager prius conserebatur *Hedysaro Onobrycke*, quae vero planta, dum male procreverat, subarabatur; tale autem experimentum mihi persuadere non videtur, quia ipsa subarata planta vices stercoris agebat, insuper experimentum instituebatur in terra mediocris fertilitatis; haecce igitur si computamus cum verbis, quibus exposuimus *Solanum tuberosum* etiam locis sterilissimis provenire posse, adjuvante scilicet stercoratione, non miramur satis bonum proventum hic obtinuisse in terra, quae sterilissimis, quamvis stercoratis, semper praeferenda erit. (1) Monet rerum peritissimus, Thaër, *Solana* absque stercoratione vel debita huic culturae cura non adhibita, terram relinquere impuram et sterilem. Putsche autem plane assentiri non possumus, quando asseverat num-

(1) Duhamel du Monçeau et Camper, *Nieuwe wijze van Landbouwen* etc., Amst. 1765. IV. Stuk, pag. 27 et *Mémoires et observ. recueillies par la société oecon. de Berne*, n°. 1768. P. I. pag. 181.

numquam satis stercorari posse, nempe videmus *Solana* vegetatione luxuriante, numero quidem augeri, magnitudine vero atque virtute diminui, hanc assertionem autem intelligimus tanquam vulgarem dicendi rationem, qua auctor indicare conatur, *Solana* in locis sterilibus, magnam stercoris copiam requirere. Quidquid sit, patet stercorationem experientia ipsa optime definiri; in genere attamen statuitur, ne manu parca fiat quia proventus a copiosiore vel parciore stercoratione multum dependeat.

Quaenam vero stercoris species adhibenda? Notum est, stercoris vires differre pro animalibus a quibus producitur, et pro alimentis quibus illa utuntur; sic praeferendum est stercus animalium pinguium, melius quoque est eorum, quae vescuntur cerealibus, quam animalium, quae gramina, foenum vel stramen assumserunt. Porro quoad vires sequenti modo sibi insequuntur stercoris animalis species: scilicet, ovium, equorum vetustum, equorum recens, vaccarum vetustum, vaccarum recens. Stercoris tamen efficacia oppositam *fere* rationem servare videtur, ita ut illud vaccarum vim suam adhuc exerceat, quando ovium omnem jam amiserit, atque hanc ob causam hic vulgo utuntur stercore vaccarum stramine mixto, et quidem non nimis fermentante (*lange mest*) in terris compactioribus et argillaceis, quae inde relaxae redduntur; caeterum quo magis ipsa *Solana* attingat, eo me-

melius; terris autem magis resolutis convenit stercus fermentatum (*korte mest*) (1).

Multae denique aliae stercoris species occurrunt et hic quoque adhiberi possunt, quales v. c. sunt, calx, cineres, placentae rapicii seminis vel linei seminis confectae; variae plantae aquaticae vel aliae, quae etiam hunc in finem coluntur, uti *Stratiotes aloïdes*, *Polygonum Fagopyrum*, *Trifolium pratense*, *Spergula arvensis* etc.; in coloniis Veenhuizen et Ommerschans *Erica vulgari* atque *Genista scoparia* utuntur. His accedunt sordes omnis generis, scruta, limus, marga et ramenta cornea, Anglorum laetamen, (2) quod constat e stercore, stramine, humo et calce viva; hac autem compositione terram duabus messibus prorsus exhaustam esse dicit Serrurier; (3) tanninum aliquot annos aëri expositum alii adhibuerunt, (4) atque laudavit Bonnet, rusticus Genevensis, duas novas species, foeni pulveres (*Poussière de foin*, *Fond du grange*) et imprimis glumas cerealium (*de la balle de Blé*), quarum manipulum simul cum *Solanis* terra imposuit. (5)

Ster-

(1) Thaër, *Grundsätze* etc. Band IV. pag. 210, §. 276.

(2) *Compost.*

(3) J. F. Serrurier, *Boeren Goudmijn*, Amst. 1807, pag. 284.

(4) *Encyclopaedie ou dict. univers. raisonné des connoiss. humaines*, Yverd. 1774. Tom. XXXIV, pag. 474, et Serrurier, l. c. p. 293.

(5) *Biblioth. Univers.* (*agric.*), 1825, pag. 67.

Stercorationis tempus a variis varie indicatur; fit enim ante vel statim post hiemem, durante hieme sive sationis tempore; alii, postquam plantae jam apparuerunt, novam aliquam portionem addunt: dum fit ante hiemem, stercus passim subaratur, imprimis in terris compactis frigidis, vel tantum expanditur atque sparsum manet usque ad veris initium. Stercoratio post hiemem saepe difficultatibus premitur propter labores, qui tunc instant. Optima itaque methodus videtur, ut fiat partim ante et post hiemem, quod praesertim convenit terris minus efficacibus. Stercoratio tempore sationis pervulgaris est; et illi qui eam repetunt, postquam plantae jam apparuerunt, contendunt hoc et *Solanis* et fructui subsecuturo prodesse, imprimis aestate humida. (1) Attamen multum dependet a varia colendi methodo atque agri conditione; de hocce igitur argumento videamus, nempe de elaboratione terrae et de cura ipsis plantis adhibenda.

Dixi varias dari methodos, quibus *Solanum tuberosum* coli soleat; in universum autem magna hic observatur convenientia; nam an vomere, exstirpatore, aliisve instrumentis utantur, omnis res praesertim eo redit, ut agri superficies quam maxime aëri exposita sit, terra relaxa reddatur, depuretur, atque deradicentur plantae inutiles, cui scopo in-

(1) Von Schwerz, l. c. Band. II. pag. 616.

inserviunt varii labores, uti aratio, fossio, pastinatio, occatio, sarritio, adaggeratio etc.

Quamvis dein a multis pastinationis methodus usui vomeris praeferatur, hic tamen vulgarior est ubi *Solanum tuberosum* majori copia colitur; quippe hac ratione tempus brevius minorque operariorum numerus requiritur; attamen diversitas soli facile hanc vel aliam poscit, imo sunt loci, ubi prorsus praevalet prima methodus.

Nihilominus utraque sua habet commoda vel incommoda; lubet, ut breviter unam alteramve exhibeam et postea generalia quaedam adjungam, ne diutius morer iis, quae cum agricolis speciatim conscriberentur, certe ampliori indigerent expositione, tale autem opus meis viribus longe superius fore fateor.

Methodus prima. Postquam ager tempore autumnali profunde aratus atque occatus fuerat, stercus hieme exspergitur et vere ineunte subaratur ad profunditatem ut *Solana* attingere possit; satum imponitur foveis, quae instrumento *Marqueur* (1) cruciatim ducuntur cum sulcis vomeris; satio ipsa ita fit, ut e. g. quinque operarii aequali distantia a se invicem sulcae impositi sequantur, singulisque pars conserenda indicetur; prima sulca jam imposita, duo accedunt vomeres, quibus sic agunt, ut solummodo tertia quaeque regula conseratur; hunc in

(1) Depictum invenimus apud Serrurier, l. c. Pl. I.

in finem sarritores, ab uno ad alterum latus transeuntes, eandem semper servant distantiam, atque *Solana* locis, dicto *Marqueur* indicatis, imponunt quam proxime ad perpendiculum sulcae. Post octo dies, denuo occatur et eruncantur quaedam plantae nocivae, quae jam apparuerunt, haecce malae herbae eruncatio postea *Extirpatoris* (1) ope bis vel ter repetitur, donec excretis plantis impeditur, atque nunc caeteri labores ad tempus messionis deferuntur.

Methodus secunda, a priori in eo differt, quod ducantur lineae vel foveae, sese sub rectangulo decussantes, qua ratione quadratis formatis, *Solana* punctis sectionis harum linearum imponuntur, *Exstirpatore* ipso terra obteguntur et porro agunt uti jam vidimus. (2)

Methodus tertia sive Fellenbergii. Terra rite accomodata chordae tenduntur juxta duo agri latera, quae chordae palis terrae infixae, omni tertio pede signo quodam denotantur, quo indicatur locus consitionis; ligone formantur foveae, quibus bina *Solana* integra simul cum stercore imponuntur, atque clauditur prima fovea, terra secundae.

Methodus quarta sive Hermstadtii. Illis convenire potest, quorum terrae strictius limitatae sunt; sumitur ager in forma quadrati, atque effodi-

(1) Icon apud Serrurier, l. c. Pl. I.
(2) Thaër, *Grundsätze* etc. l. c. pag. 215. §. 250.

ditur ad profunditatem et latitudinem 18 poll. ad 2 ped.; distantiae interjacentes vel pulvini qui formantur terra effossa sunt, 2—3 ped. atque conseruntur *Fabis*, *Pisis* vel aliis plantis culinaribus. (1).

Methodus quinta. In Hibernia, ubi saepius in pulvinis colunt, sequenti modo procedunt ager vomere vel ligone convertitur in pulvinos $3\frac{1}{2}$—5 ped. latitudinis, cum interstitiis ad $\frac{1}{3}$ partem latitudinis horum pulvinorum; vel prata hunc in finem juxta chordam abscindunt, atque hujusmodi pulvinum *Lazy-bed* vocant; (2) stercus hisce pulvinis inspargunt atque stercori ipsi *Solana* imponuntur, ordine indeterminato quidem, semper vero ad distantiam unius pedis quavis directione, et teguntur terra interstitiorum. Quando plantae pervenerunt ad altitudinem 2 pollicum, interstitia denuo effodiuntur iterumque plantae hac terra adaggerantur, qualem operationem postea tertia vice repetunt, parietes interstitiorum tunc abscindunt et fossa, ratione pulvinorum nunc ad 1—$1\frac{1}{2}$ ped. profunditatem, omni cura depuratur caeterumque repetita sarritio non negligitur. (3) Ean-

(1) Putsche, l. c. p. 86.

(2) Haec denominatio verosimiliter sumitur a *Lazy* piger, tardus; et *bed*, lectus, cubile; itaque significet forsan: *Cubile pigrorum?*

(3) Von Schwerz, l. c. Band II. pag. 630, et indicantur hujusmodi commoda vel incommoda *Biblioth. Univ.* (*agric*) 1817, pag. 81.

Eandem fere methodum in Gallicia sequuntur, (1) et quoque in patria nostra nonnumquam simili modo agunt, i. e. ager in pulvillos quasi vertitur, quando aestatem pluviosam exspectant, vel fit in terris argillaceis compactioribus, ne nimia humiditate *Solanis* noxae afferantur; praeparantur scilicet agri, ita ut a nonnullis elaborentur et stercorentur autumno, dum ab aliis demum subsequente vere stercoratio instituatur; formantur dein pulvilli atque conseruntur *Solana* in foveis; occant et repetunt sarritionem, quoties mala herba requirit. (2)

In Flandria plerumque obtinet cultura in regulis, vel si siccioris indolis sunt agri, pectinatim arantur, i. e. in pulvillos, quorum foveis interjacentibus *Solana* imponuntur, atque stercore et pulvillis ipsis obteguntur. (3)

Quoque in nostris coloniis Veenhuizen et Ommerschans *Solanum tuberosum* plerumque colitur in regulis, aeque ac in Gelria, (ubi regulae *Tylen* vel *Tuilen* dicuntur) Zelandia et Frisia; aliis autem locis speciatim ligone utuntur. (4)

In Frisia tandem, ubi hujus plantae cultura semper-

(1) *Oecon. Neuigk.* 1825. n°. 5. pag. 33.

(2) Von Schwerz, l. c. Band II. pag. 631.

(3) l. l., pag. 629.

(4) Cl. Putsche, l. c. 88, et *de Vriend des Vaderlands*, D. VI. pag. 278.

permagna fuit, agunt sequenti modo, quem fusius exponere tentabo, sed de culturae methodo in aliis patriae regionibus, uti in Zelandia, Gelria et quoque in illa Hollandiae regione, quae dicitur *het Westland*, non loquar, quia differentia quae hic obtinet non sit talis ut repetitiones ingratas praecavere possem, solummodo monebo hujus regionis incolas uti ligone; et sane activitatis et laborum, quos in hanc aeque ac in *Lini usitatissimi* et *Brassicae Napi* culturam impendunt, semper laete recordabor, atque hanc me saepe grato animo vidisse, jucundamque sensationem inde percepisse, dicere quis vetat?

Frisii itaque huic culturae solum satis efficax vel mediocris virtutis praeferunt nimis pinquibus, nec non pratis diffractis, quibus nonnullos usos fuisse jam monuimus. Optima ratio videtur, ut autumno aretur et stercoretur atque vere bis vel ter repetatur aratio, et quidem ad majorem profunditatem; terra hac aliave ratione accommodata, *Solana* conserunt in sulcis vomeris; vir unus et duo pueri huic scopo sufficiunt; vir nempe foramina facit ope instrumenti huic scopo inservientis (*aardappel-zetter*) et pueri haec implent *Solanis* mediocribus vel majoribus ter quaterve dissectis, postquam antea in corbibus, stramine conciso, palea vel stercore impletis, modico calori exposita erant ad germinationem promovendam; hisce consitis clauduntur foramina per cratem vel instrumentum,

tum, quod dicitur *de Vriesche houk*, identidem repetitur occatio, donec omnes plantae apparuerint, quando resulcatur et omni cura prospicitur, ut ager talem acquirat inclinationem, qua aqua pluvialis defluere possit; sarritione vel operatione, quae audit *het behakken*, saepius repetita omnes malae herbae eruncantur et depuratur ager; sicque tandem venit tempus messionis et cum hocce novi labores ingrediuntur.

Dum autem spatium quoddam intercurrat, ab omni labore liberum, scilicet quo plantae florent, liceat, ut interrumpatur haec enarratio atque prius moneam, tempus maturitatis quam maxime pendere a speciebus et aëris constitutione, dein quoque modum, quo auferuntur *Solana* differre pro variis locis; *Solana* nempe serotina saepe auferuntur, quamvis caulis et folia adhuc viridescant; anno senescente, quo gelu nocturnum incidere jam coepit, facile laederentur ipsa *Solana*, quando exspectare vellemus signa maturitatis, quo pertinent haecce: folia flaccescunt et cum caule livescunt atque exsiccantur, defoliari incipit planta et delabuntur baccae, tubera cum radicibus cohaerere desinunt, atque cocta farinosa sunt.

Pertinent *Solana* ad fructus, quorum messis magnis premitur difficultatibus, variis modis hic proceditur; alii utuntur vomere, alii ligone, furca, vel denique instrumento, quod dicimus

mus *aardappel-ligter*; (1) sunt etiam, ubi in locis arenosis *Solana* proprio usui coluntur, qui omnem rem manibus absolvunt; sed ubi vomerem adhibent, etiam secunda vice aratur, ut remanentia colligantur, ad quem scopum nonnullis etiam sues vel oves inserviunt; — huc referenda putarem verba Pereboomii, asseverantis, messem interdum fieri suibus et canibus. (2)

Jamjam *Solana* maturaverunt, ergo revertimur ad campum, ut agricolam Frisiacum messe occupatum, ulterius observemus.

Die sereno vir puerique vel foeminae ad agrum accedunt, ille furcae tridentis ope plantas aufert, hi vero *Solana* sejungunt atque minora, a majoribus separata, corbibus injiciunt, quas corbes in saccos deplent et hisce transportantur ad acervum, quo loco servantur; hunc in finem terra ad $1-1\frac{1}{2}$ ped. effoditur et marginibus acervi, terra effossa im-

(1) Hoc instrumentum, Germanis *Kartoffelnheber*, describitur et depictum exstat apud Serrurier, l. c. pag. 532, Pl. IV. fig. 3 et 4. Verosimiliter idem erit, quod alii vocant *Zweizinkigen-karst* vel tantum *Karst*; num vero multum conveniat cum eo, quod detexit Gerdun affirmare non possum; vid. J. C. Loudon, *The Gardener's Magazine*, Lond. 1826, Vol. VII. pag. 92. Caeterum et Cf. Thaër, *Einleitung* etc. B. III. pag. 371.

(2) Cf. J. A. J. Ludwig, *Verhandeling over den aart, voortplanting en allerhande gebruik der nuttige aardappelen, uit het Hoogd. vertaald*, door Corn. Pereboom, pag. 42.

imponitur; haec fossa ratione habita magnitudinis agri, hujus fere totam adaequat latitudinem; *Solana* huc coacervantur ad altitudinem 3—4 pedum supra fossae margines; primum ipsius plantae herba et stramine obteguntur, quibus dein terram ad ½ ped. addunt, quodsi vero per hiemem servari debeant, huic terrae denuo stramen addunt et hoc rursus terra tegunt; curant autem orientem versus magis obtegatur acervus, et haud raro imponitur stratum terrae ad 3—4 ped.; subsequente vere, quando frigus intensum cessaverit, stratum superius dimovent, tandemque etiam secundum, tolluntur soboles et ab hisce *Solana* libera servant, donec venumdata naves onerant, quibus expediuntur.

Priusquam nunc alia quaedam, conservationem spectantia, adducamus verbo de defoliatione, quae interdum locum habet, ut iis vescatur pecus. Plurima certe fuerunt exempla, quae demonstrarent tale quid innocue fieri posse, pauciora attamen non fuerunt, quae dissuaderent et testarentur hanc defoliationem *Solanis* aeque nocere ac folia ipsa pecudi. (1) Quamdiu sane planta adhuc viget et folia vitam suam propriam vivunt functionesque suas exercere nondum desinunt, nociva erit praxis; audiamus solummodo, quae dicit Clar. van Hall,

(1) *Oecon. Neuigk.* 1827, n°. 37. pag. 295.

Hall: „*Hisce ablatis* (foliis), *caulis radicisque* „*incrementum cessat, omnis planta languescit et* „*saepe moritur*" etenim, dicit alio loco: „*succi* „*in foliis magni momenti mutationes subeunt, suc-* „*ci rudes atque indigesti ibi potissimum mutantur* „*in fluidum nutritium, quod ex foliorum paren-* „*chymate in corticem, radicem versus descendit*," denique: „*succi descendentes partibus gummosis* „*abundant, quae nutritioni apprime idoneae sunt* „*quaeque in multis plantae organis mutari viden-* „*tur in partes amylaceas, v. c. in tuberibus etc.,* „*ut futurae plantae, vel plantae partibus ali-* „*mentum diu antea praeparatum suo tempore non* „*deesset*." (1). Haec mihi rem plane decidere videntur. Quod porro fructibus seminibusque formandis omnino requirantur flores, luce clarius est, sed adduxi dum viderim apud nonnullos invaluisse morem flores decerpendi; quare inquisiverim num prodesset talis decerpentio florum, an minus; statim perspexi me aliorum auxilio indigere et accedi opus Doct. Thaër, imprimis dum apud alium scriptorem inveni ta-

(1) Cf. H. C. van Hall, *Elementa Botanices*, Gron. 1834; pag. 48, §. 72. pag. 46, §. 267 et pag. 151 §. 147.

G. Wttewaal, *Uittreksels uit de Annalen des Akkerb.* Thaër, Th. VI. pag. 251 et *Oec. Neuigk.* 1828, n°. 53. pag. 421, ubi exponuntur defoliationis noxae solo ipso.

tali decerptioni semel subsecutam fuisse messem pro ¼ parte ad auctam. Me vero docuit Thaër simul cum floribus tubera formari, igitur absurdum esse deflorare plantas, ut augeretur proventus. Caeterum quidquid sit, non potui quin animadverterem *Solana* praecocia, quae saepius nullos proferunt flores, quam rem deinceps explicare conabor.

Quod itaque ad conservationem: omnes processus quibus calor nimius, humiditas et gelu avertuntur, huic scopo inservire possunt; praesertim autem convenit, ut primum ab omni immunditie liberentur *Solana*, neque sint contusa vel congelata, nequidem a planta congelata desumta, caute amoveantur dum alii insuper commendant ut prius exstinguatur vis germinans, quem in finem sufficit, ut per 4—5 minutas secundas, in corbibus aqua ebulliente immergantur; (1) alii modico fornacis calori primum exsiccata servant in vasibus foeno vel foliis exsuccis; cavernis autem subterraneis saepius conservantur, sed his praeferendi videntur acervi, quia prioribus frigus vel pluviae facilius accedere possunt; interdum tales cavernae ad insignem profunditatem sub terra construuntur, imprimis hoc obtinet in Suecia, ubi per fenestram et scalas in eas descendunt, teguntur

(1) *Oecon. Neuigk.* 1829. n°. 21. pag. 168. et Putsche, c pag. 201.

tur tecto, quod perforat tubus cylindricus, quo exhalationes eliminantur: (1) semper enim aditus sit aëri atmospherico, donec impediat gelu, nam *Solana* statim exhalare incipiunt, condensantur hi vapores et guttatim refluit aqua, quae putredinem induceret. Hanc ab causam quoque requiritur apertura quaedam in cavernas vel acervos, quae tempore gelu occludi debet, degelationis vero aperiri; neque minus necesse est, ut acervi fossicula circumfodiantur, qua aqua pluvialis nixve degelata defluere possint. Alias denique conservandi methodos, huc minus pertinentes, alio loco referam. (2)

Ut dicere incoeperim, jam generalia quaedam sequantur, quae spectant culturam nostrae plantae; verbo quoque memorabo de aliis propagationis speciebus et ultimo loco passim videbimus de morbis praecipuis, quibus *Solanum tuberosum* obnoxium est.

1°. Aratio repetita pendet a soli conditione atque constitutione aëris; hi instituunt autumno, et stercorant simul, illi vero post hiemem, vel alii demum mense Aprili vel Majo, quo tempore etiam stercorant et *Solana* conserunt; quamque au-

(1) *Schwed. Abhandl.* Band. XXXIX. pag. 242.

(2) Cf. *Transactions of the Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and commerce*, Vol XXII. pag. 134 Ibi exponitur methodus de Lancey praemio condecorata.

autem arationem sequatur occatio oportet, ut plantae nocivae egerminent, quas dein ultima aratio aufert; in genere convenit aratio repetita et quidem tempore vernali, semel ad majorem profunditatem, imprimis in locis argillaceis, qui aquas valde imbibunt, vel etiam quando *Trifolium* insecuturum est; semper attamen in usu vomeris, dexteritas quaedam requiritur, ne scilicet plantae laedantur vel terra prorsus obtegantur. (1)

2°. Quo ad stercorationem, ubi simul cum satione instituitur, secundum nonnullos convenit in locis humidioribus *Solana* stercori imponere, in siccioribus vero subponere. Alii, stercoris disparsionem per totum agrum praeferentes, testantur hoc magis prodesse solo.

In Flandria ad stercorationem etiam calce utuntur, in terris scilicet compactis et frigidis aliquot diebus post consitionem, calcem agro inspargunt, quam crate inversa apprimunt; hic porro quoque adhibent cineres, placentas rapicei et linei seminis in terris minus efficacibus, atque in locis siccis varias plantas aquaticas aliasve, quibus *Solana* imponunt vel subponunt in terris siccioribus. Tandem sunt quidam, qui plantis ipsis apponunt stercus cum urina mixtum, quod in Provincia Ultrajectina non ra-

(1) Cf. Putsche, l. c. pag. 51. *Oecon. Neuigk.* 1818. n°. 4. pag. 25, *und* 1819. n°. 47. pag. 870.

raro obtinet; interdum etiam huic scopo adhibent stercus humanum.

3°. Consitionis tempus multum variat pro *Solanorum* speciebus, ocius tamen vel justo serius ne fiat: primo enim casu prae *Solanis* exsurgit mala herba qua optimae agri vires deperduntur, vel tubera adhuc laedi possunt a gelu; ulteriore vero casu plantae serius quoque maturescentes, eodem congelationis periculo expositae sunt. Tempus maxime idoneum est, quando terra calefieri incoeperit, quare vulgo conserunt m. Aprili et Majo, vel aestate sicca, et praesertim *Solana* pabularia, quoque m. Junio. Differt etiam distantia et profunditas pro indole soli et speciebus, praecipue attendendum est num tubera late sub terra proserpant, an vero caudicem magis coacervatim circumambiant. In agris porro humidis ad minorem profunditatem ponantur, quamvis in genere non conveniat positio superficialis, ob frigus vel aves, quae satum effodire possent, propter exsiccationem terrae, etc. Circumstantiis faventibus m. Martio praecocia jam terra mandari possunt, haud raro attamen falluntur, qui hasce primitias magno pretio divendere nimis conantur.

Atque hic non incongrue sequi possent variae methodi, quibus messem festinare excogitaverunt, quarum tamen unam tantum inseram; caeterum conferri possunt loci infra citati. In Anglia nempe, plurimarum novitiarum majoris minorisve

momenti genetrice, *Solana* conserenda in cubiculis per quatuor hebdomades tegminibus teguntur, ita ut ineunte m. Martio pulvinis calidis consita, jam Maji initio usui inservire possint. (1)

4°. Quibusdam locis plantae nova terra circumponuntur, quando attigerunt altitudinem 6 poll., atque perficitur hoc opus exstirpatore vel aliis locis etiam ligone; dum pervenerint plantae ad altitudinem unius pedis, repetitur atque interdum tertia vice instituitur haec operatio, scilicet quando anthesis instat. Convenit talis circumpositio praecipue speciebus quarum tubera acervatim caudicem ambiunt et ubi vomere vel supra allato instrumento (*aardappel-ligter*) effodiuntur: hac ratione enim messis facilior evadit, major pars terrae aëri exponitur et tuberibus augetur spatium. — Omnino perlegi merentur experimenta, quae instituit Joan

(1) Loudon *Gardener's Magazine*, 1826. Vol. II. pag. 47.

Cf. porro Thaër, *Einleitung* etc. B. I. pag. 331.

Fortsetzung des Allgem. Garten-Magazins, 1816. B. VI. pag. 232.

Oecon. Neuigk., 1832. n°. 46. pag. 368.

De Star, 1824. D. VI. 2e Stuk, pag. 908, et *Uittreksels uit de berigten van de leden der Nederl. huish. Maatsch.* 1813—1815. 16e Stuk, pag. 24.

Loudon. *Encyclopedia of Plants*, pag. 159., et

Hunter, *Georg. Ess.*, Vol. I. pag. 371.

Transact. of the Soc. for Encour. etc Vol. XXXII. pag. 62. Quaedam Virgo Anna Clague condecorata fuit hac de re.

Joan Quarles, qui dum circumpositione uteretur, *Solana* coluit in terris arenosis huc usque incultis imo in uliginosis, postquam alii per annos frustra tentaverant. (1) Hujus actionis commoda vel incommoda inter alios fusius exposuit Hunter, qui *Solani tuberosi* radiculas considerans tanquam ramos sub terra, dicit eas producere caules et folia loco tuberum, si terra male obtegantur, eas vero steriles evadere, si nimis obtegantur, „ *These bearers* inquit, *are in fact branches within ground. They go off from the descending stalk, in the same manner and distance as the branches do from the ascending one. Had they appeared upon the surface, they would have brought forth leaves, flowers and apples, but being confined, they produce potatoes.* " (2) Simili modo apud Candollium vidimus tubera e caulibus subterraneis procrescere, ait nempe: „ *Ces rameaux radiciformes qui, dans la pomme de terre portent les tubercules, ne sont que des branches inférieures.* " (3)

5°. Quale satum optimum habetur? Est revera quaestio, ad quam varii vario modo respondere co-

(1) J. Kops, *Magazijn van Vaderl. Landbouw*, D. V. pag. 444.

(2) *Georg.*, *Ess.* Vol. I. pag. 141.

(3) *Organogr. végét.*, Tom. I. pag. 255, etiam Cf. Dunal, *Mémoire sur les Solanum*, pag. 22.

conati sunt, quaeque saepius adhuc proponi potest antequam diremtae sint lites. Minime interim loquar de iis quae semper requiruntur, scilicet, ut *Solana* sint incorrupta, polleant vi germinandi, nondum diffracta sobolum avulsione; neque sint congelata, nequidem sumta ex acervo, cui congelata interfuerint, neque tandem contusa vel putrefacta: hisce enim omnibus male, vel prorsus non proveniunt plantae; aeque silentio praetereo illos, qui *Solana* immatura conserenda dicunt. (1) Sed alia res est, num majora, mediocra, an vero minora adhibenda sint, dissectane an potius *integra* praeferri mereantur. — Alströmer mediocra integra praetulit dissectis; (2) laudat Mniszech mediocra, (3) recentiorum Thaër majora integra, majori distantia consita praefert majoribus dissectis eâdem distántia dispositis, minori autem distantia dissecta plus producere videntur; asseverat idem Thaër, in Hibernia praeferri dissecta, sed caute attendi ad foveas (oculos) gemmas continentes, quae nempe magis immersae in media parte vel ad extremum tuberis superius occurrunt, me-

(1) Cf. Loudon, *Gardener's Magazine*, Vol. II. pag. 317.

(2) *Schwed. Abhandl.* Band. XXXIX. pag. 233.

(3) *Mémoire sur la culture des pommes de terre etc. dans les Mémoires et observations recueillies par la société Oecon. de Berne*, 1764. Tom. II. pag. 18.

meliores habentur, partemque reliquam, foveis magis prominentibus deficiunt; alio dein loco prae minoribus laudantur mediocra et majora semel dissecta. (1) — Trautmann monet ea ad longitudinem dissecanda esse, ne laedantur germina (2) et animadvertit Putsche integra vel dissecta adhibenda esse parvaque non nisi parva producere, majoribus tamen praefert mediocra, et rursus mediocribus dissecta. (3) Experimenta porro instituta a Bellefroid van Hove, hunc inter alia docuerunt:

1°. Parvi referre, cujusnam sint magnitudinis.

2°. Autem minora in proventu praevalere videri. (4) — Bergier e contrario testatur se vidisse majorem proventum e majoribus; (5) von Schwerz adhibuit majora dimidiata vel quadripartita atque minoribus praefert; addit ea minime dissecanda esse humida atmosphera, atque praeterea proventum magnitudini sati respondere (6).

Recentissimis tandem temporibus experimenta insti-

(1) Thaër, *Einleitung* etc. B. I. pag. 328, et B. III. pag. 358, atque *Grundsätze* etc. B. IV. pag. 211 et pag. 277.

(2) Trautmann, l. c. Band II. pag. 119. §. 1237.

(3) Putsche, l. c. pag. 60.

(4) J. Kops, *Staat van den Landbouw in het Koningr. der Nederl., gedurende* 1819, pag. 43.

(5) J. Kops, *Magazijn van Landbouw*, D. II. pag. 289, et Serrurier, *de Buitenman*, D. II. pag. 131.

(6) Von Schwerz, l. c. Band II. pag. 621.

stituerunt Clar. van Hall, aliique agriculturae peritissimi, quorum unum alterumve comparationis causa exhibeo; experimenta similia etiam nunc prosequuntur et avide exspectantur, quae docebit Doct. Vitringa Coulon. (1)

I. Experimenta, quae publice communicavit Cl. van Hall, quaeque eadem culturae methodo insituit in eadem terra

Satum.	Sati pondus	Proventus.
36 Majora (*Graauw Stamde*)	1,68 N. ■	48,98 N. ■
36 Minora (————)	0,48 ——	41,47 —
20 Majora (*Zomer Zeeuwsche*)	0,83 ——	31,47 —
20 Mediocra (————)	0,49 ——	23,71 —
20 Minora (————)	0,17 ——	20,33 —
A°. Sequente denuo idem experimentum instituebatur.		
36 Majora (*Graauw Stamde*)	1,32 ——	36,48 —
36 Minora (————)	0,48 ——	24,82 —
20 Majora (*Zomer Zeeuwsche*)	0,99 ——	26,71 —
20 Mediocra (————)	0,29 ——	21,59 —
20 Minora (————)	0,075 ——	18,22 — (2).
II. Experimenta, instituta a°. 1833, in colonia Veenhuizen.		
A. Majora (*Blanke Engelsche*)	5,67 Hectolitra	288 Hectolitra
B. Mediocra (————)	6,97 ——	354 ——
C. Minora (————)	7,62 ——	387 —— (3).

III.

(1) *Algem. Kunst en Letterbode*, 1834, n°. 24. pag. 369. Vide quoque *Utrechtsche Courant van* 23 *Mei* 1834, bl. 2.

(2) Vide *Leeuwarder Courant van* 9 *April* 1833. 2, et *Bijdragen enz. van* van Hall, Vrolik *en* Mulder, D. VII. n. 4. — Proventus exhibetur abstracto pondere sati.

(3) Cf. *Vriend des Vaderlands*, D. VII. pag. 951. Desumitur proventus terrae ad extensionem Hectarii

III. Experimentum e Belgiae parte septentrionali.

Satum.	Sati pondus.	Proventus.
38 Majora (*Engelsche*)	2,44 N. ℔	38,55 N. ℔
38 Mediocra (————)	1,25 ———	28,75 ———
38 Minora (————)	0,58 ———	21,70 ———
38 Mediocra dissecta (——)	0,75 ———	29,37 ———
38 Majorum summitates (—)	0,54 ———	23,99 ———
38 Majorum tegum. 2 oculis (—)	0,08 ———	11,06 ——— (1).

6°. Denique de proventu in transitu moneo, hunc ita differre pro solo diverso, ejus elaboratione et stercoratione, pro sato ipso, curaque quae ipsis plantis impenditur; ut sane difficilis sit talis determinatio, quum insuper variae relationes, quibus alii hac, alii illa mensura usi sunt, exacte ut determinetur non sinant, atque ne mirum cum saepius omnis calculus tantum conclavibus componatur; in genere autem statuitur proventus, 8—10 plum, imo interdum 30—40ᵘᵐ cerealium. (2) Operarius quidam ab una planta 186 tubera collexit, quae 19 ℔ adaequaverunt, (3) atque alius casus refertur, ubi una planta 73 tubera, ad 22 ℔ produxerat. (4)

Gau-

(1) *Provinciaal dagblad van Noord Braband van* 13 *Mei* 1834, bl. 3.

(2) Putsche, l. c. pag. 105.

(3) J. Kops, *Staat van Landbouw*, 1820, §. 9. pag. 38, cf. porro §§. 9. ejusdem operis pro singulis annis.

(4) *Fortsetzung des allgem. Garten Magazins*, Band IV. pag. 124 et 196, et B. V. pag. 115. J. A. Uilkens, *Handboek van vaderlandsche Landhuishoudk.*, Gron. 1819, §. 571,

at-

Gaudet quoque *Solanum tuberosum* vi reproductiva, ut alia planta nulla illi comparari possit; hinc variis modis praeter vulgarem agendi modum propagari potest; per caules fieri posse, atque factum jam fuisse temporibus, quibus planta innotescere demum incoeperit, videmus ex descriptione, quam exhibuit Bauhinus: „ex ra-„mis etiam reclinatis" dicit, „terraque tectis Bur-„gondi propagare solent, quo plura tubera acqui-„rant." Omnium autem harum propagationum praecipua videtur illa quae fit per semina, caeterasque plurimas magis singularitatis causa institutas vel opinioni praeoccupatae adscribendas putamus, harumque jocose mentionem fecit Serrurier. (1)

Propagatio attamen per semina sequenti, v. c. modo locum habere potest: baccae maturae in cribris exprimuntur, multa aqua abluuntur, et a pulpa separantur semina, quae exsiccantur usuique servantur, quando m. Martio in pulvinis calidis rite stercoratis vel in apricariis (2) conserantur, transplantantur plantae dum ad altitudinem quinque pollicum pervenerint, caeterumque solita cura observantur donec *Solana* nucis avellanae magnitudi-

atque *Statistieke beschrijving van Gelderland*, Arnhem 1826, pag. 206.

(1) Serrurier, *de Buitenman*, D. I. p. 31.

(2) *Broeibakken*.

dine effodi possunt. Haec jam depurantur et sub cineribus vel alia ratione loco sicco deponuntur, ut m. Aprili denuo terrae mandentur; iisdem cautelis adhibitis, tandem auferuntur atque ut dein aliorum instar coli possent, tertio anno majori campo inseruntur. (1)

Tali methodo nonnumquam utuntur ad novas species detegendas, quas terris et climati loci magis sese accommodare statuunt; caeteroquin inveni, anno 1748 hanc propagationis methodum a Matth. Kylander institutam fuisse, (2) qui tamen primus auctor haberi non potest; dixit nempe Clusius: „ ex solis tuberibus exspec-
„ tanda est generis conservatio et ex semine, quo
„ natae plantae etiam eodem anno flores tulerunt,
„ sed colore a matre diversos, ut ab aliis intel-
„ lexi: Joannes Hogelandius, amicus meus
„ scribebat stirpes natas e semine, quas eodem
„ tempore eruebat quo e tuberibus natas, nulla
„ tubera generasse, stirpibus forte nondum satis
„ maturis." (3) — Propagationi porro per caules et

(1) *Oecon. Neuigk.*, 1823, n°. 67, pag. 536, et Putsche, l. c. pag. 67.

(2) *Schwed. Abhandl.* B. XIII. pag. 77, et B. XV. pag. 161, cf. quoque *Verhandelingen van den Oecon. Tak*, Haarl. 1790, D. I. n°. 9. Thaër, *Grundsätze* etc. B. IV. pag. 210, §. 278. Ejusdem *Einleit.* etc. B. I. pag. 353 et *Oecon. Neuigk.*, 1820. n°. 10. pag. 78.

(3) Carolus Clusius, rariorum plant. Hist. Lib. IV. Cap. 52. pag. 79.

et turiones praesertim operam dedit D^r. Maunsell ex *Limmerick* in Hibernia; hic experimenta sua A°. 1794 dissertatione quadam communicavit societati Dublinensi, quae societas ea quam maxime comprobans, curavit, ut per epistolas divulgarentur; neque parum contulit Thomas King, qui per 30 annorum spatium *Solani tuberosi* culturae omni studio incubuit. (1) — Hanc turionum sationem etiam nostratibus commendatam reperimus; (2) sationi autem quoque inservire posse tegumenta et oculos, verbo tantum memoro, neque morar in descriptione instrumentorum, quae excogitaverunt Migula quidam ex Silesia et Richard Green, cujus ultimi sub nomine *Green's Potatoe Scoop* descriptum depictumque invenitur in *Transact. for Encour.* etc. (3). Candol-

(1) Thaër, *Einleit.* etc. B. III. pag. 358.

(2) *Nederlandsche Staats-Courant van* 31 *Dec.* 1816, bl. 3, vid. quoque 15 Oct. 1817, bl. 3. Observandum autem hoc locum habuisse tempore quo *Solani tuberosi* messis ubicumque male successerat.

(3) Vol. XXXI. pag. 74, Tab. II. fig. 2. Plura qui desiderant, conferre possunt: *Oecon. Neuigk.* 1818, n°. 17. pag. 129, *und ausserord. Beilage*, n°. 21, pag. 164, 1819, n°. 32. pag. 253, *und Beilage*, n°. 12. pag. 70 et n°. 37. pag. 268, 1827, n°. 56. pag. 448. — Putsche, l. c. pag. 62 et 94, ubi simul de propagatione per transplantationem. — *Schwed. Abhandl.* B. XII. pag. 74. — *Farmer's Magazine*, Vol. XXV. pag. 2. *Biblioth. Univers. (agricult)*, 1819, pag. 139. — *Algem. Kunst en Letterbode*, 1817, D. II.

No. 42

dollius monet propagationem quae fit per gemmas vel oculos, tunc demum facilius et melius obtinere, quando amyli, a providente Natura circa gemmas depositi, quantitas quaedam asservetur. (1) Memoratis attamen hisce nondum contenti fuerunt, qui proposuere inoculationem, hanc autem rem acriter denegarunt alii; (2) quae denique de duplici quasi messi inveni fabellas fere dixerim. (3)

Ultimo itaque loco paucis dicendum erit de morbis, quibus *Solanum tuberosum* obnoxium est.

Inter morbos hujus plantae mihi visum est, ut primo loco adnumerem degenerationem, de qua re non minus nunc quam olim multae querelae exsurgunt. Variis causis hanc degenerationem adscribunt, praecipue sato malo vel saltem minoris virtutis; porro negligentiae rerum observandarum tam quod attinet ad solum, quam ad plantas ipsas, dein conservationi tuberum cum ratione minus congruenti aliisque; nonnulli vero commixtioni

n°. 42. pag. 255. — Kops, *Magazijn van Landbouw*, D. III. pag. 463. — *Resolutien van den Oecon. Tak van* 1778—1789, pag. 611 et 790.

(1) *Organogr. végét.* II. pag. 114.

(2) *Farmers Magazine*, Vol. XIX. pag. 71 et 193, Vol. XXI. pag. 17.

(3) *Fortsetzung des allgem. Garten-Magaz.*, 1816, B. II. pag. 120 et B. IV. pag. 165, atque *Hundert und siebenzehn Vorschriften der grössten Nutzen aus den Kartoffeln zu ziehen*, Nurnberg 1833, pag 137.

ni pollinis, dum alii tandem statuant ex natura fieri debere et perhibeant *Solanum tuberosum* post 14—20 annos semper degenerare. (1) Nobis revera videtur semper attendendum esse, quod sit planta exotica, quam indigenam quasi factam, variis culturae adminiculis hominum usui conservare nitantur, cui caeterum aeque ac omnibus plantis stat sua vitae periodus, quae dictis causis, ut dicam occasionalibus, ocius tardiusve metam attingere debet. A°. 1781 van Bavegem scripsit de hacce degeneratione atque premio condecoratus fuit. Adscripsit auctor hoc malum, primo vermibus e genere *collopterarum*, dein atmospherae conditionibus vel asservationi protractae in cavernis aliisve locis, ubi, humiditate accedente, gemmae pullularent et fertilitatem suam amitterent tubera; variis autem experimentis deinceps edoctus est, veram causam in ipsis *Solanis*, tamquam fructibus plantae exoticae, reperiri atque statuit talem plantam ex ipsius naturae lege degenerare debere, quod aeque apud alias plantas similes observatur.

Inter hujus degenerationis causas occasionales sequentes annumerat: 1° satum sine discrimine sumtum. 2°. asservationem sati diuturniorem., cum humiditatem arcescendi et germinationem impediendi

(1) *Farmer's Magazine*, Vol. XXV. pag. 2, et Hunter, *Georg. Essai*, Vol. I. pag. 305.

di neglecta. 3°. stercoris cum sato attactum directum debitis cautelis non abhibitis. 4°. consitionem profundiorem vel justo minus. 5°. consitionem absque temporis, quo facienda, consideratione. 6°. culturam hujus plantae nimis repetitam in eodem agro. (1)

Ad medelas vel auxilia quibus huic malo succurrendum, ab eodem auctore inde a pag. 68 haecce referuntur: 1° sumatur satum oculis multis praeditum, magnitudinis mediocris et praeferantur tubera integra. *Solana* glabra et oculis minus obsessa, alimentum potius serventur. 2°. Asserventur locis siccis, tempestive auferantur atque terrae imponantur simul ac pullulare incipiant turiones. 3°. Bona fiat stercoris cum terra subactio, quare stercoratio 2 vel 3 hebdom. ante consitionem instituenda. 4°. Nimis profunde ne serantur, quo planta materna terrae pondere suffocaretur. 5°. Propter lunae influxum in plantas non denegandam, consitio fiat potius luna decrescente, crescente enim caulis et folia magis crescunt. 6°. Singulis quinquenniis semel tantum *Solana* in eadem terra colantur.

Denique hisce addit, e consitione mense aprili facta, statim postquam omne gelu cessaverit, saepe proventum majorem observatum fuisse quam e con-

(1) P. J. van Bavegem, *Prijsverhandeling over de ontaarding der Aardappelen*, enz pag. 46.

consitione seriore, (etiam ob causam articulo 2°. exhibitam.) (1).

Constat caeteroquin etiam plantas quibusdam morbis strictiore sensu obnoxias esse; hosque inter secundo loco praecipuus est, qui totius incrementi suffocatione sese prodit, scilicet Belg. *de Krul*, aliis locis designitus nominibus: *die Kräusel- Krankheit*, *das Kräuseln*, *la Frisole* vel *la Frisolée*, *la Pivre*, *The Curl*; de hocce igitur morbo paululum fusius agemus, quam Cl. Dunal qui totam rem absolvit, dicens: „ *Je ne* „ *sais rien ni sur la nature*, *ni sur les ravages* „ *qu'elle peut faire.*"

Primo hunc morbum in Anglia observatum fuisse inveni, dein autem in Germania ubi imprimis A°. 1780—1782 et 1790 grassabatur, sensim tandem aliis locis multis, spem agricolae frustrare incoepit.

Est morbus qui junioribus plantis nondum observatur, sed cum evolutione herbae magis magisque prodit; caulis maculis fuscis obducitur rubiginosus evadit, flaccescere incipit et tandem prorsus exsiccatus apparet, cum textura interna valde irregulari; omne incrementum impeditur, fructusque (tubera) non formantur vel pauci tantum, coloris fusci, atque ingrati et saponacei saporis. Folia attactu aspera sunt et ambusta quasi videntur.

Im-

(1) Cf. van Bavegem, l. c. quoque *Nederl Bibl.*, 1782, D. II. 2de Stük, pag. 139.

Imprimis huic morbo obnoxiae sunt, praedispositae, fere dicerem, species *de Stoelematters* et *Wintergeele*; aliam vero *de lange roode*, rarius infectam observaverunt.

Causas agnoverunt quidam, insecta quae ova, tuberibus sationi conservatis imponerent, quaeque tuberum parenchymate vivere dixerunt, et quidem cum praeferentia quadam, tuberis maturi, quam ob rem etiam hi immatura conserenda praeferunt; porro tuberum parenchymate consumto, statuunt, haecce insecta caulem aggredi et ea ad infimam caulis partem se saepius reperiisse perhibent.

Alii autem adscripserunt aëris siccitati, frigori, terrae per se vel abundante stercoratione nimis efficaci, vel denique intempestivae sationi. Nonnulli rursus nimiam sati maturitatem accusant, vel exhaustionem tuberum, quorum plantae, flores atque semina produxerunt; — Crichthon causam quaesivit in atmospherae influxu, in satum, alii deinceps causam invenire voluerunt in succorum nimia spissitudine, qui succi in teneris cellulis vasisque foliorum stagnantes, producerent contractionem istam crispantem, morbi signum characteristicum; et ut stabiliant hancce sententiam, addunt, locis aquosis huncce morbum disparere.

Causis cognitis malo facile prospiciendum erit, hisque ipsis indicabantur medelae; eo usque interim necesse est, ut, morbo observato, e semini-

bus novum satum acquiratur vel aliunde afferatur. (1)

Tertio, alius morbus est *Rubigo*, *de roest*, *der Rost*, *the rust*, *la rouille:* obducitur herba maculis ferrugineis, quibus impeditur exhalatio et absorbtio atque tabescit planta. Adscripsit vulgus concentrationi radiorum solis per adhaerentes pluviae guttas; alii vero maculas illas, plantas parasiticas habuerunt. Floribus nondum ante anthesin nutantibus, commendant dissectionem herbae. (2).

Quarto, *Cancrum* vel *Carcinoma* dico morbum, qui a Ludwigio dicitur *de brand*. Hic nempe morbus duplici forma occurrit, extus scilicet visibilis est vel invisibilis, quando autem coctione detegitur. In priore casu detegitur tuberum colore rufo vel nigricante et absentia partis aquosae; altero

(1) Cf. impr. von Schwerz, l. c. B. II. pag. 614. — Thaër, *Einleit.* etc. B. I. pag. 351. — Putsche, l. c. pag. 4 et 35, cum *Bibl. Univers.* (*agric.*) 1823, pag. 166. — *Encyclop. Britannica*, Edimburgh 1822, Vol. I. pag. 321 et 402. Loudon, *Gardener's Magazine*, Vol. III. pag. 20, Vol. IV. pag. 238. atque ejusdem *Encyclopaedia of Plants*, Vol. I. pag. 159. — *Transact. for Encour.* etc. Vol. VIII. pag. 18. Vol. IX. pag. 52, et Vol. XI. pag. 75. — *Fortsetz. des algem. Garten Magaz.*, B. VI. pag. 228. Kops, *Magazijn enz.* D. V. pag. 357, et D. VI. pag. 82. Ejus *Staat van Landbouw*, 1806, pag. 22.

(2) Putsche, l. c. pag. 34, et *Bibl. Univ.* (*agric.*) 1823, pag. 165.

ro vero, si coquantur, excidunt frustula compacta coloris flavicantis. Causa denuo siccitati aëris continuae adscribitur vel stercorationi nimiae, et a quibusdam stercori ovium intempestivaeque sationi, quando v. c. non fit decrescente luna vel sub signo Cancrorum Arietisve.

Quinto, *Verminatio* quam etiam stercori ovium hominumque adscribunt, vel effossioni per glires muresve et sues, si forte accedant. (1)

Alios mitto et huic parti finem imponam sequentibus ex relatione, *Solanorum* culturam spectante, desumtis, quibus noxae et a nimia siccitate et a pluviis copiosioribus, mihi clare illustratae videbantur: „ *Hierop volgde zware hette en droogte* „ *en de hiervan te vreezen gevolgen werden zeer* „ *juist opgegeven: dat namelijk de droogte den* „ *steng boven den grond deed vermageren en in-* „ *krimpen, en het voedsel der plant tusschen den* „ *bol of aardappel in den grond als besloten hield,* „ *waarvan al verder te verwachten was, dat wan-* „ *neer de regen de aarde weder leenig en vrucht-* „ *baar zou maken, het nog niet verdroogde gedeelte* „ *van den steng, door dezen regen zou opzwellen en* „ *de voedende sappen hierdoor te veel in den jongen* „ *aardappel zouden ingaan; terwijl de steng boven* „ *den grond, nu reeds te veel verdroogd zijnde, niet* „ *in staat zou wezen, om genoegzame sappen naar* „ *bo-*

(1) Ludwig, l. c. pag. 95.

„ *boven te trekken, door zich zelven te doen circu-*
„ *leren, en alzoo genoeg bereid aan den bol of*
„ *aardappel terug te voeren; dat dezelfde jonge*
„ *bol met te veel en niet bereide voedende sappen*
„ *voorzien, te vroegtijdig zou werken, de kiem in*
„ *leven geraken en looze uitspruitsels zou uitschie-*
„ *ten, die het voedende van deze vrucht zouden*
„ *doen verloren gaan, welke geen genoegzaam of*
„ *bruikbaar voedsel zou opleveren."* (1)

(1) Kops, *Magazijn*, D. V. pag. 91, porro etiam, cf. *Statistieke beschrijving van Gelderland*, pag. 205, et de morbis plantarum in genere, Linn. *Amoen. Acad.*, Vol. I. pag. 69.

PARS

PARS TERTIA.

DESCRIPTIO BOTANICA.

Peregrinatores; qui primi nostrae plantae mentionem fecerunt, eam nomine *Papas* descripserunt; difficile autem ex iis descriptionibus illam cognovissem nisi Bauhinus aliique me docuerint dicta voce *Papas*, revera designiri *Solanum tuberosum.* Sic apud Acosta, quando loquitur de regione Americae Meridionalis Callao, invenimus: „ *maer* „ *alhoewel, dat het vlack landt is, zoo heeft het,* „ *niet teghenstaende, noch de selve hooghte, ende* „ *brenght van ghelijcken gheen gheboomte noch hout* „ *voort, ende remedieren 't ghebreck van 't broot* „ *met wortelen, die se zaeijen, Papas genaemt,* „ *de welcke onder d'aerde wassen, ende is de spijs* „ *der Indianen, die maken van dese wortelen als se* „ *droogh ende ghecureert zijn, hetghene, dat sy* „ *Chunno noemen, welcke het broot ende voedtsel* „ *van 't selve landt is.*" — Alio loco monet, „ *dat sy zijn in de ghedaente ghelijck als aerden* „ *tur-*

„ *turven, hebbende boven op een cleijn hoopken bla-*
„ *den.*" (1) — Dicit idem Acosta haec tubera sole exsiccata atque diffracta inservire praeparationi nutrimenti, quod *Chunno* vocant, quocumque etiam negotiantur; vel ea cocta sive tosta adhiberi. (2).

Jan Huygen van Linschoten, qui ipse iter fecit narrat: „ *onder ander provisien,*
„ *die de Peruanen opdoen beneffens het Maiz, zijn*
„ *die wortelen* Papas, *ront als rapen, die gheso-*
„ *den ofte ghebraden wordende, niet anders sma-*
„ *ken als castaengiën.*" (3)

Plures addere possem, sed sufficiant haecce, quibus addantur duntaxat quae refert de Laet:
„ *men heeft hier nog twee sonderlinghe vruchten,*
„ *dienstich tot onderhoudt van 's menschen leven,*
„ *de eene noemen zij* Papas, *welck zijn als aerdt-*
„ *aeckers ende naer dat het ghesoden is, soo ist*
„ *soo mals van binnen als een ghesoden casta-*
nie,

(1) Josephus de Acosta, *Historie Naturael ende Moræl van de westersche Indiën. uit het Spaansch door* Jan Huyghen van Linschoten, Enchuysen 1598, III. Boeck, 20 Cap. pag. 118, et IV. Boeck, 17 Cap. pag. 167[b].

(2) *De ontdekking van West-Indiën vlijtig ondersogt door* Joseph d'Acosta *op sijne reijs-togt in* 1592, pag. 62. Vid. *Naauwkeurige versameling der gedenkw. zee- en landreijsen na Oost- en West-Indiën, sedert* 1586—1592, *in het ligt gegeven bij* Pieter van der Aa, *te Leijden* 1707.

(3) Itinerario, *Voyage ofte schipvaert van* Jan Huygen van Linschoten *naer Oost- ofte Portugaels Indiën enz.* te Amst. 1596, pag. 72.

„ *nie, wast onder d'aerde ende schiet een loof uijt,*
„ *min oft meer als wilden heul,* (1) *die onder*
„ *koren wast.*" (2)

Videmus ex hisce parum innotescere plantam de qua nos agimus, sed majorem lucem attulit Bauhinus uti diximus, primus hujus plantae descriptor Botanicus; describit nempe eam ita ut facile intelligi possit sermonem esse de *Solano tuberoso* L.; nimis ampla autem est descriptio, ut hic inseram, insuper satis duxi exhibere eam Morisonii, quae Bauhini atque Clusii descriptiones simul quasi complectitur.

In descriptione attamen, qualis requiritur pro momento incertus haesi et qualem exempli instar sumerem quaesivi, sed respiciens ad permagnam varietatum copiam, quae diversis locis diverso nomine veniunt, ita ut maxima inde oriatur difficultas, quum etiam saepe uno eodemque nomine intelligatur species diversa, (3) suspicatus sum sufficere, ut sequar eam Linnaei, cui delineationem ampliorem adjungam. Quibusvis nempe

(1) Herbam a Clèca cum *Papavere*, cum *Argemone* a Cardano comparatam vidimus.

(2) Jan de Laet, *Nieuwe wereldt ofte beschrijvinghe van West-Indiën*, Leijden 1625, X. Boeck, 5 Cap. pag. 307.

(3) Voce *Speciei* jam variis locis usus sum et perinde utar; ne autem mihi controversiam computetis, qui mox dixerim solummodo *Varietates* esse. Verum memor illius dicti: *valent verba usu*, more aliorum servabo et ego.

pe nominibus nuncupentur *Solana*, mihi signa vel ratio existere non videntur, hanc illamve plantam speciem diversam vocandi: haecce enim signa, vulgo petuntur e. g. a colore florum, quo distinguuntur in plantas flore albo, coeruleo, violaceo, roseo, variegato etc.; porro a consistentia, sic substantia interna vel pars, ut dicam carnosa, est porosa vel fungosa et aquosa illis, aliis autem magis solida et farinosa; haecce boni, illa vero ingrati saporis sunt; alia gustum magis dilectant dum sint juniora, alia non nisi vetustiora; alia aliis facilius vel difficilius coquuntur etc.; nonnulla longe lateque sub terra perreptant; alia coacervatim caudicem ambientia, interdum etiam supra terram sese elevant et denudata jacent. Variant quoque quo ad tuberis figuram, quae nunc globosa, nunc cylindracea, oblonga, reniformis vel cordata cernitur; herba, caulis et folia, nunc fere glabra, erecta, nunc magis minusve hirsuta et decumbens; denique alia prius, tardius alia terrae mandantur, et brevius longiusve temporis spatium requirunt ut maturescant; et inde illa distinctio, agricolis praecipua et valde momentosa, in *praecocia* et *serotina*.

Putsche distinxit, 1°. e caule, 2°. a colore florum, 3°. ab origine, 4°. a figura, 5°. a superficie epidermidis, 6°. a tuberis colore, 7°. magnitudine, 8°. consistentia interna, 9°. sapore, 10°. a proventu, et 11°. a directione sub terra. Verbis

ta-

tamen exponere talem divisionem Botanico incompletam esse, quae magna parte dependet a diverso statu soli, clymate et cultura varia; opus vix erit. (1).

Praecocium 10 species, serotinorum autem 23 a Putsche describuntur, quas nominatim indicasse, mihi sufficere videtur: etenim nondum constat, quae species ejus Monographiae congruit cum hac vel illa, in nostra Patria culta.

Prima divisio itaque continet sequentes:

1°. *Rother Horn Kartoffeln*, *Corne de Vache.*

2°. *Laurentii Kartoffeln*, sive *Jacobs Kartoffeln.*

3°. *Hertz Kartoffeln*, *Schiffs Kartoffeln*, Angl. *Golden Gallons.*

4°. *Gurken Kartoffeln*, *weiser Horn Kartoffeln. Arakatscha.* (2).

5°. *Roth*

(1) Carl Wilhelm Ernst Putsche *und* Bertuch, *Versuch einer Monographie der Kartoffeln*, Weimar 1819, pag. 10. Opus egregium, quaevis species ibi fusius describitur, atque icones annexae ad naturam pictae sunt; existit insuper collectio speciminum, cera confectorum: *en Cabinet d'amateur.*

(2) Cavendum, ne confundetur haec planta cum *Arakatscha*, planta umbellifera, quam vocaverunt *Arracaciam Xanthorizam.* *Solani tuberosi* L. varietatem, voce *Arakatscha* quaestuosus designivit, quidam Rotlich. cf. *Garten Magazin*, B. II. pag. 139, Tab. XI et XII.; porro *Bibl. Univ.* (*agric.*) 1829. pag. 74. — Linnaea, B. IV. Heft. 1. Litter. pag. 14. *Bijdragen van* van Hall etc. D. IV. 2de Stuk, pag. 105 et 206.

5°. *Roth blau marmorirte Kartoffeln.*

6°. *Pfälzer frühe Kartoffeln, Pommersche Nudeln.*

7°. *Biscuit Kartoffeln.*

8°. *Holländischer Kartoffeln*, Angl. *Chesnut.*

9°. *Rocks Kartoffeln.*

10°. *Edle Gelbe, Güter Kartoffeln.* (1)

Divisio secunda continet:

1°. *Lerchen Kartoffeln.* — inter optima pertinent.

2°. *Erdbeer Kartoffeln.*

3°. *Beste speise Kartoffeln.*

4°. *Der preis von Holland.*

5°. *Der preis von Westerwald.*

6°. *Swiebel Kartoffeln. Pélure d'oignon, Langue de boeuf.* — species satis nobilis.

7°. *Weise Kartoffeln.*

8°. *Lange rothe nieren Kartoffeln*, Angl. *Kidneij Potatoes.* — saporis eximii.

9°. *Züker Kartoffeln, Holländischer Kartoffeln.*

10°. *Kleine Schotländer.*

11°. *Kleine Nutz-Kartoffeln.* — parva nec tamen ingrata.

12°. *Gelbe Patate.*

13°. *Die Peruvianische.*

14°. *Die Englische, The Champion.* Proventu caeteras superat et praesertim pro pabulo pecudum inservit.

15°. *Blaue*

(1) Has inter primum locum occupant, n°. 5 et 10.

15°. *Blaue Horn-Kartöffeln.*

16°. *Wilde. Kartoffeln. Schwein-Kartoffeln; Pommes de terre a vache, Pommes de terre sauvages, Pommes de terre rustiques* (1).

De Candolle 154 specimina ulteriori examini exposuit, et quaedam misit ad Vaucher, quem sollicitavit, ut similes institueret indagationes; Vaucher autem confessus est, se non reperiisse discrimen, quale supposuerat et multa tam acute inter se convenisse, ut vix aliquam diversitatem invenire potuerit: dicit idem ex hisce speciminibus, ne quadraginta quidem recte distingui potuisse; et Necker, qui rem omnino confirmat, addit tantummodo 30—35 diversa inveniri (2), qui numerus, uti videmus, accedit numero specierum, quas Putsche enumeravit.

Parmentier tantum 11 species proposuit, et postquam multos per annos omni studio ad accuratissimam rei investigationem incubuerat, asseveravit se reperiisse signa characteristica, quae neque cultura neque loco, neque habitu, ullam subierunt mutationem; — sunt sequentes:

1°. *Grosse blanche tachée de rouge. Pomme de terre de vache, Pomme de terre d'Howard.*

2°. *Rou-*

(1) Solana aquosa sunt, distillariis autem multum praestant. Cf. Putsche, l. c. pag. 13—24. ubi reliquae inveniuntur.

(2) *Bibl. Univ. (Agric.)* 1820. pag. 275. atque 1823. pag. 3. et 86.

2°. *Rouge longue.*
3°. *Blanche longue* vel *Irlandoise.*
4°. *Violette.*
5°. *Rouge souris*, *Corne de vache.*
6°. *Blanche ronde.*
7°. *Rouge oblongue.*
8°. *Pélure d'oignon.*
9°. *Longue rouge en dehors et en dedans.*
10°. *Rouge ronde.*
11°. *Pétite blanche*, *pétite Chinoise.*

Ipse autem addit has species descriptas esse a colore, forma tuberum et proventu (1); sane a signis quibus planta ad speciem determinatam evehi non potest.

Ut dein appareat, quot sint varietates, inter alios consuli potest Uilkens, qui scribit, sexaginta et plures notas esse species (2); etiam Thaër, monens se vidisse, vel saltem sibi innotescere 130 species et ultra, quarum attamen 10—20 saepe eodem nomine veniunt pro diversitate loci (3).

Etiam hic observare possumus, insignem revera exis-

(1) Rosler, *Cours complet d'Agriculture*, Paris 1801. Tom. VIII. pag. 184.

(2) Jac. Albr. Uilkens, *beschrijving van de merkwaardigste voortbrengselen der Natuur, uitgegeven door de Maatsch. tot Nut van 't Algemeen*, Amsterd. 1806, D.II. pag. 53.

(3) Albr. Thaër, *Einleitung zur kenntniss der Englisch. Landwirthsch.*, Hannover 1806. Band III. pag. 324.

existere difficultatem in discernendis singulis speciebus, et desiderandum foret, ut inquireretur num caterva illa varietatum, quae aeque nostrae Patriae regionibus quibusdam existunt, ad majorem simplicitatem et exactitudinem reduci non posset; examinando enim et diligenter conferendo descriptionem specierum Putschii, cum iis, quas nostri agricolae colere solent; certe non infructuosum esset opus, et quam maxime hoc loco mihi laudanda videntur conamina, quae molitur Vitringa Coulon, in erigenda societate quadam, cujus inter labores prima erit requisitio, quaenam varietates *Solani tuberosi* praesertim terris Frisiae idoneae coli mereantur (1).

Tandem non prorsus inutile duxi, quoque addere nomina quarumdam specierum, quae hic vel illic in Patria coluntur. Apud Gelros igitur:

1°. Nominantur *de Ponders*, nonnullis in locis etiam *Onwijzen*, *Amerikaansche* dicuntur, sensim sensimque vero abstinuerunt ab hisce, quia valde degeneraverat species, insuper magnum requirunt ignem, ut bene coquantur, et vix usui inserviunt, nisi pabulo; hac re potius confugerunt ad meliores:

2°. *Gibraltarsche* vel *stoelenmatters*.

3°. *Londonsche*, *Engelschè*.

4°. *Zeeuwsche witte met roode kiemen.*

5°. *Zeeuw-*

(1) *Algem. Kunst- en Letterbode*, 1834. N°. 24, pag. 369.

5°. *Zeeuwsche roode, groote vee-aardappelen.*
6°. *Ruige Poolsche.*
7°. *Beuken stompen, zonderbloeijers.*
8°. *Groote geelen, Zeeuwsche geelen.*
Aliis locis:
9°. *Vroege Vriesche.*
10°. *Blanke Vriesche.*
11°. *Fijne witte Zeeuwsche.*
12°. *Vroeg rijpe, Negenweeksche.*
13°. *Herfst roode, roode ruwschillen.*
14°. *Geele ruwbasten.*
15°. *Groote en kleine rouschalen.*
16°. *Kruipers.*
17°. *Witte en roode Muisjes.*
18°. *Zaadzeeuwen.*
19°. *Wilde Witbloemen.*
20°. *Wintergeelen.*
21°. *Oude Geelen.*
22°. *Breedbladen.*
23°. *Brabandsche.*
24°. *Pommersche.*
25°. *Kalmukken.*
26°. *Muiskes.*
27°. *Roomsche.*
28°. *Jutsche.*
29°. *Geldersche Gekken.*
30°. *Troskes.*
31°. *Culenbergsche.*
32°. *Kloosterbuurdsche.*

33°. *Sapmeerster.*
34°. *Blaauwbloemen.*
35°. *Reinebergers.*
36°. *Kastanje Aardappel.*
37°. *Rademakers*, *Bremersche* vel *Beyersche.*
38°. *Blanke Engelsche.*
39°. *Lanckmansche.*
40°. *Lipsche* etc.

Aliae multae dantur, sed difficillimum est, quin huc usque determinare non possum; quae harum specierum forsan eodem nomine designitae sint. Uti jam indicavi, quotquot existant specimina diversa, omnia referenda sunt ad varietates unius verae speciei, etenim: „ Species tantum tot nume„ ramus, quot diversae formae in principio sunt „ creatae. Varietates autem tot, quot differentes „ plantae ex ejusdem speciei semine sunt produc„ tae." Magnitudo tamen, locus natalis, tempus florendi, color, odor, sapor, faciesque externa, species non distinguit (1). Deinde monet Willdenow: „ *Bey der bestimmung der Arten muss* „ *man nicht auf Farbe, Geruch, Geschmack,* „ *Grosse oder auf die Aussenseite, ob die glatt* „ *oder haarig ist, sehn.*" — Omnes hae notae conjunctim demum speciem formare possent; atque ex ejusdem Willdenovii praeceptis, nec non

(1) Conf. Linnaeus, *Phil. Bot.* cura Sprengelii ed. 4ª., Halae ad Salam 1809. pag. 172, 176 et 335.

non ex institutionibus summi Botanici Upsaliensis, species determinanda est signis a radice, caule, foliis, fulcris et imprimis ab inflorescentia partibusve fructificationis petitis (1).

Quae vero huc usque dixi, ne intelligas ac si omnem aliam speciem generis *Solani* tuberibus esculentis excluderem; duce nempe Dunal, *Solanum montanum*, *Papa montana*, *Papas de Lormas*, revera speciem a *Solano tuberoso* diversam habeo; ille auctor eam diagnostice describit et icone illustrata occurrit in flora Peruviana, ubi additur radicem eximiam esse ad sues saginandos (2).

Secundum Noël et Charpentier A°. 1809. alia species detecta fuit in Nova Grenada, quam De Candolle primus qui ejus mentionem fecit, nuncupavit *Solanum Valenzuelae* ab inventore Eloï Valenzuela (3); mihi autem non constat num ad varietates sit referenda, an sit distincta species. — De specie denique, quam invenit Commerson A°. 1767, in vicinitate *Montevideo*, quamque Dunal a specimine in museo Parisiensi de-

(1) Carl. Ludwig Willdenow, *Grundriss der Kräuterkunde*, Berlin 1816. pag. 251.

(2) M. F. Dunal, *Histoire naturelle, medicale et Oecon. des Solanum*, Paris, Strasbourg et Montpellier 1813. pag. 22. — Et Hippolytus Ruiz et Joseph Pavon, *Flora Peruviana et Chilensis*, Tom. II. pag. 32. Tab. CLX. fig. 6.

(3) Fr. Noël et Charpentier, *Nouv. Diction. des Origines*, Paris 1837. Tom. II. pag. 438.

deposito, describit nomine *Solani Commersonii*, inter judices lis est. Lambert eam prorsus eandem putat cum specie, quam vidit Baldwin (1) circa rupes *Montevideo*, ad oras fluminis cujusdam prope *Maldonado*, et addit Baldwin esse plantam parvis tantum tuberibus, saporis amaricantis ingrati et nauseosi; dotes quae etiam conveniunt *Solano tuberoso* L. loco natali sponte crescenti, et ibi ab Indis *Maglia* dicto (2). Haec porro species *Commersonii* aeque ac planta quam vidit Baldwin, ambae a Lambertio *Solanum tuberosum* L. salutantur; cui opinioni eo magis insistit, quoniam Caldeleugh duo tubera *Solani tuberosi* quae ipse in Chili effoderat, et exinde secum portaverat, denuo in Horto *Societatis Horticulturae* terrae mandavit, illic luxuriose crescebant et nullam differentiam monstrabant, inter speciem *Commersonii* et *Solanum tuberosum* L. cultum, quam quod vita vegetativa intensior esset; i. e. caulis et folia magis vigebant impensis florum, quod saepe obtinet apud plantas luxuriosas; nullus vero character inveniebatur, quo ad speciem diversae dici potuerunt.

Ni-

(1) Egregius Botanicus in America.

(2) Non mirandum videbitur, unde oriatur talis differentia inter *Solanum* hocce et ea, quibus quotidie nos utimur quando respiciamus ad alias plantas cultas vel incultas v. c. ad *Daucum Carotam*, caet.

Nihilominus Sabine (1) indicare conatus est *Solanum Commersonii* revera differre a *Solano tuberoso*; et ipse Dunal, minus accurata descriptione et icone prava hujus plantae deceptus, eodem errore ducebatur; sed plane refutatus est a Jame Edwardo Smith, illius societatis praeside, nec non a Lambertio ipso.

Species, quae dicitur *Patatas amirillas* Hispanorum, quamque e Lima transmisit Cowan, amicus Lambertii, nihil aliud est, nisi *Solanum tuberosum* L. (2).

Antequam nunc ad ipsam descriptionem botanicam atque delineationem nostrae plantae transeam, breviter perstringam quaestiones, unde scilicet, oriri videantur numerosae varietates, et quo modo explicandum erit: quod specierum praecocium multae, nec semina, neque flores proferant.

Quamvis varietates Botanicis minoris sint momenti, non item agricolis; quae res per se jam adeo clara apparet, ut sponte extra omne dubium ponatur: nonne enim, ut exemplum adducam, summae dignitatis est *Trifolii pratensis* varietas *sativa*, aliaeque plantae multae quas agricolae colunt, at-

(1) Graphiarius Societatis (*Horticultural Society.*)

(2) Aylmer. Bourke Lambert, *a description of the genus Pinus*, Lond. 1824; ubi Vol. II. pag. 41, quaedam inveniuntur de loco natali *Solani tuberosi* L. Hic etiam conferri meretur: *das neues Allg. Garten Magazin*, Band III. 110—113.

atque has inter nonne ipsa cerealia pro parte varietates dicendae sunt, ne loquar de *Solano tuberoso* ipso; deinde in vulgus notum est, omnem plantam sibi proprium requirere locum, ut rite procrescat, exspectationique agricolae non fallat; haec regula igitur etiam plantae nostrae applicanda est et, videtur mihi plantas degenerare debere, vel saltem mutationem subire, magis vel minus faustam, prouti hoc requisitum observatur, nec minus; sic etiam legimus illud effatum: „ Solum „ mutat plantas;" (1) quod saepissime confirmatum videmus. Hisce accedunt diversa culturae methodus, major minorve cura, quam praestant in tuendis plantis, atmospherae vicissitudines, clyma etc. hae res omnes maximum certe influxum in plantas exercent, dum insuper cultae prae incultis facilius afficiantur.

Neque hic omittenda est alia ratio, qua varietatum numerus ita increvit; scilicet, uti diximus permulta, quae existunt, synonima earum distinctionem difficilimam faciunt. Constat caeterum magnam copiam oriri a propagatione *Solanorum* per semina. (2).

Ad solutionem alterius quaestionis, unde nempe derivandum sit, quod praecocia rarius floreant, sententia Knightii adeo mihi arrisit, ut eam hic inserendam esse putaverim; adscribit ille hoc phae-

(1) Linnaeus, *Phil. Bot.*, pag. 172.

(2) A. Hunter, l. c. pag. 145.

phaenomenon defectui nutrimenti; tuberum enim formatione praeter naturam accelerata, pars succorum nutricium, alias floribus destinata, nunc ad radices allicitur. (1) Jam igitur impulsus lateralis quo tubercula progignuntur, viget prae impulsui superiora versus, quod semper fit in detrimentum florum et seminum (2); experimento, quod instituit Knight, haec res egregie illustratur: hic suae praeopinioni innitens, statim postquam provenerant, abstulit tubercula et propagines omnes; quo facto plantam florere et semina maturescere vidit. (3)

Pertinet *Solanum tuberosum* L. ad ordinem naturalem *Luridarum* Linn., vel secundum methodum naturalem Jussieuvii, ad vastam illam *Solanearum* familiam, quae plus quam 300 plantarum species complectitur, maxima parte indigenae regionum calidiorum, inprimis Americae meridionalis. Subdividitur ampla haecce cohors in duas sectiones, quarum una continet plantas fructu capsu-

(1) *Philos. Transactions*, 1806, P II. pag. 297, his verbis loquitur: „ *I attributed this peculiarity to privation of nu-„ triment, owing to the tubers being formed preternatural-„ ly ealey, and thence drawing off that portion of the true sap, „ which in the ordinary course of nature is employed on the „ formation and nutrition of blossoms and seeds.*"

(2) Kurt Sprengel, *von den bau und der Natur der Gewächse*, Halle 1812, pag. 378.

(3) *Philos. Transact.* l. c.

sulari, *Nicotiana*, *Hyoscyamus*, *Verbascum*, *Datura*, huc pertinent; altera vero Bacca praeditas, *Solanum*, *Atropa*, *Capsicum* etc. sunt hujus divisionis (1) — In ultima igitur sectione inter alias generis *Solani* species etiam collocatur *Solanum tuberosum*, cujus caeterum characteres, generici et specifici, secundum Linnaei methodum artificialem inter plantas quintae classis et primi ordinis (Pentandria Monogynia) hac ratione definiuntur:

SOLANUM (character genericus,) *corolla rotata, antheris subcoalitis apice poro gemino dehiscente, bacca bi-loculari.*

S. TUBEROSUM (character specificus,) „*radice tuberifera, caule herbaceo, foliorum segmentis inaequalibus, alternis minutis, pedicellis articulatis, corollis quinque-angulatis.*"

Syn. *Lycopersicum tuberosum*, Mill. *Solanum esculentum*, Necker. *Solanum tuberosum esculentum*, Casp. Bauh. Pin. 167 Prod. 89.

De-

(1) Cf. Achille Richard, *Nouv. Elem. de Botanie*, Paris 1828, pag. 461.

Fr. Th. Bartling, *Ordines natur. plantarum*, Gött. 1830, pag. 194.

John. Lindley, *Einleit. in das naturl. system. der Botanik*, Weimar 1833, pag. 345 et 348.

Delineatio.

RADIX satis longa, valde tenax, ramoso-fibrosa, soboles, tubercula (1) proferentes, ab omni parte emittens, cum caudice intermedia, ejusdem albo-fusci coloris, ratione vix spectabili in unum quasi confluens.

CAULIS herbaceus, fistulosus, ramosus, variae altitudinis, erectus vel decumbens, angulosus, fere triangularis, angulis obtusis, membranis alatus; interstitiis inaequalibus intumescens, (loca quibus prodeunt rami,) hinc quodammodo articulatus, magis minusve hirsutus vel glaber.

GEMMAE alternativae, petiolares, folia simpliciter imbricata, squamae undique imbricatae, foliaceae, excrescentes.

FOLIA impari pinnata, petiolis excavatis alisque membranaceis munitis; *foliolis* integerrimis, irreguralibus, alternis, petiolelatis, subovatis, acutis, hirsutiusculis, nervo intermedio subtus promi-

(1) Ad veram tuberum notionem intelligendam, inserviant, quae monet Candollius, nempe dari plantas quae sparsim quasdam Exostosium species, sive tubercula proferunt, quaeque, amyli quantitate majori minorive repleta, destinata sunt ad gemmarum, quas superficie gignunt, evolutionem. — Sic quoque Richard, dicit: „ *les tubercules sont de véritables* „ *bourgeons souterrains, appartenant à certaines plantes viva-* „ *ces.* — Cf. De Candolle, *Organogr. végét.* Tom. II. pag. 113, et Achille Richard, *Nov. Elem. de Botanique*, Par. 1828, pag. 35 et 117.

minente, in superficie excavato; *foliolis* aliis multo minoribus subrotundis, ovatisve alternatim interpositis (quasi stipulaceis.)

FLORES inferi, in corymbum dispositi, pedunculis axillaribus, pedicellisque hirsutis, articulatis.

CALYX persistens monophyllus quinque-fidus, erectus, dentibus hirsutis, lanceolatis, marginibus subscariosis.

COROLLA monopetala, rotata, extus, imprimis ad dentium apices, hirsutiuscula, *tubus* brevissimus, *limbus* magnus, quinque-fidus, reflexoplanus, plicatus, calyce dimidio fere major, varii coloris.

STAMINA. *Filamenta* quinque, subulata minima, glabra. (1) *Antherae* filamentis majores, oblongae, conniventes, subcoalitae, apice poris duobus dehiscentes, coloris pulchre flavi. *Pollen*, albicans subtilissimus, formae granulosae.

PISTILLUM. *Germen* subrotundum, glabrum. *Stylus* filiformis, pruinosus, staminibus et antheris multo longior. *Stigma* obtusum, capitatum.

PERICARPIUM. *Bacca* subrotunda, glabra, viridis coloris, apice punctato notata, *bacca* matura coloris albo-viridis, et saepe striis vel punctis nigricantibus picta, bilocularis, receptaculo utrinque convexo, carnoso *Semina* plurima nidulantia, fusca subovata, ad apicem margine membranaceo cincta. (2)

Non

(1) Nonnumquam stamina sex septemve, cum calyce 6- vel 7- fido et corolla 6- sive 7- fida observavi.

(2) Longius progreditur Batsch, qui copiosissimam nec minus

Non possum, quin huic delineationi addam atque expositioni nominum, quibus *Solanum tuberosum* L. aliis populis innotescit, nec non temporis florendi atque loci natalis indicationi, praemittam descriptionem, qualem exhibet Morison, nomine *Solani esculenti*; quae descriptio, multis sane verbis composita, semper exactitudinis exemplum erit:

„ *Solanum esculentum* Casp. Bauh. Pinax. —
„ *Papas* Peruv., *Papas Americanorum*, *Battata*
„ *Virginiana*, *Arachidna* Theophr. forte, *Pa-*
„ *pas Peruv.* Celsii.

„ Caulem habet 2—3 cubitorum crassum angu-
„ losum striatum, leviter hirsutum in multos ra-
„ mos infirmos in terram procumbentes brachia-
„ tum, ex quorum alis pedunculi crassi angulosi
„ flores sustinentes prodeunt. Flores autem mono-
„ petali sunt, uncialis latitudinis, 5-anguli, ex-
„ terius e purpura candicantes, interius pallidiores,
„ lineis vel radiis quinis subflavis, herbaceis lon-
„ gis discurrentibus, ex quorum medio stamina

„ fla-

nus accuratam *Solani tuberosi* descriptionem, philologice composuit. — Idem ubi de tuberibus loquitur, attentione dignum dicit: eandem substantiam, quae animalibus tam nutritiva, farinosam nempe; etiam apud vegetabilia saepe eo loco reperi, unde planta tenella crescere incipit. Vid. ejusd. *Botan. unterhalt für Naturfr.* Jena 1793. Th. I. pag. 270—280.

Caeterum mihi *Solanum tuberosum*, esse plantam perennem (annuam dixerunt nonnulli), jam constat iis quae dixi supra, (pag. 78) idemque videre licet; Flora Peruv. P. II. p. 38.

„ flava quina, in umbonem coeuntia, stylo pro-
„ minente subviridi, aliorum *Solanorum* ritu exeunt.
„ Hos fructus rotundi excipiunt, plures simul quasi
„ ex racemo dependentes, longis pediculis donati,
„ quorum aliqui parvae nucis, alii Avellanae mag-
„ nitudine; immaturi atro-virentes, maturi atro-
„ rubentes, rarius albi et striati, humida et albi-
„ cante pulpa flavi, quae et seminibus multis par-
„ vis, planis subrotundis conferta est. Folia pro-
„ mit ex atris purpurascentia, villosa, quae dein-
„ de explicata viridem contrahunt colorem, alata
„ ex quatuor aut quinis conjugationibus, latiuscu-
„ lis et subrotundis composita, quibus impar unum,
„ reliquis majus, alam claudit.

„ Radix tuberosa est, aliquando pugni magtitu-
„ dine, aliquando oblonga, aliquando minima, inae-
„ qualis, quibusdam vestigiis insignita unde germi-
„ na anno sequente emersura sunt, cute tenui, fus-
„ ca aut atro-rubente tecta, medulla sive carne,
„ firma et alba. Ad caulis exortum radices plures
„ fibrosae oblongae albicantes, per terram sparsae,
„ quandoque et profunde descendentes, quibus et
„ aliae tuberosae radices adnascuntur, ita ut plantae
„ hyemem versus erutae, ultra quadraginta (alii
„ quinquaginta notarunt) tubera diversae magnitu-
„ dinis notaverimus, quorum majora in usus edu-
„ les servantur, et minores propagationis causa,
„ terrae committuntur. Radices etiam variis par-
„ tibus sectae, ex quolibet oculo seu vestigio

„ re-

„ regerminant novaeque plantae exinde pullu-
„ lant." (1).

Priori parte jam vidimus rem saepe non levem esse, ut rite distinguamus, num sub nomine *Batatas* (*Pataten*) significetur *Solanum tuberosum* L. an *Convolvulus Batatas* L. et ibi verbo indicavimus differentiam harum plantarum; hanc ob causam non minorem offendimus difficultatem, statuendo veros *Solani tuberosi* locos natales; sedula autem inqui-si-

(1) Robert Morison, *Plantarum Hist. univ. Oxoniensis*, Oxonii, 1715. Tom. III. pag. 522. — Icon exposita, Sect. 13. Tab. I. n°. 19. minus feliciter successit, ex hacce vix dignoscitur planta nostra. Descriptio caeterum quam C. Bauhinus in sua phytopinace et in operibus Matthioli exhibuit, illi in Prodromo postponenda mihi videtur; plantae ipsius autem figurae, uti occurrit apud Matthioli, *Opera*, Ed. 1598, Pag. 758, in Prodromo, atque apud Tabernaemontanum, *Kraüterbuch*, Basel 1687, Th. II. pag. 869; praeferenda essèt figura, quae prostat in Joh. Bauhini, *Hist. Plant.* cura Chabraei, *Ebrodani*, 1651, Tom. III. Lib. XXXIV. pag. 622. Inflorescentiae modus, ipsi flores, tuber caulisque ramosus magis, hanc picturam meliorem, redderent dummodo omnes partes magis proportionatae; atque folia et baccae fuerint, uti apud Casparüm. Apud Clusium partium proportio melior, tota figura magis soluta est. Eadem figura occurrit apud Gerarde, *Herball*, Ed. 2ª. pag. 927, atque cum illa, eadem Clusii, nostrae plantae descriptio annexa invenitur operibus Dodonaei; vide hujus *Herbarius ofte Cruydboeck*, Ed. 1618. Lugd. Bat. cf. quoque Caspari Bauhini, *Prodromus*, Lib. V. Cap. I. pag. 89, et Caroli Clusii, *Rariorum plant. Hist.*, Antverp. 1601. Lib. IV. Cap. LII. pag. 79.

sitione mihi videor jam veritati propius accedisse, quare etiam nomina sequentia prorsus synonima habeo. Sic ab Indis vulgo nuncupatur *Papas*; (1) hinc secundum varios scriptores *Papas Peruvianorum*, *Papas Americanorum*, *Papas Hispanorum*, *Battata Virginiana*, Virginianis *openauck* vel *openawk*; in Mexico *Papas Cimarron*; dum planta inculta Chilensibus nomine *Maglia* venit. — Apud Burgundos, testante Clusio, *Artiscoki Indici* vocantur, Japonensium *Syagatra-imo*; lingua Malaïca *Kentang*; in Polonia *Jabtka-Ziemne*, in Hispania *Potades* vel *Potatas Manchegas*. In Suecia et Dania *Jord-peeren*, in Anglia *Potato*, *common Potato*, in Italia *Tartoffoli*, *Pomo di terra*, lingua Gallica *Pommes de terre*, *Tartouffes*, *Truffes*, *Tufelles*, *Cartouffles*, *Patates*, *Topimambours*; (2) et ipsa planta *Morelle tubereuse*.

Gar-

(1) Saepius *Solanum tuberosum* hac voce designitum reperitur apud scriptores omnium temporum, unum alterumve locum indicavimus, quibus hic addam. Frezier, *Relation du voyage aux côtes de Chily et du Perou*, 1712—1714. Par. 1716, pag. 61.

(2) Minus recte, nempe *Topinambours* potius sunt tubera *Helianthi tuberosi* L. (*Aardpeer*;) qui aliquot ante annos in Patria adhuc colebatur, cujusque fructus decumani publice elocabantur (*Tiendverpachten*.) In Germania etiam nunc coluntur, sub nomine *Topinambours*, *Erdäpfel*, *Jüden-erdäpfel*, quum a Judaeis praesertim consumuntur. Vid. *Oecon. Neuigk.*, 1831. n°. 15. pag. 120.

Germanis, verbositate uberioribus; *Kartoffeln*, *Kartuffeln*, *Tartoffeln*, *Artoffeln*, *Erdtoffeln*, *Erdbirnen*, *Erdtuffeln*, *Toffelchen*, *Grundbirnen*, *Grumbirnen*, *Erdäpfel*, *Nudeln*, *Knollnudeln*, *Grüblinge*, et tota planta etiam *Grüblingbaum*, uti apud Tabernaemontanum vel *Essbarer Nachtschatten* Willdenovii; Belgice tandem *Aardappel*, locutione minus usitata *Aardbuil*, et subinde idiomate *Pataters*; planta vero ipsa *Knobbelige Nagtschade*, apud Houttuyn nuncupatur.

Icones prostant optimae apud Putsche, Kerner et Blackwell. (1).

Floret loco natali mense Julio et Augusto. (2)

Postremo denique ut etiam huic dissertationis parti finem imponamus, citabo locos nonnullos ubi *Solanum tuberosum* L. sponte crescentem observaverunt quidam peregrinatores; hisce enim loci natales ulterius indicantur.

Conwallader Colden testatur se *Solanum tuberosum* invenisse in Americae meridionalis provincia Noveboracensi (3). — Commerson, uti supra monuimus, in itinere quod circa orbem terra-

(1) Putche, l. c. — J. S. Kerner, *Abbild. aller Oecon. pflanzen*, Stuttgart 1791, B. VI. Pl. 371, et E. Blackwell, collectio stirpium etc. Norimb. 1773, Tom. VI. Tab. 523, Litt. *a* et *b*.

(2) Ruiz et Pavon, libro citato, Tom. II. pag. 38.

(3) Acta societ. regiae scient., Upsal. 1743, pag. 95.

rarum fecit cum Bougainville specimina carpsit prope *Montevideo*, dum Baldwin et navarchus Bowles rem propriis suis oculis visam certiorem reddiderunt, idemque Baldwin hanc plantam invenit ad utrumque latus fluminis cujusdam, circa *Maldonado*. (1)

Dombey perhibet eam crescere in *catena Andium*, inque Sylvis *Santa Fé de Bogota* quo loco etiam reperta fuit a Don Francisco Zea, qui simul indicat rationem, quare summus Humbold, dum illis regionibus versabatur, nostram plantam detegi non potuerat, quia scilicet tempus et occasio veros locos natales adeundi Humboldtio deërant (2).

E litteris porro, ab Alexandro Caldeleugh scriptis d. 24 m. Februarii 1822, et ex urbe *Rio Janeiro* ad Sabine missis, constat *Solanum tuberosum* L. magna copia obvenire in vallis montium circa Montem *Valparaiso*, dum addit, radices, quas incolae *Maglia* vocabant, parvas esse, saporis amaricantis et nullius usus. (3)

Dickson, rediens e Bono Aere animadver-

(1) J. Sabine, *über das Vaterland der wilden Kartoffeln*, in *das Neues Allg. Garten-Magazin*, B. II. pag. 107, et A. B. Lambert, l. c.

(2) *Diction. des Scienc. medicales etc.*, Par. 1820, Tom. XLIV. pag. 271, et Lambert, l. c.

(3) *Neues Allg. Garten-Magazin*, B. II. pag. 109.

vertit hancce plantam in vicinitate urbis saepius et insigni quantitate se vidisse, — Cowan uti et Pavon eam invenerunt prope *Lima* atque in oris ad aliquam distantiam a *Lima:* in Chili Lambert ipse invenit; horum nempe primus (Cowan) detexit plantam, quam Hispani dixerunt *Papas amirillas*, *Solani tuberosi* nihil nisi varietatem; monet insuper Pavon illam etiam inveniri in collibus *Chanchay ad Jequan* et *Pasamayo*. (1) — Ad radices montis *Orizabae*, in Mexico detecta est a Schiede; hic tantum fuit planta humilis, floribus paucis coeruleis et tuberibus magnitudine nucis *Coryli Avellanae*, pluribus floribus albis; majoresque plantas vidit ad lacum *Huetulaca* (Laguna de Huetulaca), ibique *Papas Cimarron* dicebantur. (2) Et hisce accedant, quae communicata reperimus apud Ulloa, qui scripsit *Papas* magna copia e *Canta*, parte *Catenae Andium* in *Lima* advehi, ubi magni pretii habentur. Asseverat idem *Solana* crescere in Provintiae Callao regionibus Lampa, Asangaro, Asilo et Canangas, quibus in locis ob frigidam atmospheram, nul-

(1) Ruiz et Pavon, l. c. pag. 38.

(2) Linnaea, Band IV. *Jahr* 1829, pag. 227, et *Bijdragen tot de Natuurk. wetensch. door* van Hall, Vrolik en Mulder, D. IV. St. 2. pag. 159. *Solanum tuberosum.* L. rursus in Chili repertum fuisse, legimus ibidem, D. III. St. 2. pag. 68.

nulla fere alia planta, exceptis graminibus quibusdam, provenit. (1)

(1) Don George Juan en Don Ant. de Ulloa, *Histor. Reisbeschr. van geheel Zuid-America*, Goes 1772, D. II. pag. 104, 120. — Ultimo loco, nempe Canangas, locis arenosis sub terra inveniuntur moles argenteae, ab incolis etiam *Papas* dictae, cf. pag. 134.

PARS

PARS QUARTA.

VARIUS USUS.

Hanc ultimam partem proponere mihi visum est ita ut, quantum potuerim omnia huc spectantia commemorarem; cum nempe valde desiderarem intelligere quotnam finibus *Solanum tuberosum* adhiberi possit, numquam inutile fore existimavi referre plura, quae mihi ignota fuerunt, aliis vero digna sunt, quae ad mentem revocentur. Attamen quum non omnia sint ejusdem utilitatis, quin pluribus facile carere possemus, quumque multa etiam hujus loci non putaverim, haec verbo indicasse sufficiet, alia autem paululum fusius tractanda erunt.

Sperans itaque fore ut pro viribus meis pollicitis satisfaciam, hac ratione procedam, ut primo loco videamus de viribus nocivis, quas *Solano tuberoso* tribuerunt, 2°. de analysi chemica et 3°. de usu *Solanorum* in genere, ut hisce passim vincere conemur nostrae plantae vituperatores;

4°. de-

4°. denique loco speciatim de adhibitione *Solani tuberosi*, praeter usum vulgarem, et 5°. de *Solano tuberoso* animalibus nutrimento.

Fuerunt scilicet docti aliique et adhuc sunt qui *Solanum tuberosum* minimi pretii habent, et in prima hujus dissertationis parte jam vidimus quo modo, vel re male intellecta vel praejudiciis impediretur hujus plantae progressus: quam plures enim plantam venenatam crediderunt, quia pertinet ad *Solanearum* familiam atque suspicaverunt illius usu numerum malorum oriri, quo retulerunt Exanthemata varia, Scrofulas, Leucophlegmasiam, Vermes, Fluorem album, Spasmos, Hernias, Febrem pituitosam, Tabem aliave plura, quae omnia a multitudine praeoccupata, certioribus certiora venditabantur, atque talem de erroribus convincere vel huic veritatem persuadere, hic labor hoc opus semper fuit. Dixit quidem Linnaeus: „ Luridae sunt plantae suspec„ tae" et alio loco, „ plantae quae genere conve„ niunt etiam virtute conveniunt, quae ordine na„ turali continentur etiam virtute propius acce„ dunt, quaeque classe naturali congruunt etiam „ viribus quodammodo congruunt;" minime vero vir summus statuit nullas dari exceptiones, nullam obtineri differentiam, etiam quoad vires plantarum, pro climate diverso, indole soli vel ipsa cultura etc., neque ignota illi uti omnibus, vis illa consuetudinis, qua opio, tabaco aliisque innocue utuntur homines: insuper quotidie observare pos-

sumus plantas ejusdem familiae naturalis non tantum sed etiam unius ejusdemque generis, viribus diversis gaudere posse, imo unam eandemque speciem aliis viribus pollere pro diversitate loci; sic dictum invenimus: „ *Papas* quae hodie per universam coli-
„ tur Europam et victui inservit qua radicem,
„ quae ingrate nec olet nec sapit, est vera *Sola-*
„ *ni* species, unde facile judicatur illam suspecti
„ quid abscondere, etsi parva satis quantitate;
„ haec autem parva quantitas ex frequentiori usu
„ noxium producit effectum, unde qui ea in Ame-
„ rica fruuntur ad quotidianam escam Cachectici
„ et Scabiosi evadunt." (1)

Et quamvis asseverat Gmelin: „ *Solana* om-
„ nia venenata sunt veneno narcotico, ob copio-
„ sas, quas habent summe acres, salinas partes;
„ neque *Solanum tuberosum* L. exceptionem facit
„ et baccae suspectae haberi debent." (2) Mihi tamen videtur, metum existere non debere, quo abstineremus a cibo plurimis grato atque salubri; qui vero adhuc haesitant, dicentes aquam vegetationis *Solanis* contentam, venenatae esse indolis, ae-

(1) Fred. Hasselquist, de viribus plantarum, vide Linnaei, *Amoen. Acad.* Lugd. Bat. 1749. Vol. I. pag. 406.

(2) S. G. Gmelin, de proprietatibus plantarum ex charactere botanico. Nov. Comm. Acad. Petropol., Tom. XII. pag. 540. — Cf. etiam Matth. van Geuns, *Staatk. Handboek van der ingezetenen gezondheid en leven, uit het Latijn vertaald door* H. B. Bake, Amst. 1801. pag. 252.

aeque ac tubera immatura, tegumenta et baccas; tales innixe rogo, ut circumspecte sese abstineant ab immaturis, a tegumentis; a baccisque, et ut sinant, hoc nos credere, coctione prorsus dissipari hanc vim aquae vegetationis, eorum tamen argumenta silentio transeo. (1).

Solana revera salubria esse docent illi, qui fere unice hisce vescuntur, uti dein videbimus; porro maximi momenti est observatio, nos hunc cibum numquam fastidire aeque minus ac panem. Caeteroquin vero negari nequit, morbos oriri non posse ex ingluvie vel apud ventriculo debiles, et vitam sedentariam degentes; hoc autem *Solana* commune habent cum aliis cibis. (2)

Chemica analysi sequentes partes inveniuntur Amylum, pars fibrosa sive parenchyma, quaedam Albuminis quantitas, Mucus, aqua vegetationis, principii Tannini parva copia in tegumentis.

Vauquelin qui 47 varietates chemicae indagationi submisit, invenit, $\frac{4}{5}$ hujus numeri partem constare, quoad pondus ex $\frac{3}{4}$ aquae vegetationis: $\frac{1}{8}$—$\frac{1}{4}$ Amyli; $\frac{1}{16}$—$\frac{1}{15}$ Parenchymatis, quod parenchy-

(1) Cf. *Oecon. Neuigk.* 1827, n°. 29. pag. 230. Putsche, l. c. pag. 45. *Bibl. univers.* (*agric.*) 1823, pag. 164, et pag. 170. — *Bibl. univ.* (*Scienc. et arts*), 1816. pag. 292.

(2) Fuerunt quoque, qui *Solanum tuberosum* L. cibum salubrem vocaverint, quia a vermibus afficitur; quomodo autem explicanda sit, non bene intelligo, vide *Encyclopedie Oeconomique*, Yverdun 1771, Tom. XII. pag. 467.

chyma ipsum ex $\frac{2}{3}$—$\frac{3}{4}$ Amyli. Ipsa autem aqua vegetationis continebat $\frac{7}{1000}$ Albuminis colorati; $\frac{12}{1000}$ Citratis calcis et circiter $\frac{1}{1000}$ Asparagini; insuper majori minorive quantitate resinam amaram, aromaticam crystallisabilem; phosph. *Po*, Phosph. calcis, Citratem *Po*, et acidum citricum liberum, et materiae animalis peculiaris quandam portionem. Pearson, Lampadius, Vauquelin aliique *Solaninum* quidem detexerunt, sed tantum ad minimam quantitatem, praesertim in germinibus; vel uti Despretz et alii in caule, foliis et baccis; (1) omnes tamen hae partes coctione mutationes ineunt ut innocuum praestent alimentum. Atque haec nostro scopo sufficere opinor, sed ab argumento desistere non possum, quin proferam quaedam de acido pectico. — Vauquelin nempe primus suspicatus fuit, fructuum succis acidodulcibus inesse substantiam quandam, cui horum succorum in massam gelatinosam abeundi proprietas adscribi debuerit. A°. 1824. Braconnot hanc

(1) Cf. Vauquelin, *analyse de differentes variétés de pommes de terre*, vide *Journal de Physique etc.*, *Août.* 1817, pag. 121. — J. J. Berzelius, *Traité de Chimie*, Par. 1833, Tom. VI. pag. 211. — Despretz, *Elemens de Chimie* Par. 1830, Tom. II. pag. 453. Et quoad principium *Solaninum* ejusque vires. Cf. Nic. van Enspeyck Kleynhoff, specimen medico-inaug. de principiis vegetabilibus alcaloïdeis, pag. 10, quod etiam insertum invenimus in collectione diss. Acad. Lugd. Batav. 26 Nov. 1825. — 6 Febr. 1826.

hanc materiam acquisivit e radicibus *Georgiae variabilis*, et *Helianthi tuberosi*, postea etiam e rapis, daucis, plantarum caule et foliis, arborum cortice, pomis, malis aliisque, imo nullam plantam vel radicem carnosam invenit, quae aliquam partem, principio quodam nunc colorato, nunc incolori combinatam, non contineret. — Hunc in finem e. g. radices radula in pulpam conversae coquuntur in aqua destillata, cui, quia acidum pecticum in plantis vulgo occurrit forma Pectatis calcis, pauxillum acidi hydro - chlorici additur, abluuntur et cum larga solutione Potassae vel Sodae iterum calori exponuntur, donec liquor spissus, mucilaginosus, subalcalinus prodeat, dum acidum hydrochloricum separaverit acidum pecticum forma gelatinosa fere absque colore, sapore acidulo, aqua frigida vix, ebulliente vero magis solubile. Alcohole, solutionibus metallicis, aqua Calcis et Barytae, acidis, sulphate et hydro - chlorate *So*, nitrate *Po* etc. coagulatur et mutatur in gelatinam diaphanam, incolorem, glaciei similem. Cum Potassa format sal aqua valde solubile; quando Alcohol solutioni additur, denuo formatur gelatina diaphana insipida; cum Ammonia vix combinationem init, quae caeterum exsiccatione, sub forma gummi exhibet sal neutrum, odoris saporisque fere expers.

Denominavit B r a c o n n o t hoc acidum voce *pectici* a *πῆκτις*, *coagulum*, atque opinatus est, nihil esse nisi Cambium, quod forma guttarum gelatinosarum

rum prodit, ubi in plantis novae evolutiones oboriuntur.

De usu quem praestare potest hoc acidum Pistoribus, qui inde varias substantias gelatinosas coloratas vel absque colore, variique saporis conficere valent, uti *gelée à la vanille*, *à la fleur d'orange*, *à la Muscade* etc. non loquar. Sed indicavit Braconnot inde praeparari posse solutiones gummosas, quibus uti possumus aeque ac aliis gummi speciebus, gelatina, colla etc., quae ad medicamenta relaxantia referuntur vel nutrimento veniunt; quam ob rem quoque *plures* Medici non sine fructu jam administraverunt debilibus post morbos graviores perpessos, et observaverunt aegros hoc nutrimentum facile ferre, quando similia uti *Sago*, *Salep* etc. nondum digerere possunt.

Alia denique hujus acidi utilitas in eo consistit, quod solutiones Pectatis *Po*, *So*, sive Amm. sint antidota contra salia metallica, exceptis vero deuto-hydro-chlorate Hydrarg, nitrate Argenti et supertartrate Stibii; involvunt nempe venenum atque neutralisant non tantum, sed simul tanquam potus emolliens, mucilaginosus, inflammationem diminuit, si a veneno assumto orta jam fuerit. (1)

Quam-

(1) Cf. Henri Braconnot, *Recherches sur un nouvel acide, répandu dans tous les végétaux*, vide *Annales de Chimie*

Quamvis igitur *Solanum tuberosum* nonnullos habuerit adversarios, nihilominus tamen sensim sensimque, uti vidimus, tales fecerat progressus, etiam in patria nostra, ut Cl. van Geuns, metuens ne res in aliud extremum converteretur, scil., quod *Solanorum* culturâ nimis negligerent illam Cerealium, desideraret, ut huic rei prospicerent illi, qui reipublicae principatum tenebant, stimulos nempe admovendo culturae Cerealium, atque *Solanis* potius aliquod tributum imponendo. — Est revera *Solani tuberosi* cultura et usus apud nostrates insignis, attamen culturae et consumtioni in aliis locis comparari non potest: sic enim in Germania mane jam ahenum igni imponitur, ibique per totum diem manet familiari usui; imo vix exepectant tempus maturationis, quo *Solana* effodiant. In Gallicia unicum fere nutrimentum exhibent *Solana*, quae lardo condita gratissima fercula incolis praebent, imprimis quando accedit liquor spirituosus, quem *Wotka* nuncupant; neque minor est copia, quam variis animalibus porrigunt, ne dicam de quantitate haud minore, quae praeparationi inservit spiritus, quem nomine *aquavit* etiam in alios locos transferunt.

In

mie et de Physique, Tom. XXVIII. pag. 173, et Tom XXX pag. 96. — Vauquelin, *Mémoire sur l'acide pectique.* ibidem Tom. XLI. pag. 46. — *Dict. technol.*, Tom. XV. pag 414. — J. L. Lassaigne, *abrégé élémentaire de Chimie*; Par. 1829, Part. II. pag. 859, et Desprets, l.c. pag. 239.

Insuper consideratione non indigna est consumtio *Solanorum* qualis obtinet in Hibernia; ibi nulla fere invenitur casa; quin infantes sani atque hilares exsultantes et *Solano* tosto contenti conspiciantur uti malo pirove apud nos; huic quoque cibo maxima parte adscribunt hominum frequentiam et sanitatem, quae praesertim in Comitatu Waterford observantur. Qualis porro sit *Solanorum* consumtio apud Hibernos, imprimis per agricolas istamque populi partem, quae casas incolit ubi tantum ahena ad *Solana* coquenda, mensa et duae tresve sellae valde caducae, utensilia cernuntur; patere potest e relatione itineris per Hiberniam facti. Dicit enim hujus auctor; *Solana* et lac ebutyratum, quibus in Anglia sues vulgo vescuntur, hic unicum fere hominum nutrimentum sistere et familiam, uxorem cum marito et quatuor infantibus, quotidie 35 ℔ hujus alimenti digerere posse. Alio loco addit; incolas illarum regionum gloriose contemnere *Solana*, aliis locis culta, acsi essent haec minus bona, imo mala. — Anglo cuidam: „ unde tot infantes sani, pulchrique " quaerenti responderunt: „ sunt *Solana* quae hoc „ praestant. " (1). Quid plura, nonne in Scotia tanti ha-

(1) Cf. John Carr, *Reize door Ierland*, vert. door W. Goede, Leeuwarden 1816. D. I. p. 40, 66; D. II. p. 164 et 234.

habentur, quia ante Cerealium messes, ibi victum vulgarem exhibent, quo famis cruciatus saepe abigunt; imo perhibent omnem Manufacturam variaque opificia in Lancashire et Cheshire, solummodo *Solani tuberosi* cultura inniti. Attamen dicat forsan quisquam: experientia magis arte valet! quoniam nempe observarunt, v. c. operarios, qui *Solana* tantum assumserint, ocius denuo esurire, et quoad vires minus aptos esse ad varios labores; verum sit: experientiam enim argumentando refutare saepe inutile est opus, sed rem propius perpendentes adscribimus ei, quod homines magnis laboribus occupati etiam indigeant alimento, quod sub minore volumine majorem nutrimenti copiam praebet, quam *Solana*, quibus si unice vescantur eorum ventriculus quidem oneratur, corpus vero minus nutritur: nam quamvis determinatu difficilis sit inter vires nutritivas ciborum comparatio, statuunt tamen *Solanorum* requiri quintuplum Cerealium, vel alimenti inde confecti, ut eosdem effectus praestent; nullomodo autem hisce infringi posse stabilem *Solanorum* virtutem credimus.

Possemus jam quoque referre quales species ad usum hominum optimae recensentur, etiam quoad saporem, minime vero de gustibus disputandum audivi; in genere caeterum praeferenda sunt *Solana* e plantis, quae gaudent herba tenuiore potius, tuberibus mediocribus farinosis cumque tegumento magis minusve aspero.

At-

Attamen huc usque tantum locuti sumus de immensa quantitate, quae usui quotidiano inservit, neque vidimus de copia longe majori, quam aliis praesertim locis, alio scopo colunt; atque primo aspectu incredibile fere apparere pòtest, quando legimus *Solani tuberosi* 31 varios adhibitionis modos existere (1); sed mox de hisce fusius vel passim agetur; nunc autem liceat, ut verba Thaëri mea faciam atque cum illo exclamem: „*Gegen* „*solche Erfahrungen in Groszen müssen doch* „*wohl alle theoretische, hinter dem Schreibtische* „*ausgebrütete Chimären über die physiche, mora-* „*lische und politische, Schädlichkeit der Kartof-* „*feln wegfallen.*"

Inter multas itaque alias *Solani tuberosi* L. adhibitiones, primum locum occupat usus ad panificationem. A primis enim temporibus, de quibus legimus peregrinatores *Papas* apud Americae incolas vidisse, simul testantur radicibus formari panis speciem, quam *Chunno* vocaverunt, idemque perhibent alii scriptores, atque apud primum plantae nostrae descriptorem haec invenimus: „Indi „radicibus panis loco utuntur, quem *Chunno* „vocant, radicem evulsam solique expositam sic- „cant, siccatam in partes diffringunt, e quibus „edulium, *Chunno* nuncupatum, admodum diu „du-

(1) Cf. *Gardener's Magazine*, Vol. I. pag. 438.

„durans conficiunt " (1). — In Hibernia eodem fere tempore, quo primum tuberibus uti coeperunt, etiam panis speciem ex iis praeparaverunt; circiter medium autem seculum praecedens, monente Putsche in Germania farinae frumenti immiscebantur, cui scopo initio tantum adhibuerunt *Solana* cocta, dein decorticata et in massam redacta; mox tamen prius dissecaverunt atque cocta in pultem farinamque redigerunt, quae cum reliqua farina commiscebatur; quomodo etiam in Helvetia, praesertim *Lausannae* et *Genevae* adhibentur in aedificiis ubi detinentur captivi atque in Nosocomiis (2), et sic tandem etiam apud nos tentaverunt in coloniis beneficentiae, ubi hodie ita procedunt, ut hectolitrum secalis misceatur cum duobus *Solanorum*; qua quantitate acquiruntur 250 ℔ panis; et temporibus quibus *Solana* abundant, vel pretio nimio stat secale, sumunt tria hectolitra *Solanorum* cum uno secalis, unde panis fiunt 175 ℔, ita ut quodvis hectolitrum *Solanorum* exhibeat 25 ℔ panis atque secalis quodque 100 ℔ magis minusve pro circumstantiis. Interim vero cum incremento usus simul machinae et instrumenta prodierunt, quibus varia opera minimo temporis spatio atque parvis sumtibus perficere studuerunt. Cuinam autem usui *Solana* inserviant, opor-

(1) Caspar Bauhinus, Prodr., Lib. V. pag. 90.

(2) Cf. *Bibl. Univ.* (*agric.*), 1818. pag. 138. sqq. et 218.

oportet ut prius rite abluantur; hunc in finem adhibent v. c. dolium, quale adhibuit Ternaux, hoc axi sua circumvolvens aqua et *Solanis* impletur, dum aqua renovatur donec pura effluat; cum hoc dolio fere convenit cylindrus, quo veru instar utuntur, qualemque exhibuit Putsche (1).

Parisiis usi sunt apparatu doliorum, in quibus tanta quantitas quotidie abluitur, ut vespere de novo impleta ad diem sequentem parata maneant, et sic porro (2).

Caeteri labores differunt pro methodo quam sequuntur; quadruplicem praecipue inveni, quarum prima eo redit ut *Solana* cocta atque contrita massae panis frumentarii addentur, 2ª. ut *Solana* cruda in farinam convertantur, vel 3ª. ut primum coquantur et denique 4ᵗᵃ. ut amylum extrahatur, quod tam panificationi quam alii scopo diverso inservire potest. — Peracta igitur lotione plurimis locis *Solana* coquuntur, dein decorticantur, conteruntur, atque sic massae panis addita, ad ulteriorem elaborationem panificii relinquimus. Haec me-

(1) Describitur dolium cum methodo quam secutus est Ternaux ad farinam praeparandam, *Dict. technol.*, Tom. XVI. pag. 402., vide quoque Putsche, l. c. pag. 117.

(2) Cf. Dubief, l. c. p. 13. — Alii apparatus, uti quoque qui dicitur Lester's, *Potatoe-Washer*, descripti pictique inveniuntur in *Transact. for Encourag.* etc. Vol. XXI. pag. 190. Tab. II. litt. D. — Vol. XXII. pag. 88. et Vol. XXVII. pag. 34. Tab. I. fig. 1.

methodus a nonnullis, reliquis longe praefertur, quia panem hac ratione confectum, levitate atque majore corruptioni resistentia meliorem existimant; qui autem methodum secundam sequuntur, *Solana* jam messis tempore depurant, in fornacibus vel clibanis exsiccant et sic loco sicco usui servant; alii vero prius in discos dissecant, vel quoque molunt, qua encheiresi etiam facilius transportari possunt, corruptioni diutius resistunt et doliis compacta quoque in itineribus majoribus facile conservantur (1). Plerumque tamen mox post lotionem decorticantur et raduntur, vel in frustula dissecta contusione in pultem convertuntur; haec puls multa aqua abluitur, linteis exprimitur, dein siccatur et molae ope in farinam redigitur. Multa rursus huic operi inserviunt instrumenta coadjuvantia, uti radulae quo v. c. pertinet machina, quam adhibuit Baumé, vel ea, qua *Parisiis* usi sunt St. Etienne et Burette: hac enim unius horae spatio 3000 ℔ conteruntur, cui scopo unus tantum vir requiritur, vel possunt uno die 200-300 sacci in pultem redigi. — Alius apparatus est, qui dicitur *Reälsche auflösungs-apparat;* quo scilicet puls

(1) Cf. *Transact. for Encourag.*, Vol. XXXIII. pag. 196. In libro qui prodit titulo: *Nederl. Magazijn*, legimus *Solana* per totam hiemem, bona atque incorrupta asservata fuisse in caverna, quae antea carbonibus receptaculum fuerat; idque denso strato carbonum pulveris, pavimentum hujus cavernae obtegenti adscribunt. Vide Lib. cit. 1834. pag. 214.

puls abluitur et partes extractivae, quibus farina humiditatem attrahit et nigrescit, amoventur; deinde praela varia huc pertinent etc. (1).

Porro sunt, qui *Solana* prius coquunt et quidem ut fiat vaporum ope praeferunt, quo facto minus deperditur sapor gratus et cum ignis parcimonia major copia una vice paratur. Exstat hunc in finem machina Schwarzii, huic omittitur radula, sponte secernuntur tegumenta et quantitas 20 medimnorum una vice coquitur. Tandem sunt alii qui adhibent amylum; de modo autem, quo e *Solanis* acquiritur, fuse agitur apud L. F. Dubief (2), quem auctorem indicasse mihi sufficere videtur.

Amy-

(1) Machinae, quibus *Solana* dissecantur, conteruntur, quibusque puls abluitur, exponuntur apud Putsche, l. c. Tab. X. et Tab. XI. fig. 4. apparatus Realii, Tab. XI. fig. 1—3. et Tab. XII. *Transact. for Encourag.*, Vol. XXXI. pag. 46. Tab. I. fig. 1, 2., ubi Whateley's-*machine*, ad farinam acquirendam. — *Oec. Neuigk.* 1818. N°. 2. pag. 9. et 1825. N°. 21. pag. 166. — *Schwed. Abhandl.*, Band XXVI. pag. 298. et Band XXXVI. pag. 328. — Machine de Baumé, vide *Mémoires de l'Acad. Royale des sciences*, a Paris 1786. pag. 689. Tab. XIV., vel J. G. Geiszler, *Beschreibung der neueste und vorzugl. Instrum.* etc., Zittau und Leipzig 1798. Th. IX. pag. 114. Tab. V. fig. 3., et Machine de Burette, *Dict. technol.* l. c. pag. 405., et Dubief, l. c. Tab. I. fig. 1. — Joh. Joseph. Prechtl, *Technol. Encyclopädie*, Stuttgart 1831. pag. 26.

(2) *L'art d'extraire la fécule des pommes de terre*, Paris 1829. pag. 8.

Amylum hoc bene praeparatum et a partibus heterogeneis liberum, sistit pulverem album vel subcoeruleum, crystallinum, absque sapore et inodorem, sub digitis crepitantem, aqua frigida, alcohole et aethere insolubilem, cum aqua fervida autem massam constituit quae additione alcoholis coagulatur atque ebullitione cum acidis dilutis in Saccharum mutatur, vel in acidum malicum et oxalicum, si fiat ebullitio in acido nitrico. Caeterum quoque Iodio colorem coeruleum induit; gravitatem specificam habet 1,53 et secundum Berzelium, constat ex Hydrog. 6,67, Carb. 44,25, et Oxyg. 49,07. (1).

Ipsam porro panificationem aeque minus hujus loci non attingam, solummodo addere volui etiam ex ipsis *Solanis* praeparasse fermentum, quod apud panificationem requiritur, atque *Solana* potissimum farinae *Secalis* vel *Hordei* immisceri, interdum tamen quoque ex *Solanis* solis confecisse vel haec cum $\frac{1}{4}$ tantum parte farinae frumentariae combinavisse; monuitque caeterum Pictet, qui plura de hoc argumento conscripsit, partes aequales e farina frumenti, Amylo et *Solanis* coctis exhibuisse panem optimum (2); restat ergo,

(1) Cf. F. V. Raspail, *Nouv. système de Chimie organique*, Paris 1833. pag. 1.

(2) *Bibl. univ. (Agric.)*: 1816. pag. 265., vide quoque ibidem pag. 197. atque *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* 1769. D. II. St. 2. pag. 117.

ergo, ut enumeremus proprietates, vel, ut perhibent multi, talis panis praerogativas, quo scilicet referuntur vilitas pretii, salubritas, major albedo, succulentia et sapor gratus, crustae durities minor, major corruptioni resistentia, et quod diutius recens maneat (1). Retulit Parmentier duos panes, quorum unus semper aëri libero expositus erat, durante itinere ad Hispaniam incorruptos mansisse et adbuc post decem menses usui aptos fuisse. Praecipue ob duritiem et corruptioni resistentiam, egregie hic panis auxilium afferre potest in annonae caritate, e *Cerealium* messibus deperditis, atque simul tali *panificatione* praecaveri potest, ne *Solana* catervatim rejiciantur, putredinique exponantur, uti saepius fecerunt, minus quia e messe abundante, superflua dici possent *Solana* illa, sed revera quia ob causas, quas nescio, minus studeant frui omni utilitate, qua *Solanum tuberosum* sese distinguit; nam ad solam panificationem haec adstricta nolo, quum et aliae existant utilitates, uti videbimus.

Attamen ut semper fit, etiam hujus panificationis deprecatores fuerunt multi; alii autem prorsus

(1) Num farina vulgaris quantitatem Amyli *Solanorum* contineat, secundum Raspail detegi potest aspectu crystallino, praesertim vero, oculo armato, ex talis amyli forma diversa, quae ovalis, gibbósa, triangularis; vide l. c. pag. 42. et pag. 67.

sus inutilem rejecerunt; sed horum argumenta saepe ipsa refutatione indigna sunt, sic, v. c. a fervide properante prolata mihi videntur, quae leguntur in Ephemeridibus Anglicis (*Times* 28 *Octob.* 1829.), ubi postquam indicasse credide-rant, *Solana* panificationi numquam esse adhibenda, omne pondus dictis suis imposuisse sibi visus est, dicens: „ *thus we may soon see the hi-* „ *therto steady, industrious, joyous English people* „ *changed into a nation of miserable turbulent* „ *drunkards.*" — Eodem modo misereor illius, qui de hac panificatione dixit: „ *Zoo zij ooit* „ *gemeen worde, is zij oogenschijnlijk eene mis-* „ *daad van gekwetste menschheid; de aardappel* „ *gelaten zoo als zij is, was een toeverlaat, 't welk* „ *de Natuur aan de behoeftigheid beschikt had;* „ *deze wrede misvorming gaat 't haar dien doen* „ *verliezen.*"

Quid vero moror iis, dum persuasum me habeam talem panificationem apud nostrates numquam locum habuisse, nisi prius rem ab omni parte circumegissent periti; atque rogantibus, cui bonum? respondeo verbis meritissimi Parmentier: „ *Consommez les toujours en nature, quand il y* „ *a abondance de grains; associez les à leur fari-* „ *ne dans les années mediocres, et s'il ne vous res-* „ *te absolument d'autres ressources pour subsister* „ *que ces racines en quantité, consacrez en* „ *une partie à la panification, pour avoir dans*

„ *tous les temps l'aliment sous la forme habituel-*
„ *le.*"

Possunt caeterum etiam *Solana* congelata, praeterquam quod degelatione in aqua frigida adhuc usui vulgari inservire valeant, in farinam conversa huic scopo adhiberi, quin fuere qui de industria gelu exposuerint, quo farina sua sponte secernitur; vel possunt saltem inservire textoribus ad fila praeparanda, porro restiariis, bibliopegis, chartopaeis, velamentorum glutinatoribus etc. (1)

Hoc loco tandem quoque dicendum est, panem biscoctum e farina *Tritici* et *Solanorum*, ex plurimorum observatione praeferendum videri eo, qui ex farina frumenti sola perficitur, talemque praecipue in itineribus maritimis utilem esse, etiam ob vires antiscorbuticas, quibus pollere videtur; neque ignoramus nautas subinde *Solana* cruda ori assumere, quando scorbuto vexantur, et hanc ob causam quin et propter duritiem majorem hujus panis biscocti ab illo, qui praefuit Africae insulis *Isle de France* et *de Bourbon*; Parmentiero jam propositum fuit, ut conficeret. (2)

Alter usus non minoris momenti spectat extractionem liquoris spiritus vini similis. Prinsquam vero ad potus transeamus, verbo adhuc de aliis

(1) Cf. quoque *Vriend des Vaderlands*, D. IV. pag. 908.

(2) Parmentier, *Recherches sur les végétaux nourriss.* pag. 145. — *Oecon. Neuigk.* 1825, n°. 14. pag. 105.

aliis quibusdam, rem cibariam magis spectantibus, loquar. Primo itaque loco tanquam panis socii huc veniant Butyrum et Caseus: hunc in finem nempe *Solana* in pultem conversa reliquo lacti inmiscentur ut more solito fiat butyrum; eodem modo si casei vulgaris massae commisceantur atque condimenta quaedam addantur, uti flores Sambuci, semina Coriandri, Anisi aliave, caseus formatur qui laudatur tanquam corruptioni minus obnoxius et quod vermibus non afficiatur; nonnullis autem ipsa haec res facere posset, ut minus appeterent. (1) A°. 1754 jam mulier quaedam in Suecia ex *Solanis* sibi *Sago* speciem paravit, alii multi dein similem confecerunt, imo machinarum ope: sic enim matrona quaedam, Chauveau de là Mietière *Parisiis* huic scopo fabricam erexisse invenitur. Existimatur haecce *Sago* alimentum valde nutriens et sanum, quod etiam *Oryzae* vel *Milii* instar praeparari potest. (2)

Alii amylum adhibuerunt tanquam succedaneum pulveris *Salep*, *Arrow-root*, *Topiaka* similiaque. Ternaux, ex *St. Ouen*, operariis suis porrexit *Solana* gelatinae ex ossibus juncta, quale nutrimen-

(1) Cf. *Oecon. Neuigk.* 1827, n°. 49. pag 392, et opus: *Die Kartoffel-frucht*, Rudolstadt 1830, pag. 103.

(2) *Schwed. Abhandl.* Band XVI. pag. 77. — Geiszler, l. c. pag. 108, Tab. V. — J. A. Voigt, *Magazin für den neuesten Zustand der Naturk.* etc. Weimar 1804, Band. VII. St. 4. p. 343.

mentum *Ter-Ouen* vocatum *Parisiis* in plerisque aromatopoliis prostat. Differt tamen pulvis qui e *Solanis* acquiritur a genuino pulvere *Arrow-root* e *Maranta arundinacea* L.; gaudet enim prior forma minus crystallina, majori gravitate et attactu minus aspero; insuper quando ex. gr. grana 10 hujus amyli solanacei cum unc. 1 aquae ebullientis commisceantur, oritur massa gelatinosa; pulveris autem *Arrow-root* eadem quantitas cum tali aquae portione liquorem mucilaginosum tantum sistit. Hanc *Sago* confectionem respiciens, Raspail dicit, se opinari *Sago* quae venalis prostat, plerumque originem ducere ex amylo tali; *Salep* autem ex hoc praeparatum minoris virtutis existimat, quia *Salep* e tuberibus *Orchidium*, contineat mucilaginem et aroma quoddam, quae principia in amylo puro, in omnibus plantis ejusdem naturae, non inveniuntur. (1)

Quod tamen attinet multa ista, quae usum culi-

(1) Cf. Raspail, l. c. pag. 44, 49 et 68. Acquiritur *Topiaka* e planta Americae australis indigena, e classe, et ordine Monoeciarum Monadelphiarum, scilicet e *Jatropha Manihot* L. cujus radice tuberosa Americani panem conficiunt; etiam inter cibos quibus Indi praecipue utuntur, locum suum occupat ita dicta *Cassava*, *Cassave*, vel Belg. *Cassavi-brood*; hunc in finem arbuscula illa in plantariis colitur. Cf. Ph. Firmin, *Nieuwe algemeene beschrijving van de Colonie van Surinamen*, D. I. pag. 59, et Edward Bankroft, *Proeve over de Natuurl. geschied. van Guiana*, pag. 30.

linarem magis spectant, intacta mitto, dum infra unus alterve locus citatur, ubi plura hac de re inveniri possunt. (1)

De syrupo e *Solanis* monemus, postquam haec praeparatio progressus quosdam jam fecerat, plures novas detectiones sibi subsecutas esse, uti saccharificationem, destillationem liquorum spirituosorum, cerevisiaeque confectionem. A°. autem 1811, Kirchoff, chemicus *Petropolis* acidi sulphurici actione in amylum, sibi saccharum comparare incoepit. Caeterum etiam apud nostrates hic et illic reperiuntur fabricae, ubi e *Solanis* syrupum praeparant, v. c. *Rotterodami*, *Schiedami* et in vicinitate *Arnhemii* (2) porro *Wameli*, *Culemburgi* et *Vianae*.

Sunt hujus syrupi duae species, fusca vel brunnea scilicet et alba, imprimis libarii hisce utuntur; alii perhibent egregie inservire posse ad vinum

(1) *Dictionn. technol.*, l. c. pag. 409. — *Dict. des Scienc. Médic.*, Tom. 44. pag. 273. — Parmentier, l. c. pag. 163. — *Bibl. univ. (agric.)* 1823, pag. 187. — De usu culinari conferri possunt item *Dict. techn.*, l. c. pag. 404. — Ludwig, l. c. pag. 70. — Benjamin Rumford, *Essays political, economical and philosoph.*, Lond. 1800, Vol. I. pag. 283, et opus supra citatum: *Hundert und siebenzehn versehr.*, pag. 119; vel *die Kartoffel-frucht*, pag. 24—83, ubi 43 varia accommodationis praecepta leguntur.

(2) Hic etiam factitii pulveris *Arrow-root* magnam copiam praeparant.

num qualitatis minoris meliorandum, imo ad vini speciem conficiendam, dulcem, efficacem et fortem, cujus revera humilior origo sapore numquam detegi posset. Ejusmodi vini Dubief, A°. 1827 exemplum publicae expositioni obtulit, quod nobilioribus vini speciebus non cedebat. (1) — Cerevisiam quam alii praepararunt fusci vel albidi coloris et saporis dulcis vel subamaricantis, fere aequalem dixerunt illi speciei Anglorum, *Ale* quam vocant; dicunt quoque hanc Cerevisiam non mutari nec acescere, porro laudatur ejus salubritas, vis nutriens, effervescentia atque vilitas pretii. (2) Tertio loco etiam acetum inde praeparatur purissimum forteque, coloris albidi vel subflavi, odoris et saporis grati, aceto vini fere simile. (3) Spiritus denique, qui destillatione acquiritur, ad liquorum spirituosorum omne genus inservire potest, et sic sponte ducimur ad considerationem spiritus vini. — Rajus jam (4) retulit, incolas Virginiae sibi e tuberibus *Solani tu-*

(1) Dubief, l. c. pag. 115. cf. etiam *Oecon. Neuigk.*, 1819, *Anzeiger*, n°. 2. pag. 5. 1824, n°. 66. pag. 528. — *Dict. technol.* l. c. pag. 399 et 410. — De apparatu ad Saccharificationem Dubief, l. c. pag. 144, Tab. III. fig. 11, vide quoque ibidem, pag. 9. Putsche, l. c. pag. 151, ubi et Tab. XIII. fig. 1, *de Apparatu* Hermbstädtii.

(2) Dubief, l. c. pag. 109. — *Oecon Neuigk.*, 1824, n°. 53, pag. 417.

(3) Putsche, l. c. pag. 148.

(4) Hist. plant. Tom. I. pag. 675.

tuberosi liquorem quemdam praeparavisse quem, monente quoque Dunal, *Mobbi* et *Jetici* nominaverunt. Pertinent igitur hujus inventionis rudimenta ad tempora diu jam elapsa; sensim sensimque vero praeparationis methodus increvit ad perfectionem qualem nostris temporibus conspicimus. Praecipue tamen obtinet in locis ubi *Solani tuberosi* culturam majoris momenti faciunt, imo statuunt cum extensione illius culturae prorsus requiri spiritus vini confectionem, qua demum optimi fructus redundant. (1) Est revera insignis consumtio *Solanorum* huic scopo in Germania, Francia etc., praesertim vero in Borussiae parte orientali, quae dicitur *der Lithauischer Kreitz*, et in regione *le département de la Mouselle*.

Varietates, quae usui quotidiano minus inserviunt propter partes aquosas nimias, vel illae, quae pabulo animalium coluntur, hic optime adhibentur, et quidem eo melius, quo citius post eorum perceptionem vel saltem antequam germina pullulare inceperant, operationi submittantur. *Solana* quae acrimonia quadam scatent, sub cineribus ea deliberari posse exhibet Putsche; caeterum eaedem sunt operationes praeparantes, quas vidimus ad panificationem requiri; nonnulli autem praeferunt *Solana*, quae per vices congelationi atque

(1) Putsche, l. c. pag. 144.

que degelationi exposita fuere. — Cocta jam per radulam vel in molis conteruntur ope duarum scutularum sive uti in Francia cylindrorum ope, quibus unius horae spatio 1200 ℔ conteri possunt; vel utitur apparatu, a Siemens invento (1); hac illave ratione praeparatae massae nunc quaedam frumenti portio additur atque a quibusdam repertum est additione Avenae maximam quantitatem acquiri; censuit porro Parmentier quantitatem valde augeri additione pultis e radicibus *Betae vulgaris*, vel *Dauci Carotae* dum alii ob saporem gratum immiscuere baccas *Juniperi*. — Caeterum spiritus hic a multis aeque purus gratusque habetur ac spiritus vini vulgaris, quamvis alii ei saporem alienum adscripserint, quem derivant ab oleo quodam albo, pellucente, odoris fortis, saporis acris et nervis innimici, quo vomitum ortum viderunt, imo experimenta cum hoc instituerunt, eo effectu ut cuniculi qui assumserant, mox moleste respirare inceperint, vel suffocati interierint alii, solo illius olei odore; interim destillatione facile amoveri potest. (2)

Supra jam monuimus, e *Solanis* collam praepara-

(1) Cf. J. J. Prechtl, *Techn. Encyklopedie*, pag. 20. Putsche, l. c. Tab. XIII. fig. 3 et 4.

(2) *Oecon. Neuigk.* 1825, n°. 95. pag. 760. cf. porro *Schwed. Abhandl.* Band XXXVIII. pag. 264. *Annales de Chimie*, Tom. LVI. pag. 207. *Bibl. univ. (agric.)* 1818, pag. 101, 1823, pag. 188.

rari posse ad usum glutinatorum, bibliopegorum etc.; possunt praeterea hanc adhibere qui insolant lintea, quia candescentia perbellique aspectus facit. Clouët eam acquisivit maceratione *Solanorum*, quae dein pistilli ope contusa in pultem convertebantur; pultem per aliquod tempus putrefactioni spontaneae exposuit, rursus contrivit atque in placentas redegit, quas exsiccatas in pulverem subegit. — Smedes Groningae A°. 1810 in mola sua olearia collam talem confecit optimae qualitatis; sumtus attamen nimii impediebant ut continuaret. (1) Raspail, hujus collae praestantiam affirmans, dicit: „ *l'amidon de froment* „ *ne présente pas tous les avantages de l'ami-* „ *don de pommes de terre*, *car celui-ci contient* „ *toujours une portion des substances acres*, *rési-* „ *neuses et glutineuses qui existent avec lui dans* „ *la graine*." (2). Facili modo quoque acquiritur pulvis, quo capillos venerabiles comere solent; ut autem generatim huic scopo adhibe-

188. Mihi relatum est nuperrime in Provincia Groninga aedificium erectum esse, ubi *Secalea* moluntur, ut mittantur ad spiritus Juniperi destillatores.

(1) Cf. Dubief, l. c. pag. 128. — Parmentier, l. c. pag. 575. — J. A. Uilkens, *Technol. Handboek*, 1813, 2de Stuk, pag. 199. — *Transact. for Encour.*, Vol. XXXI. pag. 118.

(2) L. c. pag. 68, vide quoque *Mémoires et observ. recueillies par la Société oecon. de Berne*, 1764, Tom. II. pag. 13. Fabrica ad collam e *Solanis* praeperandam, per quadraginta annos *Ubbergae*, prope *Neomagum* jam exstitit.

beri posset, obstare videntur nimia ponderositas et adhaerentia minor.

Candelarum confectores quidam uni cerae parti duas amyli sive hujus ad $\frac{1}{8}$ partem junxerunt, hasque candelas diutius et melius absque vaporibus lucentes dixerunt. — Alii pultem e *Solanis* contusis axungiae addiderunt ad formandam saponis speciem, qualem tamen ubique adhibere non possunt, quia calore hac puls ab axungia denuo separatur; alii vero saponis instar usi sunt aqua vegetationis, quae optima e tuberibus albi coloris exprimitur. Fouque hac aqua incoquit fila, quae colore griseo indui vidit; Moris autem monuit aquam crudam adhibendam esse, atque primus fuit, qui applicavit lotioni linteorum bombyciorum, gossypiorum etc., panni hunc in finem spongia hac aqua madefacta infricantur et dein aqua pura abluuntur et siccantur. (1). — Cum aqua vegetationis quoque stercoris instar irrigare possunt prata et segetes, atque perhibent, praecipue hortulanis momenti, insecta plantis nociva hinc non tantum deleri, sed etiam in posterum plantas ab iis praecaveri. (2)

Pulpa vel parenchyma, quod post amyli praeparationem remanet, inservire potest lotioni velami-

(1) Dubief, l. c. pag. 65. *Transact. for Encour.* Vol. XXIII. pag. 217.

(2) *Annales Belgiques des Scienc. Arts et litter.* Tom. IV. pag. 64. — Dubief, l. c. pag. 83.

minum, tapetorum similiumque; nonnumquam adhibuerunt ad fabricandas chartas contectus rudioris; pyxides tabaci etc., vel ad partes aequales cum scrobe ligni, igniaria exinde confecerunt. Vulgo tamen haec pulpa cum caeteris residuis pecori pabulum porrigitur. Quod vero chartarum confectionem attinet, monemus, Schäfferum, qui e variis substantiis chartam scriptoriam fecit etiam e *Solanorum* tegumentis, suspicatum fuisse e tuberibus chartam confici posse, aeque pellucidam ac chartam bibulam Japonensium. Baretae, opifici chartario in Francia, qui simili ratione chartam scriptoriam e *Solanis* praeparare conatus fuit, bene successit.

Accedant nunc alii adhuc usus tam ipsorum tuberum, quam aliarum totius plantae partium; horum autem brevis enumeratio sufficiat. Qui ferrum stanno obducant aeque ac illi, qui cochlearia fabricantur etiam uti possunt pulte e *Solanis* coctis cum aqua calida atque fermento confecta.

Solana cocta contrita atque cum creta aquae immixta tectorium exhibent, quo simul ventorum pluviarumque vel etiam murorum efflorescentiae nitrosae influxus nocivus imminuitur.

In Scotia *Solana* rite abluta adhibentur ad decompositionem hydro-sulphatum, qui occurunt in solutionibus e quibus subcarbonatem *So* extrahunt; alii *Solana* dissecta ahenis immittunt, ut

im-

impediant crustarum formationem e salibus calcareis, quae nunc liquore viscido obvolvuntur, quo minus adhaerere possint. (1) Eadem ratione quotidie iis utuntur, ut ahena machinarum pneumaticarum contra incrustationes et perforationes inde facile secuturas tueantur.

Aeque ac textoribus, pannorum gossypinorum pictoribus inservire potest gummi species, quam e *Solanis* praeparaverunt; meliorem autem dicunt, quam e baccis acquisiverunt alii. — De *Solanis* caeterum tostis, potui Caffeae immiscendis, neque de eorum cataplasmatis instar adhibitione dicam. — Kels *Gottingae*, ex tegumentis tuberum rubri coloris sibi paravit colorem roseum, satis immutabilem et idoneum ad pannos laneos etc. tingendos; atque pulchre flavum e floribus contusis et expressis chemicus quidem *Hafniensis* acquisivit. (2).

Etiam herba *Solani tuberosi* sua praestat; sunt scilicet qui insistant, ut post messem simul cum effossis radicibus *Tritici repentis* in pratis conspersper-

(1) Cf. *Dict. technol.* l. c. pag. 400. — G. Nieuwenhuis, *Woordenboek van kunsten en wetensch.*, Zutphen 1820, in voce *aardappelen.*

(2) Cf *Algem. Kunst en Letterbode*, 1790, n°. 180. pag. 201. Joh. Jos. Prechtl, *Jahrbücher des polytechn. Institutes in Wien*, Band II. pag. 416, vide quoque *Oecon. Neuigk.* 1818, *Beilage*, n°. 18. pag. 133, de varietate quadam sive forsan de specie diversa *Solani tuberosi*. L. quam Indi tantum tingendi scopo colere solent.

spergatur; alii autem Potassam exinde produxerunt, cujus quantitatem insignem inter alios detexit quidam Pharmacopola *Ambiani*. — Cl. Uilkens e 100 ℔ herbae exsiccatae acquisivit, 11,5 ℔ cinerum et ex his 9 semunias Potassae; imprimis vero experimenta hunc in finem instituit, Mollerat, quibus apparuit maximam quantitatem acquiri ex herba proxime ante anthesin abscissa, obstant tamen incommoda, impensas scilicet quantitate Potassae minime remunerari, atque herba abscissa tuberum proventum diminui. (1). — Quoque fuerunt, qui folia a caulibus separata, atque exsiccata tabaco admiscerent, quod tabacum leve gratique saporis dixere.

De herba tamquam pabulo deinceps dicetur sed summitates plantarum juniorum coctas oleris instar vel cum carne salina accommodatas, amatoribus relinquo, aeque, ac baccas aceto aromatibusque conditas, vel et spiritum, quem e. g. *Namurco* et *Parisiis* ex iis praeparaverunt. (2).

Atque sic vidimus seminibus exceptis nullam totius plantae partem non huic illive scopo adhibi-

(1) Cf. Uilkens, *Technol. Handboek*, l. c. pag. 172, *Oecon. Neuigk.* 1818, *ausserord. Beilage*, n°. 16. pag. 120, 1826, n°. 59. pag. 472, et J. B. Mollerat, *Observations sur la végétation de la pomme de terre etc. dans les Annales de Chimie et de Physique*, Tom. XXVIII. pag. 165.

(2) *Oecon. Neuigk.* 1819. *Beilage* n°. 19. pag. 119, *Bibl. univ. (agric.)* 1817, pag. 310.

bitam fuisse; — Ludwig autem multa pollicitus est, de oleo ex his seminibus acquirendo, et hanc inventionem suam vocavit; attamen non video Ludwigium experimenta instituisse, quibus hujus olei vires comprobari possent. (1).

Ultimo tandem loco videamus de *Solano tuberoso.* L. animalibus nutrimento. — Quamvis *Solana* primis jam temporibus ad sues saginandos adhibuerint, vaccis bobusque autem recentioribus demum temporibus porrexerunt; scilicet, quando hanc plantam colere incoeperunt, atque ejus fructus proprio usui vendiderunt, magnum pretium non *sinebat*, ut pecudi exhiberent, fuit nempe *tunc temporis* longe major ipsius pecuniae aestimatio, atque accessit opinio *Solanum tuberosum* agros exhaurire nullumque stercus largiri. — Adscribimus haec argumenta et minori cognitioni, qua Agricultura longius abfuit ab illo statu perfectionis ad quem nostris temporibus magis magisque elevari coepit, et dictae ipsius pecuniae aestimationi majori, qua factum fuit, ut rem quandam non attingerent, nisi luce clarius perspexerint exinde magna emolumenta exspectari posse. Sed tempore ipsi mutantur homines, sensim quippe ex abundante copia partem quandam pecudi separare incipiebant, et sic haec methodus pedetentim increvit. — Praesertim vero in Anglia progressus fecit, ubi hac in

(1) Ludwig, l. c. pag. 89.

in re, quam verosimiliter a Belgis didicerant, brevi tempore alios superaverunt, atque aliquot ante annos Moreau de Jone schema attulit, quo vidimus, quanti fecerunt culturam plantarum pabularium, quas inter *Solanum tuberosum*, magnum locum occupat: huic enim in Anglia dimidia pars et ultra terrarum superficiei dicatur. In Scotia plantae pabulares cum reliquis terris partem aequalem tenent, atque in Gallia $\frac{1}{7}$ tantum efficiunt. (1) — Quod tamen *Solana* potius spectat, novimus in Germania, Flandria, atque etiam in patria nostra hic et illic *Solanis* quae pabulo coluntur, eandem curam impendi ac aliis.

Pecori autem porriguntur sive tantum nutriendi sive saginationis scopo; praecedat vero, necesse est, brevis expositio stabulationis perpetuae, qua demum maxima emolumenta e plantis pabularibus nascuntur. Intelligitur scilicet sub voce stabulationis perpetuae, methodus qua pecus etiam per aestatem stabulis retinetur, vel sub dio certo loco includitur. Dividitur porro haec stabulatio in *perpetuam proprie dictam* et in *partialem*, si pecus per intervalla sive in pratis, sive in stabulis alitur. — Multi disseruerunt de hac stabulatione perpetua, neque minora impedimenta invenerunt ejus auctores in patria nostra,

(1) Cf. *Oestr. Neuigk.* 1829. n°. 82. pag. 649.

tra, quam Schubart von Kleefeld, inter Germaniae praecipuos. Locus tamen neque tempus sinunt, ut omnia illa *pro* et *contra* admoveamus, liceat igitur, ut summatim inserantur ea modo, quae monuit van der Chys, de stabulatione perpetua, respectu patriae nostrae *scriptor* meritissimus, vel quae apud alios nonnullos invenimus, atque huc redeunt:

1°. Aurea est methodus ubi fimus non nisi sumtibus magnis comparari potest; nam magna fimi copia inde acquiritur.

2°. Ex agro minore major ali potest *pecoris numerus* quia plantae metuntur *tempore florendi*, nullaque planta, ne minima tunc perit. — Haec autem magis respiciunt ad *Trifolium* etc.

3°. Pecus vicissitudinibus aëris non vel minus expositum, optima fruitur sanitate, atque docuit experientia, nulla incommoda oriri ex inclusione vel aliis causis, quas stabulationi perpetuae nonnulli adscripserunt.

4°. Stabulatio perpetua etiam lucritiva est, quoad rem pecuniariam, et varii labores debito ordine melius sibi subsequuntur.

Fiat autem distinctio pro diversitate locorum, sic enim stabulatio perpetua certis quibusdam regionibus utilissima habetur., in aliis vero non necessaria est: nam praecipue convenit, ubi prata prorsus deficiunt, vel ubi minus bona sunt et

ubi

ubi fimo indigent. (1) Sic v. c. provincia illa, Flandria nempe, per totam Europam propter agriculturam celebrata, magna pro parte felicitatem suam debet stabulationi perpetuae, et *Vaesia* (*het land van Waes*) hac tantum fertilissima facta est; quid vero, quando immensa ista ericeta, quid si provinciam Drentiam cum illis regionibus comparemus; sed redeamus ad nostrum propositum, dum de stabulationis consideratione decidimus, hisce Hogendorpii: „*Ik wil geenzins* „*de hoop opgeven, dat het vooroordeel met den* „*tijd zal wijken; en ook geen voet zal krijgen,* „*waar het nog niet bestaat. De vorderingen van* „*den landbouw in het algemeen zijn al te blijk-* „*baar, om den moed te laten zakken; zulke rui-* „*me ontginningen, zulke algemeene stalvoedering,* „*zoo vele oorden, waar het braken afgeschaft is,* „*(b. v. het land van Hees) overtuigen mij, dat* „*de menschelijke geest meer dan ooit werkzaam is,* „*en dat er een streven naar een' beteren staat* „*aanwezig is.*" (2)

Op-

(1) Petrus Otto van der Chys, responsio ad quaest. etc. invenienda in Ann., Lugd. Batav. 1825—1826. — Wiardus Hora Siccama, *over de Stalvoedering; Vriend des Vaderlands*, D. I. pag. 218 et pag. 646. — *De Star*, 1824, D. VI. St. 1, pag. 21. — 1825. D. VII. Stuk 1, pag. 47 et 120. — Serrurier, *Boeren Goudmijn*, pag. 425. — *Oecon. Nieuwigk.* 1828, n°. 99. pag. 627, et opus supra citatum: Van Brakell, *Iets over den Landbouw.*

(2) G. K. van Hogendorp, *Bijdragen tot de huishou-*

Optimae, quae pecori porriguntur *Solani tuberosi*, varietates, sunt quae gaudent herba asperiore, tuberibus laevibus, cum pulpa vel carne ex albo flavescente, magis minusve aquosa. Putsche hunc in finem consuasit: *die Lerchen Kartoffeln*, Tab. V. fig. 11. *die peruvianische*, Tab. VI. fig. 23. *die Englische*, Tab. VII. fig. 26. *die Howard's*, Tab. IX. fig. 31. et *die Wilde*, Tab. XI. fig. 33. — Apud nos praesertim veniant: *de Roomsche*, quae verosimiliter e Germania allata, ad magnum volumen increscunt imo ad 5 ℔, de *Ponders* sive *Omwijzen*, *Zeeuwsche roode*, *Engelsche*, *Pommersche*, *Lipsche* et *Lanckmansche*, aliae. (1)

Vim nutrientem aestimaverunt ita ut *Solanorum* 100 ℔ aequivaleant 50 ℔ foeni; quando autem per tempus longius v. c. 2—3 menses asservata jam fuerint, tantum $33\frac{1}{2}$ ℔ foeni; quae germinare incipiunt, minus adhuc nutriunt. Alii experimentis institutis statuerunt 100 ℔ *Solanorum* crudorum = 66 ℔ foeni; 100 ℔ coctarum aequare 37 ℔ foe-

ding van staat in het Koningrijk der Nederlanden, 's Hage 1819, D. III. pag. 98.

(1) Cf. *Uittreksels uit de berigten van de Leden der Nederl. huish. Maatsch.* 1813—1815 13*de Stuk*, pag. 17 et 30, 25*ste Stuk*, pag. 70. — *De Star*, 1822, D. IV. St. 2. pag. 846. — *Verhandeling van den Oecon. Tak te Haarlem*, D. I. n°. 3.

foeni. Quid sit, auctori assentimur dicenti: „ *Le*
„ *degré de qualité nutritive des pommes de terre*
„ *comme fourage ne peut être fixé d'une manière*
„ *exacte, parceque la difference des terres et des*
„ *saisons en apporte une très grande dans les qua-*
„ *lités des substances alimentaires, et chaque race*
„ *d'animaux digère, extrait et assimile d'une ma-*
„ *nière differente; leur age, gestation, lactescen-*
„ *ce et travail, les variétés des pommes de terre*
„ *temperatures de l'année, augmentent, la difficul-*
„ *té.*"

Quum itaque *Solana* animalibus exhibeantur, ut diximus, sive ad saginationem sive tantum ad nutritionem, quaedam obtinebit administrandi differentia. — Primum tamen semper observetur requiri *Solana* ab omni immunditia libera, neque congelata vel alia ratione infecta. Ad saginationem dein praeferre solent cocta, vel saltem semicocta, quamvis alii sustineant sufficere *Solanis* contusis aquam ebullientem immiscere, aliique rursus necessarium putaverint, *Solanis* coctis, aquam et fermenti portionem addere, et sic porro; numquam tamen porrigantur, quamdiu calent, quo facto mortem subitaneam subsecutam fuisse, plures testantur. Fuerunt autem, qui largiori usu *Solanorum* facultatem ruminandi deperditum iri dixerint, quippe perhibent, interstitia inter fibras musculares ventricu-

(1) *Bibl. Univ.* (*agric.*) Tom. IV. pag. 138.

culi nimis impleri; (1) an vero hoc incommodum, quod fieri posse non nego, tali mechanica ratione explicandum sit, dubitarem. Quidquid sit, regiones, in quibus haec saginandi methodus invaluit, perabunde docent *Solana* sive per se, sive cum foeno vel in farinam redacta atque farinae pisorum, Hordei, Avenae, similibusque juncta, innocue non tantum huic scopo inservire posse, sed etiam ipsarum regionum prosperitatem increvisse. — *Solana* cruda porro in discos conscissa vel contusa plerique pabulum pergratum atque sanum autumant, quo increscit copia *lactis* et butyri, dummodo foenum bonumque *stramentum* addatur. *Solana* cum radicibus *Betae vulgaris*, vel *Betae ciclae*, pecori porrecta saepe vidi, vel et *Solana* cum foeno et aliquot manipulis salis culinaris; numquam vero audivi hac ratione incommoda oborta fuisse, quae a quibusdam *Solanorum* exhibitioni adscribentur, uti flatulentiam, diarrhaeam, extenuationem, abortum, etc. hos quoque egregie refutatos invenimus. (2)

Nimium autem, hic ut semper, nocet, estque modus in rebus, quem, quoad haec, optime sciunt

(1) Vid. *Schriften der Berlin. Geselsch. naturfors. freunde*, Band. III. pag. 464.

(2) *Bibl. univers* (*agric.*) Tom. VI. pag. 139. *Solana* cocta atque contrita, a Cl. Numan nutrimentum egregium laudantur in pecoris morbo: *de Snot — kwade Snot* sive *Snot-Kuch*. Vid. *Handb. der genees- en verlosk. van het vee*, Gron. 1819, pag 334.

sciunt ipsi agricolae; caeterum denuo hic magna opinionum diversitas occurrit, num, ut vidimus *Solana* cruda integra sive dissecta, an pulpa expressa, num vero *Solana* cocta etiam hic praeferri debeant. Eandem discrepantiam observamus in patria nostra, praesertim in Frisia, ubi alii *Solana* variis machinis praeparant atque more Anglorum in ahenis pneumaticis coquunt, alii autem haec omnia irrita vocarunt, prorsus non necessaria, statuentes scilicet pecus longe melius vesci *Solanis* crudis, eaque ratione pecuniam parci. — Ut vero discrimina tollantur, requiri perspicuitatem atque persuadendi facultatem, mihimet ipso exoptandam, apud alios vero inveniendam, sentio.

Aliis locis *Solana* misturae addantur, quam nomine *de Sop* pecori exhibent; methodus sane magis vulgaris, quam eorum, qui *Solana* cum Halecibus recentibus mixta exhibuerunt. In Austria denique et Germaniae regionibus nonnullis, herba *Solani tuberosi* pecori dissecatur et ei porrigitur, sive recens, sive exsiccata, vel et sale condita durante hieme, quomodo nonnumquam etiam cum *Spergula arvensi*, *Trifolio* etc. procedunt; ipsas tandem baccas addito sale bonum pabulum laudaverunt alii. (1).

So-

(1) Cf. *Schriften der Berlin. Gesellsch.*, l. c pag. 453, *Oecon. Neuigk.* 1819, n°. 27, pag. 187, — 1828, n°. 56. pag. 441; *Uittreksels* enz. l. c. 16de Stuk, pag. 23. — Cf. porro *Oecon. Neuigk.* 1818, n°. 27. pag. 213, 1819, n°. 30. pag.

Solana etiam ovibus porrecta sunt, atque qui praesertim in Anglia, in Germaniae parte septentrionali, Polonia etc. hodie hoc nutrimentum iis animalibus praebent, perque annos jam secuti sunt hanc methodum, fere una voce affirmant, oves illud initio quidem non valde appetere, sed semel consuetas avide assumere.

Quamquam vero alii putent *Solanorum* usu, et imprimis *Solanis* rubris debilitatem oriri, plurimi tamen testantur, ea ovibus exhibere pabulum sanum, quo laetae atque vegetae vitam degunt, copia lactis increscit et pulli pulcherrimi gignuntur, insuper sevum et carnes augeri lanamque mollitie et aliis signis optimae notae excellere. Utuntur denuo sive *Solanis* coctis sive crudis cum foeno vel in pultem redactis et farinae pisorum, Avenae etc., junctis, vel tandem sub forma pultis cum furfuris et salis culinaris quadam portione. Quidam quoque aquam e *Solanis* expressam, cum straminibus conscissis potulenti instar porrexerunt, atque in Ducatu Posen fuerunt, qui oves ad herbam depascendam in agros mitterent. (1)

Eodem modo caeterum caprae et hoedi *Solanis* ves-

pag. 237, et n°. 53. pag. 423, 1821, n°. 22, pag. 173, 1827, n°. 48. pag. 383. — *Transact. for Encour.* Vol. VIII. pag. 48, Vol. X. pag. 98. Vol. XVI. pag. 199, Vol. XXI. pag. 190.

Ch. Pictet, *Mém. sur l'emploi des pommes de terre à la nourriture des bestiaux. Bibl. Univ. (agric).* 1820, pag. 57.

(1) *Oecon. Neuigk.* 1833, n°. 91. pag. 725. Cf. etiam *Oecon. Neuigk.* 1820, n°. 6. pag. 48, et n°. 16 pag. 122. 1822, n°. 43.

vesci possunt. — Ad sues saginandos perdiu adhibita sunt, sic Clusius jam monuit Italos, *Solanum tuberosum* suibus pabulum praebere. Omnibus vero notum credo distinctionem existere, qua dividimus *Solana* in ea quae hominum usui inserviunt, et quae *Varkens-aardappelen* nuncupamus, pervulgaris saltem est haec notio aeque ac illius potulenti, *Spoeling* sive *draf* quod suibus exhibetur, cuique *Solana* minora, *het kleingoed*, tempore messis jam separata saepe immiscentur; atque rure quotidie videre est, quo modo tegumenta pro suibus colligantur; praestare autem videtur, ut coquantur, atque cum aqua contrita, furfuri, Hordeo, pisis fabisve commista exhibeantur, repetitis vicibus potius quam copia majori. — Laudaverunt nonnulli adhibitionem baccarum cum sali culinari. (1)

Minus frequenter autem *Solana* equis porriguntur, quae methodus primum in Anglia instituebatur, ubi, quamvis dixerint alii, equos huic pabulo insuescere non posse, suasque vires amittere, brevi tempore tales progressus fecit, ut etiam in Germania, praecipue in Ducatu Mecklenburg insecuti sint aeque ac in Gallia, ubi quidam de

Lor-

n°. 43. pag. 344. — 1826, n°. 14, pag. 108. 1831, pag. 697. Kops, *Magazijn* D. II. pag. 303. *Transact. for Encour.* Vol. VIII. pag. 48. Vol. XI pag. 88 et 98.

(1) Idem Cl. Numan asseverat *Solana* cocta et contrita prodesse suibus Diarrhaea vel Dyssenteria laborantibus. Vid. l. c. p. 567.

Lormais primus auctor habetur. — Adhibent alii *Solana* cocta, alii cruda postquam initio per aliquod tempus cocta cum aliqua Avenae parte porrexerant. — Vulgo tamen coctis utuntur, quibus foenum vel stramentum conscissum addunt, sive quoque Avenam majori minorive quantitate, quando equi laboribus inservire debent. Nutrivit hac ratione fabricator quidam Anglus 80 equos, similique modo Curwan in Angliae Septentrionalis regione Cumberland 60 equos, unice *Solanis* cum stramento; atque testatur idem Curwan equos hoc pabulo nutritos in 4½ horarum spatio iter fecisse 35 milliarium absque ullo incommodo.

Asseverarunt quoque Angli pabulum tale equis esse remedium morbi *Suffragii*. Perhibent alii equos nullo pabulo alio melius refici post venationis defatigationem, ipsaque venatione minus delassari, si antea *Solanis* vescantur. Omnes denique qui methodum secuti sunt, laudant vires, alacritatem, obesitatem pilorumque densitatem et nitorem, quibus excelluerunt equi; similes bonos effectus etiam vidit agricola ille in Zelandia qui per tres hiemes equis suis *Solana* cum Avena porrexit. (1)

Tan-

(1) J. J. Römer und P. Utter. *Botan. Magazin*, Zurich 1787, Band I. Stuk 2. pag. 155. — Rosier, *Cours complet d'agricult.*, Tom. VIII. pag. 211. — *Transact. for Encour.*

Tandem, qui canes amant more Anglorum, *Solanis* uti possunt; — Gallinarii curatores gallinis praebeant ut majorem ovorum numerum acquirant, vel adhibeant ad pavonum indicorum nutritionem. — Anserarii anseribus porrigant, quae ipsa *Solana* cruda valde appetunt; anates autem cocta praeferunt, fereque insatiabiles ingurgitant. Ut columbae citius ovis incubent, columbarii iis exhibeant *Solana* cocta cum seminibus anisi; imo aves canorae ipsique pisces imprimis Lucii, Cyprini atque Tincae optime *Solanis* coctis vesci possunt

Hisce itaque finem imponimus opusculo quod pro materiae ubertate, elaboratione longe meliori pertractari posse, lubenter fateor; attamen quum cuivis adire Corinthum non contingat, accipite quaeso, quale sit, non quale esse posset.

conr. Vol. III. pag. 30. Vol. XXIII. pag. 45. *Bibl. univ.* (*agric.*) 1823. pag. 183. — *Oecon. Neuigk.* 1822, n°. 59. pag. 472. — Kops, *Magazijn*, D. II. pag. 303.

TANTUM.

INDEX.